ΔΕΛΤΙΟ
ΤΟΥ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ
ΟΜΙΛΟΥ

ΤΟΜΟΣ 7 (1917-1919)

ΑΘΗΝΑ
1919

ΑΦΙΕΡΩΝΕΤΑΙ Ο ΤΟΜΟΣ ΑΥΤΟΣ

ΣΤΟΝ ΠΡΟΦΗΤΙΚΟ ΕΡΕΥΝΗΤΗ ΤΟΥ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΟΣ

ΦΩΤΗ ΦΩΤΙΑΔΗ

Τυπογραφείον «Εστία» 11801.

Ἀπὸ τὸ βιβλίο τοῦ Φ. Φωτειάδη, Τὸ γλωσσικὸν ζήτημα κι ἡ ἐκπαιδευτικὴ μιᾶς ἀναγέννησις:

Πολὺ πιὸ καλὸ κι οὐράνιο καὶ θεῖο πρᾶμα εἶναι νὰ φτιάνῃ κανεὶς καινούριους κι ὡραίους καὶ γεροὺς ἀνθρώπους, παρὰ νὰ γιατρεύῃ ἀρρώστους... Δὲν ἔχομε ἀνάγκη ἀπὸ θεραπεία κακῶν, ἀλλ' ἀπὸ δημιουργία καλοῦ.

Νοῦς καὶ Λαλιὰ εἶναι μιὰ ἀχώριστη δύναμη. Νοῦς εἶναι λαλιὰ δίχως ἦχον καὶ λαλιὰ εἶναι νοῦς μὲ ἦχον.

Τρία στάδια ἔχει ἡ ἐκπαίδευσίς μας: Κάτω, κατωτέρα καὶ κατωτάτη· συγχύζει εἰς τὸ πρῶτον, σκοτίζει εἰς τὸ δεύτερον καὶ σκοτώνει εἰς τὸ τρίτον.

Τὴν ἀπουδὴν τῆς ἀρχαίας πρέπει νὰ χωρίσωμεν ἀπὸ τὴν ἀπουδὴν τῆς ἐθνικῆς μας γλώσσης ἐντελῶς, δηλ. χειρουργικῶς.

Ἡ ἰδέα ὅτι ἡ μητρική μας γλῶσσα θὰ ὑψωθῇ εἰς ἐθνικὴν καὶ θὰ φωτίζῃ τὸν νοῦν ὅλων μας ἀπὸ τὴν κούνια ἕως εἰς τὰς ἀκρωρείας ὅπου θὰ φθάσῃ ἡ μεγαλοφυΐα, κάτι εἶναι ἰδέα φωτεινὴ καὶ ζεστὴ ὅπως ὁ ἥλιος.

ΜΕΛΕΤΕΣ

1. Α. ΔΕΛΜΟΥΖΟΥ

ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΗ*

Κύριοι συνάδελφοι,

Νομίζω ὅτι γενικὴ εἶναι ἡ χαρά μας ποὺ ὁ κυβερνήτης τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους καὶ τόσοι ἄξιοι συναγωνισταί του τιμοῦν μὲ τὴν παρουσία τους τὴ σημερινή μας συγκέντρωση. Καὶ ἡ χαρά μας ὑψώνεται σὲ εὐγνωμοσύνη, ὅταν συλλογιστοῦμε ὅτι σκοπὸς ποὺ συγκεντρωθήκαμε ἐδῶ εἶναι τὰ μαθήματα ποὺ ἐπιβάλλει ἡ ριζικὴ ἀλλαγὴ τῆς ἑλληνικῆς παιδείας, ὅπως ἔχει ἀρχίσει σιγὰ σιγὰ νὰ ἐφαρμόζεται μὲ τὴ φωτισμένη διεύθυνση τοῦ ὑπουργοῦ μας κ. Δίγκα.

Ὕστερα ἀπὸ αἰῶνα ὁλόκληρο γιὰ πρώτη φορὰ τὸ ἑλληνικὸ κράτος ἐκτιμᾶ τὴ σημασία καὶ τὴν κατάσταση τῆς παιδείας του ὅπως πρέπει, καὶ σπάζοντας μεσαιωνικὲς προλήψεις ζητεῖ νὰ θεμελιώσῃ τὸ σχολεῖο στερεὰ στὴ σύγχρονη νεοελληνικὴ πραγματικότητα. Γιὰ πρώτη φορὰ κυβερνητικὴ πρόνοια μᾶς δίνει τὰ μέσα νὰ ὑψωθοῦμε σὲ ἀληθινὴ δημιουργία, καὶ νὰ πλησιάσωμε πρὸς τὸ ἰδανικὸ ποὺ ὁ καθένας μας ἔχει, παὺ πρέπει νὰ ἔχῃ, τὸ ἰδανικὸ γιὰ τὴν εὐημερία τῶν ἀτόμων, τὴν κοινωνικὴ καὶ τὴν ἐθνικὴ πρόοδο.

Ἔτσι ὅμως μαζὶ μὲ τὴ βαθύτατη εὐγνωμοσύνη μας προβάλλει ἐπιτακτικώτερο καὶ τὸ χρέος ὅλων μας νὰ μὴν ἀφήσωμε νὰ ναυαγήσουν οἱ τόσες ἐλπίδες ποὺ στηρίζονται στὴν ἐκπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση, τὴν πιὸ σημαντικὴ ἐσωτερικὴ μεταρρύθμιση ποὺ χρόνια τώρα περίμενε καὶ λαχταροῦσε ὁ τόπος μας.

*

Ἄκούω τὴ σιωπηλή σας διαμαρτυρία:
Καὶ τὸ ἔργο μας ὡς τώρα δὲν ἦταν δημιουργικό;

---

* Τὸ πρῶτο ἀπὸ τὰ μαθήματα τῶν Ἀνωτέρων Ἐποπτῶν, ποὺ ἔγιναν τὴν ἄνοιξη τοῦ 1918 στοὺς δημοδιδασκάλους Ἀθηνῶν. Ἔγινε στὶς 28 Φεβρουαρίου στὴν αἴθουσα τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας.

Δὲν εἶναι ὁ δάσκαλος ποὺ κράτησε ἀκοίμητη τὴ συνείδηση τοῦ ἐθνισμοῦ μας μέσα στοὺς τόσους δυσκολώτατους αἰῶνες ποὺ πέρασε ἡ ἑλληνικὴ φυλή; Δὲν εἶναι ὁ δάσκαλος τοῦ «κρυφοῦ σκολειοῦ» ποὺ ἑτοίμασε τὸ Εἰκοσιένα, δὲ βγῆκαν ἀπὸ τὰ χέρια μας οἱ ἥρωες τοῦ Μπιζανιοῦ καὶ τοῦ Κιλκίς, καὶ τὰ δικά μας χέρια δὲν ἔπλασαν τὴ σημερινὴ Ἑλλάδα μὲ τὸν πολιτισμό της;

Μέσα σὲ ὅλα αὐτὰ εἶναι βέβαια κάποια ἀλήθεια. Δὲν μπορεῖ κανεὶς ν' ἀρνηθῇ καὶ τὴν πρόοδο στὴν ἐκπαίδευσή μας καὶ τὴν ἐπίδρασή της στὴν ἐθνική μας ἐξέλιξη.

Ἔχομε ὅμως, κύριοι, πρόοδο καὶ πρόοδο, ἐπίδραση καὶ ἐπίδραση.

Θυμηθῆτε τὸν ἑλληνικὸ πολιτισμὸ σὲ τί ὕψος εἶχε φτάσει ἄλλοτε, συγκρίνετέ τον μὲ τὸ νεώτερο πολιτισμό μας, σκύψετε στὴν ψυχὴ τῆς φυλῆς μας καὶ θὰ νιώσετε μέσα της τόση ζωτικότητα καὶ τόσες δημιουργικὲς δυνάμεις. Καὶ ὅμως τί χάσμα χωρίζει τοὺς δυὸ ἑλληνικοὺς κόσμους!

Οἱ δυνάμεις αὐτὲς αἰῶνες τώρα περιμένουν τὸ χέρι ποὺ θὰ τὶς καλλιεργήσῃ καὶ θὰ τὶς διευθύνῃ, γιὰ ν' ἀνθίσουν ἕνα νέο καὶ πλούσιο ἄνθισμα. Μὰ τὸ χέρι αὐτὸ ποὺ κατ' ἐξοχὴν ὁ δάσκαλος μποροῦσε νὰ τὸ ἁπλώσῃ ζωογόνο, δὲν ἁπλώθηκε ἀκόμη, καὶ τὸ ζωογόνο φῶς τῆς παιδείας δὲν ἔλαμψε στὸ βάθος τῆς ἐθνικῆς ψυχῆς.

Καὶ δὲν ὠφελεῖ διόλου νὰ σφετερίζεται ἡ παιδεία ὅ τι ἔγινε μόνο μὲ τὴ ζωτικὴ δύναμη τῆς φυλῆς, οὔτε ἱκανοποιοῦνται μὲ μισὰ καὶ φτωχὰ ἀποτελέσματα ἀπόστολοι ἔργου ἐθνικοῦ καὶ μεγάλου.

Καὶ τέτοιοι εἶναι καὶ πρέπει νὰ εἶναι οἱ δάσκαλοι, καὶ μόνον ὅταν ἔτσι νιώσωμε τὴν ἀποστολή μας, θὰ ἔχωμε τὴ δύναμη ν' ἀντικρύσωμε τὴν πραγματικότητα μὲ εἰλικρίνεια, καὶ θὰ αἰσθανθοῦμε βαθύτερα τὴν ἀνάγκη καὶ τὸ χρέος νὰ ὑψωθοῦμε ἰσάξιοι πρὸς τὴν ἀποστολὴ αὐτή.

II

Μισὰ καὶ φτωχὰ εἶναι τ' ἀποτελέσματα τοῦ ἑλληνικοῦ σχολείου, σὲ μισὰ καὶ φτωχὰ ἀποτελέσματα καταλήγουν τόσοι κόποι καὶ τόσες προσπάθειες.

Τί σκοπὸ ἔχει τὸ σχολεῖο, τὸ ξέρετε ὅλοι.

Ζητεῖ νὰ μορφώσῃ ἀνθρώπους ποὺ νὰ μποροῦν νὰ ζήσουν παραγωγικὰ καὶ δημιουργικὰ στὸν τόπο ποὺ ἀνήκουν. Γιαυτὸ πρέπει ν' ἀναπτύξῃ ἁρμονικὰ τὸ πνεῦμα, τὸ ἦθος καὶ τὸ σῶμα τοῦ παιδιοῦ,

καὶ νὰ τοῦ δώσῃ καὶ νὰ τοῦ γυμνάσῃ ὅσες γνώσεις καὶ δεξιότητες τοῦ χρειάζονται γιὰ νὰ ζήσῃ τὴ σημερινὴ ζωή.

Τὸ παλιὸ ρητὸ «γερὸ μυαλὸ σὲ σῶμα γερό» εἶναι ἀξίωμα πιὰ παιδαγωγικό, ἀφοῦ ἡ σωματικὴ καὶ ἡ πνευματικὴ ὑγεία ὑποβοηθεῖ τὴν ἀγαθὴ καὶ δυνατὴ βούληση, τὸ σπουδαιότερο δηλαδὴ παράγοντα στὴ μόρφωση τῶν χαρακτήρων.

Μὲ τὴ μόρφωση χαρακτήρων ποὺ νὰ μποροῦν νὰ ζήσουν παραγωγικὰ καὶ δημιουργικὰ στὸν τόπο τους, προκόβουν τ' ἀγαθὰ τοῦ ἐθνικοῦ πολιτισμοῦ, καὶ προκοπὴ τῶν ἐθνικῶν πολιτισμῶν σημαίνει πρόοδο γιὰ ὅλη τὴν ἀνθρωπότητα.

Τὸ σχολεῖο εἶναι ἀπὸ τὰ σημαντικώτερα ὄργανα γιὰ τὴν εὐημερία τῶν πολιτῶν, γιὰ τὴν ἀτομική, τὴν ἐθνικὴ καὶ γενικὰ τὴν ἀνθρώπινη προκοπή.

*

Ἀπὸ τὸν ὑψηλὸ αὐτὸ σκοπό της τί πέτυχε, τί πετυχαίνει ὡς τώρα ἡ ἑλληνικὴ παιδεία. καὶ εἰδικώτερα τὸ θεμέλιο κάθε παιδείας, τὸ δημοτικὸ σχολεῖο;

Δυστυχῶς τὰ πράγματα μᾶς ἀναγκάζουν νὰ κατεβοῦμε ἀπὸ τὶς μεγάλες ἀξιώσεις γιὰ τὴν πρόοδο τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τὴ μόρφωση χαρακτήρων πολὺ χαμηλότερα. Καὶ κεῖ πρέπει ν' ἀφήσωμε ἀκόμη καὶ τὶς δεξιότητες γιὰ τὶς ὁποῖες οὔτε λόγος μπορεῖ νὰ γίνῃ, καὶ νὰ περιοριστοῦμε μονάχα στὶς γνώσεις.

Κατορθώνει ὅμως τὸ δημοτικὸ σχολεῖο —κι ἐννοῶ βέβαια τὸ ἑξατάξιο, γιατὶ τὸ τετρατάξιο μονάχα σὰν τραγικὴ εἰρωνεία τοῦ λαοῦ μποροῦμε νὰ τὸ πάρωμε — κατορθώνει τὸ ἑξατάξιο δημοτικὸ νὰ δώσῃ στοὺς τροφίμους του τουλάχιστον ὅσες γνώσεις εἶναι ἀπαραίτητες σὲ κάθε στοιχειώδη μόρφωση;

Ἀλλὰ καὶ ἂν ἀπαντήσωμε καταφατικὰ στὸ ἐρώτημα αὐτὸ ὡς πρὸς τ' ἄλλα μαθήματα, καὶ ἀμφισβητήσωμε μόνο τὸ ἕνα, τὴν πραγματικὴ κατοχὴ ἑνὸς γλωσσικοῦ ὀργάνου, τότε καθένας μπορεῖ νὰ πῇ ὅτι ὁ ἀπόφοιτος τοῦ δημοτικοῦ δὲν ἔχει τὸ Α, τὴ βάση ἀπὸ τὴ στοιχειώδη γενικὴ μόρφωση.

Καὶ ρωτῶ: κατέχει ὁ ἀπόφοιτος τοῦ δημοτικοῦ σχολείου τὸ γλωσσικὸ ὄργανο ποὺ θὰ τοῦ ἐπιτρέψῃ νὰ ἐπικοινωνῇ ψυχικὰ καὶ πνευματικὰ μὲ τοὺς ὁμοφύλους του, καὶ ν' ἀντλῇ ἀπὸ τοὺς πνευματικοὺς θησαυροὺς τοῦ τόπου του ὅ τι τοῦ χρειάζεται γιὰ τὴ μόρφωσή του καὶ τὶς ἀνάγκες του;

Ἂμ' ἐννοήσωμε ἔτσι τὴν κατοχὴ ἑνὸς γλωσσικοῦ ὀργάνου, καὶ

δὲν περιορίσωμε τὴν ἔννοια του σὲ ἑκατὸ ἢ διακόσιες λέξεις καὶ τύπους καὶ στὸ ἀόριστο μάντεμα ἑνὸς κειμένου, τότε θὰ ὁμολογήσετε ὅτι στὴ στοιχειώδη ἐκπαίδευση δὲ μᾶς ἐπιτρέπουν τὰ πράγματα νὰ μιλήσωμε γιὰ τέτοιο ἀποτέλεσμα τῆς γλωσσικῆς διδασκαλίας.

Δῶστε στὰ παιδιά σας νὰ γράψουν κάτι, ὄχι ἀπὸ τὰ συνηθισμένα σχολικὰ θέματα, μὰ ἕνα θέμα πλούσιο παρμένο ἀπὸ τὴ ζωή, δῶστε νὰ γράψουν ἕνα γράμμα καὶ προσέξετε τὰ γραπτά τους.

Μποροῦμε ὅμως τάχα νὰ ποῦμε ὅτι κάτι ξέρουν ἀπὸ τὸ φυσικὸ κόσμο, τὴ μεγάλη αὐτὴ μορφωτικὴ πηγή, ποὺ δὲν ἀνοίγεται βέβαια μονάχα μὲ τὸ βιβλίο;

Καὶ μήπως τὴν πολιτική μας ἱστορία — γιατὶ γιὰ τὸ ἄλλο περιεχόμενο τοῦ ἱστορικοφιλολογικοῦ κόσμου δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ κανεὶς λόγος — μήπως τὴν πολιτικὴ ἱστορία μας δὲν τὴ δίνομε συχνότατα τόσο ἐξιδανικευμένη ὥστε νὰ μὴν καθρεφτίζῃ τὴν ἀλήθεια;

«Ἀπὸ τὸν ἑλληνικὸν λαὸν ἔλειψε τὸ φῶς, διότι ἀληθῆ δημοτικὴν ἐκπαίδευσιν δὲν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ἀπέκτησεν ἀκόμη». Μὲ τέτοια γενικὴ κρίση τελειώνει ὁ εἰσηγητὴς τὴν ἔκθεσή του στὰ ἐκπαιδευτικὰ νομοσχέδια ποὺ εἶχαν ὑποβληθῆ στὴ Βουλὴ στὰ 1913.

III

Καθὼς ξέρετε, στὸ ἴδιο συμπέρασμα ἔφτασαν καὶ πρὶν ὅσοι εἶχαν μελετήσει μὲ ἀγάπη, μὲ πόνο καὶ γνώση τὸ ἐκπαιδευτικό μας πρόβλημα. Ἀλλὰ στὸ φυσικὸ καὶ ἀναγκαῖο ἐρώτημα, γιατὶ ἔλειψε ἀπὸ τὸν ἑλληνικὸ λαὸ τὸ φῶς τοῦ σχολείου, δόθηκαν διαφορετικὲς ἀπαντήσεις, τὴν πιὸ σωστὴ ὅμως ἀπάντηση, τὴ ριζικὴ αἰτία τῆς ἀποτυχίας τὴν ἔχετε, ὅταν συλλογιστῆτε ὅτι:

Ἡ ἑλληνικὴ παιδεία δὲν ἔχει θεμελιωθῆ στὴ σύγχρονη νεοελληνικὴ πραγματικότητα.

Μὲ τὸν ὅρο πραγματικότητα θέλω νὰ πῶ:

α) τὸ νεώτερο γλωσσικὸ καὶ ἱστορικοφιλολογικὸ κόσμο, ὅπως τὸν ἐμόρφωσαν ὄχι μονάχα οἱ λίγοι, ἀλλὰ τὸ ἔθνος ὁλόκληρο στὴν ἱστορική του ἐξέλιξη·

β) ἔπειτα ἐννοῶ τὸ φυσικὸ κόσμο, ποὺ ἐκτὸς ἀπὸ τὰ κοινὰ σὲ ὅλους τοὺς τόπους γνωρίσματα, ἔχει καὶ τὶς ἰδιαίτερες ἀποχρώσεις καὶ ἰδιότητες, τὴν ἀτομικότητα ποὺ ξεχωρίζει τὴν ἑλληνικὴ φύση ἀπὸ ἄλλους τόπους·

γ) ἔπειτα τὴ νεώτερη κοινωνία μας, μὲ τὶς ἰδιαίτερες ἀνάγκες καὶ τὴν ψυχολογία της, ὅπως τὴν ἔχουν μορφώσει ἱστορικοί, κλιματολογικοί, γεωγραφικοὶ καὶ ἄλλοι φυσικοὶ ὅροι — καὶ τέλος μέσα ἀπὸ τὴν κοινωνία αὐτὴ τὸ ἄτομο, καὶ εἰδικώτερα γιὰ τὸ σχολεῖο, τὸ ἑλληνόπουλο μὲ τὴν ἀτομική του ψυχολογία καὶ τὸν ἀτομικό του χαρακτῆρα.

*

Τὴν πραγματικότητα αὐτή, ὅπου μόνο μπορεῖ νὰ στηρίζεται κάθε ἀληθινὴ δημιουργία, τὴν εἴχαμε γιὰ πολλὰ χρόνια ἀγνοήσει, τὴν εἴχαμε παραμελήσει, καὶ τὸ χειρότερο, τὴν εἴχαμε περιφρονήσει.

Ὁ λόγος ποὺ τὴν περιφρονήσαμε εἶναι πληγὴ κληρονομημένη ἀπὸ παλιὸ καὶ ὁλέθριο ἰδεολογικὸ παραστράτημα. Τὸ παραστράτημα αὐτό, καθὼς θὰ τὸ ἰδῆτε διεξοδικὰ στοὺς κύκλους τῶν μαθημάτων ποὺ θὰ γίνουν, ἔχει τὶς ρίζες του βαθιά, σὲ μακρινὰ περασμένα. Ὅσο γιὰ τὸ σκοπό μας τώρα, φτάνει νὰ γυρίσωμε πίσω ὡς τὴν πλησιέστερη περίοδο, ὡς τὸ 18. αἰῶνα.

Εἶναι ἡ ἐποχὴ ποὺ ἡ ἀστική μας τάξη, καὶ στὴν Ἑλλάδα κάτω ἀπὸ τὸν ἐλαφρότερο πιὰ τουρκικὸ ζυγό, καὶ στὰ ξένα, δυναμωμένη ὑλικὰ καὶ ἠθικὰ ἀπὸ τὸ ἐμπόριο καὶ τὴ ναυτιλία, ἐλπίζει πὼς θ' ἀναστηθοῦν οἱ σκλάβοι ἂν μορφωθοῦν ὅπως πρέπει. Ἔτσι ἱδρύουν στὴ σκλαβωμένη χώρα σχολεῖα μεγάλα.

Οἱ «διδάσκαλοι τοῦ γένους» ποὺ εἶχαν νὰ κατευθύνουν τὴ μόρφωση καὶ τὰ ἰδανικά του σπουδάζουν ὅλοι σχεδὸν στὴν πολιτισμένη δύση. Ἐκεῖ ὅμως ἐπικρατεῖ ὁ κλασικισμὸς καὶ ἡ τυφλὴ λατρεία τοῦ ἀρχαίου κόσμου. Μέσα στὴν ἀποθέωση τῶν προγόνων οἱ ἀπόγονοι, ντροπιασμένοι μὲ τὸν ξεπεσμὸ τοῦ τόπου των, περιφρονοῦν τὴ δική τους πραγματικότητα καὶ καρφώνουν τὰ μάτια στὰ περασμένα μεγαλεῖα.

Ζυμωμένοι οἱ ἴδιοι μὲ τὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ καὶ τὰ κλασικὰ ἔργα, ἔλυσαν χωρὶς πολλοὺς δισταγμοὺς καὶ σύμφωνα μὲ τὴν ψυχολογία τους τὸ πρῶτο μεγάλο ζήτημα ποὺ παρουσιάστηκε τότε ἐμπρός τους: μὲ ποιὰ γλῶσσα θὰ μεταδώσουν στὸν ἑλληνικὸ λαὸ τὰ ξένα καὶ τὰ προγονικά μας φῶτα.

Ἡ ζωντανὴ γλῶσσα ἑνὸς λαοῦ σκλάβου καὶ ἀμόρφωτου, ἀκαλλιέργητη καὶ φτωχὴ ὅπως ἦταν, φυσικὰ τοὺς χτυποῦσε πρόστυχα, καὶ πῆραν τὸ ἰδανικὸ τῆς ἀττικῆς μὲ τὴν πεποίθηση ὅτι μποροῦσε, καὶ γρήγορα μάλιστα, νὰ πραγματοποιηθῆ.

Ἡ φωνὴ τῶν λίγων πραγματιστῶν, ποὺ ἤθελαν τὴν ἐποχὴ ἐκείνη

ὡς ὄργανο μορφωτικὸ τὴ δημοτική, δὲν ἀκούγεται καθόλου, καὶ «ἡ μέση ὁδὸς» τοῦ Κοραῆ γρήγορα ἔφερε στὸ δόγμα ποὺ ὑποστήριζαν οἱ ὀπαδοὶ τοῦ ἀρχαϊσμοῦ, τὸ δόγμα δηλαδὴ τῆς ἐπιστροφῆς στὴν ἀρχαία γλῶσσα.

Ἔρχεται ἡ ἑλληνικὴ ἐπανάσταση, κι ἐνῶ τὸ λαὸ τὸν ὡδηγοῦσε τὸ πλησιέστερο Βυζάντιο μὲ τὴ ζωντανή του παράδοση «*πάλι, μὲ χρόνους μὲ καιρούς, — πάλι δική σας εἶναι*», οἱ γραμματισμένοι γυρίζουν τὸ πνεῦμα της στὸ ἰδανικὸ καὶ στ' ὄνομα τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδας. Ἔτσι τὴ γλωσσικὴ οὐτοπία ἀπὸ τὸ 18. αἰῶνα τὴν κληρονομεῖ τὸ ἐλεύθερο πιὰ βασίλειο, καὶ τὴν ἐπιβάλλει σὲ ὅλες τὶς ἐκδηλώσεις τοῦ δημοσίου βίου, σὲ στρατό, δικαιοσύνη, διοίκηση καὶ κατ' ἐξοχὴν στὸ σχολεῖο.

Ἡ οὐτοπία αὐτὴ σιγὰ σιγὰ φτάνει στὸ κατακόρυφο, ἀφοῦ μάλιστα ἡ γλῶσσα ἔχει τώρα ν' ἀποδείξῃ καὶ τὴν ἀμεσώτερη συγγένεια μὲ τοὺς προγόνους, συγγένεια ποὺ μερικοὶ στὴ δύση τὴν εἶχαν ἔντονα ἀμφισβητήσει. Ἡ εὐγένεια καὶ τὸ μεγαλεῖο εἶναι στὶς λέξεις καὶ τοὺς τύπους, καὶ ἅμα τοὺς κατακτήσωμε θὰ γίνωμε μεγάλοι ὅπως οἱ ἀρχαῖοι, καὶ θὰ δημιουργήσωμε κι ἐμεῖς παρόμοια ἀριστουργήματα.

Ἡ γλῶσσα τοῦ λαοῦ εἶναι χυδαία, πρόστυχη, ἕνα κουρέλι τῆς σκλαβιᾶς, ποὺ καὶ ἡ περιφρόνηση πολὺ τῆς πάει.

Ἡ γλῶσσα ὅμως, κύριοι, δὲν εἶναι ἁπλὴ παράταξη ἀπὸ λέξεις καὶ τύπους, ἀλλὰ ζωντανὸς ὀργανισμὸς ποὺ καθρεφτίζει τὸν ὀργανισμὸ τοῦ νεοελληνικοῦ ἐγκεφάλου, τὴν παρατηρητικότητα, τὴν πλαστική του δύναμη, τὴν ἔκταση καὶ τὸ βάθος τοῦ πνευματικοῦ καὶ ψυχικοῦ μας κόσμου. Δὲν εἶναι αὐθαίρετο ἀτομικὸ κατασκεύασμα, ἀλλὰ ψυχικὸ καὶ πνευματικὸ δημιούργημα τῆς ζωῆς, μιᾶς ζωῆς συνολικῆς αἰώνων, ποὺ ἀντιστέκεται σὲ κάθε ἀτομικὴ ἢ κρατικὴ προσπάθεια, ἀντίθετη μὲ τὴ δική της φύση καὶ τὴν ἐξέλιξή της.

Στὴ δημοτικὴ γλῶσσα περιφρόνησαν οἱ λίγοι, οἱ λόγιοι τὸ γλωσσικὸ ὄργανο τοῦ νεοελληνικοῦ πολιτισμοῦ.

*

Μαζὶ ὅμως μὲ τὴ γλῶσσα περιφρόνησαν καὶ ὅ τι ἐκφράζεται μ' αὐτήν. *Παραμυθάκια* βάφτισε ἄλλοτε περιφρονητικὰ ἕνας ἀπὸ τοὺς πιὸ ζωηροὺς λογίους τὴν πρώτη μεγάλη προσπάθεια νὰ συγκεντρωθοῦν σὲ συλλογὲς καὶ νὰ μελετηθοῦν συστηματικὰ τὰ δημοτικά μας μνημεῖα. Ἀλλὰ τὰ παραμυθάκια αὐτὰ εἶναι θησαυροὶ ἀπὸ παραδόσεις,

ποὺ εἴτε μᾶς δίνουν τὸν πόνο, τὴν πίστη καὶ τὰ ἰδανικὰ τῶν σκλάβων, εἴτε προσπαθοῦν νὰ ἐξηγήσουν διάφορα φυσικὰ φαινόμενα, εἴτε ζωντανεύουν τὴν ἑλληνικὴ φύση μὲ ἀγαθὰ καὶ κακοποιὰ πνεύματα, ὅλα αὐτὰ τ' ἀποκρυσταλλώνουν μὲ μυθοπλαστικὴ δύναμη μεγάλη, μὲ ἁπλότητα καὶ συντομία κλασική. Καὶ εἴτε εἶναι ἐντελῶς νέα δημιουργήματα, εἴτε συνέχεια ἀπὸ ἀρχαῖες παραδόσεις, μεταμορφωμένες ὅμως καὶ ἀφωμοιωμένες ὅπως μονάχα οἱ ζωντανοὶ μποροῦν ν' ἀφομοιώσουν, μᾶς δείχνουν συνολικὰ ἕνα ἀνήσυχο δημιουργικὸ πνεῦμα καὶ ψυχή, μὲ ἰδιαίτερη σφραγῖδα, μὲ δικό τους χαρακτῆρα.

Ἐκτὸς ὅμως ἀπὸ τὶς παραδόσεις ἔχομε τὴν πεῖρα τῆς ζωῆς ἀποκρυσταλλωμένη σὲ παροιμίες συντομώτατες, ὁλόκληρη πρακτικὴ φιλοσοφία σὲ σύμβολα καὶ εἰκόνες χεροπιαστές. Καὶ γιὰ νὰ μὴ βγῶ ἔξω ἀπὸ τὸν κύκλο μας, πόσο βαθύτερα ἔβλεπε ὁ ἀγράμματος λαὸς ἀπὸ τοὺς λογίους του, ὅταν ἔλεγε:

τὸ ἀφύσικο φυσικὸ δὲ γίνεται,
ἢ τὸ φυσικὸ δὲ χάνεται, μάλιστα καὶ πληθένει!

Καὶ πόσο παραστατικὰ ἔδινε τὴν ἀποξένωση τοῦ σχολείου καὶ τῶν γραμματισμένων ἀπὸ τὴ ζωὴ καὶ τὴ χρησιμότητα μὲ τὸ ρητό του

τὰ πολλὰ λόγια μόνο σὲ γράμματα εἶναι καλά!

Τὸ σημαντικώτερο ὅμως μέρος ἀπὸ τὴν περιφρονημένη λαϊκὴ δημιουργία εἶναι τὸ δημοτικὸ τραγούδι, ποὺ πλουσιώτατο ἁπλώθηκε σὲ ὅλες σχεδὸν τὶς ἐκδηλώσεις τῆς νεοελληνικῆς ζωῆς.

Σ' αὐτὸ καλύτερα παρὰ σὲ κάθε ἄλλο λαϊκὸ δημιούργημα καθρεφτίζεται ἡ χαρά, ὁ πόνος καὶ ἡ ἐλπίδα γιὰ ἀτομικὰ ἢ γιὰ ἐθνικὰ περιστατικά, ὁ ὕμνος καὶ ἡ λατρεία τῆς ἐλευθεριᾶς, τῆς ὀμορφιᾶς καὶ τῆς παλικαριᾶς. Καθρεφτίζεται ἡ λαχτάρα τῆς ζωῆς καὶ ἡ φρίκη τοῦ θανάτου, τὸ κυνήγημα τῆς ξενιτιᾶς, μὰ καὶ τὰ βάσανά της καὶ ὁ πόθος γιὰ τὸ πατρικὸ χῶμα. Περιεχόμενο τόσο γενικὰ ἀνθρώπινο, μὰ κάποτε καὶ τόσο ξεχωριστὰ δικό μας, ὄχι δικό μας τωρινὸ μόνο, μὰ γενικό, ἑλληνικό.

Καὶ πιὸ πολὺ ἀπὸ τὸ περιεχόμενο εἶναι ἡ μορφή του ποὺ μᾶς δίνει τὸν αἰώνιο ἑλληνικὸ τύπο:

Ἐσύ, παιδί μου, ἐκίνησες νὰ πᾶς στὸν κάτω κόσμο,
κι ἀφήνεις τὴ μανούλα σου πικρή, χαροκαμένη...

Δὲν ὑψώνεται ἐμπρός σας στοὺς στίχους αὐτοὺς τὸ ἐπιτύμβιο ἀνάγλυφο τοῦ Ἰλισοῦ μὲ τὸν ἤρεμο καὶ βαθὺν πόνο, μὲ τὴν ἠρε-

μία καὶ τὴν πλαστικότητα, τὴν τόσο ἁρμονισμένη μὲ τὶς γραμμὲς τῶν ἀττικῶν βουνῶν; Καὶ μοιρολόγι ὅπως τὸ ἀκόλουθο:

Γιὰ κάτσετε τριγύρω μας νὰ ἰδοῦμε ποιὸς μᾶς λείπει;
Μᾶς λείπει ὁ κάλλιος τοῦ σπιτιοῦ, τῆς φαμελιᾶς ὁ πρῶτος,
ποὖταν στὸ σπίτι φλάμπουρο, στὴν ἐκκλησιὰ φανάρι...

μὲ ὅλο του τὸ συγχρονισμό, δὲ μᾶς μεταφέρει στὰ ἴδια ἐπιτύμβια, μὲ τὶς σεμνὲς καὶ τραγικές των συναθροίσεις;

*

Αὐτά, κύριοι, εἶναι τὰ *παραμυθάκια* τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, πνευματικοὶ καὶ ἠθικοὶ θησαυροί, ποὺ μᾶς δίνουν τὴν πραγματική, τὴν ἐσωτερικὴ ἑνότητα τῆς φυλῆς μας καὶ τὸ χαρακτῆρα της.

Τοὺς θησαυροὺς αὐτοὺς μαζὶ μὲ τὸ ζωντανό τους φορέα, τὴ δημοτικὴ γλῶσσα, τοὺς εἶχαν περιφρονήσει οἱ λίγοι καὶ τὸ κράτος των. Κυνηγοῦσαν μιὰ οὐτοπία, καὶ τὸ σπουδαιότερο ὄργανο στὸ τραγικὸ κυνήγημά τους ἦταν ἡ ἑλληνικὴ παιδεία.

Ὅ τι περιφρονεῖ κανεὶς δὲν μπορεῖ βέβαια νὰ τὸ προσέξη, καὶ πολὺ λιγώτερο νὰ τὸ μελετήση. Ἔτσι ἐκτὸς ἀπὸ τὴ γλῶσσα καὶ ὅ τι ἐκδηλώνεται μ' αὐτήν, ἔμειναν παραπεταμένες καὶ ἄλλες ἐκδηλώσεις τῆς ἐθνικῆς ζωῆς: ἦθη καὶ ἔθιμα, διακοσμητικὴ τέχνη, ἀρχιτεκτονική, μουσική, κοινωνικὲς ὀργανώσεις, καὶ τόσα ἄλλα ποὺ καθρεφτίζουν ψυχικὰ καὶ πνευματικὰ χαρακτηριστικὰ δικά μας, νεοελληνικά.

Ὅλα αὐτὰ εἶναι ἐθνικὲς δυνάμεις, εἶναι τὰ πραγματικὰ στοιχεῖα τοῦ δικοῦ μας πολιτισμοῦ, ποὺ μᾶς δίνουν τὴ σύγχρονη πραγματικότητα· καὶ μόνο σ' αὐτὴ μποροῦσε καὶ ἔπρεπε νὰ θεμελιωθῆ κάθε ἀληθινὴ δημιουργία, γιὰ νὰ μὴν εἶναι οὐτοπιστική.

Ὁ λογιωτατισμὸς ὅμως καὶ τὸ κράτος του περιφρόνησε καὶ ἀγνόησε τὴν πραγματικότητα αὐτή, καὶ παίρνοντας τὸ ἔθνος ὡς tabula rasa ἔχτισε ἀπάνω στὸν ἄμμο. Μὲ τὰ μάτια γυρισμένα πρὸς τὰ πίσω ἔχασε τὸ στερεὸ ἔδαφος, καὶ ζητοῦσε νὰ δημιουργήση μὲ συστήματα ξένα καὶ ἀταίριαστα μὲ τὸν ἐθνικό μας ὀργανισμό, συστήματα δανεισμένα ἢ ἀπὸ τοὺς δικούς μας κλασικούς, ἢ πιὸ πολὺ ἀπὸ ξένα πολιτισμένα κράτη.

Ἔτσι τὴν ὀργάνωση τῶν σχολείων μας δὲν τὴν ἔχει δώσει ἡ νεοελληνικὴ κοινωνία μὲ τὶς δικές της ἀνάγκες καὶ τὴ δική της ψυχολογία, ὅπως τὴν ἔχουν μορφώσει, ἱστορικοί, κλιματολογικοί, γεωγραφικοὶ καὶ ἄλλοι φυσικοὶ ὅροι, ἀλλὰ τὴ δανειστήκαμε ἀπὸ

ἐκπαιδευτικὸ σύστημα ξένο, τὸ βαβαρικό. Καὶ εἶναι δάνειο παλιό, ὅταν ἀκόμη βασίλευε στὴ δύση ἡ μονοκρατορία τοῦ κλασικισμοῦ μὲ τὸ ὀλιγαρχικό της ἰδανικό. Κι ἐνῶ στὴ χώρα ποὺ μᾶς τὸ δάνεισε, ἄλλαξε πιὰ σύμφωνα μὲ τοὺς νεώτερους κοινωνικοὺς ὅρους, ἐδῶ μὲ ὅλη τὴν ἐξέλιξη τῆς κοινωνίας μας μένει ἀκόμη τὸ ἴδιο.

Ἔτσι ἔχομε καὶ σήμερα ὀργάνωση σχολείων μονομερέστατη, ὅπου καὶ τὸ δημοτικὸ καὶ τὸ ἑλληνικὸ σχολεῖο ἔχουν ὡς κύριο σκοπὸ νὰ ὑπηρετοῦν κακὰ καὶ ἐπιπόλαια τοὺς λίγους ποὺ θὰ φοιτήσουν στὰ κλασικὰ γυμνάσια, τὸ μόνο σχολεῖο στὴν Ἑλλάδα γιὰ κάθε ἀνώτερη γενικὴ μόρφωση. Γιὰ τοὺς λίγους αὐτοὺς θυσιάζομε — καὶ πάλι χωρὶς καμιὰ ὠφέλεια — τὴ μόρφωση τοῦ λαοῦ.

Τὰ σχολικὰ προγράμματα καὶ ἡ ἰδεολογία τους δὲν πηγάζουν ἀπὸ τὸ νεώτερο γλωσσικὸ καὶ ἱστορικοφιλολογικὸ κόσμο, ὅπως τὸν ἐμόρφωσαν ὄχι οἱ λίγοι, ἀλλὰ τὸ ἔθνος ὁλόκληρο στὴν ἱστορική του ἐξέλιξη. Ἀντὶ νὰ πλημμυρίζουν ἀπὸ τὴ ζωὴ τοῦ νεοελληνικοῦ πολιτισμοῦ, καρφώθηκαν σ' ἕνα ψευτοκλασικὸ ἰδανικό· θέλετε καλύτερο παράδειγμα ἀπὸ τὴν κοινὴ πιὰ σχολικὴ ἔκφραση: πῶς λέγεται καλύτερα καὶ κομψότερα τὸ τζάκι ἢ τὸ ψάρι;

*

Τὴν ἀποξένωση ὅμως τοῦ σχολείου ἀπὸ τὰ πραγματικὰ μορφωτικὰ στοιχεῖα τὴν ἔχετε πιὸ τραγική, ὅταν θυμηθῆτε ὅτι μὲ τὴ γλωσσικὴ πρόληψη εἶχε μείνει ἀποκλεισμένη ἀπὸ τὰ σχολικὰ προγράμματα ἡ ἔντεχνη δημιουργικὴ λογοτεχνία. Καὶ μὲ τὸν ὅρο αὐτὸν ἐννοῶ τὸ ἔργο τῶν ἐκλεκτῶν ποὺ θεμελιώθηκε καὶ ὑψώθηκε ἀπάνω στὰ ἀπρόσωπα δημοτικὰ μνημεῖα. Μόνον ἔτσι «κατὰ συνθήκην» δυὸ τρία τετράστιχα τοῦ ἐθνικοῦ ὕμνου — γραμμένα ἀπὸ τὸ Ραγκαβῆ ὅπως μοῦ εἶπε ἐδῶ καὶ λίγα χρόνια κάποια μαθήτρια — ἦταν τὸ *ἄπαντον* τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας.

Καὶ ὅμως τί ἠθικοὶ καὶ πνευματικοὶ θησαυροὶ ἔμειναν ἔτσι ἀποκλεισμένοι καὶ περιφρονημένοι, καὶ σὲ τί φῶς ποὺ θὰ ἔλαμπε στὰ παιδικὰ μάτια καὶ θὰ ζέσταινε καὶ θὰ ὕψωνε τὶς παιδικὲς ψυχές, σφάλισε τὸ ἑλληνικὸ σχολεῖο πόρτες καὶ παράθυρα!

Ἀρκεῖ ν' ἀναφέρω μόνο τὸ Σολωμό, «τὸν τελευταῖο τῶν κλασικῶν». Γνωρίζετε τὸν ψάλτη τῆς ἑλληνικῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς καταστροφῆς τῶν Ψαρῶν, μὰ ἔμεινε καὶ μένει ἀκόμη ἄγνωστος ὁ ποιητὴς ποὺ ὁραματίζεται τὸ ἑλληνικὸ ἰδανικό, τὴ μητέρα τὴ «μεγαλόψυχη στὸν πόνο καὶ στὴ δόξα». Ὁ ποιητὴς ποὺ ἁπλώνει τὰ ὅρια τοῦ ἐθνι-

σμοῦ ἐκτὸς τόπου καὶ χρόνου: «κλεῖσε μέσα στὴν ψυχή σου τὴν Ἑλλάδα, καὶ θὰ αἰσθανθῆς μέσα σου νὰ λαχταρίζῃ κάθε εἶδος μεγαλεῖο». Ὁ ποιητὴς ποὺ ὑψώνει τοὺς ἐλεύθερους πολιορκημένους στὸ Μεσολόγγι ἀπὸ ἐθνικοὺς σὲ γενικὰ ἀνθρώπινους ἥρωες: ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἀληθινὰ ἄνθρωπος, ὅταν ὁ νοῦς καὶ ἡ θέληση κυριαρχῇ ἀπάνω στὶς αἰσθήσεις. Ἔμεινε ἄγνωστο καὶ ξένο στὴν ἑλληνικὴ παιδεία τὸ σολωμικὸ ἔργο, ὅπου ἐνσαρκώνεται ἕνας ἀνώτερος ἠθικὸς καὶ πνευματικὸς κόσμος μὲ πλαστικὴ δύναμη, μὲ μουσικότητα καὶ διαύγεια ἀσύγκριτη.

Μήπως ὅμως μετὰ τὸ Σολωμό, στὴ συνεχῆ πιὰ παράδοση τῆς δημιουργικῆς λογοτεχνίας μας, δὲν ὑπάρχουν ἔργα ποὺ καὶ μόνο τὸ διάβασμά τους θὰ ἔφτανε γιὰ νὰ λιώσῃ ὁ σχολικὸς πάγος;

*

Εἶναι ἀλήθεια πὼς ὁ λογιωτατισμός, ὕστερα ἀπὸ τὸν κλονισμὸ καὶ τὸ κατρακύλημά του, πρῶτα στὴ λογοτεχνία καὶ ἀργότερα στὴν ἐπιστήμη καὶ στὴν κοινωνία, εἶχε ἀρχίσει τὰ τελευταῖα ἰδίως χρόνια νὰ κλονίζεται καὶ μέσα στὸ σχολεῖο. Νὰ κλονίζεται καὶ στὴ μορφὴ καὶ στὸ περιεχόμενο.

Ἂν ἔλειψε ὅμως τὸ δόγμα τῆς γλωσσικῆς ἐπιστροφῆς, τὰ ἴα καὶ τὰ ᾠὰ καὶ τὰ *λέοντσι - λέουσι* κρατήθηκαν μὲ ἐπιμονή, καὶ δὲν μποροῦσε βέβαια νὰ ζωογονηθῇ ἡ σχολικὴ γλῶσσα μὲ λίγες λέξεις καὶ τύπους ζωντανούς, ποὺ ἀπὸ ἀνοχὴ καὶ ἀπὸ τὴ δύναμη τῶν πραγμάτων. βρίσκονταν ἐδῶ καὶ κεῖ σὲ βιβλία διδακτικά. Καὶ ἂν ἀπὸ καιρὸ σὲ καιρὸ ἀνατάραζαν τὴν παιδικὴ ψυχὴ δημοτικὰ τραγούδια ἢ ἄλλα ἔργα ἀπὸ τὴ ζωντανὴ παράδοση, ὅλο τὸ ἄλλο περιεχόμενο ἦταν ξένο ἀπὸ τὴ ζωὴ καὶ τῶν παιδιῶν καὶ τοῦ τόπου των.

Μήπως μπορεῖ κανεὶς νὰ παραγνωρίσῃ τὶς προσπάθειες, τοὺς κόπους καὶ τ' ἀποτελέσματα γιὰ μιὰ διδασκαλία πιὸ μεθοδικὴ ἢ γιὰ τὴν τόσο παραμελημένη σωματικὴ ἀγωγή; Καὶ ὅμως τί μποροῦσαν νὰ κάμουν τέτοιες προσπάθειες σὲ σύστημα ποὺ τὰ θεμέλια του ἦταν σάπια καὶ ἡ ἰδεολογία του μεσαιωνική;

Ἡ ἑλληνικὴ παιδεία δὲν εἶχε θεμελιωθῇ στὴ σύγχρονη νεοελληνικὴ πραγματικότητα, καὶ αὐτή, κύριοι, ἦταν ἡ ριζικὴ αἰτία γιὰ τὴν ἀποτυχία της.

Προσθέσετε τώρα τὴ μόρφωση καὶ τ' ἄλλα ζητήματα τοῦ διδακτικοῦ προσωπικοῦ, ποὺ ὅλοι μας τὰ ξέρομε, προσθέσετε τὰ σχολικὰ κτίρια καὶ τὴ γύμνια τους — γιὰ ν' ἀναφέρω μόνο τὰ πιὸ χτυ-

πητά — καὶ θὰ ἰδῆτε γιὰ ποιοὺς λόγους τὸ σχολεῖο ἦταν ἀδύνατο ν' ἀνταποκριθῇ στὸ μεγάλο του σκοπό.

IV

Ὅ τι εἶχε γίνει μὲ τὴν παιδεία ἔγινε φυσικὰ καὶ μὲ τοὺς ἄλλους, τοὺς πιὸ πολλοὺς κλάδους τοῦ δημοσίου βίου. Τὸ ἰδεολογικὸ παραστράτημα ποὺ εἴδαμε, ὅσο καὶ ἂν σταμάτησε μὲ τὸν καιρὸ ἡ ὁρμή του, μᾶς εἶχε πιὰ σπρώξει στὸ στραβὸ δρόμο, στὴ μίμηση καὶ στὴν οὐτοπία, ὥσπου μᾶς ξύπνησε ὕστερα ἀπὸ τόσα ἀτυχήματα ἡ ἀνάγκη τῶν πραγμάτων.

Ξεσπᾶ τὸ ἐπαναστατικὸ κίνημα τοῦ 1909, τὸ παρελθὸν σφραγίζεται μὲ τὸν κλασικὸ χαρακτηρισμὸ *προγονοπληξία*, καὶ ἀρχίζει μιὰ προσπάθεια ἀναδημιουργίας σὲ ὅλους τοὺς κλάδους μὲ δυὸ κεντρικὲς ἀρχὲς σημαντικώτατες:

α) Νὰ μελετήσωμε τὴν παραγνωρισμένη ὡς τότε πραγματικότητα καὶ ἀπάνω στὴ μελέτη αὐτὴ μὲ τὸ φῶς καὶ τὰ πορίσματα τῆς σύγχρονης ἐπιστήμης νὰ βασίσωμε κάθε δημιουργία, καὶ

β) νὰ κοιτάξωμε τὰ συμφέροντα ὅλων τῶν κοινωνικῶν τάξεων καὶ ὄχι μονάχα λίγων προνομιούχων, μὲ πνεῦμα ἀληθινὰ φιλελεύθερο καὶ δημοκρατικό.

Ἔτσι ἔχομε πρόγραμμα γεωργικῆς πολιτικῆς ποὺ ζητεῖ νὰ ἐλευθερώσῃ τοὺς σκλάβους τῆς μεγάλης ἰδιοκτησίας, πρόγραμμα ἐργατικὸ ποὺ προσπαθεῖ νὰ ὑψώσῃ τὴν ἐργατικὴ τάξη, πρόγραμμα διοικητικὸ θεμελιωμένο στὴν τόσο ἑλληνικὴ κοινότητα, πρόγραμμα ἐκπαιδευτικὸ κ. ἄ., ὅλα ἐμπνευσμένα ἀπὸ φιλελεύθερο καὶ πραγματικιστικὸ πνεῦμα.

*

Ἰδιαιτέρως ὅμως στὸ δικό μας κλάδο πρώτη φορὰ παρουσιάζεται τόσο πλατιὰ καὶ τόσο μελετημένη νομοθετικὴ ἐργασία, ὅπως ἐκείνη ποὺ εἶχε ὑποβληθῇ στὴ βουλὴ στὰ 1913 ἀπὸ τὴν κυβέρνηση τῶν φιλελευθέρων, μὲ τὸν πρῶτο ἀνακαινιστὴ ὑπουργὸ τῆς παιδείας, τὸν κ. Τσιριμῶκο.

Ἐξετάζεται ἡ νεοελληνικὴ κοινωνία, ἡ ψυχολογία της καὶ οἱ ἀνάγκες της, καὶ ἀπάνω στὴν ἐπιστημονικὴ καὶ τὴ συστηματικὴ αὐτὴ ἔρευνα στηρίζεται ἡ νέα ὀργάνωση τῆς ἑλληνικῆς παιδείας. Τὰ σχολεῖα μας ὀργανώνονται σὲ βάση φιλελεύθερη καὶ δημοκρατική, ἔτσι

πού νά ὑπηρετοῦν ὅλους τούς Ἕλληνες, καί ὄχι μόνο τ' ἀγόρια ἀλλά καί τήν ὅλως διόλου παραπεταμένη ὡς τότε ἑλληνίδα, καί ἡ κάθε κοινωνική τάξη νά παίρνη τή γενική μόρφωση πού τῆς χρειάζεται.

Ὡς θεμέλιο χρησιμεύει τό δημοτικό σχολεῖο, αὐθύπαρκτο πιά καί ἐλευθερωμένο ἀπό τήν ὑποδούλωσή του στή μέση ἐκπαίδευση, τό σχολεῖο ὅπου θά φοιτοῦν ἕξι χρόνια ὅλα ἀνεξαιρέτως τά ἑλληνόπουλα. Ἀπάνω στό δημοτικό στηρίζεται ἡ μέση ἐκπαίδευση, πού σύμφωνα μέ τίς νεώτερες πνευματικές καί κοινωνικές ἀνάγκες χωρίζεται σέ τρία εἴδη σχολεῖα, τό τριτάξιο ἀστικό καί τό παράλληλο ἑξατάξιο γυμνάσιο, μέ τό κλασικό καί τό πραγματικό του τμῆμα.

Ἂν ὅμως μέ τήν ὀργάνωση τῶν σχολείων ἔχωμε τό ταιριασμένο, τό δικό μας πλαίσιο, τήν οὐσία στό πλαίσιο αὐτό τή δίνουν πάντοτε τά προγράμματα καί ἡ ἰδεολογία τους. Καί δῶ πάλι γίνεται ἡ προσπάθεια νά γιατρευτῆ τό κακό στή ρίζα του, καί ὡς κεντρική ἀρχή τῶν προγραμμάτων καθιερώνεται ὁ νεοελληνικός πολιτισμός, πού τοῦ ἀναγνωρίζεται ἡ αὐθυπαρξία.

Θυμηθῆτε ἀκόμη ὅτι τό δημοτικό σχολεῖο περιορίζεται στή νεοελληνική γλῶσσα, ὅτι τονίζονται τά φυσιογνωστικά, οἱ πρακτικές γνώσεις καί οἱ χειροτεχνικές δεξιότητες, ἔτσι πού νά ἔχωμε μόρφωση γενική, ἰσορροπημένη δηλαδή καί ἁρμονική· θυμηθῆτε ὅτι γιά τό ζωντανό ὄργανο τῆς ἀγωγῆς, τό δάσκαλο, ξεχωρίζει ἡ πρόνοια νά ὑψωθῆ ὑλικά καί ἠθικά, καί ὅτι δημιουργοῦνται οἱ ὅροι πού θά τοῦ ἐπιτρέψουν μόρφωση πολυμερέστερη καί βαθύτερη, ἀκόμη καί ἔξω ἀπό τά στενά ὅρια τοῦ τόπου μας — καί θά ἰδῆτε ὅτι ἔχομε ἀληθινά πραγματικιστική καί νέα ἰδεολογία.

*

Ἀλλά οὐσιαστικώτατο μέρος ἀπό τή σχετική νομοθετική ἐργασία στεκόταν στόν ἀέρα. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι στά σχολικά προγράμματα εἶχε καθιερωθῆ ὡς κεντρική ἀρχή ὁ αὐθύπαρκτος νεοελληνικός πολιτισμός. Τί σημασία ὅμως εἶχε τέτοια καθιέρωση, ὅταν ἀπό δικαιολογημένη βέβαια τότε πολιτική πρόνοια, ὄχι μόνο δέν ἀναγνώριζαν, μά οὔτε καί ἀναφέρανε κἂν τή βάση τοῦ πολιτισμοῦ αὐτοῦ, τό γλωσσικό του φορέα;

Γιατί τό ζήτημα δέν εἶναι μόνο νά διδάξωμε τό ἐθνικό καί ζωντανό περιεχόμενο τῆς δημοτικῆς παραδόσεως, ἀλλά ὄργανο τῆς διδασκαλίας σέ ὅλα τά μαθήματα νά γίνη ἡ ὁμιλουμένη, καί αὐτή νά εἶναι στό δημοτικό σχολεῖο ὁ θεμελιώδης γλωσσικός σκοπός. Καί

αὐτό θά ἔπρεπε νά γίνη, καί ἂν ἀκόμη ἡ δημοτική δέν εἶχε νά δείξη τό πλούσιο περιεχόμενο πού εἴδαμε. Χωρίς τέτοια βάση εἶναι, κύριοι, ἀπολύτως ἀδύνατο νά ἔχωμε ἔδαφος στερεό, ὅπου νά στηρίξωμε παιδεία ἀληθινή.

Τό ζήτημα αὐτό θά τό ἐξετάσωμε συστηματικά καί ἀπό πολλές ἀπόψεις στά εἰδικά μαθήματα. Ἐδῶ θ' ἀναφέρω μόνο τά πιό χαρακτηριστικά ἀποτελέσματα τῆς σχολικῆς γλώσσας καί τῆς διδασκαλίας της, ἀποτελέσματα πού συμφωνοῦν καί μέ τή δική σας πολύχρονη πεῖρα.

Τό παιδί στήν προσχολική του περίοδο εἶναι φυσικώτατο. Ἀρκεῖ νά τοῦ κερδίσωμε τήν ἀγάπη καί τήν ἐμπιστοσύνη, καί θά ἰδοῦμε ὅτι μπορεῖ νά μᾶς διηγηθῆ κάτι πού ἄκουσε ἢ εἶδε ἢ ὁτιδήποτε ἄλλο ἀπό τό δικό του μικρόκοσμο, νά τό διηγηθῆ μέ τάξη, ἁπλά καί ἀβίαστα, χωρίς προσπάθεια καί χωρίς λάθη στή γλωσσική του διατύπωση.

Τή φυσικότητα αὐτή, πού σέ διάφορες στιγμές μᾶς ἐπιτρέπει νά ξεχωρίσωμε ὅλη τήν παιδική ἀτομικότητα, τή βλέπομε σιγά σιγά νά χάνεται, καί ἀπό τάξη σέ τάξη τό παιδί γίνεται διστακτικό, κινεῖται δύσκολα μέσα στήν αἴθουσα τῆς διδασκαλίας, σά νά στερεύη ἡ γλῶσσα του, καί μ' αὐτήν ὁ ψυχικός καί ὁ πνευματικός του κόσμος.

Τοῦ λέμε νά μᾶς διηγηθῆ κάτι, καί ὁλοένα κομπιάζει· ὅ τι μᾶς δίνει, εἴτε παρατηρήσεις ἀπό ἐξωτερικά ἀντικείμενα καί γεγονότα, εἴτε ἀτομικά δικά του περιστατικά, εἶναι κομματιασμένα, σκοτεινά, ἀκατάστατα καί συχνά ἀσυνάρτητα.

Τήν προσοχή του τή σπαταλᾶ στή διατύπωση, τήν αὐτοπεποίθηση ὅσο πάει καί τή χάνει, σά νά δουλεύη μονάχα ἡ μνήμη, καί ἡ ζωή νά ξεφεύγη σέ ἀκαθόριστες σκιές.

Τό διάβασμά του εἶναι ἄψυχο, βιαστικό καί λαχανιασμένο ἢ διστακτικό, χωρίς λογικό εἱρμό καί χωρίς αἴσθημα κανένα.

Τοῦ λέτε νά σᾶς διηγηθῆ κάτι πού διάβασε, καί ἀπό τίς λέξεις καί φράσεις τοῦ κειμένου πού ξανάρχονται ἐπίμονα στό στόμα του, νιώθετε ὅτι πολύ λίγα πράγματα ἀφωμοίωσε, ὅτι καλά καλά δέν κατάλαβε τί διάβασε, ἀλλά μόνον ἀόριστα μάντεψε τό νόημα.

Ἡ ἴδια φτώχεια καί ξεραΐλα καί στίς ἐκθέσεις του, ὅπου μόνον ὀρθογραφικά καί γραμματικά λάθη ἔχετε νά διορθώσετε. Ὅλες οἱ ἐκθέσεις εἶναι τό ἴδιο, περιορίζονται σέ λίγες ὡρισμένες λέξεις, καί πουθενά δέν ξεχωρίζετε τήν ποικιλία τῆς ζωῆς. Ὅλες βγαλμένες

ἀπὸ τὸ ἴδιο καλούπι, καὶ τὰ πενήντα ἢ ἑξήντα παιδιὰ ποὺ ἔχετε στὴν τάξη Σας παρουσιάζουν στὰ γραπτά τους ἕνα ἄτομο, τὸν "Ελληνα μαθητή.

"Αν κατορθώσωμε, μὲ κόπο βέβαια μεγάλο, νὰ ξυπνήσωμε σὲ μιὰ τάξη τὶς διάφορες ἀτομικότητες, καὶ ζητήσωμε νὰ γράψουν ἀντὶ γιὰ συνηθισμένο σχολικὸ θέμα κάτι ἀπὸ τὸ δικό τους κόσμο ἢ καὶ ἄλλο θέμα ζωντανό, τότε βλέπομε καὶ στὴν 6. ἀκόμη τάξη ὅτι τὰ παιδιὰ δὲν μποροῦν νὰ γράψουν δυὸ σειρὲς ἁπλά, φυσικὰ καὶ ἀβίαστα. Εἶναι κυριολεκτικῶς ἄγλωσσα, δὲν ξέρουν οὔτε τὴ γλῶσσα τοῦ σπιτιοῦ καὶ τῆς ζωῆς, οὔτε καὶ τὴν καθιερωμένη στὸ σχολεῖο.

"Ετσι, ἐνῶ παίρνομε ἀπὸ τὸ σπίτι καὶ τὴν κοινωνία τὰ παιδιὰ φυσικά, ζωντανά, πλούσια σὲ χαρίσματα, μὲ μυαλὸ ταχτοποιημένο καὶ μὲ ὄργανο γλωσσικὸ ποὺ τὸ κατέχουν πραγματικά, σιγὰ σιγὰ μέσα στὸ σχολεῖο χάνονται οἱ τόσο πολύτιμες ἀτομικότητες, καὶ προβάλλει μόνον ἕνας τύπος, ὁ μαθητικός, ὁ ἑλληνικὸς μαθητικὸς τύπος, ἀφύσικος καὶ ψεύτικος, φτωχός, ἀκατάστατος, ἄγλωσσος. Στὸν τύπο αὐτὸν ἔχομε τὸν κανόνα, ποὺ καὶ οἱ ἐξαιρέσεις ποὺ ἀπαντοῦμε ἐδῶ καὶ κεῖ, τὸν ἐπικυρώνουν πιὸ πολύ.

Στὰ ὀλέθρια αὐτὰ ἀποτελέσματα συντελοῦν βέβαια πολλὰ αἴτια, μὰ τὸ σπουδαιότερο αἴτιο τὸ ἔχομε στὴ σχολικὴ γλῶσσα καὶ τὸ σχολικὸ γλωσσικὸ ἰδανικό. Τὴν ψυχολογικὴ ἀνάλυση καὶ τὴν πειραματικὴ ἀκόμη ἐπικύρωση τοῦ φαινομένου αὐτοῦ θὰ τὴ δώσουν τὰ εἰδικὰ μαθήματα.

"Αναφέρω μόνον ἀκόμη κάτι ποὺ χωρὶς ἀμφιβολία ὅλοι Σας ἔχετε παρατηρήσει, ἕνα σωστὸ μαρτύριο ὄχι μόνο στὸ παιδί, μὰ καὶ στὸ δάσκαλό του. Τὸ μάθημα τῶν ἑλληνικῶν περιορίζεται χωρὶς νὰ τὸ θέλωμε σὲ μάθημα γλωσσικό, καὶ πιὸ σωστὰ σὲ μάθημα μεταφραστικό, ποὺ δὲν ἀφήνει καὶ πολὺν καιρὸ γιὰ διδασκαλία γόνιμη. Καὶ συχνὰ ἡ ἴδια γλωσσικὴ καὶ μεταφραστικὴ ἐργασία μεταφέρεται ἀναγκαστικὰ καὶ σὲ ἄλλα μαθήματα, ἔτσι ποὺ ὅλο τὸ σχολεῖο φαίνεται σὰ νὰ ὑπηρετῇ μόνον ἕνα σκοπό, τὸ γλωσσικό, καὶ αὐτὸ χωρὶς πρακτικὸ ἀποτέλεσμα.

"Απὸ τὰ λίγα αὐτὰ βλέπετε ὅτι ἐκπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση ποὺ δὲ θὰ χτυποῦσε στὴ ρίζα τὰ κακὰ ποὺ εἴδαμε, ἦταν ἀδύνατο νὰ γίνῃ. Δυστυχῶς ὅμως ἡ ρίζα τοῦ κακοῦ ἦταν τὸ διαβόητο γλωσσικὸ ζήτημα, ποὺ εἶχε ζυμωθῇ στὴ νεοελληνικὴ φαντασία μὲ ὁλόκληρο σωρὸ ἀπὸ προλήψεις.

Καὶ ἔπρεπε νὰ γίνῃ νέα ἐπανάσταση μέσα ἀπὸ τὰ πληγωμένα

σπλάχνα τῆς φυλῆς, ποὺ δὲν μποροῦσε ν' ἀπαρνηθῇ τὸν ἑαυτό της καὶ τὰ ἰδανικά της· ἔπρεπε ἐκεῖ πρῶτα, στὸ κέντρο ἑνὸς νέου ἑλληνικοῦ κόσμου, στὴ Θεσσαλονίκη, νὰ καθιερωθῇ ἡ ὁμιλουμένη ὡς τὸ θεμέλιο τῆς νεοελληνικῆς παιδείας, γιὰ νὰ μπορέσῃ τόσα ἀθόρυβα καὶ γρήγορα, μὲ τὴ νίκη τοῦ φιλελευθέρου πνεύματος, μὲ τὸν κλονισμὸ τῆς καθιερωμένης ὡς τότε ἰδεολογίας καὶ τὸ σώριασμα τῶν μεσαιωνικῶν προλήψεων νὰ ἐπιβληθῇ τέλος σὲ ὅλη τὴν "Ελλάδα.

Καὶ τώρα, καὶ μόνον τώρα μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι ἔχομε ἐμπρός μας τὰ στερεὰ θεμέλια ἐκπαιδευτικοῦ προγράμματος, ποὺ στηρίζονται στὴ σύγχρονη, στὴ δική μας πραγματικότητα.

*

Τὸ ξέρω ὅτι μὲ τὴ γλωσσικὴ κυρίως μεταρρύθμιση, στὴν πιὸ στενή της ἔννοια, γεννήθηκαν καὶ θὰ γεννηθοῦν ἀκόμη πολλὲς ἀπορίες, ποὺ ζητοῦν ἄμεση τὴ λύση τους. Ἀναφέρω μόνο μία, τὴν πιὸ σημαντικὴ γιὰ τὴν κοινωνική της ἰδίως ἄποψη: Μετὰ τὴν εἰσαγωγὴ τῆς δημοτικῆς, ἡ καθαρεύουσα δὲ θὰ διδάσκεται πιὰ στὸ δημοτικὸ σχολεῖο;

Φυσικὰ ὅσο κρατεῖ ἡ τωρινὴ διγλωσσία, ποὺ τὴ λύση της ἔρχεται πιὰ νὰ ὑποβοηθήσῃ καὶ ἡ παιδεία, θὰ διδάσκεται καὶ ἡ καθαρεύουσα στὴν πιὸ ἁπλή της φάση. Ἀλλὰ θὰ διδάσκεται ἔτσι, ὥστε καὶ τ' ἀποτελέσματα ποὺ ἔχει ἡ σημερινὴ διδασκαλία της, καὶ μάλιστα ἡ ἄμεση ἀπὸ τὴν 1. τοῦ δημοτικοῦ, νὰ λείψουν, καὶ τ' ἀποτελέσματα ὡς πρὸς τὴ γνώση της νὰ εἶναι καλύτερα ἀπ' ὅ τι παρουσιάζονται σήμερα.

Πῶς τώρα θὰ κατορθωθῇ αὐτό, ὅταν στηριχτοῦμε στὴ δημοτική, τὸ μόνο γλωσσικὸ ὄργανο ποὺ μπορεῖ νὰ κατέχῃ τελείως ὁ ἀπόφοιτος τοῦ δημοτικοῦ, ποιὸ χρόνο θ' ἀρχίζῃ ἡ διδασκαλία της καὶ μὲ ποιὰ μέθοδο θὰ γίνῃ, εἶναι ζήτημα ποὺ μὲ τόσα ἄλλα σχετικὰ θὰ ἐξεταστῇ στὸν εἰδικὸ κύκλο τῶν μαθημάτων.

V

Αὐτή, κύριοι, εἶναι ἡ οὐσία τῆς ἐκπαιδευτικῆς μεταρρυθμίσεως. "Υστερα ἀπὸ αἰῶνα ὁλόκληρο τώρα μόλις ἀνοίγεται ὁ δρόμος ποὺ μπορεῖ νὰ μᾶς φέρῃ στὸ δικό μας, τὸ ἀληθινὰ ἐθνικὸ σχολεῖο τοῦ μέλλοντος.

Γιὰ νὰ πλησιάσωμε ὅμως στὸ ἰδανικὸ αὐτὸ σχολεῖο, χρειάζεται ἐκτὸς ἀπὸ τὴ νομοθετικὴ καὶ τὴν ἄλλη ἐργασία ποὺ ἄρχισε τὰ τελευταῖα χρόνια νὰ γίνεται στὸ ἐκπαιδευτικὸ κέντρο, χρειάζεται ἀκόμη ἐπιστημονικὴ ἐργασία μεγάλη, πολυμερέστατη καὶ μακρόχρονη.

Ἂν ἡ νεοελληνικὴ ζωὴ εἶχε μελετηθῆ τόσο, ὥστε νὰ δώσῃ τὰ στερεὰ θεμέλια γιὰ τὸ νέο σχολεῖο, μένουν ἀκόμη πολλὲς ἐκδηλώσεις τῆς ζωῆς μας ἀμελέτητες, καὶ ἡ ἀνάγκη τῆς μελέτης αὐτῆς εἶναι πιὰ ἐπιτακτική.

Ὁρίζομε ὅτι τὰ προγράμματα θὰ βασίζωνται στὸ νεοελληνικὸ πολιτισμό. Ἀπὸ τὸν πολιτισμὸ αὐτὸ μόνο μέρη ἔχουν ἐρευνηθῆ, καὶ αὐτὰ πιὸ πολὺ ἀπὸ γενικὴ, καὶ ὄχι εἰδικὰ ἀπὸ τὴν ἐκπαιδευτική τους ἄποψη. Ἔτσι κατέχομε τοὺς δημοτικούς μας θησαυροὺς καὶ τὴ δημιουργικὴ νεοελληνικὴ λογοτεχνία· ἀλλὰ γιὰ τὴν ἐπιλογὴ καὶ τὴ σχολική τους χρησιμοποίηση χρειάζεται ἔρευνα ἀπὸ ἐργάτες πολλούς. Κατέχομε τὴ δημοτικὴ γλῶσσα καὶ τοὺς νόμους της, ἔχουν μελετηθῆ μερικὰ προβλήματα σχετικὰ μὲ τὴ χρησιμοποίησή της στὸ σχολεῖο, μὰ καὶ πόσα ἄλλα δὲ μένουν ἀκόμη ἀνερεύνητα.

Ἡ δημοτική μας μουσική, ἡ δημοτικὴ ἀρχιτεκτονικὴ καὶ διακοσμητικὴ τέχνη, τὸ δημοτικὸ παιχνίδι καὶ τόσα ἄλλα, ποὺ θὰ δώσουν στὸ δικό μας σχολεῖο χίλια δυὸ πραγματικὰ μορφωτικὰ στοιχεῖα, εἶναι ἀκόμη ἀμελέτητα, καὶ τὰ περισσότερα ὄχι μόνο σχετικὰ μὲ τὴν παιδεία, ἀλλὰ καὶ γενικά. Τὸ ἴδιο καὶ ὁ φυσικός μας κόσμος.

Ἡ νεοελληνικὴ κοινωνία, ἂν ἐξετάστηκε ὡς πρὸς τὴ νέα σχολικὴ ὀργάνωση, παρουσιάζει ἀκόμη πολλὲς ἀπόψεις χρησιμώτατες γιὰ τὸ σκοπό μας, ποὺ ζητοῦν τὴν ἐπιστημονική τους ἔρευνα. Αἴνιγμα τέλος μένει τὸ ὑλικό, ποὺ ἔχει νὰ μορφώσῃ τὸ σχολεῖο, τὸ ἑλληνόπουλο, μὲ τὴ φυσιολογία του, τὴν πνευματικὴ καὶ τὴν ψυχολογική του ἀτομικότητα.

Ἀπὸ τὰ λίγα αὐτὰ βλέπετε ὅτι ἔχομε τόσα θέματα, ποὺ χρειάζονται ἐργάτες καὶ συνεργάτες πολλούς, καὶ τέτοιους κατ' ἐξοχὴν ὁ δασκαλικὸς κόσμος μπορεῖ καὶ πρέπει νὰ δώσῃ. Γιαυτὸ ὅμως εἶναι ἀνάγκη νὰ μορφωθῆ σύμφωνα μὲ τὶς νέες ἀντιλήψεις καὶ τὸ νέο περιεχόμενο, καὶ ν' ἀποχτήσῃ τὴν ἱκανότητα γιὰ τέτοια δημιουργικὴ ἐργασία.

Μὲ τὴν ἐκπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση μᾶς δίνονται οἱ ὅροι γιὰ νὰ δημιουργήσωμε δική μας, νεοελληνικὴ παιδαγωγικὴ κίνηση καὶ παράδοση. Αὐτὴ ἂν θὰ ἔχῃ πάντοτε τοὺς δημιουργούς της στοὺς λίγους, τὸ φορέα της ὅμως θὰ τὸν βρῆ, πρέπει νὰ τὸν βρῆ σὲ ὁλόκληρες τάξεις ἀπὸ ἐργάτες καὶ συνεργάτες, σὲ ὁλόκληρο τὸ δασκαλικὸ κόσμο.

*

Περισσότερο ὅμως ἀπὸ τὴ δημιουργικὴ αὐτὴ ἐργασία προέχει σήμερα κάτι ἄλλο, ποὺ ἀνάγκη νὰ πραγματοποιηθῆ ἀμέσως. Ἡ ἰδεολογία ποὺ ἔχει ἐμπνεύσει τὴ νέα ἐκπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση, εἶναι ὅλως διόλου ἀντίθετη μὲ τὴν ἰδεολογία ποὺ ἐπικρατοῦσε ὡς τώρα, καὶ ποὺ σύμφωνα μ' αὐτὴ μορφώθηκε τὸ διδακτικὸ προσωπικό.

Ἂν πολλὰ ζητήματα μένουν ἀκόμη ἀμελέτητα, ἰδίως ἀπὸ τὴν παιδαγωγική τους ἄποψη, ὁ ἱστορικοφιλολογικὸς καὶ ὁ γλωσσικὸς κόσμος ποὺ ἔδωσε τὴ βάση στὴν ἐκπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση, ἔχουν καθὼς εἶπα ἐρευνηθῆ καὶ σὲ λεπτομέρειες ἀκόμη. Ὁ κόσμος αὐτὸς στοὺς πιὸ πολλοὺς Σᾶς εἶναι ἄγνωστος.

Καὶ ὅμως μ' αὐτὸν ἔχετε ἀρχίσει νὰ ἐργάζεστε στὸ σχολεῖο μὲ τὰ νέα διδακτικὰ βιβλία, καὶ χρόνο μὲ τὸ χρόνο τὸ νέο καὶ ἄγνωστο ὑλικὸ θὰ προβάλῃ ἀφθονώτερο.

Γιαυτὸ θεωρήθηκε ἀπαραίτητο νὰ γνωρίσετε τὸ ὑλικὸ αὐτὸ ὅσο μπορεῖ διεξοδικώτερα καὶ συστηματικώτερα. Καὶ οἱ κύκλοι τῶν μαθημάτων ποὺ θὰ γίνουν φέτος, σ' αὐτὴ κυρίως τὴν ἄμεση ἐπιτακτικὴ ἀνάγκη τῆς μεταρρυθμίσεως καὶ τοῦ διδακτικοῦ προσωπικοῦ ἔρχονται ν' ἀνταποκριθοῦν.

Ποιὸ θὰ εἶναι τὸ περιεχόμενο καὶ ὁ κύκλος τῶν μαθημάτων, τὸ βλέπετε τώρα μόνοι Σας:

α) Τὸ διδακτικὸ προσωπικὸ πρέπει γιὰ νὰ διδάξῃ καλὰ τὴ νεοελληνικὴ γλῶσσα, νὰ τὴ νιώσῃ ὡς τὸ φυσικὸ καὶ ἀναγκαῖο φορέα τῆς νεοελληνικῆς φιλολογίας καὶ ζωῆς· πρέπει νὰ τὴ γνωρίσῃ στὴν ἱστορική της ἐξέλιξη, καὶ νὰ μάθῃ τὰ φαινόμενα καὶ τοὺς νόμους της, καθὼς καὶ τὰ προβλήματα τὰ σχετικὰ μὲ τὴ σχολική της χρησιμοποίηση.

β) Πρέπει νὰ γνωρίσῃ τὴν παλαιότερη καὶ νεώτερη πνευματικὴ καὶ λογοτεχνικὴ κίνηση τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ στὴν ὁλότητά της καὶ στὴν ἱστορική της ἐξέλιξη, καὶ νὰ γνωρίσῃ προπάντων καὶ νὰ αἰσθανθῆ τὴν κίνηση ποὺ κατ' ἐξοχὴν καθρεφτίζει τὸ χαρακτῆρα καὶ τὴ δημιουργικότητα τῆς φυλῆς μας. Ὄχι μόνο τοὺς δημοτικοὺς θησαυρούς, ἀλλὰ καὶ τὴν ἔντεχνη λογοτεχνία στὴν ἐξέλιξή της καὶ τοὺς ἀγῶνες της πρὸς τὴ λογία παράδοση.

Καὶ αὐτὰ μὲ τὴν προσπάθεια νὰ συνεξετάζωνται ὅσα δημιουργήματα τοῦ νεοελληνικοῦ πολιτισμοῦ ἔχουν μελετηθῆ καὶ μποροῦν νὰ

φωτίσουν καλύτερα τὴν εἰκόνα μιᾶς ἐποχῆς· ἔτσι ἔργα π.χ. ὅπως «τὸ κρυφὸ σκολειό», «ἡ παραμυθού», «ὁ μικρὸς σοφὸς» τοῦ Γκίζη κ. ἄ. δὲ θὰ μείνουν ἀνεξέταστα.

γ) Γιὰ νὰ καταλάβετε ὅμως βαθύτερα τὸ πνεῦμα τῆς μεταρρυθμίσεως καὶ νὰ ἐργαστῆτε γονιμώτερα γιὰ τὴν ἐπιτυχία της, εἶναι ἀκόμη ἀπαραίτητο νὰ γνωρίσετε τὶς νέες παιδαγωγικὲς καὶ κοινωνιολογικὲς ἀπόψεις ποὺ παρουσιάζουν τὰ προβλήματα τῆς ἀγωγῆς, ἀπόψεις ποὺ ὡδήγησαν στὴ ριζικὴ ἀλλαγὴ τῆς παιδείας μας.

Ἀλλὰ γιὰ νὰ καρποφορήσουν τὰ μαθήματα πρέπει νὰ συνοδεύωνται μὲ φροντιστηριακὲς ἀσκήσεις, ὅπου θὰ ἐμπεδωθοῦν καὶ θὰ κατανοηθοῦν βαθύτερα οἱ γνώσεις καὶ θ' ἀσκηθοῦν οἱ ἀπαραίτητες δεξιότητες. Γιαυτὸ παράλληλα μὲ κάθε μάθημα θὰ γίνεται καὶ ἕνα γενικὸ φροντιστήριο.

Ἐξίσου ὅμως ἐπιτακτικὴ εἶναι, καθὼς εἶπα, καὶ ἡ ἄλλη ἀνάγκη, νὰ μορφωθοῦν δηλαδὴ συνεργάτες ποὺ θὰ δουλέψουν δημιουργικὰ στὰ τόσα προβλήματα τῆς νεοελληνικῆς ἀγωγῆς. Γι' αὐτὸ τὸ σκοπὸ θὰ γίνουν σὲ λίγο, δύο πρὸς τὸ παρὸν εἰδικὰ φροντιστήρια, ἕνα γλωσσικὸ καὶ ἕνα φιλολογικό, ὅπου θὰ φοιτοῦν μόνο προαιρετικὰ ὅσοι θέλουν νὰ μορφωθοῦν εἰδικώτερα σ' ἕνα ὡρισμένο κλάδο.

VI

Αὐτὸς εἶναι ὁ σκοπὸς καὶ τὸ πρόγραμμα τῶν φετινῶν μαθημάτων.

Εἶναι ὁ πρῶτος σπόρος, ποὺ μαζὶ μὲ τὴν πλατιὰ ἀναμορφωτικὴ ἐργασία, ἡ ὁποία ἔχει ἀρχίσει νὰ γίνεται ἀπὸ τὸ ἐκπαιδευτικὸ κέντρο, θὰ συντελέσῃ στὴν ποθητὴ ἀλλαγή, στὴν ἀνανέωση τῆς ἑλληνικῆς παιδείας.

Τὸ ξέρω ὅτι μερικοὶ θὰ κινήσουν δύσπιστα τὸ κεφάλι τους: Ἐμεῖς ἐδῶ δὲν ἔχομε ἀκόμη τὰ πιὸ στοιχειώδη, σχολικὰ κτίρια, σχολικὰ ὄργανα καὶ σκεύη, τὸ πρῶτο ὑλικό, τὴν ἀπαραίτητη προϋπόθεση γιὰ κάθε κανονικὴ λειτουργία σχολείου. Αὐτὰ νὰ διορθωθοῦν πρῶτα καὶ ὕστερα τ' ἄλλα.

Ἂν σὲ ἰδεολογικοὺς ἀγῶνες ποὺ εἶχαν ν' ἀντικρύσουν βουνὰ ἀπὸ προλήψεις, μικροφιλοδοξίες καὶ οἰκονομικὰ συμφέροντα, κάθε ἀτομικὴ ἢ μικροομαδικὴ προσπάθεια ἀναγκαζόταν συχνὰ νὰ γονατίζῃ ἐμπρὸς στὴ φορὰ καὶ στὴ δύναμη τῶν πραγμάτων, σὲ ἐλλείψεις ὑλικὲς ποὺ τὴ σημασία τους τὴν ἀναγνωρίζῃ ὅλη ἡ κοινωνία, μποροῦσε

ἡ ὁμαδικὴ προσπάθεια ἄνετα νὰ ὑψωθῇ ἀπάνω ἀπὸ τὴν κατάσταση καὶ νὰ ἐπιβληθῇ.

Γι' αὐτὸ ὅμως χρειαζόταν ἔντονη ἐνέργεια, καὶ αὐτὴ μόνον ἀπὸ τοὺς ἀμέσως ἐνδιαφερομένους μποροῦσε καὶ ἔπρεπε νὰ γίνῃ. Καὶ οἱ κατ' ἐξοχὴν ἐνδιαφερόμενοι, Ἐσεῖς, τόσο μεγαλύτερη ἐπιβολὴ θὰ εἴχατε, ὅσο πιὸ στενὰ ἑνωμένοι θὰ παρουσιάζεστε.

Ὑπάρχουν χιλιάδες δημοδιδάσκαλοι ποὺ θ' ἀποτελοῦσαν ἕνα ἀπὸ τὰ πιὸ μεγάλα καὶ τὰ πιὸ φωτισμένα σωματεῖα. Καὶ ὅμως πότε παρουσιαστήκατε ἔτσι ἑνωμένοι καὶ μιλήσατε στὴν κοινωνία καὶ στὴν πολιτεία τὴν ἁπλὴ καὶ φωτεινὴ γλῶσσα τῶν πραγμάτων;

Πότε τοὺς εἴπατε: στὴν πρωτεύουσα τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους καὶ πιὸ πολὺ στὴν γειτονική μας πόλη, τὰ περισσότερα σχολεῖα εἶναι φυλακὲς βρώμικες;

Μέσα στὴν πρωτεύουσα τρεῖς χιλιάδες παιδιὰ στέκονται ὄρθια ἢ κάθονται χάμω γιατὶ θρανία δὲν ἔχομε;

Τὰ περισσότερα θρανία εἶναι στρεβλωτήρια γιὰ τὰ σώματα τῶν παιδιῶν Σας, καὶ σὲ τόσα σχολεῖα γράφομε στοὺς τοίχους καὶ στὶς πόρτες, γιατὶ πίνακες δὲν ὑπάρχουν;

Ἂν γιὰ πράγματα ποὺ ὅλοι τὰ καταλαβαίνουν, τοὺς μιλούσατε ἔτσι, ὄχι ὡς ἄτομα ἀλλὰ ὡς σωματεῖο, καὶ μὲ τὴν πίστη, τὴν ἐπιμονὴ καὶ τὴν ὑπομονή σας κάνατε καὶ πολιτεία καὶ κοινωνία νὰ ἴδῃ στὸ σωματεῖο σας τὸ φορέα ἰδανικῶν, ἀπὸ χρόνια τώρα δὲ θὰ εἴχαμε τὴν σημερινὴ κατάσταση τῶν σχολείων καὶ τὴ φριχτή τους γύμνια. Γιατὶ ἡ ἀγαθὴ θέληση δὲν ἔλειψε ποτέ, τῆς ἔλειψε μόνον ἡ δύναμη καὶ ἡ ἀντοχή, ποὺ ἡ δική σας ὁμαδικὴ καὶ ἐντατικὴ ἐνέργεια μποροῦσε νὰ σφυρηλατήσῃ.

Καὶ ἡ τέτοια ὁμαδικὴ καὶ ἐντατικὴ ἐνέργεια, ἑνώνοντας μὲ εἰλικρίνεια τὸν ἰδανισμὸ μὲ τὸν πραγματικισμό, δὲ θὰ σᾶς ἄφηνε τόσα χρόνια στὴν ὑλικὴ κατάσταση ποὺ βρίσκεται ὁ κλάδος μας.

Ἂν ἔγιναν λιγοστὲς προσπάθειες ὡς τώρα νὰ ἑνωθῆτε, οἱ προσπάθειες αὐτὲς ἦταν ἀδύναμες, γιατὶ περιωρίστηκαν στὸ οἰκονομικὸ ζήτημα καὶ σκόνταβαν σὲ μικροφιλοδοξίες γιὰ τίτλους. Πικρὴ βέβαια ἡ ἀλήθεια, πρέπει ὅμως, κύριοι, νὰ λέγεται μὲ εἰλικρίνεια, γιατὶ μόνο μὲ τὴν ἀλήθεια καὶ τὴν εἰλικρίνεια μπορεῖ νὰ ἔχωμε πρόοδο.

Στὴν οἰκονομικὴ ἀνύψωση τοῦ δασκαλικοῦ κλάδου ἔχομε μιὰ ἀπὸ τὶς ἀπαραίτητες προϋποθέσεις γιὰ τὴν κανονικὴ λειτουργία τῶν σχολείων, καὶ πιὸ πολὺ γιὰ τὴν ριζικὴ ἀναμόρφωση τῆς παιδείας. Μόνον ἄτομο μὲ ψηλὰ σηκωμένο τὸ κεφάλι μπορεῖ ν' ἀναθρέψῃ ἀτο-

μικότητες μὲ κεφάλια ὑψωμένα πρὸς τὸ φῶς καὶ τὴν ἀλήθεια, ἀτομικότητες μὲ ὑπερηφάνεια καὶ αὐτοκυριαρχία. Ἡ ἀνάγκη μᾶς γέρνει συχνὰ πρὸς τὰ κάτω, χαμηλά· «τὸ μὲν πνεῦμα πρόθυμον, ἡ δὲ σὰρξ ἀσθενής».

Κάποια ἀρχὴ γιὰ τὴν οἰκονομικὴ ἀνύψωση γίνεται τώρα ἀπὸ κυβέρνηση ποὺ συνδέει τὴν ἰδεολογία μὲ τὸν πραγματικισμό. Γίνεται ὅμως μαζὶ μὲ τὴν κρατικὴ βούληση καὶ τὴν προσπάθεια ν' ἀνοιχτῇ ὁ δρόμος πρὸς τὸ ἀληθινὰ ἐθνικὸ σχολεῖο τοῦ μέλλοντος.

Ἔτσι οἱ δικές Σας ὑποχρεώσεις εἶναι μεγάλες. Ἐνωθῆτε ὄχι μόνο μὲ τὰ δεσμὰ τοῦ οἰκονομικοῦ συμφέροντος, ἀλλὰ καὶ μὲ τὸ δεσμὸ τοῦ μεγάλου ἰδανικοῦ.

Ἐλλείψεις ὑλικὲς ὅπως τὰ κτίρια καὶ ἡ γύμνια τους σὲ λίγα, σὲ ἐλάχιστα χρόνια πρέπει νὰ λείψουν.

Ἐνισχύσετε τὴν κυβερνητικὴ βούληση ποὺ ὑπάρχει, μὲ τὴν πίστη, τὴν ἐπιμονὴ καὶ τὴν ὑπομονή σας.

Πιὸ πολὺ ὅμως ὑψωθῆτε πρὸς τὴν ἰδεολογία, καὶ ζητήσετε τὴν πνευματικὴ καὶ τὴν ψυχική σας ἀλλαγή, τὴν ἐσωτερικὴ ἐπανάσταση.

Ἡ πολιτεία γιὰ πρώτη φορὰ Σᾶς δίνει τὰ μέσα ποὺ διαθέτει καὶ τὴν ἐλευθερία Σας. Κατακτήσετε τὴν ἐλευθερία καὶ δημιουργήσετε Σεῖς ἀφθονώτερα τὰ μέσα.

Ὄχι μοιρολάτρες, ἀλλὰ δημιουργοὶ τῆς μοίρας Σας, μιᾶς μοίρας ὅμως ποὺ νὰ κρατῇ στὸ χέρι τὴ λαμπάδα μὲ τὸ ζωογόνο φῶς.

Ἀνοίγεται ὁ δρόμος πρὸς τὸ σχολεῖο, ποὺ στηριζόμενο στὴν ἑλληνικὴ ἀλήθεια, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ἄτομο, τὴν κοινωνία καὶ τὸ δικό μας πολιτισμό, ἔχει ἀκόμη νὰ ὑπηρετήσῃ παράλληλα μὲ τὴν παιδεία ξένων πολιτισμένων λαῶν, τὴν ἀνθρώπινη ἀλήθεια καὶ γενικὰ τὸν ἄνθρωπο.

Εἶστε, κύριοι, πρέπει νὰ εἶστε φορεῖς μεγάλων ἰδανικῶν.

2. Μ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΔΗ

ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΗ

Η ΣΧΟΛΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ*

Κύριοι συνάδελφοι,

Ἐδῶ κι ἑκατὸ χρόνια, κατὰ τὰ 1800, βλέπομε τὴν ἑλληνικὴ φυλὴ νὰ παρουσιάζῃ μιὰ ξεχωριστὴ φάση τῆς ἱστορίας της. Ἑτοιμάζεται γιὰ τὴν Ἐπανάσταση· γιὰ νὰ ἐλευθερωθῇ ἀπὸ τὴν τούρκικη σκλαβιά. Μὰ καὶ συγχρόνως ἀγωνίζεται ν' ἀφήσῃ τὸν πνευματικό της μεσαιῶνα, καὶ νὰ ἐπιτελέσῃ ὅ τι αἰῶνες πρὶν εἶχαν κατορθώσει οἱ λαοὶ τῆς ἑσπερίας: τὴν πνευματική της ἀναγέννηση.

Βλέπομε τὴν ἀστικὴ τάξη νὰ γίνεται, μὲ τὴ ναυτιλία καὶ μὲ τὸ ἐμπόριο, πλούσια καὶ δυνατή· ἡ ἀνάγκη τῆς παιδείας νὰ γίνεται κάπως περισσότερο αἰσθητή. Στὴ λογοτεχνία φανερώνονται οἱ πρῶτες, δειλὲς ἀκόμη, προσπάθειες τῆς τέχνης. Ἐπιστημονικὴ σκέψη καὶ ζωὴ δὲν ἔχομε ἀκόμη, τὴν ἔλλειψη ὅμως αὐτὴ προσπαθοῦν νὰ τὴν ἀναπληρώσουν μὲ τὸ κυριώτερό της ἀντίρροπο· μὲ ἄφθονες μεταφράσεις ἔργων ξένων καὶ ἀρχαίων.

Ὅλ' αὐτά, καὶ ἰδίως οἱ πολυάριθμες προσπάθειες γιὰ νὰ διαμορφωθῇ καὶ καθιερωθῇ μιὰ *ἐθνικὴ γραπτὴ γλῶσσα* — τὸ πρῶτο αὐτὸ καὶ ἀπαραίτητο στοιχεῖο πολιτισμοῦ ἐθνικοῦ — δείχνουν πόσο εἶχε δυναμιώσει καὶ ὡριμάσει στὰ χρόνια ἐκεῖνα ἡ συνείδηση γιὰ τὴν ἐθνικὴ ἑνότητα, ποὺ θὰ προετοίμαζε καὶ τὴν ἀποκατάσταση τοῦ γένους.

Ἔλειπε λοιπὸν ἀκόμη, στὰ 1800, ἡ γλῶσσα αὐτὴ ἀπὸ τὸ ἔθνος μας; Ἡ φυλὴ ποὺ μὲ τόση ζωτικότητα εἶχε κατορθώσει ν' ἀντισταθῇ

---

* Εἶναι τὸ πρῶτο ἀπὸ τὴ σειρὰ τῶν γλωσσικῶν μαθημάτων τῶν Ἀνωτέρων Ἐποπτῶν ποὺ ἔγιναν τὴν ἄνοιξη τοῦ 1918 πρὸς στοὺς δημοδιδασκάλους Ἀθηνῶν. Ἔγινε στὶς 7 Μαρτίου, στὴν αἴθουσα τῆς ἑταιρείας τῶν Φίλων τοῦ λαοῦ.

Δημοσιεύεται ἐδῶ χωρὶς προσθῆκες. Περισσότερες λεπτομέρειες καὶ ἄφθονες σημειώσεις θὰ καταχωριστοῦν σὲ μιὰ ἀναλυτικώτερη μελέτη γιὰ τὴ σχολικὴ μας γλῶσσα καὶ τὴν ἱστορία της ποὺ ἑτοιμάζεται.

γιὰ αἰῶνες σὲ ἐπιδρομὲς καὶ κατακτήσεις, ἡ φυλὴ ποὺ ἀκριβῶς στὰ χρόνια τῆς σκλαβιᾶς εἶχε δημιουργήσει τὴν ἀπαράμιλλη δημοτική της ποίηση, δὲν εἶχε λοιπὸν κατορθώσει νὰ καλλιεργήσῃ τὴ νέα της γλῶσσα, ὥστε νὰ γίνῃ ἄξιο ὄργανο τοῦ πολιτισμοῦ ποὺ θὰ ἔπαιρνε ἀπὸ τὴ δύση, καὶ πρῶτα πρῶτα, τοῦ πολιτισμοῦ ποὺ ἡ ἴδια θὰ δημιουργοῦσε, ποὺ ἔπρεπε νὰ δημιουργήσῃ;

Ἡ γλῶσσα αὐτὴ ὑπῆρχε. Ἦταν ἀκριβῶς ἡ γλῶσσα τῶν δημοτικῶν παραδόσεων, ἡ γλῶσσα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, καθὼς εἶχε διαμορφωθῆ σὲ τόσους πολυκύμαντους αἰῶνες ἐθνικῆς ἱστορίας· καὶ συναυξημένη, ζυμωμένη μὲ τὶς περιπέτειες καὶ μὲ τὴ ζωή, μὲ τὶς ἀναμνήσεις καὶ μὲ τὶς ἐλπίδες, μὲ τὴν ψυχὴ καὶ μὲ τὴ δημιουργικὴ δύναμη τοῦ ἔθνους, ἀπὸ καιρὸ περίμενε νὰ τῆς δώσουν τὴ θέση ποὺ τῆς ἀνήκει στὴν οἰκονομία τῆς ζωῆς ἑνὸς σύγχρονου πολιτισμένου λαοῦ.

Ἦταν ἡ γλῶσσα αὐτή, καθὼς ἔγραφε ἴσια ἴσια στὰ χρόνια ἐκεῖνα, ἕνας γάλλος σοφός, «γλῶσσα ἀξιοσημείωτη γιὰ ὅλα, πλούσια ..., διάφανη ... εὐλύγιστη ... ἁρμονική. Εἶναι ἐφάμιλλη μὲ ὅποια εὐρωπαϊκὴ γλῶσσα καὶ ἂν τὴ συγκρίνωμε· μόνο ἀπὸ τ' ἀρχαῖα ἑλληνικὰ μπορεῖ νὰ φανῇ κατώτερη ... Καὶ δῶ δὲ βρίσκεται ἡ αἰτία στὰ πράγματα, ὅσο στὰ περιστατικά. Ἂς ξαναγίνουν οἱ ἕλληνες ἔθνος, ἂς ἀποκτήσῃ τὸ ἔθνος συγγραφεῖς ἱκανοὺς νὰ διδάξουν κάτι σπουδαῖο καὶ ὠφέλιμο, συγγραφεῖς ποὺ νὰ αἰσθανθοῦν πὼς ἡ δόξα καὶ ἡ εὐημερία τῆς πατρίδας τους ἀπὸ δῶ καὶ μπρὸς βρίσκεται μπροστὰ κι ὄχι πίσω, στὴν τωρινὴ φορὰ τῶν πραγμάτων καὶ ὄχι σὲ μάταιες προσπάθειες νὰ γυρίσουν πίσω, καὶ γλήγορα θὰ γίνουν τὰ νέα ἑλληνικὰ γλῶσσα, ποὺ χωρὶς νὰ μοιάζῃ μὲ τ' ἀρχαῖα περισσότερο ἀπὸ τώρα, δὲ θὰ ἔχῃ τίποτε νὰ τοὺς ζηλέψῃ».

Ἀληθινά, τὸ μόνο ποὺ ἔλειπε ἀπὸ τὴ νέα γλῶσσα ἦταν ἴσια ἴσια ἡ πρακτικὴ καλλιέργεια, καὶ ἡ καλλιέργεια τῆς ἔλειπε γιατὶ οἱ λόγιοι, οἱ γραμματισμένοι, εἶχαν περιφρονήσει ὡς τότε τὴν ἐθνικὴ γλῶσσα, τὴν «χύδην, καθὼς τὴν ἔλεγαν, καὶ ἀγοραίαν διάλεκτον», καὶ δὲν ἤθελαν νὰ τὴ μεταχειριστοῦν γιὰ καμιὰ ἀνώτερη πνευματικὴ ἀνάγκη, οὔτε στὴν τέχνη οὔτε στὴν ἐπιστήμη οὔτε στὴν παιδεία.

Ἂν ὅμως γιὰ δύο χιλιάδες σχεδὸν χρόνια τὸ ἔθνος δὲν εἶχε κατορθώσει νὰ ξεφύγῃ τὸ σκόπελο τῆς διγλωσσίας καὶ ν' ἀφήσῃ ἀποφασιστικὰ τὸ μάταιο ἰδανικὸ τοῦ ἀττικισμοῦ, καὶ εἶχαν ἀποτύχει ὡς τότε οἱ διάφορες προσπάθειες γιὰ νὰ γραφῇ συστηματικὰ ἡ σύγχρονη γλῶσσα· ἂν ἡ γλωσσικὴ ἀναγέννηση ποὺ εἶχανε γιορτάσει σιγὰ σιγά — μεταξὺ τοῦ 1300 καὶ τοῦ 1700 — ὅλοι οἱ λαοὶ στὴ δύση,

ἔπειτα ἀπὸ ἀγῶνες καὶ ἐργασία αἰώνων γιὰ τὴν κοινωνική τους ἐξέλιξη καὶ τὴν πνευματική τους ἐλευθερία, εἶχε ἀφήσει τὴν ἑλληνικὴ φυλή, μόνη σχεδόν, παλύγλωσση καὶ ἄγλωσση· ἂν ἐθνικὴ παιδεία καὶ μόρφωση λαϊκὴ ἔμεναν ἀκόμη σὲ κατάσταση πρωτόγονη, γιατὶ καθὼς παρατήρησε, κατὰ τὰ 1550 ὁ πρῶτος συντάκτης νεοελληνικῆς γραμματικῆς, ὁ κερκυραῖος Σοφιανός, τῆς ἔλειψε τὸ ἀπαραίτητο ὄργανο, ἡ ἁπλὴ γλῶσσα, «ὅπου καὶ οἱ γυναῖκες νὰ τὴν γρικοῦν», στὴ συνείδηση τῶν φωτισμένων λογίων ὅλο αὐξάνουν οἱ ἀμφιβολίες γιὰ τὴ χρησιμοποίηση τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς καὶ παρουσιάζεται πιὸ ἐπιτακτικὴ ἡ ἀνάγκη νὰ λυθῇ τὸ πρόβλημα ποὺ κληρονόμησε τὸ σκλαβωμένο ἔθνος ἀπὸ τὸ μεσαιῶνα του. Καὶ τὸ ζήτημα, μὲ ποιὰ γλῶσσα θὰ μορφωθῇ ὁ ἀμόρφωτος λαός, ἤ, καθὼς εἶπε ὁ Σοφιανός, «μὲ ποῖον τρόπον ἤθελεν διορθωθῇ τὸ πάθος τοῦτο τῆς ἀπαιδευσίας καὶ νὰ γυρίσουν εἰς τὸ καλὸν» βρίσκεται στὸ κέντρο τῶν πνευματικῶν ἀγώνων τὰ τελευταῖα τριάντα χρόνια πρὶν ἀπὸ τὸ Εἰκοσιένα, τὴν ἴδια ἐποχὴ ποὺ καὶ ἡ παιδεία ἀρχίζει ν' ἀξιώνῃ λαϊκώτερο χαρακτῆρα.

*

Καὶ ὅμως τὸ ζήτημα αὐτὸ δὲν εἶχε ἀκόμη ὡριμάσει, ὥστε νὰ λυθῇ ὅπως ἔπρεπε, καθὼς τὸ ἀπαιτοῦσε τὸ πραγματικὸ συμφέρον τοῦ ἔθνους.

Μέσα σὲ ἀκαθόριστη καὶ ἄμορφη ἀκόμη κοινωνικὴ ἐξέλιξη καὶ διαμόρφωση, καὶ σὲ πνευματικὴ ζωὴ φτωχή, βασιλεύει ἡ γλωσσικὴ πρόληψη λογιωτατισμοῦ ποὺ δὲν μποροῦσε νὰ καταλάβῃ τὴν ἀνάγκη καὶ τὴ σημασία πολιτισμοῦ ποὺ νὰ ἐκφράζεται στὴ δική του γλῶσσα μὲ τὴ δική της μορφή. Μὲ τὰ μάτια γυρισμένα πίσω, στὸν ἑλληνικὸ πολιτισμὸ τὸ δημιουργημένο δύο χιλιάδες χρόνια πρωτύτερα, ἐξακολουθεῖ νὰ βλέπῃ μέσα στὴ γλωσσικὴ μορφὴ μιᾶς κλασικῆς ἀληθινὰ φιλολογίας τύπους γραμματικούς — κάποτε καὶ μόνο αὐτούς — ἀμετάβλητους, ἔξω ἀπὸ τόπο καὶ χρόνο, ποὺ δέσμευαν γιὰ πάντα τὴν ἔκφραση, τὴ δημιουργία καὶ τὴν παιδεία τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς.

Ἡ φωνὴ λίγων φωτισμένων, ποὺ προσπαθοῦν νὰ δημιουργήσουν μιὰ νέα λογοτεχνία καὶ ποὺ συνηγοροῦν γιὰ τὴ ζωντανὴ γλῶσσα καὶ τὰ δίκαιά της, μένει χωρὶς ἀπήχηση: ἡ μεγάλη μᾶζα τοῦ ἔθνους, ἀμόφωτη ἀκόμη, εἶναι ἀδιάφορη σὲ ζήτημα τόσο ἐθνικό, ποὺ κυρίως κατὰ τὸ δικό της συμφέρον καὶ τὴ δική της θέληση ἔπρεπε νὰ κανονιστῇ. Ἔτσι, οὔτε γενικὰ κατωρθώθηκε νὰ βροῦν στὸ γλωσσικὸ

ζήτημα τὴ σωστή του λύση, οὔτε καὶ μέσα στὴν ἐκπαίδευση μπόρεσε νὰ πάρη ἡ σχολικὴ γλῶσσα τὸν τύπο ποὺ ἦταν ἀνάγκη νὰ ἔχη.

Οἱ περισσότεροι λόγιοι νόμιζαν πὼς τὰ σχολεῖα εἶχαν νὰ μάθουν στοὺς τροφίμους των τ' ἀρχαῖα, τὴ μόνη γλῶσσα ποὺ θὰ ἔδινε ἀληθινὴ παιδεία καὶ τὴν ἀρχαία δόξα στὸ ἑλληνικὸ γένος. Στὴν Κέρκυρα βλέπομε νὰ γίνωνται διαγωνισμοὶ μαθητικοί, μὲ βραβεῖα γιὰ κείνους ποὺ θὰ ἔγραφαν καλύτερα τὴ γλῶσσα, καὶ μιὰ βραβευμένη μαθητικὴ μελέτη, ἀπὸ τὰ 1811, «Αὐτοσχέδιον πόνημα τῆς ἑλληνικῆς γλώττης πέρι», διακηρύσσει ὅτι πρέπει «ἀποδοκιμασθῆναι τὴν λεγομένην *γραικικὴν* γλῶτταν, ἥτις κέχρηται... τῷ *εἶναι* ἀντὶ *ἐστί*, τῷ *νὰ* ἀντὶ τοῦ *ἵνα*... καὶ εἰσαχθῆναι φράσιν ἑλληνικὴν κατὰ σμικρὸν ἐν ταῖς συνδιαλέξεσι». Σ' ἕνα ἄλλο σχολεῖο, στὴν ἄλλη ἄκρη τοῦ ἑλληνισμοῦ, στὶς Κυδωνίες, ὁ σύλλογος ὁ ἴδιος τῶν διδασκάλων καταρτίζει ψήφισμα γιὰ ν' ἀποκηρύξη τὴ μητρικὴ γλῶσσα, «ὡς πάντῃ ἀνοίκειον τοῖς τῶν ἑλλήνων ἐκείνων ἀπογόνοις». «... Δεδόχθαι, λέγει, πᾶσιν ἡμῖν νόμον εἰσενεγκεῖν, ὥσθ' ἡνίκ' ἂν συνῶμεν ἑλληνιστὶ πάντας ἡμᾶς συνδιαλέγεσθαι».

Ἄδικα ἔγραφε ἤδη στὰ 1791 ὁ ἱεροδιάκονος Κωσταντᾶς: «Τὸ πρῶτο καὶ φυσικὸ μάθημα τῶν νέων πρέπει νὰ εἶναι ἡ σπουδὴ τῆς μητρικῆς τους γλώσσας... Ὅσο καταφρονοῦμεν τὴ γλῶσσαν μας θέλομεν μείνει ἀμαθεῖς καὶ δυστυχεῖς». Ἄδικα ξανάγραφε ἀργότερα ὁ Κοραῆς: «Τὸ κοινὸν ἰδίωμα δὲν εἶναι ἀξιοκαταφρόνητον ὡς πρεσβεύουν οἱ μωροί... Ἡ γλῶσσα εἶναι ἓν ἀπὸ τὰ πλέον ἀναπαλλοτρίωτα τοῦ ἔθνους κτήματα... Ὅλα τὰ μέλη τοῦ ἔθνους μετέχουν μὲ δημοκρατικὴν ἰσότητα. Κανεὶς... δὲν ἔχει τὸ δίκαιον νὰ λέγῃ πρὸς τὸ ἔθνος, οὕτω θέλω νὰ λαλῇς, οὕτω νὰ γράφῃς». Πρὶν ἀπὸ τὸ Εἰκοσιένα, μὲ τὴ μετριοπάθεια τοῦ Κοραῆ καὶ τὴ φωτεινή του ἀξίωση γιὰ τὰ δικαιώματα τοῦ λαοῦ στὴ δημοτικὴ παιδεία καὶ στὴ γραπτὴ γλῶσσα, εἶχε κατορθωθῆ γιὰ μιὰ στιγμὴ μὲ τὴν ἐπίφαση τοῦ συμβιβασμοῦ νὰ σταματήσουν οἱ χιμαιρικὲς ὑπερβασίες τῆς μεγάλης πλειοψηφίας τῶν λογίων. Οἱ πολύτιμες συμβουλές του εἶχαν ὅμως λησμονηθῆ μόλις ἡ ἐπανάσταση τελείωσε.

Τ' ὄνειρο τῆς ἐλευθερωμένης πατρίδας ἔμοιαζε *νὰ δικαιώνῃ* καὶ τὰ τολμηρότερα σχέδια, καὶ τὴ στιγμὴ ποὺ οἱ λόγιοι, δικοί μας καὶ ξένοι, περίμεναν νὰ φανερωθῆ πάνοπλη ἡ ἀρχαία Ἑλλάδα, μποροῦσε νὰ μὴν ξαναζωντάνευε γλήγορα ἢ σιγὰ ἡ ἀρχαία γλῶσσα, ποὺ δὲν εἶχαν κατορθώσει μεμιᾶς νὰ τὴν ἀναστήσουν; Ἔφτανε γιαυτὸ νὰ μὴν ἐνικοῦσε ἡ γνώμη τῶν *ἀμαθῶν* ἔφτανε, καθὼς ἔλεγε μὲ ἄλλους

πολλοὺς ὁ Δούκας, ἱερωμένος ἐκλεκτός, ἀπὸ τοὺς πιὸ θερμουργοὺς ὀπαδοὺς τοῦ καθαρισμοῦ, νὰ συνηθίζωνται οἱ νέοι στὰ σχολεῖα νὰ μιλοῦν ἑλληνικά, ἱμάτιον, χιτών, ὑπόδημα, ἀναξυρίς... Ἔφτανε οἱ λέξεις αὐτές, μαζὶ μὲ τοὺς ἀρχαίους γραμματικοὺς τύπους καὶ τὴν ἀρχαία σύνταξη νὰ διαδοθοῦν ἀπὸ τὰ βιβλία τῶν γραμματισμένων σιγὰ σιγὰ καὶ στὴ γλῶσσα τῆς καθημερινῆς ζωῆς, γιὰ νὰ ξαναπάρη ἡ βάρβαρη γλῶσσα τοῦ ἀγράμματου λαοῦ τὴν ἀρχαία της εὐγένεια καὶ λαμπρότητα, καὶ νὰ ἠθικοποιηθῆ καὶ ν' ἀναγεννηθῆ ὁ μικρὸς λαὸς μὲ τὴ μεγάλη ἱστορία.

Γιατὶ δὲ λείπει ἀπὸ τὴ μεγάλη πατριωτικὴ ψυχὴ τοῦ Δούκα ἡ συνείδηση γιὰ τὴ χαμηλὴ θέση ποὺ βρίσκεται ὁ λαός του. Μὲ θλίψη, μὲ πόνο μᾶς περιγράφει τὴ σύγχρονη κατάπτωση: «Ὁ λαὸς ἀπαίδευτος, οἱ ἱερεῖς ἀμαθεῖς, ἡ ἐκκλησία οἶκος ἐμπορίου. Θυμίαμα βδελυγμία μοι ἐστὶ νηστείαν... καὶ τὰς ἑορτάς ὑμῶν μισεῖ ἡ ψυχή μου. Τὸ εὐαγγέλιον ἀργεῖ· ἡ πονηρία τιμᾶται· τὸ πάθος ἀνθεῖ· ἡ ἀρετὴ ἐμαράνθη· εἴ τι σεμνόν, εἴ τι δίκαιον, εἴ τι ὅσιον, εἴ τι ἁγνόν, εἴ τι προσφιλές, εἴ τι εὔφημον, πάντα ἀπονενέκρωται καὶ πεπάτηται».

Εἶχαν βέβαια δίκαιο ὁ Δούκας καὶ οἱ σύγχρονοί του λόγιοι, ποὺ περίμεναν ἀπὸ μιὰ ἐξυψωμένη παιδεία, νὰ μορφώση καὶ ν' ἀναπλάση τὴν ἑλληνικὴ κοινωνία, καὶ ἦταν φυσικὸ νὰ ζητοῦν νὰ καθιερωθῆ γι' αὐτὸ τὸ σκοπὸ μέσα στὸ σχολεῖο ἕνας κοινὸς γλωσσικὸς τύπος. Ὁ τύπος ὅμως αὐτὸς δὲν μποροῦσε νὰ εἶναι ἄλλος, προπάντων γιὰ τὴ στοιχειώδη μόρφωση, ἀπὸ τὸν τύπο τῆς κοινῆς δημοτικῆς. Γιατὶ μόνο ἡ λαϊκὴ γλῶσσα μπορεῖ καὶ πρέπει νὰ χρησιμοποιηθῆ στὸ δημοτικὸ σχολεῖο ὡς ὄργανο τῆς διδασκαλίας, γιὰ νὰ μορφώση τὰ παιδιὰ ἑνὸς λαοῦ, νὰ μεταδώση στὴ νέα ἡλικία τὰ πνευματικὰ ἀγαθὰ τοῦ πολιτισμοῦ, νὰ γνωρίση στὸ παιδὶ τὴ φύση καὶ ν' ἀναδείξη τὸν αὐριανὸ πολίτη ἠθικὸ καὶ χρήσιμο στὴν κοινωνία καὶ στὸ κράτος. Ὄχι ἕνα ἰδίωμα ποὺ θ' ἀντλῆ τὴ ζωή του ἀπὸ τὰ βιβλία τῶν σοφῶν, καὶ ποὺ ὁ λαὸς θὰ τὸ καταλαβαίνῃ μόνο ἢ θὰ τὸ μαντεύῃ, ἀλλὰ ἡ γλῶσσα ποὺ ὁ λαὸς μιλεῖ κι αἰσθάνεται καὶ τὸν συγκινεῖ, ἡ γλῶσσα ποὺ οἱ λέξεις της ἑνώνονται ἀμεσώτατα στὴν ψυχὴ τῶν μαθητῶν μὲ τὶς ἀντίστοιχες ἔννοιες καὶ παραστάσεις καὶ μὲ τὸ συναισθηματικό τους κόσμο, ἡ γλῶσσα ποὺ βγῆκε ἀπὸ τὴ ζωὴ τοῦ λαοῦ, ποὺ ζυμώθηκε μὲ τὴν ἱστορία του καὶ ποὺ καθρεφτίζει καὶ ἀποτυπώνει τὴ σκέψη καὶ τὴν ψυχὴ τοῦ λαοῦ, μὲ τὶς παραδόσεις της καὶ μὲ τὸν ἐθνισμό της· μὲ δυὸ λέξεις ἡ γλῶσσα ποὺ εἶναι δική του, ἡ δική του, ἡ ἐθνική του γλῶσσα.

Ἡ γλῶσσα αὐτή, ζυμωμένη μὲ τὶς πρῶτες πολύτιμες ἐντυπώσεις τοῦ παιδιοῦ, εἶναι ἡ μητρική του γλῶσσα, καθὼς τὴ διδάχτηκε στὴν προσχολικὴ περίοδο ἀπὸ τὴ μητέρα του. Κλείνει μέσα της γιὰ τὸ παιδὶ τὴ στιγμὴ ποὺ θὰ τὸ δεχτῆ τὸ σχολεῖο, ὁλόκληρο κόσμο ἀπὸ παραστάσεις κι αἰσθήματα, ποὺ τὸ σχολεῖο θὰ τὰ κάμη περισσότερο συνειδητά, θὰ τ' ἀναλύση βαθύτερα, θὰ τὰ καλλιεργήση καὶ θὰ τὰ συντονίση σύμφωνα μὲ μιὰ ἀνώτερη κοινωνικὴ κι ἐθνικὴ σκοπιμότητα. Κι ἐπειδὴ ἡ κοινὴ λαϊκὴ γλῶσσα ἔχει γιὰ ἕνα λαὸ τέτοια ἐκπολιτιστικὴ σημασία, γιαυτό, πάνω ἀπὸ τὰ τοπικὰ ἰδιώματα καὶ μὲ ὅλη τὴν ἀναγνώριση καὶ τὸ σεβασμὸ ποὺ τοὺς ἀνήκει, τὸ ἐθνικὸ σχολεῖο θὰ διδάξη καὶ θὰ διαδώση τὴν κοινὴ γλῶσσα, καὶ σκοπό του γλωσσικὸ θὰ ἔχη νὰ κάμη τὸ μαθητὴ ἱκανὸ νὰ ἐκφράζεται σ' αὐτή, νὰ καταλαβαίνη ὅ τι εἶναι γραμμένο σ' αὐτή, νὰ τὴ μεταχειρίζεται σωστὰ γιὰ νὰ ἐκφραστῆ γραπτὰ καὶ νὰ γνωρίση τὰ καλύτερά της λογοτεχνικὰ μνημεῖα, ποὺ ἀποτυπώνουν σὲ κλασικὴ μορφὴ τὸν ἐθνισμό του καὶ τὰ στοιχεῖα τοῦ πολιτισμοῦ του.

*

Ἕνα τέτοιο γλωσσικὸ πρόγραμμα διαγράφεται γιὰ τὴ στοιχειώδη ἐκπαίδευση καὶ αὐτὸ ἔπρεπε νὰ εἶχε ἐφαρμοστῆ καὶ ὅταν ἱδρύθηκε τὸ ἑλληνικὸ κράτος. Γιὰ κακὴ ὅμως τύχη ὁ δρόμος ποὺ ἀκολούθησαν οἱ λόγιοι ἦταν πολὺ διαφορετικός, κιὰν ἦταν λάθος ὁ καθαρισμὸς ποὺ μᾶς ὡδήγησε ἔπειτα ἀπὸ πενήντα χρόνια στὸν Κόντο, ἦταν διπλὸ λάθος καὶ πολλαπλό, ὅτι ἀπὸ τὸ γλωσσικὸ πρόγραμμα τῆς παιδείας ἔλειψε ἡ σαφήνεια καὶ ἡ ἐπίγνωση τοῦ σκοποῦ καὶ τῶν μέσων.

Εἶχαν βέβαια δίκαιο οἱ σύγχρονοι τοῦ Δούκα, ὅταν ἀντικρύζοντας τὸ βαρυσήμαντο ζήτημα, τὴν ἠθικὴ καὶ πνευματικὴ ἐξύψωση τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ συλλογίστηκαν ἀμέσως τὸ σχολεῖο καὶ μέσα στὸ σχολεῖο τὴ γλῶσσα. Καὶ εἶχαν ἀκόμη δίκαιο ἅμα ζητοῦσαν ἀπὸ τὴν κοινὴ σχολικὴ γλῶσσα νὰ μὴν κρατήση ὅλες τὶς ἰταλοτουρκικὲς λέξεις ποὺ συνηθίζουνταν τότε, καὶ ποὺ μαζὶ μὲ τὸ νέο ἑλληνικὸ καθεστὼς καὶ τὸν καινούριο κόσμο ποὺ θὰ ἔφερνε, φυσικὸ ἦταν καὶ μόνες τους νὰ λησμονηθοῦν οἱ περισσότερες.

Εἶχαν ὅμως γελαστῆ ὅταν πίστευαν πὼς γλῶσσα τῆς παιδείας, καὶ μάλιστα τῆς δημοτικῆς, μποροῦσε νὰ εἶναι ἄλλη ἀπὸ μιὰ ἀληθινὰ λαϊκὴ γλῶσσα.

Γελάστηκαν ὅταν νόμιζαν — καθὼς δὰ τὸ νόμιζε καὶ ὁ Κοραῆς — πὼς ἡ ἀμάθεια καὶ ὁ ξεπεσμὸς τῆς ἐποχῆς τους εἶχε καμιὰ σχέση

μὲ τὴ μεταβολὴ ποὺ εἶχε γίνει σιγὰ σιγὰ στὴ γλῶσσα τῆς φυλῆς μέσα σὲ δύο χιλιάδες χρόνια, στὴ γραμματική της, στὴ σύνταξη, στὸ λεξιλόγιο, στὶς σημασίες.

Γελάστηκαν ὅταν φαντάζουνταν πὼς ἅμα θὰ εἶχε πιὰ διορθωθῆ ἡ λαϊκὴ γλῶσσα — μὲ τὴν ἀντικατάσταση κάθε νέου δικοῦ της τύπου καὶ μὲ τὴν καταπάτηση τῶν γραμματικῶν της νόμων — ὅτι τότε θὰ κατώρθωναν νὰ διορθώσουν καὶ νὰ κάμουν ἠθικώτερο καὶ πιὸ μορφωμένο τὸ λαό.

Γελάστηκαν ὅταν μαζὶ μὲ τὴ γλῶσσα περιφρονοῦσαν κι ἐξώριζαν ἀπὸ τὸ παιδαγωγικὸ σχολεῖο τὴν ἀποκλειστικὴ ἔκφραση τῆς λαϊκῆς ψυχῆς καὶ τῶν ἀληθινὰ ἐθνικῶν ἐκπολιτιστικῶν στοιχείων.

Γελάστηκαν τέλος ἅμα ζητοῦσαν, ὄχι νὰ βάλουν ἀμέσως στὴ θέση τῆς περιφρονημένης δημοτικῆς, μιά, ὅποια καὶ νὰ εἶναι, καθωρισμένη γλῶσσα, ἀλλὰ προσπαθοῦσαν ν' ἀναστήσουν ἕναν τύπο γλωσσικό, ποὺ τοῦ εἶχαν ἀρνηθῆ τὴ μοναδικὴ βάση, τὴ ζωὴ στὸ στόμα καὶ στὴν καρδιὰ τοῦ λαοῦ, καὶ ποὺ ἔκρυβε μιὰ τάση ἀκατανίκητη, νὰ πλησιάση ὅσο μποροῦσε καὶ ὅλο καὶ περισσότερο, στὴν ἀρχαία ἀττική, ποὺ μὲ τὴν ἐξαιρετική της φιλολογία εἶχε ὑπερβολικὰ θαμπώσει τὸ νεαρὸ ἔθνος μὲ τὶς φτωχὲς ἀκόμη δημιουργικὲς δυνάμεις.

Γελάστηκαν ὅμως οἱ λόγιοι, οἱ σύγχρονοι τοῦ Δούκα, καὶ σὲ κάτι ἄλλο: Ὅταν περίμεναν πὼς τὸ πείραμά τους θὰ πετύχαινε τόσο γλήγορα, κι ἔμειναν τυφλοὶ στ' ἀποτελέσματα τοῦ γλωσσικοῦ αὐτοῦ καθαρισμοῦ — ἀποτελέσματα θλιβερά, ὄχι μόνο γιὰ τὴν ἐθνικὴ παιδεία καὶ τὴ λαϊκὴ μόρφωση μὰ καὶ γιὰ τὴ γλῶσσα τὴν ἴδια.

Καὶ ὅμως τὸ πίστευαν· τὸ ἔβλεπαν! «Ἡ γλῶσσα τῷ ὄντι φιλοσόφως χωροῦσα προβαίνει ἐπὶ τὰ κρείττω, καὶ τὸ γένος ἀκολουθεῖ ἁπλανῶς μὲ τελείαν πεποίθησιν ὅτι τεύξεται τοῦ σκοποῦ». Καὶ μὲ ὑπερηφάνεια ἔβλεπαν τώρα νὰ γράφεται ἔπειτα ἀπὸ τριάντα καὶ εἴκοσι μόνο χρόνια, ὅ τι μόλις περίμεναν πρῶτα πὼς θὰ ζωντανέψη ἔπειτα ἀπὸ τρεῖς γενεές.

Καὶ τὸ νεαρὸ κράτος, ποὺ μὲ τολμηρὰ βήματα προσπαθοῦσε νὰ ὀργανωθῆ καὶ ν' ἀναπτύξη τὶς ἐθνικὲς δυνάμεις, ν' ἀφομοιώση τὸν εὐρωπαϊκὸ πολιτισμὸ καὶ νὰ συντονίση τὴ ζωή του μὲ τὴ ζωὴ τῶν ξένων λαῶν, ἀναίσθητο στὶς στοχαστικὲς εἰσηγήσεις ἀντρῶν καθὼς ὁ Βηλαρᾶς καὶ ὁ Σολωμός, καθιέρωνε γιὰ γλῶσσα σχολικὴ ὄχι τὴ γλῶσσα ποὺ μόνη θὰ κατώρθωνε νὰ γεννήση ἐθνικὴ παιδεία, ἀλλὰ ἕνα ἰδίωμα κατὰ μέγα μέρος τεχνητὸ καὶ ἀσχημάτιστο, μὲ ἀρκετὲς παραχωρήσεις ὡς πρὸς τὸ λεξιλόγιο στὴ νέα γλῶσσα, ἀλλὰ μὲ τὴν

ἀρχαία περίπου γραμματική, καὶ μὲ ἀκαθόριστη συνήθως τὴν ἐσωτερική του ὑφή, τὴ σύνταξη.

Ὁ Κωσταντᾶς, ὁ φωτισμένος πρόμαχος τῆς δημοτικῆς ποὺ εἴδαμε, ἔφορος τῆς παιδείας ἐπὶ Καποδίστρια, δὲν κατορθώνει νὰ πραγματοποιήση τὸ σχέδιό του καὶ νὰ δρίση τὴ δημοτικὴ γιὰ γλῶσσα τῶν νεοσύστατων δημοτικῶν σχολείων. Ἔπειτα ἀπὸ λίγα χρόνια ἡ βαβαρικὴ νομοθεσία ἐπισημοποιεῖ τὴ διδασκαλία τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν. Δυόμισυ χρόνια πρὶν ἱδρυθοῦν τὰ *ἑλληνικὰ* σχολεῖα, τὸ μεσαιωνικὸ δηλ. σχολεῖο γιὰ τὴ στοιχειώδη μόρφωση, ποὺ οὔτε στὴν ἐσπερία δὲν εἶχε γιὰ γλῶσσα του τὴ γλῶσσα τὴν ἐθνική, δημοσιεύεται, στὶς 6 Φεβρουαρίου 1834, ὁ νόμος «περὶ δημοτικῶν σχολείων» μὲ τὸ ἀκόλουθο 1. ἄρθρο: «Εἰς ἕκαστον δημοτικὸν ἢ τοῦ λαοῦ σχολεῖον, θέλουν διδάσκεσθαι τὰ ἑξῆς: κατήχησις, στοιχεῖα τῆς ἑλληνικῆς, ἀνάγνωσις...». Καὶ πάρα κάτω: Οἱ δημοδιδάσκαλοι πρέπει νὰ ξέρουν: κατὰ θεωρίαν καὶ πρᾶξιν τὴν ἑλληνικὴν γραμματικὴν καὶ ὀρθογραφίαν. *Ἑλληνικὰ* δὲν εἶναι ἡ λαϊκὴ γλῶσσα. Ἡ ἑλληνικὴ γραμματικὴ ποὺ ζητοῦν ἀπὸ κάθε δημοδιδάσκαλο νὰ γνωρίζη κατὰ θεωρίαν καὶ πρᾶξιν, εἶναι ἀπάνω κάτω ἡ ἀρχαία γραμματική. Κάπου κάπου θ' ἀναγκαστῆ νὰ δεχτῆ καὶ μερικοὺς νεοελληνικοὺς τύπους, ὅ τι ὅμως ἄλλαξε εἶναι παραφθορὰ καὶ χυδαϊσμός, ποὺ γλήγορα πρέπει νὰ λείψη.

Ἔτσι ἐπισφράγιζεται ἡ καταδίκη τῆς δημοτικῆς παιδείας, ὁλόκληρης τῆς παιδείας, καὶ ἀνοίγει στὰ σπλάχνα της βαθύτατη πληγή. Ἡ ἀρχαία γραμματική, κανόνες ποὺ δὲν ἐκφράζουν πιὰ τὴ ζωντανὴ γλῶσσα, καὶ ποὺ οἱ δημοδιδάσκαλοι οἱ ἴδιοι, ὅσο καὶ ἂν τοὺς κατέχουν *κατὰ θεωρίαν*, δύσκολα θὰ τοὺς ἐφαρμόσουν στὴν *πρᾶξη*, ὄχι μόνο γίνεται τὸ πρῶτο ἀνέφικτο ἰδανικὸ τοῦ δημοτικοῦ σχολείου, ἀλλὰ καὶ ἐπιβάλλεται γιὰ τὴ γλῶσσα τὴν ἴδια τῆς διδασκαλίας. Ὁ μαθητὴς πρέπει νὰ μάθη πρὶν ἀπ' ὅλα νὰ μιλῆ «καλύτερα». Καὶ ὁ ἄμοιρος ὁ δάσκαλός του εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ συντρίψη τὸ ἔργο του γιὰ νὰ διδάξη μιὰ γλῶσσα ποὺ καὶ ὁ ἴδιος δὲν τὴ μιλεῖ.

*

Δὲ θὰ σᾶς ἐξιστορήσω, κύριοι, ἐδῶ, τὶς τύχες τῆς γραπτῆς μας γλώσσας στὸν περασμένο αἰῶνα, μιὰ ἱστορία ποὺ μᾶς ὁδηγεῖ στὴ σημερινὴ γλωσσικὴ διφυΐα, τὴ διγλωσσία μὲ τὰ προβλήματά της. Οὔτε μέσα στὴν ἐκπαίδευση θὰ παρακολουθήσωμε τὴν ἀνυπολόγιστη ζημία ποὺ γέννησε ὁ γλωσσικός της ἐκτροχιασμὸς καὶ τὸ

γενικώτερο ἰδεολογικὸ παραστράτημα, καθὼς καθρεφτίστηκε στὸ ἐναρκτήριο μάθημα. Ἀλλὰ καὶ τὴ γλῶσσα τοῦ δημοτικοῦ μας σχολείου δὲ θὰ τὴν ἐξετάσω, καθὼς διαμορφώνεται, ὅπως *προσπαθοῦν* νὰ τὴ διαμορφώσουν μέσα σὲ ἑνενήντα χρόνια ἐλεύθερης ζωῆς.

Φτάνει νὰ θυμηθοῦμε πὼς ἀκολουθεῖ τὰ γλωσσικὰ ἰδανικὰ τῆς κοινωνίας. Ὅτι γιὰ δεκαετηρίδες πολλὲς φιλοδοξεῖ νὰ βοηθήση γιὰ νὰ πλησιάση ἡ γλῶσσα τοῦ λαοῦ στὴν ἀττικὴ διάλεκτο, καὶ πὼς ἀπομένει ἔπειτα ξεκρέμαστη καὶ χωρὶς βάση, ὅταν ἔπεσε πιὰ τὸ ἰδανικὸ τῆς ἐπιστροφῆς. Ἀρκεῖ νὰ γνωρίζωμε ὅτι καὶ τότε ἀκόμη, καὶ ἀφοῦ τὸ ψαλτήρι, τὰ εὐαγγέλια καὶ οἱ πράξεις τῶν ἀποστόλων ἀντικαταστάθηκαν στὴν Δ' τάξη μὲ τὸ Γεροστάθη καὶ μὲ τὸν Παπαρρηγόπουλο, μὲ τὸν Ἡρόδοτο καὶ μὲ τὸ ἀναγνωστικὸ τοῦ Παπαμάρκου, ὅποιος καὶ νὰ εἶναι ὀνομαστικὰ ὁ γλωσσικὸς σκοπὸς τοῦ δημοτικοῦ σχολείου, οὐσιαστικὰ ἡ γλῶσσα του ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι ἐκτροχιασμένη.

Τὴν πιὸ θλιβερὴ εἰκόνα μᾶς τὴ δίνει ἡ γραμματική της. Στὰ πρῶτα χρόνια, σὰ νὰ γίνεται ἀκόμη κάποια προσπάθεια νὰ μείνη χωρισμένη ἡ νέα γλῶσσα ἀπὸ τὴν ἀρχαία. Δημοσιεύονται στὰ 1854 οἱ «πίνακες τῆς γραμματικῆς τῆς λαλουμένης γλώσσης» κι ἐγκρίνονται ἀπὸ τὸ ὑπουργεῖο ὡς «χρήσιμοι καὶ διδακτικοὶ διὰ τὰ δημοτικὰ τοῦ κράτους σχολεῖα». Ἡ λαλουμένη ὅμως αὐτὴ τοῦ 1854 ἔχει τύπους γραμματικοὺς καθὼς *οἱ ρινόκερω - τοῖς ρινόκερως - τοὺς ρινόκερως - ὦ ρινόκερω*, καὶ ὁ συντάκτης τῶν πινάκων ὁμολογεῖ πὼς ἡ λαλουμένη τοῦ δημοτικοῦ σχολείου δὲν εἶναι ἡ γλῶσσα τοῦ λαοῦ: «γράφοντες τοὺς πίνακας πρὸ ὀφθαλμῶν ἡμῶν πάντοτε εἴχομεν τὴν σήμερον γραπτὴν γλῶσσαν τῶν λογίων, ἥτις ὀσημέραι διασπῶσα ἀφ' ἑαυτῆς τὰ δεσμά, εἰς ἃ ἡ πολυχρόνιος βαρβαρότης... ἐνέβαλεν αὐτήν, σπεύδει ἵνα ἀναλάβῃ τὸ ἀρχέτυπον αὐτῆς κάλλος...» Συνεπέστερη δείχνεται στὰ 1850 ἡ ἐπιτροπὴ τῶν διδακτικῶν, ποὺ ἀπορρίπτει ἀπὸ τὸ διαγωνισμὸ μιὰ γραμματική, γιατὶ εἶχε χωριστοὺς κανόνες γιὰ τὴ διδασκαλία τοῦ δημοτικοῦ, ἐνῶ κατὰ τὴν ἐπιτροπὴ *δὲν ὑπάρχουν* ὅρια μεταξὺ ἀρχαίας καὶ καθαρευούσης, καὶ δὲν μπορεῖ αὐτὴ νὰ διδαχτῆ μὲ ἰδιαίτερη γραμμιατική. Ἔπειτα ἀπὸ λίγα χρόνια ξαναϋποβάλλεται ἡ ἴδια γραμματική, καὶ ἐγκρίνεται. Τώρα ὅμως διδάσκει μονάχα τοὺς ἀρχαίους κανόνες, καὶ παραλείπει μόνο, καθὼς μᾶς λέει ὁ συντάκτης της «δυσχερείας καὶ λεπτομερείας» καὶ «προπάντων τὸν δυϊκὸν ἀριθμὸν καὶ τῶν ὀνομάτων καὶ τῶν ρημάτων». Γιὰ ἀντάλλαγμα ὅμως δείχνει πῶς κλίνωνται σ' ἑνικὸ καὶ πληθυντικὸ ρημα-

τικοὶ τύποι καθὼς *κέωμαι κέῃ κέηται*, καὶ ὀνόματα καθὼς αὐτά: *ἡ πραεῖα ὑπηρέτρια, τὸ πρᾶον κτῆνος, ἡ εὔτοκος λεχώ, ὁ εὐρὺς λάρυγξ, κύων γέρων, ἡ αἱμοχαρὴς καὶ μιαιφόνος τίγρις, τὸ εὐμέγεθες καὶ ἐκτενὲς μῆκος, ἡ τραχεῖα καὶ δύσπεπτος σάρξ, τὸ ἐρυθρὸν καὶ ἐπωφελὲς κιννάβαρι*. Μιὰ ἄλλη ἀρχαία γραμματική, τοῦ Γενναδίου, τὴ βρίσκομε στὰ δημοτικὰ σχολεῖα ἀκόμη καὶ στὰ 1880, σὲ μερικὲς μάλιστα ἐπαρχίες τοῦ ἔξω ἑλληνισμοῦ ἀκόμη καὶ ὡς τὰ 1890 καὶ ἀργότερα.

Ἀλλὰ καὶ στὶς ἀποφάσεις καὶ τὶς ὁδηγίες τοῦ ἴδιου τοῦ κράτους βρίσκομε φυσικὰ τὴν ἴδια ἔμμονη προσκόλληση στὸ ἀρχαῖο ἰδανικό. Στὰ 1856 τὸ διάταγμα «περὶ τινων τροποποιήσεων ἐπὶ τοῦ Ὁδηγοῦ τῆς ἀλληλοδιδακτικῆς μεθόδου» γράφει πὼς «γραμματικὴ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης διὰ τὰ δημοτικὰ σχολεῖα ὁρίζεται ἡ τῆς ἀρχαίας καὶ μόνης, συντεταγμένη ὅμως ἐπὶ τὸ ἁπλούστατον, καὶ περιέχουσα μόνον τοὺς εἰς τὸ καθαρῶς γραφόμενον καὶ λαλούμενον ὕφος συνήθεις τύπους, ἐκτὸς τῶν δυϊκῶν, τῶν ἀττικῶν, τῶν εἰς -*μι* καὶ τῶν *μήπω* ἐν χρήσει ἀνωμάλων ὀνομάτων καὶ ρημάτων». Εἴκοσι πέντε χρόνια ἀργότερα, καὶ ἀφοῦ τάχα ἔχει πιὰ ἀναγνωριστῇ πὼς «ἡ διδασκαλία τῆς καθωμιλημένης γλώσσης εἶναι ... προϋργιαίτατος τοῦ σχολείου σκοπός», οἱ «στοιχειώδεις πρακτικαὶ ὁδηγίαι τῆς διδασκαλίας τῶν μαθημάτων ἐν τοῖς δημοτικοῖς σχολείοις» ποὺ ἔβγαλε στὰ 1880 τὸ ὑπουργεῖο, ἐξηγοῦν ὅτι «ἀναγκαιοτάτη εἶναι ἐν τῷ δημοτικῷ σχολείῳ ἡ διδασκαλία γραμματικῆς τῆς τῶν λογίων λεγομένης γλώσσης, ἧς οἱ τύποι ἐν ὀλιγίστοις διαφέρουσι τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς, *πρὸς ἣν ὁσημέραι ἐγγύτερον ἔρχεται*».

Στὶς τελευταῖες δεκαετίες, οἱ τελευταῖες ἐγκεκριμένες γραμματικές, τῆς γραφομένης καὶ ὁμιλουμένης, παρουσιάζουν μιὰ μάταιη προσπάθεια νὰ συστηματοποιήσουν γιὰ τὸ σχολεῖο τὸ χάος τῆς γλωσσικῆς ἀναρχίας. Ἀλλὰ καὶ αὐτὲς μᾶς ξαφνίζουν ἀπὸ τὴν πρώτη τους ἀκόμη σελίδα μὲ τὸ γλωσσικὸ κόσμο ποὺ μᾶς μεταφέρουν. Μὲ ἄφωνα τὸ *β, γ, δ* καὶ μὲ τὸ *ζ* τάχα διπλό, ὅσο κιὰν τιτλοφοροῦνται γραμματικὲς τῆς *νέας ἑλληνικῆς*, μιλοῦν γιὰ φθόγγους ποὺ τοὺς πρόφεραν χεῖλη ἑλληνικὰ μόνο δύο χιλιετηρίδες πρωτύτερα. Γιὰ τὸ *ζ* διδάσκει βέβαια καὶ ὁ Ἀριστοτέλης καὶ οἱ ἀρχαῖοι γραμματικοὶ πὼς ἀπαρτίζεται ἀπὸ δύο σύμφωνα, ἀπὸ τὰ χρόνια ὅμως τοῦ Χριστοῦ, πρὶν ἀκόμη νὰ νικήσῃ ἡ νέα θρησκεία, πρὶν ἀκόμη συντελεστοῦν τόσα ἄλλα κοσμοϊστορικὰ γεγονότα, ἡ προφορὰ τοῦ *ζ* εἶχε πιὰ ἀλλάξει στὴ γλῶσσα μας, καὶ δὲν εἶναι εὔκολο νὰ βρῇ κανεὶς γιὰ

ποιὸ λόγο δὲν ἀναγνωρίζει μιὰ τόσο μικρὴ ἀλλαγὴ ἡ νεοελληνικὴ γραμματική.

Μὲ τέτοια γραμματικὴ παράδοση δὲ θ' ἀπορήσωμε βέβαια, ἂν καὶ σήμερα τύχῃ ν' ἀκούσωμε σὲ δημοτικὰ σχολεῖα, στὴν α' τους τάξη, πὼς τὰ μακρὰ προφέρονται μὲ φωνὴ μακρύτερη ἀπὸ τὰ βραχέα φωνήεντα, δὲ θ' ἀπορήσωμε ὅμως καὶ ἂν οἱ δημοδιδάσκαλοι, ποὺ εἶχαν νὰ σηκώσουν ὑπομονετικὰ τὸ βάρος μιᾶς ἄγονης καὶ ἀτελείωτης λεξιλογικῆς, γραμματικῆς καὶ ὀρθογραφικῆς διδασκαλίας, ναυαγοῦσαν στὸ λαομορφωτικό τους ἔργο, ἀκόμη κι ὅταν ἔδειχναν τὶς πιὸ φιλότιμες προσπάθειες.

Δὲ μίλησα γιὰ τ' ἀναγνωστικά. Οὔτε αὐτὰ δὲ θὰ τὰ βροῦμε περισσότερο προσαρμοσμένα στὶς γλωσσικὲς ἀνάγκες τῶν παιδιῶν, οὔτε στὰ τελευταῖα χρόνια, ποὺ μὲ τὴ δύναμη τῆς ζωῆς ἁπλοποίησαν καὶ αὐτὰ κάπως τὴ γλῶσσα τους, χωρὶς ὅμως σύστημα, καὶ μὲ ζημία τῆς γραμματικῆς ὁμοιομορφίας. Θὰ ἔπρεπε ὅμως νὰ σταματήσωμε μιὰ στιγμὴ στὸ ἀλφαβητάριο, τὸ πρῶτο βιβλίο κάθε γραμματισμένου, ποὺ ὑποδέχεται τὸ παιδὶ στὸ σχολεῖο, καὶ ποὺ σκοπὸ ἔχει νὰ τοῦ μάθῃ νὰ διαβάζῃ τὴ μητρική του γλῶσσα. Καὶ ἂν περιοριστοῦμε στ' ἀλφαβητάρια τῶν εἴκοσι τελευταίων χρόνων, γραμμένα στὴν ἐποχὴ ὅπου ἡ τρικυμία τοῦ γλωσσικοῦ καθαρισμοῦ εἶχε ἀρχίσει νὰ πέφτῃ, διαβάζομε τ' ἀκόλουθα:

Τὸ ἕνα λέει: *τίμα τὰ ἴα, δράξ, κνίψ* (ἢ σκνίπα), *σφήξ, φρήν, θρίξ, τρύξ, φὼρ* (ὁ κλέφτης), *κὶς* (σκουλήκι τῶν ξύλων), *ψὴν* (μικρὸ ἔντομο στ' ἄγρια σῦκα), *ψὶξ* (ψίχα), *χθών, σῦς* μὲ *υ*, *σὴς* μὲ *η*, *ἐλάινος, ἄινος, ἄυλος, δυϊκός, Ψαμμαθοῦς· ὁ Ὠριγένης καὶ ἡ Ὠρείθυια ἔφαγαν ὅλα τὰ ρεβίθια ποὺ εἶχε τὸ ζεμπίλι* ...

Ἕνα ἄλλο ἀλφαβητάριο λέει: *κάδδιχος* (μέτρο γιὰ τὰ γεννήματα στὴν ἀρχαία Λακωνία), *ἔδδιξ, χαῖρε ἑταῖρε, φλεγμίν, δρόψ, μάρπτε, σφίγξ, κλώψ, ζβυχθηδόν, βέδυ, ζάμψ, χθώ, πλῆκτρον, κναξβί, χθύπτης* ...

Ἔχομε κι ἕνα τρίτο ἀλφαβητάριο: ὁ συντάκτης του μᾶς πληροφορεῖ πῶς ἐργάστηκε: «διέτρεξα τὸ (ἀρχαῖον) ἑλληνικὸν λεξικὸν τοῦ Passow καὶ ἐξέλεξα ἐκ τῶν ἐκεῖ ἀποτεθησαυρισμένων λέξεων ἐκείνας αἵτινες χρήσιμοι εἰς τὴν σύνταξιν ἑλληνικοῦ ἀλφαβηταρίου ἦσαν καὶ ἐν τῇ καθημερινῇ γλώσσῃ συνήθεις». Οἱ λέξεις αὐτὲς εἶναι: *χοϊκός, ὀρφώς, λικμῶ, φάσγανον, ἐσθλός, χρυσομηλολόνθιον, ὁ κηρὸς τήκεται, ἡ ὁδὸς λέγεται καὶ ἀγυιά, τὸ βώδιον λέγεται καὶ βοῦς, αἱ χῆνες εἶναι βλακικαί, ἰγδίον, ἰαοϋψής, σκαφεύς, ὁ σκόμβρος εἶναι*

ἰχθύς, ἡ ἀρίγγη εἶναι ἰχθύς, οἱ χοῖροι δίζουσιν, τὰ χοιρίδια κοΐζουσιν, αἱ ὄρνιθες κακκάζουσιν, οἱ νεοσσοὶ τιτίζουσιν καὶ πιπίζουσιν, οἱ ὄφεις ἰύζουσιν... Κάτω ἀπὸ τὸν τίτλο «χυδαισφωνίαι τινὲς» βρίσκομε μερικὲς λέξεις γνώριμες στὸν καθένα, γνωστὲς καὶ σὲ κάθε παιδί: τὸν *τζίτζικα* καὶ τὴ *μηλιά*.

*

Ἡ ἐντύπωση ποὺ μᾶς ἀφήνει ἡ σχολικὴ αὐτὴ γλῶσσα ὅταν τὴν ἐξετάσωμε σὲ ὅλη της τὴν ἐξέλιξη καὶ μὲ ὅλα της τὰ ἐπακόλουθα, γεννᾶ μιὰ ἀπορία: Πῶς ἦταν δυνατὸ νὰ περάσουν τόσα χρόνια στὸ ἐλεύθερο κράτος, μὲ τὸ μεγαλωμένο του πιὰ πνευματικὸ ὁρίζοντα, χωρὶς νὰ συνταραχτοῦν οἱ πνευματικοὶ ἀρχηγοὶ τοῦ ἔθνους, καὶ χωρὶς ν' ἀκουστῇ φωνὴ διαμαρτυρίας γιὰ μιὰ παιδεία ποὺ ὁλόκληρη, κατὰ τὴν ἀποστολικὴ ρήση «συστενάζει καὶ συνωδίνει ἄχρι τοῦ νῦν»;

Τὴ διαμαρτυρία αὐτὴ τὴν ἔχομε. Ἔχομε ἐξαρχῆς, καὶ σὲ ὅλες τὶς ἐποχές, μιὰ ἀδιάκοπη, ἔντονη καὶ κατηγορηματικὴ διαμαρτυρία, καὶ βλέπομε στὴν πνευματικὴ ἱστορία τῶν τελευταίων ἑκατὸ χρόνων τὴ νεοελληνικὴ κοινωνία, μὲ τὴν πιὸ φωτισμένη καὶ στοχαστικὴ της συνείδηση, ἀντὶ νὰ χαροποιηθῇ γιὰ τὶς μάταιες νῖκες τοῦ ἐξαρχαϊσμοῦ, νὰ διαμαρτύρεται γιὰ τὸ γλωσσικὸ πρόγραμμα ποὺ ἐξώριζε ἀπὸ τὸ ἐθνικὸ σχολεῖο τὴ μητρικὴ γλῶσσα τῶν μαθητῶν του καὶ ποὺ ματαίωνε κάθε προσπάθεια νὰ ὑψωθῇ καὶ νὰ ἐξευγενιστῇ ὁ λαός.

Εἶναι ἀνάγκη νὰ ξανακουστοῦν σήμερα μερικὲς ἀπὸ τὶς διαμαρτυρίες αὐτές, γιὰ νὰ καταλάβωμε ὅτι ἡ αὐγὴ ποὺ γλυκοχαράζει καὶ ποὺ *ἐπιλάμπει* τώρα στὴν ἑλληνικὴ παιδεία, δὲν εἶναι λάμψη ἀπατηλὴ καὶ ἀνταύγεια ψεύτικη, ἀλλὰ φῶς ἀληθινό, φῶς ζωῆς, ποὺ ἀπὸ καιρὸ ἔχει φωτίσει τῆς κορυφὲς τῆς πνευματικῆς πατρίδας, δαδουχημένο μὲ πίστη ἀπὸ ἐκλεκτοὺς ἱεροφάντες.

Εἶναι ἀνάγκη νὰ δειχτῇ ὅτι ἐκεῖνο ποὺ γίνεται σήμερα εἶναι βαθύτατη ἀνάγκη τῶν πραγμάτων, ἀπαίτηση τῆς ἱστορίας μας, καρπὸς ὥριμος πνευματικῶν ἀγώνων γενεῶν, ὅπου στὸ τέλος ἐνίκησε τὸ πνεῦμα καὶ ἡ ζωὴ τοῦ ἔθνους.

*

Ἤδη ὁ ποιητὴς τοῦ ἐθνικοῦ μας ὕμνου, ἐκεῖνος ποὺ κατὰ τὸ βιογράφο του καὶ μεγάλο κριτικό, τὸν Πολυλᾶ «ἐννόησε κατὰ βάθος τὴν ἑλληνικὴν ζωὴν καὶ εἶδε τὸ μέλλον ὅπου τὴν προσμένει, καὶ μὲ τὸν δυνατόν του νοῦν καὶ μὲ τὴν μεγάλην του ψυχὴν ἀγκάλιασεν

ὅλον τὸ ἔθνος καὶ ἔγινε πρῶτος θεμελιωτὴς τῆς νέας μας φιλολογίας», λέγει στὸν περίφημό του Διάλογο γιὰ τὰ γλωσσικὰ μαθήματα πὼς εἶναι μόνο *στάχτη στὰ μάτια*, μὲ τὴν ὁποία εἶναι ἀδύνατο νὰ *φωτιστῇ* ὁ λαός.

Ὁ Σπυρίδων Τρικούπης, πρωθυπουργὸς τῆς πρώτης βασιλείας, ὁ ἱστορικὸς τοῦ Εἰκοσιένα, ποὺ παρακολουθεῖ μὲ προσοχὴ τὴν ἐξέλιξη τοῦ νέου κράτους καὶ ποὺ μαζί του μεγαλώνει, βλέπει ἔπειτα ἀπὸ 25 μόλις χρόνια ἐλεύθερης ζωῆς, πὼς ἡ διωρθωμένη γλῶσσα τοῦ κράτους λησμόνησε τὶς σοφὲς ὑποθῆκες τοῦ Κοραῆ καὶ τὸ κήρυγμά του, ὅτι ἡ γλῶσσα εἶναι ὁ λαός, καὶ πὼς χωρίστηκε ἀπὸ τὴ γλῶσσα τοῦ λαοῦ του: Ὁμολογεῖ πὼς ἀφοῦ «ἐμελέτησε βαθέως» τὰ «τῆς σημερινῆς γλώσσης» ἔφτασε στὸ συμπέρασμα ὅτι «ἡ ἄσκεπτος αὕτη ροπὴ εἶναι λυπηρά... Μηδὲν ὠφελοῦσα καὶ πολὺ βλάπτουσα ἔχει... ἀνάγκην ἀναστολῆς», ἐπειδὴ «ἀναστέλλει... τὴν διανοητικὴν πρόοδον τοῦ ἔθνους».

Ἡ θλιβερὴ αὐτὴ ὁμολογία, χαμένη σὲ μιὰ σελίδα τῆς ἱστορίας τοῦ Τρικούπη, δὲ φαίνεται νὰ σταμάτησε κανένα· ἄλλωστε καὶ ὁ ἴδιος δὲ σταματᾶ· ὁ ἀρχαϊσμὸς εἶναι ἀκόμη στὴν ἀρχή του. Ἐξαρχαΐζει καὶ ὁ Τρικούπης τὴ γλῶσσα του ὅσο προχωροῦν οἱ δεκαετηρίδες, μαζὶ μὲ τοὺς ἄλλους, ἀνίσχυρος στὸ ἀκράτητο ρεῦμα. Ἕνας ἄλλος ὅμως σύγχρονός του, ὁ ζακυνθινὸς ποιητὴς Τερτσέτης, ἔφορος γιὰ χρόνια στὴ βιβλιοθήκη τῆς Βουλῆς, δὲ διστάζει καὶ σὲ ἐπίσημους ἀκόμη πανηγυρικούς, ἐμπρὸς στὸ βουλευτικὸ σῶμα, ἐνῶ μιλεῖ «περὶ τῶν μεγάλων συμφερόντων τῆς πατρίδος», νὰ παρακαλῇ «νὰ μὴν τὸν καταφρονήσουν γιατὶ εἶναι γραμμένος ἁπλά». Ἕνας καθηγητὴς ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιο τοῦ ἔδινε κρυφὰ θάρρος: Γράφε πάντα στὴν ἁπλὴ γλῶσσα «ἵνα μείνῃ ὡς μνημεῖον τῆς γενεᾶς ἡ ὁποία ἐπεχείρησε τὴν ἔνδοξον παλιγγενεσίαν». Καὶ ἀληθινά, βλέπομε τὸν Τερτσέτη νὰ ἐπιμένῃ πάντοτε στὴ γλῶσσα αὐτή· βέβαια ὅμως δὲν ἐπιμένει μόνο γι' αὐτό. Ὄχι μόνο γιὰ νὰ ξέρωμε πῶς μιλοῦσαν ἐκεῖνοι ποὺ δημιούργησαν τὸ Εἰκοσιένα. Ἀλλὰ γιὰ νὰ διατηρήσῃ τὴν *παράδοση* ποὺ μιὰ *μέρα* θὰ *ξαναζήσῃ*. Γιατὶ ἔχει τὴν πίστη, πὼς ἡ κακοδαιμονία τοῦ λαοῦ δὲ θὰ λείψῃ ὅσο δὲ φροντίζουν νὰ τοῦ μιλήσουν στὴ γλῶσσα του:

«Ἂν ἀπὸ τὰ Εἰκοσιένα... οἱ σοφοὶ τῆς φυλῆς μας ἐκαταγίνοντο νὰ γράφουν ἁπλά,... θὰ εἶχε τὸ ἔθνος σήμερα δύναμιν μεγάλην, διπλῆν, τετραπλῆν»... «Ἐνῶ συναναστρεφόμουν, λέει ἀλλοῦ, μὲ ἕναν ἀξιόλογον συμπολίτην μας τὸν Γεώργιον Εὐλαμπίου... ἦλθε λόγος καὶ

ἔρευνα περὶ λησταείας. Δὲν ἐννοεῖς, μοῦ εἶπε, ποῖα τὰ αἴτιά της; Λέγε, ἀποκρίνομαι. Αἰτία ὅτι δὲν εἶναι εἰς χρῆσιν ἀπὸ τοὺς λογίους ἡ ἁπλῆ γλῶσσα, ἡ φωνὴ τοῦ λαοῦ. Ἀπόρησα... καὶ τοῦ ἀπάντησα μὲ ἄσβηστον γέλωτα. Μὴ γελᾶς, μοῦ λέγει σὰν κακοφανισμένος· γνωρίζω καὶ γνωρίζεις ὅτι ἄλλοτε περιφέροντο εἰς ἀνάγνωσιν τοῦ λαοῦ διάφορα βιβλία εἰς κοινὴν φράσιν, ἠθικά, θεολογικά· ἄλλα ὕψωναν εἰς ἡρωικοὺς στοχασμούς, ἄλλα ἐσφράγιζαν εἰς τὴν καρδιὰ τοῦ χριστιανοῦ τὸ σέβας τῆς θεότητος· ἡ καταδρομὴ ἀπὸ τοὺς λογίους τῆς κοινῆς γλώσσας, ὡς τάχα βάρβαρης καὶ ἀνεπιτήδειας, ἔκαμε νὰ λείψουν αὐτὰ τὰ βιβλία... τὰ χαλίκια τῆς καθαρευούσης διώχνουν ἀπὸ εὐχάριστην ἀνάγνωσιν τὸν ἕλληνα, καὶ δύναμαι νὰ μαρτυρήσω ὅτι ὁ εὐγενὴς λαὸς τῆς Ἑλλάδος μένει ἔρημος διδασκαλίας».

Τὴν ἴδια περίπου ἐποχή, κατὰ τὸ 1860, ἀκούεται μιὰ ἄλλη φωνή. Εἶναι ὁ Σπυρίδων Ζαμπέλιος, ὁ ἱστορικός. Ὁ πατέρας του, θαμπωμένος ἀπὸ τὸ ἰδανικὸ τοῦ ἀρχαϊσμοῦ ἔκανε στὶς τραγωδίες του, ποὺ ἔχουν ἥρωες ἀπὸ τὰ μεγάλα χρόνια, τὸ Μάρκο Μπότσαρη: *Βότσαρις Βοσσάρεως*. Ὁ ἴδιος ὁ γιός, ἔγραφε καὶ αὐτὸς τὴν καθαρεύουσα τῆς ἐποχῆς, μὲ κάποια ξεχωριστὴ ἰδιορρυθμία. Ὅμως δὲ διστάζει, ὁ σοφώτατος τῶν Ἑλλήνων, καθὼς τὸν εἶπαν, νὰ προφητέψῃ πὼς θ' ἀποκατασταθῇ ἡ δημοτικὴ στὴν ἐθνικὴ συνείδηση, καὶ νὰ ἐλεεινολογήσῃ τὸ χάσμα ποὺ ἄνοιξε ὁ καθαρισμὸς μεταξὺ παιδείας καὶ λαοῦ: «Καθὼς γὰρ ὁ ἐκ γενετῆς στερούμενος ἀκοῆς, ἄλαλος διὰ βίου ἀπομένει, οὕτω λαός, παιδείας προκαταρκτικῆς στερούμενος, ἢ ἔθνος ὀρφανὸν ἁπλῆς καὶ εὐκαταμαθήτου γλώσσης εἰς ἀτελεύτητον πέπρωται βαρβαρότητα». «Τῆς σχολαστικῆς συμμαχίας ὑπερισχυσάσης ἐν Ἀθήναις ἡ δημοτικὴ παράδοσις προγράφεται, καταδικάζεται, ἔκπτωτος κηρύττεται. Ἡ γλῶσσα τὴν ὁποίαν ἐσεβάσθησαν οἱ βάρβαροι καὶ ηὐλαβήθησαν εἴκοσιν αἰῶνες, ἡ γλῶσσα τοῦ αἵματος καὶ τῆς θυσίας στηλιτεύεται ὡς ἀγενὴς καὶ ἀναξιοπρεπής. Ἔκτοτε ὁ δαίμων τοῦ πανελληνίου ἐσκέπασε τὸ πρόσωπον. Ἀναμέσον Ἀθηνῶν καὶ λοιπῆς Ἑλλάδος ἀναβέβηκεν ἀσυμφωνία. Καὶ περὶ μὲν τὴν ἐθνικὴν φιλολογίαν, πλήρης ἀναρχία καὶ σύγχυσις· μεταξὺ δὲ πλήθους καὶ πεπαιδευμένου, χάσμα βαθύ».

Τὸ χάσμα εἶχε πιὰ ἀληθινὰ συντελεστῆ. Μᾶς τὸ ζωγραφίζουν μὲ τὰ ζοφερώτερα χρώματα ὅσοι τὸ εἶδαν στὶς μέρες τους: ν' ἀνοίγεται ὅλο καὶ βαθύτερο, ὁ Ροΐδης, ὁ Τυπάλδος καὶ ὁ Λασκαράτος, ὁ Δημήτριος Βερναρδάκης καὶ ὁ Βιζυηνός, ὁ Βιζυηνός, ποὺ δὲν ἦταν μόνο ὁ ποιητὴς τοῦ «Μαρμαρωμένου βασιλιὰ» μὰ καὶ παιδαγωγός,

ποὺ σὲ μιὰ μελέτη του γιὰ τὴ σχολικὴ γλῶσσα, ὡμολογοῦσε ὅτι ἡ γλῶσσα αὐτὴ «καθιστᾷ τὴν ἑλληνικὴν μόρφωσιν σισύφειον μόχθον καὶ καταδικάζει τὸ ἔθνος εἰς τὸν διὰ πνευματικῆς ἀσιτίας χείριστον θάνατον»· ὁ Βερναρδάκης, ὁ φιλόλογος καὶ ὁ ποιητής, ποὺ βροντοφωνοῦσε πὼς ἡ γλῶσσα τῶν λογίων «ὀφείλει ὄχι νὰ καρκινοβατῇ πρὸς τὴν ἀρχαίαν ἀλλὰ τουναντίον νὰ χωρῇ βαθμηδὸν ὁλονὲν πρὸς τὴν ζῶσαν γλῶσσαν τοῦ λαοῦ... μέχρις οὗ συναφομοιωθῇ πρὸς τὴν μόνην ἀληθῆ, τὴν μόνην πραγματικὴν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους γλῶσσαν»· ὁ Βερναρδάκης, ποὺ σὲ στιγμὴ θυμοῦ καὶ ὑπερβολῆς, τοῦ ξέφευγε ἡ ὁμολογία πὼς καὶ γλῶσσα καὶ παιδεία θὰ ἦταν σήμερα σὲ πολὺ καλύτερη κατάσταση ἂν ἔλειπε ὁ ψευτοκλασικισμός, «ἐὰν δὲν διεσῴζετο ἀπὸ τοῦ βαρβαρικοῦ κατακλυσμοῦ ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ φιλολογία, ἐξ ἧς ἡ μὲν δύσις ἀνεζωογονήθη πολιτικῶς καὶ πνευματικῶς, ἡμεῖς δὲ ἀπενεκρώθημεν καὶ ἀπονεκρούμεθα ὁλονὲν ὡς ἐξ αὐτῆς».

Στὴν πολύφωνη αὐτὴ διαμαρτυρία ποιητῶν καὶ λογίων, συγγραφέων καὶ καθηγητῶν, ἔρχεται τελευταῖα μὲ τὸ κῦρος τῆς νέας γλωσσικῆς ἐπιστήμης ὁ Χατζιδάκις, καὶ ἀναγνωρίζει, στὰ 1883, πὼς μὲ τὸ δρόμο ποὺ πῆρε ἡ γλῶσσα μας κανεὶς δὲν μπορεῖ νὰ τὴ γράψῃ σωστά, οὔτε καὶ νὰ τὴν καταλάβῃ καλά, ἅμα δὲν ξέρει τ' ἀρχαῖα, ὅτι ὁ λαὸς μαθαίνει βέβαια πολλὲς *λέξεις* ἀπὸ τὴν καθαρεύουσα, ὄχι ὅμως καὶ τὴν ἀρχαία γραμματική, καὶ πὼς ὑπάρχει φόβος νὰ χωριστοῦμε, «νὰ διαιρεθῶμεν ὅπως οἱ παλαιοὶ Αἰγύπτιοι καὶ Ἰνδοὶ εἰς διαφόρους τάξεις σινικοῦ τείχους ἐγειρομένου μεταξὺ τῶν τάξεων τούτων... Βιβλία ἢ φύλλα ἄξια νὰ φωτίσωσι τὸ ἔθνος δὲν ἐπιδίδουσι... Ἀγωνιζόμενοι λοιπὸν παντὶ τρόπῳ νὰ καταστήσωμεν τὴν γραφομένην γλῶσσαν *εὐγενεστέραν*, ἀφήνομεν νὰ γίνηται ὁ ἑλληνικὸς λαὸς *ἀγενέστερος*». Καὶ τελευταῖα ἀναγνωρίζει τότε ὁ Χατζιδάκις πὼς ὁ ἀπώτερος σκοπὸς τοῦ γλωσσικοῦ καθαρισμοῦ, στὸν ὁποῖο εἶχε θυσιαστῇ ὁλόκληρη ἡ λαϊκὴ παιδεία, εἶναι ὄχι μόνο ἀνέφικτος μὰ καὶ βλαβερός, ἀφοῦ κιὰν κατωρθώναμε νὰ πλησιάσωμε ἀκόμη περισσότερο στὴν ἀρχαία ἀττικὴ γλῶσσα, ὄχι μόνο δὲ θὰ φτάναμε ἔτσι στὴ γλωσσικὴ τελειότητα ἀλλὰ σὲ «μεγάλη ἐθνικὴ συμφορά».

*

Εἶναι περίεργο, εἶναι καὶ λυπηρό, ὅτι ὅλες αὐτὲς οἱ φωτεινὲς κρίσεις, διατυπωμένες μὲ τὸ κῦρος τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς τέχνης,— καὶ τοῦ κοινοῦ νοῦ — δὲν κατώρθωσαν ν' ἀποχτήσουν μεγαλύτερη ροπὴ κι ἐπίδραση στὰ γλωσσοεκπαιδευτικὰ ἰδανικὰ τῆς ἐποχῆς τους.

Τὸ ἔδαφος ἦταν, φαίνεται, ἀκόμη ξερὸ καὶ ὁ σπόρος δὲν μποροῦσε νὰ πιάσῃ. Ἡ κοινωνία δὲν εἶναι ἀκόμη ὥριμη γιὰ ἰδεολογικοὺς ἀγῶνες συστηματικούς, καὶ δὲν μπορεῖ ν' ἀντικρύσῃ καὶ νὰ λύσῃ τὰ ζητήματά της. Ἔτσι μένει καὶ ἡ παιδεία της βυθισμένη ἀκόμη στὴ γλωσσικὴ πρόληψη.

Καὶ ὅμως δὲ λείπουν οὔτε μέσα ἀπὸ τοὺς ἐκπαιδευτικοὺς κύκλους ἐδῶ καὶ κεῖ ὅμοιες διαμαρτυρίες καὶ συστάσεις. Ἤδη στὰ 1856 ἕνας καθηγητὴς τῶν μαθηματικῶν μὲ δύο του φυλλάδια ζητεῖ ἀπὸ τὸν ὑπουργὸ τῆς «δημοσίας παιδείας» τὴν ἐκπαιδευτικὴ ἀνόρθωση. Εἶναι ὁ Φατσέας, πεθερὸς τοῦ σημερινοῦ μας γενικοῦ ἐπιθεωρητὴ Ἀττικῆς, ποὺ μὲ δυό του ὑπομνήματα, «Σκέψεις ἐπὶ τῆς δημοσίας καὶ ἰδιωτικῆς ἐκπαιδεύσεως τῶν νέων ἑλλήνων» καὶ «Σκέψεις ἐπὶ τῆς διορθώσεως τῶν ἐλαττωμάτων τῆς ἐκπαιδεύσεως τῶν νέων ἑλλήνων», ἀπαιτεῖ τὴν εἰσαγωγὴ τῆς δημοτικῆς στὰ σχολεῖα. Ἀποτείνεται στὸν ὑπουργό, ἐπειδή, καθὼς μᾶς λέει «εἶναι ὁ μόνος ὅστις διὰ τὸ πνεῦμα τῆς πολιτείας καὶ τὴν ἀδυναμίαν τοῦ ἀτόμου, δύναται νὰ φέρῃ εἰς τὰ τῆς παιδείας ριζικὴν καὶ βεβαίαν διόρθωσιν». «Ἡ παιδεία, λέγει, εἶναι ἡ ψυχὴ τῆς ἐθνικῆς καὶ τῆς ἀτομικῆς ἀναπτύξεως» καὶ ὅμως εἶναι χωρὶς θεμέλιο. Τὸ ἔθνος, εἶναι ἀλήθεια, προοδεύει· ἀλλὰ ἡ «πρόοδος αὕτη, εἶναι ἔργον τοῦ ἀτόμου καὶ τοῦ καιροῦ».

Δὲ φαίνεται ν' ἄκουσε κανεὶς τὸ Φατσέα, μὰ δὲν τὸ χάνει τὸ θάρρος του. Καὶ ἀργότερα ξαναγράφει:

«Ἡ γλῶσσα ἡ ἐθνική, λέει, εἶναι τοῦ λαοῦ ἰδιοκτησία... οἱ ἰδικοί μας ὅμως σοφολογιώτατοι ἔγιναν δικτάτορες... τίνι δικαιώματι;... Πῶς εἶναι δυνατὸν τὸ ρεῦμα τῆς γλώσσης νὰ περιορισθῇ; Τώρα μὲ μίαν ἀξιναριὰ χῶμα τὸ κρατεῖς, διότι τὸ ἔθνος δὲν αἰσθάνεται τὴν ὕπαρξίν του, δὲν ἔχει δύναμιν· ἀλλ' ἅμα δυναμώσῃ καὶ συναισθανθῇ ὀλίγον, ἡ πρώτη κατεβασιὰ θὰ φουσκώσῃ τὸ ρεῦμα καὶ θὰ συνεπάρῃ ὅλα τὰ γελοῖα προσκόμματα...». «Ὁ ἀποκηρύττων τὴν κοινὴν διὰ νὰ εἰσάγῃ ἑλληνικὰ λεξίδια... ὁμοιάζει τσοπάνην, ὅστις πυρπολεῖ δάση δρυῶν ἢ πευκῶν διὰ νὰ φυτρώσῃ χόρτον νὰ φάγουν τὰ γίδια του. Ἐπειδὴ ἔστω, πολλὰ καλά, ἥρπασες τὸν ἐθνικὸν θησαυρὸν τοῦ λαοῦ, τὴν γλῶσσαν του, καὶ μὲ αὐτὴν τὰ ἀληθῶς ἑλληνικὰ ἤθη του, καὶ τὸν ἔρριψες εἰς τοὺς δρόμους, διὰ τὸ καλόν του, ὡς ἀνήλικον· ἔβαλες φωτιὰ καὶ τοῦ ἔκαυσες τὸ καλύβι, ἀφήνων αὐτὸν εἰς τὸ ὕπαιθρον, διὰ νὰ τοῦ κατασκευάσῃς ὡραῖον οἶκον μεγαλοπρεπῆ· ἐξεπλήρωσες τὴν ὑπόσχεσίν σου καὶ τὸν ἐξεπαίδευσες; τὸν ἐμποδίζεις νὰ τραγουδῇ, τοῦ ἐμόρφωσες τὴν κρίσιν; Ὄχι, κύριοι, εἰς λεξίδια κενὰ νοήματος, *εἰς τὸ δέρμα τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος ἐθυσιάσθη ἡ ἐθνικὴ ἐκπαίδευσις*· ἡ ἑλληνικὴ τεχνολογία εἶναι τὸ πρῶτον καὶ σχεδὸν μόνον τῶν δημοτικῶν σχολείων καὶ τῶν γυμνασίων μέλημα...»

Πόσο λίγο ὥριμα ἦταν ἀκόμη τὰ πνεύματα γιὰ νὰ δεχτοῦν τὰ αἰτήματα τοῦ Φατσέα, μᾶς τὸ πιστοποιεῖ ἕνα βιβλιαράκι ποὺ ἔβγαλε στὰ 1873 ὁ «Σύλλογος πρὸς διάδοσιν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων», ὁ σύλλογος ποὺ ἱδρύθηκε καὶ ἐργάστηκε γιὰ νὰ διαδώσῃ μὲ τὴν ἑλληνικὴ παιδεία τὴ γλῶσσα μας στὴ Μακεδονία καὶ στοὺς ἄλλους σκλαβωμένους τόπους, σὲ ἑλληνόφωνους καὶ ξενόφωνους πληθυσμούς. Τὸ βιβλίο αὐτὸ εἶναι γραμμένο ἀπὸ ἕναν ἄλλο ἑπτανήσιο, τὸ Μαρίνο Βεργωτή: «Δοκίμιον περὶ τῆς διδάσκαλίας τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης». Στὴν ἐποχὴ ποὺ γιὰ ἑλληνικὰ δίδασκαν ἀκόμη στὸ δημοτικὸ σχολεῖο τὴν ἀρχαία γλῶσσα, ποὺ προσπαθοῦσαν δηλαδὴ νὰ τὴ μάθουν, μὲ «κίνδυνον» καθὼς λέει, «νὰ ἐκμανῶσιν οἱ φανατικοὶ τῆς ἀρχαιότητος ἐρασταί, σκανδαλισθέντες... ὅτι τολμῶμεν νὰ ἐκθρονίσωμεν τὴν θείαν τοῦ Πλάτωνος γλῶσσαν... καὶ νὰ ὑψώσωμεν τὸ ρακόδυτον καὶ πενιχρὸν τῆς καθομιλουμένης ἰδίωμα», ὑποστηρίζει ὁ Βεργωτὴς πὼς δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ διδάσκωνται στὸ δημοτικὸ σχολεῖο μαζί, ἀρχαία καὶ νέα γλῶσσα, ὅτι μία πρέπει νὰ εἶναι ἡ «βάσις τῆς παιδείας», καὶ ὅτι αὐτὴ πρέπει νὰ εἶναι «ἡ ζῶσα τοῦ ἔθνους γλῶσσα». Ἀπὸ τότε ἁπλοποιήθηκε βέβαια ἡ σχολικὴ γραμματική, καὶ ἡ νέα γλῶσσα, ἡ καθαρεύουσα, καθιερώθηκε ἐπισήμως στὸ σχολεῖο, οὐσιαστικὰ ὅμως ἡ σχολικὴ γλῶσσα δὲν προχωρεῖ πολὺ πρὸς τὴν ἁπλοποίηση. Τὰ παράπονα ἐξακολουθοῦν.

Ἀκόμη καὶ στὰ 1907, ἀνώτερος λειτουργὸς τῆς δημοτικῆς παιδείας, διευθυντὴς διδασκαλείου καὶ ἔπειτα πρόεδρος τοῦ κεντρικοῦ Ἐποπτικοῦ Συμβουλίου, ὁ Γεώργιος Παπασωτηρίου, στὸ βιβλίο του «Τί θὰ ἐκέρδιζεν ἡ κοινωνία ἂν ἦσαν καλύτερα τὰ δημοτικὰ σχολεῖα», βεβαιώνει ὅτι «ὁ Ἕλλην δημοδιδάσκαλος» ἀντίθετα μὲ ὅ τι γίνεται σὲ ὅλους τοὺς ἄλλους λαοὺς δὲν μπορεῖ νὰ μεταχειριστῇ τὴ μητρικὴ γλῶσσα τῶν παιδιῶν γιὰ νὰ τὰ μορφώσῃ, γιατὶ τοῦ ἀπαγορεύεται τὸ *χυδαΐζειν ἐν τῇ γλώσσῃ* καὶ εἶναι ἀναγκασμένος «ν' ἀναπτύξῃ τὸν νοῦν τοῦ παιδίου, ὁμιλῶν πρὸς αὐτὸ γλῶσσάν τὴν ὁποίαν δὲν ἐννοεῖ». Ἤδη ὅμως ἑτοιμάζεται μιὰ νέα ἐποχή.

Τὴν ἐποχὴ αὐτὴ τὴν ἄνοιξε στὰ 1888 ἕνα βιβλίο, τὸ «Ταξίδι» τοῦ Ψυχάρη, ποὺ κήρυξε πὼς γιὰ νὰ προκόψῃ τὸ ἔθνος μας πρέπει νὰ καθιερώσῃ, γιὰ ὁλόκληρη τὴν κοινωνική του ζωή, τὴν κοινή του λαϊκὴ γλῶσσα μὲ τοὺς κανόνες της. Μὲ τὸ κήρυγμα αὐτό, καὶ ἀργό-

τερα μὲ τοῦ Φωτιάδη τὸ βιβλίο γιὰ τὴν ἐκπαιδευτική μας ἀναγέννηση, ξυπνᾶ καὶ τονώνεται καὶ ὀξύνεται στὴ νέα γενεὰ ἡ συνείδηση γιὰ τὸ γλωσσοεκπαιδευτικὸ πρόβλημα. Ἔτσι, μὲ τὸ νέον αἰῶνα δὲν ἔχομε πιὰ μόνο *ἄτομα* μὰ ὁλόκληρη μερίδα κοινωνική, ποὺ νοσταλγεῖ τὴν ἐκπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση, ἰδίως ἔπειτα ἀπὸ τὴν ἐπανάσταση τοῦ 1909, ποὺ στάθηκε ἀφορμὴ ν' ἀναθεωρήσωμε τὶς πνευματικὲς κατευθύνσεις τῆς φυλῆς, παραστρατημένης ἔξω ἀπὸ τὸ δρόμο τῆς ζωῆς, καὶ νὰ ξανασυλλογιστοῦμε τὸ περιεχόμενο τῆς παιδείας της.

Τὸ κράτος, εἶναι ἀλήθεια, φαίνεται ἀκόμη ὡς τὰ τελευταῖα χρόνια δισταχτικό, καὶ δὲν τολμᾶ ν' ἀποκηρύξη τὸ ἰδανικὸ τοῦ ἀρχαϊσμοῦ. Στὰ 1912 ἀκόμη, τὸ ἐπίσημο πρόγραμμα τοῦ ὑπουργείου, ἀξιώνει ἀπὸ τ' ἀλφαβητάρια, ὅπου δὲν μποροῦν νὰ συμβιβάσουν τὴ γλῶσσα μὲ τὴν ἀντίληψη τῶν μαθητῶν, «κατ' ἀνάγκην νὰ λαμβάνωνται μᾶλλον ὑπ' ὄψει αἱ ἀπαιτήσεις τῆς γλωσσικῆς μορφῆς, παρὰ ἡ γλωσσικὴ καὶ πραγματικὴ ἀντίληψις τῶν μαθητῶν». Στὴν κοινωνία ὅμως τὸ ζήτημα ὡριμάζει. Δυὸ χρόνια ἀργότερα, ἡ κοινοβουλευτικὴ ἐπιτροπὴ ποὺ μελέτησε τὰ ἐκπαιδευτικὰ νομοσχέδια τῶν φιλελευθέρων, συγκεφαλαιώνει μὲ εἰλικρίνεια τὴ γνώμη της γιὰ τοὺς καρποὺς τῆς γλωσσικῆς ἐργασίας τῶν δημοτικῶν μας σχολείων, ἔπειτα ἀπὸ 90 χρόνια ἐλεύθερης ζωῆς, στοὺς ἀκόλουθους κλασικοὺς χαρακτηρισμούς: «Ὁ ἀπόφοιτος τοῦ δημοτικοῦ σχολείου ὑπὸ ἔποψιν γλωσσικὴν ὄχι μόνον δὲν πλουτίζει τὸ λεξιλόγιόν του καὶ τὸν τρόπον τοῦ ἐκφράζεσθαι, ἀλλὰ χάνει καὶ τὸ ἐκ τῆς ζωῆς καὶ τῆς μητρικῆς γλώσσης γνωστόν του». Ἐξαιτίας αὐτοῦ κυρίως «καμίαν δὲν ἔχει ἐπιρροὴν ἡ δημοτικὴ ἐκπαίδευσις ἐπὶ τοῦ χαρακτῆρος, καταστρεπτικὴν δὲ ἐπὶ τῆς διανοητικότητος τοῦ παιδός». «Ρίπτεται εἰς πέπλος σκοτεινὸς ἐπὶ τῶν πραγμάτων, θολώνεται ἡ πραγματικότης καὶ κάμνομεν τὸ παιδὶ νὰ μαντεύῃ μόνον τὰ πράγματα». Καὶ προσθέτει ἡ ἔκθεση: μία τῶν πρώτων ἀναγκαιοτάτων μεταρρυθμίσεων εἶναι... ἡ διδασκαλία τῶν τεσσάρων πρώτων ἐτῶν νὰ γίνεται διὰ τῆς ἁπλῆς γλώσσης.., ἡ ὁποία μεταρρύθμισις θὰ εἶναι κεφαλαιώδης διὰ τὴν ψυχολογικὴν αὐτῆς ἐπίδρασιν ἐπὶ τοῦ χαρακτῆρος καὶ τῆς διανοητικότητος τοῦ ἑλληνόπαιδος.

*

Ἡ ἐπαναστατικὴ ζύμωση τῆς τελευταίας διετίας ἔδωσε τὴν εὐκαιρία στὴν κυβέρνηση νὰ πραγματοποιήσῃ τὴν ἐκπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση: ἡ κοινὴ δημοτική, «ἀπηλλαγμένη παντὸς ἀρχαϊσμοῦ καὶ ἰδιωτισμοῦ», καθὼς καλλιεργεῖται ἀπὸ καιρὸ στὴ σύγχρονη λογοτεχνία, γίνεται γλῶσσα σχολική.

Γ' ὄνειρο γενεῶν παίρνει σάρκα, καὶ ἀναγράφεται νέα σελίδα στὸ βιβλίο τῆς πνευματικῆς μας ἱστορίας.

Μὲ τὴ βαρυσήμαντη κυβερνητικὴ ἀπόφαση ***ἀρχίζει νέα ἐποχή***, ὄχι μόνο γιὰ τὴ γλῶσσα, ὄχι μόνο γιὰ τὴ στοιχειώδη μας ἐκπαίδευση, ὄχι μόνο γιὰ τὴν ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς παιδείας, μὰ καὶ ***γιὰ ὁλόκληρη τὴν πνευματικὴ ζωὴ τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς.***

Τὸ κυβερνητικὸ ἐκπαιδευτικὸ πρόγραμμα, ποὺ βασίζεται καὶ κορυφώνεται στὴν καθιέρωση τῆς δημοτικῆς, εἶναι ἀληθινὰ ἀπὸ τοὺς σταθμοὺς τῆς ἱστορίας, ποὺ δύσκολα θὰ καταλάβῃ ἕνας σύγχρονος τὴ σημασία τους, καὶ θ' ἀναμετρήσῃ ὅλες τους τὶς συνέπειες. Πραγματοποιεῖ τὴν ἰδέα, ποὺ καθὼς ἔλεγε κάποιος πρὶν ἀκόμη ἀπὸ τὸ Εἰκοσιένα, «προσδιορίζει τὴν σημαντικωτάτην ἐποχὴν τῆς καλλιεργείας μας», σημειώνει δηλαδὴ τὸ σημαντικώτατο σταθμὸ τοῦ πολιτισμοῦ μας.

Δὲν εἶναι ὑπερβολή, ὅτι ἀπὸ τοὺς πρώτους αἰῶνες τοῦ ἀττικισμοῦ, ἔπειτα ἀπὸ ἱστορικὴ σταδιοδρομία 2000 σχεδὸν ἐτῶν, γιὰ πρώτη φορὰ σήμερα χτυπήθηκε ὁ ἀττικισμὸς στὴ βάση του, καὶ ἀποφασίζεται, ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ κράτος, ἔπειτα ἀπὸ τὴν πικρὴ πεῖρα ἑκατονταετηρίδων, νὰ δοθῇ στὸν ἑλληνικὸ λαὸ τὸ δικαίωμα νὰ μορφωθῇ μὲ τὴ γλῶσσα του, νὰ χτυπηθῇ ἡ νεοελληνικὴ λεξιθηρία καὶ λεξιμάθεια, ν' ἀναγνωριστῇ μαζὶ μὲ τὴ μητρικὴ γλῶσσα ὅλο τὸ λαογραφικὸ καὶ λογοτεχνικὸ περιεχόμενο ποὺ ἔχει τὴ γλῶσσα αὐτὴ ἔκφρασή του, καὶ ν' ἀποκατασταθῇ μέσα στὸ σχολεῖο ἡ γλωσσικὴ ἁρμονία μεταξὺ ἐθνικῆς παιδείας καὶ λαοῦ. Ἐχέγγυο καὶ ἀφετηρία γιὰ ν' ἀναπτυχτοῦν ἁρμονικὰ ὅλες του οἱ δυνάμεις, καὶ νὰ δημιουργηθῇ τέχνη, ἐπιστήμη καὶ πολιτισμὸς ἐθνικός, εἶναι συγχρόνως ἕνα μεγάλο βῆμα ἐμπρός, γιὰ νὰ λυθῇ τὸ γλωσσικὸ ζήτημα καὶ νὰ διαμορφωθῇ τελειωτικὰ ἡ νεοελληνικὴ γραφομένη.

Σύμφωνα μὲ τὸ νόμο καὶ μὲ ὅσα ὥρισε λεπτομερέστερα τὸ Ἐκπαιδευτικὸ συμβούλιο, μαζὶ μὲ τὰ νέα ἀναγνωστικά, γραμμένα στὴ δημοτική, ἡ δημοτικὴ γλῶσσα θὰ καθιερωθῇ σιγὰ σιγὰ σὲ ὅλες τὶς τάξεις τοῦ δημοτικοῦ σχολείου, ὡς ὄργανο τῆς διδασκαλίας τῶν ἀναγνωστικῶν, καὶ τῶν βοηθητικῶν βιβλίων τῆς Ε' καὶ τῆς Ϛ'. Ἡ ἀρχὴ ἔγινε φέτος, μὲ τὴν Α' καὶ τὴ Β' τοῦ δημοτικοῦ.

Ὅ τι ἦταν δυνατὸ νὰ κάμῃ ἡ κυβερνητικὴ πρόνοια ἔχει γίνει. Ἀκριβῶς ὅμως ἡ σημασία τοῦ ἔργου ἐπιβάλλει καὶ βαρύτατες ὑποχρεώσεις, καὶ ἀπομένει: νὰ ἐφαρμοστῇ τὸ πρόγραμμα μὲ ὅλη τὴ

φροντίδα καὶ τὴ μελετημένη ἐργασία ποὺ θὰ δικαιώσουν τὴν κυβερνητικὴ ἀπόφαση καὶ τὶς μεγάλες προσδοκίες τῆς κοινωνίας. Ἔχει ἤδη ἀρχίσει ἡ ἐργασία τῆς κεντρικῆς ὑπηρεσίας τοῦ ὑπουργείου, γιὰ νὰ συνταχτοῦν τὰ νέα ἀναγνωστικὰ ἀπὸ τὴν ὡρισμένη ἐπιτροπή, γιὰ νὰ προκηρυχτοῦν οἱ ὅροι τῆς συγγραφῆς τους ἀπὸ ἄλλους, γιὰ νὰ ἐκδοθῆ ἡ νέα σχολικὴ γραμματικὴ καὶ νὰ καθοριστοῦν οἱ ὅροι τῆς διδασκαλίας της, καὶ ἀκόμη γιὰ νὰ συσχετιστῆ μὲ τὴν καθαρεύουσα καὶ τὴ διδασκαλία της, ποὺ παραμένει — «ἁπλὴ καὶ σαφὴς» κατὰ τὸ νόμο «περὶ διδακτικῶν» — ἕνας ἀπὸ τοὺς γλωσσικοὺς σκοποὺς τοῦ δημοτικοῦ σχολείου.

Γιὰ νὰ ἐφαρμοστῆ ὅμως μ' ἐπιτυχία τὸ νέο γλωσσικὸ πρόγραμμα χρειάζεται παράλληλα μὲ τὸ ἔργο αὐτὸ τῆς κεντρικῆς ὑπηρεσίας νὰ συνεργαστοῦν ὅλοι οἱ λειτουργοὶ τῆς δημοτικῆς παιδείας, ἀφοῦ ὁδηγηθοῦν κατάλληλα ὥστε νὰ συνεισφέρουν τὴν πεῖρα καὶ τὴν κρίση τους. Ἡ συνεργασία αὐτὴ θὰ ἐπιζητηθῆ καὶ μὲ ἄλλους τρόπους, ὁ πρῶτος ὅμως καὶ κυριώτερος εἶναι τὰ εἰδικὰ μαθήματα καὶ φροντιστήρια ποὺ ἀρχίζουν τὶς μέρες αὐτὲς στὴν πρωτεύουσα.

*

Σκοπὸς τῶν μαθημάτων αὐτῶν εἶναι: νὰ προπαρασκευάσουν τὸ σημερινὸ καὶ τὸ αὔριανὸ διδακτικὸ προσωπικό, καὶ νὰ δώσουν ὅσο γίνεται περισσότερα στοιχεῖα γιὰ νὰ πετύχη τὸ νέο ἐκπαιδευτικὸ πρόγραμμα. Ὄχι μόνο νὰ δώσουν τὶς ἀπαραίτητες γνώσεις ἀπὸ τὴ νέα μας γλῶσσα καὶ τὴ λογοτεχνία της, καὶ νὰ δείξουν μὲ ποιὸ τρόπο θὰ τὶς χρησιμοποιήση καὶ θὰ τὶς διδάξη τὸ σχολεῖο, ἀλλὰ καὶ νὰ κατευθύνουν τὴ σκέψη πρὸς τὸν ἰδεολογικὸ κόσμο, ποὺ μέρος του εἶναι καὶ ἡ γλωσσικὴ καινοτομία, καὶ μὲ τὴ γνώση του νὰ κατορθώσουν ὥστε ὅ τι γίνεται σήμερα μὲ τῆς πολιτείας τὴ θέληση, νὰ εἶναι αὔριο ἀνάγκη καὶ ἀξίωση δική σας.

Εἰδικώτερα, τὰ γλωσσικὰ μαθήματα θὰ ἔχουν σκοπό: νὰ σᾶς γνωρίσουν τὴ μητρικὴ γλῶσσα, καὶ ἀπολύτως ὡς γλῶσσα, καὶ ὡς γλῶσσα σχολική. Μὲ τὴ γνώση ὅμως αὐτὴ δὲ θὰ ζητήσωμε μόνο τὴν εἰδικὰ διδακτικὴ ἄποψη, ἀλλὰ καὶ μιὰ γενικώτερα μορφωτική. Ἂν εἶναι σωστὰ τὰ λόγια τοῦ Κοραῆ, πὼς ἡ γλῶσσα εἶναι ὁ λαός, τότε, ἡ ἀρχὴ καὶ ἀφετηρία γιὰ τὴν ἐθνική μας ἐπίγνωση, τὸ κλειδὶ ποὺ θ' ἀνοίξη τοὺς κρυμμένους ἐθνικοὺς θησαυρούς, τὴ λογοτεχνία, λαϊκὴ καὶ ἔντεχνη, καὶ ὅλα τὰ στοιχεῖα τοῦ πολιτισμοῦ μας, δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἄλλο παρὰ ἡ μελέτη τῆς δημοτικῆς.

Ἕνας τρίτος σκοπὸς τῶν γλωσσικῶν αὐτῶν μαθημάτων θὰ εἶναι νὰ βοηθήσουν τὴν ἱστορικὴ κατανόηση τῶν γλωσσικῶν φαινομένων· νὰ δείξουν τὴν ἐξέλιξη στὴ γλῶσσα, καὶ νὰ τονώσουν τὴ συνείδησή της. Νὰ δείξουν πὼς οὔτε ἡ ἀρχαία ἀττικὴ εἶναι κάτι ποὺ ὑπῆρχε πάντοτε καὶ παντοῦ, ἢ ποὺ παρουσιάστηκε διαμιᾶς, ἕτοιμο, ἀμετάβλητο καὶ ἀκλόνητο, οὔτε ἡ νέα γλῶσσα παραφθορὰ τῆς ἀρχαίας καὶ γέννημα τῶν χρόνων τῆς δουλείας, ἀλλὰ συνέπεια ἀναγκαία τῆς ἱστορίας μας, φυσικὸ προϊὸν τῶν γλωσσικῶν νόμων ποὺ κανονίζουν τὶς μεταβολὲς σὲ ὅλες τὶς γλῶσσες τοῦ κόσμου καὶ δημιούργημα πολύτιμο τῆς ἐθνικῆς ψυχῆς, ποὺ σ' αὐτὴ βρίσκει τὴν πιὸ ἐγκάρδια ἔκφρασή της καὶ πιστοποιεῖ τὴν ἑνότητά της καὶ τὴν ἱστορία της.

Ἔτσι ἡ σειρὰ τῶν γλωσσικῶν μαθημάτων θὰ διαιρεθῆ σὲ τρία μέρη:

Τὸ πρῶτο, περισσότερο εἰσαγωγικό, θὰ ἔχη ἱστορικὸ χαρακτῆρα. Δὲ θὰ δοθῆ βέβαια διεξοδικὴ ἱστορία τῆς ἑλληνικῆς, εἶναι ὅμως ἀνάγκη νὰ φανῆ ἡ ζωὴ στὴ γλῶσσα, καθὼς καὶ ἡ οἰκονομία καὶ ἡ σημασία ποὺ ἔχει γιὰ ἕνα πολιτισμένο λαὸ ἡ γλῶσσα ποὺ γράφει. Ἔτσι, μέσα σὲ λίγα μαθήματα θὰ ζητήσωμε νὰ πάρωμε μερικὲς εἰκόνες ἀπὸ τὶς κυριώτερες περασμένες ἐποχές, ποὺ νὰ μᾶς ζωντανέψουν χαρακτηριστικὲς περιόδους τῆς γλωσσικῆς ἱστορίας, νὰ μᾶς δείξουν πῶς καὶ γιατί ἡ ἀρχαία μας γλῶσσα ἄλλαζε ἀπὸ στόμα σὲ στόμα, ἀπὸ πατέρα σὲ παιδὶ καὶ ἀπὸ γενεὰ σὲ γενεά, ὥσπου πῆρε σιγὰ σιγά, μὲ τὸ πέρασμα εἴκοσι πέντε αἰώνων, τὴ σημερινή της μορφή, καὶ ἀκόμη νὰ φωτίσουν τὰ γλωσσικὰ καὶ τὰ πνευματικὰ ρεύματα, λαϊκὰ καὶ λόγια, ποὺ ἔφεραν τὴ φυλή μας στὴ σημερινή της γλῶσσα, δημοτικὴ καὶ καθαρεύουσα.

Ἔπειτα θὰ ἐξετάσωμε τὴ *σημερινή* μας δημοτικὴ γλῶσσα· τὴ σύστασή της καὶ τὴ γραμματική της. Προφορὰ καὶ λεξιλόγιο, κλίσεις, παραγωγὴ καὶ σύνταξη, καὶ ἀκόμη τὸν κοινό της τύπο, τὶς διαλέκτους της καὶ τὴν ἐπίδραση ποὺ ἔχει δεχτῆ ἀπὸ τὴν καθαρεύουσα.

Τέλος, σ' ἕνα τρίτο μέρος θὰ ἐξετάσωμε τὴ σχολικὴ καὶ *διδακτικὴ* ἄποψη, τὸ ἄφθονο ὑλικό, ἄγνωστο πρὶν ἢ ἀπαγορευμένο, ποὺ δίνει ἡ μητρικὴ γλῶσσα γιὰ νὰ χρησιμοποιηθῆ στὸ δημοτικὸ σχολεῖο, τὰ γραμματικὰ καὶ ὀρθογραφικὰ ζητήματα ποὺ γεννᾶ ἡ διδασκαλία τῆς δημοτικῆς, καὶ γενικὰ ἡ γλωσσικὴ διδασκαλία, τέλος θὰ δοῦμε τί ἀκριβῶς θὰ κατορθώσωμε μὲ τὴ γλωσσοεκπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση καὶ ποιὲς ἀρχὲς ἀκολουθεῖ ὁ γλωσσικὸς καὶ ὀρθογραφικὸς κανονισμὸς τῶν νέων ἀναγνωστικῶν.

Στὸ φροντιστήριο θὰ μελετηθοῦν ἀναλυτικώτερα καὶ θὰ συζητηθοῦν μερικὰ ἀπὸ τὰ γλωσσοεκπαιδευτικὰ ζητήματα.

Αὐτὸ εἶναι τὸ πρόγραμμα τῶν γλωσσικῶν μαθημάτων.

Ἕνα μάθημα γιὰ τὴ γλῶσσα, καθὼς συνήθως διδάσκεται, κάνει τὴν ἐντύπωση πὼς εἶναι ξερό, καὶ ἡ γραμματικὴ διδασκαλία φαίνεται σὰν κάποια τυραννία, ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Τιβερίου στὴ Ρώμη, ποὺ εἶχε νομίσει πὼς ὁ αὐτοκρατορικὸς θρόνος τὸν ὕψωνε ἀπάνω ἀπὸ τὴν κηδεμονία τοῦ γραμματικοῦ νόμου, ὡς τὸ δικό μας ποιητή, τὸ Χριστόπουλο, ποὺ σ' ἕνα προφητικὸ ὄνειρο προσπαθοῦσε τρομαγμένος νὰ ξεφύγη τὴ δικαιοδοσία τῆς νεοελληνικῆς σχολικῆς γραμματικῆς, μὲ τοὺς ἀτελείωτους κανόνες της, τῆς «πολύλογης», καθὼς μᾶς τὴν περιγράφει, καὶ «ὡς τὸν λαιμὸν στιβαγμένης ἁρμαθιὲς γενικὲς ἀπόλυτες, δοτικές, ἀπαρέμφατα, αὔξησες, παραύξησες, διπλασιασμοὺς καὶ ἄλλα τέτοια ἱερογλυφικά».

Εἶμαι βέβαιος, πὼς μὲ τὴ σειρὰ τῶν μαθημάτων αὐτῶν θὰ μᾶς ἀποκαλύψη ἡ γλῶσσα μας ἕνα μέρος ἀπὸ τὰ πλούσια καὶ τόσο ἐνδιαφέροντα διδάγματα ποὺ κρύβονται στὴ σύστασή της καὶ στὴν ἱστορία της. Τότε δὲ θὰ μᾶς φαίνεται πιὰ ἕνα ἄσημο καὶ ἀνάξιο φραστικὸ ὄργανο τοῦ λαοῦ μας, οὔτε ἡ γραμματική της θὰ εἶναι ἀνιαρὸ ἄθροισμα ἀπὸ κανόνες, ἀλλὰ θὰ νοήσωμε τὴ μητρική μας γλῶσσα ὡς τὴ μοναδικὴ ἔκφραση τῆς λαϊκῆς ψυχῆς, ποὺ ἔχει ὁδηγὸ φωτεινὸ γιὰ τὴ χρήση της στὸν καθένα μας: τὸ *γλωσσικό του αἴσθημα*. Στοὺς λίγους καὶ ἁπλοὺς γραμματικοὺς κανόνες θὰ βροῦμε τότε *ὑποτυπωμένους* τοὺς ὅρους, ποὺ τὸ ἴδιο τὸ αἴσθημά μας ἀποζητεῖ καὶ θεσπίζει, καὶ ὄχι τὴν ἐπιβολὴ γραμματικῆς ποὺ δὲ βγαίνει ἀπὸ τὴ γλῶσσα τὴν ἴδια καὶ ποὺ δὲν ἐκφράζει τὴ γλωσσικὴ ζωὴ τοῦ σημερινοῦ ἔθνους.

*

Μαζὶ μὲ τὴ νέα γραμματικὴ πνοὴ ζωῆς φυσᾶ σήμερα μέσα στὴν ἑλληνικὴ παιδεία. Βοηθήσετε νὰ θεμελιώσωμε τὴν πρώτη βάση γιὰ τὴν πνευματικὴ ἀνανέωση τῆς φυλῆς.

Ἔχετε τὴν τύχη νὰ διδάσκετε ἴσια ἴσια στὴν ἐποχὴ ποὺ καθιερώνεται ἡ νέα σχολικὴ γλῶσσα. Πολλοί σας θὰ εἴχαν διδαχτῆ ἀκόμη στὸ δημοτικὸ σχολεῖο μὲ τὴ γραμματικὴ τῆς ἀρχαίας· ὅλοι σας εἴχατε κάθε μέρα τὴν εὐκαιρία νὰ δῆτε σὲ ποιὸ ἀπροχώρητο ὡδηγοῦσε ἡ παλιὰ σχολικὴ γλῶσσα, ὅλοι σας νοσταλγήσατε κάποια μεταρρύθμιση, ποὺ νὰ ἐξαφανίση τὸ φόβο τῶν ἐπιθεωρητῶν μὲ τὴν «καλύτερη»

γλῶσσα καὶ ποὺ νὰ σᾶς ἐπιτρέπη νὰ κινηθῆτε μὲ περισσότερη ἐλευθερία στὴ διδασκαλία καὶ νὰ συγκομίσετε πλουσιώτερους καρπούς.

Μὲ τὴ νέα σχολικὴ γλῶσσα, ποὺ σᾶς ἐμπιστεύεται ἡ πολιτεία, τὸ σχολεῖο ἀποχτᾶ τὴ γλωσσικὴ καὶ μ' αὐτὴ τὴν ψυχική του ἐλευθερία. Γιατὶ εἶναι ἡ γλῶσσα νέα μόνο γιὰ τὰ σχολεῖα καὶ γιὰ τὰ ἐπίσημα προγράμματα· εἰδεμὴ εἶναι καὶ αὐτὴ παλιά, ἡ πρώτη γλῶσσα ποὺ ὁ καθένας μας μίλησε καὶ διδάχτηκε, ἡ γλῶσσα ποὺ καὶ ἡ νέα μαθητικὴ γενεὰ ἐξακολουθεῖ γιὰ καλὴ τύχη νὰ τὴ μεταχειρίζεται.

Συλλογιστῆτε πόσες χιλιάδες ἑλληνόπουλα πλημμυρίζουν κάθε χρόνο τὰ δημοτικὰ σχολεῖα, γιὰ νὰ βγοῦν ἔπειτα ἄξιοι πολῖτες στὴν αὐριανὴ Ἑλλάδα. Ὁ δημοδιδάσκαλος κάθε χωριοῦ καὶ κάθε τόπου, μὲ τὴν ὑπομονητική, ἀθόρυβη καὶ ἀγνοημένη συχνὰ ἐργασία του, γίνεται ὁ πρῶτος πλάστης τῆς λαϊκῆς ψυχῆς. Τώρα ποὺ δὲν πρόκειται πιά, μαζὶ μὲ τὴν πρώτη διδασκαλία νὰ διορθώνωμε στὸ παιδὶ ἀδιάκοπα τὴ γλῶσσα τοῦ σπιτιοῦ, καὶ νὰ θυσιάζωμε ἀπὸ τὴν α' τάξη τὴ μόρφωση στὸ ἀρχαῖο ἰδανικό, τώρα ποὺ τὸ ἐθνικὸ σχολεῖο ὑψώνεται καὶ ὑψώνει τὴν ἐθνικὴ γλῶσσα σὲ ἀληθινὰ μορφωτικὸ μέσο, φροντίσετε νὰ ἐπικοινωνήσετε ἀμεσώτερα μὲ τὴν ψυχὴ τῶν παιδιῶν, φροντίσετε νὰ τὰ διαπλάσετε συμφωνότερα μὲ τὶς πραγματικὲς ἀνάγκες τῆς ἑλληνικῆς ζωῆς.

Προσέξετε πρόπάντων νὰ ἐννοήσετε ὅτι γίνεται, ὅτι θὰ βοηθήσετε καὶ σεῖς νὰ γίνη, μιὰ ριζικὴ ἀλλαγή.

Ὅτι δὲν πρόκειται ν' ἀντικατασταθοῦν ἑκατὸν ἢ διακόσιες λέξεις στ' ἀναγνωστικά, νὰ ξαναγίνουν οἱ *ἰχθύες ψάρια*, ὁ *θρίδαξ μαρούλι* καὶ τὰ *σισύμβρια κάρδαμα*. Ὅτι δὲν ἀλλάζουν μόνο μερικοὶ γλωσσικοὶ *τύποι*.

Εἴμαστε ὁ κατεξοχὴν λαὸς τῶν τύπων, ὁ τόπος ὅπου οἱ τύποι τρώγουν τὴν οὐσία. Ἀλλὰ δὲν πρέπει τὴν ὥρα ποὺ καταργοῦμε τοὺς ἀρχαίους τύπους γιὰ νὰ ὑψώσωμε στὴ θέση τους *οὐσία*, νὰ δοῦμε στὴ γλωσσικὴ μεταρρύθμιση τὴν ἀλληλοδιαδοχὴ μόνο δύο *τυπικῶν*.

Οἱ τύποι χρειάζονται καὶ θὰ διδαχτοῦν.

Πίσω ὅμως ἀπ' αὐτοὺς πρέπει ν' ἀντικρύζωμε ἀδιάκοπα τὴν οὐσία, τὸ *πνεῦμα*, καὶ στὴ γλωσσοεκπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση νὰ βλέπωμε τὴν προσπάθειά τῆς δημιουργίας καὶ τὴν ἐπικράτηση τῆς ζωῆς.

Ἡ δημοτικὴ στὸ σχολεῖο, ὡς ἀφετηρία ζωῆς καὶ δημιουργίας, εἶναι τὸ σύνθημα ποὺ σᾶς καλεῖ νὰ συνεχίσετε μὲ περισσότερη πίστη τὸ ἔργο σας.

3. Π. Σ. ΔΕΛΤΑ

ΤΑ ΚΑΙΝΟΥΡΙΑ ΑΝΑΓΝΩΣΤΙΚΑ ΜΑΣ

Καζαντζάκη Γ., Οἱ τρεῖς φίλοι, Ἀναγνωστικὸ Β' δημοτικοῦ, ἔκδ. 1., 1917, 144 σελ., Βιβλιοπωλεῖο Σιδέρη, δραχμ. 1.75.— Κουρτίδη Α., Ἀναγνωστικὸ Β' δημοτικοῦ 1917, 132 σελ., ἐκδότης Κολλάρος, δρ. 1.80.— Παππαμιχαήλ Ε., Πέτρος Λάρας, Ἀναγνωστικὸ Β' δημοτικοῦ, ἔκδ. 1., 1917, 163 σελ., ἐκδότης Δημητράκος, δρ. 2.— Παππαμιχαήλ Ε., Ἀλφαβητάριο μέρ. α', ἔκδ. 2., 1917, 56 σελ., ἐκδότ. Δημητράκος, δρ. 0.75.— Παππαμιχαήλ Ε., Ἀλφαβητάριο μέρ. β', 1917, 72 σελ., ἐκδότ. Δημητράκος, δρ. 1.20.— Συκιώτη Ἰ., Ἀλφαβητάριο μέρ. β', 1917, 72 σελ., ἐκδότ. Δημητράκος, δρ. 1.20.

Χωρὶς νὰ θέλωμε νὰ ὑπερτιμήσωμε τὴ σημασία τοῦ ἀναγνωστικοῦ στὸ σχολεῖο, πρέπει ἐν τούτοις νὰ τοῦ δώσωμε τὴν πραγματική του σημασία, ποὺ εἶναι μεγάλη.

Εἶναι ἀναντίρρητο πὼς τὸ κύριο γιὰ τὴν ἀγωγὴ τοῦ παιδιοῦ μένει φυσικὰ ὁ δάσκαλος, μὲ τὴν προσωπικότητά του καὶ τὴ διδαχή του. Προτιμότερο καλὸς δάσκαλος μὲ κακὸ βιβλίο παρὰ καλὸ βιβλίο μὲ κακὸ δάσκαλο. Ἀλλὰ ὅταν συλλογιστοῦμε πὼς τ' ἀναγνωστικὰ εἶναι τὰ μόνα βιβλία ποὺ δίνει τὸ κράτος στοὺς τροφίμους τοῦ δημοτικοῦ σχολείου, τὰ μόνα ποὺ διαβάζει τὸ παιδὶ γιὰ ἕξι χρόνια, συχνὰ γιὰ ὅλη του τὴ ζωή, αὐτὸ καὶ μόνο ἀρκεῖ γιὰ νὰ τονιστῆ ἡ σημασία τους.

Τ' ἀναγνωστικὰ ποὺ εἴχαμε ὡς τώρα, μὲ τὴν ψεύτικη γλῶσσα τους καὶ τὸ ἐλεεινό τους περιεχόμενο, ἦταν θλιβερὴ ἀπόδειξη τῆς πνευματικῆς μας κακομοιριᾶς.

---

* Σ. τ. Δ. Δὲν εἶναι ἡ πρώτη φορὰ ποὺ ἡ κ. Δέλτα τιμᾶ μὲ τὴ συνεργασία της τὶς στῆλες τοῦ περιοδικοῦ μας. Καὶ ἄλλοτε ἔγραψε γιὰ τὸ ἴδιο θέμα, τὸ περιεχόμενο τῶν ἀναγνωστικῶν τοῦ δημοτικοῦ σχολείου («Τ' ἀναγνωστικά μας», Δελτίο 3 (1913) σ. 232 - 256). Σήμερα ὅμως, μὲ τὴν καθιέρωση τῆς δημοτικῆς στὰ σχολεῖα τὸ θέμα αὐτὸ γίνεται, καθὼς σωστὰ παρατηρεῖ καὶ ἡ κ. Δέλτα, ἐξαιρετικὰ ἐπίκαιρο, καὶ καλοπρόσδεχτη εἶναι κάθε κριτικὴ ποὺ θὰ βοηθήσῃ ν' ἀποχτήσωμε ὅλο καὶ καλύτερα ἀναγνωστικά. Ἡ μελέτη αὐτή — ποὺ σὲ μερικὰ σημεῖα της δὲ συμφωνοῦμε — ἔχομε τὴν πεποίθηση πὼς μὲ τὶς ἀπόψεις ποὺ παρουσιάζει θὰ τονώσῃ τὴν ἄμιλλα τῶν συγγραφέων καὶ θὰ ὀξύνῃ τὸ κριτήριο τοῦ διδακτικοῦ προσωπικοῦ. Τὴ δημοσιεύομε μόλις τώρα, ἂν καὶ τὴ λάβαμε ἀπὸ τὴν περασμένη ἄνοιξη, γιατὶ δὲν εἶχε πιὰ θέση στὸν τελευταῖο τόμο τοῦ Δελτίου.

Τὸ ἀναγνωστικὸ παρουσιάζει συγκεντρωμένα τὰ στοιχεῖα τοῦ πολιτισμοῦ, τὴν ἰδεολογία καὶ τὴν ἠθικὴ ἀντίληψη ποὺ τὸ ἔθνος ἔχει νὰ μεταδώσῃ στὴ νέα γενεὰ ποὺ ἐκπαιδεύει. Ἐμεῖς, ὕστερα ἀπὸ ὁλόκληρο αἰῶνα ἐλεύθερης ζωῆς, ἀκόμη δὲν κατωρθώσαμε νὰ δώσωμε στὰ παιδιά μας τὸ βιβλίο ποὺ θὰ βοηθήσῃ τὴ μόρφωσή τους στὸ σχολεῖο.

Ἡ γλῶσσα μὲ τὴν ψευτιά της εἶχε παραλύσει κάθε προσπάθεια τοῦ παιδαγωγοῦ νὰ φθάσῃ στὸ πνεῦμα τοῦ παιδιοῦ· οἱ τύποι καὶ ἡ λέξη ἔπνιγαν τὴν ἰδέα. Ἔγινε ὁ καινούριος νόμος «περὶ διδακτικῶν», ποὺ σημειώνει σταθμὸ στὴν ἱστορία τῆς ἑλληνικῆς παιδείας, καὶ βγῆκαν τ' ἀναγνωστικὰ τῆς Α' καὶ Β' τοῦ δημοτικοῦ, γραμμένα πρώτη φορὰ στὴ δημοτική. Δηλαδὴ πρώτη φορὰ μιλοῦν στὸ παιδὶ μὲ τὴ μητρική του γλῶσσα, μεταχειρίζονται τὸ μόνο καὶ μοναδικὸ ὄργανο ποὺ θὰ πλουτίσῃ τὶς γνώσεις του καὶ θὰ διαπλάσῃ τὸ χαρακτῆρα του. Ἀλλὰ ἡ εἰσαγωγὴ τῆς δημοτικῆς στὸ σχολεῖο δὲν εἶναι ὁ τελικὸς σκοπὸς τοῦ δημοτικισμοῦ· ἡ γλῶσσα εἶναι μέσο γιὰ νὰ διαπαιδαγωγηθῇ τὸ παιδί· ἡ ψευτιὰ ποὺ κτυπήθηκε ἀποτελεσματικὰ στὴ γλῶσσα, πρέπει ἐπίσης ἀποτελεσματικὰ νὰ κτυπηθῇ καὶ στὴν οὐσία, ἂν δὲ θέλωμε ἡ γλωσσικὴ μεταρρύθμιση νὰ καταντήσῃ μονάχα ἀλλαγὴ τύπων.

Μιὰ σοβαρὴ κριτικὴ θὰ ἦταν λοιπὸν ἀπαραίτητη. Ἀπὸ τὴ μιὰ μεριὰ νὰ δείχνῃ πιὸ τελεσφόρα πῶς πρέπει νὰ παρουσιάσῃ τὸ καλύτερο περιεχόμενο στ' ἀναγνωστικά, σύμφωνα μὲ τὶς ἰδέες τοῦ δημοτικισμοῦ, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη νὰ βοηθήσῃ ὥστε οἱ νέες ἐκδόσεις τῶν ἀναγνωστικῶν, εἴτε αὐτῶν εἴτε ἄλλων, νὰ μπορέσουν νὰ γίνουν ἀρτιώτερες.

Δυστυχῶς ὅμως πέρασαν μῆνες, τὰ νέα ἀναγνωστικὰ κυκλοφόρησαν σ' ὅλα τὰ δημοτικὰ σχολεῖα, κοντεύει νὰ τελειώσῃ ὁ σχολικὸς χρόνος, ἀλλὰ κριτικὴ καμιὰ δὲν ἔγινε. Νιώθοντας λοιπὸν τὴν ἀνάγκη αὐτὴν ἐπιχείρησα νὰ μαζέψω μερικὲς ἀτομικές μου ἐντυπώσεις, καὶ ὡς ἁπλὸς ἀναγνώστης νὰ τὶς ἐκθέσω ἐδῶ.

Τὸ γεγονὸς πὼς τὰ καινούρια ἀναγνωστικὰ γράφηκαν στὴ δημοτική, μᾶς κάνει νὰ προσέξωμε μὲ περισσότερη φροντίδα τὸ περιεχόμενό τους καὶ νὰ δοῦμε ἂν μὲ τὴ διαφορὰ τῆς γλώσσας τὰ παιδιά μας θ' ἀποκτήσουν βιβλία ποὺ θὰ βοηθήσουν τὴν ἀνάπτυξη καὶ τὴν ἠθική τους μόρφωση. Γιατὶ θὰ ἦταν λυπηρὸ ἂν τὴν προσπάθεια γιὰ ν' ἀναμορφωθῇ ἡ παιδεία μας τὴ νομίζαμε τελειωμένη μὲ τὸ πρῶτο βῆμα ποὺ ἔγινε, καὶ ἂν περιωρίζουνταν ἡ ἀναμόρφωση αὐτὴ στὴν ἀλλαγὴ τῆς γλώσσας, σὲ ἀλλαγὴ δηλαδὴ τύπων.

Ἡ γλωσσικὴ μεταρρύθμιση ἀποφασίστηκε τὸ περασμένο καλοκαίρι. Μέσα σὲ λίγες ἑβδομάδες ἔπρεπε νὰ γραφοῦν, νὰ κριθοῦν καὶ νὰ τυπωθοῦν τὰ νέα βιβλία, ποὺ θὰ ἔμπαιναν στὸ σχολεῖο μὲ τὸ φετινὸ σχολικὸ χρόνο. Τὸ περιεχόμενό τους δὲν εἶναι βέβαια τόσο εὔκολο ν' ἀλλαχθῆ ὅσο ἡ γλῶσσα τους, ἀλλὰ θὰ ἔπρεπε νὰ δοῦμε μαζὶ μὲ τὴ νέα γλῶσσα τὴν προσπάθεια τουλάχιστον γιὰ ἕνα νέο καλύτερο περιεχόμενο, ὅσο βιαστικὰ καὶ ἂν γράφηκαν τὰ νέα αὐτὰ βιβλία.

Δυστυχῶς οὔτε ἡ προσπάθεια αὐτὴ δὲ φαίνεται, ἐκτὸς ἴσως στὸ ἀναγνωστικὸ τῆς κ. Καζαντζάκη. Ἡ ἐξωτερική τους ὄψη εἶναι ἐλεεινή. Κακοτυπωμένα, ἄραφτα, ἄδετα, τὸ χαρτὶ προστυχόχαρτο, τὸ ξώφυλλο χάρτινο: δηλαδὴ κατὰ πολὺ κατώτερα ἀπὸ τὰ παλιά, ἂν καὶ ἡ τιμή τους εἶναι φουσκωμένη ὅσο ποτέ. Ὁ ἐκδότης θὰ ἐπικαλεστῆ τὴν ἀκρίβεια τῆς ἀγορᾶς, τὴν ἔλλειψη ὑλικῶν καὶ ἄλλες παρόμοιες γνωστὲς αἰτίες. Ἀλλὰ τίποτα δὲν τὸν δικαιολογεῖ ποὺ παράδωσε τὰ βιβλία ἄραφτα γιὰ πούλημα.

Τὸ παιδὶ ποὺ θὰ πηγαινοφέρνη τὸ βιβλίο του δυὸ φορὲς τὴν ἡμέρα ἀπὸ τὸ σπίτι στὸ σχολεῖο καὶ ἀπὸ τὸ σχολεῖο στὸ σπίτι, ποὺ θὰ παίξη, θὰ τρέξη καὶ θὰ πηδήση, θ' ἀφήση δέκα φορὲς τὸ βιβλίο του νὰ πέση στὴν τάξη καὶ στὸ δρόμο, ἀπὸ τὴν πρώτη ἑβδομάδα θὰ χάση τὰ μισά του φύλλα.

Ἂν τὸ κάνη ὁ ἐκδότης μὲ σκοπὸ νὰ σπρώξη τὴν πούληση καὶ νὰ ὑποχρεώση κάθε γονέα νὰ πληρώση δυὸ καὶ τρεῖς φορὲς τὸ σχολικὸ βιβλίο τοῦ παιδιοῦ του, πρὸς 1.75 - 1.80 καὶ 2 δρ. τὸ καθένα, τότε ἐπέτυχε. Γενικὰ τὰ καινούρια αὐτὰ βιβλία φαίνονται ζωντανώτερα ἀπὸ τὰ παλιά, ἀλλ' αὐτὸ ὀφείλεται κατὰ μέγα μέρος στὴ γλῶσσα καὶ τὴν ἄμεση ἐπίδραση ποὺ εἶχε αὐτὴ σὲ ὁλόκληρη τὴ διατύπωση. Κατὰ τὴν οὐσία παρουσιάζουν τὶς ἴδιες σχεδὸν ἐλλείψεις, τὰ ἴδια σοβαρὰ ἐλαττώματα μὲ τὰ παλιὰ ἀναγνωστικά. Ἐκτὸς ἀπὸ τῆς Κ^ας Καζαντζάκη, ποὺ στέκει σὲ ἄλλο ἐπίπεδο καὶ θὰ ἐξεταστῆ χωριστά, τὸ περιεχόμενο στὰ περισσότερα δὲν ἄλλαξε.

*

«Τὸ τέλειο εἶναι μόλις καλὸ γιὰ τὸ παιδί» εἶπε κάποιος. Ἐμεῖς ὅμως φαίνεται νὰ μὴ δίνωμε καὶ τόση σημασία στὸ ἠθοπλαστικὸ ρόλο τοῦ παιδικοῦ βιβλίου. Δὲν ἐξετάζω τὴ μεθοδικὴ ἄποψη στὸ ἀλφαβητάριο τοῦ κ. Παππαμιχαήλ, ποὺ ἐνδιαφέρει εἰδικούς. Τὸ ἠθοπλαστικό του ὅμως μέρος, ποὺ ἰδιαιτέρως ἐξετάζεται ἐδῶ, θὰ

μποροῦσε νὰ χρησιμεύση ὡς παράδειγμα τοῦ «πῶς δὲν πρέπει νὰ γράφεται».

Ἡ περιαυτολογία καὶ τὸ ἐγὼ δίνουν καὶ παίρνουν. «Ἐγὼ καὶ ὁ ἀδερφός μου» (σ. 28, 31), μὲ τὸ «ἐγὼ» πάντα πρῶτο, ἐνῶ μαθαίνομε στὸ παιδί μας πῶς στοιχειώδης κανόνας στοὺς τρόπους εἶναι νὰ βάζη τὸ ἐγώ του πάντα τελευταῖο: «μυρίζω τὸ μῆλο, μαζώνω τὰ μῆλα, μαζώνω τώρα τὰ μῆλα, νὰ πάρω ὅλο τὸ μῆλο» (σ. 9), «τώρα πίνω ἕνα ποτήρι νερὸ μὲ μέλι» (σ. 10), καὶ ἐξακολουθεῖ (σ. 11, 12) στὸν ἴδιο τόνο τοῦ ἐγώ.

Χωρὶς νὰ θέλω νὰ μπῶ σὲ λεπτομέρειες τεχνικές, μοῦ φαίνεται, πρῶτα, πῶς τὸ ρῆμα δὲν εἶναι ἀπαραίτητο· μὰ καὶ ἂν ἦταν, γιατὶ νὰ μὴν μπῆ π. χ. στὴν προστακτική: «πάρε ἕνα καλὸ ψάρι, κάμε τὸ ψητὸ» κτλ., ἀντὶ τὸ ἀντιπαθητικὸ καὶ ἀντιπαιδαγωγικὸ ἀδιάκοπο «ἐγὼ» (σ. 20): «Θέλω ἕνα καλὸ ψάρι, ἔχω ἕνα ψάρι, θὰ τὸ κάμω ψητό, ἔφαγα πολύ, ψωμί, ψάρι, ψητό, τυρί, σῦκα, τώρα διψῶ πολύ, θὰ πιῶ νερό, τί ἄλλο; τίποτα».

Σπαρταριστὸ ἀνάγνωσμα! Τὸ φαγὶ καὶ τὸ ἐγὼ ὡς βάση μορφωτικὴ γιὰ τὸ παιδὶ ποὺ ἀρθρώνει τὶς πρῶτες συλλαβές. Καὶ ἐξακολουθεῖ (σελ. 32): «τὰ ἀβγὰ ποὺ θὰ φᾶμε — ἐγὼ ξέρω νὰ βράζω ἀβγὰ μελάτα» κτλ. κτλ.

Καὶ παρακάτω (σελ. 31), στὸ κεφάλαιο «σκυλάκι», τὸ ἀνάγνωσμα περιστρέφεται ὅλο γύρω στὸν ἄξονα «ἐγώ». «Τί κάνω ὅταν χύχη τὸ σκυλάκι μας...» «τὸ σφυρίζω καὶ αὐτὸ ἔρχεται καὶ μὲ βρίσκει...». «Ὅταν πηγαίνω σχολειό...» «τότε τοῦ κάνω...». «Χαρὰ ποὺ ἔχει τὸ σκυλάκι ἅμα γυρίζω στὸ σπίτι» κτλ. Ἔτσι καὶ στὸ κεφ. «πρόβατα» (σελ. 37): «Ὅταν ἐγὼ κάθωμαι στὸ θρανίο καὶ γράφω καὶ διαβάζω, τί κάνουν τὰ πρόβατα;»

Τί σχέση ἔχει τὸ διαβάζω καὶ γράφω μὲ τὰ πρόβατα στὸ λιβάδι; Στὸ κεφ. «χιόνι» (σελ. 39), μὲ ἀσυνείδητη αὐταρέσκεια ὁ «ἐγὼ» τοῦ βιβλίου, ἀφοῦ μᾶς πληροφορήση πῶς «στὸ σπίτι ὁ καθένας μας ἔχει τὸ δικό του χτένι», μᾶς λέγει: «παίρνω τὸ χτένι μου καὶ χτενίζω τὰ πυκνὰ μαλλιά μου».

Καὶ κεῖ ποὺ καταντᾶ ἐντελῶς πρόστυχη φρασεολογία καὶ σκέψη, εἶναι τὸ τελευταῖο ἀνάγνωσμα τοῦ Α΄ μέρους, «τζίτζικας» (σελ. 52), ὅπου ἀπανωτὰ βρίσκομε: «Γεροξεμυαλισμένε - Θεέ μου, ἀδιαντροπιά! - γεροτεμπέλη - γεροτσιγκούνη - γεροξεκουτιάρη», καὶ πάλι, «γεροτσιγκούνη - κακὸ χρόνο νάχης - νά καὶ σὺ καὶ τὰ πανιά σου, καταραμένη».

Εἶναι, πρέπει νὰ τ' ὁμολογήσωμε, ζωντανώτατο τὸ ἀνάγνωσμα

αὐτό, τὸ μόνο σ' ὁλόκληρο τὸ βιβλίο. Καὶ εἶναι ἀλήθεια θλιβερὸ ὅτι χρειάστηκε γιὰ νὰ ζωντανέψῃ τὸ ὕφος τοῦ βιβλίου, ἕνα τέτοιο γερὸ καὶ πρόστυχο ἀλληλοβρίσιμο. Ἡ ἐντύπωση μένει καὶ γεννᾶ τὴ στραβὴ ἀντίληψη στὸν ἀναγνώστη πὼς ἡ χρήση καὶ ἡ διδασκαλία τῆς δημοτικῆς ἔχει ὡς ἄμεση συνέπεια τὸ χυδαϊσμό. Βέβαια, μόνο στὴ ζωντανὴ γλῶσσα, καὶ ὄχι στὴν καθαρεύουσα, μπορεῖ κανεὶς νὰ βρίσῃ· ἀλλ' αὐτὸ δὲ θὰ πῇ πὼς δὲν μπορεῖ κανεὶς νὰ μεταχειριστῇ τὴ δημοτικὴ χωρὶς χυδαιότητα.

Καὶ κατ' ἐξοχὴν θὰ ἔπρεπε νὰ τὸ ἀποφύγωμε τώρα, στὰ πρῶτα αὐτὰ σχολικὰ βιβλία, ποὺ ἔχομε νὰ πολεμήσωμε τὴν ἀντίληψη αὐτὴ τὴ στραβὴ στὸ κοινό. Καὶ ὅμως καὶ στὸ β΄ μέρος ἔχομε τὴν ἴδια ἀτμοσφαῖρα, πότε ἀνοιχτὴ καὶ πότε σκεπασμένη, μὲ προσποιημένες ψευτοευγένειες: «Ἅμα πέρασε λίγο ὁ πόνος, κοίταξα στὸν καθρέφτη. Χά, χά, χά, ἀκόμα γελῶ ἅμα τὸ θυμοῦμαι. Τί ἀστεῖος ποὺ εἶχα γίνει, χά, χά, χά! — Βλέπεις ποὺ γελᾶς καὶ ὁ ἴδιος; — μοῦ εἶπε μὲ παράπονο ἡ Δαφνούλα μας. — Ναί, τῆς εἶπα, εἶχες δίκιο, ποὺ γελοῦσες πρωτύτερα, καὶ εἶχα ἄδικο ποὺ θύμωσα. Ἀπὸ τὸν πόνο μου δὲν ἤξερα τί ἔκανα. Χά, χά, χά! χί, χί, χί! σκάσαμε ὅλοι στὰ γέλια» (σελ. 16).

Ἀπ' ὅλο τὸ ψεύτικο διήγημα ποὺ προηγεῖται καὶ ποὺ ἀκολουθεῖ, ξεθυμαίνει μιὰ ἀνειλικρίνεια κάθε ἄλλο παρὰ εὐγενική, καὶ ἡ προσποίηση, τὰ «χά, χά, χά, χί, χί, χί, σκάσαμε ὅλοι στὰ γέλια» δὲν ἀνοίγουν καθόλου στὸν ἀναγνώστη τὴν ὄρεξη νὰ γελάσῃ. Ἡ ὁμολογία τῆς Δαφνούλας πὼς γελοῦσε τὴν ὥρα ποὺ πονοῦσε ὁ ἀδελφός της, τὸ παράπονό της πὼς θύμωσε αὐτός, ὅλα αὐτὰ εἰπωμένα ἐμπρὸς στὴ μητέρα, ποὺ δὲν κάνει καμιὰ παρατήρηση γιὰ τὴν ἀπονιὰ τῆς κόρης της, δίνουν στὸ παιδὶ ἕνα περιβάλλον ὅπου λείπει ἡ στοιχειωδέστερη ἀγωγή. «Τ' ἀγαπημένα ἀδερφάκια» παίρνουν καὶ δίνουν στὸ ἀλφαβητάριο αὐτὸ μέρος β', ἀλλὰ ὅσο καὶ ἂν κάθε λίγο φιλιοῦνται μάνα καὶ παιδιὰ καὶ ἀλλάζουν χαϊδευτικὰ κι εὐγενικὰ λόγια, αἰσθανόμαστε τὴ χυδαιότητα τοῦ περιβάλλοντος στὴν ἀτμοσφαῖρα τοῦ βιβλίου, τὰ πρόστυχα λόγια, τὶς πρόστυχες κινήσεις καὶ πράξεις, ποὺ ξεμυτίζουν κάθε λίγο καὶ ποὺ φροντίζει νὰ ἀποσιωπήσῃ ὁ συγγραφέας: «Ὅταν μοῦ φώναζε ἡ μητέρα νὰ σηκωθῶ καὶ νὰ ἑτοιμαστῶ γιὰ τὸ σχολεῖο», διηγεῖται ὁ Γιῶργος στὴ δασκάλισσά του «τῆς εἶπα κακιωμένος: Δὲν πάω σήμερα στὸ σχολεῖο. — Θαρρῶ πὼς ἀστειεύεσαι, παιδί μου, εἶπε ἡ μητέρα. — Δὲν ἀστειεύομαι καθόλου, εἶπα ἐγώ. — Ἂν δὲν τὸ λὲς ἀστεῖα, πρέπει νὰ μάθῃς πὼς δὲν εἶναι στὸ χέρι σου

νὰ μὴν πᾶς στὸ σχολεῖο, εἶπε ἡ μητέρα. — Εἶναι καὶ παραεῖναι! εἶπα ἔτσι πρόστυχα ἐγώ» (σελ. 48).

Ἡ λογομαχία μεταξὺ τοῦ Γιώργου καὶ τῆς μητέρας του, ὅπου παιδὶ καὶ μάνα μιλοῦν ἕνα μου καὶ ἕνα σου ὁ ἕνας μὲ τὸν ἄλλο, μᾶς δείχνει πόσο λείπει στὸ σπίτι αὐτὸ ὁ σεβασμὸς τῶν παιδιῶν πρὸς τὴ μητέρα. Ἡ ἔλλειψη αὐτὴ ἐξηγεῖται πρῶτα μὲ τὴν ἀκόλουθη φράση: «Μ' ἁρπάζει τότε ἡ μητέρα καὶ πάει νὰ μὲ νίψῃ», καὶ παρακάτω τὴν ἄλλη: «Ὄχ, ὄχ! τί τράβηξα ὕστερα! Ἡ μητέρα μὲ περιποιήθηκε ὅπως μοῦ ἄξιζε», ὅπου νιώθομε τὴ θυμωμένη μάνα ποὺ «ἁρπάζει» τὸ παιδί της καὶ τὸ «περιποιεῖται» ξυλοφορτώνοντάς το, δηλ. προστρέχοντας στὴ βία καὶ ἐπιβάλλοντάς την μὲ τὴ σωματική της δύναμη, γιατὶ εἶναι ἀνίκανη νὰ ἐπιβληθῇ ἀλλιῶς, ἀφοῦ τῆς λείπει τῆς ἴδιας ἡ ἀγωγὴ ποὺ χρειάζεται γιὰ νὰ μορφώσῃ εὐγενικὰ τὸ παιδί της μένοντας ἡ ἴδια εὐγενική. Καὶ φανταζόμαστε τὴν πρόστυχη σκηνή, τὴ μάνα ποὺ δέρνει τὸ παιδί της καὶ ξεφωνίζει καὶ ἀγριεύει, γυρεύοντας νὰ τὸ τρομοκρατήσῃ. Καὶ μέσα σ' ὅλην αὐτὴν τὴν εἰκόνα ἔρχεται καὶ ἡ παραφωνία τῆς ὑποκρισίας: «εἶπα ἔτσι πρόστυχα ἐγώ», καὶ δῆθεν τῆς ὑπερηφάνειας καὶ τῆς μεγαλοψυχίας. «Νὰ πῶ πὼς δὲν πόνεσα; Θὰ πῶ ψέματα. Ἡ ἀλήθεια εἶναι πὼς τὸ κατάλαβα τὸ λάθος μου καὶ δὲν ἔκλαψα καθόλου». Καὶ αὐτὸ τὴν ὥρα ποὺ τὸν ἔδερνε ἡ μητέρα του.

Στὴ φράση αὐτὴ ὅσο καὶ στὴν παραπάνω, «εἶπα ἔτσι πρόστυχα ἐγώ», νιώθομε τὸ δάσκαλο ποὺ θέλει νὰ διδάξῃ στὸ παιδὶ ποὺ διαβάζει πὼς αὐτὰ ποὺ κάνει ὁ Γιῶργος δὲν εἶναι καλὰ πράματα. Μὰ πῶς νὰ πιστέψῃ τὸ παιδὶ καὶ μαζί του ἐπίσης οἱ ἀναγνῶστες, λίγο νὰ ἔχωμε δεῖ παιδιά, πὼς τὴν ὥρα ποὺ εἶναι σὲ τέτοια φούρια ὁ Γιῶργος, μπορεῖ καὶ νὰ σκεφθῇ ἂν ἔχῃ ἢ ὄχι λάθος! Στὸ πεῖσμα του ἀπάνω τὸ παιδὶ βρίσκεται σὲ ψυχικὴ κατάσταση τέτοια ποὺ ἡ συλλογὴ δὲν μπορεῖ νὰ δουλέψῃ καὶ νὰ δώσῃ καλὰ ἀποτελέσματα, πρὸ πάντων ποὺ τὸν δέρνει ἡ μάνα καὶ πονεῖ αὐτὸς καὶ συλλογίζεται μόνο πῶς νὰ ξεφύγῃ τὸν πόνο.

Ἡ καλὴ μάνα τοῦ βιβλίου, ποὺ «ἁρπάζει» καὶ «περιποιεῖται» τὸ Γιῶργο δὲ βλέπει φυσικὰ τόσο μακριά. Τὸ σχολικὸ ὅμως βιβλίο ὀφείλει νὰ βλέπῃ, νὰ ψυχολογῇ καὶ νὰ καλλιεργῇ καλὰ αἰσθήματα στὸ παιδί, ὄχι νὰ τοῦ παρουσιάζῃ σὰν παράδειγμα καὶ ἐπιδεικτικὰ τὶς ὑποκρισίες, τὶς δῆθεν μεγαλοψυχίες τοῦ πρόστυχου Γιώργου.

Ἄλλο παράδειγμα ἐλεεινὸ γιὰ τὸ παιδὶ εἶναι ὁλόκληρος ὁ «Πέτρος Λάρας». Ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ὡς τὸ τέλος ἡ προστυχιὰ τοῦ Πέτρου Λάρα

μᾶς ξαφνίζει καὶ μᾶς ἀηδιάζει. Ἂν μὲ τὸ χαρακτῆρα ποὺ περιγράφει στὶς 158 σελίδες τοῦ βιβλίου του ὁ συγγραφέας ζητοῦσε νὰ δείξῃ στὸ παιδὶ τὴν ἀσχημιὰ τῆς προστυχιᾶς, τὸ βιβλίο θὰ ἦταν καλὸ γιατὶ θὰ εἶχε ἐπιτύχει τὸ σκοπό του. Δυστυχῶς ὅμως σκοπός του δὲν εἶναι αὐτός.

Ὁ Πέτρος Λάρας εἶναι ὁ ἥρωας τοῦ βιβλίου, ὁ μόνος ποὺ «ὁ καλὸς Θεὸς» ἀγαπᾶ καὶ ποὺ τὸν σώζει ἀπὸ τὸ ναυάγιο, καὶ τὸν βοηθεῖ ὕστερα, μὲ σειρὰ ἀπὸ θαύματα, δίνοντάς του τὸ πρᾶμα ποὺ θέλει τὴ στιγμὴ ποὺ τὸ θέλει, φθάνει νὰ τὸν ἐπικαλῆται ὁ Πέτρος μὲ μερικὰ λόγια κολακευτικὰ τὴ στιγμὴ ποὺ τὸν ἔχει ἀνάγκη.

Σκοπὸς τοῦ βιβλίου εἶναι νὰ μᾶς δείξῃ πῶς ἕνας ἄνθρωπος μὲ θέληση καὶ μὲ ἐπιμονὴ μπορεῖ πάντα νὰ βοηθήσῃ τὸν ἑαυτό του, σὲ κάθε περίσταση, καὶ στὴ δυσκολώτερη ἀκόμα, καὶ στὴ μοναξιά, καὶ χωρὶς κανένα ἀπὸ τὰ μέσα ποὺ διαθέτομε σήμερα. Καὶ ὅμως τὸ μόνο συμπέρασμα ποὺ θὰ βγάλῃ τὸ παιδὶ ἀπ' ὅλο αὐτὸ τὸ πολὺ κακογραμμένο βιβλίο εἶναι πὼς μὲ ὅλη τὴν ἀμάθεια καὶ τὴν κουταμάρα, τὴν ποταπότητα, τὴ δειλία, τὴν πλαδαρότητα, ὁ ἀντιπαθητικὸς Πέτρος θὰ τὰ βγάλῃ πάντα πέρα, γιατὶ εἶναι τυχερὸς καὶ τὰ ἔχει πολὺ καλὰ μὲ τὸν «καλὸ Θεό», ποὺ καὶ κεῖνος μᾶς παρουσιάζεται σὰν προστυχούτσικος προστάτης, καὶ μὲ λίγα κολακευτικὰ λόγια δίνει «αὐθωρεὶ» τὴ βοήθεια του. Ἂν αὐτὴ εἶναι ἡ παιδαγωγικὴ τῶν σχολείων μας, τότε τὸ βιβλίο αὐτὸ τὴν ἐπέτυχε.

Κατὰ τὸ συγγραφέα τὸ βιβλίο αὐτὸ εἶναι διασκευὴ ἀπὸ τὸ γερμανικό· μπορεῖ λοιπὸν καὶ ὁ γερμανὸς ἥρωας νὰ ἔχῃ τὰ ἴδια ἐλαττώματα ποὺ διακρίνουν τὸν «Πέτρο Λάρα», ἀλλὰ αὐτὸ δὲ μᾶς ἐνδιαφέρει. Ἂν τὸ γερμανικὸ βιβλίο ἦταν κακό, ἂς διάλεγε ὁ συγγραφέας ἄλλο καλύτερο. Ἐμεῖς βλέπομε τὸ ἑλληνικὸ ἀναγνωστικὸ ποὺ διαβάζει τὸ ἑλληνόπουλο, κρίνομε τὰ διδάγματα ποὺ θὰ βγάλῃ ἀπὸ μέσα τὸ παιδί μας, καὶ αὐτά, δυστυχῶς, εἶναι ἐλεεινά. Ἔρχονται καὶ ξανάρχονται ὅλο καὶ οἱ ἴδιες σκηνές, ὅπου ὁ Πέτρος, 19 χρονῶν ἄντρας πιά, βρίσκεται σὲ δυσκολία ἢ σὲ κίνδυνο, καὶ τότε φοβᾶται καὶ μετανιώνει καὶ θυμᾶται τοὺς δικούς του καὶ τὴν πατρίδα. «Καμιὰ προσοχή, καμιὰ βοήθεια ἀπὸ κανένα! Τότε θυμᾶται τὸ πατρικὸ σπιτάκι του, τοὺς γονεῖς του ποὺ τοὺς ἔφυγε κρυφά, καὶ ἀναστενάζει: Ἂχ μάνα μου, ἂχ μανούλα μου!..» (σελ. 33). «Χλομὸς καὶ τρέμοντας ἀπὸ τὸ φόβο ἔλεγε: Ἂχ! γιατὶ νὰ μὴν εἶμαι στὴ γλυκιά μου πατρίδα, στὴν ὄμορφη ζεστὴ καμαρούλα μου, στὴν ἀγκαλιὰ τῆς μάνας μου; Ἂχ, νὰ σωθῶ καὶ ἀμέσως θὰ γυρίσω στοὺς δικούς μου» (σελ. 35).

«Τὸ ἄλλο βράδυ τὸν ἔπιασε ἀκόμη δυνατώτερος πυρετός. Τότε θυμήθηκε τοὺς γονεῖς του. Ἂχ! ἔκαμε καὶ ἀναστέναξε. Ἂν πεθάνω ἐδῶ ποιὸς θὰ μὲ θάψῃ; κανείς! Κανεὶς δὲ θὰ μὲ κλάψῃ! Καὶ μὲ αὐτοὺς τοὺς στοχασμοὺς ἔτρεχαν ποτάμι τὰ δάκρυα ἀπὸ τὰ μάτια του τὰ φλογισμένα καὶ ἔλουζαν τὸ πρόσωπό του» (σελ. 77). Συγκινητικὴ ἀλήθεια ἡ τρυφερὴ φροντίδα καὶ λύπη γιὰ τὸν ἑαυτό του.

Ἀφήνω τὶς ἀμέτρητες ὅμοιες σκηνές, καθὼς καὶ κεῖνες ὅπου ἡ σκέψη τοῦ Θεοῦ, ποὺ μπορεῖ νὰ τὸν τιμωρήσῃ, ξυπνᾶ μέσα του τὴν ὄρεξη νὰ τὰ ἔχῃ καλὰ μὲ τὸν «καλὸ Θεό», γιατὶ «ὁ Θεὸς ὅμως, τὸ νιώθω καλά, εἶναι πολύ, πάρα πολὺ κοντά μου», καὶ ὑπόσχεται, ὁ 19 χρονῶν ἄντρας, μὴν τὸ ξεχνοῦμε, «μὲ τὰ σωστά μου θὰ προσπαθήσω νὰ μὴν κάμω ποτέ μου κανένα κακό» (σελ. 35).

Θὰ χρειάζουνταν τόμος γιὰ νὰ σημειωθοῦν ὅλες οἱ παρόμοιες σκηνὲς τοῦ βιβλίου ὅπου ἡ ποταπότητα τοῦ Πέτρου ξεγυμνώνεται ὅλως διόλου ἀκαλαίσθητα, καὶ δίνεται ὡστόσο σὰν παράδειγμα γιὰ τὸ παιδὶ ποὺ διαβάζει. Ὅλο τὸ βιβλίο εἶναι μιὰ μακρινὴ καὶ βαρετὴ διήγηση τοῦ πῶς ὁ Πέτρος φροντίζει νὰ φάγῃ καὶ τί κάνει γιὰ νὰ φάγῃ καλύτερα. Ἄλλη σκέψη δὲ βρίσκομε στὸ βιβλίο, ἀκόμα καὶ ὅταν ἐκφράζῃ τὴν ἐπιθυμία τοῦ Πέτρου νὰ γυρίσῃ στὴν πατρίδα, ἄλλο πόθο δὲ νιώθομε παρὰ γιὰ τὸ καλὸ φαγί, γιὰ τὴ βολή του στὸ κάθισμα καὶ στὸ ξάπλωμα (σελ. 154), γιὰ τὴ σαρκική του καλοπέραση. Ἀπὸ σκέψη καὶ αἰσθήματα ἀνώτερα, τίποτα.

Μὲ ὅλη ὅμως τὴν κακοπέραση καὶ τὴ δουλειὰ ποὺ τοῦ ἐπιβάλλει θέλοντας καὶ μὴ ἡ ἀνάγκη τῆς ζωῆς, δουλειὰ ποὺ δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ καλλιεργήσῃ τὸ εἶναι κάθε ἀνθρώπου, (πρᾶμα ἄλλωστε ποὺ πουθενὰ δὲ μᾶς λέγει τὸ βιβλίο), ὁ προστυχούτσικος Πέτρος τῆς ἀρχῆς τοῦ βιβλίου μένει τέτοιος ὡς τὸ τέλος.

Πέφτει στὸ νησί του κάποιος ἱσπανὸς ποὺ τοῦ λέγει πὼς ἄλλοι 16 ἱσπανοὶ εἶναι στὰ χέρια τῶν ἀγρίων καὶ τὸν παρακαλεῖ νὰ τοὺς σώσῃ. Τὸ δέχεται ὁ Πέτρος καὶ τὸν στέλνει μαζὶ μ' ἕναν ἄγριο δικό του νὰ τοὺς βρῇ. Ἀλλὰ νὰ ἔχωμε τὸν νοῦ μας καὶ στὰ συμφεραντάκια μας· τοῦ δίνει ἕνα ἔγγραφο ποὺ λέγει: «Ὁ Πέτρος Λάρας εἶναι καὶ θὰ μείνῃ κύριος τοῦ νησιοῦ. *Θὰ τὸν ἀκοῦμε σὲ ὅ τι μᾶς προστάζει. Ἔχομε χρέος νὰ εἴμαστε τίμιοι καὶ ἐργατικοί, νὰ ὑπερασπιζόμαστε τὸν ἀρχηγό μας Πέτρο Λάρα* καὶ τὴν ἀποικία του» (σελ. 139). Καὶ στέλνει καὶ πένες καὶ μελάνι μαζὶ μὲ τὸ ἔγγραφο καὶ προσθέτει: «Ὅσοι παραδέχονται αὐτὰ ποὺ γράφει τὸ χαρτὶ θὰ ὑπογράψουν. Ὅποιος δὲν ὑπογράψῃ, δὲν μπορεῖ νὰ ἔρθῃ στὸ νησί».

Τὸ παιδὶ ποὺ διαβάζει, ἂν εἶναι εὐγενικὸ θὰ ἀηδιάσῃ μὲ τοὺς ὑπολογισμοὺς τοῦ Πέτρου ποὺ ἐκμεταλλεύεται τὴ δυστυχία τῶν καινούριων ναυαγῶν, βάζοντάς τους ὡς ὅρο σωτηρίας νὰ γίνουν ὑποτακτικοί του. Ἂν δὲν εἶναι εὐγενικό, θὰ μάθῃ ἀπὸ τὸ σχολικό του βιβλίο, ποὺ εἶναι τὸ δῆθεν μορφωτικό μας ὄργανο, πὼς χρωστᾶ νὰ βοηθήσῃ τὸν πλησίον του μόνο ὅσο ἡ πράξη αὐτὴ τοῦ φέρνει κάποιο κέρδος ἢ ὠφέλεια.

Καὶ ἂν τὸ παιδὶ εἶναι πονηρό, θὰ ρωτήσῃ ποιὸς ἐμποδίζει τοὺς ναυαγοὺς νὰ ἀθετήσουν τὸ λόγο τους μιᾶς καὶ εἶναι στὸ νησί, καὶ νὰ ἑνωθοῦν ὅλοι μαζὶ ἐναντίον τοῦ Πέτρου, τὴ στιγμὴ ποὺ τοὺς παρασκοτίσῃ αὐτός; Καὶ θὰ κρίνῃ μὲ τὸ δίκιο του πὼς ὁ Πέτρος εἶναι ὄχι μόνο ταπεινὸς ἀλλὰ καὶ κουτός.

Παρακάτω ἔχομε ἄλλο ἕνα παράδειγμα παρόμοιο· πρόκειται νὰ καταστρώσῃ σχέδιο, πῶς νὰ πάρῃ κάποιο καράβι ποὺ ἦλθε στὸ νησὶ καὶ τοῦ ὁποίου τὸ πλήρωμα ἔχει ἐπαναστατήσει. Καὶ λέγει ὁ Πέτρος, «Δύναμη ἐδῶ δὲν ὠφελεῖ, μονάχα ἡ πονηριὰ θὰ μᾶς βοηθήσῃ» (σελ. 143).

Λαμπρὸ μάθημα γιὰ τὸ παιδὶ γενικὰ καὶ τὸ ξυπνὸ ἑλληνόπουλο ἰδιαιτέρως. Ἂν ἡ δύναμη δὲν ὠφελῇ πιά, φυσικὸ εἶναι νὰ προστρέξῃ ὁ ἀδυνατώτερος, ποὺ κινδυνεύει, σὲ ἄλλο μέσο, στὴ φρόνηση, στὴν κρίση, στὴν ξυπνάδα, ὄχι ὅμως στὴν «πονηριὰ» ποὺ ἔχει μέσα της τὴν ἀνηθικότητα. Νὰ πολεμηθῇ ἀπεναντίας συστηματικὰ στ' ἀναγνωστικά μας ἡ ἀνήθικη πονηριά, καὶ νὰ καλλιεργηθῇ στὸ παιδὶ ἡ κρίση ποὺ φέρνει τὴ γνώση.

Μὰ γνώση ὁ Πέτρος δὲν ἔχει· μᾶς τὸ δείχνει σὲ ὅλο τὸ βιβλίο καὶ ἰδιαιτέρως ὅταν παίρνῃ ὁδηγὸ τὴ σκιά του (σελ. 55), γιατὶ ἂν καὶ δεκαεννέα χρονῶν, δὲν παρατήρησε ποτὲ πὼς ἡ σκιὰ ἀλλάζει θέση ἀναλόγως τῆς ὥρας.

Ἡ πονηριὰ εἶναι ἄλλωστε σύμφωνη μὲ τὸ χαρακτῆρα ὅλου τοῦ βιβλίου. Μᾶς τὸ δείχνει πάλι ὅταν τὴν ὥρα τῆς μάχης διατάζῃ ὁ Πέτρος τοὺς ἄλλους νὰ πᾶν στὴ φωτιὰ καὶ γιὰ τὸν ἑαυτό του διαλέγῃ νὰ φυλάξῃ τοὺς δεμένους αἰχμαλώτους, ἐκεῖ πού, φυσικά, δὲ φτάνουν οἱ σφαῖρες (σελ. 145). Καὶ στέλνοντάς τους λέγει: «Ἐσεῖς ἔπειτα πρέπει νὰ φτάσετε στὸ καράβι καὶ νὰ προσπαθήσετε νὰ τὸ πάρετε. Ἂν πετύχετε ...» κτλ.

Τὸ ἀθάνατο «ἢ ὅλοι θὰ σκοτωθῆτε, ἢ ὅλοι θὰ ἐλευθερωθοῦμε», ὡς διδαχὴ στὰ παιδιά μας.

Καὶ ἀφοῦ ἔστειλε τοὺς ἄλλους στὴ φωτιά, ὁ φρόνιμος αὐτὸς νέος «ἔκαμε τὸ σταυρό του, σταύρωσε ὕστερα τὰ χέρια του» (συγκινητικὸ) «καὶ εἶπε τὴν προσευχή του στὸν παντοδύναμο Θεό», τὴ στιγμὴ ποὺ μὲ καρδιοχτύπι ἄκουσε νὰ τραβοῦν οἱ ἄλλοι τὰ κουπιά, πλάφ, πλούφ, πλάφ! — «Τί θὰ γινόταν; θὰ γλιτώσουν; Ἂν ὅμως σκοτώνονταν ὅλοι;» Ἐδῶ ἀρχίζει ὁ νέος καὶ ἀνησυχεῖ, γιατὶ ἂν «σκοτώνονταν ὅλοι», θὰ κατέβαινε τὸ ἐπαναστατημένο πλήρωμα στὴ στεριὰ καὶ θὰ κακοπερνοῦσε κἀὶ ὁ κὺρ Πέτρος. Μὰ ἀκούονται οἱ κανονιές, ποὺ εἶναι σημεῖο πὼς ὅλα πᾶν καλά. Καὶ φωνάζει ὁ Πέτρος, «Δόξα νάχῃ ὁ Θεός! τὸ *πήραμε* τὸ καράβι».

Ἂν εἶναι τέτοια τὰ μορφωτικὰ μαθήματα ποὺ θ' ἀκούσῃ τὸ παιδί μας στὸ σχολεῖο, προτιμότερο εἶναι νὰ μὴ μάθῃ γράμματα ποτέ· τουλάχιστον νὰ φυλάξῃ ἀγνὴ τὴ φυσική του φυλετικὴ εὐγένεια, ποὺ χαρακτηρίζει τὸ λαό μας.

*

Τὸ ἴδιο χαρακτηριστικὸ ἀλλὰ μὲ ἄλλη μορφὴ τὸ βρίσκομε στὸ ἀναγνωστικὸ τοῦ κ. Κουρτίδη. Σὲ διάφορα κεφάλαια ἀπαντῶμε φτωχοὺς κι ἐλεημοσύνη· καὶ παντοῦ νιώθομε τὴν ταπεινοσύνη τοῦ φτωχοῦ μὲ τὸ σκυφτὸ κεφάλι, ποὺ δέχεται τὴ μεγαλοδωρία τοῦ ἀντιπαθητικοῦ «πλούσιου» τοῦ βιβλίου, ἐπίσης καὶ τὴν προστυχούτσικη τάση τῆς ἀμοιβῆς γιὰ κάθε καλὴ σκέψη ἢ πράξη. Π. χ. «ὅσοι εἶναι πονετικοὶ λυποῦνται *τοὺς καημένους* τοὺς φτωχούς», φράση ποὺ μυρίζει ταπεινοσύνη, ζήτη καὶ σκυφτὸ κεφάλι, «καὶ τοὺς βοηθοῦν ὅπως μποροῦν» (σελ. 35). Καὶ ἀκολουθεῖ σὰ νὰ εἶναι φυσικὴ καὶ ἀπαραίτητη ἡ ἀμοιβή; «τί εὐχὲς ἀκοῦνε»!

Ὕστερα ἀπὸ κάποια καλὴ σκέψη καὶ πράξη του, ἕνα καλὸ φτωχὸ παιδὶ βγάζει λογύδριο γιὰ νὰ ἐξηγήσῃ γιατί δὲν ἔφαγε τὸ κρέας ποὺ τοῦ ἔδωσαν (σελ. 12)· τότε ὁ «πλούσιος» ρωτᾶ γιὰ τὸ παιδί, μαθαίνει πὼς ἦταν «ἀπὸ τὰ καλύτερα τοῦ σχολείου ἀλλὰ φτωχὸ καὶ δυστυχισμένο. Καὶ τὸ βράδυ ἀμέσως ἔστειλε στὸ φτωχόσπιτο γιατρὸ καὶ γιατρικὰ καὶ ὅτι ἄλλο χρειαζόταν».

Καὶ τὸ «φτωχόσπιτο» θὰ ἔκανε «πολλὲς εὐχές», καὶ τὸ φτωχὸ παιδὶ θὰ σκέφθηκε πὼς ὅταν ἐμπρὸς σ' ἕναν πλούσιο κρύψῃς λίγο φαγὶ γιὰ τὴν ἀδελφή σου, αὐτὸς σοῦ δίνει πολὺ φαγὶ γιὰ ὅλους. Γιατὶ ἡ χορδὴ τῆς πονοψυχιᾶς καὶ τῆς ἀμοιβῆς καλλιεργεῖται ἀδιάκοπα στὸ σχολικὸ βιβλίο· ἡ χορδὴ ὅμως τῆς ὑπερηφάνειας μένει ἀκαλλιέργητη τέλεια.

Στὸ δημοτικὸ σχολεῖο ἔχει καὶ φτωχόπαιδα, περισσότερα μάλιστα φτωχόπαιδα παρὰ πλουσιόπαιδα, καὶ τὸ σχολικὸ βιβλίο χρωστᾶ τὰ ἴδια αἰσθήματα ἀξιοπρέπειας καὶ ὑπερηφάνειας ν' ἀναπτύσσῃ σ' ὅλες τὶς τάξεις. Χωρίζοντας τοὺς «καημένους τοὺς φτωχοὺς» ἀπὸ τοὺς «πονετικοὺς πλούσιους», βάζει τὸ φτωχὸ παιδὶ σὲ ὑποδεέστερη θέση, τὸ ταπεινώνει, τοῦ μαθαίνει ἀπὸ τὶς πρῶτες συλλαβὲς ποὺ ἀρθρώνει ν' ἁπλώνῃ τὸ χέρι στὸν πλούσιο, ποὺ ἂν εἶναι «πονετικὸς» θὰ τοῦ δώσῃ, καὶ ἂν δὲν εἶναι θὰ τὸ ἐξευτελίσῃ. Καὶ ἀντιπαιδαγωγικώτατα καλλιεργεῖ στὸ πλούσιο τὸ αἴσθημα πὼς εἶναι ἀνώτερο ἀπὸ τὸ φτωχὸ συμμαθητή του.

Πουθενὰ δὲ βλέπομε τὸ δίδαγμα πὼς ὁ φτωχὸς μὲ τὴ δουλειά του πληρώνει τὸ ὑλικὸ βοήθημα ποὺ λαβαίνει, καὶ πὼς ὁ πλούσιος, βοηθώντας, χρεωστεῖ νὰ σέβεται τὴ φιλοτιμία τοῦ φτωχοῦ, δίνοντάς του τὰ μέσα νὰ ξεπληρώσῃ τὸ χρέος του, ὄχι νὰ τὸν ταπεινώνῃ κάτω ἀπὸ τὸ βάρος τῆς ἐλεημοσύνης.

Σὲ ἄλλο διήγημα (σελ. 66), ἡ Ἑλένη ἔχασε τὴ δεκάρα της, πηγαίνοντας ν' ἀγοράσῃ γάλα, καὶ κλαίει· περνᾶ μιὰ κυρία, τὴ λυπᾶται καὶ τῆς δίνει ἄλλη δεκάρα. Ἡ Ἑλένη βρίσκει τὴ χαμένη της δεκάρα καὶ τρέχει καὶ τὴν ἐπιστρέφει στὴν κυρία. «Μπράβο, κόρη μου», λέγει ἡ κυρία εὐχαριστημένη, «εἶσαι τίμιο καὶ φιλότιμο κορίτσι· τέτοιο νὰ εἶσαι πάντα καὶ ὅλοι θὰ σὲ ἐπαινοῦν».

Δὲ σχολιάζω τὴ στερεότυπη καὶ ταπεινὴ ἀμοιβὴ «καὶ ὅλοι θὰ σὲ ἐπαινοῦν». Ἀνάγκη ὅμως νομίζω νὰ τονιστῇ πὼς πρέπει συστηματικὰ τὸ σχολικὸ βιβλίο νὰ παύσῃ νὰ τρέφῃ τὸ παιδὶ μὲ λόγια ποὺ δὲν ἀνταποκρίνονται στὸ ἀνάλογο αἴσθημα.

Ὅταν διαβάζῃ τὸ παιδὶ πὼς ἡ Ἑλένη εἶναι «φιλότιμο» κορίτσι, μαθαίνει νὰ κρίνῃ στραβά, ἢ χειρότερα, νὰ φτιασιδώνῃ πολὺ κοινὰ αἰσθήματα μὲ χρώματα εὐγενικὰ καὶ σπάνια. Γιατὶ ἂν ἡ Ἑλένη ἦταν «φιλότιμη», δὲ θὰ δεχόταν τὴ δεκάρα τῆς ἐλεημοσύνης ποὺ τὴν ταπεινώνει καὶ τὴν κατεβάζει στὴ σειρὰ τῆς ζητιάνας.

Φυσικώτερο ἦταν ἴσως νὰ δεχθῇ ἡ Ἑλένη τὴ δεκάρα παρὰ νὰ τὴν ἀρνηθῇ, ἰδίως ἂν ἤξερε πὼς στὴν ἐπιστροφὴ θὰ ἔτρωγε καὶ καμιὰ τιμωρία, ἀκόμα καὶ ξύλο ἀπὸ τὴ μητέρα της γιὰ τὴ χαμένη δεκάρα. Μὰ καὶ τὸ σχολικὸ βιβλίο νὰ παρουσιάσῃ τότε τὸ αἴσθημα καὶ τὴ σκέψη της ὅπως εἶναι, νὰ μὴν τὴ φτιασιδώσῃ μὲ τὴ λέξη «φιλοτιμία» ποὺ δὲν ἔχει τὴ θέση της ἐδῶ.

Πρέπει νὰ μάθῃ τὸ ἑλληνόπουλο σὲ ὅποια τάξη καὶ ἂν ἀνήκῃ, πὼς ὅσο ὄμορφο καὶ καλὸ εἶναι γιὰ βοηθῇ, δίνοντας στὸ φτωχὸ τὰ μέσα νὰ κερδίζῃ τὴ ζωή του, ἄλλο τόσο ὅμως εἶναι ντροπὴ κι ἐξευτελιστικὸ νὰ ζητιανεύῃ ἢ νὰ δέχεται ἔστω καὶ προσφερμένα χρήματα, ποὺ δὲν τὰ ἔχει κερδίσει μὲ τὸν κόπο του.

Καὶ ἀλλοῦ πάλι ἡ Μαρία βρίσκει ἕνα πορτοφόλι μὲ 10 δρ., καὶ τῆς ἔρχεται ἡ σκέψη πὼς χρειάζεται τὰ χρήματα αὐτὰ ν' ἀγοράσῃ διάφορα πράματα γιὰ τὸ φτωχικό της σπίτι καὶ γιὰ τὸν ἑαυτό της. Ὕστερα διστάζει, σκέπτεται πὼς τὰ χρήματα δὲν εἶναι δικά της, τὰ δίνει στὴ μάνα, καὶ ἡ μάνα, βγάζοντας λόγο περὶ τιμιότητος, στέλνει τὰ χρήματα στὸν παπὰ νὰ πῇ στὴν ἐκκλησία πὼς βρέθηκε τὸ πορτοφόλι καὶ νὰ μάθῃ τίνος εἶναι (σελ. 66).

Τὸ διήγημα αὐτό, ποὺ κατ' ἐξαίρεση τελειώνει χωρὶς ἀμοιβή, θὰ ἦταν καλὸ ἂν ἔλειπε κάποια ὑποπτη ἀτμοσφαῖρα στὸ τέλος μὲ τὸν ἀντιπαθητικὸ ἠθικὸ λόγο τῆς μάνας καὶ ἰδίως μὲ τὴ λεπτομέρεια ποὺ μᾶς δίνει στὴν ἀρχὴ τὸ βιβλίο, πῶς ἡ Μαρία βρῆκε τὸ πορτοφόλι. «Ὁ δρόμος δὲν εἶχε κόσμο ἐκείνην τὴν ὥρα· κανένας διαβάτης δὲν τὴν εἶδε. Ἡ Μαρία ἔβαλε τὸ πορτοφόλι στὴν τσέπη της, κι ἐνῶ πήγαινε ἔλεγε· μὲ τὸν νοῦ της...». Ἡ λεπτομέρεια αὐτή, πὼς «κανένας διαβάτης δὲν τὴν εἶδε» ἀφήνει εὐθὺς ἀμέσως στὸν ἀναγνώστη τὴ δυσάρεστη αἴσθηση πὼς ἡ Μαρία δὲν ἔβαλε ἀπὸ ἀθωότητα τὸ πορτοφόλι στὴν τσέπη της, ἀλλὰ πὼς βεβαιώθηκε πρῶτα ὅτι κανένας δὲν τὴν εἶδε. Καὶ πάνω σ' ὅλη αὐτὴ τὴ σκηνὴ πνέει κάποια ἀτμοσφαῖρα ὄχι παστρική, ὄχι εἰλικρινής. Μιὰ τιποτένια παραλλαγὴ θὰ ἄλλαζε ὁλότελα τὴν ἀτμοσφαῖρα αὐτήν. «Ἡ Μαρία πήγαινε μόνη της στὸ δρόμο ποὺ ἦταν ἔρημος ἐκείνην τὴν ὥρα, καὶ βρῆκε ἕνα πορτοφόλι», λέγει τὸ ἴδιο, καὶ δὲ δίνει τὴν αἴσθηση πὼς ἡ Μαρία γύρισε καὶ κοίταξε καὶ βεβαιώθηκε πὼς δὲν τὴν εἶδαν, πρὶν βάλῃ τὸ πορτοφόλι στὴν τσέπη.

*

Ἄλλα κοινὰ ἐλαττώματα, ἀπὸ τὰ σημαντικώτερα καὶ τὰ πιὸ ἀποκρουστικά, εἶναι ὁ ψευτορομαντισμὸς μὲ τὰ κλάματα ποὺ ποτάμι χύνονται ἀπὸ τὴν πρώτη ὡς τὴν τελευταία σελίδα τῶν ἀναγνωστικῶν, καὶ ἰδίως ἡ ἀτμοσφαῖρα τῆς δειλίας, τοῦ ποταποῦ σαρκικοῦ φόβου, ποὺ μὲ ἀνεξήγητη στοργὴ καταγίνονται οἱ συγγραφεῖς μας νὰ καλλιεργοῦν στὴν ψυχὴ τῶν παιδιῶν μας.

Στὸ ἀλφαβητάριο ὅσο καὶ στὰ ἀναγνωστικὰ τῆς Β', (καθὼς ἄλλωστε καὶ στὰ παλιὰ ἀναγνωστικὰ ὅλων τῶν τάξεων τοῦ Δημοτικοῦ), βλέπομε κάθε λίγο μητέρες καὶ ἄντρες, ἀγόρια καὶ κορίτσια, ὅλους

ἀναλυμένους στὰ δάκρυα, σὲ ἀρρωστιάρικη συγκίνηση καὶ ἰδίως σὲ ἀηδέστατο φόβο. Ἀντὶ νὰ διδάξουν στὸ παιδὶ πὼς ἡ δειλία εἶναι ντροπή, πὼς μικραίνει καὶ ταπεινώνει τὸν ἄνθρωπο, τοῦ παρουσιάζουν ἀδιάκοπα τὸν ἥρωα τοῦ βιβλίου νὰ τρέμῃ ἀπὸ φόβο σὲ κάθε ἀνησυχία, σὲ κάθε κίνδυνο, ἀκόμα καὶ σὲ κάθε φαντασία, σὲ καθετὶ ἄγνωστο.

Στὸ ἀλφαβητάριο τοῦ κ. Συκώκη, ἕνα ἀγοράκι (σελ. 34), φοβᾶται μὴν τὸ φάγῃ μιὰ χελώνα ποὺ ἀπαντᾶ στὸ δρόμο (σελ. 33). «Ὁ Νίκος ἅμα εἶδε τὴ χελώνα, ἔβαλε τὶς φωνές. Παράτησε τὸ καλάθι καὶ κατατρομαγμένος τόβαλε στὰ πόδια. Πρώτη φορὰ ὁ κακόμοιρος ἔβλεπε τέτοιο θηρίο». Καὶ παρακάτω: «Ὁ Νίκος ὅμως, τρέμοντας ἀπὸ τὸ φόβο δὲν μποροῦσε νὰ βγάλῃ λέξη».

Τί εἴδους παιδὶ εἶναι ὁ Νίκος, ὅσο μικρὸς καὶ ἂν εἶναι, ποὺ παθαίνει τέτοια νευρικὰ χάλια γιὰ μιὰ χελώνα ποὺ εἶδε; Καὶ ποιὰ ἡ ἀνάγκη, ἂν εἶναι νευρασθενικὸ καὶ ἐκφυλισμένο τὸ παιδὶ αὐτό, νὰ μᾶς τὸ περιγράφουν ὡς παράδειγμα σὲ γερὰ παιδιά;

Ἀκόμα καὶ ἡ κ. Καζαντζάκη δὲν μπορεῖ νὰ βγῇ ὁλότελα ἀπὸ τὴν ἰδέα τοῦ φόβου στὰ παιδικὰ βιβλία, καὶ μὲ τὸ στόμα τῆς μητέρας τοῦ ἥρωά της μᾶς λέγει: (σελ. 11). «Ἄχ, ἡ θάλασσα, παιδί μου, εἶναι πονηρὴ καὶ σὲ ξεγελᾶ, τὴ βλέπεις ἥσυχη σὰ γάλα, μὰ ἔξαφνα σηκώνεται ἀγριεμένη καὶ πνίγει καράβια καὶ ἀνθρώπους».

Στὴ θαλασσολουσμένη Ἑλλάδα μὲ τ' ἀμέτρητα νησιά της εἶναι, πρῶτα, ἀφύσικη ἡ μάνα ποὺ θὰ πῇ στὸ παιδί της νὰ μὴν ταξιδέψῃ μὴν πνιγῇ. Μὰ καὶ φυσικὴ νὰ ἦταν, δὲν ἔπρεπε τέτοιος φόβος τῆς θάλασσας νὰ καλλιεργῆται στὰ παιδιὰ θαλασσινοῦ λαοῦ, σὰν ποὺ εἶναι ὁ δικός μας. Τὸ ἴδιο καὶ παρακάτω (σελ. 33): «Ὅλοι οἱ ἐπιβάτες εἶχαν κλειστεῖ στὶς κάμαρές τους καὶ φώναζαν τρομαγμένοι...» Ὑποθέτω πὼς σὲ τέτοια θαλασσοταραχή, οἱ ἐπιβάτες θὰ εἶχαν ὑποφέρει οἱ κακόμοιροι ἀπὸ ζάλη καὶ τὰ ρίστα· ἀλλὰ δὲν μπορῶ νὰ τοὺς φανταστῶ κλεισμένους στὶς καμπίνες τους καὶ ξεφωνίζοντας ἀπὸ φόβο.

Ἐξαιρετικὰ γεμάτο ἀπὸ σκηνὲς ὅπου ἡ δειλία ἐξέχει ἀποκρουστικὰ εἶναι ὁ «Πέτρος Λάρας». Ἰδοὺ καὶ μερικὰ παραδείγματα: «Φόβος καὶ τρόμος τὸν ἔπιασε τότε. Νόμισε πὼς ἄκουσε θόρυβο στοὺς θάμνους καὶ συλλογίστηκε.—Δυστυχία μου! δίχως ἄλλο θὰ εἶναι ἄγρια θηρία ἐκεῖ μέσα. Τώρα θὰ χιμίσουν ἀπάνω μου, θὰ μὲ ἁρπάξουν μὲ τὰ νύχια τους καὶ θὰ μὲ σπαράξουν μὲ τὰ δόντια τους» (σελ. 42).

Δυστυχῶς ὅμως γιὰ τὸν ἀναγνώστη, οὔτε θηρίο οὔτε ἄνθρωπος

παρουσιάζεται νὰ μᾶς γλιτώσῃ ἀπὸ τὸν Πέτρο, κι ἐξακολουθεῖ τὸ βιβλίο (σελ. 109): «Βλέπει στὴν ἀμμουδιὰ πατημασιὲς ἀνθρώπινες». «Τὰ ἔχασε ὁ Πέτρος! τὰ χείλια του τρεμούλιαζαν, τὰ πόδια του ἔτρεμαν· τόσο φοβήθηκε...». «Ὁ Πέτρος τρέμοντας καὶ καταφοβισμένος ἔτρεξε στὴ σπηλιά του· ἔμεινε κεῖ ὅλη τὴν ἡμέρα.— Οἱ ἄγριοι θὰ γυρίσουν ἴσως κοπάδι, θὰ μοῦ ἁρπάξουν τὰ γίδια μου, θὰ πατήσουν τὰ χωράφια μου καὶ θὰ μὲ σκοτώσουν! — Ἔτσι τοῦ καρφώθηκε στὸ μυαλὸ ἡ ἰδέα πὼς ἦρθαν ἄγριοι, καὶ δὲν μποροῦσε νὰ κλείσῃ μάτι. Πολὺν καιρὸ πέρασε ζωὴ βασανισμένη ἀπὸ τὸ φόβο καὶ τὴν τρομάρα».

Τρικυμία μεγάλη: «Ὁ Πέτρος (19 χρονῶν) ἔπεφτε ἀπὸ τὸν ἕναν τοῖχο στὸν ἄλλο.— Παναγία μου, βουλιάζομε, φώναζε κάθε λίγο ὁ Πέτρος.— Χλομὸς καὶ τρέμοντας ἀπὸ τὸ φόβο ἔλεγε...» (σελ. 35).— Καὶ πάλι τρικυμία (σελ. 36): «Ὁ Πέτρος ὁλοένα περισσότερο τρόμαζε...».— «Ἔτσι ὅλη τὴν ἡμέρα ἀνησυχοῦσε κι ἔτρεμε ἀπὸ τὸ φόβο του» (σελ. 37).— «Γιὰ πολὺν καιρὸ ἔμεινε ἀπελπισμένος καὶ δὲν ἤξερε τί νὰ κάμῃ» (γιατὶ δὲν ἤξερε ποὺ νὰ μείνῃ) (σελ. 42).— «Ἀκόμη δὲν ἦταν μεσημέρι, καὶ ὅμως ἔτρεμε γιὰ τὴ νύχτα ποὺ θὰ ἐρχόταν» (σελ. 46). — Σκέπτεται νὰ κάνῃ ἐκδρομὴ γιὰ νὰ γνωρίσῃ τὸ νησί του: «Αὐτὴ ἡ σκέψη τὸν τρόμαζε, γιατὶ συλλογίστηκε. Καὶ ἂν δὲν ξαναβρῶ τὴ σπηλιά μου;» κτλ. (σελ. 55).

Φαντάζεται ὁ ἀναγνώστης τίποτε ἐλεεινότερο ἀπὸ τὴν περιγραφὴ αὐτὴ τῆς ἀνανδρίας τοῦ ἥρωα τοῦ βιβλίου; Μὲ τέτοιες ταπεινὲς εἰκόνες φανταζόμαστε πὼς θ' ἀναπτύξωμε ποτὲ γενναῖα αἰσθήματα στὰ παιδιά μας, πὼς θὰ τὰ μορφώσωμε καὶ θὰ σχηματίσωμε χαρακτῆρες; Καὶ σὰ νὰ μὴ φθάνῃ ὁ ἐλεεινὸς αὐτὸς φόβος, βλέπομε τὸν ἀξιοθρήνητο ἥρωα, ν' ἀναλύεται στὰ κλάματα ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τοῦ βιβλίου, ὅπου εἶναι ἀγόρι δέκα πέντε χρονῶν κι ἔπειτα στὸ νησί του, σὰν εἶναι πιὰ ἄντρας μεγάλος καὶ μεστωμένος ἀπὸ τὴ βιοπάλη στὴν ἐρημιά.

«Ὁ Πέτρος ἔκλαιγε γιατὶ ἔβλεπε πὼς ὁ πατέρας του εἶχε δίκιο.— Θὰ σὲ ἀκούω, πατέρα μου, θὰ κάνω στὸ σπίτι μας, εἶπε μὲ ἀναφιλητά» (σελ. 28). Ὁ Πέτρος τότε ἦταν 16 χρονῶν ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ἡ σελ. 24. Ἕνα χρόνο ἀργότερα, 17 χρονῶν (σελ. 30), ζητᾶ ἀπὸ τὴ μητέρα του νὰ μεσιτεύσῃ στὸν πατέρα του.— «Πολλὴ ὥρα δὲν τὸν ἄφηναν τ' ἀναφιλητὰ νὰ μιλήσῃ» (σελ. 30).— Φουσκοθαλασσιά, στὸ καράβι: (Πέτρος 19 χρονῶν, λέγει ἡ σελ. 31). «Πέφτει ἀπάνω στὸ κατάστρωμα καὶ δὲν μπορεῖ νὰ σηκωθῇ, τὸν ἔπιασε ζάλη. Κλαίει, φωνάζει, μὰ ποιὸς τὸν ἀκούει»; (σελ. 33). Σχόλια δὲ χρειάζονται γιὰ τὴ σκηνὴ αὐτή.

«Θὰ πεθάνω δίχως ἄλλο ἀπὸ πεῖνα, φώναζε, καὶ ἄρχισε νὰ κλαίῃ δυνατά. Ἂν ὁ Θεὸς μὲ βοηθοῦσε!...» (σελ. 44).— «Εἶμαι λοιπὸν ἀπάνω σὲ νησί... Τί θ' ἀπογίνω;— Ἔτσι φώναζε ὁ Πέτρος κι ἔκλαιγε δυνατὰ» (σελ. 46). Βλέπομε τὴ λύπη τοῦ Πέτρου καὶ τὴν τρυφερότητα γιὰ τὸν ἑαυτό του νὰ προέχουν πάνω ἀπ' ὅλα

του. «Ἔκλαιγε ἀπό χαρά, γιατί ἔτρωγε τό πρῶτο ψητό ἀπάνω στό νησί. Ἀπό χαρά, ἴσως ὅμως καί ἀπό μελαγχολία, γιατί θυμήθηκε τή μητέρα του, πόσο ὡραῖα ἑτοίμαζε τό ψητό στό σπίτι» (σελ. 88).

Συγκινητική ἡ στομαχική αὐτή ἐνθύμηση τοῦ ψητοῦ καί τῆς μητέρας (σ. 106). «Ἄχ, θά σέ ξαναΐδῶ, μητέρα μου, νά σοῦ δείξω τήν ἀγάπη μου; εἶπε ὁ Πέτρος θρηνώντας καί χύνοντας ποτάμι τά δάκρυα». (σελ. 108). — «Δέν ὑπάρχει τίποτα στόν κόσμο γλυκύτερο ἀπό τήν πατρίδα, ἔλεγε συχνά... Ἄχ, τά δάκρυα ἔτρεχαν τώρα. Ἔτσι ἔκλαιγε στά ξένα...» (σελ. 124). — «Τότε ἀπελπίστηκε ὁ Πέτρος, εἶδε πώς δέν μποροῦσε κανένας νά βρεθῆ καί τόν ἔπιασαν τά κλάματα».

Κι ἔτσι ὡς τό τέλος, ὅπου φεύγουν ἀπό τό νησί καί πρόκειται νά χωριστοῦν ἄσπρος καί μαῦρος (σελ. 149): — «Κλαίγοντας ἦρθε τότε ὁ Παρασκευάς καί εἶπε: Κύριε... κύριε... πρέπει νά... Περισσότερα δέν μποροῦσε νά πῆ. Ἔκλαιγε γιατί ἔπρεπε γ' ἀποχωριστῆ ἀπό τόν ἀγαπημένο του κύριο. — Ὦ, σ' εὐχαριστῶ, καλέ μου, χρυσέ μου σύντροφε, γιά τή μεγάλη σου ἀγάπη... εἶπε ὁ Πέτρος. Δέν τόν ἄφησαν κι αὐτόν τά δάκρυα νά πῆ περισσότερα».

Κι ἐξακολουθεῖ νά κλαίη, στήν ἀγκαλιά τοῦ πατέρα του, στήν ἀγκαλιά τῆς ἀδελφῆς του, στόν τάφο τῆς μητέρας του, ποτάμι ὁλόκληρο ἀπό δάκρυα ποῦ κυλᾶ ὡς τό τέλος τοῦ βιβλίου.

Ἄλλωστε ὁ ψευτορομαντισμός αὐτός μέ τίς ἀδιάκοπες κλάψες, πού κορυφώνεται στόν Πέτρο Λάρα, εἶναι κοινό ἐλάττωμα σ' ὅλα τ' ἀναγνωστικά. Στοῦ κ. Κουρτίδη τό ἀναγνωστικό βλέπομε δάκρυα στά μάτια τοῦ παιδιοῦ πού ἀρνεῖται ἕνα δῶρο γιά νά τό στείλη στή μητέρα του (σελ. 10)· συγκίνηση στόν ἀφέντη του πού τό προσφέρει· τρεμούλιασμα στή φωνή ἄλλου παιδιοῦ πού θέλει νά δώση τό φαγί του στήν ἀδελφή του (σελ. 12). Τό χελιδόνι συγκινεῖται καί τρέμει μήν πέση στό νερό (σελ. 20). Ἡ Ἑλένη κλαίει γιατί ἔχασε μιά δεκάρα (σελ. 34). Δυό παιδιά πιάνουν τήν καρδερίνα της, «τή φίλησαν κάμποσες φορές στά μάτια» (φαντάζεστε τό ἀνθρώπινο στόμα στά χαντράκια πού εἶναι τά μάτια τοῦ πουλιοῦ;) καί μέ «δακρυσμένα μάτια» τήν ἀποχαιρετοῦν (σελ. 34).

Ἡ σάχλα καί οἱ ἀρρωστιάρικες αἰσθηματολογίες δέν ἔχουν τέλος.

Στοῦ κ. Συκιώτη τό ἀλφαβητάριο διαβάζει τό παιδί: «Ὁ Νίκος καθισμένος σ' ἕνα σκαμνί ἔπαιρνε τό ἀρνάκι στά γόνατά του καί τοῦ ἔλεγε: Ἄνοιξε, ὀρφανό μου, τό στοματάκι σου νά σοῦ δώσωμε νά φᾶς. Δέ θά σ' ἀφήσωμε, μικρούλι μου, νά μᾶς πεινάσης. Ἄνοιξέ το, ἄνοιξέ το, καμάρι μου!» (σελ. 11). Κι ἐξακολουθεῖ ἄλλη μιάμιση σελίδα στό ἴδιο ὕφος.

Οὔτε οἱ «Τρεῖς φίλοι» δέν μποροῦν νά ξεφορτωθοῦν τόν ψευτορομαντισμό. «Μέσα ἀπό τό σκοτάδι διακρίναμε πῶς ὁ ἄνθρωπος... μᾶς χαιρετοῦσε. Ἦταν ὁ θεῖος μου. Ὁ πατέρας ἔκλαιγε ἀπό τή χαρά του καί ψιθύριζε — Ἀδερφέ μου, ἀδερφέ μου! » — «Ὁ πατέρας τόν ἀγκάλιασε καί ἔκλαιγαν τά δυό ἀδέρφια πολλή ὥρα δίχως νά μιλοῦν. Κι ἐγώ, χωρίς νά ξέρω γιατί ἔκλαιγα...» (σελ. 15). Τά δάκρυα τῆς χαρᾶς εἶναι σύντομα, εἶναι στιγμιαῖα. Ἀπό τή σκηνή αὐτή λείπει εἰλικρίνεια. — Φεύγοντας περνᾶ ὁ Παῦλος ἀπό τό σχολεῖο ἐμπρός: «Τά μάτια μου γέμισαν δάκρυα... τή στιγμή ἐκείνη ὁ θεῖος μου ἄρχισε νά σιγοτραγουδᾶ. Ὅλοι στάθηκαν καί ἄκουσαν τό τραγούδι του καί δάκρυα πλημμύρισαν τά μάτια» (σελ. 18). «Ὅλοι οἱ ἄνθρωποι μέ εἶχαν ἀφήσει καί τώρα ἤμουν ὁλομόναχος, σέ μιά ἔρημη γωνιά τῆς γῆς» (σελ. 55).

Οὔτε εἶναι σωστό τό παράπονο αὐτό πού περιέχει σαχλούτσικη στοργή καί λύπη γιά τόν ἑαυτό του· γιατί κανένας δέν τόν ἄφησε, αὐτός ἄφησε τούς ἄλλους. — «Πότε σήκωνε τό χέρι του σά νά φοβέριζε, πότε τό κατέβαζε λυπημένος, καί δάκρυα χοντρά ἔτρεχαν ἀπό τά μάτια του» (σελ. 75). Αὐτά γιατί ἀνακάλυψε ὁ Νίκος, 15 χρονῶν πιά ἀγόρι, πῶς βρίσκεται σέ νησί. — «Κι ὅταν συλλογίζωμαι πόσο κακά φέρθηκα στό πλοῖο τή μέρα πού μοῦ ζήτησες ἕνα βιβλίο, δέν μπορῶ νά κρατήσω τά δάκρυα» κτλ. (σελ. 132).

Ὅλα αὐτά βέβαια, ἴσως νά εἶναι καί φυσικά, ὑπάρχουν καί θηλυπρεπῆ ἀγόρια καί μαλθακά καί σαχλά καί ἄτονα. Ἀλλά δίνοντάς τα γιά παράδειγμα στά παιδιά μας, δέ θά σχηματίσωμε βέβαια δυνατούς καί γενναίους χαρακτῆρες, ἐκτός ἄν τούς μεταχειριζόμαστε ὅπως οἱ Σπαρτιᾶτες τούς μεθυσμένους δούλους, δηλ. σάν ἀσχημιά πού δέν πρέπει νά μιμηθοῦν.

Ἡ τάση αὐτή πού καλλιεργεῖ τήν ἀρρωστιάρικη ψευτοευαισθησία, τίς κλάψες, τή δειλία, τήν ἀγάπη καί τή λύπη γιά τό ἐγώ, πρέπει πιά νά λείψη ἀπό τό παιδικό βιβλίο. Ἤδη βλέπομε πῶς ἡ ἐπίδρασή της δέ σταματᾶ στά μικρά χρόνια, ἀκολουθεῖ τό παιδί σά μεγαλώση καί γίνη πιά ἄντρας, τόν σαχλαίνει, τόν κάνει γυναικούλα, κυράτσα δειλή. Ἀνοίξετε ὅποια ἐφημερίδα τύχη ν' ἀναφέρη ναυάγιο, πυρκαγιά ἤ ὅποιο ἄλλο δυστύχημα παρόμοιο· θά δῆτε μέσα «πανικούς», «τρόμους», «λιποθυμίες», «κλάματα», «φωνές», «πληρώματα πανικόβλητα» τρέμοντας ἀπό τό φόβο, χασμωδίες καί ἀηδίες πού φαίνονται στόν ἐφημεριδογράφο ἀπαραίτητα στοιχεῖα γιά νά περιγράψη τραγική σκηνή, καί ἄς μήν ἔγινε τίποτα ἀπ' ὅσα λέγει.

Καί δέν ντρέπεται νά τά λέγη ὅλα αὐτά, τοῦ φαίνονται φυσικά. Ἔτσι ὅταν τορπιλλίστηκε ἡ «Ἀγγελική» στίς Φλέβες, τά φύλλα ὅλα

περιέγραφαν τὴ σιχαμερώτερη σκηνὴ δειλίας καὶ πανικοῦ ποὺ στοχάστηκε πνεῦμα δειλό. Οἱ αὐτόπτες μάρτυρες, ἀπεναντίας, ἔλεγαν πὼς ὄχι μόνο δὲν ἔγινε κανένας πανικός, ὄχι μόνο τὸ πλήρωμα ὅσο καὶ οἱ ἐπιβάτες ἔδειξαν ψυχραιμία ἀξιέπαινη, ἀλλὰ τὴν ὥρα ποὺ οἱ ναῦτες ἑτοίμαζαν τὶς βάρκες γιὰ τοὺς ἐπιβάτες καὶ μάζευαν τοὺς πληγωμένους, τοὺς ἔλεγαν ἀκόμα καὶ ἀστεῖα γιὰ νὰ τοὺς ἐνθαρρύνουν, καὶ οἱ ἴδιοι οἱ πληγωμένοι εἰρωνεύουνταν τὶς πληγές τους.

Καὶ ὅμως ἕνας μελετητής, ποὺ θὰ θελήση νὰ κρίνη τὸ χαρακτῆρα μας ἀπὸ τὸν τύπο ἢ ἀπὸ τὰ σχολικά μας βιβλία, θὰ φθάση στὸ συμπέρασμα πὼς δὲν ὑπάρχει λαὸς μικρότερος στὴν ψυχή, δειλότερος καὶ προστυχώτερος ἀπὸ τὸν ἑλληνικό.

Παραδείγματα ψυχραιμίας καὶ ἀνδρείας ἔχομε ἐν τούτοις ἀμέτρητα στὴν ἱστορία μας· τὰ εἴδαμε στοὺς δύο τελευταίους μας πολέμους, στὴν ἐπανάσταση τοῦ 21, στὴν ἐποχὴ τῆς τουρκοκρατίας ὅσο καὶ τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας. Τὸ βλέπομε τώρα στὸ μακεδονικὸ μέτωπο, ἀκόμα καὶ στὴν ταραγμένη μας ἐδῶ καθημερινὴ ζωή.

Καὶ ὅμως παραμερίζομε ὅλα αὐτὰ τὰ ἐνθουσιαστικὰ παραδείγματα, καὶ στὴ θέση τους βάζομε γιὰ τὰ παιδιά μας ὡς μόνο ἰδανικὸ τὴν ταπεινὴ ἀντίληψη γιὰ τὴν αὐτοσυντήρηση καὶ τὴ φροντίδα τοῦ *ταπεινοῦ ἐγώ.*

*

Ἐπίσης ἀντιπαιδαγωγικὸς εἶναι ὁ τρόπος ποὺ τὰ σχολικὰ βιβλία πραγματεύονται τὰ θέματα *πατρίδα* καὶ *θρησκεία*.

Τὸ παιδὶ μαθαίνει στερεότυπα πὼς ἡ πατρίδα εἶναι «γλυκιὰ» καὶ πὼς ὁ Θεὸς εἶναι «καλός». Οὔτε γιατὶ εἶναι γλυκιὰ ἡ πατρίδα ξέρει, οὔτε γιατὶ ὁ Θεὸς εἶναι καλός· μαθαίνει «θρησκεία» καὶ «πατρίδα» ὅπως μαθαίνει καὶ ἄλλα μεγάλα λόγια, «καθῆκον», «θυσία» κτλ., χωρὶς νὰ τὰ αἰσθάνεται, γιατὶ τὸ βιβλίο τοῦ τὰ παρουσιάζει σὰν καλούπια ξερά. Λείπει ἡ ζωὴ ἀπὸ μέσα· ἡ θρησκεία ὅσο καὶ ὁ πατριωτισμὸς τοῦ ἀναγνωστικοῦ εἶναι κάτι ἐξωτερικὸ ποὺ δὲ συγκινεῖ γιατὶ δὲ ζῆ, γιατὶ δὲν πηγάζει ἀπὸ τὴ θρησκευτικότητα καὶ τὸν πατριωτισμὸ τοῦ συγγραφέα, ἀλλὰ μπαίνει στὸ βιβλίο κατὰ παραγγελία, ἐπειδὴ εἶναι στὸ σχολικὸ πρόγραμμα.

Ἔτσι τὸ εὐαγγέλιο ποὺ διδάσκει ὁ Πέτρος Λάρας στὸν ἄγριο (σελ. 117), εἶναι σὲ ὕφος ψεύτικο καὶ ἀποκρουστικό. Ὁ ἄγριος ρωτᾶ πῶς ξέρει ὁ Πέτρος ὅσα τοῦ λέγει περὶ Θεοῦ, καὶ ἀπαντᾶ ὁ Πέτρος: «Αὐτὸ νὰ σοῦ τὸ πῶ. ἀγαπημένε μου Παρασκευά. Πᾶνε τώρα πολλὰ

χρόνια ποὺ κατέβηκε στὴ γῆ τὸ μονάκριβο παιδί του καὶ τὰ φανέρωσε στοὺς ἀνθρώπους. — Ὤ, πές μου γιὰ τὸ μονάκριβο παιδί του, φώναξε ὁ Παρασκευάς. Ποῦ ἦταν; Τί ἔκαμε;» κτλ. Κι ἐξακολουθεῖ στὸ ἴδια προσποιημένο ὕφος ν' ἀραδιάζη ὁ Πέτρος θαύματα τοῦ Ἰησοῦ. Τί ἦταν ὅμως ὁ Ἰησοῦς, γιατὶ κατέβηκε στὸν κόσμο, πόση ἀγάπη καὶ συγχώρεση καὶ σπλαχνιὰ ἔχει μέσα της ἡ θρησκεία ποὺ ἄφησε στοὺς ἀνθρώπους, τί δύναμη γιὰ νὰ ὑποφέρουν καρτερικὰ τὶς ἀναπόφευκτες κακομοιριὲς τῆς ζωῆς, τί γλύκα καὶ ἀγάπη σκορποῦσε ἡ διδαχή του, τί παρηγοριὰ εἶναι ὁ λόγος του γιὰ τοὺς τυραννισμένους καὶ τοὺς δυστυχισμένους, τίποτα ἀπ' αὐτὰ δὲ μᾶς ἀναφέρει τὸ βιβλίο, καὶ τὰ θαύματα τοῦ Ἰησοῦ ἀραδιάζονται σὰν κατορθώματα κάποιου ἐπιτήδειου θαυματοποιοῦ, ἀφήνουν τὴν ἐντύπωση πὼς ὁ Ἰησοῦς κατέβηκε ἀνάμεσα στοὺς ἀνθρώπους μόνο καὶ μόνο γιὰ νὰ τοὺς θαμπώση περπατώντας στὰ νύματα, καθησυχάζοντας φουρτοῦνες καὶ γιατρεύοντας βουβούς, κουτσοὺς καὶ κουφούς.

Δὲ ζητοῦμε βέβαια ἀπὸ τὸ σχολικὸ βιβλίο δόγματα, οὔτε θρησκευτικὴ διδαχή. Ἐκεῖνο ποὺ χρειάζεται ὅμως εἶναι ὅταν μιλῆ γιὰ θρησκεία ἢ πατρίδα, νὰ βγαίνη ἀπὸ τὴ διήγηση *αἴσθημα* θρησκευτικό, *αἴσθημα* πατριωτικό, ποὺ νὰ συγκινῆ τὸ παιδὶ ὥστε μονάχο του νὰ βγάζη τὸ συμπέρασμα πὼς ὁ Θεὸς εἶναι καλὸς καὶ δίκαιος, καὶ πὼς ἡ πατρίδα εἶναι γλυκιά. Ἀλλ' αὐτὸ θὰ γίνη μονάχα ἂν ὁ ἴδιος ὁ συγγραφέας αἰσθάνεται ὅσα λέγει, ἂν τὴ συγκίνηση ποὺ θέλει νὰ μεταδώση στὸ παιδὶ τὴ βγάλη ἀπὸ μέσα του.

Ὅταν στὸν Πέτρο Λάρα (σελ. 116) ὁ ἄγριος παρακαλῆ «νὰ μοῦ πῆς πολλὰ πολλὰ γιὰ τὸν καλὸ Θεό σου», τοῦ ἀπαντᾶ ὁ Πέτρος: «ὅπως ἡ μητέρα σηκώνει τὸ παιδάκι της καὶ τὸ σφίγγει στὴν ἀγκαλιά της, ὅταν σηκώνεται φουρτούνα(;), ἔτσι κάνει καὶ ὁ Θεός. Εἶναι σὰν καλὸς πατέρας καὶ εἶναι ἀληθινὰ πατέρας μας, κι ἐμεῖς εἴμαστε τὰ παιδιά του. Ἄμα δὲν κάνεις κανένα κακό, Παρασκευά, κανένα φόβο δὲν ἔχεις ἀπὸ τὸ Θεό». Ὥστε ὅταν ὁ Θεὸς σὲ παιδεύη, χωρὶς νὰ ἔχης κάνη κανένα κακό, πῶς θὰ τὸ ἐξηγήση τὸ παιδί;

Ὅταν λέγη πάλι ὁ Πέτρος τοῦ ἄγριου (σελ. 119): «εἶναι ἡ ὥρα ἡ ἁγιασμένη, Παρασκευά, ποὺ γεννήθηκε ὁ Κύριός μας, σὲ μιὰ σπηλιὰ σὰν τὴ δική μας. Ὁ Κύριός μας θέλει: Πρῶτο. Οἱ ἄνθρωποι νὰ πιστεύουν ἕνα Θεό, πατέρα ὅλων τῶν ἀνθρώπων. Δεύτερο. Νὰ ζοῦν ἀγαπημένοι σὰν ἀδέρφια. Τρίτο. Νὰ εἶναι τόσο καλοί, ποὺ νὰ τοὺς ἀγαπᾶ καὶ ὁ Θεὸς σὰν καλά του παιδιὰ» κτλ. κτλ., ὅταν

παρουσιάζεται ἡ θρησκεία μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο, τὸ διδακτικὸ προέχει τόσο φανερά, τόσο ἀκαλαίσθητα καὶ ἀντιπαιδαγωγικά, ὥστε τὸ μάθημα πάει χαμένο.

Καὶ ὅταν ὁ ἅγριος ρωτᾶ (σελ. 116) ἂν ὁ Θεὸς «εἶναι καὶ δῶ ποὺ εἴμαστε καὶ μεῖς;» καὶ ἀπαντᾶ ὁ Πέτρος: «καὶ βέβαια εἶναι! Ἐμένα ποὺ βλέπεις, ὁ Θεὸς μὲ φύλαξε ἀπὸ κάθε κακό», τὸ παιδὶ μὲ τὸ δίκαιό του μπορεῖ ν' ἀπορήσῃ γιατί ὁ «καλὸς Θεός», ποὺ ἔσωσε τὸν ἀντιπαθητικὸ καὶ παράκουο Πέτρο, ἔπνιξε στὸ ἴδιο ναυάγιο τόσους καὶ τόσους πολὺ καλύτερούς του; Θὰ ἦταν εὐγενικώτερο ἂν ἔλεγε ὁ Πέτρος τοῦ Παρασκευὰ πὼς «ὁ Θεὸς σὲ ἔσωσε σένα ἀπὸ τὰ χέρια τῶν ἀγρίων». Ἀλλὰ ὁ Πέτρος βρίσκει φυσικώτερο νὰ φροντίζῃ πρῶτα καὶ κυρίως γι' αὐτόν, ὁ «καλὸς Θεός».

Τὸ ἴδιο διδακτικὸ καὶ προσποιημένο ὕφος βρίσκομε σὲ ὅλα τὰ ἀναγνωστικά. Ἔτσι στοῦ Συκώκη τὸ ἀλφαβητάριο, ὅλη ἡ οἰκογένεια τοῦ στερεότυπου ἄρρωστου παιδιοῦ πηγαίνει στὴν ἐκκλησία «νὰ εὐχαριστήσωμε τὸ Θεὸ γιὰ τὴν ἀγάπη ποὺ μᾶς ἔδειξε» ὅταν ἔγιανε τὸ παιδὶ (σελ. 22): «Ἂ πόση χαρὰ δὲν ἔνιωσε μέσα του ὁ Νίκος τὴ στιγμὴ ποὺ ἀντίκρυσε τὸ γλυκὸ πρόσωπο τῆς Παναγίας καὶ τοῦ καλοῦ Χριστοῦ μας!» Καὶ στὸ ἀλφαβητάριο α΄ Παππαμιχαὴλ (σελ. 44): «Ντάνταν» κτλ. «Ὁ κόσμος τώρα εἶναι ντυμένος τὰ γιορτινά του ροῦχα. Ντάν! ντάν! ντάν! Τώρα μὲ τὶς λαμπάδες στὰ χέρια οἱ χριστιανοὶ ξεκινοῦν ἀπ' ὅλα τὰ σπίτια γιὰ τὴν ἐκκλησία. Ντάν! ντάν! ντάν! Μπαίνουν τώρα, προσκυνοῦν μ' εὐλάβεια ἐμπρὸς στὸ προσκυνητάρι καὶ ἀνάβουν τὶς λαμπάδες τους. Ντάν! ντάν! ντάν! Ποιὸς μπορεῖ νὰ μείνῃ στὸ σπίτι; Καὶ οἱ πιὸ τεμπέληδες τώρα μπαίνουν στὴν ἐκκλησιά».

Ὅσο καὶ νὰ κτυποῦν τὰ ντὰν ντὰν ντὰν κοπανιὲς τὸ κεφάλι τοῦ παιδιοῦ, δὲν μπαίνουν μέσα, μένουν λέξεις ψυχρές· οὔτε κατάνυξη οὔτε εὐλάβεια αἰσθάνεται τὸ παιδὶ μὲ τὸ ἄψυχο ἀράδιασμα, τοῦ τί κάνουν τώρα οἱ πρρσκυνητὲς οἱ τεμπέληδες καὶ ὁ παπάς. Ἐξακολουθεῖ (σελ. 45): «Ντάν, ντάν, ντάν». Ὁ παπὰς τώρα στὰ χρυσὰ ντυμένος ἀρχίζει τὴ λειτουργία. Ντάν! ντάν! ντάν! Ὁ Χριστούλης, ἡ Παναγίτσα, οἱ ἅγιοι στὸ εἰκονοστάσι φαίνονται νὰ λέν...» κτλ. Ἐδῶ δὲν εἶναι πιὰ διδακτικὸ τὸ ὕφος· ὁ «Χριστούλης» καὶ ἡ «Παναγίτσα» τὸ κάνουν γελοῖο.

*

Ἀλλοῦ πάλι βλέπομε θλιβερὴ ἀνεπάρκεια στὶς ἐξηγήσεις ποὺ φυσικὰ τὶς ζητᾶ τὸ παιδί.

«Τότε ὁ Νίκος καὶ ὁ πατέρας γύρισαν στὸ σπίτι. Στὸ δρόμο ὁ πατέρας ἐξηγοῦσε στὸ Νίκο κάποια λόγια τῆς λειτουργίας» (Κουρτίδη, ἀναγν. σ. 126). Δὲ μᾶς λέγει ποιά, καὶ τὸ παιδὶ ποὺ διαβάζει δὲ φωτίστηκε μὲ τὶς ἐξηγήσεις τοῦ πατέρα τοῦ Νίκου. Τί τὸ ἐνδιαφέρει λοιπὸν ἂν τὰ ἐξήγησε ἢ ὄχι ὁ πατέρας τοῦ Νίκου, ἀφοῦ αὐτὸς ποὺ τὰ διαβάζει δὲν ἀκούει τὴν ἐξήγηση, οὔτε ξέρει περὶ τίνος πρόκειται κάν; Κι ἐξακολουθεῖ, ἡ πρασποίησή καὶ ἡ ψευτοευλάβεια: «Τὸ παιδὶ ἔνιωθε ξεχωριστὴ εὐχαρίστηση μέσα στὴν καρδιά του. Τοῦ φαινόταν, πὼς ἡ ψυχή του μοσκοβολοῦσε ἀπὸ τὸ μοσκολίβανο ποὺ ἀνέβαινε ψηλὰ σὰν προσευχὴ πρὸς τὸ Θεό. Ναί, καταλάβαινε πὼς εἶχε γίνει καλύτερο, πὼς εἶχε μαζί του τὴν εὐλογία τοῦ Θεοῦ...». Καὶ ἀλλοῦ (σελ. 121): «Πατέρα, ὁ δάσκαλος μᾶς εἶπε πὼς ὁ Θεὸς εἶναι πανταχοῦ παρών. Ἀφοῦ λοιπὸν εἶναι παντοῦ, γιατί πηγαίνομε στὴν ἐκκλησία νὰ τὸν παρακαλέσωμε;» Ἀπάντηση: «Βέβαια παιδί μου, ὁ Θεὸς εἶναι παντοῦ. Σὲ κάθε μέρος ποὺ βρισκόμαστε μποροῦμε νὰ κάνωμε τὴν προσευχή μας. Ἀλλὰ ξεχωριστὸ σπίτι τοῦ Θεοῦ, οἶκος Κυρίου, εἶναι ἡ ἐκκλησία. Ἐκεῖ μέσα ὅλα μᾶς μιλοῦν γιὰ τὸ Θεό. Ἡ ἐκκλησία εἶναι τόπος ἅγιος».

Τί μπορεῖ νὰ καταλάβῃ τὸ παιδὶ ἀπὸ τὶς μπερδεμένες αὐτὲς ἐξηγήσεις; Εἶναι ἢ δὲν εἶναι ὁ Θεὸς πανταχοῦ παρών; Γιατί εἶναι ἡ ἐκκλησία τόπος ἅγιος; Τί θὰ πῇ «ξεχωριστὸ σπίτι τοῦ Θεοῦ», ἀφοῦ ὁ Θεὸς εἶναι παντοῦ, σ' ὅλη τὴ δημιουργία;

Τὸ ἴδιο καὶ στὸν Πέτρο Δάρα, στὸ τέλος, (σελ. 157): «Ὄχι, Παρασκευά, μέσα ἐκεῖ στὴν ἐκκλησία κατοικεῖ ὁ Θεός». Κι ἐξακολουθεῖ: «Εἶναι παντοῦ. Εἶναι στὸ νησί, στὴ θάλασσα, στὸ χωριό, στὴν πόλη. Οἱ ἄνθρωποι ὅμως ἔχουν χτίσει αὐτὸ τὸ σπίτι ποὺ βλέπεις ἐπίτηδες γιὰ νὰ κάνουν τὴν προσευχή τους στὸ Θεό... Καὶ οἱ ἄνθρωποι τρέχουν πρόθυμοι στὴν ἐκκλησία καὶ δοξολογοῦν τὸ Θεό». Καὶ φαντάζεται τὸ παιδὶ τὸ ὑλικὸ χειροπιαστὸ «σπίτι τοῦ Θεοῦ», «οἶκος Κυρίου» τὸ «ξεχωριστό», ὅπου «κατοικεῖ ὁ Θεός», ὅπου ἀποτραβιέται γιὰ νὰ ξεκουραστῇ, νὰ φάγῃ, νὰ κοιμηθῇ ἴσως!

Ἁπλὴ εἶναι ἐνταῦτοις ἡ ἐξήγηση καὶ κάθε παιδικὴ διάνοια μπορεῖ νὰ τὴν καταλάβῃ: Ἡ ἐκκλησία εἶναι τὸ μέρος ὅπου συνάζονται οἱ χριστιανοὶ ν' ἀκούσουν τὸ λόγο τοῦ Θεοῦ, τὸ εὐαγγέλιο, τοὺς ὕμνους, τὰ τροπάρια καὶ τὶς εὐχές· καὶ εἶναι ἱερὸ μέρος ἡ ἐκκλησία, γιατὶ ἐκεῖ γίνεται ἡ λειτουργία μὲ τὴ θυσία πρὸς τὸ Θεό. Ὅλες οἱ ἄλλες ἐξηγήσεις φέρνουν σύγχυση στὸ μυαλὸ τοῦ παιδιοῦ.

Τὴν ἴδια τεμπελιὰ τῆς σκέψης βρίσκομε καὶ σὲ ἄλλα θέματα, ὅπου τὸ παιδὶ χρειάζεται νὰ τοῦ ἐξηγήσουν τοὺς φυσικοὺς νόμους.

Π. χ. στὸ κεφάλαιο πραγματογνωσίας τοῦ ἀναγνωστικοῦ Κουρτίδη «τρεῖς περίπατοι στὰ χωράφια», ἕνα παιδὶ ρωτᾶ (σελ. 84): «Καὶ τί θ' ἀπογίνῃ τώρα ὁ σπόρος;» μιᾶς καὶ τὸν ἔσπειραν καὶ πάτησε ἡ σβάρνα τὸ χῶμα. Καὶ ἀπαντᾶ ὁ πατέρας: «Ὅ τι θέλει ὁ Θεός, παιδί μου. Ὁ γεωργὸς τίποτα πιὰ δὲν μπορεῖ νὰ κάνῃ· τὸ σπόρο μόνο ἡ βροχὴ καὶ ὁ ἥλιος μποροῦν νὰ τὸν κάνουν νὰ πιάσῃ ρίζες καὶ νὰ φυτρώσῃ. Γι' αὐτὸ ὁ γεωργὸς ἀφοῦ σπείρῃ, τὶς ἐλπίδες του τὶς ἔχει στὸν πανάγαθο Θεό». Εἶναι πολὺ βολικὸς τρόπος, βέβαια, γιὰ ν' ἀποφύγῃ ὁ συγγραφέας τὸν κόπο νὰ ἐξηγήσῃ ἁπλά, φωτεινὰ καὶ μὲ λίγα λόγια τὴ φυσικὴ μεταβολὴ τοῦ σπόρου σὲ φυτό, ἀφοῦ σάπισε μέσα στὴ γῆ. Τὸ παιδὶ ὅμως δὲν ἔμαθε τίποτα, οὔτε γιατί εἶναι ἀναγκαία ἡ βροχὴ καὶ ὁ ἥλιος, οὔτε μὲ τί τρόπο θὰ βλαστήσῃ ὁ σπόρος.

Καὶ ὄχι μόνο δὲν ἔμαθε πρακτικὲς γνώσεις τὸ παιδί, ἀλλὰ καὶ ζημιώνεται στὴ θρησκευτική του ἀντίληψη, καὶ στὴν πρώτη ἀναποδιὰ θὰ κλονιστῇ ἡ πίστη του. Γιατὶ εἶναι φυσικὸ νὰ ρωτήσῃ τὸ παιδί: «Ὁ Θεὸς δὲν εἶναι καλός;» Βέβαια εἶναι, ἀφοῦ εἶναι μάλιστα καὶ «πανάγαθος». «Δὲν ἀγαπᾶ τοὺς ἀνθρώπους;» Βέβαια τοὺς ἀγαπᾶ ἀφοῦ τοὺς δίνει καὶ βροχὴ καὶ ἥλιο κτλ. «Λοιπὸν γιατί τόσες φορὲς ἀφήνει τὸ χωράφι χωρὶς βροχὴ καὶ καταστρέφεται ὁ χωρικὸς καὶ μένουν τόσα παιδάκια χωρὶς ψωμί;» Εἶναι φυσικὸ ν' ἀπορήσῃ τὸ παιδὶ μὲ τὴν περίεργη αὐτὴν ἀγάπη τοῦ Θεοῦ γιὰ τοὺς ἀνθρώπους, 'ποὺ ἐνῶ ξέρει πότε χρειάζεται βροχὴ καὶ πότε ἥλιος, τὰ δίνει στραβὰ ἢ δὲν τὰ δίνει καθόλου, καὶ πάει χαμένη ἡ δουλειὰ τοῦ χωρικοῦ.

Καλὸ νομίζω, πρὶν ἐπιχειρήσουν οἱ συγγραφεῖς τῶν σχολικῶν βιβλίων νὰ πραγματευθοῦν τὸ θέμα «θρησκεία», νὰ μελετήσουν πρῶτα τὸ «Ἀπόδοτε οὖν τὰ καίσαρος καίσαρι καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ τῷ Θεῷ», κι ἔτσι νὰ διδάξουν καὶ στὰ παιδιά ν' ἀφήνουν στοὺς ἀνθρώπους τ' ἀνθρώπινα καὶ στὸ Θεὸ νὰ προσφέρουν τὰ πνευματικά.

Ἡ ἀντίληψη τῶν ἀναγνωστικῶν μας, νὰ φορτώνουν ὅλα τοῦ Θεοῦ καὶ νὰ ξενοιάζονται, σπρώχνει τὸ παιδὶ στὴ μοιρολατρεία καὶ τὴν τεμπελιά, προετοιμάζει τὸ πνεῦμα του γιὰ τὶς ἀμέτρητες προλήψεις ποὺ τρώγουν τὸ λαό μας, ἰδίως τὸ χωρικό, καὶ ποὺ τόσο ἔχουν ριζωθῇ στὴν ψυχή του ὥστε νὰ μὴ μένῃ θέση γιὰ τὴν ἀληθινὴ ἀνώτερη θρησκεία.

Κι ἔτσι ἀντὶ νὰ φροντίσῃ μὲ τὸν κόπο του νὰ καταστρέψῃ τὸ

σκουλήκι ποὺ τρώγει τὸ δέντρο του, αὐτὸς γυρεύει μὲ ξόρκια καὶ ἀργίες νὰ ξεθυμώσῃ τὸν ἅγιο Λυσσέα, ποὺ θὰ τὸν τιμωρήσῃ μὲ λύσσα ἂν δουλέψῃ τὴν ἡμέρα τῆς ἑορτῆς του, ἢ τὴν Ἁγια Βαρβάρα, ποὺ στὸ θυμό της μπορεῖ καὶ νὰ τὸν στραβώσῃ. Κι ἔτσι πάγει λέγοντας.

Στὸ ἄρθρο «χωριὸ καὶ χώρα» (σελ. 110) τοῦ ἴδιου βιβλίου, παρατηροῦμε τὴν ἴδια ἔλλειψη ἐξηγήσεων, τὴν ἴδια φτώχεια στὴ σκέψη. Μᾶς περιγράφει τὸ χωριό: «Δὲν εἶναι» τὰ σπίτια «ὅλα στὴν ἴδια γραμμή. Εἶναι σκόρπια τὸ ἕνα ἐδῶ, τὸ ἄλλο παραπέρα. Καὶ τὸ καθένα ἔχει τὸ περιβολάκι του καὶ τὴν αὐλή του. Οἱ δρόμοι τοῦ χωριοῦ εἶναι στενοὶ καὶ ὄχι ἴσιοι. Τὴ νύχτα εἶναι σκοτεινά, γιατὶ δὲν τοὺς φωτίζουν φανάρια. Ὅταν νυχτώσῃ, τίποτα πιὰ δὲν ἀκούγεται στὸ χωριό. Νωρὶς νωρὶς σβήνουν τὰ φῶτα στὰ σπίτια γιατὶ οἱ χωρικοὶ δὲν κάθονται ἀργά».

Καμιὰν ἐξήγηση γιὰ ὅλα αὐτά. Τὰ σκόρπια σπίτια, οἱ στενοὶ δρόμοι, ἡ ἔλλειψη φαναριῶν, τὸ σβήσιμο τῶν φώτων, ὅλα αὐτὰ φαίνονται ἀπὸ τὴν περιγραφὴ κανόνες ἀπαραίτητοι, ποὺ χωρὶς αὐτοὺς δὲ φτιάνεται χωριό. Μὰ γιατί; Θὰ συλλογιστῇ τὸ παιδί. Ποιὸς νόμος ὑποχρεώνει τοὺς χωρικοὺς νὰ κτίζουν τὰ σπίτια τους σκόρπια, νὰ κάνουν στενοὺς καὶ στραβοὺς τοὺς δρόμους, νὰ μὴν ἀνάβουν φανάρια τὴ νύχτα καὶ νὰ κοιμοῦνται νωρίς; Καὶ ἡ Πορταριά, τὸ ὄμορφο χωριὸ στὸ Πήλιο ποὺ οἱ δρόμοι του φωτίζονται ὅλοι μὲ ἠλεκτρικό, δὲν εἶναι λοιπὸν χωριό;

Ἴσως καὶ νὰ μὴ σκεφθῇ καθόλου τὸ παιδί, μαθημένο ἀπὸ τὸ σχολεῖο ν' ἀποστηθίζῃ παπαγαλίστικα τὶς γνώσεις ποὺ τοῦ παρουσιάζει τὸ σχολικὸ βιβλίο. Ἐν τούτοις ἡ δουλειὰ τοῦ σχολικοῦ βιβλίου εἶναι νὰ ξυπνᾶ τὴν παρατηρητικότητα, νὰ ὁδηγῇ τὴ σκέψη, νὰ βοηθῇ τὴν κρίση τοῦ παιδιοῦ ὅσο καὶ νὰ τοῦ μαθαίνῃ ὡρισμένες γνώσεις. Δύσκολο δὲν εἶναι νὰ ἐξηγήσῃς τοῦ παιδιοῦ πῶς τὸ χωριὸ δὲν κτίζεται σὲ μελετημένο σχέδιο, ἀλλὰ λίγο λίγο, ὅσο ἔρχονται ἄνθρωποι καὶ δουλεύουν τὴ γῆ καὶ κτίζουν σπίτια, μαγαζιὰ καὶ ἀποθῆκες, πῶς μακριὰ ἀπὸ τὶς χῶρες σὰν εἶναι, δὲν ἔχει πάντα μέσα γιὰ νὰ φωτίζῃ δρόμους· πῶς ὁ χωρικὸς ποὺ ξυπνᾶ πρὶν φέξῃ δὲν ἔχει ὄρεξη τὸ βράδυ γιὰ βεγκέρες καὶ ξενυχτίσματα, καὶ πέφτει νωρίς, κτλ. κτλ.

*

Ὅπου καὶ ἂν ἀνοίξωμε ἕνα ἀπὸ τ' ἀναγνωστικά, μᾶς ξαφνίζει τὸ συμβατικό τους ὕφος. Λίγο λίγο ὅμως ὅσο προχωροῦμε τὸ συνηθίζομε καὶ μᾶς ἐνοχλεῖ λιγώτερο, συμμορφωνόμαστε μὲ τὴν ψεύτική του

ἀτμοσφαῖρα, τὸ αἴσθημα τῆς κριτικῆς διαστρέφεται. Ἂν ὅμως ἀφήσωμε τὸ βιβλίο καὶ τὸ ξανανοίξωμε ὕστερα ἀπὸ λίγη ὥρα, δηλ. ἀφοῦ ξαναμποῦμε στὴ ζωή, τότε πάλι βλέπομε πόσο ἀποκρουστικὸ εἶναι τὸ ὕφος, ὅσο καὶ ἡ οὐσία. Γιαυτὸ τὸ ἑλληνόπουλο ποὺ ξέρει ξένη γλῶσσα καὶ διαβάζει ξένα βιβλία, σιχαίνεται τὸ ἑλληνικὸ ἀναγνωστικό. Ἐκεῖνο ὅμως ποὺ δὲν ξέρει ξένη γλῶσσα, ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ συγκρίνῃ τὸ βιβλίο του μὲ ἄλλα, συνηθίζει τὴν ἀτμοσφαῖρα αὐτή, παίρνει καὶ αὐτὸ συμβατικὸ ὕφος διαβάζοντας, καὶ λίγο λίγο, μοιραῖα σχηματίζει τὸ μυαλό του κατὰ τὸ ἀφύσικο καλούπι τοῦ βιβλίου καὶ ἀποφασίζει πὼς ἄλλη εἶναι ἡ ζωὴ καὶ ἄλλο τὸ βιβλίο, καὶ γίνονται μέσα του δυὸ κόσμοι διαφορετικοὶ καὶ ξεχωριστοί, ποὺ δὲ συγχωνεύονται ποτέ.

Γιατί ποιὸ παιδὶ εἶπε ποτὲ ἢ ἄκουσε ποτὲ ἄλλο παιδὶ νὰ λέγῃ, ἀνιστορώντας τὰ καλὰ τοῦ χωριοῦ του: «ἐκεῖ ἔξω ποὺ γλυκὰ μουρμουρίζει τὸ ποτάμι, ποὺ γυρίζει ὁ τροχὸς τοῦ μύλου, ποὺ ἀνθίζουν καὶ καρπίζουν τὰ δέντρα, ἐκεῖ ποὺ οἱ ἀγαπημένοι μου γονεῖς κατοικοῦν, ἐκεῖ θέλω νὰ μείνω» (Πέτρος Λάρας, σελ. 7). Καὶ ποιὸ παιδὶ ἄρρωστο, ποὺ ξέφυγε τὸ θάνατο, θὰ σκεφθῇ νὰ κάμῃ στὴ μάνα του λογύδριο σὰν τὸ ἀκόλουθο: «Μάνα μου, χρυσή μου μάνα, ἂν δὲν ἤσουν ἐσύ, ἐγὼ τώρα δὲ θὰ ζοῦσα! Σὲ σένα χρωστῶ τὴ ζωή μου. Ὅταν μ' ἄφηνε ἡ κακὴ θέρμη καὶ ἄνοιγα τὰ μάτια μου, τὸ δικό σου πρόσωπο ἔβλεπα νὰ σκύβῃ ἀπάνω μου. Κάθε στιγμὴ σ' ἔνιωθα κοντά μου. Μοῦ ἔσφιγγες μὲ τὸ χέρι σου τὸ χέρι μου, σὰ νὰ μὲ κρατοῦσες νὰ μὴ φύγω. Ποτέ, ποτὲ δὲ θὰ ξεχάσω τὴν ἀγάπη σου! Ποτὲ δὲ θὰ σὲ λυπήσω. Καὶ τώρα καὶ ὅταν μεγαλώσω, πάντα θὰ ἔχω στὸ νοῦ μου πῶς νὰ εἶσαι εὐτυχισμένη. Θὰ σὲ ἀγαπῶ περισσότερο καὶ ἀπὸ τὴ ζωή μου, χρυσή μου μανούλα» (Κουρτίδη σελ. 4).

Αὐτὰ τὰ λέει ὁ δάσκαλος· τὸ παιδὶ δὲ θὰ τὰ πῇ ποτέ, ἐκτὸς τὸ «καλὸ παιδὶ» τοῦ βιβλίου, τὸ ἀφύσικο καλούπι. Τὸ ζωντανὸ παιδὶ θὰ ἔλεγε, τὴ μέρα ποὺ αἰσθάνουνταν καλύτερα: «Ξέρεις, μάνα; Μιὰ νύχτα ξύπνησα καὶ σὲ εἶδα σκυμμένη ἀπάνω μου· καὶ σὺ μοῦ ἔσφιξες τὸ χέρι καὶ μοῦ μίλησες, θυμᾶσαι;» Καὶ θὰ προσθέσῃ, ὄχι σὲ μιὰν ἀναπνοὴ σὰ μάθημα, ἀλλ' ἀφήνοντας νὰ περνοῦν στὸ κεφάλι του σκέψεις τρυφερότητας κι εὐγνωμοσύνης, ποὺ δὲ θὰ τὶς πῇ: «Μανούλα μου, σ' ἀγαπῶ πολύ». Αὐτὰ τὰ λόγια θὰ ποῦν πολλὴ περισσότερη ἀγάπη κι εὐγνωμοσύνη καὶ συναίσθηση τοῦ τί χρωστᾶ στὴ μάνα του, παρὰ ὅλος ὁ λόγος στὴ σελ. 4. Τὸ παιδὶ εἶναι ὀλιγόλογο, δὲν ξέρει νὰ ἐκφράσῃ μὲ ρητορικὲς φράσεις τὰ αἰσθήματά του· αἰσθάνεται

ὅμως βαθιὰ καὶ μὲ μιὰ λέξη, μ' ἕνα χάδι τῆς φωνῆς λέγει κόσμους ἀγάπης.

Καὶ τὸ παιδὶ ποὺ διαβάζει καταλαβαίνει, συμπληρώνει ὅσα δὲν εἶπε τὸ παιδὶ τοῦ βιβλίου μὲ ὅσα αἰσθάνεται μέσα του καὶ ποὺ λέγει μέσα του, ἀλλιώτικα ὅμως ἀπὸ τὸ ἀναγνωστικό, καὶ συγκινεῖται καὶ σκέπτεται καὶ τὴ δική του μάνα καὶ καμιὰν ἀνάλογη περίσταση ὅπου τὸ χάδεψε καὶ τὸ φρόντισε ἡ μάνα του· καὶ ἡ καλλιέργεια ἡ ἠθικὴ γίνεται σιωπηλὰ μέσα του. Ἀπεναντίας, τὰ πολλὰ τὰ λόγια τῆς σελ. 4, ποὺ εἶναι τόσο ἀλλιώτικα ἀπὸ κεῖνο ποὺ αἰσθάνεται, τὸ ξενίζουν, τὸ κάνουν νὰ συλλογίζεται λέξεις σὰν «καθῆκον», «εὐγνωμοσύνη», «ὑπόσχεση», «ὑποχρέωση», ὁλόκληρη σκάλα ἀπὸ μεγάλα λόγια ποὺ τοῦ διδάσκουν στὸ σχολεῖο, ποὺ μένουν ὅμως λόγια, ποὺ δὲν τὸ συγκινοῦν καὶ ποὺ τ' ἀφήνει πίσω του, στὴν τάξη μέσα, σὰ σχολάση καὶ γυρίση στὴ ζωή.

Γενικά, στὸ σχολικὸ βιβλίο τὸ παιδὶ δὲν μπορεῖ νὰ μιλήσῃ χωρὶς ρητορικὲς φράσεις.

Ἕνας κύριος (Κουρτίδη, σελ. 10) θέλει ν' ἀγοράσῃ καινούρια ροῦχα στὸν ὑπηρετάκο του, «φτωχὸ καὶ ὀρφανὸ παιδὶ» ποὺ πηγαίνει στὸ βραδινὸ σχολεῖο, καὶ τὸ παιδὶ θέλει νὰ στείλῃ τὸ ἀντίτιμο τῶν ρούχων αὐτῶν στὴ μάνα του. Καὶ λέγει τὸ παιδί: «Ἄχ, κύριε, πατέρα δὲν ἔχω καὶ ἡ χήρα ἡ μάνα μου μὲ τὰ ὀρφανὰ τ' ἀδέρφια μου πῶς θὰ περάσουν στὸ χωριό μας τὴ Λαμπρή; Ὦ, σᾶς παρακαλῶ, στείλετε στὴ μανούλα μου ὅ τι θὰ δώσετε γιὰ τὴν καινούρια φορεσιά. Δὲν πειράζει πὼς εἶναι παλιὰ τὰ ροῦχα μου. Ἐγὼ θὰ τὰ φυλάγω πάντα καθαρά». Αὐτὰ εἶναι τὰ λόγια τοῦ μικροῦ ζητιάνου τοῦ δρόμου, ποὺ μὲ τὸ ξύλο τοῦ τὰ ἔμαθε ἐκεῖνος ἢ ἐκείνη ποὺ τὸ ἐκμεταλλεύεται, λόγια ποὺ παπαγαλίζει τὸ παιδὶ σὰ μάθημα στὸν περαστικό.

Ἀκόμα καὶ στὰ μωρουδιακὰ διηγήματα ἀπὸ τὸ ἀλφαβητάριο α' λείπει ἡ φυσικότητα (σελ. 35): «Ἅμα ἔφαγαν καὶ ἤπιαν καλὰ οἱ εὔζωνοι, ὁ παππούς λέει: Χορεύετε παλικάρια μου; — Πολὺ μᾶς ἀρέσει νὰ χορεύωμε, γεροπαππού, εἶπαν οἱ εὔζωνοι καὶ χόρεψαν μὲ χάρη». Πόσο ἄχαρο κάνει τὸ διήγημα ἡ «χάρη» τῶν εὐζώνων, τὸ παιδὶ δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ τὸ νιώσῃ.

Ὁ παππούς ποὺ τρυγοῦσε τὰ μελίσσια του βλέπει τὸ Γιῶργο νὰ ἔρχεται καὶ τοῦ φωνάζει νὰ φύγῃ (Πέτρος Λάρας, σελ. 15). «Ὁ Γιῶργος θυμήθηκε τί εἶχε πάθει ἄλλη φορά, κι ἔτρεξε γρήγορα στὸ σπίτι. Ἔπεσε στὴν ἀγκαλιὰ τῆς μητέρας του, μὰ ὁ νοῦς του ἦταν στὶς μέλισσες καὶ στὸ μέλι, τὸ ἀγαποῦσε τόσο πολύ! Ἡ μητέρα τὸν

κοίταζε καὶ χαμογελοῦσε, γιατὶ τὸν εἶχε καταλάβει τί ἤθελε. — Θὰ μοῦ δώσῃς τώρα μητερούλα μου ἕνα ποτήρι νερὸ μὲ λίγο μέλι; εἶπε στὸ τέλος ὁ Γιῶργος. — Λιχουδιάρη, εἶπε ἡ μητέρα. Θὰ σοῦ δώσω» ... κτλ. Ὅλα αὐτὰ τὰ φιλιά, τὰ χάδια καὶ οἱ τρυφερότητες εἶναι ψεύτικα καὶ συμβατικά.

Καὶ ἐξακολουθεῖ στὸ ἴδιο γλυκανάλατο προσποιημένο ὕφος ὁλόκληρη σελίδα: «Ὡστόσο δὲν ἄλλαξες· πάντα μοῦ εἶσαι λιχούδης, εἶπε ἡ μητέρα. — Ὤ, εἶναι τόσο γλυκὸ τὸ μέλι! εἶπε ὁ Γιῶργος, καὶ τέντωσε μυτερὸ μυτερὸ τὸ στόμα του. Πές μου, μητέρα, τὸ τραγουδάκι γιὰ τὴ μέλισσα. — Ἡ μητέρα ἔδωσε ἕνα φιλὶ στὸ Γιῶργο της» (τὸν ἴδιο ποὺ σὲ ἄλλη σελίδα «ἁρπάζει καὶ συγυρίζει» τόσο καλά) καὶ εἶπε ...». Καὶ ἀκολουθεῖ τὸ ὑποχρεωτικὸ ποίημα τοῦ προγράμματος ποὺ πρέπει κάπου νὰ χωθῇ καὶ ποὺ ἔρχεται τόσο ἄτεχνα ἐδῶ.

Καὶ παρακάτω, στὸ ἴδιο βιβλίο (σελ. 64): «Ἅμα ξυπνοῦσε ἡ Δαφνούλα, τὴν πρώτη καλημέρα της τὴν ἔλεγε στὸν ἥλιο. Ἔτρεχε ἀμέσως, ἄνοιγε τὸ παράθυρο κι ἔλεγε: Ὤ, καλημέρα σου, ἥλιε μου χρυσέ! — Πολλὲς φορὲς ἄνοιγε τὰ δυὸ παχουλά της χεράκια, λὲς καὶ πήγαινε νὰ πέσῃ στὴν ἀγκαλιὰ τῆς μητέρας της, καὶ φώναζε: Ὤ, νὰ μποροῦσα νὰ σὲ φιλήσω! — Καὶ τοῦ ἔστελνε φιλιὰ μὲ τὰ χεράκια της». Ἂν ποτὲ κανένας εἶδε παιδὶ νὰ φέρεται καὶ νὰ μιλῇ ἔτσι, καὶ δὲ φώναξε ἀμέσως γιατρὸ φρενολόγο νὰ τὸ ἐξετάσῃ, αὐτὸς θὰ τὸ ἔχῃ γιὰ πάντα στὴ συνείδησή του. Τὸ παιδὶ ποὺ διαβάζει καὶ νιώθει αὐτὰ ποὺ διαβάζει, δὲν μπορεῖ παρὰ ν' ἀηδιάζῃ τέτοιους παραλογισμούς.

Καὶ ἄλλα μερικὰ παραδείγματα ὅπου στὴν κουβέντα φαίνεται ἀκόμα περισσότερο τὸ ἀφύσικο τοῦ ὕφους. Πέτρος Λάρας, (σελ. 8): «Πιστεύω, καλό μου παιδί, νὰ καταλάβες πόσο ἀξίζει τὸ μεγάλο τοῦτο δῶρο τοῦ Θεοῦ» κτλ. (τὸ ψωμί). Ἕνα μερμήγκι (Κουρτίδη, σελ. 18) φωνάζει συντρόφους νὰ τὸ βοηθήσουν νὰ σύρῃ ἕνα σπειρὶ κριθάρι, καὶ οἱ σύντροφοι τοῦ ἀπαντοῦν: «Μὲ ὅλη μας τὴν καρδιὰ νὰ σὲ βοηθήσωμε, ἀδερφέ μας». Τὸ ἴδιο (σελ. 34): «Στὸ καλό, καρδερίνα μας, στὸ καλό' ζῆσε εὐτυχισμένη, καρδερινούλα μας, εἶπαν τὰ παιδιὰ μὲ δακρυσμένα μάτια». Τὸ ἴδιο (σελ. 37): «Καλό μου ἄλογο, ἐσὺ ἔχεις γεμάτο τὸ παχνί σου ... — Καλό μου σπουργιτάκι, ἔλα κοντὰ μὲ θάρρος ... — Σ' εὐχαριστῶ καλό μου ἄλογο, σ' εὐχαριστῶ πολύ ...». Καὶ σελ. 38: «Πέταξε στὸ καλὸ ἄλογο ... Σ' εὐχαριστῶ, ἀγαπητό μου σπουργιτάκι, εὐχαριστῶ, καλέ μου φίλε ...». Τὸ ἴδιο (σελ. 88): «Ἀπὸ τὸ ἀλεύρι γίνεται τὸ εὐλογημένο ψωμάκι, εἶπε τὸ μεγαλύτερο παιδί».

Καὶ ἄλλο ἕνα ποίημα ποὺ ὡς ὕφος καὶ ὡς ἰδέες εἶναι ἀξιοσημείωτο: «Ἀκόμα κι ὅταν βλέπω — πῶς τὰ παιδεύουν ἄλλοι (τὰ ζῶα) — ἐγὼ θὰ τρέχω πάλι — μὲ θάρρος σταθερό — θὰ προσπαθῶ μὲ χάδια — τὸν πόνο τους νὰ γιάνω — κι ὅτι μπορῶ θὰ κάνω — νὰ τὰ παρηγορῶ». (Παππαμιχαὴλ Ἀλφαβητ. β' σελ. 34).

Τὸ θάρρος, βλέπετε, ἀκόμα καὶ τὸ «σταθερό», ποὺ ξοδεύεται στὰ σχολικά μας βιβλία, δὲ ρίχνει τὸ δράστη σὲ μεγάλους κινδύνους. Τὸ παιδὶ ὅμως συνηθίζει ἀπὸ πολὺ μικρὸ νὰ γελᾶ τὸν ἑαυτό του μὲ μεγάλα λόγια καὶ νὰ ἱκανοποιῆται μὲ αὐτά.

Ὅπως καὶ στὰ παλιὰ ἀναγνωστικὰ ἔτσι καὶ σὲ τοῦτα, τὰ καλούπια δὲ λείπουν. Ἀπορεῖ ὁ ἀναγνώστης μὲ τὴ φτώχεια τῶν ἐκφράσεων, μὲ τὴν ἐπανάληψη τῶν ἴδιων λέξεων καὶ φράσεων, τῆς ἴδιας σκέψης.

Ἡ γλυκιὰ πατρίδα, ἡ γλυκιὰ μητέρα, τὸ γλυκὸ κελάηδημα, ἡ γλυκιὰ φωνή, ἡ γλυκιὰ μυρωδιά, τὸ γλυκὸ χάδι εἶναι στερεότυπα καλούπια, μὲ κάποιες παραλλαγὲς κάποτε, ὅπως γλυκύτατος, ὁλόγλυκος κτλ.

Κουρτίδη (σελ. 22): «... τ' ὁλόγλυκο κελάδημα τοῦ ἀηδονιοῦ», «Ἄρχισε νὰ βγάζῃ (τὸ πουλὶ) κάτι ἀδύνατες ὁλόγλυκες φωνίτσες» (σελ. 32), «Γλυκιὲς παιδικὲς φωνὲς λένε τὰ κάλαντα» (σελ. 36), «... τὰ λουλούδια ... χύνουν γλυκιὰ μυρουδιά» (σελ. 73), «... τὰ πουλιά ... ἀρχίζουν τὸ κελάηδημά τους τὸ γλυκό», «οἱ μέλισσες ... ρουφοῦν τὸ γλυκὸ χυμὸ γιὰ νὰ τὸ κάνουν μέλι», «... τὰ ὄμορφα ρόδα ποὺ μοσκοβολοῦν γλυκά», «... ἀκούγεται ἡ ὁλόγλυκη φωνὴ τοῦ ἀηδονιοῦ» (σελ. 74), «... ἄρχισε νὰ ρουφᾷ γλυκὸ χυμό» (σελ. 76), «... οἱ μέλισσες ... νὰ ρουφήξουν γλυκὸ χυμό», «... πόσο γλυκὰ ἀντιλαλοῦσε ἡ φωνή του ...» (σ. 120), «... γλυκιὲς παιδικὲς φωνὲς» (σελ. 125).

Συκιώκη (σελ. 4): «... πουλιά ... κελαηδοῦν γλυκὰ γλυκά ...», «ἀκούει μέσα στὴν κάμαρα κελάηδημα γλυκό» (σελ. 13), «δυὸ χελιδονάκια ... κελαηδοῦσαν γλυκὰ καὶ ζωηρά», «οἱ ἀνθισμένες τριανταφυλλιὲς σκορπίζουν ὁλόγυρα τὴ γλυκιά τους μυρουδιά» (σελ. 15), «τὰ νανούριζε μὲ τὸ γλυκὸ κελάηδημά του» (σελ. 38), «τοῦ κόσμου τὰ πουλιὰ κελαηδοῦσαν γλυκὰ γλυκά ...» (σελ. 30).

Παππαμιχαὴλ (σελ. 52): «Σὰν ἔρθῃ πάλι ἡ γλυκιά μας ἄνοιξη», «Ἐπιτέλους ἦρθε ἡ ἄνοιξη ἡ γλυκιά» (σελ. 53).

Πέτρος Λάρας (σελ. 35): «Ἂχ γιατί νὰ μὴν εἶμαι στὴ γλυκιά μου πατρίδα», «τὸ νησί μου καταπράσινο ὅπως στὴ γλυκιά μου πατρίδα» (σελ. 80), «νὰ γυρίσω στὴν ἀγαπημένη μου τὴ γλυκιά μου πατρίδα» (σελ. 83), «νὰ φτάσω στὴ γλυκιά μου πατρίδα, νὰ ξαναδῶ τὴ γλυκιά μου μάνα» (σελ. 107), «ἡ γλυκιά του πατρίδα ἀγνώριστη», «Ὦ γλυκιά μου, χρυσή μου πατρίδα» (σελ. 153), «κοιμήθηκε πρώτη φορὰ πάλι στὴ γλυκιά του πατρίδα» (σελ. 155), «ναί, μάνα μου, γλυκιά μου μάνα ...» (σελ. 105), «καλέ μου πατέρα, γλυκιά μου μάνα» (σελ. 78), «δὲν ὑπάρχει τίποτα στὸν κόσμο γλυκύτερο ἀπὸ τὴν πατρίδα» (σελ. 108), «ὦ μανούλα μου γλυκιά ... κτλ.» (σελ. 155).

Ὅποιος τρώγει στ' ἀναγνωστικά μας, τρώγει «μὲ πολλὴ ὄρεξη». Ὅποιος ἀκούει ἢ κοιτάζει, τὸ κάνει «μὲ προσοχή». Ὅποιος πηδᾶ, ἢ τρέχει ἢ χορεύει, τὸ κάνει «ζωηρά», ἢ «χαρούμενα», ἢ «μὲ πολλὴ χάρη». Κάθε φίλος εἶναι «καλὸς» ἢ «ἀγαπημένος». Ὅποιος «φροντίζει» ἄλλον, τὸ κάνει «μὲ πολλὴ ἀγάπη».

Συκιώκη (σελ. 40): «κι ἔφαγαν μὲ πολλὴ ὄρεξη».

Κουρτίδη (σελ. 12): «... ἄρχισαν νὰ τρῶνε μὲ πολλὴ ὄρεξη», «χόρτα ποὺ δὲν καταδέχεται τὸ ἄλογο, τὰ τρώγει τὸ γαϊδούρι μὲ πολλὴ ὄρεξη» (σελ. 45), «... ἔκαναν τὸ σταυρό τους κι ἔφαγαν μὲ ὄρεξη» (σελ. 119).

«Οἱ τρεῖς φίλοι»: Δυὸ παιδιὰ πεινασμένα, «μὲ πόση ὄρεξη φάγαμε τὸ γλυκύτατο καὶ νοστιμώτατο καρπό...» (σελ. 31), παιδὶ μὲ πυρετό: «Μοῦ ἔφερε γάλα νὰ πιῶ. Διψοῦσα τρομερὰ καὶ τὸ ρούφηξα μὲ μεγάλη ὄρεξη» (σελ. 5)· μὲ λαχτάρα θὰ τὸ ρουφοῦσε, ὄχι μὲ ὄρεξη. «Ὁ Νίκος ἄκουγε τὰ λόγια μου μὲ μεγάλη προσοχὴ» (σελ. 80), «καλά, τώρα ἂς προχωρήσωμε ἀθόρυβα καὶ ἂς κοιτάξωμε μὲ προσοχὴ» (σελ. 115).

Κουρτίδη: «Τὰ μικρότερα παιδιὰ ἀκοῦνε μὲ προσοχὴ τὸ παραμύθι τῆς γιαγιᾶς» (σελ. 36), «νὰ τὰ κοιτάξετε μὲ πολλὴ προσοχὴ» (σελ. 53), «ἡ Ἄλλη καὶ ὁ Φῶτος ἄκουγαν μὲ μεγάλη προσοχὴ» (σελ. 92), «τὸ παιδὶ κοίταζε τὸ καθετὶ μὲ προσοχὴ» (σ. 124), «ὁ πλούσιος ἀφοῦ κοίταξε μὲ προσοχὴ τὸ κάθε παιδὶ...» (σ. 103).

Πέτρος Λάρας: «Ὁ Παρασκευὰς ἄκουγε μὲ μεγάλη προσοχὴ (σελ. 117).

Συκώκη: «Κάνει τὰ παιδιὰ πολὺ χαρούμενα καὶ ζωηρὰ» (σελ. 4), «τ' ἀρνάκια ποὺ πηδοῦσαν ὁλόχαρα καὶ ζωηρὰ» (σελ. 6), «καὶ τὸ ἀρνάκι χαρούμενο καὶ πηδηχτὸ τρέχει κοντά τους» (σελ. 26), «ξύπνησαν ὅλοι πρωὶ πρωί, χαρούμενοι καὶ ζωηροί...» (σελ. 42).

Κουρτίδη: «Τί ὄμορφα πουλάκια καὶ πῶς τρέχουν ζωηρά...» (σελ. 5), «τὰ κοτόπουλα ἔτρεχαν πάλι ζωηρὰ στὰ χωράφια» (σελ. 6), «τὸ πουλάρι...χοροπηδᾶ κοντά τους ζωηρὰ μὲ πολλὴ χάρη» (σ. 40), «τὰ παιδιὰ ἔτρεχαν ζωηρὰ...» (σ. 117).

Παππαμιχαήλ: «...εἶπαν οἱ εὔζωνοι καὶ χόρεψαν μὲ χάρη» (σελ. 35).

Συκώκη: «Ἡ καλὴ μητέρα...φροντίζει μὲ ἀγάπη τὴ Νίνα καὶ τὸ Νίκο» (σ. 3).

Κουρτίδη: «Ἔξι ἑβδομάδες τὰ φροντίζει» ἡ κότα τὰ μικρά της, «μὲ πολλὴ ἀγάπη» (σελ. 8), ἡ φοράδα τρέφει τὸ πουλάρι της «μὲ τὸ γάλα της τρεῖς ὡς πέντε μῆνες μὲ πολλὴ ἀγάπη» (σελ. 40), «κι ἔτσι ἔτρωγαν μαζὶ σὰν ἀγαπημένοι φίλοι» (σελ. 37), «εὐχαριστῶ, καλέ μου φίλε» (σελ. 38).

*

Γενικὰ τὸ ὕφος τῶν ἀναγνωστικῶν, ἐκτὸς πάντα ἀπὸ τῆς Κ^ας Καζαντζάκη, εἶναι ἀνώμαλο· ἡ φράση συχνὰ κακοφτιασμένη, κομμένη, σκοντάφτει, σκαλώνει, κουράζει. Σὲ μερικὰ ἀναγνώσματα ἡ ἴδια λέξη ἐπαναλαβαίνεται μὲ κουραστικὴ μονοτονία· ἡ συχνὴ αὐτὴ ἐπανάληψη εἶναι κακόηχη στὴν ἀνάγνωση καὶ βαρετή.

Κουρτίδη (σελ. 38): «Τὸ ἄλογο εἶναι πολὺ ὄμορφο ζῶο· τὸ κεφάλι του εἶναι μακρουλό... τὰ μάτια του εἶναι μεγάλα καὶ ζωηρά. Ὁ λαιμός του εἶναι μακρὺς καὶ λεπτός... πυκνὲς καὶ μακριὲς τρίχες τὸν σκεπάζουν. Ἡ χαίτη εἶναι ἀληθινὸ στολίδι τοῦ ἀλόγου. Τὸ σῶμα του εἶναι μακρὺ καὶ λεπτὸ καὶ ἡ οὐρά του μακριὰ καὶ ὡραία. Τὰ πόδια του εἶναι ψηλὰ... Οἱ τρίχες τοῦ ἀλόγου εἶναι πυκνές... Κατὰ τ' ἄλογα σὲ ἄλλα εἶναι μαῦρες...» Σὲ 16 γραμμὲς 9 φορὲς ἡ λέξη εἶναι. Σὲ 5 γραμμὲς 4 φορὲς οἱ λέξεις μακρὺς, μακριές, μακρύ, μακριὰ καὶ τρεῖς γραμμὲς παραπάνω ἡ λέξη μακρουλό.

Στὸ ἴδιο ἄρθρο Περιβόλι (σελ. 99), «στὰ χωριὰ σχεδὸν κάθε σπίτι ἔχει καὶ τὸ περιβόλι του. Στὴν πόλη ὅμως λίγα σπίτια ἔχουν περιβόλι. Κάθε περιβόλι ἔχει ὁλόγυρα τοῖχο...» κτλ. Σὲ 4 1/2 σελίδες ὅπου εἶναι τρεῖς ζωγραφιές, βρίσκομε 15 φορὲς τὴ λέξη περιβόλι καὶ ἄλλες 10 τὴ λέξη περιβολάρης.

Ἀλλοῦ πάλι βλέπομε ἀσυναρτησία ἀχαρακτήριστη: (Ἀλφ. Παππαμιχαὴλ β', σελ. 5). «Μιὰ μέρα ἡ Δαφνούλα βρῆκε ἕνα πεθαμένο πουλάκι. Ἦταν πεσμένο κάτω στὸ χῶμα τῆς αὐλῆς. Τὸ κεφαλάκι του γέρνει πότε ἀπὸ τὸ ἕνα μέρος καὶ πότε ἀπὸ τὸ ἄλλο· δὲν ἔχει τὸ καημένο δύναμη νὰ τὸ κρατήσῃ». Σχόλια καὶ χαρακτηρισμοὶ ὑποθέτω νὰ εἶναι περιττὰ κι ἐδῶ.

Θὰ χρειάζουνταν χῶρος περισσότερος ἀπ' ὅσο διαθέτω γιὰ νὰ καταγραφοῦν τ' ἀμέτρητα λάθη προσοχῆς, ψυχολογίας, ἀσυνέπειας, παιδαγωγικῆς, γιὰ νὰ σημειωθοῦν ὅλες οἱ ἀκαλαίσθητες, συχνὰ ἀνόητες εἰκόνες ποὺ γεμίζουν τὰ παιδικὰ αὐτὰ βιβλία. Ἕνα ἕνα νὰ τὰ πάρωμε θὰ δοῦμε π.χ. πῶς τὸ ἀλφαβητάριο τοῦ κ. Συκώκη, εἶναι γραμμένο ὁλόκληρο σὲ προσποιημένο ὕφος χαρᾶς. Οἱ λέξεις *χαρά, χαρές, χαρούμενος, χάρηκαν, ὁλόχαρος, γέλιο, γέλασαν, γελοῦν* κτλ. παραγεμίζουν τὸ βιβλίο, κατρακυλοῦν ἀπανωτὰ σὲ κάθε σελίδα, μπουχτίζουν, κουράζουν τὸν ἀναγνώστη. Στὸ ἴδιο, ὅπως καὶ σὲ ὅλα ἀνεξαιρέτως τ' ἄλλα ἀναγνωστικὰ παρατηροῦμε ὑπερβολὴ στὰ ὑποκοριστικά. Νομίζει κάθε συγγραφέας τους πῶς κάνει τὸ βιβλίο του πιὸ κατάλληλο γιὰ παιδιὰ ὅταν πῇ *Νινούλα μου, μικρούλα μου, γιδούλα, κοτούλα, ἀρνάκι, σκυλάκι, ποδίτσα, χεράκι, Παναγίτσα, Χριστούλη* κτλ., ἐνῶ ἀπεναντίας τὸ παιδὶ ποὺ ἕνα μόνο ἔχει στὸ νοῦ του, πῶς νὰ μεγαλώσῃ, ἔχει φυσικὴ ἀντιπάθεια γιὰ τὰ ὑποκοριστικά.

Στὸ ἀλφ. β' τοῦ κ. Παππαμιχαήλ, ὕστερα ἀπὸ κεφάλαια καὶ κεφάλαια, πιὸ βαρετὰ καὶ προσποιημένα τὸ ἕνα ἀπὸ τὸ ἄλλο, ἕνα κοριτσάκι μαλώνει τὶς κοῦκλες της, καὶ λέγει (σελ. 51): «Ἐσὺ Τριανταφυλλιά, ἔφαγες κρυφὰ τὸ γλυκό. Καὶ μόνο αὐτό; Ἔφαγες πολὺ καὶ αὖριο θάχῃς πυρετό».

Σημαντικὴ λοιπὸν φαίνεται νὰ εἶναι ἡ βαρυστομαχιὰ ποὺ θ' ἀκολουθήσῃ τὸ κλέψιμο τοῦ γλυκοῦ, ὄχι τὸ κλέψιμο αὐτὸ καθεαυτό, ἡ ἀπάτη, τὸ «κρυφό», ἡ πονηριά. Κι ἐξακολουθεῖ τὸ βιβλίο: «Θὰ φωνάξω τὸ γιατρὸ καὶ νὰ δῇς πικρὰ γιατρικὰ ποὺ θὰ πιῇς. Καὶ θὰ μείνῃς μέρες καὶ μέρες στὸ κρεβάτι». Κι ἔτσι παρουσιάζεται ὁ γιατρός, ὄχι σὰν βοηθὸς σὲ ὥρα πόνου, ἀλλὰ σὰ σκιάχτρο ποὺ ἐπιβάλλει πικρὰ γιατρικὰ στὸ δυστυχισμένο ἀπροστάτευτο παιδί. Παιδαγωγικὴ μόρφωση!

Στὸν Πέτρο Λάρα (σελ. 19), ὁ Πέτρος γυρεύοντας τί δουλειὰ θὰ τοῦ ταίριαζε λέγει: «Γεωργός; Δὲν πάει! Δὲν εἶναι βέβαια πρόστυχη δουλειά, μὰ δὲν εἶναι καὶ τόσο εὐγενική». Ἀντιπαιδαγωγικό. Νὰ διδαχθῇ ἀπεναντίας τὸ παιδὶ πῶς δουλειὰ πρόστυχη δὲν ὑπάρχει παρὰ στὸ πνεῦμα ἐκείνου ποὺ τὴν αἰσθάνεται πρόστυχη. Νὰ μάθῃ τὸ παιδὶ πῶς τὴ δουλειά, ὅποια καὶ ἂν εἶναι, ὁ καθένας τὴν ὑψώνει ἢ τὴ χαμηλώνει ἐκεῖ ποὺ στέκεται ὁ ἴδιος, τὴν κάνει εὐγενικὴ ἂν εἶναι εὐγενικός, πρόστυχη ἂν εἶναι πρόστυχος, ταπεινὴ ἂν εἶναι ταπεινός, ἄτιμη ἂν εἶναι ἄτιμος, ἡρωικὴ ἂν εἶναι ἥρωας.

Τὰ παραμύθια μπαίνουν ὅπως τύχη, χωρὶς ἐκλογή, ἀδιάφορο ἂν τὸ συμπέρασμά τους εἶναι ἀνήθικο.

Στοῦ κ. Συκιώκη τὸ ἀλφαβητάριο μέρος β' (σελ. 36), βλέπομε τὸ Χριστὸ νὰ ἐκδικῆται ἕναν ἄσπλαχνο ψωμὰ καὶ νὰ τὸν κάνῃ χελώνα. Ἀσέβεια καὶ εἶναι ἀντιχριστιανικό.

Στοῦ κ. Παπαμιχαὴλ τὸ ἀλφαβητάριο β' βρίσκομε μιὰ χῆνα ποὺ τιμωρεῖ τὴν πονηριὰ τῆς ἀλεποὺς μὲ ἄλλη πονηριὰ πιὸ μεγάλη ἀκόμα (σελ. 43). Καὶ ἕνα γαϊδούρι πάλι μὲ πονηριὰ τιμωρεῖ λύκο καὶ ἀλεποὺ γιὰ τὴ δική τους πονηριὰ (σελ. 26). Γιὰ νὰ εἶναι ἠθοπλαστικὸ τὸ παραμύθι, πρέπει ἡ ξυπνάδα νὰ ἐξυπηρετῆ ἕνα σκοπὸ ἠθικό, ἀκόμα καὶ στὸ πνεῦμα ἐκείνου ποὺ τὴ μεταχειρίζεται ὡς ὅπλο.

Μὲ ἀδεξιότητα συχνὰ ἀποκρουστικὴ παρουσιάζονται τὰ ἠθικὰ μαθήματα. Στὸ ἀναγνωστικὸ τοῦ κ. Κουρτίδη ὁ δάσκαλος λέγει στὸ μαθητὴ ποὺ ὡμολόγησε κάποια παιδικὴ ἀταξία: «Ἀλλὰ εἶπες μὲ θάρρος τὴν ἀλήθεια, αὐτὸ δείχνει πὼς δὲν ἔχεις κακὴ ψυχή» (σελ. 57). Ἡ ἀντίθεση τοῦ μεγάλου αὐτοῦ λόγου μὲ τὴν παιδικὴ σκανταλιὰ τοῦ μαθητὴ ξαφνίζει τὸν ἀναγνώστη.

Στὸ ἀναγνωστικὸ Κουρτίδη εἶναι καὶ μερικὰ κεφάλαια πολὺ καλά, τόσο μάλιστα καλὰ ποὺ ἀπορεῖ ὁ ἀναγνώστης πῶς πλάγι σ' αὐτὰ εἶναι καὶ τόσα μέτρια καὶ ἄλλα κακά. Καλὰ εἶναι ἰδίως τὰ κεφάλαια τῆς πραγματογνωσίας: «Ἡ κότα» (σελ. 6), «ἱστορία μιᾶς ἐλιᾶς» (σελ. 13), «τὰ χελιδόνια (σ. 18), καλὸ στὸ πρῶτο μέρος, ὄχι τόσο στὸ δεύτερο, ὅπου τὸ συμβατικὸ ὕφος τῆς κουβέντας «ὦ, τὸ πιστεύω!.. εἶστε χελιδόνια μὲ καρδιά. Μὰ ἐγὼ πῶς θὰ ξεπληρώσω αὐτὴν τὴ μεγάλη χάρη;» κτλ. τὸ κάνει ψεύτικο. «Ὁ πετεινός», ἀπὸ τὰ καλύτερα (σελ. 39), «ὁ σκύλος» (σελ. 59), «τὰ νομίσματα» (σελ. 69), πολὺ καλά. Ἐπίσης καὶ μερικὰ ἄλλα διηγηματικὰ μὲ βάση φυσικὲς παρατηρήσεις καὶ ἠθικὰ διδάγματα (σελ. 24), «Τί ἀκούει ἕνα παιδὶ στὸ δάσος» ὅπου ἡ ἠχὼ τοῦ ἀπαντᾶ πρόστυχα σὰ λέγει τὸ παιδὶ πρόστυχα λόγια κι εὐγενικὰ σὰ μιλᾶ εὐγενικὰ (σελ. 42). «Γιατί ἕνας χωρικὸς φροντίζει γιὰ τὰ ζῶα του», πολὺ καλὸ (σελ. 106), «Πόσο ἀξίζει ἡ ὑγεία» (σελ. 76), «Γιατί δὲ διαβάζει μὲ τὰ ματογυάλια ὁ Θάνος», χαριτωμένο. Γιατί νὰ μὴν εἶναι τὸ βιβλίο ὁλόκληρο γραμμένο σὰν τὸ τελευταῖο αὐτὸ νοστιμώτατο καὶ ὁλοζώντανο διηγηματάκι; Θὰ ἦταν καλὸ γιὰ τὴ Β' τοῦ Δημοτικοῦ καὶ θὰ γίνουνταν τὸ ἀγαπημένο βιβλίο τῶν μικρῶν μας.

Τίποτα παρόμοιο στὸν Πέτρο Λάρα. Καμιὰν ἰδέα ὄμορφη, καμιὰ σκέψη εὐγενικιά, καμιὰ σκηνὴ διασκεδαστικὴ ἢ διδακτικὴ ποὺ νὰ

ἐνδιαφέρῃ τὸν ἀναγνώστη. Τὸ μόνο μάθημα ποὺ θὰ βγάλῃ τὸ παιδί, ἀφοῦ κοπιάσῃ καὶ διαβάσῃ τὸ βιβλίο, εἶναι πὼς ἂν θελήσῃ ποτὲ νὰ ταξιδέψῃ, κινδυνεύει νὰ χαθῇ. Τὸ γερμανικὸ διήγημα ποὺ χρησίμευσε ὡς βάση στὴ διασκευὴ τοῦ Πέτρου Λάρα, πρέπει νὰ ξετυλίγεται τὴν ἐποχὴ ποὺ ὁ ἀτμὸς ἦταν ἄγνωστος καὶ μόνο μὲ πανιὰ πήγαιναν οἱ τολμηροὶ τυχοδιῶχτες στοὺς «μακρινοὺς τόπους» (Ὁ Δανιὴλ Φὼ ἔγραψε τὸ Ροβινσόνα Κροῦσο στὰ 1719), ὅπου «ζοῦν ἄγρια θηρία καὶ μαυριδεροὶ ἄνθρωποι», καὶ ὅπου «σὰν κεφάλια μικρῶν παιδιῶν εἶναι τὰ καρύδια» (σελ. 4). Ἐκεῖνον τὸν καιρό, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς θαλασσοταραχές, τὸ καράβι εἶχε ν' ἀντιμετωπίσῃ καὶ τοὺς πειρατὲς ποὺ τρομοκρατοῦσαν τὶς θάλασσες, καὶ γι' αὐτὸ ἀναγκάζουνταν νὰ εἶναι ὡπλισμένο. Ἔτσι μόνο ἐξηγεῖται ἡ φασαρία τῆς σελ. 32, ὅταν ξεκινᾶ τὸ καράβι: «Βροντᾶ τὸ κανόνι πέντ' ἕξι φορές.—Ἔχετε γειά! ἔχετε γειά!— βροντοφωνεῖ. Χτυποῦν γοργά, δυνατὰ οἱ καρδιὲς τῶν ναυτῶν καὶ τῶν δικῶν τους στὴν προκυμαία». Τὸ παιδὶ ὅμως ποὺ βλέπει κάθε μέρα καράβια καὶ βαπόρια νὰ βγαίνουν καὶ νὰ μπαίνουν σιωπηλὰ καὶ ἥσυχα στὰ ἑλληνικά μας λιμάνια, σαστίζει καὶ ἀπορεῖ. Καράβι μὲ κανόνι, ποῦ βρέθηκε; Πουθενὰ δὲν τοῦ λέγει τὸ βιβλίο πὼς αὐτὰ γίνουνταν σὲ περασμένους αἰῶνες, τὸν καιρὸ ποὺ ἑλληνικὸ κράτος δὲν ὑπῆρχε, καὶ ποὺ ὁ σημερινὸς μεγάλος ἑλληνικὸς λιμένας ἦταν στὰ χέρια τῶν τούρκων καὶ δὲν εἶχε παρὰ μερικὰ φτωχὰ καλύβια.

Ἀπεναντίας ἡ περιγραφὴ τοῦ Πειραιῶς (σελ. 6), μὲ «τὶς μακριὲς ἴσιες σειρὲς τῶν σπιτιῶν, τὶς μεγάλες ἐκκλησίες, τὰ λαμπρὰ τ' ἀμάξια καὶ τοὺς πολλοὺς ἀνθρώπους», μᾶς δείχνει πὼς δὲν πρόκειται γιὰ περασμένους αἰῶνες ἀλλὰ μᾶλλον γιὰ μέλλοντες, κρίνοντας ἀπὸ τὰ «λαμπρὰ ἁμάξια». Ἀπροσεξία νὰ ὀνομάσῃ κανεὶς τὸν ἀναχρονισμὸ αὐτὸ (σελ. 32), ἢ ἀδιαφορία γιὰ τὸ παιδικὸ βιβλίο, ποὺ γράφεται ὅπως ὅπως;

(ἀκολουθεῖ)

Σημ. — Στὴ σελ. 44, στὸ βιβλιογραφικὸ σημείωμα ξέφυγε κάποιο λάθος. Τυπώθηκε γιὰ τοῦ Παππαμιχαὴλ τὸ ἀναγνωστικὸ τῆς Β' «πρώτη ἔκδοση», καὶ γιὰ τὸ ἀλφαβητάριο Λ' «δεύτερη». Εἶναι ἀνάγκη νὰ σημειωθῇ 2. ἔκδοση γιὰ τὸ ἀναγνωστικὸ καὶ 1. γιὰ τὸ ἀλφαβητάριο. Ἄλλωστε στὴ 2. ἔκδοση τοῦ ἀλφαβητάριου δὲν ὑπάρχει πιὰ ἡ «πρόστυχη φρασεολογία» γιὰ τὴν ὁποία μιλεῖ ἡ κ. Δέλτα στὴ σελ. 47 τῆς μελέτης της.

4. Μ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΔΗ

Η ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ ΚΑΙ ΟΙ ΑΝΤΙΛΟΓΙΕΣ ΤΟΥ Κ^ου. ΣΚΙΑ

Ἡ μεταρρύθμιση τῆς νεοελληνικῆς ὀρθογραφίας εἶναι γιὰ μᾶς σήμερα ἀνάγκη, ποὺ πρῶτος θὰ αἰσθανθῆ ὁ δημοδιδάσκαλος.

Εἰσαγωγή.

1. Πολλοὶ ὡς τώρα γνώρισαν τὶς δυσκολίες τῆς νεοελληνικῆς ὀρθογραφίας καὶ πολλοὶ νοστάλγησαν, πρότειναν ἢ καὶ δοκίμασαν τὴν ἁπλοποίησή της· καὶ πολλοὶ δάσκαλοι συχνὰ εὐχήθηκαν νὰ κανονιστῆ ἡ ὀρθογραφία μας ἔτσι ποὺ νὰ εἶναι εὐκολώτερη καὶ νὰ μπορῆ νὰ διδάσκεται πιὸ ἀποτελεσματικὰ στὰ σχολεῖα μας, ἰδίως τὰ δημοτικά. Θὰ ἔλειπε ἔτσι τὸ μεγαλύτερο σταύρωμα ἔπειτα ἀπὸ τὸ γλωσσικὸ τῆς νεοελληνικῆς παιδείας, καὶ θὰ μποροῦσε ν' ἀφιερωθῆ σκοπιμώτερα περισσότερος καιρὸς γιὰ τὴν ἀληθινὴ μόρφωση τῶν μαθητῶν.

Τὸ ζήτημα τῆς νεοελληνικῆς ὀρθογραφίας ἔγινε περισσότερο ἐπίκαιρο τώρα ποὺ μὲ τὸ νέο γλωσσοεκπαιδευτικὸ πρόγραμμα καθιερώνεται ἀπὸ τὴν κυβέρνηση στὸ δημοτικὸ σχολεῖο ἡ ἁπλὴ γλῶσσα. Καὶ ἀκοῦμε συχνὰ δημοδιδασκάλους καὶ γονεῖς νὰ ρωτοῦν πῶς δὲ γίνεται καμιὰ προσπάθεια νὰ δοθῆ στὸ ἑλληνικὸ ἔθνος μαζὶ μὲ τὴ νέα σχολικὴ γλῶσσα ὀρθογραφία ἁπλοποιημένη κι εὐκολώτερη, πῶς ἰδίως δὲν ἀποφασίζεται νὰ περιοριστῆ ἡ ποικιλία τόνων καὶ πνευμάτων, ποὺ οἱ ἀτελείωτοι κανόνες τους εἶναι τέτοια πολυτέλεια γιὰ τὴ φτωχή μας δημοτικὴ παιδεία, μὲ τὰ τέσσερά της πραγματικὰ χρόνια.

Τ' ὀρθογραφικὸ ζήτημα εἶναι καὶ αὐτὸ ζήτημα κοινωνικό, καὶ γιὰ νὰ λυθῆ εἶναι ἀνάγκη νὰ φωτιστῆ ἡ κοινωνία ποὺ θὰ ζητήση ἢ τουλάχιστο ποὺ θὰ δεχτῆ μιὰ μεταρρύθμιση τῆς ὀρθογραφίας της. Ἡ ἀνάγκη αὐτὴ τοῦ φωτισμοῦ εἶναι ἐπιταχτικώτερη γιὰ τὸν κόσμο τὸ δασκαλικό, ἀφοῦ δάσκαλοι φωτισμένοι μποροῦν καὶ μόνοι τους νὰ προκαλέσουν καὶ νὰ πετύχουν μιὰ ὀρθογραφικὴ μεταρρύθμιση. Γιαυτὸ εἶναι πάντοτε καιρὸς νὰ ἐξεταστοῦν οἱ ἀντιρρήσεις καὶ τὰ ἐπιχειρήματα ποὺ ἔφερε ὁ καθηγητὴς κ. Σκιᾶς στ' ὀρθογραφικὸ σύστημα τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου καὶ τὴν προσπάθεια του νὰ

διαρρυθμιστῆ ἡ ὀρθογραφία μας ὅσο γίνεται πιὸ ἁπλά, καθὼς ὑποστηρίχτηκε στὸ Δελτίο[1]. Ἡ μελέτη τους θὰ δώση τὴν εὐκαιρία νὰ ἐξεταστοῦν καὶ νὰ ξεκαθαριστοῦν ὅσα ὀρθογραφικὰ ζητήματα μένουν ἀκόμη ἀκαθάριστα ἢ ἀνεξέταστα.

Ἡ ἱστορικὴ ἀρχὴ καὶ ἡ δικαιολογία της.

2. Ἡ ἀρχὴ ποὺ βασιλεύει στὴ σημερινή μας ὀρθογραφία εἶναι, καθὼς λέμε, ἡ *ἱστορική*, ἀρχὴ ποὺ τὴν ξαναβρίσκομε λίγο ἢ πολὺ καὶ σὲ ἄλλων λαῶν ὀρθογραφίες, ὅσοι δὲν κατώρθωσαν νὰ γράφουν ὅπως μιλοῦν, ν' ἀποχτήσουν δηλαδὴ *φωνητικὴ* ὀρθογραφία. Ἡ ἱστορικὴ αὐτὴ ἀρχὴ ἐφαρμόστηκε στὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα ἐδῶ καὶ δύο χιλιάδες χρόνια, καὶ περισσότερο· μόλις δηλαδὴ τὸ καθωρισμένο πιὰ καὶ μονιμοποιημένο ἀλφάβητο τῶν ἀρχαίων ἀθηναίων ἄρχισε νὰ ἔρχεται σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν προφορὰ τῶν μεταγενέστερων ἑλλήνων· ἐφαρμόστηκε — μὲ ἀρκετὲς ὅμως ἐξαιρέσεις — σὲ ὁλόκληρη τὴ μεσαιωνικὴ ἐποχή, καὶ τέλος ἐφαρμόστηκε, περισσότερο συστηματικὰ καὶ συνειδητά, στὴ νέα Ἑλλάδα τὰ τελευταῖα ἑκατὸ χρόνια.

Ἡ νεοελληνικὴ ὀρθογραφία, καθὼς διαμορφώθηκε σιγὰ σιγὰ μὲ τὴν ἱστορικὴ ἀρχή, βρῆκε μὲ τὸ Χατζιδάκι τὴν κλασικώτερή της ἐφαρμογὴ καὶ μαζὶ τὴν προγραμματική της διατύπωση καὶ συνηγορία. Βρίσκομε σ' αὐτὸν πιὸ συνειδητὲς καὶ πιὸ καθωρισμένες τὶς τάσεις τῶν πνευματικῶν ὁδηγῶν τῆς περασμένης γενεᾶς. Ἔργο ἰδιαίτερο δὲν ἔχει δώσει ὁ Χατζιδάκις ποὺ νὰ συστηματοποιῆ τοὺς κανόνες τῆς καθιερωμένης ὀρθογραφίας καὶ νὰ ὑπερασπίζεται τὶς ἀρχές της,

---

[1] Τ' ὀρθογραφικὸ σύστημα τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου βρίσκεται διατυπωμένο στὴ μελέτη μου, Ἡ ὀρθογραφία μας, στὸ Δελτίο τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου 3 (1913) σελ. 28 - 195. Κυκλοφόρησε καὶ χωριστὰ στὴ σειρὰ «Ἐπιστήμη καὶ ζωή» ἀρ. 2, 1913, 174 σελ., μὲ δύο πίνακες. Ἐδῶ μνημονεύεται μὲ τὴ βραχυγραφία *Ὀρθογρ.*, καὶ οἱ παραπομπὲς γίνονται στὸ χωριστὸ βιβλίο· οἱ ἀντίστοιχες σελίδες τοῦ Δελτίου ἔχουν ἀριθμὸ μεγαλύτερο κατὰ 27. Ἡ ἀνασκευὴ τοῦ κ. Σκιᾶ βρίσκεται στὴ μελέτη του, Δευτερολογία περὶ τοῦ ζητήματος τῆς ἁπλοποιήσεως τῆς γραφομένης γλώσσης καὶ τῆς ὀρθογραφίας, ἀπόσπασμα ἐκ τῆς Ἐπιστημονικῆς Ἐπετηρίδος τοῦ Ἐθνικοῦ καὶ τοῦ Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου τοῦ ἔτους 1915 - 1916, 1916, 101 σελ. Ἡ σημερινὴ ἀπάντηση εἶχε ἑτοιμαστῆ τὸ καλοκαίρι τοῦ 1917, ἄργησε ὅμως νὰ δημοσιευτῆ γιατὶ ἐκτὸς ἀπὸ τὸ Δελτίο ἄλλα εἰδικὰ ἐπιστημονικὰ περιοδικὰ δὲ δέχονται γλωσσικὲς μελέτες γραμμένες στὴ δημοτική. Μνημονεύεται μὲ τὴ βραχυγραφία *Δευτερ.* Οἱ ἀριθμοὶ τῶν σελίδων σημαίνουν σελίδες τῆς χωριστῆς μελέτης. Γιὰ τὴν Ἐπετηρίδα πρέπει νὰ προσθέση κανένας τὸν ἀριθμὸν 48.

τὶς γνῶμες του ὅμως γι' αὐτὴ τὶς βρίσκομε σὲ πολλὲς μελέτες ποὺ σὲ διάφορες ἐποχὲς ἔτυχε νὰ γράψη [2]. Οἱ κεντρικὲς ἰδέες ποὺ μπορεῖ κανεὶς νὰ βγάλη ἀπ' ὅσα ἔγραψε ὁ Χατζιδάκις γιὰ τὴν ὀρθογραφία μας συνοψίζονται στ' ἀκόλουθα:

α) Ἡ ὀρθογραφία μας εἶναι πολὺ δύσκολη. Οἱ τόνοι καὶ τὰ πνεύματα, τὰ μακρὰ καὶ τὰ βραχέα, τὰ διάφορα *ι, η, υ, ει, οι, υι, η,* οἱ δίφθογγοι καὶ τὰ διπλὰ σύμφωνα, μόνο ἱστορικὴ σημασία ἔχουν πιὰ γιὰ μᾶς σήμερα χωρὶς καμιὰ ὠφέλεια, καὶ εἶναι μεγάλο βάσανο, ἰδίως γιὰ τὸ δημοτικὸ σχολεῖο.

β) Ἡ ἱστορική μας ὀρθογραφία εἶναι ἀπόφαση ἀνέκκλητη τῆς ἱστορίας μας καὶ τοῦ ἔθνους ποὺ τὴν καθιέρωσε. Δυστυχῶς δὲν εἶναι πιὰ δυνατὸ τίποτε ν' ἀλλάξωμε. Εἴμαστε ἀχώριστα δεμένοι μὲ τοὺς ἀρχαίους καὶ σὲ πολλὰ ἄλλα πράματα καὶ στὴν ὀρθογραφία, καὶ ἡ παραμικρὴ ἀλλαγὴ ποὺ θὰ τολμούσαμε νὰ δοκιμάσωμε ἐδῶ θὰ εἶναι καταστρεπτικὴ γιὰ τὸ ἔθνος, ἀφοῦ θὰ κάμη μεγαλύτερη τὴ διαφορὰ τῆς νέας ἀπὸ τὴν ἀρχαία γλῶσσα.

γ) Στὴ σημερινὴ ὀρθογραφικὴ χρήση μποροῦμε καὶ πρέπει νὰ καινοτομήσωμε μόνο ὅταν εἶναι νὰ ἐφαρμοστῆ πιστότερα καὶ πλατύτερα ἡ ἱστορικὴ ἀρχὴ (λ. χ. *τραυῶ, τραύηξα* ἀντὶ *τραβῶ, ἐλαιές, τώρα, λάδι, μικρούλλα, κωπέλλα* ἀντὶ *ἐλιές, τώρα, λάδι, μικρούλα, κωπέλα, καλύτερος* ἀντὶ *καλλίτερος* ἢ *καλήτερος, σμείγω* ἀντὶ *σμίγω, φιλεῖ, τσώφλοι, τὸ χείλη, στραβοπόδις, γαλανομμάτις, Ἀντώνις, Βασίλεις, πετᾷει* ἀντὶ *φιλί, τσώφλι* ἢ *τσόφλι, χείλι, στραβοπόδης, γαλανομάτης, Αντώνης, Βασίλης, πετάει).*

δ) Ἔτσι κερδίζομε δύο σημαντικὰ πράματα: ἡ ὀρθογραφία μας ἀποχτᾶ λογικὴ καὶ συγέπεια, ἀφοῦ ἐφαρμόζεται ἡ ἱστορικὴ ἀρχὴ πέρα πέρα, καὶ μὲ τὴν ἐτυμολογικὴ διαφάνεια ποὺ παίρνουν οἱ γραμμένες λέξεις φαίνεται ἀπὸ ποιὰ ἀρχαία ἔρχεται ἡ κάθε λέξη ἢ πῶς καὶ γιατί ἄλλαξε ἕνας τύπος.

ε) Δὲν ὑπάρχει κανένας λόγος ν' ἀνακινοῦμε ὀρθογραφικὰ ζητήματα. Τὸ ζήτημα δὲν εἶναι ἂν θὰ ἔχωμε ὀρθογραφία εὔκολη ἢ δύσκολη, ἀλλά: ἂν θὰ γράφωμε τὴ γλῶσσα μας καθὼς οἱ ἀρχαῖοι ἢ ὄχι, ἂν θὰ ἔχωμε τὴν ἴδια γλῶσσα μὲ αὐτοὺς ἢ ἂν θὰ τὴ διασπάσωμε.

ζ) Ἂν εἶναι ν' ἀφήσωμε μιὰ φορὰ τὴν ἱστορικὴ ὀρθογραφία καὶ νὰ γράψωμε τὴ γλῶσσα μας ἀλλιῶς, τότε θὰ τὸ κάνωμε ὄχι μὲ

[2] Βλ. Ὀρθογρ. σ. 9 ἀ, 96, 110 - 115 κ. ἀ.

μισὰ μέτρα καὶ ἀσυνέπειες ἀλλὰ μὲ καθαρὸ φωνητικὸ σύστημα.

Ἀναφέρω μερικὲς ἀπὸ τὶς χαρακτηριστικώτερες γνῶμες (βρίσκονται συγκεντρωμένες μαζὶ μὲ ἄλλες στὴν Ὀρθογρ., σ. 2, 111, 114, 11, 111, 112, 114, 132, 133).

α) «Πολλῷ μείζονα δυσκολίαν [παρὰ ἡ διγλωσσία μας] παρέχει τοῖς διδασκομένοις ἢ παρ' ἡμῖν ἀρχαιόθεν ἐπικρατοῦσα ἱστορικὴ ὀρθογραφία μετὰ τῶν διαφόρων διφθόγγων, τῶν μακρῶν καὶ βραχέων φωνηέντων, τῶν ποικίλων τόνων καὶ πνευμάτων, ὀξείας, βαρείας καὶ περισπωμένης, δασείας καὶ ψιλῆς, τῶν ἁπλῶν καὶ διπλῶν συμφώνων κτλ. Ταῦτα ὄντως βασανίζουσι μεγάλως καὶ ἐπὶ μακρὸν τοὺς παῖδας διδασκομένους καὶ μανθάνοντας αὐτὰ μηχανικῶς, ἅτε οὐδὲν τούτων αἰσθανομένους ἐν τῇ γλώσσῃ ἣν λαλοῦσι καὶ μανθάνουσιν. Καὶ ὅμως περὶ τῆς μεγίστης ἀληθῶς ταύτης πληγῆς οὐδὲν λέγουσιν οἱ νεωτερισταὶ [δηλ. οἱ φίλοι τῆς δημοτικῆς]». «Οὐδεμία δ' ἀμφιβολία ὅτι, ἂν κατίσχυεν ἡ τῶν Κρητῶν ἢ ἡ τοῦ Βηλαρᾶ ὀρθογραφία, ἡ ριζικῶς καὶ ἀληθῶς ἀπαλάσσουσα τὴν γλῶσσαν ἡμῶν τοσούτου περιττοῦ φορτίου, ἡ διδασκαλία καὶ μάθησις αὐτῆς ἐν τοῖς σχολείοις θὰ ἦτο πολὺ εὐκολωτέρα. Καὶ ὅμως πάντα ταῦτα, καίπερ λογικά, παρ' οὐδενὸς ἔτυχον ὑποδοχῆς» Τὸ πρόβλημα τῆς νεωτέρας γραφομένης ἑλληνικῆς ὑπὸ K. Krumbacher καὶ ἀπάντησις εἰς αὐτὸν ὑπὸ Γ. Χατζιδάκι, Ἀθῆναι 1905 (Βιβλιοθήκη Μαρασλῆ) σ. 834. «... Ὁμολογουμένως τὰ πνεύματα καὶ οἱ τόνοι, τὰ μακρά, τὰ βραχέα καὶ τὰ δίχρονα, αἱ δίφθογγοι, τὰ πολλὰ *ι (ι, υ, η, οι, ει, η, υι)*, τὰ διπλᾶ σύμφωνα κλπ. οὐδένα μὲν ἄλλον ἢ ἱστορικὸν λόγον ἔχουσι, δύσκολον δὲ τὴν μάθησιν τῆς ἡμετέρας γλώσσης καθιστῶσι» Ἀπάντησις κτλ. σ. 603.

β) «... Συχνάκις ἀκούομεν διαφόρων εἰσηγουμένων καινὰ περὶ τὴν ὀρθογραφίαν δαιμόνια, οἷον τὴν κατάργησιν τῆς δασείας, τῆς περισπωμένης, τῆς βαρείας κλπ. κλπ. Ἀγνοοῦσι δ' ὡς φαίνεται, οὗτοι ὅτι, ἀφοῦ τὰ ἀρχαῖα τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης μνημεῖα δὲν δύνανται νὰ τυπῶνται καὶ ἀναγινώσκωνται ἄλλως ἢ ὅπως νῦν γίνεται, εἶναι ἄντικρυς ἐθνοφθόρος πᾶσα πρότασις περὶ διαφόρου ὀρθογραφίας τῆς νέας ἡμῶν γλώσσης περὶ τοὺς τόνους, τὰ πνεύματα, τὰς διφθόγγους κτλ. κτλ....» Γλωσσολογικαὶ Μελέται σ. 525.

γ, δ) «Ἀφοῦ διὰ τὴν ἐπικράτησιν τῆς (ἱστορικῆς) ἀρχῆς πολλαὶ ἐπῆλθον καὶ σήμερον ἀκόμη ἐπέρχονται μεταβολαὶ τῆς γραφῆς εἰς τὸν γραπτὸν ἡμῶν λόγον, κανονιζόμενον ἀδιαλείπτως κατὰ τὴν ἀρχαίαν ὀρθογραφίαν, καλὸν εἶναι νὰ εἰσαχθῇ αὕτη καὶ ἐφαρμοσθῇ πανταχοῦ, τὸ μὲν ἵνα μὴ φαινώμεθα ἀνακόλουθοι, τὸ δὲ ἵνα αἱ ἐκ τῆς ὀρθογραφίας ταύτης ὠφέλειαι καταστῶσιν ὅσον οἷόν τε καθολικώτεραι. Τῶν ὠφελειῶν δὲ τούτων οὐχὶ ἐλαχίστη εἶναι ἀναντιλέκτως αὕτη, ὅτι διὰ τῆς ὀρθογραφίας καθίσταται τοῖς εἰδήμοσι τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς καταφανὴς οὐ μόνον ἡ ταυτότης καὶ ἡ συγγένεια τῶν νέων λέξεων πρὸς τὰς ἀρχαίας ἀλλὰ καὶ ὁ τρόπος καθ' ὃν ἄλλαι ἐγένοντο ἢ μετεπλάσθησαν» Μεσαιων. 1. σ. 561. «Ἔργον τῆς ὀρθογραφίας τῶν λέξεων παρ' ἡμῖν εἶναι νὰ παριστᾷ ὅσον οἷόν τε ἀκριβέστατα» τὶς ἀλλαγὲς ποὺ ἔγιναν στὴν ἱστορικὴ ἐξέλιξη. «Αἱ λέξεις καὶ οἱ τύποι, ὧν δι' ἀναλογίας, ὑλικῆς ἢ τυπικῆς, ἠλλοιώθησαν καὶ οἱ φθόγγοι... κατ' ἀρχὴν πρέπει νὰ ὀρθογραφῶνται ὅπως τὰ πρότυπα καθ' ἃ ἡ ἀλλοίωσις ἐγένετο, ἵνα οὕτω δεικνύηται καὶ ἡ ὁδός, δι' ἧς ἐχώρησε τὸ μεταμορφοῦν πνεῦμα» Μεσαιων. 1. σ. 568. «... τὸ μεταβληθέν, εἴτε φωνῆεν, εἴτε τόνος, εἴτε ὁτιδήποτε εἶναι, ὀφείλει νὰ κανονίζηται καὶ παριστᾶται κατὰ τὸ φωνῆεν, τὸν τόνον κτ. τ. τῶν λέξεων ἢ τύπων ἐκείνων, οἷς ἀναμφιλέκτως συνεξέδραμεν» Μεσαιων. 1. σ. 563.

ε) «Ἀφοῦ τὰ τῆς γλώσσης ἡμῶν ἔχουσιν ὅπως ἔχουσιν, τ. ἐ. ἀφοῦ δουλεύομεν... τοῖς ἀρχαίοις, καὶ ἐκ τῆς γλώσσης αὐτῶν ἐξαρτώμεθα γλωσσικῶς, τὸ ζήτημα κυρίως δὲν εἶναι ὁποῖον ἐτέθη [ἀπὸ τὸ Σκυλίτση], περὶ δυσκολίας ἢ εὐκολίας, ἄλλως τε καὶ τοσοῦτον εὐτελοῦς καὶ ἀμφιβόλου, ἀλλὰ περὶ ἑνότητος ἢ διασπασμοῦ τῆς γλώσσης» Ἐφημερὶς 14 (1887) ἀρ. 28. «... Ἡμεῖς ἀκολουθοῦντες ἀλλοτρίᾳ ἡμῶν χρήσει ἔν τε τῇ ὀρθογραφίᾳ καὶ τῷ τονισμῷ, ἀνάγκη πολλάς καὶ ποικίλας νὰ ὑφιστάμεθα δυσκολίας. Ἀλλ' ὅμως δὲν δυνάμεθα ἄλλως· ἀνάγκη ἢ πάντα νὰ παραλάβωμεν ὅπως μὴ ἐπέλθῃ διάσπασις τῆς γλωσσικῆς ἑνότητος καὶ ἐν τῇ γραφῇ, ἢ ἀσπασθέντες τὴν

ἀρχὴν τῆς εὐκολίας καὶ προόδου ὅπως αἱ μεταβολαὶ ὀνομάζονται, ν' ἀφροντιστήσωμεν παντάπασι περὶ ἱστορικῆς παραδόσεως . . . » Ἐφημερὶς 14 (1887) ἀρ. 29.

ζ) «Ἂν ποτε ἤθελε παρ' ἡμῖν κριθῇ ἀναγκαῖον νὰ ἀποβληθῇ μὲν ἡ ἱστορικὴ ὀρθογραφία, εἰσαχθῇ δὲ ἡ κατὰ τὴν νεωτέραν ἡμῶν προφοράν . . . ἀναγκαίως ἔχει ἕνα τοῦτο γένηται οὐχὶ ἀνακολούθως καὶ τμηματικῶς, ἀλλὰ συστηματικῶς καὶ κατὰ λογικὴν ἀκολουθίαν ἵνα τοὐλάχιστον τὰ ἐκ τῆς μεταβολῆς ταύτης ὠφελήματα ἀντισηκώσωσιν τὰς μελλούσας νὰ προκύψωσι βλάβας, οὐχὶ δ' ἡμιτελῶς ὅπως προτείνουσί τινες ὅτε τὰ μὲν δύσκολα τῆς παραδόσεως οὐδαμῶς αἴρονται, καὶ δύο συγχρόνως καὶ ἀλλήλοις ἐναντία συστήματα, τὸ τῆς ἱστορικῆς καὶ τὸ τῆς φωνητικῆς ὀρθογραφίας, συμφύρονται οὐδενὶ ξὺν νῷ» Μεσαιων. 1. σ. 616.

«. . . Ἂν ἠκολουθοῦμεν τὸ ὀρθογραφικὸν σύστημα τοῦ Γιάννη Βηλαρᾶ τῆς ρομέηκης γλόσας ἢ ἂν μετεχειριζόμεθα τὸ λατινικὸν ἀλφάβητον . . . μὰ τὴν ἀλήθειαν ἐγὼ δὲν θὰ ἐλυποῦμην πολύ, ἂν τοῦτο εἶχε συμβῇ» Ἑβδομὰς 4 (1887). «Μία μόνη ὑπάρχει θεραπεία» ἂν δὲ μᾶς ἀρέσῃ ἡ ἱστορικὴ ἀρχή, «ἡ ἀποβολὴ σύμπαντος τοῦ συστήματος τῆς ἱστορικῆς καὶ ἡ εἰσαγωγὴ τοῦ τῆς φωνητικῆς» Ἀπάντησις σ. 611.

Ἀνάγκη γιὰ κάποια ἀναθεώρηση.

3. Οἱ ἰδέες αὐτές, ποὺ μόνο σὲ λίγα σημεῖα παρουσιάζουν ἀτομικοὺς νεωτερισμοὺς τοῦ εἰσηγητή τους (βλ. γ), δὲν μπόρεσαν ὡστόσο νὰ ἐπικρατήσουν τελειωτικά. Οἱ ἀνάγκες τῆς σύγχρονης ζωῆς καὶ ἡ ἐθνικὴ συνείδηση ποὺ δυνάμωσε εἶχαν στὰ τελευταῖα εἴκοσι ὡς τριάντα χρόνια καὶ στὴ διαμόρφωση τῆς νέας μας γλώσσας διπλὸ ἀντίχτυπο, πραχτικὸ καὶ θεωρητικό: α) καλλιεργήθηκε πλατύτερα καὶ συστηματικώτερα ἡ δημοτική, καὶ ἄρχισε νὰ γίνεται ἁπλούστερη καὶ ἡ συνηθισμένη καθαρεύουσα, καὶ β) ἀναγνωρίστηκε πὼς ἔπειτα ἀπὸ 2000 χρόνια ἔγιναν στὴ γλῶσσα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ σημαντικὲς ἀλλαγές, ὥστε καὶ ἐδῶ καὶ σὲ ἄλλες ἐκδηλώσεις τῆς ἐθνικῆς ψυχῆς οὔτε σκόπιμο εἶναι νὰ γυρίσωμε τεχνητὰ πίσω οὔτε μποροῦμε νὰ ἐπιδιώξωμε μιὰ ψεύτικη μίμηση.

Ἔτσι καὶ εἰδικώτερα στὴν ὀρθογραφία, ἐνῶ τὸ ἀφθονώτατο πιὰ μεταχείρισμα τῶν νέων τύπων ἔκανε τὶς ὀρθογραφικὲς δυσκολίες περισσότερες καὶ πιὸ ἀνυπόφορες, καὶ φανέρωνε καθαρώτερα τὴν ἀδυναμία μας νὰ συμμορφώσωμε τὴ γραφὴ τῆς νέας γλώσσας στὶς ὅλο καὶ ἀπαιτητικώτερες ἀξιώσεις τῆς ἀρχαίας ὀρθογραφίας, μιὰ λιγώτερο συντηρητικὴ καὶ φιλοσοφικώτερη ἀντίληψη γιὰ τὴ θέση γλώσσας καὶ ὀρθογραφίας μέσα στὶς ἀνάγκες τῆς κοινωνικῆς ζωῆς καὶ τῆς ἐθνικῆς οἰκονομίας, ἄρχισαν νὰ μετατοπίζουν τὸ κέντρο τοῦ βάρους ἀπὸ τὸ ἀδιάσειστο δόγμα μιᾶς τυφλῆς ἱστορικῆς ἀρχῆς, πρὸς τὴν ἁπλότητα κι εὐκολία ποὺ πρέπει νὰ ζητήσωμε ἀπὸ τὴν ὀρθογραφία μιᾶς ἀληθινὰ ἐθνικῆς γλώσσας.

Νέες ἀρχές. Ἁπλοποιημένη ἱστορικὴ ὀρθογραφία.

4. Ἂν στὴν πράξη τῆς καθημερινῆς ζωῆς εἶναι εὔκολο νὰ δοῦμε τὴ μεταστροφὴ αὐτὴ τῶν ὀρθογραφικῶν ἰδανικῶν — συστηματικώτερα, μὰ καὶ μὲ ἀρκετὴ συντηρητικότητα ἔγινε αὐτὸ στὶς διάφορες ἐκδόσεις τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου — στῆς θεωρίας τὴ σφαῖρα μόνο μικρὰ συμπτώματα βρίσκομε [3] ὡς τὴν ἐμφάνιση τῆς Ὀρθογραφίας μου, ὅπου παρουσιάζονται συστηματοποιημένες καὶ καθαρώτερες οἱ σύγχρονες τάσεις. Ἀντίθετα μὲ τὴν αὐστηρὰ συντηρητική — ἀναχρονιστικὴ πιὰ σήμερα — ἄποψη τῆς παλιᾶς ὀρθογραφίας, καὶ μὲ βάση ἐξελιχτική, στηρίζεται ἐκεῖ ἡ ὀρθογραφικὴ σκοπιμότητα σὲ νέα κριτήρια, καὶ χωρὶς ν' ἀφήνεται ἡ ἱστορικὴ ἀρχὴ γίνεται ἡ προσπάθεια, ὄχι ἀντίθετα ἄλλωστε ἀπὸ τὴ σημερινὴ χρήση, νὰ ρυθμιστῇ σὲ κάπως τροποποιημένη νέα βάση. Οἱ κύριες ἰδέες ποὺ ἀναπτύσσονται διεξοδικὰ στὴν Ὀρθογραφία μου εἶναι οἱ ἀκόλουθες:

Α) Ἕνα ἀπὸ τὰ προβλήματα τῆς φυλῆς μας, μικρὸ μὰ σοβαρὸ καὶ δυσκολόλυτο, εἶναι καὶ τ' ὀρθογραφικό. Ἡ ἀνάγκη γιὰ τὴν ὀρθογραφικὴ μεταρρύθμιση φανερώνεται ὅλο καὶ ἀπαιτητικώτερη, ἰδίως τώρα ποὺ κρίνομε τὰ ἐκπαιδευτικά μας ζητήματα μὲ ἀρτιώτερη ἐπίγνωση γιὰ τὶς ἀνάγκες τοῦ κράτους καὶ τὶς ἀπαιτήσεις τῆς ἐθνικῆς ζωῆς (σ. 2 - 4).

Β) Ἀντίθετα μὲ τὴ διαμόρφωση τῆς ὀρθογραφίας μας στὶς τελευταῖες ἰδίως δεκαετηρίδες ὁ δημοτικισμός, μαζὶ μὲ τὴ νέα σκέψη ποὺ ἄρχισε ν' ἀντικρίζῃ τολμηρότερα τὰ ἐθνικὰ προβλήματα, ἔφερε καὶ στ' ὀρθογραφικὸ ζήτημα μιὰ νέα ἀντίληψη. Στὴν πράξη δείχτηκε σχετικὰ ἐπιφυλαχτικός, ἀλλὰ παράλληλα μὲ τὴν πραχτικὴ καλλιέργεια τῆς δημοτικῆς σημειώθηκαν διάφορες προσπάθειες γιὰ νὰ κανονιστῇ ἡ ὀρθογραφία σὲ νέες βάσεις (σ. 5 - 17).

Γ) Ἡ σημερινὴ πεῖρα δείχνει τῆς ὀρθογραφίας τὸ σχολικὸ ἰδανικὸ ἀνέφικτο καὶ οἱ δυσκολίες μεγαλώνουν μὲ τὴν καθιέρωση τῆς νέας γλώσσας. Ἡ ὀρθογραφία μας ζωγραφίζεται χαρακτηριστικὰ στὰ ἐπίσημα ἀναγνωστικά, ὅπου δὲν ἐφαρμόζεται συστηματικὰ κανένας σχεδὸν ἀπὸ τοὺς ὀρθογραφικοὺς κανόνες (σ. 17 - 22).

Δ) Τὴ διαρρύθμιση τῆς ὀρθογραφίας θὰ βοηθήσῃ τὸ ξεκαθάρισμα ἀπὸ μερικὲς προλήψεις ποὺ βαραίνουν στὴν κοινωνία καὶ θολώνουν τὴν κρίση της. Τέτοιες εἶναι: πὼς μένοντας πιστοὶ στὴ σημερινὴ γραφὴ γράφομε ὅπως ἀκριβῶς ἔγραφαν οἱ ἀρχαῖοι — πὼς γλῶσσα καὶ γραφὴ εἶναι τὸ ἴδιο, κι ἔτσι οἱ ὀρθογραφικὲς καινοτομίες

[3] Βλ. Ὀρθογρ. σ. 17, 18 ἀ. Ἔξω ἀπὸ τὸν κύκλο τῶν δημοτικιστῶν ἀξίζει νὰ προσέξωμε τὶς γνῶμες τοῦ Φαρδύ, τοῦ Γεωργακάκη, τοῦ Μπούτουρα καὶ τοῦ Thumb (Ὀρθογρ. σ. 106, 116, 118, κ. ἀ.). Γιὰ τὸν Ψυχάρη βλ. Ὀρθογρ. σ. 17.

πειράζουν τὴ γλῶσσα — πὼς σκοπὸς τῆς ὀρθογραφίας εἶναι ὄχι ν' ἀποτυπώνῃ τὴ λαλιά μας καὶ νὰ ἐξυπηρετῇ τὰ πραχτικὰ συμφέροντα τοῦ ἔθνους, μὰ νὰ εἰκονίζῃ μὲ τὴν ἐτυμολογικὴ διαφάνεια τὴν ἱστορία τῶν λέξεων [4] ἢ νὰ παρουσιάζῃ ἀπόλυτη λογικὴ συνέπεια, πρᾶμα ποὺ δὲ βρίσκομε οὔτε στὶς ἄλλες γλῶσσες — πὼς εἶναι ἀνάγκη νὰ ὁδηγηθοῦμε ἀπὸ τὸ δίλημμα ἢ ἡ ἱστορικὴ ἀρχὴ πέρα πέρα ἢ ριζικὴ μεταρρύθμιση καὶ φωνητικὴ ὀρθογραφία, χωρὶς κανένα συμβιβασμό, ἐνῶ ἴσια ἴσια ἡ μόνη λύση εἶναι ἁπλοποιήσεις ἐφαρμόσιμες καὶ ἀλλαγὲς σκόπιμες, ὥστε νὰ κάνωμε τὴν ὀρθογραφία μας ὅσο γίνεται ἁπλὴ κι εὐκολομάθητη (σελ. 22 - 29).

Ε) Μὲ τὴ σημερινή μας πολυγλωσσία εἶναι ἀνάγκη γιά, νὰ ρυθμιστῇ ἡ ὀρθογραφία μας νὰ ὁριστῇ πρῶτα γιὰ ποιὰ γλῶσσα πρόκειται καὶ νὰ καθορίσωμε καὶ γενικώτερα τὴ θέση μας πρὸς τὴν παράδοση. Ἡ ἄποψη ἑνὸς δημοτικισμοῦ ἐξελιχτικοῦ εἶναι: καθο-

[4] «Ἡ ὀρθογραφία ἔχει πάντα ἔργο ... νὰ ἐξυπηρετῇ τὰ σημερινὰ πραχτικὰ συμφέροντα, κι ὄχι νὰ μᾶς μαθαίνῃ τὰ πορίσματα τῆς γλωσσικῆς ἐπιστήμης — ἢ νὰ παρουσιάζῃ τὰ περισσότερα πλεονεχτήματα σὲ φιλολογικὲς ἐκδόσεις. Δὲν εἶναι ἡ ὀρθογραφία πολυτέλεια καὶ λοῦσο, προωρισμένο γιὰ τοὺς λόγιους μόνο ἢ τοὺς διαβασμένους ποὺ ἔχουν καιρὸ καὶ διάθεση νὰ μαθαίνουν καὶ νὰ θυμοῦνται κανόνες, μὰ γιὰ ὅλο τὸ λαό, γιὰ ὁλόκληρο τὸ ἔθνος. Καθὼς ἔχει ἕνα ἔθνος πολύτιμο δικαίωμα νὰ καταλαβαίνῃ, νὰ μιλᾷ καὶ νὰ γράφῃ τὴ γλῶσσα τοῦ κράτους του, ἔτσι ἔχει δικαίωμα καὶ στὴν ὀρθογραφία του· πρέπει αὐτὴ νὰ εἶναι τέτοια, ὥστε χωρὶς μεγάλες δυσκολίες νὰ τὴν ξέρῃ κι ὁ τελευταῖος πολίτης ποὺ φοίτησε στὸ δημοτικὸ σχολειό· καὶ δὲ χρωστᾷ τίποτε ἕνας ὁλόκληρος λαὸς νὰ βασανίζεται καὶ νὰ θυσιάζῃ ἄδικα πολυτιμότατη ἐνέργεια πνευματική, ποὺ ἀφαιρεῖ ἀπὸ τὴ μόρφωσή του καὶ τοῦ αὐξάνει τὶς δυσκολίες γιὰ τὸν ἀγῶνα τῆς ζωῆς. Ἂν οἱ ἱστορικὲς γραφὲς μᾶς βοηθοῦν νὰ καταλαβαίνωμε καλύτερα τὴν ἱστορία τῆς γλώσσας καὶ νὰ μᾶς θυμίζουν ἀπὸ ποῦ ἔρχεται καὶ πῶς ἄλλαξε μιὰ λέξη, αὐτὴ τους *ἡ ἐτυμολογικὴ διαφάνεια δὲν ἔχει νὰ κάνῃ τίποτε μὲ τὸ σκοπὸ τῆς γραφῆς*· εἶναι ἀναγκαῖο μόνο, κι ὠφέλιμο βέβαια, ἐπακόλουθο στὸ μεγάλο καὶ δυσκολοβάσταχτο βάρος τῆς ἱστορικῆς ὀρθογραφίας. Τάχα, ρωτᾷ σωστὰ ὁ Χριστόπουλος, ταῖς λέξαις τῆς γλώσσας ταῖς ἔχομεν, διὰ νὰ ἠξεύρομεν πόθεν παράγονται, ἢ διὰ νὰ φανερώνομεν μ' αὐταῖς τὰ νοήματά μας. Ἂς παράγονται ἀπ' ὅπου θέλουν» Ὀρθογρ. σ. 25. «Οἱ ἱστορικὲς γραφές, πεῖρα μὲ ει καὶ Ἄιδης μὲ α καὶ τὴν ὑπογραμμένη κοντά του, μὲ δασεῖα, ὀξεῖα καὶ ᾳ, εἶναι σημάδια ποὺ μᾶς κληρονόμησε ἡ παράδοση, χωρὶς καμιὰ ἀξία ἐσωτερική, καὶ σπουδαία μορφωτικὴ δύναμη, μποροῦμε λοιπὸν στὴν ἀνάγκη νὰ τὰ μεταχειριστοῦμε καὶ παραβαίνοντας τὴν ἱστορικὴ ἀλήθεια, ἂν ἔτσι ἐξυπηρετοῦμε καλύτερα τὰ σύμφεροντα τοῦ ἔθνους μας, ποὺ εἶναι ἡ summa lex, μποροῦμε ἀκόμη, ὄχι μόνο νὰ μὴν ἐφαρμόσωμε τὶς ἐτυμολογικὲς γραφὲς ὡς τὶς τελικὲς συνέπειες, μὰ καὶ νὰ τὶς περιορίσωμε στ' ἀπολύτως ἀναγκαῖα» Ὀρθογρ. σ. 26.

λικὴ χρήση τῆς δημοτικῆς, μὲ τὴν ἀναγνώριση ὅμως γιὰ τὴ σημασία ποὺ ἔχει ἡ ἀρχαία γλῶσσα μέσα στὴν ἐθνικὴ ζωὴ καὶ τὴ θέση ποὺ διατηρεῖ ἡ καθαρεύουσα μέσα στὸ σχολεῖο (σ. 30 - 31).

Ζ) Γιὰ τοὺς λόγους αὐτοὺς θ' ἀποκλείσωμε τὴ φωνητικὴ ὀρθογραφία, καθὼς καὶ κάθε ριζικὴ μεταρρύθμιση. Εἶναι ἀνάγκη νὰ διατηρηθῇ ἡ βάση τῆς ἱστορικῆς ἀρχῆς, θὰ ἐπιδιώξωμε ὅμως κάθε ἁπλοποίηση ποὺ δὲν παρουσιάζει ριζικὴ ἀντίθεση μὲ τὴν «ἀρχαία» ὀρθογραφία. (Ἔτσι ἰδίως στοὺς νεωτερικοὺς σχηματισμούς: *ἀγόρι, ἴσκιος, λιώνω* καὶ ὄχι *ἀγώρι, ἥσκιος, λειώνω*, στὶς ξένες λέξεις: *ρόκα, πουλί, μακαρόνια, καντελόριζα, τιμόνι* καὶ ὄχι *ρόκκα, πουλλί, μακαρώνια, καντελλόρριζα, τημώνι*, στὴν κατάργηση τῆς ὑπογεγραμμένης, τοῦ ἀρχικοῦ ῥ (ἀντὶ ρ), τοῦ ῥῥ (ἀντὶ ρρ), στὴν περιωρισμένη χρήση τοῦ γγ (κοντὰ στὸ γκ), τοῦ ρρ, τοῦ ἀποστρόφου καὶ μερικῶν διφθόγγων, καὶ τὸν περιορισμὸ τῆς περισπωμένης, ὅσο δὲν μποροῦμε νὰ καταργήσωμε ἢ νὰ περιορίσωμε τοὺς τόνους.

Ἡ τονικὴ ἁπλοποίηση εἶναι ἀπὸ τὶς εὐκολώτερες μεταρρυθμίσεις ποὺ μποροῦμε νὰ πετύχωμε καὶ ἀπὸ τὶς πιὸ οὐσιαστικὲς (σ. 31 - 57).

Η) Ἔχουν δοκιμαστῇ ὡς τώρα καὶ ἄλλες ἁπλοποιήσεις μέσα στὰ ὅρια τῆς ἱστορικῆς ὀρθογραφίας, μερικές τους μάλιστα συνηθίζονται σήμερα σὲ ἀρκετὰ μεγάλο κύκλο (λ. χ. ἅμα δὲ σημειώνεται πιὰ ἡ ὑποταχτικὴ *(θὰ ἔχεις, νὰ πεῖς)* καὶ ἡ χρονικὴ αὔξηση καὶ ἀναδίπλωση (λ. χ. *συνόδευα, ἐξαφλημένος)*, οἱ ἁπλοποιημένες γραφὲς τῶν παραθετικῶν *-ότερος* (ἀντὶ *-ώτερος)*, *-οσύνη* (ἀντὶ *-ωσύνη)*, τῶν συνιζημένων *ἀλήθια, μιάζω* (ἀντὶ *ἀλήθεια, μοιάζω* κτλ.). Ἀπὸ τοὺς νεωτερισμοὺς αὐτοὺς οἱ περισσότεροι εἶναι σήμερα ἀνεφάρμοστοι καὶ πρόωροι, τουλάχιστον ὅσο δεχόμαστε τὴν ἄποψη (Ε) καὶ δὲν εἶναι σκόπιμο νὰ παρουσιάζωμε στὸ μαθητὴ τόσο διαφορετικὲς ὀπτικὲς εἰκόνες κατὰ τὴ σχολικὴ διδασκαλία (σελ. 58 - 59).

Θ) Ἡ ὀρθογραφικὴ μεταρρύθμιση εἶναι ἰδίως ἐκπαιδευτικὴ ἀνάγκη, καὶ δὲν πρέπει νὰ μᾶς τρομάξουν οἱ ἀναπόδραστες μικροδυσκολίες ποὺ ἔχει κάθε σύστημα ἢ ποὺ θὰ βρῇ ἡ σημερινὴ γενεά, συνηθισμένη στὴν παλιὰ ὀρθογραφία. Τ' ὀρθογραφικὸ ζήτημα θὰ λυθῇ ἅμα ὡριμάσῃ στὴ φωτισμένη κοινωνία ἡ συνείδησή του (σ. 60 - 63).

Τὰ δύο συστήματα.

5. Μὲ τὶς προτάσεις αὐτὲς ἀναγνωρίζονται, καθὼς εἶχε γίνει καὶ ἀπὸ τὸ Χατζιδάκι, οἱ πολλὲς δυσκολίες τῆς σημερινῆς ὀρθογραφίας (πδ.

Γ' καὶ α), καὶ ἡ ἀδυναμία μας νὰ ἐγκαταλείψωμε τὴν ἱστορικὴ ἀρχή. (Ζ, β). Ἀντίθετα ὅμως πρὸς τὴν παλιότερη ἀντίληψη ὁρίζεται διαφορετικὰ ἡ βάση ἀπὸ τὴν ὁποία θὰ κρίνωμε τ' ὀρθογραφικό μας πρόβλημα καὶ ἀλλιῶς κρίνονται τὰ προσόντα τῆς ὀρθογραφίας τῆς ἐθνικῆς γλώσσας: Ἡ ἐξέλιξη τῶν τελευταίων δεκαετηρίδων μᾶς ἔδωσε τὴ δύναμη νὰ αἰσθανθοῦμε πιὸ ἀνεξάρτητη τὴ σύγχρονη ἐθνικὴ ζωὴ ἀπὸ τὴν ἀρχαία ἑλληνική, ἄρα καὶ τὴ σχέση νέας καὶ ἀρχαίας γλώσσας (Ε, β), ἐνῶ μὲ τὴν ἐπικράτηση τῆς ζωντανῆς γλώσσας στὴν τελευταία εἰκοσαετία, τὰ ὀρθογραφικὰ ζητήματα γίνονται πολυπλοκώτερα (Γ). Ἡ πιστὴ καὶ πλατύτατη ἐφαρμογὴ τῆς ἱστορικῆς ἀρχῆς (γ) ἔμελλε βέβαια νὰ χαρίση στὴν ὀρθογραφία τῆς λαϊκῆς μας γλώσσας τὴν ἐτυμολογικὴ διαφάνεια ποὺ θὰ φώτιζε τὴν ἱστορία τῶν λέξεων, καὶ τὴν αὐστηρὴ συνέπεια (δ), ἅμα ὅμως κρίνωμε τὰ προσόντα αὐτά, ὅπως καὶ εἶναι (α), ἐντελῶς δευτερεύοντα πλεονεχτήματα κοντὰ στὸν κύριο, τὸ μοναδικὸ σκοπὸ τῆς ὀρθογραφίας, καὶ ἀποβλέψωμε νὰ τὴ διαρρυθμίσωμε ὅσο γίνεται ἁπλὴ κι εὐκολομάθητη (Δ), τότε, ἀφοῦ ριζικὴ μεταρρύθμιση εἶναι σήμερα ἀδύνατη (ζ, Ζ), ἀντὶ τῆς πλατύτερης ἐφαρμογῆς τῆς ἱστορικῆς ἀρχῆς μένει ὡς μοναδικὴ ἀλλὰ καὶ ἀναγκαία λύση: νὰ τὴν περιορίσωμε ὅσο μποροῦμε καὶ ν' ἁπλοποιήσωμε τὴν ἱστορικὴ ὀρθογραφία, ὅπου εἶναι δυνατὸ ν' ἀποφύγωμε τὴ ριζικὴ ἀντίθεση μὲ τὴν ὀρθογραφία τῆς ἀρχαίας γλώσσας [5].

Ἡ κριτική. Ὁ κ. Σκιᾶς.

6. Μὲ τὴ μελέτη μου γιὰ τὴν ὀρθογραφία μας δὲ δόθηκε ὁλόκληρο σύστημα ὀρθογραφικό. Ἔγινε ὅμως ἡ προσπάθεια νὰ χαραχτοῦν οἱ γενικὲς γραμμὲς ποὺ πρέπει ν' ἀκολουθήση ἡ νεοελληνικὴ ὀρθογραφία, καὶ δίνουνταν ἀφορμὴ νὰ συζητηθοῦν στοὺς πνευματικοὺς κύκλους τὰ ζητήματα ποὺ ἀνακινοῦσα. Μερικοὶ ἐπιστήμονες καὶ παιδαγωγοὶ δήλωσαν ἀμέσως τότε πὼς συμφωνοῦν μὲ τὶς κύριες μεταρρυθμίσεις, τὸν περιορισμὸ τῆς ἱστορικῆς ἀρχῆς καὶ τὴν ἁπλοποίηση τοῦ τονισμοῦ [6], καὶ κοντὰ στὶς διάφορες ἐκδόσεις τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου βγῆκαν τελευταῖα καὶ ἄλλα βιβλία μὲ τὶς ἀρχὲς ἐκεῖνες· ὡστόσο οἱ πνευματικοί μας κύκλοι δὲ βρῆκαν εὐκαιρία νὰ

[5] Βλ. Ὀρθογρ. σ. 30 ἀ, 11.

[6] Εἶναι οἱ κ.κ. Χρ. Τσούντας, Α. Thumb, Ν. Χατζιδάκις, Γ. Σωτηριάδης, καθηγητὲς στὸ Πανεπιστήμιο, Α. Μπούτουρας, Π. Λορεντζάτος, Δ. Τζάρτζανος, Γ. Παπασωτηρίου. Βλ. Δελτίο Ἐκπαιδ. Ὁμίλου 3 (1913) σ. 326 - 330.

παῦν τὴ γνώμη τους, πρᾶμα ποὺ μὲ ὅλες τὶς ἀνώμαλες πολιτικὲς περιστάσεις θὰ μπορούσαμε νὰ περιμένωμε ἀπὸ τόπο μὲ κάποια πνευματικὴ ζωή. Στοὺς δημοτικιστικοὺς κύκλους γενικὰ ἐπιδοκιμάστηκε, μὰ κυρίως χωρὶς νὰ γίνη καμιὰ κριτικὴ ἐπιστημονικὴ στὶς κεντρικὲς ἰδέες [7], ἐνῶ οἱ ἀντίθετοι τὸ ἀγνόησαν [8]. Μόνο ὁ γλωσσολόγος ἑλληνιστὴς A. Thumb, συνοψίζοντας τὴ γνώμη του σὲ μιὰ ξένη ἐπιθεώρηση, ἔγραψε πὼς μὲ τὴν ὀρθογραφία αὐτὴ δόθηκαν ὡρισμένες ὑποδείξεις, ποὺ ἁπλοποιοῦν τὴν ἱστορικὴ ὀρθογραφία καὶ ποὺ θὰ ξεσκλάβωναν τὰ νέα ἑλληνικὰ «ἀπὸ κάμποσα ἀρχαῖα κουρέλια» [9]. Ἀπὸ τοὺς δικούς μας μοναδικὴ ἐξαίρεση ἔκαμε ὁ κ. Σκιᾶς. Στὴν τελευταία του μελέτη γιὰ τὴ γλῶσσα μας, ὅπου ἀνασκευάζει τοῦ κ. Χατζιδάκι τὶς ἰδέες γιὰ τὸ γλωσσικὸ ζήτημα καὶ τὴν ἁπλοποίηση τάχα τῆς καθαρεύουσας, κρίνει διεξοδικὰ καὶ τ' ὀρθογραφικό μου σύστημα.

Εἶναι καλὸ σημάδι πὼς τὸ ἔργο τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου καὶ γενικώτερα τοῦ δημοτικισμοῦ ἄρχισε νὰ βρίσκη τελευταῖα ἀναγνώριση καὶ μέσα στὶς σοβαρὲς συντηρητικὲς σελίδες τῶν πανεπιστημιακῶν ἐπετηρίδων, ἂν καὶ αὐτὸ γίνεται ἀκόμη γιὰ τὴν ὥρα χωρὶς βαθύτερη κατανόηση καὶ μόνο γιὰ νὰ πολεμηθῆ. Καὶ ἔπειτα ἀπὸ τὴν προσοχὴ ποὺ ἔδειξε ὁ κ. Σκιᾶς γιὰ τὴ διαρρύθμιση τῆς νεοελληνικῆς ὀρθογραφίας νόμισα σκόπιμο νὰ μελετηθοῦν προσεχτικώτερα οἱ ἀντιρρήσεις του καὶ τὰ ἐπιχειρήματά του. «Στὴν κατάσταση, ἔλεγα, ποὺ βρίσκεται ἡ ὀρθογραφία μας κάθε βῆμα ποὺ μᾶς φέρνει ἐμπρὸς

[7] Βλ. Νουμᾶ 12 (1914) σ. 142. Νέα Ἑλλάς, 30 - 31 Μαρτίου 1914. Νέα Ζωή, 9, ἀρ. 2, σ. 209 - 210.

[8] Στὰ νέα του ἔργα, ὅπου ἔτυχε νὰ μιλήση γιὰ τὴν ὀρθογραφία μας ὁ Χατζιδάκις μιλεῖ πάντοτε σύμφωνα μὲ τὴ γνωστὴ παλιὰ ἄποψη. Βλ. Χατζιδάκι, Σύντομος ἱστορία τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης 1915, σ. 7, 58 - 59, 70. Τοῦ ἰδ., Ἀκαδημεικὰ Ἀναγνώσματα Γ' α' 1915, σ. 40 καὶ β' 1916. Τοῦ ἰδ., Ἔκθεσις Σεβαστοπουλείου διαγωνισμοῦ 1914, σ. 6. Τὴν ἰδέα τοῦ Χατζιδάκι γιὰ τὶς δικές μου προτάσεις βρίσκει κανεὶς σὲ γενικὲς γραμμὲς στὶς Indogermanische Forschungen 30 = Ἀθηνᾶ 23 (1911) σ. 152 - 160, ὅπου κρίνοντας τὴ μελέτη μου Die Lehnwörter der mittelgriechischen Vulgärliteratur 1909, ἐπικρίνει τοὺς ὀρθογραφικοὺς νεωτερισμούς ποὺ μὲ τὸ ἴδιο πνεῦμα εἶχα ἀπὸ τότε δοκιμάσει. Τὰ ἐπιχειρήματά του μαζὶ μὲ τὴ δική μου ἀπάντηση βρίσκονται στὴν Ὀρθογρ. σ. 118 - 122.

[9] Βλ. Thumb, Modern Greek, στὸ The year's work in classical studies 1914, σ. 172. Εὐνοϊκὰ ἔγραψε γιὰ τὶς μεταρρυθμιστικὲς αὐτὲς προτάσεις καὶ ὁ γάλλος Philéas Lebesgue (= Démétrius Asteriotis, Lettres néogrecques), στὸ Mercure de France 116 (1916) ἀρ. 443, σ. 142.

πρέπει ... νὰ τὸ χαιρετοῦμε εὐφρόσυνα» [10]. Κι ἕνα τέτοιο βῆμα εἶναι, νομίζω, καὶ τοῦ κ. Σκιᾶ ἡ διατριβὴ μὲ ὅλο τὸν ἐπικριτικὸ καὶ ἀρνητικό, καθὼς θὰ δοῦμε, χαρακτῆρα της. Δὲ θὰ δοκιμάσω νὰ ἐξετάσω καὶ ν' ἀνασκευάσω ἕνα ἕνα τὸ καθετὶ ἀπ' ὅσα μάζεψε μὲ πολλὴ φροντίδα καὶ παρατηρεῖ ὁ κ. Σκιᾶς, μέσα στὶς πενήντα σελίδες τῆς Δευτερολογίας του. Θὰ ἔπρεπε νὰ γραφῆ ὁλόκληρο βιβλίο χωρὶς σκοπό, γιατὶ καὶ ὁ κ. Σκιᾶς δὲν πρόκειται νὰ μεταπειστῆ, καὶ γιὰ τοὺς ἄλλους ἀναγνῶστες τέτοια διεξοδικὴ ἀνασκευὴ θὰ ἦταν κουραστικὴ καὶ χωρὶς ἐνδιαφέρον. Ὑπάρχουν ὅμως καὶ ζητήματα μὲ γενικώτερη σημασία ποὺ ἅμα τὰ ἐξετάσωμε θὰ δειχτῆ καλύτερα πόσο σκόπιμο εἶναι τὸ σύστημα ποὺ ἀκολούθησε ὁ Ἐκπαιδευτικὸς Ὅμιλος, καὶ ἀκόμη ἄγγισε ὁ κ. Σκιᾶς μερικὰ θέματα μὲ τρόπο ποὺ μὲ ὑποχρεώνουν ν' ἀποκαταστήσω τὴ δική μου ἄποψη. Τὰ ζητήματα αὐτὰ θὰ ἐξεταστοῦν ὅλα παρακάτω, μὲ τὴν προσπάθεια πάντοτε νὰ τονιστῆ ὅ τι παρουσιάζει γενικώτερο ἐνδιαφέρον καὶ μπορεῖ νὰ φωτίση τοὺς ἀναγνῶστες γιὰ τὴν ἀνάγκη ν' ἁπλοποιηθῆ ἡ ὀρθογραφία μας.

Τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ κ. Σκιᾶ.

7. Οἱ κυριώτερες ἰδέες ποὺ ἀναπτύσσει ὁ κ. Σκιᾶς ἐλέγχοντας τὸ σύστημα τῆς «Ὀρθογραφίας» τοῦ Ὁμίλου εἶναι οἱ ἀκόλουθες:

α) Ἡ διατριβὴ αὐτὴ εἶναι γραμμένη ἀπὸ «ἐμπαθῆ πολέμιον τῆς καθαρευούσης», ποὺ μὲ ὅλη του τὴν ἐπιστημονικὴ ἀρτιότητα φανερώνεται φανατικὸς ἀπόστολος ἀμετατρέπτου δόγματος, χωρὶς ἀντικειμενικότητα (σ. 46 ἀ., κεφ. 8).

β) Ἂν καὶ ἀναφέρωνται ὅσα ἔγιναν στὶς ἄλλες γλῶσσες μὲ τὴν ὀρθογραφία τους, ἔμειναν ὅμως ἀμνημόνευτα τὰ σημαντικώτερα διδάγματα, καὶ μάλιστα παραμορφώθηκε ἀπὸ τὴν ἱστορία τῆς γερμανικῆς ὀρθογραφίας ἕνα σπουδαιότατο ζήτημα (κεφ. 9-10, σ. 48-64).

γ) δὲν ἐννοήθηκαν ἀρκετὰ βαθιὰ οἱ δυσκολίες τῆς φωνητικῆς ὀρθογραφίας σὲ γλῶσσα γεμάτη διαλέκτους (κεφ. 10, σ. 64-68).

δ) τὸ σύστημα ποὺ προτείνεται δὲ λογαριάζει ἀρκετὰ τὰ δικαιώματα τῆς μειοψηφίας τῶν μορφωμένων, ποὺ εἶναι ὁ πρώτιστος καὶ κυριώτατος φορεὺς τῆς ἐπιστήμης καὶ τοῦ ὅλου πνευματικοῦ βίου καὶ τοῦ ἐθνικοῦ πολιτισμοῦ (κεφ. 12, σ. 71-72).

ε) τὸ σύστημα ποὺ προτείνεται δὲν εἶναι καὶ πρακτικό, ἔχει ὅρια ἐλαστικά, ποὺ ὁ καθένας θὰ τὰ καθορίση ἀλλιώτικα, καὶ παρου-

[10] Ὀρθογρ. σ. 60.

σιάζει 36 κανόνες μὲ πολυάριθμες ἐξαιρέσεις καὶ εἰδικώτερες παρατηρήσεις. Ἀλλὰ μόνο ἀπὸ τὸ πλῆθος τῶν κανόνων καταλαβαίνει ὁ καθένας πὼς δὲ θὰ εἶναι εὔκολη οὔτε ἡ ἐκμάθησις τῆς ὀρθογραφίας ταύτης, οὔτε ἡ ἀπομνημόνευσις αὐτῆς (κεφ. 12, σ. 69-76).

ζ) τὸ σύστημα ἔχει καὶ ἄλλες δυσκολίες καὶ οἱ κανόνες ἐξαιρέσεις, ποὺ δὲν τὶς εἶχα προβλέψει (κεφ. 13, σ. 77-80).

η) ἡ τονικὴ ἁπλοποίηση, εἴτε μ' ἕναν τόνο εἴτε μὲ κανένα, εἶναι ἀνεφάρμοστη (κεφ. 14, σ. 81-88).

θ) ὁ συγγραφέας τῆς διατριβῆς ἔχει γενικὰ γιὰ τὴ γλῶσσα στραβὲς ἰδέες, «πλημμελεῖς δοξασίας» (κεφ. 15, σ. 88 ἀ.).

(ἀκολουθεῖ)

5. QUO-USQUE TANDEM

Ἡ Η ΝΕΑ ΣΧΟΛΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ ΚΑΙ Ο Κος Γ. ΧΑΤΖΙΔΑΚΙΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1. Ἀπὸ τοὺς γλωσσικοὺς ἀγῶνες τῆς περασμένης γενεᾶς.

Ἡ γλῶσσα τοῦ πεπαιδευμένου εἶναι πλασμένη μὲ τὴ στάχτη καὶ τὰ κόκαλα τῶν πεθαμένων. Ἡ γλῶσσα τοῦ λαοῦ εἶναι ζυμωμένη μὲ τὸ αἷμα καὶ τὴν ψυχὴ τῶν ζωντανῶν Ἑλλήνων.

Βαλαωρίτης, στὸ λαὸ τῆς Λευκάδας ἔπειτα ἀπὸ τὶς ἐκλογὲς γιὰ τὴν Ἕνωση (1863).

Θὰ ἦταν δύσκολο νὰ καταλάβῃ κανεὶς τὴ μεγάλη γλωσσοεκπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση τοῦ 1917, σὲ ὅλη της τὴ σημασία καὶ μὲ τὴν ἀδιάσειστη πιὰ θέση ποὺ τῆς ἀσφάλισε τ' ὡριμασμά της στὴ φωτισμένη συνείδηση τοῦ ἔθνους μας, ἂν δὲν πάῃ τριάντα καὶ σαράντα χρόνια πίσω, νὰ παρακολουθήσῃ ἀπὸ τότε ὡς σήμερα τὴ γοργὴ ἐξέλιξη ποὺ ἔφεραν οἱ ἀγῶνες γιὰ νὰ καθιερωθῇ ἡ ζωντανὴ ἐθνικὴ γλῶσσα.

Ὕστερ' ἀπὸ μισὸν αἰῶνα ἐλεύθερη ζωή, κατὰ 1880, ἡ πνευματική μας ἱστορία εἶχε φτάσει σὲ μιὰ κρίσιμη ὥρα· τὴ βλέπομε νὰ φανερώνεται καθαρώτερα στὴ δυσπιστία γιὰ τὸ γλωσσικὸ ἰδανικὸ ποὺ εἶχε θρέψει τρεῖς γενεὲς καὶ στὴν ἀξίωση ν' ἀναθεωρηθῇ ἡ ἀπόφαση ποὺ εἶχε καταδικάσει τὴν παιδεία καὶ τὴν πνευματικὴ ζωὴ τοῦ ἔθνους. Ἡ eversio αὐτὴ opinionum veterum, ἡ ζύμωση τῶν πνευματικῶν κύκλων καὶ ἡ μεταστροφή, καθὼς σιγὰ σιγὰ ὡριμάζει, φανερώνονται καθαρώτατα σὲ μερικοὺς ἀντιπροσωπευτικοὺς ἀληθινὰ τύπους, ποὺ διαδέχτηκαν ὁ ἕνας τὸν ἄλλο στὴ γλωσσικὴ μας ἱστορία μέσα σὲ δέκα μόλις χρόνια. Εἶναι αὐτοὶ ὁ Βαλαωρίτης, ὁ Κόντος, ὁ Βερναρδάκης, ὁ Χατζιδάκις καὶ ὁ Ψυχάρης.

Πρῶτα ὁ Βαλαωρίτης. Σὲ ἐποχὴ ποὺ ἡ καθαρεύουσα βασίλευε παντοῦ, ὡς μέσα στὴ λυρικὴ ποίηση, καὶ ποὺ ἡ καθωμιλημένη, ἡ «χυδαία», ἦταν ἀποκλεισμένη ἀπὸ τοὺς ἐπίσημους πανεπιστημιακοὺς διαγωνισμούς, ὁ Βαλαωρίτης ἔστησε πόλεμο ἀλύπητο στὸ λογιωτατισμό· κατώρθωσε στὸ τέλος ν' ἀναγνωριστῇ καὶ νὰ ἐπικρατήσῃ ἔπειτα ἡ ζωντανὴ γλῶσσα στὴν ποίηση, καὶ ὁ ἴδιος ὁ πρύτανις νὰ τὸν καλέσῃ νὰ ψάλῃ τὸν πατριάρχη Γρηγόριο στὴ δημοτική, «διὰ τῆς ἡδυεποῦς καὶ ἐθνικωτάτης ἡμῶν γλώσσης». Στὸ 1877 τὸν βλέπομε μὲ περηφάνεια νὰ ἐκθέτῃ ὅτι κατωρθώθηκε καὶ μὲ τὴ δική του βοήθεια, καὶ νὰ ἐξιστορῇ «τ' ἀναθέματα κατὰ τῶν χυδαϊζόντων, τῶν προδοτῶν τοῦ ἑλληνισμοῦ, τῶν φωτοσβεστῶν», ποὺ ἔγραφαν στὰ ποιήματά τους «*πάω* ἀντὶ *ὑπάγω* ἢ *πορεύομαι* καὶ *τρῶς* ἀντὶ *τρώγεις* ἢ *ἐσθίεις*»[1].

Ἔσβησε ὁ Βαλαωρίτης ὅταν μεσουρανοῦσε ὁ Κόντος. Ὁ Βαλαωρίτης, μὲ ὅλους τοὺς δισταγμούς του γιὰ τὴ δύναμη ποὺ ἔβλεπε νὰ παίρνῃ ἡ καθαρεύουσα, δὲν τολμοῦσε ἀκόμη νὰ πιστέψῃ στὴν καθιέρωση της δημοτικῆς στὸ πεζό. Καὶ ἀληθινὰ στὰ χρόνια του ἡ καθαρεύουσα ἑτοιμάζουνταν γιὰ τοὺς ὀργιαστικώτερους θριάμβους της. Εἶχε ἀπὸ καιρὸ ξεχασμένες τὶς μετρημένες συμβουλὲς τοῦ Κοραῆ, καὶ ζητοῦσε νὰ διορθώσῃ καὶ νὰ καθαρίσῃ ἀκόμη περισσότερο ἀπὸ ὅτι εἶχε γίνει ὡς τότε—ὅλο καὶ περισσότερο — ὅταν ὁ Κόντος θέλοντας, μὲ τὸ δίκιο του, νὰ ἐφαρμόσῃ συστηματικώτερα τὶς θεωρίες τοῦ καθαρισμοῦ τῶν χρόνων του, στραβὲς στὴ βάση τους, ἔδειξε καὶ στοὺς πιὸ δύσπιστους τὸ ἀπροχώρητο κι ἔδωσε μέσα ἀπὸ τὸ στρατόπεδο τοῦ καθαρισμοῦ τὸ πρῶτο δυνατὸ χτύπημα στὸ γλωσσικὸ οἰκοδόμημα τῆς νέας Ἑλλάδας. Τοῦ Κόντου οἱ θεωρίες, ἀσυστηματοποίητες καὶ αὐτές, κορυφώνονται στὴ γνώμη πὼς ἀρκετὰ ἀπ' ὅσα καὶ ὁ ἴδιος προτείνει δὲν καλοέρχονται στὸ ἀφτί· «λυποῦσι πως τὰς ἀκοάς», μὰ δὲν πρέπει νὰ «καταλύσωμεν χάριν εὐφωνίας τοὺς ἱεροὺς θεσμοὺς τῆς γλώσσης», «καὶ πολλῷ κάλλιον εἶνε ν' ἀσπάζηταί τις ἐνίοτε τύπους ἀηδεστεστέρους» — ἂς ποῦμε ὁ *λέμβος*, ἡ *ἀνθόπωλις*, *προηνεγκάμην* (ἀντὶς *πρόφερα*).

Τὸ δεύτερο χτύπημα τὸ ἔδωσε ἕνας ἀνώτερος ἀπὸ τὸν Κόντο, καθηγητὴς καὶ αὐτὸς καὶ φιλόλογος, μὰ καὶ λογοτέχνης, ὁ Δ. Βερναρδάκης. Στὶς Γλωσσικὲς παρατηρήσεις τοῦ Κόντου (1882) ἀπαντοῦσε λίγο ἀργότερα μ' ἕνα ἄλλο σάλπισμα, ἕνα βιβλίο γεμάτο φωτεινὲς ἀλήθειες γιὰ τὸ γλωσσικὸ κατήφορο ποὺ εἶχαν δείξει στὸ ἔθνος οἱ στραβωμένοι του πνευματικοὶ ἀρχηγοί. Μέσα στὸν Ψευδαττικισμοῦ ἔλεγχο (1884) πρώτη φορὰ χτυπιέται ἀπὸ ἕλληνα ἑλληνιστὴ ὁ καθαρισμὸς καὶ ἡ καθαρεύουσα στὴ βάση τους, ὑποστηρίζεται κατ' ἀρχὴν πὼς ἡ δημοτική, μὲ τὸ τυπικό της, ἔπρεπε νὰ εἶχε καλλιεργηθῇ χωρὶς ἀτελείωτες θυσίες στὸ ἰδανικὸ ἑνὸς μάταιου ψευτοκλασικισμοῦ, ξεφεύγει ἡ ὁμολογία ὅτι ἡ νέα Ἑλλάδα θὰ εἶχε ἀποχτήσει γλῶσσα

[1] Βλ. Ἀπολογία τῆς δημοτικῆς (Δελτίο τ. 4. 1914) σ.60ά.

τέλεια ἂν δὲν εἶχε διατηρηθῆ μέσα ἀπὸ τοὺς αἰῶνες ἡ ἀρχαία φιλολογία, καὶ διακηρύσσεται πὼς ὁ μόνος τρόπος νὰ σωθοῦμε καὶ νὰ ἀποχτήσωμε γλῶσσα ἐθνική, εἶναι νὰ ξαναγυρίσωμε σιγὰ σιγά, «βαθμηδὸν καὶ ἀδιακόπως», στὴ ζωντανὴ λαϊκὴ γλῶσσα, βγάζοντας πίσω ἀπὸ τὴν καθαρεύουσα ὅλα τὰ καρφιὰ ποὺ τῆς εἴχαμε μπήξει ἀπὸ τ' ἀρχαῖα [2].

Ὁ Βερναρδάκης, στηριγμένος στοὺς ὤμους τοῦ Ῥοΐδη, τοῦ Βαλαωρίτη, τοῦ Κόντου ὑψώνεται σὲ κήρυκα μιᾶς νέας ἀλήθειας: Ἡ δημοτική, ὄχι μόνο στὴν ποίηση μὰ καὶ σὲ κάθε πεζό. Ἂν τυφλωμένοι τὴν ἐγκαταταλείψαμε κατὰ τὰ 1800 κάμαμε κακά, καὶ ὁ μόνος τρόπος νὰ σωθοῦμε ἀπὸ τὴ γλωσσικὴ ἀναρχία εἶναι ἀκόμη καὶ πάντα, ὄχι νὰ τὴν καθιερώσωμε ἀμέσως—αὐτὸ ἦταν δύσκολο καὶ νὰ τὸ φαντάστῆ ὁ Βερναρδάκης στὰ χρόνια ἐκεῖνα — μὰ νὰ γυρίσωμε σιγὰ σιγὰ πίσω σ' αὐτή, βαθμηδὸν καὶ ἀδιακόπως.

Τὸ ξύπνημα καὶ ὁ φωτισμὸς τῶν ἐπιστημόνων γιὰ τὰ δίκαια τῆς περιφρονημένης μητρικῆς γλώσσας δείχνεται καλύτερα στὸ Χατζιδάκι, νέο τότε γλωσσολόγο. Καθὼς εἶχαν κάμει καὶ ἄλλοι λόγιοι πρὶν ἀπ' αὐτόν, γράφει ὁ ἴδιος ἀπὸ τὰ 1881 γιὰ τὸ δικαίωμα τοῦ λαοῦ σὲ μιὰ ἁπλὴ γραπτὴ γλῶσσα, καὶ γιὰ τὸ στραβὸ δρόμο ποὺ εἶχε ἀκολουθήσει ἡ καθαρεύουσα. Ἡ γλῶσσα ποὺ γράφομε, λέει στοὺς δασκάλους, ἔχει καταντήσει «αἰθεροβάμων» καὶ τὴν καταλαβαίνει τὸ πολὺ «1⁰/₀₀», «ὅποιος θὰ μανθάνῃ ὁπωσδήποτε τὴν ἀρχαίαν». Ἀφοῦ θέλομε νὰ μιμηθοῦμε τοὺς ἀρχαίους, γιατί νὰ μὴν τοὺς μιμηθοῦμε καὶ στὴ γλῶσσα, ποὺ τὴν «συμμετέβαλλον ... μετὰ τῶν παραλλασσόντων χρόνων καὶ τρόπων καὶ ἠθῶν ...; ποῦ κεῖται τὸ ἄγιον ἐν τῇ ἀρχαίᾳ;» Στὴ σαρκαστικὴ ὅμως ἀπάντηση ποὺ ἔδινε τρία χρόνια ἀργότερα, στοῦ Βερναρδάκη τὸν Ἔλεγχο ψευδαττικισμοῦ μὲ ἰδιαίτερο βιβλίο [3], ὑποστηρίζει ἔξαφνα ὁ Χατζιδάκις πὼς ὁ Κόντος εἶχε γενικὰ δίκαιο: Ἄλλο τί λέγομε, ὅλοι οἱ Ἕλληνες, καὶ ἄλλο τί γράφομε, οἱ λίγοι, οἱ λόγιοι. Ἄλλο καθαρεύουσα, ἡ «τεχνητὴ» γλῶσσα, καὶ ἄλλο δημοτική, ἡ «ἐθνικὴ ἡμῶν γλῶσσα». Αὐτὴ μένει πάντα καὶ κανεὶς δὲν τὴν πειράζει· τὴν τεχνητὴ ὅλο τὴν ἀλλάζομε, τὴν ἐξαρχαΐζομε, καὶ δὲ βλέπει κανεὶς ποῦ θὰ σταματήσῃ τὸ κακό. *Ὁ λέμβος* ὅμως δὲν ἔχει «οὐδὲν τὸ προσβάλλον» καὶ «εὐαρμοστεῖ κάλλιστα» καὶ στὴ δημοτική, ἐνῶ *ἡ λέμβος* εἶναι «ξενίζον καὶ ἀνελλήνιστον».

[2] Βλ. Ἀπολογία τῆς δημοτικῆς (Δελτίο τ. 4. 1914) σ. 89 ἀ.

[3] Γ. Χατζιδάκι, Μελέτη ἐπὶ τῆς νέας ἑλληνικῆς ἢ βάσανος τοῦ ἐλέγχου τοῦ ψευδαττικισμοῦ (πέμπτη συμβολὴ εἰς γνῶσιν τῆς νέας ἑλληνικῆς), 1884, 104 σελ.

Τὸ *θιγγάνω* ποὺ ἀπαιτοῦσε ὁ Κόντος νὰ γράφωμε ἀντὶ *θίγω (ἀγγίζω)* εἶναι καὶ αὐτὸ λέξη «ἀνεπίληπτος καὶ εὐαρμοστοῦσα πλεῖστον τῇ καθ' ἡμᾶς γραφομένῃ γλώσσῃ», ἐνῶ τὸ *αὐριανὸς* (ἀντὶ *αὐρινός*), τὸ *ἥσυχη*, τὸ *ἄνοστη*, τὸ *γλυκοκοιτάζω* καὶ τὰ ὅμοια εἶναι ἀνάρμοστα καὶ γελοῖα ὥστε νὰ τὰ γράψωμε τώρα. Εἶναι βέβαια ἡ καθαρεύουσα ἕνα ρευστὸ καὶ ἀκανόνιστο ἀνακάτωμα, εἶναι ἀκόμη ἀλήθεια πὼς εἶναι «τεχνητὴ καὶ διάφορος ὡς πρὸς τὸ γραμματικὸν μέρος καὶ ὡς πρὸς τὴν λεξικὴν ὕλην κατὰ μέγα μέρος ἀπὸ τῆς λαλουμένης», γι' αὐτὸ ὅμως ἴσα ἴσα οὔτε μποροῦμε ν' ἀρχίσωμε νὰ γράφωμε *αὐριανὸς* (ἀντὶ *αὐρινός*), *φτώχεια*, *γλυκοκοιτάζω* κτλ. οὔτε μποροῦμε καὶ νὰ τὴν ἁπλοποιήσωμε, καθὼς προτείνει ὁ Βερναρδάκης «ριζοσπαστικώτατα». Ἀντὶ γλωσσικὴ ἀνακαίνιση θὰ εἴχαμε *σωστὴ ἀναστάτωση*. Ἡ μία ἁπλοποίηση θὰ ἔφερνε τὴν ἄλλη, καὶ σ' ἕναν τέτοιο κατήφορο ἀδύνατο νὰ σταματήσωμε. Κι ἔπειτα, γιατί νὰ κάμωμε τὸν κόπο νὰ μεταφράζωμε τὰ διδακτικὰ βιβλία καὶ τ' ἄλλα σὲ μιὰ νέα, πάντα ἁπλούστερη γλῶσσα, καὶ ὄχι ἀμέσως στὴ δημοτική; Πολὺ καλύτερο νὰ γράψωμε τὴ δημοτικὴ διαμιᾶς. Ὄχι βέβαια ἀμέσως, μὰ ἀφοῦ μελετήσωμε τὰ ἰδιώματά της καὶ τοὺς κανόνες της καὶ μάθῃ ὁ κόσμος νὰ τὴν ἀγαπᾶ. Γιὰ νὰ μὴν ξαφνιστοῦμε, τάχα, «ἵνα μὴ καταπλαγῶμεν ὑπὸ τοῦ μεγέθους τῆς προτεινομένης μεταβολῆς», θὰ προχωροῦμε σιγὰ σιγὰ πρὸς τὴν ζῶσαν γλῶσσαν τοῦ ἔθνους; Μὰ ὅταν οἱ λόγιοι πειστοῦν ν' ἀφήσουν τὴ σημερινὴ τεχνητή τους γλῶσσα εἶναι εὔκολο νὰ γράψουν τὴ δημοτικὴ χωρὶς νὰ σταματήσουν στὴ μέση. Πῶς καὶ γιατί «βαθμηδὸν» νὰ περάσωμε ἀπ' ὅλες τίς φράσεις: *εἴ καὶ μηδεὶς τῶν πολιτῶν ἀγνοεῖ, ὅτι ..., ἂν καὶ κανεὶς ἐκ τῶν πολιτῶν δὲν εἶναι, ὁ ὁποῖος νὰ μὴν ἠξεύρῃ ὅτι, ... ἂν καλὰ καὶ κανένας ἀπὸ τοὺς πολίτας δὲν εἶναι, ποὺ νὰ μὴν ἠξεύρῃ πῶς ..., ἂν καλὰ καὶ κανένας ἀπὸ τοὺς κατοίκους τούτης τῆς πόλης δὲν εἶναι ποὺ νὰ μὴν ξέρῃ πῶς* κτλ., ὥσπου νὰ βεβαιωθοῦμε πὼς φτάσαμε στὴ «λαλουμένη» [4].

«Πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν ἀνέγνωμεν ἔν τινι ἐφημερίδι τὸ ὄνομα μετὰ τοῦ ἀρσ. γένους προενηνεγμένον *ὁ λέμβος*, ἀλλ' ἐν τούτοις οὐδαμῶς ὁ συντάκτης αὐτῆς κατέστη καταγέλαστος ἐπὶ τούτῳ... Ἡ γνώμη νὰ μετατυπωθῇ τὸ κατὰ θηλ. γένος ἀσφαλμένον *ἡ λέμβος* εἰς τὸ κάλλιστα εὐαρμοστοῦν τῇ δημώδει *ὁ λέμβος* οὐδὲν ἔχει τὸ προσβάλλον ... Διατί καταβοᾷ τῆς ὀρθοτάτης καὶ κάλλιστα ἁρμοζούσης τῇ δημώδει παρατηρήσεως τοῦ κ. Κόντου, ἵνα τὸ ξενίζον καὶ ἀνελλήνιστον *ἡ λέμβος* μετατυπωθῇ εἰς τὸ γνήσιον καὶ ἑλληνικὸν *ὁ λέμβος*;»

[4] Βλ. Χατζιδάκι, ὅ. π., σ. 36 ἀ.,8ἀ., 56ἀ.

«Ἂν τὸ *εἶδον* καὶ *εἴδομεν* πρέπῃ νὰ μετατυπωθῇ εἰς τὸ *εἶδα, εἶδαν, εἴδαμεν*, διότι οὕτω λέγει τὸ ἔθνος» [καθὼς ὑποστήριξε ὁ Βερναρδάκης] τότε θὰ ἔπρεπε νὰ γράφαμε καὶ «*ἔρραψες, ἐρράψατε*, διότι οὕτω τὰ λέγει τὸ ἔθνος». Τότε ὅμως «ἐπειδὴ ὁ παρατατικὸς καὶ ἀόριστος θὰ ἔχωσιν οὕτω τὰς αὐτὰς καταλήξεις ἐν πᾶσι τοῖς προσώποις» καὶ θὰ συγχέωνται π. χ. *ἔπλυνα* καὶ *ἔπλυνα, ἔκρινα* καὶ *ἔκρινα ἐπάχυνα* καὶ *ἐπάχυνα, ἔσπειρα* καὶ *ἔσπειρα* κτλ., «καὶ ἐπειδὴ ἡ διάκρισις τῶν χρόνων τούτων εἶναι ἀπολύτως ἀναγκαία εἰς τὸ γλωσσικὸν αἴσθημα ἡμῶν ὀφείλομεν ἀπαραιτήτως νὰ ὁρμήσωμεν ἐπὶ τὰ δημώδη *πλένω, κρένω, παχένω . . . ἁπαλένω, σέρνω, σπέρνω, βάνω* ἢ *βάζω* ἢ *βαίνω, ψέλλω* κτλ. ὅπως καὶ οἱ παλαιότεροι Ἕλληνες ἔπραξαν. Ἡ μία μεταβολὴ ἄρα θὰ συνεπάγεται εὐθὺς καὶ ἑτέραν ἢ μᾶλλον καὶ ἑτέρας. Διότι ὅπως ἐν λιθίνῳ οἰκοδομήματι ἡ ἐξαίρεσις ἑνὸς λίθου γίνεται πολλάκις αἰτία τῆς ἐξαιρέσεως καὶ ἀντικαταστάσεως καὶ ἄλλου ἢ καὶ ἄλλων, οὕτω καὶ ἐν τῷ γλωσσικῷ . . . Ὅπως λοιπὸν ἕκαστος βλέπει, αἱ τῇ πρώτῃ καὶ ἐλαχίστῃ μεταβολῇ μέλλουσαι ν' ἀκολουθήσωσιν ἀναγκαίως καὶ πολλαὶ εἶνε καὶ σπουδαιόταται, ὥστε ἂν τις ἔχῃ τὴν συναίσθησιν, ὅτι ἔχει ἱκανοὺς ὤμους νὰ βαστάσωσι τὸ βαρὺ φορτίον τῶν βαρυτάτων καὶ ὁλοκλήρου τοῦ λόγου ἡμῶν σφόδρα ἅπτομένων μεταβολῶν τούτων, ἂς τολμήσῃ, ἐν γνώσει τῶν μελλόντων νὰ γίνωσι, νὰ προτείνῃ τὴν πρώτην· ἡμεῖς, τὸ λέγομεν παρρησίᾳ, δὲν ἔχομεν τὸ ἀναγκαῖον θάρρος».

Τὸ μεγαλύτερο «κώλυμα» γιὰ τὴν ἐπικράτηση τῆς δημοτικῆς εἶναι ὅτι «ἀγνοεῖται»· πρώτη μας δουλειὰ πρέπει νὰ εἶναι λοιπὸν νὰ τὴ μελετήσωμε: Νὰ στάδιο, «ἡ μόνη καὶ ἀρίστη ὁδός», γιὰ ὅσους «ἀμφιβάλλουσι περὶ τοῦ μέλλοντος τῆς νῦν γραφομένης· ταύτην ἂς ὑποστηρίξῃ καὶ ἡ κυβέρνησις καὶ ἂς ἐπικουρήσωσιν οἱ δυνάμενοι». «Ἐὰν τὴν θέσιν τῆς γραφομένης ἡμῶν ὀφείλει μίαν ἡμέραν νὰ καταλάβῃ ἡ δημοτική, ἀνάγκη ἀπαραίτητος ἐργασίας ἐπιμελεστάτης καὶ ἀκριβεστάτης ἐπ' αὐτῆς τῆς δημοτικῆς». Ὅσο δὲν ξέρομε καλὰ τὴ δημοτική μας γλῶσσα «δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἔχῃ ἀξιώσεις ν' ἀναλάβῃ τὰ βαρύτατα καὶ σπουδαιότατα καθήκοντα, τὰ ὁποῖα πᾶσα γραφομένη γλῶσσα ἔχει νὰ ἐκτελῇ». Ἔτσι λ. χ. τὰ τριτόκλιτα *σέ-ες, πίστις, θλῖψις, κόλις, δόσις, χρῆσις, θέσις, ζήτησις, κυβέρνησις* τὰ «ἀπαγγέλλει ὁ λαὸς ἄνευ τοῦ τελικοῦ *ς*, ἡ *πίστη*, ἡ *κυβέρνηση* κτλ.» καταλαβαίνει ὅμως ἀπὸ τὴ σειρὰ τοῦ λόγου καὶ τοὺς τύπους μὲ *ες*. Ἡ «ἐλαχίστη» ὅμως «καὶ ὅλως ἀνώδυνος φαινομένη» προσθήκη τοῦ *ς*, χαλνᾶ πολὺ τὴ γραμματικὴ τῆς δημοτικῆς, ἀφοῦ τότε πρέπει νὰ ποῦμε καὶ τῆς *πόλεως* ἀντὶς τὸ λαϊκὸ *τῆς πόλης*. Τὸ ἴδιο καὶ μὲ τὸ δημοτικὸ *ἄμορφος* ἢ *ὄμορφος*· καὶ *εὔμορφος* νὰ τὸ ποῦμε, ὅλοι τὸ καταλαβαίνουν κι ὅμως ἡ ἀπαγγελία του «καταπατεῖ θεμελιώδη φθογγικὸν νόμον τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης· διότι τὸ σύμπλεγμα *β-μ* εἶναι ὅλως ἀφόρητον». Ὅταν ὅμως μελετηθοῦν καὶ γνωριστοῦν οἱ νόμοι τῆς δημοτικῆς «οὐδεὶς . . . θὰ τολμήσῃ νὰ προφέρῃ καὶ γράφῃ τὸν τύπον τοῦτον καὶ τοὺς ὁμοίους αὐτῷ γράφων τὴν δημοτικήν», καὶ θὰ ξεφύγῃ «τὸν πειρασμὸν τῆς μεταβολῆς καὶ ἐξελληνίσεως, τ. ἔ. ἐξαφανίσεως τῶν φαινομένων τῆς νέας ἑλληνικῆς». Λοιπὸν ἂς ἀρχίσωμε νὰ μαζεύωμε καὶ νὰ ἑτοιμάζωμε τὸ ὑλικὸ τῆς δημοτικῆς καὶ «τότε μόνον θὰ εὑρεθῇ ἂς τὸ ἐλπίζωμεν καὶ ὁ ἀρχιτέκτων Σαίκπηρ ἢ Δάντε, ὅστις θὰ ἱδρύσῃ τὸ περίβλεπτον οἰκοδόμημα τῆς γλώσσης. Εἴθε!» [5].

[5] Βλ. Χατζιδάκι, ὅ. π., σ. 36, 36, 61, 67, 90, 93, 95, 96.

«Αἱ ἀρχαί μου ἀπὸ πολλοῦ εἶναι γνωσταί . . . δύνανται δὲ νὰ συμπεριληφθῶσι καὶ ἐκφρασθῶσι συντομώτατα καὶ σαφέστατα ὧδε: Ἐπειδὴ σήμερον ἐξενίκησεν ἡ χρῆσις τῆς γραφομένης γλώσσης, καὶ ἐπειδή, ὅπως ἔχει σήμερον ἡ μελέτη τῆς δημιώδους, ἀγνοεῖται αὕτη σχεδὸν καθ' ὁλοκληρίαν καὶ δὴ οὐδεμία αὐτῆς ἀκράτου καὶ ἀμιγοῦς δύναται σήμερον νὰ γίνῃ εἰς τὸν πεζὸν λόγον χρῆσις (πλὴν εἰς τινα διηγήματα), δι' αὐτὰ στέργω τὴν γραφομένην. Θὰ ἔχαιρον ἀναμφιβόλως, ἂν ἡ γλῶσσα τῆς Κρητικῆς Γραμματείας εἶχεν ἐνικήσῃ . . ., ἀλλ' αὐτὰ εἶναι ὄνειρα, οἷς ἐγὼ ἥκιστα συνηθίζω νὰ ἐντρυφῶ. Μίαν μόνην μέθοδον βλέπω ἐγώ, ἵν' ἀνυψωθῇ ἡ δημοτικὴ εἰς γραπτήν, εἶναι δ' αὕτη οὐχὶ αἱ γελοῖαι κραυγαὶ ὑπὲρ αὐτῆς καὶ οἱ ἀνόητοι καὶ ψευδεῖς ἔπαινοι οὐδὲ αἱ καταγέλαστοι μεταρρυθμίσεις . . ., ἀλλ' ἡ ἐπιμελεστάτη καὶ συντονωτάτη αὐτῆς ἔρευνα καὶ καταγραφή. Διότι ἴσως — οὐχὶ βεβαίως — ὅταν ἡ χρῆσις πλείστων λέξεων ἐν πολλοῖς ἰδιώμασιν, ὅταν ἡ φρασεολογία, ὅταν ἡ κλίσις αὐτῆς καθόλου, ὅταν ἡ σύνταξις αὐτῆς καταστῶσι γνωστά, τότε δυνατὸν νὰ ἐκλίπῃ ἡ τώρα περὶ αὐτῆς ἐπικρατοῦσα παρὰ τοῖς πολλοῖς καταφρόνησις καὶ νὰ ἀρχίσῃ νὰ γίνηται κατὰ μικρὸν αὐτῆς εὐρυτέρα χρῆσις εἰς τὸν γραπτὸν λόγον, μέχρις οὗ ἀποβῇ εὔχρηστος ἐξ ἴσου τῇ νῦν καθαρευούσῃ καὶ τέλος ἴσως καὶ ἐκνικήσῃ. Εἶναι ταῦτα σαφῆ; Θὰ παραθέσῃ πάλιν αὐτὰ ὁ κ. Βερναρδάκης καὶ ἔπειτα θὰ διισχυρισθῇ, ὅτι δὲν λέγω φανερὰ τὰς ἀρχάς μου; Καιρός, νομίζω, πλέον νὰ παύσῃ ἡ ἀγυρτικὴ περὶ ἀρχῶν καὶ ἰδεῶν κατακραυγὴ καὶ τὰ κροκοδείλεια δάκρυα, ἃ οὐδεμίαν ἔχουσι χώραν» [6].

Ὁ Χατζιδάκις προχωροῦσε θεωρητικὰ μακρύτερα ἀπὸ τὸ Βερναρδάκη, ἀφοῦ ζητοῦσε νὰ γραφῇ ἀμέσως ἡ δημοτική, ὑποστηρίζοντας ὅτι δειλὲς βαθμιαῖες ἀλλεπάλληλες ἁπλοποιήσεις καὶ ἀκατόρθωτες εἶναι καὶ ἄσκοπες, ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ὅμως ἀρνήθηκε στοὺς συγχρόνους του, ὅσοι εἶχαν φωτιστῇ πιὰ ἀπὸ τὴν ἀλήθεια, τὸ δικαίωμα νὰ γράψουν τὴ δημοτικὴ ἀμέσως, κι ἔμοιαζε σὰ νὰ μὴν αἰσθάνθηκε γιὰ τὸ ἔθνος τὴν ἀνάγκη νὰ καθιερωθῇ ἡ δημοτικὴ μιὰ ὥρα ἀρχύτερα.

Ὁ Βερναρδάκης εἶχε πεῖ: «Βαθμηδὸν καὶ ἀδιακόπως», καὶ ν' ἀρχίζωμε ἀμέσως, χωρὶς νὰ χάνωμε πολύτιμο καιρό. Ὁ Χατζιδάκις ἀντιπροτείνει: αὐτὰ εἶν' ἀστεῖα· διαμιᾶς θὰ γίνῃ, μὰ ὄχι τώρα· περιμένετε. Νὰ τὴ μελετήσωμε πρίν, νὰ τὴν ἀγαπήσωμε. — Μποροῦσε ὅμως νὰ περιμένῃ τὸ ἔθνος, ποὺ ἄρχιζε νὰ καταλαβαίνῃ τὴν ἀνάγκη τῆς λογοτεχνίας καὶ μιᾶς φιλολογικῆς γλώσσας; Ὡς πότε θὰ ἔμενε θαμμένη ἡ ἀλήθεια τῆς ζωῆς; Πότε θὰ τελείωνε ἡ μελέτη αὐτὴ τῆς ἐθνικῆς γλώσσας καὶ πότε θ' ἀποφάσιζαν οἱ λόγιοι νὰ τὴν ἀγαπήσουν, ὅσο δὲν τὴν ἔβλεπαν ποτὲ γραμμένη, κι ὅσο δὲ θὰ δοκίμαζαν οἱ ἴδιοι τὴν παραμικρὴ ἁπλοποίηση; Ἡ μελέτη κι ἡ γραμματικὴ εἶναι ποὺ θὰ ἑτοίμαζαν τὴ γλῶσσα, ἢ πρῶτα πρῶτα ἡ πραχτική της καλλιέργεια θὰ ἔδειχνε καὶ τὴ γραμματική; Πότε θὰ ἔδινε ὁ Χατζι-

[6] Βλ. Χατζιδάκι, Γλωσσικῶν ἀτοπημάτων ἀναίρεσις, 1886, σ. 77 ἀ.

δάκις τὴν ἄδεια ν' ἀφήσωμε τὴν τεχνητὴ γλῶσσα τῶν ὀλίγων πεπαιδευμένων καθὼς ἔλεγε, γιὰ νὰ γράψωμε ὅλοι τὴν «ἐθνικὴν ἡμῶν γλῶσσαν»; Σὲ πόσο καιρὸ θὰ γίνουνταν ὁ ἴδιος ἀντικοντικὸς κι ἐπαναστάτης, αὐτός, ποὺ καὶ τοῦ Βερναρδάκη ἀκόμα τὶς συντηρητικώτατες προτάσεις — σιγὰ σιγὰ καὶ ἀδιάκοπα πρὸς τὴ ζωντανὴ γλῶσσα — τὶς ὠνόμαζε ριζοσπαστικώτατες;

Ὁ καρπὸς ἦταν πιὰ ὥριμος, ἀφοῦ ἡ ἀλήθεια εἶχε βρεθῆ ἀπὸ τοὺς φωτισμένους καὶ ἤξεραν πιὰ πῶς θ' ἀποχτοῦσε τὸ ἔθνος γλῶσσα καὶ φιλολογία. Τὶς δυσκολίες, ψυχολογικὲς (περιφρόνηση τῆς δημοτικῆς) καὶ οὐσιαστικὲς (ἀνεπάρκεια τῆς ἀκαλλιέργητης ἐθνικῆς γλώσσας), θὰ τὶς νικοῦσε πολὺ εὐκολώτερα καὶ πιὸ γρήγορα ἡ πραχτικὴ λύση. Ἔλειπε λοιπὸν ἀπ' ὅλους ἡ τόλμη; Γιατί νὰ προτείνη ὁ ἕνας σιγὰ σιγά, χωρὶς νὰ δίνη ὁ ἴδιος τὸ παράδειγμα, καὶ ὁ ἄλλος ν' ἀντιπροτείνη, διαμιᾶς μὰ ὄχι ἀκόμη, ξεφεύγοντας ἔτσι καὶ τὸ παράδειγμα ποὺ θὰ τοῦ ζητούσαμε; Ὁ καιρὸς πέρνοῦσε. Πενήντα χρόνια ἐλεύθερη ζωὴ εἶχαν ἀρχίσει νὰ δείχνουν στοὺς φωτισμένους τὸ γλωσσικὸ ἀπροχώρητο. Ἡ ἀνάγκη γιὰ μιὰ γλωσσικὴ καὶ γλωσσοεκπαιδευτικὴ ἀνακαίνιση ἦταν ἀληθινὰ μεγάλη. Ποιὸς θὰ εἶχε τὴ δύναμη ν' ἀλλάξη τὸ γλωσσικὸ δρόμο τοῦ ἔθνους καὶ μὲ μιὰ δυνατὴ σπρωξιὰ νὰ δημιουργήση, ἐνώνοντας ὅλες τὶς ἄλλες δυνάμεις, μιὰ νέα κατεύθυνση;

2. Ἀπὸ τὴν ἱστορία τοῦ δημοτικισμοῦ.

Γλῶσσα καὶ πατρίδα εἶναι τὸ ἴδιο. Νὰ πολεμῇ κανεὶς γιὰ τὴν πατρίδα του ἢ γιὰ τὴν ἐθνικὴ τὴ γλῶσσα, ἕνας εἶναι ὁ ἀγῶνας. Πάντα «ἀμύνεται περὶ πάτρης».

Ψυχάρης, Ταξίδι 1888.

Δυὸ χρόνια ὕστερ' ἀπὸ τὴν ἔντονη αὐτὴ πολεμικὴ στὶς προτάσεις τοῦ Βερναρδάκη, καὶ τὴν κατηγορηματικὴ ἄρνηση τοῦ Χατζιδάκι σὲ κάθε ἁπλοποίηση τῆς καθαρεύουσας ἢ κάθε ἄλλη ριζικώτερη, ἄμεση ὅμως γλωσσικὴ ἀλλαγή, ἀκούστηκε νέο κήρυγμα (1886, 1888) — πιὸ ἀποφασιστικὸ καὶ τολμηρό, πιὸ προγραμματικὸ καὶ ξεκαθαρισμένο ἀπὸ τὶς ἀκαθόριστες καὶ ἀβέβαιες μὰ προγραμματικὲς πάντοτε δηλώσεις τοῦ Χατζιδάκι.

Ἦτον ὁ Ψυχάρης, ποὺ ξαναλέγοντας ἐντονώτερα κι ἐπιστημονικώτερα ὅ τι καὶ ἄλλοι εἶχαν ζητήσει πρὶν ἀπ' αὐτόν, ὡμολογοῦσε πὼς μόνο μ' ἕνα γερὸ σπρώξιμο θὰ μπορούσαμε νὰ ξεφύγωμε τὴ διγλωσσία καὶ νὰ καθιερώσωμε τὴν ἐθνική μας γλῶσσα καὶ στὰ πεζά. Ἡ νέα αὐτὴ φιλολογικὴ γλῶσσα θὰ δημιουργηθῆ, ὑποστήριζε

ὁ Ψυχάρης, παράλληλα μὲ τὴ μελέτη τῆς λαϊκῆς γραμματικῆς, χωρὶς φόβο ἀπὸ τοὺς ὀπισθοδρομικοὺς δασκάλους, ἢ δυσκολίες περαστικές, καὶ γιὰ κανόνα θὰ πάρη παντοῦ, καὶ στὴ μορφολογία καὶ στὴ σύνταξη, τὴν κοινὴ λαϊκὴ γλῶσσα, ἂν δὲ θέλωμε νὰ βασιλέψη ἡ ἀνακατωσούρα καὶ τὸ χάος. Ἔτσι μόνο βρίσκομε μιὰ ἀκλόνητη, ἀντικειμενικὴ βάση ἔξω ἀπὸ κάθε ἀτομικὸ γοῦστο. Οἱ θεωρίες καὶ οἱ συζητήσεις δὲ φτάνουν. Πραχτικὰ πρέπει νὰ δοθῆ τελειωτικὴ ἡ ἀπόδειξη.

«Ἕνα ἔθνος, γιὰ νὰ γίνῃ ἔθνος, θέλει δυὸ πράματα· νὰ μεγαλώσουν τὰ σύνορά του καὶ νὰ κάμῃ φιλολογία δική του. Ἅμα δείξῃ ποῦ ξέρει τί ἀξίζει ἡ δημοτική του γλῶσσα κι ἅμα δὲν ντραπῇ γι' ἀφτὴ τὴ γλῶσσα, βλέπουμε ποῦ τόντις εἶναι ἔθνος. Πρέπει νὰ μεγαλώσῃ ὄχι μόνο τὰ φυσικά, μὰ καὶ τὰ νοερά του τὰ σύνορα. Γι' ἀφτὰ τὰ σύνορα πολεμῶ»[7].

Καὶ ἀργότερα ἔγραφε: «Τὸ ἔθνος εἶναι ἡ ἀρχὴ μας καὶ ὁ σκοπός μας. Ἔθνος εἴμαστε ὅλοι, καὶ γραμματισμένοι καὶ ἀγράμματοι. Ὁ ἁπλὸς ὁ ἄθρωπος ποὺ στὸν πόλεμο θὰ σκοτωθῇ γιὰ τὴν πατρίδα, ποὺ γιὰ τὴν πατρίδα γίνεται στρατιώτης, ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ καταλαβαίνῃ τῆς πατρίδας του τὴ γλῶσσα. Τὸ ἐθνικό, τὸ ἅγιο, τὸ μόνο χρέος εἶναι νὰ κάμουμε γλῶσσα ποὺ νὰ μπορῇ ὁ καθένας νὰ τὴ μάθῃ, νὰ τὴ μιλῇ καὶ νὰ τὴ γράφῃ. Θὰ μάθῃ, θὰ μιλῇ καὶ θὰ γράφῃ ὡς κι ὁ χωρικὸς ὁ πιὸ ἀμαθής, τὰ ἐθνικά, ὄχι τ' ἄλλα... Ὁ πατέρας, τοῦ πατέρα, τὸ παιδί, τοῦ παιδιοῦ, νὰ τί θὰ μάθουνε ὅλοι. Μὲ προσοχὴ καὶ μὲ σέβας νὰ βαστοῦμε τοὺς τύπους τοὺς ἐθνικούς, τὴν ἐθνική μας γραμματική»[8].

Ἀπὸ τότε ὡς σήμερα πέρασαν τριάντα ἀκριβῶς χρόνια, ποὺ μᾶς παρουσιάζουν στὶς τρεῖς τους δεκαετίες τρία χαρακτηριστικὰ στάδια γιὰ τὴν ἐξέλιξη τῆς ἰδέας τοῦ δημοτικισμοῦ.

Στὴν **πρώτη ἐποχή** — ἀπὸ τὸ Ταξίδι (1888), ὡσότου βγῆκε τὸ πρῶτο περιοδικὸ μὲ σημαία τὴ δημοτική, ἡ «Τέχνη» τοῦ Κ. Χατζόπουλου (1898) — ἔχομε τὰ πρῶτα χρόνια τοῦ φωτισμοῦ, τουλάχιστο μέσα στοὺς λογοτεχνικοὺς κύκλους. Αὐτοὶ ἐκδημοτικίζονται, ἢ ἀμέσως ἢ σιγὰ σιγά, ἢ τυφλὰ ἢ μ' ἐπιφυλάξεις. Τὸ **κήρυγμα**, ἀπὸ τὸν Ψυχάρη, τὸ συνοδεύει ἡ διπλὴ παράλληλη καλλιέργεια, πραχτικὴ καὶ θεωρητικὴ τῆς νέας μας γλώσσας, καὶ κυριαρχεῖ ἡ προσπάθεια νὰ ἐφαρμοστοῦν οἱ νόμοι τῆς δημοτικῆς πιστὰ καὶ μὲ συνέπεια ὅσο γίνεται μεγαλύτερη.

Στὴ **δεύτερη ἐποχὴ** (1898-1908) ἔχομε τὸ **ἄπλωμα** τοῦ δημοτικισμοῦ. Τὸ κήρυγμα ἀρχίζει νὰ δίνη τοὺς καρπούς του. Κοντὰ στὸν Ψυχάρη, ποὺ ἐξακολουθεῖ νὰ γράφη καὶ νὰ διδάσκη, ἀγωνί-

[7] Ψυχάρη, Τὸ ταξίδι μου 1888, σ. α'.
[8] Ψυχάρη, Ρόδα καὶ μῆλα, τ. 4, 1907.

ζονται γιὰ τὴ δημοτικὴ καὶ τὴν καθιέρωση της ὅλο καὶ περισσότερον λογοτέχνες, καὶ ἰδίως οἱ νέοι. Στὸ τέλος ἡ λογοτεχνία ἔχει πιὰ κατακτηθῆ ἀπὸ τὴ νέα γλῶσσα καὶ γίνονται οἱ πρῶτες δοκιμὲς γιὰ τὰ ἄλλα εἴδη πεζογραφίας.

Στὴν ὁρμητικὴ αὐτὴ περίοδο κυριαρχοῦν οἱ γλωσσικοὶ ἀγῶνες (Νουμᾶς) καὶ ξεσποῦν τὰ πρῶτα ἀντιδραστικὰ κινήματα (εὐαγγελικά, ὀρεστειακά)). *Ἡ πρώτη συστηματικὴ καὶ μεθοδικὴ καλλιέργεια τῆς* ἐθνικῆς γλώσσας, ποὺ γυρεύει ν' ἁπλωθῆ σὲ ὅλο καὶ περισσότερα εἴδη λόγου καὶ νὰ ὑψωθῆ σ' ἐθνικὴ γραφομένη, ἀντικρίζει μερικὲς δυσκολίες, ὄχι μόνο ψυχολογικὲς μὰ καὶ οὐσιαστικές, πρόσκαιρες ἢ μονιμώτερες. Κάποτε ἀνακατώνονται καὶ τὰ ὅρια δημοτικισμοῦ καὶ χυδαϊσμοῦ, ἐνῶ μερικοὶ ἄλλοι ὀπαδοὶ τῆς νέας γλώσσας ζητοῦν νὰ καθιερώσουν λέξεις ἀπαρχαιωμένες πιὰ γιὰ τὴ σύγχρονη γλωσσοκοινωνικὴ συνείδηση ἢ προβαίνουν σὲ συστηματικώτερη δημιουργία νέων ὅρων. Ἄλλοι πάλι δείχνουν μεγαλύτερη ἐπιφύλαξη καὶ γιὰ τὸν κανονισμὸ ποὺ ζητοῦσε ὁ Ψυχάρης στ' ὄνομα τῶν γλωσσικῶν νόμων (Καμπύσης, Τσιριμῶκος), καὶ προσπαθοῦν νὰ στηρίξουν θεωρητικὰ τὶς ἐπιφυλάξεις τους (Νιρβάνας, Ξενόπουλος, Κρουμπάχερ). Παράλληλα μὲ τὴ λογοτεχνικὴ αὐτὴ ζύμωση δίνεται σιγὰ σιγὰ περισσότερη προσοχὴ στὴν *παιδεία καὶ στὴν ἐκπαιδευτικὴ σημασία τῆς* γλώσσας (Φωτιάδης, Τσιριμῶκος, Δελμοῦζος).

Ἡ *τρίτη ἐποχὴ* μας δείχνει τὸ *δυνάμωμα* τῆς γλωσσικῆς ἰδέας. Ὁ δημοτικισμός, ἀπὸ αἵρεση γίνεται πιὰ τώρα θρησκεία. Στὴν ἀρχὴ ἀκόμη τῆς τρίτης αὐτῆς δεκαετίας τὸ σχολεῖο τοῦ Βόλου κλείνεται, μὰ στὸ τέλος της τὸ κράτος τὸ ἴδιο ἀποδέχεται τὶς γλωσσοεκπαιδευτικὲς ἀρχὲς τοῦ δημοτικισμοῦ.

Τὸ κέντρο τῶν γλωσσικῶν ἀγώνων ἔχει πιὰ μετατοπιστῆ ἀπὸ τὴ λογοτεχνία στὴν *παιδεία*. Τ' ἀντιδραστικὰ κινήματα δὲ λείπουν οὔτε τώρα (σχολεῖο Βόλου, Ἀναθεωρητικὴ βουλή), ἀφοῦ ἡ γλωσσικὴ ἀνακαίνιση, ἂν καὶ ὑποστηρίζεται πιὰ τώρα ἀπὸ μερίδα κοινωνική, μένει πάντοτε ἀξίωση μικρῆς μειοψηφίας. Τὸ κήρυγμα ὅμως τοῦ Ταξιδιοῦ ἔχει ὡριμάσει. Τὴν ἐξέλιξη τοῦ δημοτικισμοῦ στὴν τελευταία αὐτὴ δεκαετία, στὴν ὁποία συχνὰ ξεκαθαρίζονται ἢ κορυφώνονται τάσεις παρουσιασμένες καὶ ἀπὸ πρωτύτερα, μποροῦμε νὰ τὴ συγκεφαλαιώσωμε στὶς ἀκόλουθες γενικὲς γραμμές:

α) μεταπείθονται ὅλο καὶ πλατύτεροι κοινωνικοὶ κύκλοι γιὰ τὴν ἀνάγκη ν' ἀποχτήσωμε ὡς ἔθνος μία γλῶσσα καὶ νὰ καθιερώσωμε τὴ γλῶσσα τῆς ζωῆς. Ἡ γλωσσικὴ μεταρρύθμιση δὲ νομίζεται πανάκεια γιὰ τὴν ἐθνικὴ ἀναγέννηση μὰ προϋπόθεσή της καὶ βάση της.

β) γίνεται ὅλο καὶ φανερώτερο, πὼς δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξη *παιδεία*, ὅσο τῆς λείπει ἡ ἀπαραίτητη προϋπόθεσή της, ἡ γλῶσσα τοῦ λαοῦ ὡς ὄργανό της, καὶ οἱ λαογραφικοὶ καὶ λογοτεχνικοὶ της θησαυροὶ ὡς περιεχόμενό της (Πρόγραμμα τοῦ Ἀνώτερου παρθεναγωγείου Βόλου, Καταστατικὸ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου [9]).

γ) *παράλληλα* μὲ τὴν κοινωνικὴ ζύμωση καὶ μὲ τὴν ἀξίωση νὰ θεμελιωθῆ ἡ παιδεία στὴν κοινὴ δημοτικὴ γλῶσσα, ὁ δημοτικισμὸς ἀρχίζει ν' ἀναζητῆ καὶ νὰ παίρνη *οὐσιαστικώτερο περιεχόμενο* πίσω ἀπὸ τοὺς γλωσσικοὺς τύπους ποὺ ζήτησε νὰ σπάση [10].

δ) ἡ δημοτικὴ ποὺ ἔχει πιὰ κατακτήσει ὁλόκληρη τὴ λογοτεχνία, ἀρχίζει νὰ καλλιεργῆται μ' ἐπιτυχία καὶ σὲ *ἄλλα εἴδη πεζογραφίας*, ἐνῶ συγχρόνως καὶ στὸν τύπο καὶ ἀλλοῦ — ἐκτὸς κυρίως ἀπὸ τὴν ἐπιστημονικὴ καὶ τὴν ἐπίσημη γλῶσσα — ἀρχίζει νὰ κλονίζεται, μὲ τὴν ἐπίδραση κυρίως τοῦ δημοτικισμοῦ, καὶ ἡ πατροπαράδοτη καθαρεύουσα.

ε) ἡ *νέα μας γραφομένη* παρουσιάζει ὡς πρὸς τὴ μορφή της τ' ἀκόλουθα χαρακτηριστικά: Βάση της μένει πάντοτε ἡ λαϊκή μας γλῶσσα, στὸν κοινό της τύπο, μὲ πρότυπο τὰ ὑποδείγματα ποὺ διαμόρφωσε ἡ λογοτεχνία. Σύμφωνα ὅμως μὲ τὶς πνευματικὲς ἀνάγκες καὶ τὶς ἀξιώσεις τῆς σύγχρονής μας κοινωνίας, τὴν ἱστορία της καὶ τὴ σημερινή της ὄψη, ἡ δημοτικὴ ποὺ ὑψώνεται σ' ἐθνικὴ γραφομένη δὲ βασᾶ παντοῦ τὴν πρωτόγονη καθαρότητα τῆς ἀγνῆς λαϊκῆς γλώσσας. Ὄχι μόνο διατηρεῖ μεγάλο μέρος ἀπὸ τὸ λεξιλόγιο τῆς καθαρεύουσας (πρᾶμα φυσικό, ποὺ κι ἐξαρχῆς πολλοὶ τὸ δέχτηκαν) — ἀρκετὲς δημοτικὲς λέξεις εἶναι σήμερα ἀπαρχαιωμένες ἢ ποιητικὲς

[9] «Ἡ παιδεία πρέπει νὰ στήση τὰ θεμέλια της ἀπάνω στὰ πραγματικὰ στοιχεῖα τῆς ἑλληνικῆς ζωῆς, ὅπως τὰ διαμόρφωσε ἡ ἱστορικὴ ἐξέλιξη τοῦ ἔθνους. Ὁ ἰδανικός της σκοπὸς πρέπει νὰ εἶναι, ν' ἀναπτύξη ὅσο μπορεῖ περισσότερο τὶς σωματικές, πνευματικὲς καὶ ψυχικὲς δυνάμεις τοῦ σημερινοῦ Ἕλληνα, γιὰ ν' ἀνθήση πλούσια καὶ πολύτροπη ἡ ζωή, μὲ βάση τὸν ἀνθρωπισμὸ καὶ τὸν ἐθνισμό.

»Τὴν ἀληθινὴ νεοελληνικὴ πραγματικότητα καὶ τὰ νεοελληνικὰ ἰδανικὰ τὰ φανερώνουν ἡ νεοελληνικὴ παράδοση, τὰ λαϊκὰ τραγούδια, τὰ παραμύθια, οἱ θρῦλοι, οἱ παροιμίες, τὰ νεοελληνικὰ ἤθη καὶ ἔθιμα καὶ οἱ ποικίλοι τρόποι τῆς ζωῆς, τὰ φανερώματα τῆς τέχνης, καὶ πρῶτ' ἀπ' ὅλα ἡ ζωντανὴ γλῶσσα καὶ ἡ δημιουργικὴ λογοτεχνία. Αὐτὸς ὁ γνήσιος νεοελληνικὸς κόσμος πρέπει νὰ γίνη θεμέλιο τῆς παιδείας μας». Ἐκπαιδευτικὸς Ὅμιλος, Καταστατικὸ 1915, σ. 14 ἀ.

[10] *Τριανταφυλλίδη*, Ἡ γλῶσσα μας στὰ χρόνια 1914 - 1916, *μέρ. Β'.* (Θὰ δημοσιευτῆ στὸ Δελτίο).

μόνο ἢ μὲ τὸ παραπάνω λαϊκές—μὰ καὶ στὴ φωνητικὴ καθιερώνονται ἀναγκαστικὰ ἀρκετοὶ δασκαλισμοὶ καὶ στὸ τυπικὸ πολιτογραφοῦνται λίγοι λόγιοι τύποι.

Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ ἡ δημοτικὴ ποὺ γράφομε, στηριγμένη πάντοτε στὴν κοινή μας λαϊκὴ γλῶσσα καὶ τὴ φιλολογική της παράδοση, καὶ τὰ γλωσσικὰ στοιχεῖα ἀποφεύγει ὅσα ἀληθινὰ δὲν μπορεῖ νὰ συμβιβαστοῦν μὲ τὸ γλωσσικὸ καὶ γλωσσοκοινωνικὸ αἴσθημα τῶν σύγχρονων ἀστικῶν πληθυσμῶν, καὶ ἀπὸ τ' ἀρχαῖα παίρνει καὶ ἀπὸ τὴν καθαρεύουσα διατηρεῖ ὅ τι ἀληθινὰ χρειάζεται ἢ εἶναι βιώσιμο, καὶ τὴν ἐπάρκειά της ἐξασφαλίζει, ὥστε νὰ μπορέση νὰ καλλιεργηθῆ σὲ κάθε πεζὸ καὶ ν' ἁπλωθῆ σὲ ἄλλες σχέσεις τῆς κοινωνικῆς-καὶ τῆς κρατικῆς ζωῆς. Μεγαλύτερη ἀπομάκρυνση ἀπὸ τὴ βάση αὐτὴ τῆς λαϊκῆς γλώσσας κηρύχτηκε ἀπὸ μερικούς, μὰ οὔτε δοκιμάστηκε ὡς τώρα οὔτε μπορεῖ νὰ πετύχη, ἀφοῦ θὰ ἔλειπε κάποια πάγια βάση καὶ θὰ μᾶς ἔφερνε εὔκολα πίσω στὴν καθαρεύουσα, ἀπὸ τὴν ὁποία ἴσια ἴσια θὰ προσπαθοῦσε νὰ μᾶς ἀπομακρύνη [11].

Ἡ μορφὴ αὐτὴ τῆς νέας γραφομένης, καθὼς τὴν ἔχει διαμορφώσει ἡ συγγραφικὴ πεῖρα ἔπειτα ἀπὸ ποικίλες δοκιμὲς καὶ ἀντιδράσεις καὶ θεωρητικὲς ἀναζητήσεις, ἐφαρμόστηκε καὶ ἀπὸ τὸν Ἐκπαιδευτικὸ Ὅμιλο στὶς ἐκδόσεις του, σύμφωνα μὲ τὸ πρόγραμμα ποὺ κι ἐξαρχῆς ἄλλοτε ὑποστηρίχτηκε στὸ Δελτίο του [12] καὶ διαπιστώθηκε καὶ πέρσι στὸ ἴδιο Δελτίο γενικώτερα, γιὰ ὅλη τὴ γλωσσικὴ ἐξέλιξη τῶν τελευταίων χρόνων:

α) Ἡ γραμματικὴ διαμόρφωση τῆς λογοτεχνικῆς μας γλώσσας ὅπως γράφεται ἀπὸ τοὺς δοκιμώτερους συγγραφεῖς, παρουσιάζει ἀρκετὰ ἱκανοποιητικὴ ἑνότητα καὶ ἐπάρκεια γιὰ τοὺς σημερινοὺς ὅρους τῆς λογοτεχνίας: Στὸ τυπικὸ ἀκολουθεῖ τὴ λαϊκὴ γλῶσσα· οἱ ἐξαιρέσεις εἶναι λίγες καὶ σπάνιες. Στὴ φωνολογία δείχνει κάποια συστηματικώτερη ἀπομάκρυνση, κυρίως στὶς λόγιες λέξεις. Γιὰ νὰ

[11] Πβ. Τριανταφυλλίδη, ὅ. π. § 8, στὸ Δελτίο τ. 6.

[12] Δελμούζου, Τὸ πρότυπον δημοτικὸν σχολεῖον καὶ οἱ ἐπικριταί του, Δελτίο τ. 1, σ. 23-27. «... Αὐτὸς εἶναι ὁ συνήθης προφορικὸς λόγος τῶν ἀνεπτυγμένων τάξεων· ἡ κοινὴ δημοτικὴ μὲ ὅλον τὸ λεξικόν της ... καὶ μὲ τὴν γραμματικήν της ἀποτελεῖ πάντοτε τὴν κυρίαν βάσιν, αἱ δὲ λόγιαι λέξεις μὲ τὴν φωνητικὴν καὶ ἐλαχίστους τύπους τῆς καθαρευούσης ἀποτελοῦν τὴν ἐφεδρείαν» σ. 26. Φωτεινοῦ Δ. (= Δ. Γληνοῦ), Βιβλιοκρισία, Δελτίο τ. 2, σ. 264 ἀ., ἰδίως σ. 267-8 Πβ. Τριανταφυλλίδη, Ἕνα βιβλίο γιὰ τὴ γλῶσσα μας (= Δελτίο, τ. 2) 1912, σ. 57.

ὑπηρετηθοῦν ὅμως πλατύτερα ὅλες οἱ πνευματικὲς καὶ κοινωνικὲς ἀνάγκες ἡ λογοτεχνικὴ γλῶσσα δὲν ἐπαρκεῖ. Πρέπει νὰ λογαριάση τὴ σημερινὴ πραγματικότητα καὶ νὰ προσαρμοστῆ σ' αὐτήν, κρατώντας πάντα τὴ δημοτική της βάση.

β) Ἔξω ἀπὸ τὴ λογατεχνικὴ χρήση παρουσιάζεται ἡ δημοτικὴ σὲ ἀρκετὰ σχετικῶς ἔργα, ἀκολουθώντας τὸ δρόμο ποὺ τῆς ἔδειξε ἡ λογοτεχνία. Τῆς νέας αὐτῆς γραφομένης ὁ κοινὸς τύπος ἔχει βρεθῆ. Ποῦ καὶ ποῦ θὰ εἶχε νὰ δεχτῆ ἡ γραμματική της διπλοὺς δημοτικοὺς τύπους. Περισσότερες δυσκολίες παρουσιάζει: ὁ καθαρισμὸς ἀπὸ τὴν καθαρεύουσα:

γ) Ὡς πρὸς τὸ λεξιλόγιο, δὲ δημιουργοῦνται πιὰ συστηματικὰ λέξεις καθὼς ἄλλοτε. Σὲ ἀρκετὲς περιστάσεις θὰ μείνουν διπλὲς λέξεις, ἀπὸ τὴν καθαρεύουσα καὶ τὴ δημοτική — κάποτε μὲ διαφορετικὴ ἀπόχρωση στὴ σημασία τους.

δ) Σχετικὰ μὲ τὴ λογατεχνία ἡ ἐπιστήμη θὰ παρουσιάση ἀναγκαστικὰ στὴ φωνητικὴ περισσότερους δασκαλισμούς.

ε) Καὶ στὸ τυπικὸ θὰ διατηρήση μερικοὺς λόγιους τύπους. Ἔτσι ἡ γραμματικὴ θὰ ἔχη σὲ μερικὲς περιστάσεις τύπους διπλούς.

ζ) Ἡ σύνταξη τῆς νέας γραφομένης δὲν ἔχει ἀκόμη διαμορφωθῆ τελειωτικά. Γιὰ νὰ γίνη αὐτό, καὶ γιὰ νὰ κανονιστοῦν καὶ τ' ἄλλα γραμματικὰ ζητήματα, σύμφωνα μὲ τὶς φραστικὲς ἀνάγκες, στὴν ἐπιστήμη ἰδίως, πρέπει νὰ γράψουν πολλοί. Τὸ ἔργο εἶναι μεγάλο καὶ ἡ γραπτὴ γλῶσσα ἑνὸς ἔθνους δὲν ὡριμάζει μόνη της.

η) Εἶναι πιθανὸ πὼς μὲ τὸν καιρὸ θὰ κανονιστοῦν σύμφωνα μὲ δημοτικὴ μερικὰ ἀπὸ τ' ἀναφομοίωτα γιὰ τὴν ὥρα στοιχεῖα τῆς νέας γραφομένης [13].

Κρίνοντας τώρα, ἔπειτα ἀπὸ μία ἀκριβῶς γενεὰ τὶς ἀπόψεις ποὺ εἶχαν παρουσιαστῆ στὰ 1880 στὸ γλωσσικὸν ἀγῶνα καὶ τὶς ἀντιλογίες τοῦ Βερναρδάκη καὶ τοῦ Χατζιδάκι, βλέπομε πόσο ἀπαραίτητο

[13] Δελτίο τ. 6. σ. 216, «Μιὰ ἀνακοίνωση γιὰ τὴ γλῶσσα μας». Ἀναλυτικώτερα ἐξηγοῦνται οἱ ἰδέες αὐτὲς στὸ ἴδιο Δελτίο, στὴ μελέτη μου «Ἡ γλῶσσα μας στὰ χρόνια 1914-1916, σ. 114, ἰδίως σημ. 3. Ἐκεῖ ποὺ ὁ Ψυχάρης ἔγραφε (στὸ τελευταῖο του βιβλίο) *εὐαιστησία, αἴστημα, πρόστεση, εὐκαριστημένος, σκετίστηκε, σκολίαζε, ἄθρωπος, ἀθρώπινος, ἀθρωπιστικός, ἀφιθέατρο, ἀμπροσία, βιωμοσύνη* κτλ. κτλ., στὶς δημοτικιστικὲς ἐκδόσεις τῶν τελευταίων χρόνων, στὰ ἔργα δοκιμασμένων λογατεχνῶν καθὼς ὁ Θεοτόκης, ὁ Νιρβάνας, ὁ Παλαμᾶς ὁ Παρορίτης, ὁ Πορφύρας, ὁ Κ. Χατζόπουλος βρίσκομε: *ἐπρόσθεσε, συναίσθημα, αἴσθημα, εὐχαριστήθηκε, φχαριστημένος, σχεδόν, σχῆμα, σχολιάστηκε, φιλάνθρωπα, ἄνθρωπος, σύμφωνα,*

ήταν γιὰ νὰ μποῦμε στὸ σωστὸ δρόμο, τὸ ξεκαθαρισμένο γλωσσικὸ πρόγραμμα ποὺ ζήτησε νὰ καλλιεργηθῇ ἡ δημοτικὴ μεμιᾶς, ἀμέσως καὶ μὲ τοὺς κανόνες της. Ἡ σύντονη πραχτικὴ καλλιέργεια καὶ ἡ ἐξύψωση τῆς νέας γραφομένης ἔδειξε γρήγορα σὲ ποιὰ σημεῖα ἦταν ἀνάγκη νὰ προσαρμοστῇ ἡ θεωρία μὲ περισσότερη ἐλαστικότητα στὶς ἀξιώσεις τῆς ζωῆς, ἂς εἶναι καὶ μὲ θυσία κάποιας γραμματικῆς ὁμοιομορφίας, καὶ συγχρόνως, μαζὶ μὲ τὴ γλῶσσα αὐτή, καλλιεργήθηκε ἡ ἀγάπη της καὶ θὰ προκόψουν καὶ οἱ θεωρητικές της σπουδές. Ἀκόμη καὶ τοῦ Βερναρδάκη ἡ γνώμη ν' ἁπλοποιηθῇ «βαθμηδὸν» ἡ τεχνητὴ γλῶσσα, δείχτηκε σὲ μερικὰ δικαιολογημένη, ἀφοῦ παράλληλα μὲ τὴν καλλιέργεια τῆς δημοτικῆς σὲ ὅλα τὰ εἴδη τοῦ λόγου ποὺ μπορεῖ νὰ γραφῇ, βλέπομε σήμερα πὼς γιὰ οὐσιαστικοὺς καὶ ψυχολογικοὺς λόγους, σὲ μερικὰ εἴδη πεζογραφίας μὲ πολὺ ἀφηρημένη καὶ σύνθετη σκέψη ἡ σημερινὴ γενεὰ μόνο ν' ἁπλοποιήσῃ εἶναι εὔκολο τὴ σημερινὴ γλωσσικὴ μορφή, μὲ ἀπώτερο πάντοτε πρόγραμμα νὰ πετύχωμε ἀργότερα τὴν τελικὴ μονογλωσσία γιὰ τὸ καθετὶ ποὺ γράφομε, μιὰ κι ἔχομε βρεῖ καὶ καθορίσει τὴ βάση [14]. Τὸ ὡρίμασμα αὐτό, καθὼς καὶ τὴ μεγαλύτερη γραμματικὴ ἑνότητα τῆς νέας γλώσσας, θὰ τὰ φέρῃ πιὸ κοντὰ μονάχα μιὰ *νέα γενεά*, διαπαιδαγωγημένη ὅμως πιά, στὰ πρῶτα της τουλάχιστο *χρόνια*, μὲ *τὴ μητρική της γλῶσσα*.

3. Ἡ σχολικὴ καθαρεύουσα στὰ τελευταῖα χρόνια.

Εἰς λεξίδια κενὰ νοήματος, εἰς τὸ δέρμα τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος ἐθυσιάσθη ἡ ἐθνικὴ ἐκπαίδευσις. *Φατσέας, 1871.*

Ἡμεῖς νέαν ἑλληνικὴν γραμματικὴν ἀληθῶς εἰπεῖν δὲν ἔχομεν ἀφοῦ καὶ ἐν τοῖς δημοτικοῖς αὐτοῖς ἔτι σχολείοις οἱ ἀρχαῖοι τύποι κοπανίζονται.

Ἔκθεσις κριτικῆς ἐπιτροπῆς διδακτικῶν, 1884
(Γ. Τσερέπης, Γ. Χατζιδάκης, Γ. Καρβούνης).

θρίαμβος, αὐστηρός, ἐκστατικός. Καὶ στὴν ἐπιστημονικὴ γλῶσσα, ὅπου ἡ ἐπίδραση ἀπὸ τὴν καθαρεύουσα εἶναι φυσικὰ μεγαλύτερη, κοντὰ σὲ *φωνητικοὺς* δασκαλισμοὺς ἀφθονώτερους παρουσιάζονται ἀσυμμόρφωτοι καὶ τύποι λόγιοι. «Ἔτσι βρίσκομε κανονικὰ περίπου τοὺς ἀκόλουθους τύπους ἀπὸ τὴν καθαρεύουσα: *τάσεις (οἱ, τίς), ἐκδηλώσεις, ἐπιδράσεις, τῶν παραστάσεων, κινήσεων, ἐντυπώσεων, δυνάμεων, τῆς μεθόδου, προβλήματος, σώματος, τὸ μέλλον, τὸ γεγονός, τὰ γεγονότα*» (σημ. 12), καὶ ὄχι *οἱ ἐπίδρασες, τῶν κινησῶ(νε), τῆς μέθοδος, τοῦ προβλημάτου* κτλ. κτλ.»

[14] Πβ. Τριανταφυλλίδη, ὅ. π. § 27, Δελτίο τ. 6.

Τὰ γραμματικὰ στοιχεῖα τῆς νεοελλ. γραμματικῆς θὰ διακρίνωνται εἰς τρεῖς κατηγορίας, ἤτοι α') τὰ ἔν τε τῇ ὁμιλουμένῃ καὶ τῇ γραφομένῃ εὔχρηστα, β') τὰ μόνον ἐν τῇ γραφομένῃ συνήθη, καὶ γ') τὰ μόνον ἐν τῇ ὁμιλουμένῃ εὐχρηστοῦντα, ἀλλότρια δὲ τῆς γραφομένης . . . Εἶναι ἀνάγκη νὰ συμπεριληφθῶσιν εἰς τὴν κατηγορίαν ταύτην καὶ τινες τῶν μὴ συνηθιζομένων [οὔτε στὴ γραφομένη] τύπων, ὁλόκληρος δὲ ἡ κατηγορία αὕτη νὰ ἀναγράφεται ὡς «τυπικὸν τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς εὔχρηστον κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον καὶ ἐν τῇ νέᾳ».

Σκιᾶς, Ἐπιστημον. Ἐπετηρὶς 1918.

Ἐπιβάλλεται ἡμῖν καὶ ὑπὸ τῆς ἱστορίας τοῦ ἔθνους ἡμῶν καὶ ὑπὸ τοῦ θεμελιώδους ἡμῶν νόμου, τοῦ συντάγματος, ἡ χρῆσις τῆς ἐπισήμου γλώσσης εἰς πᾶσας τὰς ἐπισήμους ἡμῶν σχέσεις, ἀλλὰ παραδόξως δὲν διδασκόμεθα αὐτὴν προσηκόντως . . . οὔτε γραμματικὴν καθορίζουσαν . . . τὸ τυπικὸν τοῦ γραπτοῦ ἡμῶν λόγου . . . συνεγράφαμεν καὶ διδάσκομεν ἐν τοῖς σχολείοις ἡμῶν.

Χατζιδάκις, Ἔκθεσις Σεβαστοπουλείου 1914.

Φυσικὸ ἦταν ὅλη ἡ γλωσσικὴ αὐτή, λογοτεχνική, ἐκπαιδευτικὴ καὶ κοινωνικὴ ἀκόμη ζύμωση νὰ ἔχῃ μιὰ μέρα τὸν ἀντίχτυπό της καὶ μέσα στὸ σχολεῖο καὶ μάλιστα τὸ δημοτικό· καὶ ὅμως δὲ βλέπομε σὲ ὅλην αὐτὴ τὴν ἐποχὴ οὔτε τὸ κράτος, οὔτε τὴν παιδεία του, οὔτε τοὺς ἀκαδημαϊκοὺς συνηγόρους τῆς ἐπισημής του γλώσσας νὰ δέχωνται τὶς νέες ἰδέες. Τὴ σχολικὴ γλῶσσα, προπάντων στὸν ἰδανικό της τύπο ποὺ πρέπει νὰ διδάσκεται, θὰ τὴ βροῦμε στὶς ἐγκεκριμένες γραμματικὲς καὶ τὰ διδαχτικὰ βιβλία, ἰδίως τ' ἀναγνωστικὰ τοῦ δημοτικοῦ, καὶ γι' αὐτὰ θὰ γίνῃ λόγος ἐδῶ.

Γιὰ τὶς *γραμματικὲς* τῆς νέας μας γλώσσας, τῆς καθαρεύουσας, ἔχομε νὰ *παρατηρήσωμε πὼς* ἀφοῦ γιὰ ἕναν αἰῶνα γενεὲς ὁλόκληρες ἑλληνόπαιδα τράφηκαν μὲ τοῦ κόσμου τὶς γραμματικές — τῆς «ἑλληνικῆς γλώσσης» ἢ τῆς «ἀρχαίας», τῆς «νέας ἑλληνικῆς», τῆς «γραφομένης», ἢ τῆς «γραφομένης καὶ *ὁμιλουμένης* ἡμῶν γλώσσης» — στὸ τέλος ἀποκλείστηκαν αὐτὲς μαζὶ μὲ τ' ἄλλα διδαχτικὰ ἀπὸ τὸ δημοτικὸ σχολεῖο, κι ἕνας λόγος ἦταν ἡ ἀσυμφωνία τους μὲ τὴ ζωντανὴ γλῶσσα καὶ οἱ ἀνυπόφορες πιὰ διδαχτικὲς δυσκολίες ποὺ γεννοῦσαν.

Πρέπει ὅμως νὰ σημειωθῇ πὼς οὔτε μεταξύ τους δὲ συμφωνοῦσαν ὡς πρὸς τὴ γλωσσικὴ βάση — οὔτε κὰν ὅσες ἦταν τῆς ἴδιας ἐποχῆς, μὲ τὸ ἴδιο, θὰ περίμενες, ἰδανικό — κι ἔτσι δὲν μπόρεσαν ποτὲ νὰ πιστοποιήσουν οὔτε κὰν τὴ γραμματικὴ ἑνότητα τῆς «νέας γλώσσας». Τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι — τὴν τραγικὴ αὐτὴν ὁμολογία τὴν εἴχαμε τελευταῖα καὶ ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸ Χατζιδάκι — πὼς δὲν ἔχομε ἀκόμη σήμερα γραμματικὴ τῆς καθαρεύουσας, ἂς μὴν εἶναι κι ἐγκεκριμένη, ποὺ

νὰ καθρεφτίζη καὶ νὰ κοδικοποιῆ τὴ σχολικὴ χρήση. Καὶ μᾶς μένει ἡ ἀπορία, ἂν θὰ ρίξωμε τὸ λάθος στοὺς συγγραφεῖς, ποὺ δὲν μποροῦσαν ἢ δὲν ἤξεραν νὰ καταστρώσουν τὸ ἰδίωμα αὐτὸ σωστά, ἢ μήπως φταίει ἡ γλῶσσα αὐτὴ ἡ ἴδια, ἡ καθαρεύουσα, ἐπίσημη ἢ ἀνεπίσημη, τοῦ σχολείου καὶ τῆς κοινωνίας, ποὺ οὔτε βγῆκε ἀπὸ γραμματική, οὔτε μπορεῖ νὰ τὴν περιγράψη γραμματικὴ γιὰ τὴ σχολικὴ χρήση καὶ διδασκαλία.

Τὴν ἴδια ἐντύπωση μᾶς ἀφήνουν καὶ τ' ἀναγνωστικὰ ποὺ χρησιμοποιήθηκαν στὰ δημοτικά μας σχολεῖα τὶς τελευταῖες πενταετίες. Μὲ τὴ δύναμη τῆς ζωῆς καὶ μὲ τὴν προκοπὴ τῆς δημοτικῆς δὲν ξέφυγαν βέβαια καὶ αὐτὰ κάποια γλωσσικὴ ἁπλοποίηση [15], (ἀληθινὰ πιὸ ἁπλά, ἴδίως στὴ σύνταξη εἶναι μόνο στ' ἀναγνωστικὰ τοῦ 1914, καὶ ἀπ' αὐτὰ μόνο μερικά, ἀπ' ὅσα ἔγραψε ἡ κ. Καζαντζάκη). Αὐτὸ ὅμως τὸ χρωστοῦμε κυρίως στὴν τύχη. Πρόγραμμα ξεκαθαρισμένο γλωσσοεκπαιδευτικὸ δὲν παρουσίασε οὔτε εἶχε ποτὲ ἡ νεοελληνικὴ παιδεία, καὶ τὶς σπάνιες φορὲς ποὺ ἔτυχε νὰ μιλήση ἡ ἐκπαιδευτικὴ ὑπηρεσία τοῦ ὑπουργείου, ἦταν γιὰ νὰ τονίση τὴν ἀνάγκη τοῦ ἀρχαϊσμοῦ πίσω ἀπὸ τὶς ἀόριστες φράσεις γι' ἁπλοποίηση καὶ γιὰ τὴν «ἁπλῆν» καὶ «σαφῆ» τάχα γλῶσσα [16]. Γι' αὐτὸ καὶ τὰ διδαχτικά, ἰδίως τοῦ δημοτικοῦ, κάνουν μὲ τὴ γλῶσσα τους τέτοια θλιβερὴ ἐντύπωση. Οὔτε σύστημα ἔχουν οὔτε ἀρκετὴ γλωσσικὴ ἑνότητα. Μὲ τὴν πολυτυπία ποὺ ἀναγκαστικὰ μεγαλώνει — ἀφοῦ γράφονται ἐδῶ καὶ κεῖ ἁπλούστερες λέξεις καὶ τύποι χωρὶς συνήθως νὰ ἐγκαταλείπωνται καὶ οἱ ἀρχαϊκώτεροι — *ἄρχισε νὰ λέγη* ἢ *ἄρχισε κάτι μὰ* καὶ *ἤρχισε νὰ λέγη* καὶ *ἤρξατο νὰ λέγη* καὶ *ἤρξατο λέγων* καὶ *ἤρξατο τοῦ λόγου* — γίνεται μεγαλύτερη ἡ ἀκαταστασία καὶ ἡ γλωσσικὴ ἀναρχία, χωρὶς νὰ φαίνεται οὔτε ὁ σκοπὸς στὴν ἁπλοποίηση αὐτὴ οὔτε τὸ τέρμα του καὶ τὸ γλωσσικό του ἰδανικό, οὔτε ἡ βάση τῆς μητρικῆς γλώσσας, ὅπου θὰ θεμελιωθῆ ἡ ἁπλοποιημένη τάχα στὴν α' τάξη σχολικὴ γλῶσσα, οὔτε ὁ τρόπος ποὺ θὰ προχωρήση ἀπὸ τάξη σὲ τάξη παιδὶ καὶ δάσκαλος σὲ τύπους «καθαρώτερους».

[15] Πβ. Τριανταφυλλίδη, Ἡ γλῶσσα μας κτλ., κεφ. 4 (Θὰ δημοσιευτῆ στὸ Δελτίο).

[16] Πβ. τὴν Ἐγκύκλιο πρὸς τοὺς λειτουργοὺς τῆς ἐκπαιδεύσεως, Σκοπὸς ἀγωγῆς, ἀναγνώσματα καὶ θεάματα 1915. Κρίθηκε στὸ Δελτίο, τ. 5, σ. 141. Κοντὰ στὰ ἄλλα γυρεύει, ἡ γλῶσσα τῶν βιβλίων ποὺ θὰ διαβάζουν τὰ παιδιὰ νὰ μὴν «ἀφίσταται ἐκείνης ... ἣν τὸ ἐπίσημον κράτος καθιέρωσε»· ἡ δημοτικὴ ἐπιτρέπεται «μόνον ἐν τοῖς ποιήμασιν».

Οὔτε γραμματικὴ ἑνότητα, οὔτε καμιὰ γραμματικὴ δὲ βγαίνει ἀπὸ τ' ἀναγνωστικὰ αὐτά.

Ἀφοῦ πήραμε τὴν εἰκόνα αὐτὴ γιὰ τὴ σχολικὴ καθαρεύουσα στὴν τελευταία της ἐξέλιξη, εἶναι καλὸ νὰ κοιτάξωμε, ποιὲς εἶναι οἱ σκέψεις καὶ ἡ ἰδεολογία ποὺ στηρίζει τὴν κατάσταση αὐτή. Ἴσως νὰ βροῦμε ἐκεῖ, ἂν ὄχι ἕνα ξεκαθαρισμένο γλωσσικὸ πρόγραμμα, τουλάχιστον ὅμως κάπως μεγαλύτερη διαύγεια, ποὺ θὰ βοηθοῦσε νὰ ὁδηγηθῆ ἡ καθαρεύουσα μέσ' ἀπὸ τὴ σημερινὴ ἀναρχία πρὸς κάποια βασιμώτερη κατεύθυνση, ποὺ νὰ ἐξασφαλίση τουλάχιστο γιὰ τὸ μέλλον στὴ σχολική μας γλῶσσα μεγαλύτερη ἑνότητα γραμματική, ἂν ὄχι καὶ περισσότερη ζωντάνια. Ἔτσι θὰ ἐξετάσω σύντομα τὴν ἀντίληψη τῶν ἀκαδημαϊκῶν φιλολογικῶν κύκλων γιὰ τὴ σχολικὴ καθαρεύουσα. Φυσικὰ ὅμως θὰ πρέπη νὰ γίνη καὶ γενικώτερα λόγος γιὰ τὴ στάση τους στοὺς γλωσσικοὺς ἀγῶνες.

Ἕνα πρᾶμα ποὺ μὲ χαρὰ θ' ἀναγνωρίση κανεὶς εἶναι ὅτι μὲ τὴν πραχτικὴ καλλιέργεια τῆς δημοτικῆς στὴν τελευταία γενιά, μὲ τὶς γλωσσικὲς συζητήσεις καὶ τὸν ἐπιστημονικὸ «φωτισμό», κατωρθώθηκε σιγὰ σιγὰ νὰ λείψη, ἢ τουλάχιστο νὰ περιοριστῆ ἡ ἀδικαιολόγητη τυφλὴ περιφρόνηση τῆς λαϊκῆς μας γλώσσας. Ἐκεῖ ποὺ ὡς ἐχτὲς ἀκόμη πρωτοστατοῦσε ὁ Μιστριώτης καὶ ἀναστάτωνε τὸν κόσμο, γιατὶ στὰ νεοελληνικὰ ἀναγνώσματα ὑπῆρχαν ποιήματα «μαλλιαρά», καθὼς τοῦ Δροσίνη ὁ ὕμνος στὴν πατρίδα, ὁ γνωστὸς μὲ τὸν τίτλο «Χῶμα ἑλληνικό» [17], τώρα ἀκούεται ἡ σεμνὴ φωνὴ τοῦ Σκιᾶ, ποὺ δέχεται πῶς τὸ ἀναγνωστικὸ τοῦ δημοτικοῦ «ἀνάγκη νὰ περιέχῃ μέρη ἔκ τε τῆς καθαρευούσης καὶ τῆς δημώδους» [18]. Εἶναι ὅμως πάντοτε χαρακτηριστικὸ γιὰ τὸ βράχο τῶν προλήψεων ποὺ εἶχε νὰ σπάση ὁ δημοτικισμός, πῶς μέσα ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ Πανεπιστήμιο ὁ καθηγητὴς τῆς «βασιλίδος τῶν ἐπιστημῶν», τῆς φιλοσοφίας, μπόρεσε νὰ πῇ γιὰ τὴ δημοτική μας γλῶσσα «πενιχρὰ καὶ δύστηνα καὶ κακόηχα συντρίμματα», καὶ ν' ἀποκηρύξη ὅσους «ἀρκοῦνται τῇ πενιχροτάτῃ καὶ εὐτελεστάτῃ γλώσσῃ τῆς ἀγροικίας καὶ κακοδαιμο-

[17] «Τώρα ποῦ θὰ φύγω καὶ θὰ πάω στὰ ξένα — καὶ θὰ ζοῦμε μῆνες, χρόνους χωρισμένοι, — ἄφησε νὰ πάρω κάτι κι ἀπὸ σένα, — γαλανὴ πατρίς μου, πολυαγαπημένη! — Ἄφησε μαζί μου φυλαχτὸ νὰ πάρω — γιὰ τὴν κάθε λύπη, κάθετι κακό, — φυλαχτὸ ἀπ' ἀρρώστια, φυλαχτὸ ἀπὸ χάρο, — μόνο λίγο χῶμα, χῶμα ἑλληνικό....»

[18] Σκιᾶ, Περὶ τῆς προταθείσης ἁπλοποιήσεως τῆς γραφομένης ἑλληνικῆς γλώσσης, Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς 9 (1913) σ. 292.

νίας τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους». Ἀκόμη καὶ ὅταν συμβουλεύη κανεὶς «ν' ἀνασύρωμεν εἰς τὴν ζωὴν» τὸ *λέγουν* ἀντὶ *λέγουσι*, εἶναι κατὰ τὸν καθηγητὴ τῆς φιλοσοφίας στὸ Ἐθνικό μας Πανεπιστήμιο «μωρία».

Ἔτσι τὸ κυριώτερο ἔργο τῶν πανεπιστημιακῶν καθαριστῶν ἀπὸ γλωσσικὴ ἄποψη μένει ἀρνητικό· εἶναι μιὰ μάταιη πολεμικὴ στὸ δημοτικισμό. Μέσα σὲ μία γενεὰ ἔχασε ἡ καθαρεύουσα ὁλόκληρη τὴ λογοτεχνία, κι ἔχασε ἀκόμη, μὲ τοὺς θλιβερούς της καρπούς μέσα στὴν παιδεία, τὴν πίστη τῶν φωτισμένων πὼς μπορεῖ αὐτὴ ὡς σχολικὴ γλῶσσα νὰ μορφώση τὸ ἑλληνόπουλο [19]. Καὶ ὅμως οἱ καθηγητὲς στὸ Πανεπιστήμιο νανούριζαν τὸ ἔθνος μὲ προφητεῖες πὼς μόνο τὸ *νὰ* καὶ τὸ *θὰ* θὰ μᾶς χωρίσουν ἀπὸ τὴν προγονικὴ γλῶσσα (Μιστριώτης), ἢ πὼς μιὰ μέρα, ὅταν ὁ «κεκραμένος ἡμῶν γραπτὸς λόγος» ἐξελιχτῆ, θὰ «ἐκνικήση ὁμοειδές τι παρὰ πᾶσιν», καὶ πὼς μπορεῖ νὰ καθιερωθῆ τότε καὶ «ἡ αὐστηρὰ καθαρεύουσα τοῦ Κλέωνος Ραγκαβῆ» [20]. Καὶ συγχρόνως τὸ Πανεπιστήμιο ἔπαιρνε, πάντοτε γιὰ κάποιο λόγο, ἀντιδραστικὴ θέση σὲ κάθε προσπάθεια ἢ πρόταση γλωσσικῆς ἀλλαγῆς (Μιστριώτης, Χατζιδάκις, Εὐαγγελίδης, Παπαδόπουλος, Σκιᾶς), μὲ ὅποια μορφὴ κιὰν παρουσιάστηκε: ριζικὴ (Ψυχάρης), λιγώτερο ριζικὴ (Κρουμπάχερ, Ἐκπαιδευτικὸς Ὅμιλος), ἢ καὶ πολὺ μετριοπαθέστερη κι ἐξελιχτική (Βερναρδάκης, Ροΐδης).

Οἱ προσπάθειες ποὺ ἔκαναν κάθε φορὰ οἱ μεταρρυθμιστὲς γιὰ νὰ λυθῆ, ἢ νὰ ἀρχίση νὰ λύνεται τὸ γλωσσικὸ ζήτημα στὴν κοινωνία ἢ στὸ σχολεῖο, ἔδιναν κάθε φορὰ ἀφορμὴ στὸ Χατζιδάκι νὰ διατυπώση τὶς δικές του θεωρίες, οἱ ὁποῖες τὸν ἐμπόδιζαν νὰ συμφωνήση μὲ τὴν ἄλλη γνώμη. Ἔτσι ὅταν ὁ Ροΐδης, στὰ περίφημα «Εἴδωλά» του—ἀναγνωρίζοντας, ὅπως πρὶν ἀπ' αὐτὸν ὁ Βαρναρδάκης, πὼς «ἀκατόρθωτος εἶναι σήμερον ἡ διὰ πηδήματος μετάβασις ἀπὸ τὴν τεχνητὴν εἰς τὴν μητρικὴν ἡμῶν γλῶσσαν» — σύσταινε νὰ *καθαριστῆ* ἡ καθαρεύουσα «ἀπὸ πάντα τὰ ἀσυμβίβαστα πρὸς τὸν προφορικὸν (λόγον) στοιχεῖα», καὶ ν' ἁπλοποιηθῆ «βαθμηδὸν καὶ κατὰ τὸ δυνατὸν ἀνεπαισθήτως», ὁ Χατζιδάκις βεβαίωνε πὼς ἔτσι, μὲ τὶς λίγες ὁδηγίες ποὺ ἔδινε ὁ Ροΐδης, «οὐδεὶς γινώσκει ποῦ θὰ καταλήξωσιν» οἱ συγγραφεῖς, καὶ πὼς μὲ τὸν ἀόριστο γλωσσικὸ τύπο τοῦ Ρ., «προτείνοντος οὐχὶ διὰ μιᾶς ἀποβολὴν τῶν μέχρι τοῦδε εἰσαχθέντων . . . ἀλλὰ βαθμιαίαν κατὰ μικρὸν ἁπλοποίησιν, δὲν κάνομε τίποτε, ἀφοῦ χρειαζόμαστε «γλωσσικὸν τύπον μόνιμον», ποὺ θὰ μᾶς τὸν δώση μόνο «ὅ τι ἐν ταῖς αἰθούσαις ἡμῶν λεγόμενον» δὲν «θὰ ἐνεποίει κακὴν αἴσθησιν εἴτε ὡς ἀρχαιοπινὲς εἴτε ὡς χωρικόν». Ἄλλωστε ἂν κρίνη κανεὶς τὸ ζήτημα «ἐν τῷ συνόλῳ» καθὼς ὁ Κόντος, καὶ ὄχι ὅπως ὁ Ροΐδης, θὰ φτάση στὸ «ἐπιβαλλόμενον συμπέρασμα περὶ τῆς ἀναγκαίας χρήσεως τῆς νῦν γραφομένης», ποὺ εἶναι «ἀναγκαιότατον καὶ ὀρθόν». Δὲν μποροῦμε ν' ἀφήσωμε τὸ ὁ κ. *εἰσηγητὴς εἰσηγήσατο, ὁ ἰατρὸς ἰάσατο τὸν ἀσθενῆ* καὶ νὰ προτιμήσωμε τὸ *εἰσηγήθη, ἰάθη* κτλ.: Ἢ πρέπει νὰ κρατήσωμε τὸν ἀρχαῖο μέσο ἀόριστο, ἢ νὰ σχηματίζωμε *ἰῶμαι-ἐθεράπευσα, διατείνομαι-εἶπον*, ἢ πρέπει νὰ «βιάσωμεν» τοὺς τύπους *σέ-άμην*, «καθ' ἃ ἡ λαλουμένη ἀπὸ πολλοῦ ποιεῖ». Ὁ Ροΐδης θέλει νὰ ἐγκαταλείψωμε τὸ *προσεῖχον, προσέσχον* καὶ νὰ γράφωμε *ἐπρόσεχα, ἐπρόσεξα*, «ὅπως ἐν τῇ λαλουμένῃ ἀληθῶς σχηματίζεται». Τότε ὅμως «τί θὰ εἴπωμεν ἀντὶ τοῦ *ἀνεῖχον ἀνέσχον, ἀπεῖχον ἀπέσχον, κατεῖχον κατέσχον, συνεῖχον συνέσχον*; μὴ ἐσύνεξα, ἄφεξα ἢ ἄπεξα ἢ τί ἄλλο;» Ἔτσι σὲ πολλὰ παραδείγματα δείχνει ὁ Χ. τί «ἀπολασία» θὰ ἔχωμε ἅμα ἐξετάσωμε τὸ «σύνολον τῶν φαινομένων» καὶ ὄχι «μονάδας τινὰς αὐτῶν». Ἂν ἐξετάσωμε τὰ «φαινόμενα τῆς γλώσσης ἡμῶν» «κατὰ γένη συστηματικῶς» καὶ ὄχι «κατ' ἄτομα» θὰ δοῦμε πὼς ὁποιος γυρεύει ν' ἁπλοποιήση, «ὁ γράφων *ἔβαλα, ἔκαμα, ἔφαγα, ἔλαβα* κτλ. ὀφείλει δυοῖν θάτερον ἢ νὰ μὴ σχηματίζῃ μετοχὰς τούτων παντάπασιν ἢ νὰ σχηματίζῃ καθὰ καὶ τὰς τῶν ἄλλων εἰς-α ἀοριστων, τ. ἔ. εἰς-*ας*-*αντος*, οἷον *βάλας βάλαντος, κάμας, φάγας, λάβας* κτλ. οὐχὶ δὲ *βαλών, λαβὼν* κτλ.». Γι' αὐτὸ δὲν μποροῦμε νὰ τὸ δεχτοῦμε ν' ἁπλοποιηθῆ ἡ καθαρεύουσα [21].

Ἀργότερα πάλι, ὅταν ὁ Κρουμπάχερ ὑποστήριξε στὸ κλασικό του βιβλίο, πὼς βάση τῆς νέας μας γραφομένης θὰ πρέπη νὰ γίνη ἡ κοινὴ δημοτική, μὲ στοιχεῖα ὅμως ἀπὸ τὴν καθαρεύουσα, ἀφήνοντας κατὰ μέρος ὅσα δημοτικὰ στοιχεῖα ἀληθινὰ δὲ συμβιβάζονται μὲ τὸ γλωσσικό μας αἴσθημα, ἡ *νεοδημοτικὴ* γλῶσσα, ὁ Χατζιδάκις ἀντιπρότεινε τὴ *νεοκαθαρεύουσα*, μιὰ ἁπλοποιημένη δηλαδὴ καθαρεύουσα, ποὺ δὲ θὰ εἶχε καὶ μεγάλες διαφορὲς ἀπὸ τὴ γλῶσσα τῶν «αἰθουσῶν» (γεννημένη τάχα καὶ αὐτὴ ἀπὸ τὰ σχολεῖα καὶ τὴν καθαρεύουσά τους), καὶ τῶν «καλῶς ἀνατεθραμμένων», καθὼς τὴ μιλοῦμε «ἐν ταῖς ἐπισημοτάταις οἰκίαις», χωρὶς ν' ἀποκλείνη ὅμως μὲ τὸ ἁπλοποιημένο αὐτὸ σύστημα (ποὺ θὰ προτιμοῦσε ἀπὸ δυὸ εὐχρηστους τύπους τὸν πιὸ ἀρχαϊκό), τὴν πιθανότητα νὰ φτάσωμε σὲ ἀρχαϊκώτερη προφορικὴ γλῶσσα, καὶ «μεταχειριζόμενοι διαρκῶς τὴν φυσικὴν ἡμῶν γλῶσσαν ταύτην» νὰ «ἔλθωμεν μετά τινα ἔτη πολλὰ ἢ ὀλίγα, εἰς λόγον προσεγγίζοντα ὁπωσδήποτε εἰς τὸν *ἀρχαῖον*, ὅπως περίπου ὁ νῦν γραπτὸς ἡμῶν» [22].

Ἡ θετικὴ συμβολὴ τῶν ἀκαδημαϊκῶν συνηγόρων τοῦ καθαρισμοῦ γιὰ τὴν «ἐπίσημον ἡμῶν γλῶσσαν», καθὼς ὠνόμασε τὴν καθαρεύουσα ὁ Χατζιδάκις, εἶναι ἀσήμαντη. Ποτὲ δὲ βοήθησαν ἀληθινὰ νὰ λυθῆ ἡ πολυγλωσσία μας — ἐκτὸς ἀπὸ τὸ Χατζιδάκι οὔτε τὴν κατάλαβαν

[19] Πβ. Δελμούζου, Πρὸς τὴν ἐκπαιδευτικὴ ἀναγέννηση κεφ. 3, Δελτίο τ. 7. Τριανταφυλλίδη, Πρὸς τὴν ἐκπαιδευτικὴ ἀναγέννηση, Δελτίο τ. 7, κ. ἄλλες μελέτες διαφόρων σὲ παρασμένους τόμους τοῦ Δελτίου καὶ ἀλλοῦ.

[20] Βλ. Χατζιδ., Περὶ τοῦ γλωσσ. ζητήμ. ἐν Ἑλλάδι 1890, ξανατυπωμένο στὸ «Γλωσσολογικαὶ μελέται 1907, τ. α', σ. 294. Ἡ «αὐστηρὰ» αὐτὴ καθαρεύουσα τοῦ Κλ. Ραγκαβῆ ἔλεγε π. χ. *τῷ ὄντι τοίνυν με φιλεῖς; . . . Μακρόν μου ὅταν μένῃς οὔ με λησμονεῖς; . . . Ἄλλως δυνατόν ἐστί πως;*

[21] Χατζιδ., Περὶ τοῦ γλωσσικοῦ ζητήματος ἐν Ἑλλάδι, Εἰδώλων κατάλυσις, Γλωσσολογ. μελέται, Α' 1901, σ. 485, 474 ἀ.

[22] Βλ. Κρουμβάχερ, Τὸ πρόβλημα τῆς νεωτέρας γραφομένης ἑλληνικῆς καὶ ἀπάντησις εἰς αὐτὸν ὑπὸ Χατζιδάκι, 1905, σ. 166, 288 ἀ., 680, 760 κ. ἀ.

—καὶ ποτὲ δὲν ἐργάστηκαν γιὰ νὰ διαμορφωθῆ μιὰ ἀνθρωπινώτερη καθαρεύουσα. Καὶ ὅταν ἔτυχε μὲ κάποιο τρόπο νὰ τὸ προτείνουν (Χατζιδάκις), τὶς ἀόριστες καὶ δυσκολοεφάρμοστες θεωρίες ποτὲ δὲν τὶς ἀκολούθησε τὸ παράδειγμα. Ὅλοι τους ἔγραψαν καὶ γράφουν τὴν καθιερωμένη γλῶσσα τῶν πανεπιστημιακῶν κύκλων, λίγο πολὺ ξερὴ πάντοτε καὶ σχολαστικὴ (μόνο ὁ Σκιᾶς δὲ δείχνει ἐπιτήδευση ἀρχαϊσμοῦ). Ὁ πολυγραφώτατος Χατζιδάκις τὸ δήλωσε μάλιστα, πὼς δὲν εἶναι δική του δουλειὰ νὰ βοηθήση νὰ μεταρρυθμιστῆ ἡ γλῶσσα ποὺ κι αὐτὸς «ἐξ ἀνάγκης» τῆς «ὑποτάσσεται» νὰ τὴ γράφη. Γράφει τὴ γλῶσσα ποὺ βρῆκε, καθὼς θὰ ἔγραφε καὶ τ' ἀρχαῖα ἢ τὰ λατινικά—καθὼς γράφει καὶ γερμανικά—ἂν ἔτσι ἔκαναν καὶ οἱ ἄλλοι [23].

Ἔτσι, ἐκεῖνοι ποὺ ὑψωμένοι στὶς ἀνώτατες πνευματικὲς θέσεις τῆς πατρίδας μας, ἦταν προωρισμένοι ἀπὸ τὴν ψηλὴ σκοπιὰ τῆς πανεπιστημιακῆς ἑλληνικῆς ἐπιστήμης νὰ φωτίσουν, ἢ τουλάχιστο φωτισμένοι νὰ ὁδηγήσουν τοὺς ὁμόγλωσσους, ἔμειναν ξένοι κι ἐχθροὶ σὲ ὁλόκληρή τὴν κίνηση τοῦ δημοτικισμοῦ, ποὺ μὲ τὸ εὐοίωνο ἄνθισμα τῆς νέας λογοτεχνίας μπῆκε τόσο γρήγορα στὴ ζωή, τυφλοὶ στὴ βαθιὰ πληγὴ τῆς ἑλληνικῆς παιδείας, ποὺ βρέθηκε σὲ τέτοιο ἀδιέξοδο λαβύρινθο, ἀδιάφοροι στὴν ἀγωνία χιλιάδων δασκάλων, ποὺ ἀφώτιστοι νοσταλγοῦσαν ἀόριστα τὴν ἀλλαγή.

Μὲ τὸν τρόπο ποὺ εἴδαμε ἐξακολουθοῦσαν οἱ ἀκαδημαϊκὲς αὐτὲς συζητήσεις γιὰ τὸ ἂν εἶναι τάχα ἀπαραίτητη ἀνάγκη νὰ γράφωμε ἄλλη γλῶσσα ἀπὸ τὴν καθιερωμένη, καὶ ἂν θὰ γράψωμε τὴ νέα γλῶσσα σιγὰ σιγὰ ἢ διαμιᾶς, ἔπειτα ἀπὸ καιρὸ ἢ ἀμέσως, μὲ σύστημα καὶ μὲ γραμματικὴ ἢ χωρὶς αὐτά. Ὅλον αὐτὸ τὸν καιρὸ τὸ γλωσσικὸ ὄργανο τῆς ἑλληνικῆς παιδείας προσπαθοῦσε ἄδικα—κι αὐτὸ ἦταν φυσικό, ἀφοῦ κανεὶς ἔξω ἀπὸ τὸ δημοτικισμὸ δὲν τολμοῦσε νὰ δεχτῆ ἀνεπιφύλαχτα τὴ βάση τῆς δημοτικῆς — νὰ ξεσκλαβωθῆ ἀπὸ τοὺς ἀρχαϊσμοὺς τοὺς πιὸ ἀνυπόφορους. Οἱ κρίσεις τῶν ἐπίσημων ἐπιτροπῶν, ποὺ ἔκριναν κάθε φορὰ τὰ νέα ἀναγνωστικά, τὶς γραμμα-

[23] Πβ. π.χ. τ' ἀκόλουθα: «Εἶναι ἀληθὲς ὅτι δὲν ἠθέλησα νὰ κάμω αὐτῆς καὶ πρακτικὴν χρῆσιν (δηλαδὴ νὰ γράψη στὴ δημοτική), ἀλλὰ τοῦτο ἡρμήνευσα πρὸ πολλοῦ εἰπών ἤδη κατὰ τὸ 1892 ... ὅτι ... μεταχειρίζομαι ἄρα ὁποτὲ γλωσσικὸν τύπον εὑρίσκω γνωστὸν καὶ συνήθη, θὰ ἔγραφον καὶ ἀττικιστὶ καὶ λατινιστὶ ὅπως γράφω καὶ γερμανιστί, ἂν τούτων ἐγίνετο ὑπὸ τῶν περὶ ἐμὲ χρῆσις». Κρουμβάχερ, Τὸ πρόβλημα τῆς νεωτέρας γραφομένης ἑλληνικῆς καὶ ἀπάντησις εἰς αὐτὸν ὑπὸ Χατζιδάκι, 1905, σ. 643.

τικὲς καὶ τ' ἄλλα βιβλία, εἶναι γεμάτες ἀπὸ χαρακτηριστικὰ δείγματα γιὰ τὶς προλήψεις τῶν συγγραφέων καὶ γιὰ τὰ δεσμὰ ποὺ σφυρηλατοῦσαν στὴ σχολικὴ γλῶσσα οἱ πανεπιστημιακοὶ ἰδίως κέρδεροι, ἂν κάποτε ζητοῦσαν νὰ τὰ χαλαρώσουν μερικοὶ φωτισμένοι συγγραφεῖς. Τὸ ἰδανικὸ τῆς ἐπιστροφῆς στὴν ἀρχαία ἀττικὴ ἔχει βέβαια ἀρχίσει νὰ θολώνεται, μὰ τὸ ὁλέθριο παραστράτημα ἔφερε ἤδη τοὺς καρπούς του· ἀναγνωρίζεται πιὰ κάθε τόσο πὼς δὲν ὑπάρχουν σύνορα τῆς νέας μας γλώσσας καὶ τῆς ἀρχαίας, καὶ στ' ὄνομα τῆς ἀρχῆς αὐτῆς ἀποκηρύσσονται οἱ πιὸ συνήθισμένοι τύποι [24]. Μόλις ἔκλεισαν δέκα χρόνια ποὺ ὁ Μιστριώτης καὶ ὁ Εὐαγγελίδης ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιο δημιουργοῦσαν ζήτημα γιὰ μερικὲς λέξεις τῆς κοινῆς μας γλώσσας, ποὺ ἔπρεπε νὰ φύγουν ἀπὸ τ' ἀναγνωστικά, καὶ μερικὰ τελικὰ *ν* ποὺ ἔλειπαν. Στὴν ἴδια ἐποχὴ βλέπομε συγγραφέα διδαχτικῶν ἀπὸ τοὺς δοκιμώτερους, τὸν κ. Κουρτίδη, ν' ἀγωνίζεται νὰ σώση ἀπὸ τὴν προγραφὴ τοὺς ρηματικοὺς τύπους σὲ -ουν, καὶ

[24] «*Εὐθύς μου ἠγόρασε*· φευκτέα ἡ χρῆσις τῆς γενικῆς τῆς προσωπ. ἀντωνυμίας ἀντὶ τῆς δοτ.», «ἐγκρίνοντες τὸ ἔργον παραινοῦμεν τῷ συγγραφεῖ... ταῖς λοιπαῖς ἃς μετεχειρίσατο.. νὰ φεύγῃ τά *με* (= *μετά*) καὶ τὰ *σοῦ καὶ μου* ἀντὶ τῶν δοτ. *σοί καὶ μοι* κτλ.». Ἐκθέσεις κριτῶν τῶν διδακτικῶν βιβλίων τῆς στοιχειώδους ἐκπαιδεύσεως, σ. 15, 20. Πρόεδρος ἐπιτροπείας Χρ. Παπαδόπουλος, 6 Ἰουλ. 1897.

«Εὐτυχῶς ἢ δυστυχῶς δὲν ὑπάρχουσιν ὅρια διαχωρίζοντα τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν ἀπὸ τῆς σήμερον ὁμιλουμένης καὶ γραφομένης. Εἶναι λοιπὸν ἀδύνατον νὰ ἐννοῇ, ὁμιλῇ καὶ γράφῃ τις ὀρθῶς τὴν σήμερον ὁμιλουμένην καὶ γραφομένην γλῶσσαν, ἐὰν δὲν ἐννοῇ τὸν Ξενοφῶντα καὶ τὸ εὐαγγέλιον. Διὰ τοῦτο ἀνάγκη νὰ διδάσκωνται τὰ στοιχεῖα τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς καὶ ἐν τοῖς δημοτικοῖς σχολείοις». Χρ. Παπαδοπούλου, Ὑπόμνημα περὶ τῶν Ἐκπαιδευτικῶν νομοσχεδίων... 1889 ἐπιδοθὲν τῷ... Στ. Σκουλούδῃ... Βλ. Παπαμάρκου, Παράρτημα τῶν Ἐκπαιδευτικῶν νομοσχεδίων κτλ. 1890, σ. 15... (Πβ. καὶ Χατζιδάκι: «κατήντησεν ὥστε οὐδεὶς ἀνθρώπων νὰ δύνηται σήμερον νὰ γράψῃ ὀρθῶς οὐδὲ τὸ ἐλάχιστον, ἂν μὴ ἔχῃ ἱκανὴν γνῶσιν τῆς ἀρχαίας, καὶ τὸ χειρότερον ὅτι οὐδὲ νὰ νοήσῃ πάντα τὰ ὑφ' ἡμῶν γραφόμενα ὀρθῶς δύναται ἄνευ τῆς γνώσεως τῆς ἀρχαίας»).

Πβ. ἀκόμη καὶ τὴν ἀκόλουθη γνώμη ἀπὸ τὴν ἔκθεση τῆς ἐπιτροπῆς τῶν ἀναγνωστικῶν γιὰ τὸ δημοτικὸ σχολεῖο, ἀπὸ τὰ 1888 (σ. 20): «Δὲν εἶναι ἁμάρτημα ἡμεῖς, οἱ τὴν ἀνθηροτάτην καὶ καλλιεπεστάτην γλῶσσαν τοῦ κόσμου ἔχοντες, νὰ τρέφωμεν τὰ τέκνα ἡμῶν μὲ *τσανάκια καὶ τσουκάλια καὶ τσίτσες καὶ ντομάτες καὶ μελιτζάνες καὶ ἀγγούρια*; Δὲν εἶναι ἔγκλημα νὰ κατακλείωμεν τοὺς παῖδας ἡμῶν εἰς τὸ μαγειρεῖον ἐν ᾧ ἐπεκτείνεται πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν, ἐν γοητευτικῷ κάλλει ἀποστίλβοντα, ἡ θάλασσα, ὁ οὐρανός, τὰ ὄρη, αἱ νάπαι, αἱ κοιλάδες, αἱ φάραγγες, οἱ λειμῶνες, οἱ ποταμοί, τὰ θάση, τὰ ἄνθη, ὁ ἥλιος, τὰ ἄστρα τῆς ἑλληνικῆς αὐτῶν πατρίδος;»

νὰ παραπονιέται γιὰ τὴν τυραννία αὐτὴ τοῦ τυφλωμένου καθαρισμοῦ [25]. Βλέπομε ἄλλο συγγραφέα γραμματικῆς νὰ διαμαρτύρεται λίγο πρίν, πὼς ἐνῶ ἐγκρίνονται γιὰ τὸ δημοτικὸ σχολεῖο τοῦ κόσμου οἱ γραμματικὲς «τῆς λαλουμένης καὶ γραφομένης καθαρευούσης» (ποὺ εἶχαν μέσα *θέλω λύομαι, θέλομεν λυόμεθα, εἴθε νὰ ἤθελον ἔχει λύσει, κἄτα, ὦ 'γαθέ, δεχήμερος, ὕστριγξ, κις-κί, ἄλς, ἦχοῖ, Ἀριστόγειτον, ὁ ἀμνὸς τοῦ ἀρνός, ἐπεφονεύκειν, μισθούσθωσαν*), ἀπόρριψαν τὴ δική του, γιατὶ εἶχε τάχα, κοντὰ στ' ἄλλα, *σοῦ 'δώσαμεν, ὅς, ἥ, ὅ*, ποὺ κατὰ τὴν ἐπιτροπὴ «δὲν εἶναι τῆς καθαρευούσης» καὶ ποὺ ὡστόσο τὰ χρησιμοποιοῦμε ἀναγκαστικά [26]. Ἀκόμη καὶ ὁ Χατζιδάκις, ποὺ τόση εὔνοια εἶχε δείξει θεωρητικὰ στοὺς γλωσσικοὺς ἀγῶνες γιὰ μιὰ γλωσσικὴ μεταρρύθμιση — μόνο ποὺ δὲν τὴν ἤθελε *βαθμηδὸν ἀλλὰ διαμιᾶς* — ὄχι μόνο δὲ βοήθησε θετικὰ ν' ἁπλοποιηθῆ ἡ σχολικὴ γλῶσσα, μὰ δυνάμωσε σὲ πολλὲς περιστάσεις θετικὰ ἢ ἀρνητικὰ τὴν ἀντίδραση.

Στὰ 1910 πολέμησε τὸ γλωσσεκπαιδευτικὸ πρόγραμμα τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου, ὑποστηρίζοντας πὼς ἐμποδιζόμαστε νὰ τὸ ἐφαρμόσωμε ἀπὸ τὴ σχέση μας «πρὸς τὴν ἐκκλησίαν, πρὸς τὴν παλαιοτέραν φιλολογίαν, πρὸς τὴν νομοθεσίαν καὶ καθόλου πρὸς τὰ καθεστῶτα ἡμῶν» [27].

Στὰ 1912 ζήτησε μαζὶ μὲ τὸ Μιστριώτη — γιὰ καλή μας τύχη χωρὶς ἀποτέλεσμα — τὴν ἐποχὴ ποὺ ἡ ἀντίδραση προσπαθοῦσε νὰ ἐξασφαλίση μὲ συνταγματικὴ διάταξη τὴν ἀκινησία τῆς ἐπίσημης γλώσσας — νὰ ὁριστῆ ἡ καθαρεύουσα καὶ μὲ ἰδιαίτερο ἄρθρο γλῶσσα σχολική, ὥστε νὰ μὴν μπορῆ νὰ «διενεργῆται» ἡ παιδεία ἀλλιῶς παρὰ «ἐν τῇ ἐπισήμῳ γλώσσῃ τοῦ κράτους» [28].

[25] Βλ. Καυρτίδη, Γλῶσσα καὶ ψυχή, Ἀκρόπολις 29 Νοεμβρ. 1908.

[26] Βλ. Χ. Κυριακάτου, Ἔλεγχος ἐπὶ τῆς κρίσεως τῆς γραμματικῆς τῆς ὁμιλουμένης καὶ γραφομένης ἑλληνικῆς γλώσσης, προωρισμένης διὰ τοὺς μαθητὰς τῆς Γ' καὶ Δ' τάξεως τῶν δημοτικῶν σχολείων, ὑποβληθείσης δὲ εἰς τὸν λήξαντα διαγωνισμὸν διδακτικῶν βιβλίων (1903-1904), [1904], 40 σελ.

[27] Βλ. Χατζιδάκι, Τὸ πρότυπον δημοτικὸν σχολεῖον, Ἀθῆναι 4 Μαΐου 1910. Ιδ. ἀκόμη τοῦ ἰδ., Καὶ πάλιν περὶ τοῦ προτύπου δημοτικοῦ σχολείου, Ἀθῆναι 20 Ἰουν. 1910, Ἀπάντησις εἰς τὰ τοῦ Ἐκπαιδ. Ὁμίλου, Ἀθ. 22 Φεβρ. 1911. Βλ. καὶ Δελμούζου, Τὸ πρότυπον δημοτικὸν σχολεῖον καὶ οἱ ἐπικρίται του, Δέλτιο τ. 1, 1911, σ. 14 ἀ.

[28] Βλέπε τὴ σχετικὴ συνέντευξη στὸ Ἔμπρός 2 Μάρτ. 1911. «Πῶς κρίνονται αἱ μεταρρυθμίσεις ἀπὸ τοὺς κ. κ. Μιστριώτην καὶ Χατζιδάκιν... Ἡ γνώμη τοῦ κ. Χατζιδάκι. Ὁ καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου κ. Γ. Χατζιδάκις, ὃν ἠρωτήσαμεν

Τέλος, στὰ 1913, μέλος μαζὶ μὲ τὸν Εὐαγγελίδη σὲ ἐπιτροπὴ γιὰ τὴν κρίση νεοελληνικῶν ἀναγνωστικῶν, μειοψηφήσαντας μαζί του στὴν ἀπόφαση, ζήτησε νὰ τὴ *ματαιώση γιὰ τὸ λόγο πὼς τ' ἀναγνωστικὰ* ποὺ ἐγκρίθηκαν εἶχαν κοντὰ στ' ἄλλα καὶ τύπους καθὼς *κάθε λογῆς, δόξες καὶ τιμές, πλούτη, φαγητά, τροφές, ὅλες τὲς ἐπιθυ-*

μᾶς εἶπεν τὰ ἑξῆς: Ἡ ἐν τῷ συντάγματι ἀναγραφὴ ὡς ἐπισήμου γλώσσης τῆς νῦν ἐν χρήσει ἔχει καλῶς, λυπηρὸν μόνον εἶνε ὅτι δὲν ἐγένετο λόγος καὶ περὶ τοῦ ἄλλου ζητήματος, τοὐτέστι ὅτι ἡ χρῆσις ταύτης ἐπιβάλλεται ἐν τοῖς σχολείοις, ἐν τοῖς διδακτικοῖς βιβλίοις, ἐν ταῖς ἀγορεύσεσι τῆς Βουλῆς καὶ τοῖς δικαστηρίοις, ἐν τοῖς δημοσίοις ἐγγράφοις καὶ καθ' ὅλου ἐν πάσῃ ἐπισήμῳ σχέσει. Τὸ πρᾶγμα δύναται νὰ θεραπευθῇ ἐν μέρει ἂν κατωτέρω κατὰ τὴν ψήφισιν τοῦ περὶ παιδείας ἄρθρου τοῦ συντάγματος λεχθῇ ὅτι «ἡ παιδεία διενεργουμένη ἐν τῇ ἐπισήμῳ γλώσσῃ τοῦ κράτους παρέχεται κλπ.». Οὕτω θεραπεύεται τὸ πρᾶγμα τοὐλάχιστον ὡς πρὸς τὰ σχολεῖα.... Τὸ ἁπλούστερον θὰ ἦτο ἐὰν ἐπεβάλλετο ἡ χρῆσις τῆς ὁρισθείσης ὡς ἐπισήμου γλώσσης ἐν πάσῃ ἐπισήμῳ σχέσει... Ἐκεῖτο ὅπερ πρὸ πάντων εἶνε ἀνάγκη νὰ περιφρουρήσῃ τὸ σύνταγμα εἶναι τὸ σχολεῖον... Τὸ σχολεῖον ὅπερ λειτουργεῖ ἐν Βόλῳ στηρίζεται ἐπὶ τελείας παρανοήσεως τοῦ σκοποῦ τοῦ σχολείου. Τοῦτο ὡς γνωστὸν πᾶσι σκοπὸν ἔχει νὰ ἀναθρέψῃ τοὺς παῖδας, καὶ καταστήσῃ αὐτοὺς ἱκανοὺς νὰ παλαίσωσιν τὸν ἀγῶνα τοῦ βίου διδάσκων αὐτοὺς πᾶσαν τὴν πεῖραν ἣν ὀφείλει νὰ ἔχῃ πᾶς πολίτης οὐχὶ δὲ νὰ χρησιμεύσῃ ὡς ὁ κόνικλος ἐφ' οὗ θὰ πειρατιζώμεθα. Ὁ ἀγρὸς ὁ μέλλων νὰ παραγάγῃ εὐγενῆ σῖτον δὲν πρέπει νὰ σπείρεται μὲ ζιζάνια καὶ αἱ ψυχαὶ τῶν νέων Ἑλλήνων, οἵτινες θὰ κληρονομήσωσι καὶ θὰ αὐξήσωσι τὴν Ἑλλάδα δὲν πρέπει νὰ διαστρέφωνται καὶ ἀποξενοῦνται τῆς ἱστορίας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ αὐτῆς».

Φυσικὰ ἡ ἀπροσδόκητη αὐτὴ ἀξίωση τοῦ κ. Χατζιδάκι ἔδωσε ἀφορμὴ στὸν ἀντιδραστικὸ τύπο νὰ ἐπικαλεστῆ καὶ τ' ὄνομα τοῦ καθηγητῆ τῆς γλωσσολογίας γιὰ τὴν ἀνάγκη νέων συνταγματικῶν μέτρων «πρὸς προστασίαν τῆς ἀπειλουμένης γλώσσης». Ἕνας δημοδιδάσκαλος μόνο, ὁ σημερινὸς ἐπιθεωρητὴς Πειραιῶς κ. Κοντογιάννης, τόλμησε τότε ν' ἀντιταχτῆ στὴν ἐφημερίδα τῶν δημοδιδασκάλων, τὴ Σάλπιγγα, μ' ἕνα του ἄρθρο, «Ποῦ θὰ καταλήξωμεν», ὅπου ἔλεγε καὶ τ' ἀκόλουθα: «Εἰς τὰς πονηρὰς ταύτας ἡμέρας ἡ ἐμφάνισις καὶ ἑνὸς ταπεινοῦ δημοδιδασκάλου τολμῶντος νὰ ἀντιτάξῃ γνώμην εἰς τὰ κελεύσματα πανεπιστημιακῶν κορυφῶν διατρέχει τὸν κίνδυνον νὰ θεωρηθῇ ἀστεία ἂν μὴ ἐπικίνδυνος. Τὸ ὀλιγώτερον ποῦ κινδυνεύω νὰ πάθω, εἶνε νὰ θεωρηθῶ πληρωμένος προδότης καὶ ἀνασκολοπιστέος. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἠμπορεῖ νὰ ἔχῃ μεγάλην σημασίαν. Ἡ τύχη τῶν ἄλλων συναδέλφων μου θὰ εἶνε χειροτέρα ἂν τὸ 16ον ἄρθρον τοῦ Συντάγματος ἀναθεωρηθῇ οὐχὶ κατὰ τὴν γνώμην τῆς Διπλῆς Βουλῆς, ἀλλὰ κατὰ τὰς ὑποδείξεις τῶν ἐξ ἐπαγγέλματος πατριωτῶν. Βλέπω εἰς τὸ σημερινὸν «Ἔμπρός», μίαν γνώμην τοῦ κ. Χατζηδάκι καὶ τῶν ἐν ἐπιφυλακῇ φοιτητῶν, καθ' ἣν, πρὸς ἐνίσχυσιν τοῦ ψηφισθέντος ἤδη 2ου ἄρθρου τοῦ Συντάγματος πρέπει νὰ προστεθῇ εἰς τὸ ὑπὸ ψήφισιν 16ον τοιοῦτον ἡ ἑξῆς διάταξις: «ἡ παιδεία διενεργουμένη ἐν τῇ ἐπισήμῳ γλώσσῃ τοῦ κράτους παρέχεται κλπ.» καὶ ὅτι αὐτὸ πρέπει νὰ συμβῇ καὶ διὰ τὴν γλῶσσαν τῶν διδακτικῶν βιβλίων. Ὁμιλῶ μόνον διὰ τὴν δημοτικὴν ἐκπαίδευσιν. Καὶ κατὰ τοὺς

μίες καὶ χαρές, παράξενη καὶ ἀκατανόητη, ἔδειχναν τὴν Ἀκρόπολη καὶ ἄλλα χειρότερα, ποὺ εἶναι «ἀσυμβίβαστα πρὸς τὴν ἐπίσημον ἡμῶν γλῶσσαν, κι ἔτσι *ἀντίκεινται* «εἰς τοὺς νόμους τοῦ ἡμετέρου κράτους» [20].

Ἀκόμη καὶ ἡ τελευταία κριτικὴ ἐπιτροπὴ τῶν ἀναγνωστικῶν τοῦ δημοτικοῦ στὰ 1914 δὲν κατώρθωσε νὰ παρουσιάση ξεκαθαρισμένο γλωσσοεκπαιδευτικὸ πρόγραμμα καὶ ἀναγνωστικὰ μὲ γλῶσσα

κειμένους νόμους ἡ ἐπίσημος γλῶσσα τοῦ κράτους εἶνε τὸ ἰδεῶδες πρὸς ὃ φέρεται τὸ πλῆρες δημοτικὸν σχολεῖον, δὲν εἶνε ὅμως καὶ ἐκείνη, δι' ἧς διενεργεῖται ἡ διδασκαλία. Κατὰ πόσον ὁ σκοπὸς οὗτος κατορθοῦται ἢ ὄχι ὁ κ. Χατζηδάκης γνωρίζει καλύτερον ἐμοῦ. Ἀναγνωρίζει ὅμως ὁ κ. Χατζηδάκης, ὅτι καὶ ἡ ὅλη ἀποστολὴ τοῦ δημοτικοῦ σχολείου δὲν ἐπιτυγχάνεται σήμερον παρ' ἡμῖν, καὶ δι' ἄλλας μὲν αἰτίας, ἀλλὰ καὶ ἕνεκα τῆς γλώσσης. Ἀφοῦ λοιπὸν σήμερον ἡ γλῶσσα κατὰ τὴν κοινὴν ὁμολογίαν ἀποτελεῖ ἔστω καὶ μικρὸν πρόσκομμα εἰς τὴν πρόοδον τοῦ δημ. σχολείου τί θὰ γίνῃ ὅταν εἰς ὦτα νηπίων καὶ θηλαζόντων θὰ ἀπευθυνώμεθα εἰς τὴν ἐπίδημον γλῶσσαν τοῦ κράτους;

»Φαντάζεσθε ποῦ βαίνομεν; ἐγὼ μεγαλυτέραν Βαβυλωνίαν δὲν φαντάζομαι. Ἀλλ' οὔτε καὶ μεγαλύτερον δυστύχημα διὰ τοὺς ταλαιπώρους μαθητάς μου. Μὲ πολὺν πόνον ψυχῆς διαγράφω εἰς τὴν φαντασίαν μου τὸ ἑξῆς πρόγραμμα διδασκαλίας: 8 - 12 λεκτικαὶ ἀσκήσεις, 2 - ὦ προσευχὴ ὑπὲρ ἀναθεωρήσεως τοῦ Συντάγματος. Εἶνε τόσον καταφανὲς τὸ ζήτημα ὥστε μόνον στενοκέφαλος ἠμποροῦσε νὰ προβλέπῃ κίνδυνον συνταγματοποιήσεώς αὐτοῦ. Καὶ ὅμως βλέπω μερικοὺς κινδύνους ὀλικωτέρους ἐκείνων ποῦ βλέπουν εἰς τὸ Πανεπιστήμιον...

»Τολμῶ νὰ ἐπικαλεσθῶ τὴν προσοχὴν τῶν συναδέλφων μου ἐπὶ τοῦ ἀπειλοῦντος τὴν δημοτικὴν ἐκπαίδευσιν κινδύνου. Τολμῶ νὰ κρούσω τὸν κώδωνα καὶ τοῦ προσωπικοῦ μας κινδύνου. Ἐπειδή—κατ' ἀναπότρεπτον φυσικὴν ἀνάγκην—δὲν δυνάμεθα νὰ ἐφαρμόσωμεν τὴν κυοφορουμένην συνταγματικὴν διάταξιν, ταχέως θὰ ὑποστῶμεν τὰς συνεπείας τοῦ νόμου. Δὲν θὰ χρειασθῇ οὔτε βαθμιαία ἐκκαθάρισις νὰ γίνῃ διότι εὐτυχῶς ἐν σωτηρίῳ ἔτει 1911 πάντες οἱ Ἕλληνες δημοδιδάσκαλοι δὲν θὰ δύνανται νὰ «διενεργῶσι τὴν διδασκαλίαν ἐν ἐπισήμῳ γλώσσῃ».

»Θὰ παρακάλουν λοιπὸν τοὺς συναδέλφους μου—καὶ ἐκείνους ἀκόμη, οἵτινες ἐν 20ῷ αἰῶνι ἐνόμισαν, ὅτι ἐδικαιοῦντο νὰ στιγματίσωσιν τὸν πληρεξούσιον τοῦ Ἔθνους κ. Δεμερτζῆν—ὅπως ζητήσωμεν ἁρμοδίως καὶ ἄνευ διαδηλώσεως τὴν προσθήκην εἰς τὸ 16ον ἄρθρον καὶ τῆς κάτωθι διατάξεως: «Ἀπολύονται τῆς ὑπηρεσίας πάντες οἱ Ἕλληνες δημοδιδάσκαλοι, διότι *εὐτυχῶς* εἶνε ἀνίκανοι νὰ συνεννοηθῶσι μὲ τοὺς ἑξαετεῖς παῖδας ἐν τῇ ἐπισήμῳ γλώσσῃ τοῦ κράτους». Στὸ ἴδιο φύλλο διαμαρτύρεται καὶ ἡ σύνταξη τοῦ περιοδικοῦ γιὰ τὸ μακαρονισμὸ καὶ τὴν «πνευματικὴ ἀσφυξία» ποὺ γύρεψαν νὰ ἐπιβάλουν στὸ δημοτικὸ ἰδίως σχολεῖο, «ἐνῷ ὁ δημοδιδάσκαλος δὲν δύναται ἢ νὰ συνεννοῆται μετὰ τῶν μαθητῶν του διὰ τῆς μητρικῆς των γλώσσης». Σάλπιγξ, 16-28 Φεβρ. 1911.

[20] Βλ. Χατζιδάκι, Ἔκθεσις περὶ τῶν εἰς τὴν κρίσιν ὑποβληθέντων νεοελληνικῶν ἀναγνωσμάτων, Ἐφημ. Κυβερν. τεῦχ. 6, ἀρ. 68 (καὶ 67, 78, 83, κτλ). Βλ. καὶ Παντελάκη, Νεοελληνικὰ παράδοξα ἤτοι ἐπίσημος ἔλεγχος τῆς περὶ τῶν νεοελληνικῶν ἀναγνωσμάτων κρίσεως 1915, 29 σελ.

κανονισμένη καὶ γραμματικῶς ἐνιαία, οὔτε οἱ συζητήσεις τῶν μελῶν τῆς ἐπιτροπῆς δὲ βοήθησαν νὰ δοθῇ ἐπιτέλους ἕνας τύπος σχολικῆς γλώσσας. Ἀπὸ τὸ ἕνα μέρος ὁ καθηγητὴς Ν. Χατζιδάκης παρατηρεῖ σαστισμένος σ' ἕνα ἀναγνωστικὸ τύπους καθὼς *εἰς τὰ ἑαυτῶν δωμάτια, ἵνα ἐξασθενώσωμεν, διὰ τρίβων, κλίνει τὴν κεφαλὴν κατὰ τοῦ ἐδάφους, ἕνα βλωμόν*, γραμμένα στὸ ἴδιο βιβλίο ποὺ λέει ὅτι «ὁμιλοῦμεν γλῶσσαν κοινήν, τὴν ὁποίαν μανθάνομεν ἐκ νηπιακῆς ἡλικίας ἀπὸ τῶν χειλέων τῆς μητρός, ἐν μέσῳ τῶν τρυφερῶν της φιλημάτων» (τὸ *βλωμός! τὸ διὰ τρίβων!..*). Ὁ εἰσηγητὴς τῶν ἀναγνωστικῶν γιὰ μιὰ ἄλλη τάξη, ὁ κ. Ζαμάνης, συνηγορεῖ μὲ τόλμη γιὰ κάποια μικρὴ ἁπλοποίηση τῆς σημερινῆς καθαρεύουσας. Κατηγορεῖ μὲ τὸ δίκιο του τὴν «ἀνωμαλωτάτην γλωσσικὴν μορφὴν» καὶ γίνεται συνήγορος «πάσης φρονίμου (καὶ «ἤδη ὑπὸ τοῦ μεγάλου Κοραῆ ἐπιδοκιμασθείσης») προσπαθείας πρὸς εἰσαγωγὴν τῶν «σπερμάτων» τῆς κοινῆς ὁμιλουμένης γλώσσης εἰς τὸν γραπτὸν ἡμῶν λόγον». Γι' αὐτὸ θεωρεῖ κείμενα μὲ ἀνακατωμένη ἀπειρόκαλη γλῶσσα «ἐπιζήμιον διαβολὴν» τῆς προσπάθειας αὐτῆς. Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ὁ εἰσηγητὴς ἄλλων βιβλίων, ὁ καθηγητὴς Ι. Μεσολωρᾶς, ὑποστηρίζει, μὲ τὸ δίκιο του καὶ αὐτός, πὼς σύμφωνα μὲ τὸ νόμο καὶ τὶς καθιερωμένες ἀνάγκες, εἶναι ἀδύνατο νὰ ἐγκριθοῦν ἀναγνωστικὰ καθὼς τῆς κ. Καζαντζάκη, μὲ τὴ νεωτερική τους γλῶσσα, ἐκεῖ ποὺ μᾶς χρειάζεται καθαρεύουσα ἁπλή, ὁμαλή, ὡραία, ὀρθὴ κι εὐγενική, χωρὶς ξενισμούς. Τελευταῖος ὁ πρόεδρος τῆς ἐπιτροπῆς, εἰσηγητὴς κι αὐτός, ὁ καθηγητὴς Ν. Πολίτης ἀντιπαρατηρεῖ πὼς ὅποια γλῶσσα κιὰν παρουσίασαν τ' ἀναγνωστικὰ τοῦ διαγωνισμοῦ, ὑπάρχει «ἡ παρεχομένη ὑπὸ τοῦ νόμου... ἐξουσία τῆς διορθώσεως τοῦ λεκτικοῦ» καὶ ὅτι «ἡ τοιαύτη ἐξουσία τῆς ἐποπτικῆς ἐπιτροπείας δὲν θὰ παραμείνῃ ἀργὴ καὶ ἀδρανοῦσα».

Τοὺς καρποὺς ποὺ ἔφερε ἡ γλωσσικὴ αὐτὴ ἐποπτεία τοῦ τελευταίου διαγωνισμοῦ τῶν ἀναγνωστικῶν τοὺς ἔχομε στὴ γλωσσικὴ μορφὴ τῶν ἀναγνωστικῶν τοῦ 1914, καθὼς κανονίστηκε ἀποκλειστικὰ ἀπὸ τὸν κ. Ζ. Ζαμάνη, μέλος τῆς κριτικῆς ἐπιτροπῆς, ποὺ εἶχε καὶ τὴν ἀνώτερη ἐποπτεία τῆς γλώσσας τῶν ἀναγνωστικῶν μὲ ἀποφάσεις ὑποχρεωτικὲς γιὰ τοὺς συγγραφεῖς. Γιατὶ σύμφωνα μὲ τὴν ἀπόφαση τῆς ἐπιτροπῆς καὶ τὴν ἀπόφαση τοῦ ὑπουργοῦ «περὶ ἐγκρίσεως τῶν ἀναγνωστικῶν βιβλίων τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως» (Ἐφημ. κυβερν. 9 Αὐγούστ. 1914, ἀρ. 221), γιὰ νὰ γίνῃ ἡ περαιτέρω ἐκτύπωσις τῶν βιβλίων αὐτῶν «οἱ συγγραφεῖς ὑποχρεοῦνται νὰ ἐπενέγκωσιν ὑπὸ τὴν ἐπιβλεψιν τῆς ἐποπτικῆς ἐπιτροπείας πάσας τὰς διορθώσεις καὶ μεταβολάς, ὅσας προτείνει ἡ κριτικὴ ἐπιτροπεία». Γιὰ νὰ κριθῇ καλύτερα ἡ γλωσσικὴ ἐξέλιξη τῶν ἀναγνω-

στικῶν τοῦ δημοτικοῦ μας σχολείου, παραθέτω ἐδῶ μαζὶ μὲ τὴ γνώμη τοῦ κ. Μεσολωρᾶ γιὰ τὴ σχολικὴ γλῶσσα (Α), μερικὰ δείγματα ἀπὸ τὴ γλῶσσα τῶν ἀναγνωστικῶν (Β).

Α. Ἡ γνώμη τοῦ κ. Μεσολωρᾶ.

Πρὸ τῆς κρίσεως τῶν ἄνω βιβλίων ἔλαβον ὑπ' ὄψιν πρῶτον τὴν ἀπὸ 11 Αὐγούστου 1912 ἐν τῇ ἐφημερίδι τῆς Κυβερνήσεως, φυλ. 208, τῆς 30 Αὐγούστου 1912, σ. 1006 καὶ 1007 δημοσιευθεῖσαν εἰσηγητήριον ἔκθεσιν τοῦ προγράμματος τῆς ποσότητος καὶ οἰκονομίας τῆς ὕλης κλ.... καὶ δεύτερον τὸ πρῶτον πρόγραμμα περὶ συγγραφῆς ἀναγνωστικῶν βιβλίων τῆς δημ. ἐκπαιδεύσεως ἀπὸ 30 Μαΐου 1907, ἐν ᾧ ἀναγράφονται περὶ τῆς γλώσσης τῶν βιβλίων τούτων τάδε· «Ἡ γλῶσσα τῶν ἀναγνωστικῶν βιβλίων ὀφείλει νὰ εἶναι καθαρεύουσα, δμαλή, ἁπλῆ, προσηρτημένη εἰς τὴν ἀντίληψιν ἑκάστης τάξεως καὶ τοιαύτη, ὥστε διὰ τῆς ἀναγνώσεως τῶν βιβλίων τούτων νὰ ἀποκαθαίρηται τὸ λεκτικὸν καὶ νὰ πλουτίζηται ὁ γλωσσικὸς θησαυρὸς τῶν ἑλληνοπαίδων, ἀναπτυσσομένης τῆς γλωσσικῆς συνειδήσεως καὶ μορφουμένου τοῦ λεκτικοῦ αὐτῶν ὕφους. Πᾶν ὅτι ἐκτίθεται ἐν τοῖς ἀναγνωστικοῖς βιβλίοις πρέπει νὰ εἶνε τέλειον καὶ ἀνεπίληπτον παράδειγμα ὡραίας καὶ εὐγενοῦς γλώσσης, διακρινόμενον διὰ τὴν ὀρθοέπειαν καὶ καλλιέπειαν». Τὰ περὶ τῆς γλώσσης δὲ τῶν βιβλίων τούτων ὁρίζονται καὶ ἐν τῇ ἀπὸ 11 Αὐγούστου εἰσηγητηρίῳ ἐκθέσει, περὶ ἧς ἄνω εἴπομεν, ἐν σελ. 999, ἔνθα λόγος γίγνεται περὶ τῆς γλωσσικῆς ὀρθότητος τῶν παίδων καὶ τῆς μορφώσεως τοῦ συναισθήματος τοῦ γλωσσικοῦ κάλλους. Ἐν σελ. δὲ 1000 ἐδαφ. 2 σαφῶς λέγεται, ὅτι ἡ γλῶσσα τῶν ἀναγνωσματαρίων τούτων δέον νὰ ἦνε «ὀρθοεπὴς καὶ ἀπηλλαγμένη ξενισμῶν», καὶ ὅτι ἡ γλῶσσα τοῦ ἀναγνωστικοῦ βιβλίου ἑκάστης τάξεως πρέπει νὰ ἦνε τοιαύτη, ὥστε οἱ παῖδες «ἐξερχόμενοι τοῦ δημοτικοῦ σχολείου νὰ μεταχειρίζωνται εὐκόλως τὸν δμαλὸν καθαρεύοντα λόγον...», «ἡ δὲ τῶν ἀνωτέρων τάξεων καὶ τὰς διαφόρους καθ' ὑπόταξιν συντάξεως κατὰ λόγον τῶν συντακτικῶν προόδων τῶν μαθητῶν». Πρὸς τοῖς ἄνω ἔσχομεν ὑπ' ὄψιν, ὅτι οἱ μαθηταὶ τῆς ΣΤ'. τάξεως τοῦ δημ. σχολείου κατὰ τὰ κείμενα δικαιοῦνται ἄνευ ἐξετάσεων νὰ εἰσάγωνται εἰς τὴν Γ'. τάξιν τοῦ Ἑλληνικοῦ σχολείου, ἅτε τῶν δύο τελευταίων τάξεων τοῦ πλήρους δημοτικοῦ σχολείου, ἤτοι τῆς Ε' καὶ ΣΤ', θεωρουμένων ὡς πρώτης καὶ δευτέρας τοῦ Ἑλληνικοῦ σχολείου, ἐν αἷς διδάσκεται οὐ μόνον ἡ καθαρεύουσα ἡμῶν γλῶσσα διὰ τῶν νεοελληνικῶν ἀναγνωσμάτων, ἀλλὰ καὶ ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ ἐκ κειμένων ἀρχαίων Ἑλλήνων συγγραφέων μετὰ τῆς καλλιεργείας τοῦ γραμματικοῦ αὐτῆς μέρους. Ἐὰν δὲ οἱ μαθηταὶ τῆς Ε' καὶ ΣΤ' τάξεως δὲν διδαχθῶσιν ἐκ τοῦ ἀναγνωστικοῦ αὐτῶν βιβλίου τοὺς τῆς καθαρευούσης γλώσσης συνήθεις καὶ δμαλοὺς τοὐλάχιστον τύπους, πόθεν ἄλλοθεν νὰ μάθωσι τούτους; Πῶς θὰ ἦνε αὐτοῖς δυνατὸν νὰ παρακολουθήσωσι τὰ ἑλληνικὰ μαθήματα τῆς Γ' τάξεως, εἰς ἣν, ὡς εἴπομεν, παρέχεται αὐτοῖς τὸ δικαίωμα νὰ ἐγγραφῶσιν ἄνευ ἐξετάσεων;.., Τῶν ἀρχῶν τούτων ἐμφορούμενοι καὶ τὰ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ σ. Ὑπουργείου τῆς παιδείας ὁρισθέντα ἐν τῇ εἰσηγητηρίῳ ἐκθέσει γνώμονα ἀσφαλῆ ἔχοντες, ἐκ τῆς ἀναγνώσεως ὀλίγων σελίδων τοῦ ἀναγνωσματαρίου τῆς κ. Γαλ. Καζαντζάκη ἐσχηματίσαμεν τὴν γνώμην, ὅτι τοιοῦτον βιβλίον δὲν ἔπρεπε νὰ ἐγκριθῇ πρὸς χρῆσιν τῶν μαθητῶν τῆς ΣΤ' τάξεως, διότι τὰ ἐν αὐτῷ ἐκτιθέμενα δὲν ἀποτελοῦσι «τέλειον καὶ ἀνεπίληπτον παράδειγμα ὡραίας καὶ εὐγενοῦς γλώσσης, οὔτε διακρίνεται διὰ τὴν γλωσσικὴν ὀρθότητα, «καὶ δὲν συντελεῖ» διὰ τῆς γλώσσης τῆς ὕλης αὐτοῦ εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ συναισθήματος τῆς γλωσσικῆς ὀρθότητος τῶν παίδων, ὡς ὁρίζει ἡ εἰσηγητήριος ἔκθεσις τοῦ σ. Ὑπουργείου τῆς Παιδείας. Τοῦτο δ' αὐτὸ παρετηρήσαμεν καὶ διὰ τὸ ἐγκριθὲν τῆς ἰδίας συγγραφέως βιβλίον τῆς Ε' τάξεως. Ἐρρέθη δ' ἡμῖν πρὸς δικαιολογίαν κατὰ τὴν συνεδρίασιν τῆς ἐπιτροπείας, ὅτι «ἡ γλῶσσα αὐτοῦ θὰ διορθωθῇ», ὅπερ θεωροῦμεν δυσχερές, εἰ μὴ ἀδύνατον....

Β. Ἡ γλῶσσα τῶν ἀναγνωστικῶν τοῦ 1914 (δείγματα).

Ἡ αὔξηση καὶ ἡ ἀναδίπλωση.

Αα [30]. ηὐχήθη 21, ἤκουσε 22, ηὗλει 22, ηὗρα 23—ἀγρὸς ἐσπαρμένος 33, ἐσπαρμένος 34, τοὺς ἐσπαρμένους ἀγροὺς 34, στολισμένος 34—*Αβ*. καὶ κατοικοῦσεν 3, διηγεῖτο 3, ἤκουε 5, συνέστησεν 6, ἐνέγραψε, 6, ηὐχαρίστησεν 6, ἐξεπληρώθη 6, ἐπεριπόκλωσαν 7, εὗρε 8, ηὗραν 22, ἠσπάσθη 8, ἐπεριπάτει 8, περιπατοῦσε 11, κατήντησα 9. ἀγαποῦσα 9, δὲν μοῦ ἄρεσαν τὰ γράμματα 9, ἤρεσκεν (ἡ γάτα) 10, ἐπεριποιοῦντο 10, παρετήρουν 11, ἤρχιζον 11, ηὐχαριστοῦντο 11, εὐχαριστεῖτο 41, ἐνθυμοῦντο 12, ἡτοιμάσθη 12, ἐντρέπατο 13, ἤλασσε 18, ἤνοιγε 19, ἐπέπληξαν 22, ἀφάνισαν 22, παρατηροῦσε 23, παραξενεύθηκε 24, ἐξακολουθοῦσεν 26, ὑπεχώρει 31, ἐπικρατοῦσε 68—κτισμέναι 27—*Β*. μοῦ ἤρεσκε 3, ἐπερίμενε 4, ἤκουσεν 7, μὲ παρηγοροῦσαν 12, μὲ ἠξίωσες 12, προητοίμαζε 13, ἐπρόσεχα 15, ἤναπτε 19, παρακαλοῦσε 19, ἐξηπλώθη 20, ηὗρα 23 ἀνεποδογύρισα 24, προσεπάθησα 24, ἐνθυμήθηκε 24, ἀνεστέναξε 24, μετεχειρίσθηκα 24, ἀρχίσαμεν 31, ἤρχισαμεν 32, κουράσθηκα 32, ἠκολούθησα 35, ἐξηπλωμένος 17, ἀνοιγμένα 20.

Δ. προσεπάθησε 8, περιεκύκλωναν 20, ἐπρόβαινον 20, ἐπρόβυκε 21, ἐνεθυμήθην 22, ἐνθυμούμην 24, περιέπαιζαν 24, περιεποιεῖτο 28, παρηκολουθοῦμεν 84, ἤναψεν ἓν σπίρτον 8, ἄργησα ἀπόψε 9, ἤκουσε 9, διατί ἤργησες 9, ἤνοιξε καὶ ἤπλωσεν 11, ἤκουε 11, ἐξηπλώθη, 11, ἤμελξε (τὴν αἶγα) 15, ἤστραψεν 85.

Ε. ἐνεθυμοῦντο 5, μᾶς ἐνεθύμιζε 21, τί ἐνεθυμήθης 31, θυμήθηκα 169, προσεπάθουν 33, περιεμάζευον 58, δὲν περιεμένομεν καλὰ ν' ἀπομακρυνθῇ καὶ ἐφεύγομεν (=δὲν περιμέναμε καλὰ καλὰ...) 61 ἐπερίμενε 32, μᾶς ἐπερίμεναν 38, τὰ Ἰωάννινα... μᾶς περιέμενον 204, οἱ Τοῦρκοι δὲν μᾶς περιέμενον 204, ἐπρόσθεσεν 28, ὅταν εἰσερχόμεθα (ἀναύξητο, Ζ 89 εἰργάζοντο) 48, ἐπρόβαλλον 48 ἐγκαινιάσθη 52, δὲν ἐπρόφθανον 62, προϋχώρουν 133, ἐπροχώρει 171, ἡ καρδία μου ἠλάφρωσεν 63, τὰ βουνὰ ἀντελάλησαν 204, καὶ κατοικοῦσες 17—συγκεκινημένος 9, στρατοπεδευμένον 28, ριγμένα 47, κτισμένα 47, ὁ ἀρόμος ἦτο ἐσπαρμένος 62, τὰ βουνὰ ἦσαν σκεπασμένα 63, ὁ ἥλιος ἦτο σκεπασμένος 64, ἐμπερδευμένους κόμβους 88, ἐξηπλωμένος 103, σταυρωμένα 104, ἐθυσίαζεν εἰς τοὺς θεοὺς ἀστεφανωμένος 115.—*Ζ*. ἤρχιζε 4, ἄφηνον 12, ἡτοιμαζόμεθα 104, περιεπάτει 5, ἐσυμφωνήσαμεν 7, ἐπεριμέναμεν 61, περιέμενον τὴν νύκτα 90, τὸν περιέμενε 93, σᾶς περιεμένομεν 104, ἐπροχώρησαν 13, προϋχώρησεν 241, προσέθηκε 61, περιεκύκλωνουν 78, παρήτησε 91, ἠψήφησε 241—σταυρωμένα 15, ψάθα ἀστρωμένη 61.

Ὁ παρατατικὸς τῶν βαρυτόνων καὶ ὁ ἀόριστος.

Αβ. ἐχάϊδευον καὶ ἔπαιζον 10, ἔσυρον τὴν γάταν 10, δὲν ἐθύμωνον 11, ἔπαιζον 15, ἔτρεχαν 17, τὸν ἐφώναζαν, ηὗραν 22, ἐβάδιζαν 27, ἔψαλλον 40, ἔτρεχαν 69.—*Β*. τί νὰ ἔλεγον 14, ἐπρόσεχα 15, ἐφώναζαν 19, ἐσκέπαζαν 19, ἐπανῆλθαν 22, ἐξέβαλα 22—*Γ*. ἔβαζαν κρασὶ 137—*Δ*. ἐσκέπαζον... ἀνέβλυζον... ἐγέμι-

---

[30] Τὰ γράμματα Α α, Α δ, Β, Γ, Δ, Ε, Ζ, σημαίνουν τ' ἀκόλουθα βιβλία:

Αα=Δ. Ἀνδρεάδου, Ἑλληνικὸν ἀναγνωσματάριον πρὸς χρῆσιν τῶν μαθητῶν τῆς πρώτης τάξεως τοῦ δημοτικοῦ σχολείου. Μέρος πρῶτον Ἀλφαβητάριον, ἐγκριθὲν κατὰ τὸν νόμον ,ΓΣΑ' διὰ τὴν τετραετίαν 1914-1918 40, σελ. Ἔκδ. Μ. Μ. Μαντζεβελάκης.—*Αβ*=Δ. Ἀνδρεάδου, Ἑλληνικὸν ἀναγνωσματάριον κτλ., γιὰ τὴν α' τάξη μέρος β', 1914, 73 σελ.—*Β*=Γ. Καζαντζάκη, Οἱ τρεῖς φίλοι κτλ., ἀναγνωστικὸ δ' δημοτικοῦ, 128 σελ. 14.—*Γ*=Γ. Καζαντζάκη, Τὰ δύο βασιλόπουλα κτλ., ἀναγνωστικὸ γ' δημοτικοῦ, 1914, 160 σελ.—*Δ*=Γ. Καζαντζάκη, Ὁ νέος γεωργὸς κτλ., ἀναγνωστικὸ δ' δημοτικοῦ, 1914, 200 σελ.—*Ε*=Γ. Καζαντζάκη, Ὁ στρατιώτης κτλ., ἀναγνωστικὸ ε' δημοτικοῦ, 1914 (διορθ. 1916), 212 σελ.—Ζ=Γ. Καζαντζάκη, Ἡ μεγάλη Ἑλλὰς κτλ., ἀναγνωστικὸ ς' δημοτικοῦ, 1914, 250 σελ. Στὶς ἀνατυπώσεις τῶν βιβλίων αὐτῶν παρουσιάζονται κάποτε ἀπροσεξίες ποὺ φυσικὰ δὲν μποροῦν νὰ μποῦν σὲ λογαριασμὸ τοῦ πρώτου κανονισμοῦ.

ζον... ἔφαλλον 3, ἐπήγαινον... ἐξερριζωνον, 4 μερικοί χωρικοί ποὺ τὸν εἶδον εἶπον μεταξύ των 9, ὅσον ὀλιγώτερον ἐμύριζον τόσον περισσότερον ἐφούσκωνον 11, αἱ δενδρομολόχαι ἐζάρωνον 12 οἱ ἀξιωματικοὶ ἐκύτταζον 84, ἂς ἐπήγαινα 3, ἂς ἔχανα 5, ὅταν ἤλθα 11, ἤλθαν 13, ἔφευγαν 24, ἐξέφραζον 19—*Ε*. ἤθελα 3, ἄφηνα 4, ἔκλαια 4, ἐπῆγα 5, ἔλεγον τί νὰ γίνωμαι 5, ἐπήγαινα 6, δὲν ὑπῆρχον 9, μὲ ἐνανούριζον 10, κάπου θὰ εἶχον ἀφήσει 10, ἔφαγαν 20, ἐφύγαμεν 24, ὅταν ὅταν θὰ ἐστρατοπεδεύομεν 25, ἐπρογευματίζομεν... ἐχαιρέτιζον... μᾶς ἐφώναζον... ὠργωνον 27, θὰ ἔσπειρον... θὰ ἔσκαπτον καὶ θὰ ἐφύτευον 27, ἐξεκαρφώνομεν τὰ πόδια μας ἀπὸ τὴν λάσπην 27, δὲν εἴχομεν ὄρεξιν 28, τοὺς ἐκυριεύομεν 29, ἂν μᾶς ἔλεγον 34, ἔκαμνον 58, ἔτρεχον 58, ἐσφύριζον ἢ ἐτραγούδουν 58, ἔπαιζον... ἔτρεχον, ἐσφύριζον ἐπέτων πέτρας καὶ περισμάζευον τὸ ποίμνιον 58, ἐπήγαινον 59, δὲν ἐπρόφθανον 62, Θεέ μου ἔλεγα ἀπὸ μέσα μου... Ποῦ νὰ τὸ ἤλπιζον 62, τί ἔκαμνον (ἐγὼ) 66, εἰσήλθομεν 66, ἔκλαιον 103, τῷ ἔλεγον 104, τί ἔκαμα 12, ἔκαμνον ὡς μαθουσμένος 105, δὲν εἶχον περάσει δύο λεπτὰ 111, τὰ χιόνια μᾶς ἔδερναν, τὰ κανόνια μᾶς ἔστελλον... 122, ἐὰν ἐβάζαμεν 129.—*Ζ*. τὰ σύννεφα εἶχον διαλυθῆ 3, οἱ σπουργῖται ἀνέβαινον... ἐτίναζον 3, ὕφαινον 8, ἐπλήρωνον 12, τοὺς ἐτσούρκευον... ἐπήγαινον εἰς τὸ σχολεῖον... ἄφηνον... ἔπαιρνον 12, ἐπηγαίναμεν 15, ὑπέφερον 19, ἐγαύγιζον 27, ἐφωνάζομεν 90, θὰ ἐχάνομεν 10, τὸ ἤξευρον (α' ἐν.) 105.

Ὁ παρατατικὸς τῶν περισπωμένων.

Αβ. κατοικοῦσεν 3, ὡδηγοῦσεν 3, ἐτραγουδοῦσε 5, ἐπήθα 8, ἐπεριπάτει 8, περιπατοῦσε 11, ἀγαποῦσα 9, -οῦσε 10, ἠγαπῶντο 80, παρετήρουν 11, παρατηροῦσε 23, ἐγελοῦσαν 11, ἐτραγουδοῦσαν 12, ἠμποροῦσε 13, ἐκτυποῦσε 17, ἀναζητοῦσε 20, ἐξακολουθοῦσεν 26, ἐπικρατοῦσε 68, ἐκοιμῶντο 68, (κοιμοῦνται Δ 15, Ε 47). —*Β*. Ἐκρατοῦσε 4, ἐπροχωροῦσεν 5, μετενόουν 9, ἐχοροπήδα 11, ἐσιωποῦσα 13, ἐπέτων 16, ἐφυσοῦσε 19, ἐβόγγα (ὁ ἄνεμος) 19, παρακαλοῦσε 19, ἐκολλοῦσαν 20, ἐκοιμώμεθα 28, ἐπερνούσαμεν 33, ἐκοιμᾶτο 15.—*Γ*. ἐπεριπάτει 3, ἐπέτων 3, ἀντηχοῦσαν 4, ἐξεκίνουν 8, ἐπλημμύρουν τὰ μάτια 15, τὴν ὥραν ποὺ ἐπέρνα ἀπὸ τὸ σχολεῖον 104 ἐτραγούδουν 118.—*Δ*. ἀντήχουν 4, ἐτραγούδουν 4, ὡδήγει 5, ἐγέλα 6, μ' ἐγελοῦσαν 24, παρεκάλουν 24, τὴν ἑτοίμπων 32, ὁ νοῦς του ἐπέτα ἀλλοῦ 10, ἐπέτων... ἑτοιμποῦσαν 20, ὅταν ἐπέρνων... ἐμεθῆκα 23, ἐχοροπήδα 24, ἐπεινοῦσα 7, ἐπεινοῦσες... δὲν ἐζήτεις 7, ἔζη 11, ἠμποροῦσε 11, ἐκελαδοῦσε 12, δὲν ἐκελάδει 13, ἐπωλοῦσα 19.—*Ε*. ἐτραγούδουν 6, ἐμέτρουν τὰς ἡμέρας 6, κατοικοῦσες 17, ἐπήδα 17, ἐπροχωροῦμεν 29, ὅπως ἠμπόρουν 27, δὲν ἠμποροῦσε 111, ἐφίλουν τὰ ὅπλα μας 39, ἐπέτων καὶ ἐκελάδουν 32, ἀντήχει 33, ὡδοιποροῦμεν 33· ἐξεκίνει 58, ἐφίλουν τὸ χῶμα τὸ ὁποῖον ἐπάτουν τὰ πέταλα τοῦ ἀλόγου 60, ἐπέρνα 61, ἐτραγούδει 62, ἠγρύπνουν 63, ἐπηδούσαμεν καὶ ἐτραγουδούσαμεν 75, θὰ ἐπερνούσαμεν 87, ἐφηλάφει 112, ἐσιώπων 113, συνηντῶμεν 115, ἐπλημμύρουν τὴν γῆν 122, θὰ τὴν ἐλησμόνουν 173, ἐπολέμει 173.—*Ζ*. ἐκελάδουν (οἱ σπουργῖται) 3, ἐκέντων 8, τὰς ἐκυνήγουν οἱ Τοῦρκοι 78.

Ὁ παθητικὸς ἀόριστος.

Αα. ηὐχήθη 21.—*Αβ*. ἐξεπληρώθη 6, ἠσπάσθη 8, ἠτοιμάσθη 12, τῆς ἐχρειάσθη 20, παραξενεύθηκε 24.—*Β*. ἐπιάσθηκα 19, ἐχαθήκαμεν 20, ἐξηπλώθη 20, ἐπετάχθηκεν 27, ἐσυλλογίσθην 29, ἐσώθημεν 30, κουράσθηκα 32, ἐνθυμήθηκα 32, ἐσκέφθην 34, ἐφοβήθημεν 34, ἐντράπη 34, ἐλύθη 38, ἐσηκώθην 39—*Γ*. ἀναποδογυρίσθησαν 5.—*Δ*. ἐξηπλώθη 11, κατέβη 12, ἐσηκώθηκες κτλ.

Ἡ ὑποταχτικὴ κτλ.

Αβ. ἀρχίζουν νὰ κτυπῶνται μὲ τὰ κέρατα 31, —*Β*. νὰ κατοικοῦμεν 52, ἂν θὰ ἠμποροῦμεν 53—ἂν δὲν ἐπιτύχατε 57—*Γ*. μὴ λησμονῶμεν 100—νὰ ἐργάζηται 62, νὰ ὑπερασπίσητε τὸ χῶμα μας, τὰ σπίτια μας 66, νὰ ἑνώνετε 99, νὰ γράφετε 123, θὰ ἴδετε 126, μὴ τρομάζητε 142, τί περιμένωμεν 162 — *Δ*. ἀρχίζει νὰ χάνεται 3, θὰ τὸ ἴδητε... ὅταν μεγαλώσατε... νὰ ἔχετε 31, μὴ νομίσητε 91, νὰ χάνεται 105, νὰ συνηθίσητε καὶ νὰ μάθητε 106, θὰ σᾶς γυμνάζῃ νὰ τρέχητε, ν' ἀνεβαίνητε... ν' ἀντέχητε... νὰ στρατοπεδεύητε, νὰ μαγειρεύητε, νὰ σηκώνητε... νὰ δένητε... νὰ κάμνητε πολέμους... νὰ τρέχητε ν' ἀνακαλύπτητε τὸν ἐχθρὸν καὶ νὰ γυρίζητε... ν' ἀναγγέλλητε... δι' αὐτὸ καὶ σᾶς ὀνομάζουν προσκόπους 143.—*Ε*. ν' ἀφηγοῦνται, νὰ κινοῦνται 28, νὰ ἠμποροῦμεν 25, νὰ ριγῶμεν 27, θ' ἀγρυπνῶμεν 29, νὰ ἐπευφημῶμεν 30, νὰ ὁμιλῶμεν 118, μὴ φοβώμεθα 188, ἤρχισαν νὰ παραπονῶνται 192—θὰ ἴδητε 127, πηγαίνετε νὰ συναντήσετε... νὰ πολεμήσετε... νὰ πάρετε τὸ ὅπλον σας καὶ ν' ἀγρυπνήσετε 33, νὰ μὲ ἀφήσετε ἐδῶ, 45 νὰ μὴν ἀπελπίζεσαι 18, νὰ στέκεται 111—*Ζ*. θὰ ἐνθυμοῦνται 60, νὰ ἐκτελῶμεν 66, νὰ διηγοῦμαι 172 νὰ λησμονῶμεν 242—θὰ ἴδητε 19, νὰ μετατοπίζετε 27, νὰ μᾶς συγχωρήσετε 61, νὰ φύγετε 62, θὰ πάρετε 62, ἂν δὲν ἀρνηθοῦν 90, τί κρῖμα ὅτι θὰ μείνητε 101, νὰ μὲ συγχωρήσητε 101, καθίσατε νὰ πάρετε ἕνα καφὲ καὶ βεβαίως θὰ μοῦ κάμητε τὴν χάριν νὰ μείνατε ἀπόψε εἰς τὸ πτωχικόν μου 102, θὰ μοὶ παράσχητε 128, θὰ μοὶ ἐπιτρέψητε 128, νὰ τοῖς τὰ ἐξηγήσητε 128.

Ὁ παθητικὸς ἀόριστος ὑποταχτικῆς τῶν περισπωμένων.

Β. νὰ χαθῶμεν 25, νὰ κοιμηθοῦμεν 28, νὰ ἐργασθῶμεν 31, τί νὰ φοβηθοῦμεν 32.

Προσταχτική.

Γ. ἔβγα 42.—*Δ*. βοήθησε 8, ἄρχισε 11, ἀνάβα 67, προσευχήθητι 111.—*Ε*. προσπάθησε 19, βοήθησε 51, σκέψου 29, ἀναπαύσου 104, φαντάσου 118.—*Ζ*. ἄκουσον 23, κύτταξε 96.

Β. πηγαίνωμεν 30.—*Γ*. μὴ ταράττεσθε 65, μὴ λησμονῆτε 65.—*Δ*. πηγαίνωμεν γρήγορα 21, μὴ χάνωμεν στιγμὴν 75, πηγαίνωμεν 112.—*Ε*. μὴν ἐντρέπεσθε 75, μὴ φοβῆσθε 41, μὴ στενοχωρῆσαι 41, μὴ λησμονεῖτε 87, νὰ μὴ ἀπελπίζεσθε 104. —*Ζ*. μὴ λατρεύῃς 168.

Ρήματα σὲ -ουν, -ουσι, -ωσι.

Αα. πετῶσιν 14.—*Αβ*. νὰ τὸν περιπαίζουν 13.—*Β*. νὰ πετοῦν 4.—*Δ*. ποῖαι ἐλπίδες ἀπομένουν 114 τίτλος, νὰ καταστρέψωσι τὸ δάσος 115 τίτλος, διὰ νὰ μὴ τὸν ταράττωσιν 158.—*Ζ*. θερμαίνουν 3, περνοῦν 10, ζῶσιν 19.

Ρήματα σὲ -ώνω.

Ε. διασταυρώνονται 26, χιλιάδες ὀβίδων διασταυρούμεναι 64, συμπληροῖ 68, ἁπλώνεται 80.—*Ζ*. ἡ νέα γενεὰ ἡ ὁποία πληροῖ τώρα τὰ σχολεῖα 242.

Ρήματα σὲ -μι.

Αβ. ἐπετίθεντο 60.—*Ε*. ἐκρήγνυνται 24, ἐκρήγνυται 64, ὑπέστη 98, θὰ κάθημαι 104.—*Ζ*. κρέμανται 12, ἐκρέματο 61.

Μερικοὶ ρηματικοὶ τύποι.

πάω, πᾶς κτλ.. *Β*. θὰ πάω 11, θὰ πᾷς μὲ τὸν θεῖον σου 14, θὰ πᾷς 53.—*Γ*. ἔφυγε, πάει 66.—*Δ*. μὴ μὲ πᾷς 7, τώρα θὰ ὑπάγωμεν 19.—*Ε*. ποῦ θὰ μᾶς πάῃ 43, θὰ τοὺς πᾶμε 58.

λές: Γ. ἀλλοῦ νὰ τὰ λὲς αὐτὰ 66.

ἀκοῦς: Δ. ἀκοῦς ἐκεῖ 9.—*Ε*. ἀκοῦς ἐκεῖ 124.

πές, πέστε, (θὰ) πῶ κτλ.: *Αβ*. εἰπὲ 20.—*Β*. πές μου 4, πές μου 4, εἰπῶ 20—*Γ*. τρέξατε καὶ εἴπατε 65, πὲς 72, πέστε χαιρετίσματα εἰς τὸ σπίτι μου καὶ δώσατε 141.—*Δ*. πές μας 83.—*Ε*. νὰ σᾶς εἴπω 88, δὲν θὰ τὸ εἰπῶ 170, πῶς νὰ σᾶς πῶ 104, πέστε μου, κύριε λοχία 110, εἰπέτε μου τὴν ἀλήθειαν, κύριε λοχία 113, θὰ μοῦ εἰπῆτε 129, πές μας 51, 170, 171, 171, νὰ σὲ ἴδουν 109.—*Ζ*. θὰ εἴπητε 59.

δές, (νὰ) δῇ κτλ.: *Αα*. ἰδέτε ἕνα βῶλι 11.—*Αβ*. τί νὰ ἴδῃ 13, γιὰ δὲς 13.—*Β*. θὰ ἴδωμεν 53.—*Γ*. θὰ ἰδῆτε 97.—*Δ*. ἰδέτε τον 5.

Ἡ κλίσις τῶν οὐσιαστικῶν.

Αα. 6) οἱ καμπάνες, 34, λαμπάδας 35, οἱ καμπάνες 35, αἱ ἄγκυραι 35, τὰς ἀγκύρας 35.

ε) ἡ μήτηρ τῆς μητέρας μας 13, πατὴρ 13, θυγάτηρ 13, κόραξ, τέρας, ὄρτυξ, γύψ, μύρμηξ, ἀλώπηξ κτλ. 13, τὰ ὑγιᾶ παιδιὰ 17.

Αβ. 6) ὀλίγας ὥρας 5, πολλὰς φορὰς ὁ γέρο-Λάζαρος Σταθᾶς ὡδηγοῦσε 8, πολλὲς φορὲς (ἡ μητέρα μου) 9, πολλὰς φορὰς (ὁ Ἀνδρέας) 23, γειτόνισσαι 30, δύο πεταλοῦδαι 49, ἀχλαδέα 25, καρδερίνας 25, κάμπας 25.

δ) πλησίον ἑνὸς τοίχου εἶναι ἡ βρύση 15, ποὺ καὶ ποὺ δὲ καὶ καμμίαν βρύση 28, μίαν ἡμέραν τῆς ἀνοίξεως 49.

ε) Θυγατρός, δρόμος αὐθύς 26, αἶγες 35.
ζ) τῆς ἀμπέλου, φιλόνεικοι αἶγες 30, ἄσβεστον 43.
Β. α) τοῦ γεροναύτη 17.
6) πολλὰς φορὰς 13, ἐκαθήμην ὥρας ὁλοκλήρους 17, τὲς βάρκες 21, τὰς ἀντλίας 20, μπανάνες 28, κομματιασμέναι 30, ἀποθῆκαι γεμᾶται 30, μυρωδιές 33, σαθραι 35, πεταλοῦδες 35.
γ) Θαλάσσης 11.
ε) πατέρας 4, γλυκὺ ἀεράκι 28, ἀέαθὲς ρεῦμα 33, ἡ χάρις σοῦ ἔγινε 52.
ζ) τὴν ἄμμον 25.
Γ. α) εἰς τοῦ ζαχαροπλάστη 117.
6) νὰ ἐγκαταστήσῃ μελίσσας 120, πάρετε σχοινία καὶ ἁλυσσίδες 133, τὰς τρέλλας 99.
δ) τῆς δύσης 60*, (τῆς ἀνοιξης Ζ 56*).
ζ) μία καλὴ βάτος 5, τὰ φορέματά σου ἐπιάνοντο ἀπὸ τοὺς βάτους 5.
Δ. α) ἑνὸς σπουργίτου 94.
6) σ' ἐπεριμέναμεν τόσας ὥρας, πένες 12, βελόνες 24, δραχμὰς 24, πεντάρες 24, ὡραίας ἱστορίας 28, αἱ πάπιαι μου 28, μὲ μαργαρίτες κίτρινες 88, παπαροῦνες 88, ἄνθη λεμονέας, 80, ἀμυγδαλῆ 87, μορέας 105.
γ) ν' ἀποθάνῃς τῆς πείνης 7.
δ) ὁ ἄνεμος τῆς ἀνοίξεως 87, ἡ βρύσις μας 22.
ε) ἔστελλα τῆς μητέρας μου 24, ἡ μητέρα 32, τοῦ πατρός της 9, (δ) ἄνδρας 19, γλαῦκες 89, ὄφις 157, ὄφεων 157, ὀρῦς ἐσκέπαζον τοὺς βράχους 3.
ζ) μὲ τὰς πλατάνους 22, αἱ ἀναβλύζουσαι κρυστάλλινοι πηγαὶ 89.
Ε. 6) βελόνας 25, λίρας 7, ἡμέρας 6, οἱ παπαροῦνες 39, καθρέπτας 47, σοῦστες 58, τὰς λασπωμένας στολάς μας 61, παραμάνες 88.
γ) τὰς ἡμέρας τῆς πείνης 87.
ε) ἡ μητέρα μου 3, ὁ πατέρας του 3, τοῦ πατέρα μου 7, δεκανέα (κλητ.) 110, πατέρα (κλητ.) 109, Κρὴς 168, Σαλαμῖνα 61*, ἰσχρουν ἀχλὺν 11, ἀσφὺν 47, ἀπὸ δρῦς 83, ἰλὺν 83, τὸ πόδι ἀπὸ τὸ γόνυ 105.
ζ) κατὰ τὰς ἀπόκρεως 194.

Τὸ τελικὸ ν.

Αα. ὀλίγον νερὸν 38, ἄσπρον 38, χονδρὸν καὶ ὡς ἄγκιστρον γυριστὸν 39, εἰς τὸ φράκτη 40, ἄμυαλο χωριατόπαιδο, εἰς τὸ φράκτη 40.
Αβ. ἦτο εὐτυχισμένο παιδάκι, εἶχε πρῶτα πρῶτα τὴν Μαρίαν, τὴν καλήν του ἀδελφούλαν 4, κάθε φορὰ 4, μὲ προθυμίαν ἐνέγραψε τὸν Ἀνδρέαν εἰς ἕνα μεγάλο βιβλίο . . . θρανίον 6, ὁ ἀγράμματος . . . σὰν τὸ ἀπελέκητο ξύλο 9, δὲν κατεβαίνομεν . . . νὰ παίξωμεν ὀλίγον μὲ τὴν γάταν μας 10, χαριτωμένον ζῶον 10, ποῖον τραγουδάκι 12, ἐμάθαμεν ἕνα εὔμορφο τραγουδάκι 14, σκυλάκι μαῦρο 17, ἕνα μεγάλο κομμάτι τενεκὲ 17, τενεκὲν 18, μάτωμένον 17, πόδι σπασμέναν 17, κάθε ἡμέραν 18, κάθε φορὰν 18, τὸν ὠνόμασε Ἀραπᾶκο 18, τὸ μικρὸ ἐκεῖνο σκυλάκι 19, ἔτρεξεν εἰς τὸ μαγειρεῖον 20, σπάσιμο 20, πιάτο 21, ὕστερον 25, κάμνουν μεγάλο καλὸ 25, χωρὶς νερὸ καὶ λάσπην 27, τὸν μεγάλον σκύλον 28, νὰ ἰδῶ τὴ μύτη σου 29, συλλαμβάνει τὴν μύτην τοῦ Ἀνδρέα 29, μὲ τὸ κακόπαιδο 30, μεγάλο δυστύχημα 41, ἔχει δυνατώτερη μυρωδιὰ 51, δὲν ἔχεις δίκαιον 52.
Β. ἓν μικρὸν χωρίον 3, νερὸ 3, ἔκαμνε κρύο 4, τὸ βασιλόπουλο 4, ἄφηνε τὴν ρόκαν της 4, μίαν φορὰν ἦτο ἕνα βασιλόπουλο τόσον ὡραῖον 4, μαθαίνομεν ὅτι εἶσαι ἀνδρεῖο καὶ καλόκαρδο βασιλόπουλο 5, εἶσαι δίκαιον εἰς τὸν λαόν σου 5, ἄλογο 5, πολύχρονον καὶ δοξασμένον μου βασιλόπουλο 6, κάθε φορὰ 7, ἄνθρωπος ἀγράμματος ξύλον ἀπελέκητον 7, μεγάλο γειτονικὸ λιμάνι 11, κούκλαν μεγάλην 11, μικρὸν ξύλινον καράβι 13, πίνει νερὸ 16, πλουσιόπαιδον 17, ἀπὸ τὸ κρύο 20, ἕνα βουνὸν ροδισμένον 23, τὸ θαλάσσιον νερὸ 24, θαλάσσιο νερὸ 42, νερὸ καθαρὸν 26, ἀπὸ τὴν νύσταν 26, ἔπεσεν εἰς ἔρημο νησὶ 29, γεμᾶτο φυσίγγια 30, εἴχαμε κατεβῇ 30, σακκίδιον γεμᾶτο 31, νὰ ἐπιάναμεν ἕνα νὰ τὸ μαθαίναμε νὰ ὁμιλῇ 33,

* Ὁ ἀστερίσκος σημαίνει πὼς ἡ παραπομπὴ βρίσκεται σὲ ποίημα.

ἀνάπτομεν φωτιὰν 38, ἐσκότωσα μιὰ κατσίκα 43, ὡραῖο ζεστὸ γάλα 44, εἶμαι μαγευμένον βασιλόπουλον 51 κτλ.
Γ. ἕνα στενοχωρημένο βασιλόπουλο 3 τίτλ. . . . μίαν φορὰν ἕνα βασιλόπουλον . . . ἦτο λυπημένον 3, μὲ χρυσῆν καρδίαν 4, ἕνα γηραλέο κοράκι, 4, χαρὰ εἰς τὸ βασιλόπουλον! (=χαρὰ στὸ βασιλόπουλο!) 5, τὸ βασιλόπουλον 5, ἀγαπητὸ πουλὶ 5, καλὸ στὸ βασιλόπουλό μου 6, ἕνα σταμνὶ γεμᾶτο κρύο νερό, μίαν γλάστραν μὲ ὡραῖον σγουρὸν βασιλικὸν εἰς τὸ παράθυρον, ἕνα τραπέζι γεμᾶτο βιβλία . . . 6, εἰς τον τοῖχον . . . μὲ τὴν μίαν του κεφαλήν . . . 6, τὸ βασιλόπουλον ἔκαμε τὸν σταυρόν του 7, μίαν φορὰν καὶ ἕνα καιρὸν 7, μὲ τί λαχτάραν πίνει 8, ἐτίναζαν φωτιὰν 8, ἔκαιε καὶ μέσα εἰς τὸ νερὸν 8, ἐμένα τὸν γέροντα περιμένεις νὰ σοῦ δείξω τὸν δρόμον; 10, στὴ φωλιὰ 11*, κάποιο μεγάλο σχέδιον 11, τὸ βασιλόπουλο 11, νέκρα, ὡς ἐὰν μεγάλο θανατικὸν εἶχε πλακώσει τὴν χώραν 12, ἤκουες τοῦ βοσκοῦ τὴ φλογέρα νὰ παίζῃ κάτω ἀπὸ κανένα δένδρον 13, εἶπε τὸ βασιλόπουλο . . . ἐφώναξε τὸ βασιλόπουλον 13, ἕνα βαλάντιον γεμᾶτο 14, τί ἔπρεπε νὰ κάμῃ τὸ βασιλόπουλο, διὰ νὰ σώσῃ τὸ βασιλειόν του (τίτλ.). Ὅταν τὸ βασιλόπουλον . . . 14, εἶμαι βασιλόπουλον 15, τὸ βασιλόπουλο χαρούμενον 15 νὰ φύγωμεν 16, φεύγουν διὰ τὴν ξενιτειὰν 21, ἕνα χωρίον 22, ποτήρι σπασμένον 25, τὸ πλέον κοντὸν καὶ χονδρὸν 26, βγάζει διαταγὴν 28, ἀρνὶ ψητὸν 29, τὸ ξηρὸ ραβδὶ 30, τὸν μαρμαρωμένον βασιλέα 32, ἓν παράδοξον πτηνὸν 33 τίτλ., ἕνα μικρὸ πουλάκι 33, ἕνα αὐγὸ μόνον, τὸ μεγαλύτερο 33, νὰ ἕνα αὐγὸν σπασμένον 27, τὸ αὐγὸ 34, τὸ αὐγὸ 34, μεγάλο καὶ ἄσχημο παπὶ 34, τὴν μεγάλην πάπιαν 35, ἕνα της ποδάρι εἶναι δεμένον μὲ κόκκινον κουρέλι 35, τὸ κακόμοιρο 35, τὸ εὕρισκον μεγάλο καὶ ἄνοστον. Τὸ δυστυχισμένο 35, . . . καὶ βουνὸν ἠμποροῦμεν νὰ κινήσωμεν 43, τὸ παράξενο παπὶ 36, ἦτο λυπημένον 36, ἐξῆλθαν ἀπὸ τὸ κόκκαλον 68, στενὸν μονοπάτι 73, τὸ κρύον 94, ἔπινε νερὸν 99, καρφώνει ἕνα μεγάλο ξύλον 101, ἂς ὑπάγω νὰ ἴδω τὸ σπαρμένον μου 101, τὸ λευκὸν ἄλογον 107, βούτυρον 108, τὴν ἔσφιγγεν εἰς τὴν κρύαν του φούχταν 117, τρέχει καὶ φέρει νερὸν 122, τὸ βουνὸν 136, τρέχει καὶ φέρει νερὸν 123, νερό! ἐφώναξεν 134, νὰ σουβλίσωμεν εἰς σιγανὴ φωτιὰν τὸ ἀστεῖον αὐτὸ βασιλόπουλον 138.
Δ. Τὸ εὐλογημένο χωριὸ 8 τίτλ., τὸ εὐλογημένον χωρίον 80 τίτλ., εἶναι σαββατόθραδον, χωρίον 3, τί ὡραῖον χωρίον 3, μέσα εἰς ἓν κουτάκι βελούδινον ἔχει φυλαγμένο τὸ παράσημόν του 5, κρεμᾶ εἰς τὸ τιμημένον του στῆθος τὸ παράσημόν του 5, τὸ κακόπαιδο πταίει 9, θὰ κοιμηθῇ ἄραγε τὸ κακόμοιρον 10, τὸ κακόμοιρον 14, τὸ τραπέζι εἶναι ἕτοιμον 10, πρέπει νὰ μείνῃ νηστικὸ 10, τοῦ πηγαίνω φαγητὸν καὶ τὸ ἀφήνω ἐλεύθερον . . . τὸ χαμόμηλον ἦτο κατευχαριστημένον 12, τί μαλακὸν τὸ χορτάρι 12, ἓν μεγάλο ψαλίδι, σκλαβωμένο πουλάκι 13, νὰ πάρωμε πρασινάδα διὰ τὴν καρδαρίναν εἶπε τὸ μεγαλύτερον ἀγόρι 13, τὸ μικρὸ ἀγόρι 13, νερὸ 13, φυλακισμένο 14, ἐκτύπα τὸ κλωβίον ἀπελπισμένον 14, ποτήριον μὲ ζεστὸν καὶ ἀφρισμένον γάλα 15, τέτοιαν ὥραν κοιμοῦνται 15, ἔπαιρνεν ἀπὸ τὴν ἀναπηκωμένην ποδιάν της 20, εἶχα ἓν κάνιστρον γεμᾶτον ὡραῖα πράγματα 24, ἂς περάσωμεν ἀπ' ἐδῶ νὰ κόψωμεν δρόμον 25.
Ε. ἓν μικρὸν χωρίον 3, τὸ σπίτι μας . . . μαυροφορεμένον 3, καλὴν ἀντάμωσιν, Ἑλένη μου 4, ἀπὸ τὴν Κρήτη 9, εἰς τὸ καλόν (=στὸ καλὸ) 22, ἀπὸ τὴν σκηνή μας 25, ἀπὸ ἕνα σταθμὸ βλέπομεν 29, νερὸ δὲν εὑρίσκομεν 33, γλυκύτερο νερὸ δὲν ἔπια 46, χιονόνερον 63, νερὸν 92, πεθαίνομεν . . . εἶπον ὅλοι μὲ ξεφυχισμένην φωνὴν 33, περνῶμεν 26, εἰς ὑψηλὸν μιναρὲν 40, εἰς τὴν Κόκκινη Μηλιὰ 58, μανδήλιον 64, κανόνι 65, παιγνίδι 81 (παιγνιδίου 47), κλειδίον 88, δὲν θὰ τὸ ξανακάμωμεν 93, θέλω βουνὸν 104, δὲν ξεφεύγομεν 104, ἔδειξε τὸ ψαχνὸν 110, θέλομεν νὰ τὰ πάρωμεν μὲ τὸ σπαθί μας 117, κυττάζω ἀπὸ μακρὰν τὴ λίμνη 118, φαντάσου τὴν πρώτην βραδειὰν ποὺ θὰ κοιμηθῶμεν εἰς κρεβάτι 118, ἅμα τὴν πάρωμεν ἔχομεν καιρὸν νὰ κοιμηθῶμεν, νὰ ζεσταθῶμεν καὶ νὰ φάγωμεν 122, ἐὰν πάρωμεν μίαν κεχριμπαρένιαν πίπαν 124, ὡραῖο τραγούδι 166, τί ἐτραγούδησε διὰ τὴ Γκιώνα καὶ τὴ Διάκουρα 169, βασιλόπουλον 169—περνῶμεν 26, ἐπερνῶμεν 26, νὰ ριγῶμεν 27, περνοῦμεν 47, ξαναπερνοῦμεν 47.—*Ζ.* καὶ θὰ βάλωμεν φωτιὰν 94.

— ιον ἢ - ι.

Αβ. κουρελάκι 9, παιγνίδια 10, τῆς ἐχρειάσθη μαχαίριον 20.—*Β.* ρυάκιον 16.

—*Γ.* μεσημέρι 134.—*Δ.* στασίδιον 5, βαρύ κλειδίον 8, εἶχε ἀνάψει ἓν φανάριον 8, χέρι 8, τὸ φανάρι ἦτο ἀναμμένον 85, ἐπῆρε τὸ φανάρι 15, τραπέζι 9, κρεμασμένη εἰς ἕνα κλωβίον 13, τὸ καναρίνιον κίτρινον ὡς χρυσάφι 14, τὸ συρτάρι 14, νὰ τὰ σαπίσῃ εἰς τὸ ἀλώνιον 15, ἦτο ὡραῖον παιδίον . . . ἡλιοκαμμένον 15, νὰ ὑπάγωμεν εἰς τὸ ἀμπέλι . . . διὰ τὸ μεσημέρι 22, λευκὸν κρεβάτι 87.

Ὁ τονισμὸς στὴν κλίση.

Γ. ἔπεσε εἰς τοὺς πόδας τοῦ βασιλοπούλου καὶ εἶπεν: ἔλεος βασιλόπουλό μου, μ' ἔκλεψαν 13, μᾶς λέγουν καὶ Καλόκαρδους 17, ἡ κόρη τοῦ Καλοκάρδου 23, Καλοκάρδου 25, ἦτο ὁ γέρων διδάσκαλος τοῦ βασιλοπούλου 64, τὸ λευκὸν ἄλογον τοῦ βασιλοπούλου μας 107, φέρετέ μου δεμένους αὐτοὺς τοὺς ἀνοήτους 133, τὸ κεφάλι τοῦ βασιλοπούλου 137, τὰς σκέψεις τοῦ βασιλοπούλου 61, γυμνοσαλιάγκους 47. —*Δ.* εἰς τὴν μέσην τοῦ καταπρασίνου χόρτου 11, τοὺς κακομοίρους, εἶπεν ἡ Ἄννα 93, χωράφια των 15.—*Ε.* τοῦ φασκομήλου 32.

Ἡ συνίζιση στὰ οὐδέτερα.

Αα. αὐτία 20, καρυδίου 29.—*Αβ.* παιδία 10, τὰ πανία 18, πουλιὰ 23, παιδίου 25.—*Γ.* παλατίου 4, ἡ καρδία μου ἐλαφρώνει 5.—*Ε.* χαρτιὰ 47, παιγνιδίου 47, ἡ καρδία μου γίνεται διπλῆ 53, ὁ λόφος τοῦ Μπιζανίου 116.—*Ζ.* μὲ τοὺς κοπάνους τῶν τουφεκίων των 93, τὰ παιδία 172.

Θηλυκὰ στὰ ἐπίθετα.

Αα. ἄσβεστοι . . . αἱ λαμπάδες 35.—*Αβ.* διατί ἔμεινεν ἀγράμματη ἡ Κατερίνα 9, εἶμαι μεγαλυτέρα ἀπὸ σένα (λέει ἡ μία κατοίκα) 31, ἡ Μαρία ἦτο ἀπαρηγόρητος 43, κόκκινη (πεταλούδα) 49, αἱ ἄκραι . . . ρόδιναι 68.—*Β.* εἶχε γίνει ἀθάνατη 6, ἡ θάλασσα . . . εἶναι ἐπικίνδυνη . . . τὴν βλέπεις ἥσυχη 9, ἡ σελήνη . . . κατάλευκη καὶ ὁλοστρόγγυλη 15, ὥρας ὁλοκλήρους 17, τὴν ἀπέραντον θάλασσαν 19, θάλασσα . . . ἀπέραντος 24, ἡ Ἀνθούλα ἀκίνητος 24, φωνὴ ἀνθρωπίνη 29, μικρὰ λέμβος κάτασπρη 30, σαῦραι καταπράσινοι 35, ἡ γυναῖκα μου εἶναι ἀχόρταγη 53, ἦσο ἀχόρταγη καὶ ἀχάριστη 54.—*Γ.* μεγαλόψυχη ἀδελφή 4, σημαῖαι ὑπερήφανοι 5, μὲ κιτρίνας πρῴρας 8, ἤρχισε νὰ κλαίῃ ἀπαρηγόρητος 21, ἡ μεγαλυτέρα δόξα (τῆς πάπιας) 35, ἀδάστακτος ὀλῖψις 61, παρειαὶ ροδοκόκκιναι 62, νῆσος . . . ἀσάλευτος 100.—*Δ.* ἡ μεγαλυτέρα χαρὰ 6, μίαν τετράγωνον καταπακτὴν 8, ἦτο ἀσυνήθιστη 23, κίτρινες 88, κρυστάλλινοι πηγαὶ 89.—*Ε.* ὁλομόναχη 3, τὴν ἀθάνατον δόξαν 21, πανίερη Ἀθηνᾶ 23*, ἡ πεδιὰς εἶναι γαλήνιος καὶ εἰρηνικὴ 32, Κόκκινη μηλιὰ 58, δόξα ἀθάνατη 69*, ἡ θάλασσα ἁπλώνεται ἥσυχη 80, μὲ σαβαρὰν φωνὴν 82, εἶναι ἀθάνατος, ἔλεγεν ὁ Χριστός, ἡ εὐγένεια τῆς ἑλληνικῆς ψυχῆς 115, μοὶ ἐφάνη . . . μηχανὴ παντοδύναμος καὶ ἀνίκητος 123.—*Ζ.* πρασινη χλόη 33, ἡ ἐξοχὴ καταπρασίνη 27, ἔχει ψυχὴν δυνατωτέραν 91.

Εἷς καὶ ἕνας, ἓν καὶ ἕνα.

Αα. εἷς μαθρος κύων μὲ μεγάλα αὐτία 20—*Αβ.* ὁ εἷς κατόπιν τοῦ ἄλλου 7, ἕνα εὔμορφο τραγουδάκι 14, ἕνα σκυλάκι 17, διήρχετο ἕνας σκύλος 28, ἓν χωρίον 3, ἕνα βασιλόπουλο 4, ἕνας ἄνθρωπος 12, κύματα . . . τὸ ἓν κατόπιν τοῦ ἄλλου 18, ἕνα βουνὸν 23.—*Δ.* μέσα εἰς ἓν κουτάκι 5, μὲ τὸ ἕνα χέρι ἥναψεν ἓν σπίρτον 8, ἕνα χέρι 8, ἕνα στρῶμα 8, ἓν ὡραῖον περιβολάκι 11, ἓν μικρὸν χαμομήλι 11, ἓν μεγάλο ψαλίδι . . . κόπτει ἕνα 12, μὲ τὸ ψαλίδι εἰς τὸ ἕνα χέρι 12, ἕνα κλωβίον 13, τὸ ἓν ἐκράτει τὸ μεγάλο ψαλίδι 13, ἓν μέγα ποτήριον 15, ἐκεῖ εἶναι ἕνα χαντάκι 86.—*Ε.* εἶμαι καὶ ἐγὼ ἕνας ἀπὸ ἐκείνους 25, αἴφνης ἕνας χείμαρρος 47, εἷς πληγωμένος ἐτραγούδει 62, εἷς λοχίας καὶ εἷς στρατιώτης 109, πᾶρε ἓν φύλλον χάρτου 127, ἕνα κομμάτι χαρτάκι 126.—*Ζ.* ἀκούσατε ἓν φοβερὸν ὄνειρον 18.

μὴ καὶ μήν.

Β. νὰ μὴν προσέξω.—*Δ.* νὰ μὴ ἀνακατεύωμαι 24, διὰ νὰ μὴν ἀκουσθῶ 67, νὰ μὴ ἀποθάνωμεν 82.—*Ε.* νὰ μὴ ἀπελπίζεσαι 81, μὴν ἄκουσες 123, νὰ μὴ ἀποκοιμηθῶ 124.—*Ζ.* νὰ μὴ ἔχῃ 91, μὴ ἀπελπίζεσθε 104, ἠμποροῦν νὰ μὴ εἶναι πλούσιοι καὶ νὰ μὴ εἶναι ὡραῖοι 105, νὰ μὴν ὑποπέσουν 172, νὰ μὴν ἐξυπνήσετε 182.

Σύνταξη. Σοῦ λέγω—σοὶ λέγω.

Αα. ἂς τῷ δώσω 11.—*Αβ.* μοῦ ἔλεγε 9, δὲν θὰ σοῦ γίνῃ 31.—*Β.* μοῦ ἤρεσκε 3, νὰ τῆς δέσωμεν τὸ πόδι 43, μοῦ ἀρέσκει 61.—*Γ.* νὰ τοὺς γράψετε 123.—*Δ.* τοῦ

κάμνουν τόπον νὰ περάσῃ 5, ἰατρέ, τῷ λέγει 26, τοῦ ἀνεγίνωσκεν 28.—*Ε.* ἔκλαιον ὅτε μοὶ διηγεῖτο 103, θὰ τῷ εἴπω 103, θὰ σοὶ στέλλω γράμματα συχνά, σοὶ τὸ ὑπόσχομαι 105, τῷ ἔσφιξα τὴν χεῖρα 105, μοῦ ἔκοψαν τὸ πόδι ἀπὸ τὸ γόνυ 105, ἠμπορεῖ νὰ σοῦ κάμῃ 109, τῷ ἔφεραν τὰ ἐνδύματά του 113, θὰ σοὶ τὸ ἐξηγήσω ἀμέσως 124, σοῦ ἐφώναξα 125, θὰ τοῦ ἔκαμνον 128.—*Ζ.* μοῦ δίδει 15, ἐλπίζω νὰ σοῦ φέρω 16, θὰ σοῦ διηγηθῶ 23, ἡ φωνή του μοὶ ἐφάνη 60, τῆς εἶπε λόγια ἁπλᾶ . . . τοῖς ἐξήγησε . . . αἱ πέτραι τοῖς σχίζουν τὰ πόδια . . . τοῖς ἔδιδε θάρρος . . . τοῦ εἶπον . . . τοῖς λέγει 91, τῷ ἔδιδε θάρρος 93, τοῖς ἐλέγομεν 105, νὰ τοῖς τὰ ἐξηγήσητε 128, τί τοῖς λέγομεν 128, τῷ ἐφαίνοντο ὡς παραμύθι 182.

Διάφορα.

Αα. κάμπους 18, εὔζωνοι εὔμορφοι 20, ἔμμορφα τριανταφυλλάκια 40, λόχμαι 31, σπογγίζονται 35, σφιγκτὰ 36, ἡ σῦριγξ 36, συνάγχην 36, θὰ ματώνωνται 39, εἰς τὸ φράκτη 40, παπαροῦνες, λευκοῖα καὶ ἄλλα τοιαῦτα 37.

Αβ. πάππος 3, ταράτσαν 5, γιαγιὰ 5, αἴθουσαν 5, τόπι 7, ἠσπάσθη 8, ἐσκάλωνεν εἰς τὰ δένδρα 11, τὸν βοῦρκον 18, ἐθύμωσε μὲ τοὺς γέλωτας 13, τὰ γέλοια 36, εἰς τὴν θύραν τῆς οἰκίας των 14, πηδοῦμεν 14, οἱ σπιτικοὶ 19, ὁ πάππος ἀνεγίνωσκεν ἐφημερίδα 15, εἰσέρχεται 18, εἰδοποίησε περὶ αὐτοῦ 18, σειραὶ μεγάλων ὀδόντων 19, πιατοθήκην 20, πιάτο 20, ἡ κομπόστα 37, τὸ κυτίον τῶν σπίρτων 41, οἱ κονιαταὶ ἐπέχρισαν μὲ ἀμμοκονίαν 44, πινάκια . . . κύπελλα, κοχλιάρια 46, ἐτσούγγρισαν 54, γούρνας πλησίον τοῦ φρέατος 59, αἱ νῆσσαι ἐπάπαζαν 60, δεξαμεναὶ 66, δὲν παρῆλθεν ὅμως πολλὴ ὥρα 68, ἠρώτησε τὸν πάππον της . . . παπποῦ 69—εὔμορφα 4, εὔμορφος 13, εὔμορφο τραγουδάκι 14, ρωθωνίζει 11, ματωμένον 17, μαϊδανὸν 24, σκουλαρίκι 34.

Β. μὲ κορῶναν εἰς τὸ κεφάλι 5 τὸ καράβι ἐβούλιαζε 7, ἡ ἡμέρα τοῦ ἐρχομοῦ 11, νὰ ὑπάγωμεν εἰς τό . . . λιμάνι 11, εἰς κάθε νέον λιμένα ἐβγαίναμεν 16, θύραν 13, σπίτια 15, κωδωνοστάσιον . . . δίπλα ἐφαίνετο 15, πηδάλιον 19, ροῦχα 20, λέμβους 21, βάρκαν 12, δίπλα μου διέκρινα 21, ἐσκαρφάλωσα 22, γρυλλισμὸς σκύλου 27, λαχανιασμένοι φθάνομεν 27, ἀκουμβισμένος ἐκοιμᾶτο 27, δίπλα μου ἐκοιμῶντο 28, θὰ τὸ φθάσω κολυμβητὸς 29, δίπλα μου βλέπω 30, ἐμβήκαμεν εἰς τὴν λέμβον 31, ἐχάσαμεν ἀπὸ τὴν ὀκνηρίαν μας 32, ξύπνα τεμπέλη 33, ξύπνα τεμπέλη 33, ξύπνα τεμπέλη 33, οὔτε βάρκα 49, φοῦρνον 58—ἔσπερνε 4, ἔπεφταν 5, πέφτουν 19, ἐγήρασα 5, σώπα 9, νὰ κυνηγῇ 18, τί ἐμμορφιὰ 23, νὰ ἀμέλξῃ 59.

Γ. νὰ πατήσῃς πόδι 9, τῆς εἶπεν ἁπλὰ καὶ ἀποφασισμένα 14, πεταλούδα 5, καβαλλάρηδες 4, λεβέντης 10*, καπετάνο 11*, ἀκουμβισμένον 8, (στηριζομένη 16), στέρναν 16, 44, ἐξεκαρφώθη ἀπὸ τὸ μανδῆλι καὶ ἔπεσεν εἰς τὸν νεροχύτην ὅπου ἡ μαγείρισσα ἐξέπλυνε τὰ πινάκια 25, σούβλα 29, τὸ κατοπινὸν δάκτυλον τὸ ἔλεγον δείκτην 26, μονομιᾶς 72, τὴν στάνην 61, αἱ παρειαὶ 62, μονομιᾶς 72, φούχταν 117, πολεμεφόδια 122, ἔβγαλε διαταγὴν 122, ὅταν εἶδεν αἴφνης νὰ παρουσιάζεται σῶος 125, δύο καβαλλάρηδες ἐκράτουν 133, νύχια 133, θὰ γιάνῃς 134, ἔβαζαν κρασί, σκλάβον ὁμοεθνῆ μας 29, τεμπέληδες καὶ πτωχοὶ 41, ἡ καλή σου καρδία μ' ἐσκλάβωσε 68, σκλάβος σου γίνομαι 77, τὰ ροῦχα 108—νὰ σὲ δῶ 11*, ν' ἀρμέγῃς τὰς αἶγας 21 (ν' ἀμέλξῃ Β 59, ἤμελξε Δ. 15), ὑαλὶ σπασμένον 25, καίγεται 59*, ἡ λεύκα 79, τὴν ὄμμορφη πατρίδα μας 93*, σφογγαράκι 97, σφογγάρι 98, κατέπιε 98, εὑρῆκε 99, τὴν ὠμορφή σου μυρωδιὰ 119*, σπαρμένον 101, ἡ πτώχεια ἐπλάκωσε τὸν τόπον 21, τὸν ἀργαλειὸν 124, ξεύρω 4, ξέρετε 28, ἤξευρε 29, σφυροκοπᾷ 122, κύπτει ὁ βασιλεὺς 28, ἔκυψαν 125.

Δ. θὰ λιχνίσουν 3, βελούδινον 5, σπίτι 6, ἐτέντωσε τὸ αὐτί του 6, τοῦ γκιώνη 7, ἔβγαλεν ἀπὸ τὸ θυλάκιον . . . ἤνοιξε τὴν θύραν . . . ἥναψεν ἓν σπίρτον 8, ἔφευγαν ἀπὸ τὴν τσέπην μου 24, καταπακτὴν 8, κλίμακα ἀκκουμβισμένην 8, ἀκκούμβησε (τὴν κλίμακα) 8, ἀκκούμβησε 33, λάμπα 9, τὸ φῶς τῆς λάμπας 11, πίπα 10, μὲ χαμηλωμένους τοὺς ὀφθαλμούς, μὲ μαζευμένα τὰ φρύδια 10, σκυμμένη ἀνεγίνωσκε 9, θὰ διαβάσῃς 10, ἐδιάβαζες 10, ἤρχισε ν' ἀναγινώσκῃ 11, τοῦ ἀνεγίνωσκεν . . . νὰ μοῦ διαβάσῃς 28, οἱ λαλέδες 11, 12, 12, πετσέταν 14, τὰ ροῦχα του 15, τὰ κτήματά μας ἐρήμαξαν 21, ἅπῆρε . . . τὸ μικρὸν ἀλεξήλιόν της 22, ἔμεινεν εἰς τὴν φωλεὰν μόνος οἰκοκύρης 33, δίπλα του 80, ἤμεθα ὅλοι σιμὰ εἰς τοὺς πρόποδας 84, μὲ στολὴν ξεκουμβωμένην 84, οἱ ἀξιωματικοὶ ἔστεκον 84, σπρώξιμον

δυνατόν 85, ἔχει δεχθῆ μίαν σφαῖραν κατάστηθα καὶ πίπτει 86, μὲ φωνὴν ξεψυχισμένην 87, μυῖας . . . αὐγὰ 92, ταβέρναν 176—οἱ μύστακές του 5, σώπα 19, τὴν ἔβαζε 6, νὰ τὰ βάζῃ 31, μὲ τὴν φωλεὰν τῶν χελιδόνων 30, ἦλθε τὸ ἀηδόνι 31, ἡ σπουργιτίνα 31, σκυφτὸς 6, κύπτων 6, ἔκυψεν εἰς τὸ πάτωμα 8, σκυμμένη ἀναγίνωσκε 9, τὸ χαμόμηλον ἔκυψεν 14, μὲ τὴν κεφαλὴν σκυμμένην 14, ἔκυψεν 16, σκίνος 37 *, ξανάρχεσαι 57, τ' αὐτιά μου βουΐζουν 7, σήμερα 17, κρῖμα εἰς τὰ ὡραῖα ἄνθη 12, σφάγγισε τὰ δάκρυά σου 19.

Ε. ἡ μάμμη μου 3, ἂν παραστρατήσῃ 5, καθαρὰ καὶ οἰκοκυρευμένα 5, ἂν μάλιστα ἐπέζων θὰ εἰργαζόμην . . . τυραννούμεθα 19, τὰ σκλαβωμένα 7, τὴν ὑπόδουλον γῆν 33, σκεπασμένος ἐλαφρῶς μὲ ἰσχρουν ἀχλὺν 11, εἰς μίαν λέμβον 12, σωπαίνομεν 18, ἡ στολή μου πρέπει νὰ πέφτῃ 18, χιονόνερον ἤρχισε νὰ πίπτῃ 63, βοΐζουν 24, στέκονται 26, ἐκαλλωπίζοντο ὅπως ἠμπόρουν μὲ τὸ καθρεπτάκι των καὶ τὸ κτένι των 27, μανδήλια 27, βιβλία 27, ἐρυθρωπὸν χῶμα 27, βαρέλια 28, κατέβαζα 29, (ἄλλοῦ (Γ:) ἀνεβίβαζον), ἠβραμεν 29, εὑρίσκομεν καζάνια γεμάτα πιλάφι 17, ὁ βαρὺς δοῦπος τῶν κάρρων 58, σοῦστες 58, ἐμούδιασε 64, κανόνι 65, μανδήλιον 64, γαζώνει 65, ξηλώνει 65, πανιὰ 80. εἰς τὸν ὕδον τῆς καμήλου . . . θὰ ἐτρώγαμεν τὴν καμπούραν της 87, ἐσπεύσαμεν εἰς τὴν θύραν 113, νὰ καταξῇς 113, νὰ χυθῇ ἀκράτητος 116, δίπλα μου 119, τὰ βουνά . . . τὰ ἔδερνε ἡ καταιγὶς 122, ξενυστάζει, ξεύρω 125, ὁμβρέλλαν 125, πίπαν 124, γλυστρᾶ 126, ἀτμόσφαιρα 127, ἔβγαινεν 128 (μὰ καὶ ἐξῆλθε συχνὰ) 129, θὰ ἀνερριχᾶτο 129, μπαγιονέτα 131 *, ἡ χιὼν εἶχε σκεπάσει τὴν γῆν 131, τὸ χιόνι εἶχε σκεπάσει τὰς κορυφὰς τῶν ὀρέων 133, ἡ φωτιὰ ἤναπτε 133, ψάχνω εἰς τὴν τσέπην 173, ἔψαυσεν εἰς τὸ στῆθος του 196, ἀνέγνωσα 197, χάλια 200, ἐμβαλώνω τὸ πανταλόνι μου 200.

Ζ. κανδήλας 12, τουφέκι 12, ἐπῆρα ἄδειαν 17, 'φέτο 26, ροῦχα 91, ἐφανερώθη καπετάνιος 91, ἡ βροχὴ τοὺς μουσχεύει 92, αἱ δὲ πέτραι γλυστροῦν 92, τὸν ἔγδυσαν 94, ὅτε ἔφθασα εἰς τὴν ἡλικίαν σας δὲν μοῦ ἤρεσκε 172, ἔπαιρνον τὸν σκοῦφον 188, ἐβάδιζε σκυμμένον 188, εἶχεν ἀκκουμβήσει 190 κτλ.

Δὲν εἶναι ἐδῶ ἡ θέση νὰ κριθῇ ἡ γλῶσσα τῶν ἀναγνωστικῶν τοῦ δημοτικοῦ σχολείου, καθὼς μᾶς παρουσιάζεται στὴν τελευταία της ἐξέλιξη. Σημειώνω μόνο σὲ γενικὲς γραμμὲς τὴν ἐντύπωση ποὺ μᾶς ἀφήνουν τὰ παραπάνω γλωσσικὰ δείγματα. Ἡ γλῶσσα τῶν ἀναγνωστικῶν τοῦ 1914,

Α) Δὲν εἶναι πιὰ καθαρεύουσα, καθὼς τὴν ξέραμε καὶ τὴν ἐννοούσαμε ὡς τώρα.

Β) Μὰ καὶ δὲν ἀντιπροσωπεύει τίποτε, καμιὰ ἄλλη γλῶσσα, οὔτε δημοτική, οὔτε «αἰθουσῶν», οὔτε κανένα μίγμα. Εἶναι μονάχα ἕνα παράξενο ἀνακάτωμα ἀπάνω στὴν παλιὰ βάση τῆς καθαρεύουσας.

Γ) Σχετικὰ μὲ τ' ἀναγνωστικὰ τοῦ 1910 καὶ τὰ παλιότερα ἔχομε μιὰ ἁπλοποίηση. Ἡ ἁπλοποίηση ὅμως αὐτὴ δὲν ἔγινε μὲ σύστημα, μὲ σκοπὸ καὶ μὲ βέβαιο τέρμα, ἄμεσο ἢ ἀπώτερο. Τὸ κύριο γνώρισμά της εἶναι συστηματικὴ ἀναρχία, χωρὶς γραμματική. Ἡ ἁπλοποίηση δὲν προβαίνει οὔτε παράλληλα σὲ ὅλα τὰ νεωτερικὰ στοιχεῖα, οὔτε καὶ σὲ ὅσα ἐφαρμόζεται καθιερώνεται ἀποφασιστικὰ καὶ μὲ σύστημα, οὔτε κι ἐφαρμόζεται μὲ σύστημα στὶς νεώτερες

λέξεις, ἀφοῦ καὶ αὐτὲς σχηματίζονται συχνότατα κατὰ τὶς ἀρχαῖες, καὶ κεῖνες πάλι κάποτε κατὰ τὶς νέες.

Δ) Οὔτε καὶ ἀπὸ μεθοδικὴ ἄποψη φαίνεται κανένα σύστημα. Ἤδη στὴν α' τάξη παρουσιάζονται ἀρχαϊκώτεροι τύποι καὶ λέξεις, γιὰ ν' ἀντικατασταθοῦν μὲ τοὺς ἁπλούστερους στὶς παραπάνω τάξεις, ἢ ἀπὸ τὸ ἀλφαβητάρι παρουσιάζονται τύποι διπλοί, γιὰ νὰ συνεχιστοῦν διπλοὶ ὡς τὸ τέλος, ἢ νὰ περιοριστοῦν ἔπειτα στὸ νεωτερικό.

Ε) Καὶ ὅταν ἀκόμη ἔγινε προσπάθεια γιὰ κάποιο κανονισμό, παρουσιάζονται τύποι ἀνυπόφοροι γιὰ τὸ γλωσσικό μας αἴσθημα, καὶ αὐτὰ σὲ γλῶσσα τάχα ἁπλῆ *(ἐπληµμύρουν τὰ µάτια τοῦ βασιλοπούλου, τοὺς κακοµοίρους)*.

Ζ) Ἀπὸ τὴν «ἁπλοποιημένη» αὐτὴ γλῶσσα δὲ λείπουν καὶ τύποι ποὺ ὡς τώρα τοὺς πιστεύαν χυδαίους καὶ ἀπαράδεκτους γιὰ σχολικὸ βιβλίο *(κατσπινός, λές, πές, πολλὲς φορές, βάρκες, κατάλευκη, ἐπικίνδυνη)* καὶ ποὺ ὁ κ. Χατζιδάκις στὸν ἴδιο καιρὸ τοὺς θεωροῦσε ἀσυμβίβαστους μὲ τὸ σύνταγμα καὶ μὲ τὴ «συνταγματικὴ» καθαρεύουσα.

Η) Συγχρόνως παρουσιάζονται στὸ λεξιλόγιο καὶ ἀρκετὲς ξένες λέξεις, λατινικές, ἰταλικές, σλαβικές, τούρκικες, ἀκόμη καὶ σὲ περιστάσεις ὅπου ἡ καθαρεύουσα συνηθίζει στὴ θέση τους ἄλλες *(στέρνα, ἀκουμπῶ, σκλάβος, τεμπέλης)*, Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ὅμως ἐξακολουθοῦν ἀνυπόφοροι ἐξελληνισμοὶ *(ἀλεξιβρόχιον, πινάκια εἰς τὸν νεροχύτην)*.

Θ) Τέτοιο ἀνακάτωμα λεξιλογικὸ καὶ τέτοια γραμματικὴ ἀκαταστασία, πρώτη φορὰ παρουσιάζονται, νομίζω, σ' ἀναγνώστικὰ τοῦ δημοτικοῦ μάς σχολείου. Βέβαια, τὸ χρωστοῦμε περισσότερο στὴν τύχη παρὰ στὶς γλωσσικὲς συζητήσεις τῆς κριτικῆς ἐπιτροπῆς καὶ τὴ γλωσσική της ἐποπτεία, εἶναι ὅμως κάτι ποὺ δὲ θὰ ἔπρεπε νὰ διατηρηθῇ. Καὶ αὐτὸ μᾶς ξαφνίζει ἀκόμη περισσότερο ἅμα συλλογιστοῦμε πὼς ὁ ἴδιος ὁ κ. Ζαμάνης ποὺ εἶχε ὑποστηρίξει στὴν ἐπιτροπὴ κάποια «φρόνιμον» ἁπλοποίηση, χαρακτήρισε «ἐπιζήμιον διαβολὴν» τὴν ἀνωμαλία καὶ τὸ ἀκαλαίσθητο ἀνακάτωμα [31]. Εἶναι

[31] *Γιὰ τὸ λόγο αὐτό, κοντὰ σ' ἄλλους, εἶχε ζητήσει καὶ τὴν ἀπόρριψη ἑνὸς βιβλίου (τοῦ Πέτρου Λάρα). Γιὰ τὸ βιβλίο αὐτὸ διαβάζομε στὴν ἀντέκθεση τοῦ κ. Ζ. καὶ τ' ἀκόλουθα: «Ἰδοὺ δείγματά τινα τῆς γλωσσικῆς μορφῆς τοῦ βιβλίου, «ἐπίτυχεν ἕνα σχοινί» καὶ ἐν τῇ αὐτῇ φράσει: «νὰ ρίψῃ (!) κάτω ἕνα σκοῖνο (!), ποῦ ἦταν εἰς τὴν ἄκρην (!) τοῦ βράχου». Ἐν τῇ αὐτῇ σελίδι «ἐμάζευσε τὶς λίρες, ἐπῆγεν εἰς τὴν πόλιν, ἐπῆρε ἐργάτας (!) καὶ ἔκτισεν ἕνα πολὺ ὡραῖο σπαλάτι». Ἐν σελ. 17 γράφει: «ἦταν (!) ὁ κηπουρὸς» καὶ μετὰ δύο λέξεις «μὲ τὴν ἀξίνην (!) καὶ τὸ πτυάριον (!)» καὶ μετ' ὀλίγον «εἰς ἕνα πάσσαλον (!) μὲ φλοῦδα (!) μουριᾶς (!)»...*

ὅμως φανερὸ πὼς ἐδῶ δὲ φταῖνε πιὰ τ' ἄτομα μὰ ἡ βάση, ποὺ ἦταν σαθρὴ καὶ ποὺ δὲ δίνει καμιὰ λύση. Τὴ λύση θὰ τὴ βροῦμε ἢ πίσω, στὴν καθαρεύουσα καὶ τὴ γραμματική της, χωρὶς τὰ «σπέρματα» αὐτὰ τῆς ὁμιλουμένης, καθὼς νόμισε ὁ κ. Ζαμάνης ὅτι μποροῦσε νὰ γίνῃ, ἢ μιὰ καὶ κρίνεται αὐτὸ ἀδύνατο, σὲ ἁπλοποιήση συστηματική, ποὺ θὰ μᾶς πάῃ ἴσια καὶ διαμιᾶς στὴν κοινή, ποὺ θὰ ἐγκαταλείψῃ ὅλα ὅσα δὲ λέμε καὶ θὰ δώσῃ τὴ θέση τους στὴ γλῶσσα τὴ ζωντανὴ μὲ τοὺς νόμους της καὶ τὴ γραμματική της.

4. Ἀπὸ τὴν τελευταία ἐξέλιξη τοῦ καθαρισμοῦ. Συμπεράσματα καὶ προγράμματα.

Εἴτε ἀπὸ πολλοῦ εἴτε ἐπ' ἐσχάτων ἀνέκυψε λέξις ἢ τύπος τις ἀντιβαίνων πρὸς τὰ ἀρχαιόθεν γνωστὰ καὶ παραδεδεγμένα ὑπό τε τῶν ἀρχαίων καὶ ὑφ' ἡμῶν, πάντοτε κρίνεται παρακεκομμένος καὶ ἀπόβλητος, οὐδὲν δ' ὁ χρόνος παρέχει αὐτῷ δικαίωμα.

Χατζιδάκις, Ἀθηνᾶ τ. 14, σ. 240.

Νεοελληνικὴ γραμματικὴ δὲν ὑπάρχει, διότι ἡ γλῶσσα ἡμῶν ἀφωμοιώθη πρὸς τὴν ἀρχαίαν καὶ ἤθελεν εἶναι λυπηρὸν εἰς τὸ ἑλληνικὸν γένος, ὅπερ ἐν τῇ δουλείᾳ αὐτοῦ δὲν ἐμόρφωσε οὐδὲ ἐδίδαξε νεοελληνικὴν γραμματικήν, νὰ ποιήσῃ τοῦτο ἐν τῇ ἐλευθερίᾳ, καθ' ἣν ἡ δημιουργία τοιούτου βιβλίου εἶναι ἀντεθνική.

Φίλε κύριε Διευθυντά, ὅταν δημιουργήσωμεν νέαν γραμματικὴν δημιουργοῦμεν νέον ἔθνος, ὅπερ θέλει ἔχει σχέσιν πρὸς τὸ ἀρχαῖον ἑλληνικόν, οἵαν τὸ ἱσπανικὸν καὶ τὸ γαλλικὸν πρὸς τοὺς ἀρχαίους Ῥωμαίους.

Μισιριώτης, Ἀθῆναι 4 Ἰουνίου 1908.

Δὲν δύναται νὰ ὑπάρχῃ γραμματικὴ νεοελληνικῆς γλώσσης . . . εἶνε (ἡ διαφορὰ ἀρχαίας καὶ νέας) τόσον μικρὰ ὥστε δὲν παρίσταται ἀνάγκη δύο γραμματικῶν.

Ἄλλως τε εἰς ὃ ὕψος ἀνεφίκτου τελειότητος καὶ κάλλους ἀνήχθη ἡ καθαρεύουσα διὰ τοῦ Κόντου καὶ ἄλλων φιλολόγων καὶ δὴ καὶ αὐτοῦ τοῦ Χατζιδάκι ἡ καθα-

---

Ἐν σελ. 40 αἱ βρονται (!) ἐθέριευαν (!). Ἐν σελ. 43. «*ἐν (!) πελώριον (!) κῦμα, ἴσα (!) μὲ ἕνα σπίτι ἐχύμισεν (!) ἐπάνω εἰς τὴν (!) βάρκαν (!) καὶ τὴν κατεβύθισε (!)*... Ἐν σελ. 66 αἱ ῥίζαι (!) ἔμεναν ἐλεύθεραι (!) Ἦσαν ὅμως πολὺ στερεὰ σφηνωμένες (!) εἰς τὶς (!) χαραμάδες τοῦ βράχου»... Ἐν σελ. 64 γράφει «Δὲν τὸ ἐνθυμεῖτο (!) λοιπὸν καλὰ» ἐν ᾧ συνήθως μεταχειρίζεται τὸν ἄνευ ν τύπον «ἐθυμήθη»... Ἐκ τῶν ὀλίγων τούτων δειγμάτων τῆς γλωσσικῆς ἀνωμαλίας τοῦ κρινομένου ἔργου καταφαίνεται ἀρκούντως, ὅτι ὁ συγγραφεὺς αὐτοῦ οὐδεμίαν γλωσσικὴν ἀρχὴν τηρῶν συμφύρει εἰκῇ καὶ ὡς ἔτυχε λέξεις καὶ τύπους διαλεκτικοὺς πρὸς λέξεις καὶ τύπους τῆς κοινῆς ὁμιλουμένης καὶ τῆς καθαρευούσης γραπτῆς ἡμῶν γλώσσης, οὕτω δὲ καθιστᾷ τὸ ἔργον του ὄχι ἁπλῶς δύσληπτον καὶ ἀνιαρόν, ὡς λέγει ἐν τῇ ἐκθέσει του ὁ εἰσηγητής, ἀλλ' αὐτόχρημα γλωσσικὸν βαναυσούργημα ἱκανὸν νὰ συντελέσῃ εἰς ἐπιζήμιον διαβολὴν πάσης φρονίμου κτλ.... Διὰ πάσας τὰς ἀνωτέρω χαρακτηρισθείσας καὶ ἀποδειχθείσας μεγάλας ἐλλείψεις τοῦ βιβλίου κτλ.».

ρεύουσα γλῶσσα ὡς πρὸς τὸ τυπικὸν διαφέρει μόνον ὡς πρὸς τὴν χρῆσιν τῆς εὐκτικῆς καί τινων συνεπτυγμένων. Ἐκεῖνο ὅπερ εὐλόγως ἀπαιτεῖ ὁ κ. Χατζιδάκις συμφώνως πρὸς τὴν ὅλην περὶ γλώσσης θεωρίαν, εἶνε ἡ ἁπλοποίησις τῆς γραμματικῆς. Δύναται λοιπὸν νὰ γένῃ χρῆσις οὐχὶ γραμματικῆς ἰδιαιτέρας, ἀλλὰ μιᾶς γραμματικῆς ἐπὶ τὸ ἁπλούστερον μεταπεποιημένης.

Καρολίδης, Ἀθῆναι 14 Ἰουνίου 1908.

«. . . . Πρὸ εἴκοσι πέντε ἐτῶν εἶχον κηρυχθῇ ὑπὲρ τῆς ἁπλοποιήσεως τῆς γλώσσης. Ἡ ἀρχαΐζουσα τάσις τότε μοῦ ἐφαίνετο ἐπιβλαβὴς καὶ ἐπολέμησα, ὅπως σᾶς ἔλεγα εἰς τὴν ἀνακοπὴν τοῦ σχολαστικοῦ ῥεύματος. Σήμερα ὅμως ποῦ παρουσιάσθηκαν οἱ μαλλιαροὶ καὶ θέλουν νὰ μᾶς καταστρέψουν τὴν γλῶσσαν ἀλλάζει τὸ πρᾶγμα. Πρέπει νὰ ἐπιμένωμεν εἰς τὴν καθαρεύουσαν».— «Ὥστε, διεκάραμεν, ἡ ἀλήθεια δὲν εἶναι κάτι τὶ ἀπόλυτον, ἀλλὰ σχετικὸν μὲ τοὺς ἀντιπάλους ποῦ ἐμφανίζονται; Πρὸ τῶν μαλλιαρῶν εἴσθε ὑπὲρ τῆς ἁπλοποιήσεως τῆς γλώσσης. Τώρα ἡ ἰδέα σας ἐκείνη ἔπαυσε νὰ εἶνε ὀρθή;» — «Καλὰ τὰ λέγει ὁ φρόνιμος ἀπ' ὅλα τὰ λογιάζει. Ὁ πόνος ὁ βαρύτερος τὸν ἀλιψρὸ σχολάζει». Αὐτὸ λέει ὁ Ἐρωτόκριτος, αὐτὸ λέω κι ἐγώ.

»Δηλαδὴ τώρα ποῦ ἡ γλῶσσα κινδυνεύει πρέπει νὰ στρέψωμεν τὴν προσοχὴν ἐναντίον τῶν ἐχθρῶν Ψυχάρη, Πάλλη καὶ λοιπῶν, οἱ ὁποῖοι, τολμῶ νὰ εἰπῶ, ὅτι ἐργάζονται προδοτικῶς. Δὲν ἐννοῶ βέβαια πὼς εἶναι προδόται, ἀλλά — θὰ μιλήσω πάλιν μὲ ῥητόν — «Οἱ Ἐφέσιοι ἀξύνετοι μὲν οὐκ εἰσιν, ὁρῶσιν δὲ οἷα οἱ ἀξύνετοι». Καὶ οἱ μαλλιαροὶ προδόται μὲν δὲν εἶναι, ὁρῶσιν δὲ ὡς νὰ ἦσαν προδόται. Λοιπὸν αὐτοὺς νὰ χτυπήσωμεν ἐπὶ τοῦ παρόντος, κ' ἔπειτα τὸ ἔθνος διὰ τῶν λογίων θὰ σκεφθῇ καὶ θ' ἀποφασίσῃ ποιὰν ὁδὸν θ' ἀκολουθήσῃ».

— «Αὐτή, εἴπομεν, εἶναι ἡ διπλωματικὴ ἄποψις τοῦ ζητήματος. Ἀλλὰ γλωσσολογικῶς, ἐπιστημονικῶς ἡ ἀλήθεια ποῦ εὑρίσκεται; Ὑποθέστε πρὸς στιγμὴν ὅτι δὲν ὑπάρχουν μαλλιαροί, τότε τί θὰ ἔπρεπε νὰ κάμωμεν;» — «Προφήτης δὲν εἶμαι. Ὡς ἱστορικὸς ἐξετάζων τὴν πορείαν τῆς γλώσσης παρατηρῶ ὅτι τὰ τυπικὰ τῆς ἀρχαϊζούσης καὶ τῆς δημοτικῆς εἶναι ἀναμεμιγμένα. Τώρα τὴν ἀναλογίαν τοῦ μίγματος κάνει καθένας ὅπως θέλει καὶ οὕτω γεννῶνται αἱ διαφοραὶ μεταξὺ τῶν διαφόρων λογογράφων.» — «Θὰ μοῦ ἐπιτρέψετε νὰ σᾶς ὑποβάλλω τὴν ἑξῆς ἐρώτησιν. Ἔχομεν διαβαθμίσεις, καθὼς εἴπατε, πρῶτον τὴν ἀρχαΐζουσαν, δεύτερον τὴν καθαρεύουσαν (τὴν γραφομένην εἰς τὰς ἐφημερίδας, τὴν γλῶσσαν τῶν ἄρθρων σας), τρίτον τὴν γλῶσσαν τῶν δημοτικῶν μας τραγουδιῶν καὶ τέταρτον τῶν μαλλιαρῶν. Πρὸς ποίαν πρέπει νὰ τείνωμεν;»

— «Βεβαίως πρὸς τὴν ἁπλοποίησιν τῆς καθαρευούσης».
— «Ἄρα ἀπὸ τῆς καθαρευούσης εἰς τὴν δημοτικήν».
— «Δὲν θέλω νὰ εἰπῶ ἀκριβῶς αὐτό, ἀλλά . . . »
Καὶ ὁ κ. Χατζιδάκις ἐφάνη ἐπιφυλακτικός.

Ὁ κ. Χατζιδάκις ἐξηγούμενος, Ἀκρόπολις 17 Μαΐου 1908.

Ἡ κατάσταση τῆς σχολικῆς γλώσσας ποὺ εἴδαμε καὶ ἡ κριτικὴ ποὺ τῆς ἔγινε ὅλο καὶ σφοδρότερη στὶς τελευταῖες πενταετίες ἀπὸ τοὺς ὀπαδοὺς τοῦ δημοτικισμοῦ, ἔδωσαν ἀφορμὴ τὰ τελευταῖα χρόνια νὰ κριθῇ μὲ κάπιως περισσοτέρη προσοχὴ τὸ ζήτημα τῆς καθαρευούσας καὶ τῆς διδασκαλίας της στὸ δημοτικὸ σχολεῖο. Τὸν ἀπολογισμὸ

τῆς ἐργασίας αὐτῆς, ὅσο δὲν πρόκειται γιὰ τὶς γνῶμες δημοτικιστῶν [32], μὰ γιὰ τὴν ἀντίληψη τῶν ὀπαδῶν ἴσια ἴσια τῆς καθαρεύουσας, τὸν βρίσκομε σὲ μιὰ σειρὰ πολυσέλιδες διατριβές, δημοσιευμένες τὰ τελευταῖα χρόνια στὴν Ἐπιστημονικὴ ἐπετηρίδα ποὺ βγάζει κάθε χρόνο τὸ Πανεπιστήμιο. Γραμμένες ἀπὸ τοὺς δύο σημερινοὺς προμάχους τοῦ καθαρισμοῦ, τὸν κ. Σκιᾶ καὶ τὸν κ. Χατζιδάκι, χωρὶς νὰ κατορθώσουν νὰ συμφωνήσουν μὲ μιὰ δμόφωνη γνώμη ποὺ ν' ἀντιπροσωπεύουν, γιατὶ ἤρθαν ἴσια ἴσια σὲ σημαντικὴ σιγὰ σιγὰ διαφωνία γιὰ τὸ ζήτημα τοῦ τύπου τῆς σχολικῆς γλώσσας καὶ τῆς γραμματικῆς της, εἶναι ὡστόσο διδαχτικὲς γιὰ τὶς ἀπόψεις ποὺ παρουσιάζουν καὶ τὰ ἐπιχειρήματα μὲ τὰ ὁποῖα ὁ καθένας ἀπὸ τοὺς ἀντίγνωμους προσπαθεῖ νὰ στηρίξῃ τὴν ἀντίληψή του. Γι' αὐτὸ ἀξίζει νὰ γίνουν γνωστές, ἂς εἶναι καὶ σὲ συντομώτατη περίληψη, ἔξω ἀπὸ τὸ στενὸ οἰκογενειακὸ κύκλο τῶν λίγων σοφῶν ποὺ ἴσως διαβάζουν τὸ πανεπιστημιακὸ περιοδικό.

Οἱ ἰδέες τοῦ κ. Χατζιδάκι γιὰ τὴ γλῶσσα καὶ τὴ σχολική της διδασκαλία, καθὼς τουλάχιστο παρουσιάζονται στὶς τελευταῖες του αὐτὲς διατριβές, εἶναι οἱ ἀκόλουθες [33]:

Α) ἡ καθαρεύουσα ποὺ γράφομε, γίνεται *ὅλο καὶ πιὸ ἁπλή, μὰ χωρὶς κανόνες καὶ τάξη*. Γι' αὐτὸ «θὰ ἠδύνατο ἴσως ἀπὸ τοῦδε νὰ κανονισθῇ ὡς πρός τινα τοὐλάχιστον σημεῖα». Τότε θὰ κατωρθώναμε καὶ τὸ ἄλλο: «ἡ ἁπλοποίησις, ἂν ἔμελλε νὰ ἐξακολουθήσῃ, νὰ προχωρῇ ὁμοιομόρφως».

Β) Ἡ καθαρεύουσα ἔχει «ἱκανὸν ἀριθμὸν» ἀπὸ γραμματικοὺς τύπους, ποὺ *δὲν τοὺς λέγομε ἅμα μιλοῦμε φυσικά* — «γραφόμενον μὲν ἀλλ' οὐχὶ καὶ εὔχρηστον ἐν τῷ ἀνεπιτηδεύτῳ καὶ ἀφελεῖ τῆς συνηθείας λόγῳ». Γι' αὐτὸ δὲ μοιάζει μὲ τὶς ἄλλες εὐρωπαϊκὲς γλῶσσες.

Γ) Γιὰ ὁλόκληρα σχεδὸν ἑκατὸ χρόνια πολεμοῦσαν οἱ λόγιοι, οἱ ἐφημερίδες καὶ τὰ βιβλία ν' ἀλλάξουν τὴ γραμματικὴ τῆς ζωντανῆς γλώσσας, μὰ δὲν κατώρθωσαν μεγάλα πράματά — «κατ' ἀλήθειαν *δὲν κατώρθωσαν μεγάλα πράγματα ὡς πρὸς τὸ τυπικόν*». Καὶ τέτοιοι τύποι *(πατὴρ - πατέρας, ἐδεχόμην - ἐδέχουμουν, κλητὴρ - κλητῆρας* κτλ.), εἶναι πολλοί, τρακόσιοι καὶ πάνω.

---

[32] Ἀπ' αὐτὲς πρέπει νὰ τονιστῇ «Ἡ διδασκαλία τῆς καθαρευούσας στὸ ἐπίσημο σχολεῖο», μελέτη ἑνὸς καθηγητῆ τῶν μαθηματικῶν, στὸ Δελτίο, τ. 2, σ. 13 - 30, ξανατυπωμένη καὶ στοῦ Γιανίδη, Γλῶσσα καὶ ζωή, παράρτημα, ἔκδ. 3.

[33] Χατζ., Περὶ τῆς χρήσεως τῶν γραμματικῶν τύπων ἐν τῇ γραφομένῃ ἡμῶν γλώσσῃ, Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς 7 (1910 - 11) 1911, σ. 135 - 154. Τοῦ ἰδ., Ἀκαδημεικὰ ἀναγνώσματα περὶ τοῦ γραπτοῦ ἡμῶν λόγου, Ἐπιστ. Ἐπετηρ. 6 (1909 - 1910) 1911, σ. 25 - 89. Τοῦ ἰδ., Γλωσσικὰ καὶ ἐκπαιδευτικά, Ἐπιστ. Ἐπετηρ. τ. 9 (1913 - 14) 1915, σ. 20 - 44 (ἰδίως σ. 24 - 28, 34 - 37).

Δ) *Δὲ φτάνει νὰ καταλαβαίνῃ ὁ λαὸς μιὰ γλῶσσα*. Πρέπει νὰ μπορῇ νὰ τὴν αἰσθάνεται καὶ νὰ ἐκφράζεται σ' αὐτὴν ἐλεύθερα. Ὅσα γραμματικὰ στοιχεῖα «εἶναι ἁπλῶς νοητά, οὐχὶ δὲ καὶ αἰσθητὰ τοῖς πολλοῖς, ταῦτα δὲν δύνανται νὰ εἶναι ὠφέλιμα εἰς τὴν πνευματικὴν καὶ ἠθικὴν τοῦ ἔθνους ἡμῶν ἀνάπτυξιν».

Ε) *Δὲν ἔχει λόγο νὰ φοβούμαστε ποῦ θὰ πᾶμε*, ἂν ἀρχίσωμε ν' ἁπλοποιοῦμε. Θὰ πᾶμε στὴ γλῶσσα ποὺ μιλιέται «ἐν ταῖς πόλεσιν ὑπὸ τῶν ἐπισήμων ἐν τῇ ἀνεπιτηδεύτῳ λόγῳ», τὴ *γλῶσσα τῶν αἰθουσῶν*, ποὺ θὰ τὴ μαθαίνῃ καὶ θὰ τὴ μεταχειρίζεται ὅλος ὁ ἄλλος κόσμος καλύτερα καὶ θὰ ἔχῃ τότε καὶ τὴν αἰσθητικὴ ἀπόλαυση «τῶν νεωτέρων φιλολογικῶν προϊόντων».

Ζ) Ἀλλωστε δὲν ὠφελεῖ ἡ συζήτηση. Θέλομε δὲ θέλομε «οἱ νεώτεροι... διενεργοῦσιν ἁπλοποιήσεις», καὶ πήραμε πιὰ τὸν κατήφορο — «ἡ φυγὴ τῶν ἀπηρχαιωμένων... συνεπάγεται τὴν χρῆσιν ἄλλων δημωδεστέρων». *Τὸ ἕνα φέρνει τὸ ἄλλο*, καὶ ἴσως νὰ δοῦμε σιγὰ σιγὰ καὶ ἄλλα. «Τὰ νέα ἤρχισαν νὰ εἰσαλαύνουν καὶ ἐκβάλλουν τὰ παλαιὰ καὶ ἄχρηστα· ποῦ δὲ θὰ καταλήξῃ, μέχρι τίνος θὰ προβῇ τὸ πρᾶγμα, τοῦτο εἶναι ἄγνωστον ἡμῖν σήμερον».

Η) βέβαια, δὲν εἶναι σωστὸ νὰ ἐξακολουθῇ ὅ τι γίνεται σήμερα, τὸ ἔθος «τῆς αὐτοσχεδίου καὶ κατὰ τὸ *ἑκάστῳ διδασκάλῳ δοκοῦν διδασκαλίας τῆς γραμματικῆς* ἄνευ καθοδηγητικοῦ βιβλίου συντεταγμένου ὑπὸ δοκίμου ἐπιστήμονος μετὰ ἐπισταμένην μελέτην». Ἂν ὅμως συλλογιστοῦμε *τί βάσανα τραβοῦν σήμερα τὰ παιδιὰ* τοῦ δημοτικοῦ μὲ τὴ γλωσσικὴ διδασκαλία, καὶ τοὺς «ἀνεπαρκεῖς καρποὺς τῆς διδασκαλίας ταύτης, τότε βέβαια θὰ βγάλωμε ἐντελῶς τὴν ἀρχαία γραμματικὴ καὶ *θὰ περιορίσωμε τὴ γραμματικὴ τῆς καθαρεύουσας* σὲ λίγα — «τοὺς ἐν τῷ ἁπλουστάτῳ ἡμῶν λόγῳ εὐχρηστοῦντας γραμματικοὺς τύπους».

Θ) ἡ γραμματικὴ αὐτὴ τῆς καθαρεύουσας ποὺ ἄρχισε ν' ἁπλοποιῆται δὲ θὰ ἔχῃ ὅλα ὅσα γράφονται, οὔτε στὴν ἁπλὴ γλῶσσα. «*Μετ' ἀκριβῶς καθωρισμένου ἐνιαίου τυπικοῦ*», «δύναται κάλλιστα νὰ παραλείπῃ ἡ γραμματικὴ αὕτη» καὶ τοὺς «ὀλίγους σχετικῶς ἀρχαϊκοὺς τύπους» ποὺ θὰ μείνουν ἀπέξω, «ὡς οὐ πάνυ αὐτοῖς (στὰ παιδιὰ) ἀναγκαίους, δυναμένους δὲ χρείας τυχούσης... νὰ τύχωσι τῆς προσηκούσης ἑρμηνείας», καὶ ἀκόμη, ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος θὰ παραλείπῃ καὶ τοὺς «δημοτικωτέρους... ὡς γνωστοὺς τοῖς μαθηταῖς».

Ι) Ὅλοι οἱ «πεπολιτισμένοι λαοὶ τῆς Ἑσπερίας» γράφουν γλῶσσα μὲ «τυπικὸν ἀκριβῶς καθωρισμένον καὶ ἐνιαῖον», καὶ μάλιστα πάρα πολὺ πιὸ εὔκολο ἀπὸ τὸ δικό μας — «ἀπείρῳ πενιχρότερον ἤτοι ἁπλούστερον τοῦ ἡμετέρου». Ἕνας ἀπὸ τοὺς λόγους ποὺ σὲ πολλὰ μέρη «ἡ βουλγαρικὴ καὶ ἡ ἀλβανικὴ ἐξετόπισαν πολλαχόθεν τὴν ἑλληνικήν».

Κ) ὁ κ. Σκιᾶς δὲ δίδαξε ποτὲ μικρὰ παιδιὰ καὶ δὲν ξέρει καλὰ *πόσο δυσκολεύεται ὁ δάσκαλος* ποὺ εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ διδάξῃ τὴ νεοελληνικὴ γραμματικὴ καὶ γλῶσσα: *ἐπιτίθενται, ἐκτίθενται, ἀποδείκνυται, συνίσταται, θεωρηθήτω... τρόπος τοῦ λέγειν, ἠγάπων, ἐτόλμων, ὁ κύων, τῆς γλώσσης, αἱ τιμαί, τὰς τιμάς, μᾶλλον... ἀγαποῦσαι, ἡ γυναῖκα ὁ πατέρας τὸ σκυλί, οἱ τιμὲς* κτλ. Ἀδύνατον ὅλα αὐτὰ καὶ τὰ ὅμοια νὰ μποῦν σὲ μία γραμματική. «Θὰ ματαιοπονήσῃ... θὰ μοὶ συνομολογήσῃ πᾶς πεῖράν τινα κεκτημένος τῶν σχολειακῶν ἡμῶν πραγμάτων».

Λ) καὶ ἡ *ὀρθογραφία* ἔχει μεγάλες δυσκολίες, μὰ καὶ ἀπ' αὐτὲς ὁ Σκιᾶς δὲ θέλει οὔτε κἂν οἱ τόνοι ν' ἁπλοποιηθοῦν, γιατὶ ποτὲ δὲ δίδαξε «παιδιὰς τὰ πρῶτα κεφάλαια τῆς γραμματικῆς».

Μ) Μόνο μὲ τὸ σύστημα αὐτὸ ποὺ προτείνεται θὰ μπορέσῃ ν' ἀποχτήσῃ σὲ 30-60 χρόνια ὁ ἑλληνικὸς λαὸς μία γλῶσσα καὶ νὰ μορφωθῇ—«ἂν ταῦτα γίνωνται, ὁ ἡμέτερος λαὸς οὐ μόναν θὰ καταστῇ ταχέως ἐν διαστήματι μιᾶς ἢ δύο γενεῶν δημόγλωσσος, ἀλλὰ καὶ θὰ ἀγαπήσῃ τὴν ἀνάγνωσιν καὶ θὰ μορφωθῇ ὡς πρέπει».

Ν) *σκοπὸς τοῦ δημοτικοῦ σχολείου* εἶναι νὰ κάμῃ τὴ νέα γενεά, τὰ παιδιά, ὄχι μόνο νὰ καταλαβαίνουν ὅσα λέγουν καὶ ὅσα γράφουν οἱ λόγιοι, μὰ καὶ νὰ ἐκφράζωνται σ' αὐτή, νὰ διαβάζουν καὶ νὰ μελετοῦν «ἡδέως» ὅσα γράφουν οἱ λόγιοι καὶ νὰ παρακολουθοῦν τὴ λογοτεχνικὴ καὶ πνευματικὴ κίνηση τοῦ ἔθνους. Γι' αὐτὸ ὅσα χωρίζουν καὶ διαιροῦν «τὸν γραπτὸν ἡμῶν λόγον ἀπὸ τοῦ προφορικοῦ πάντων ἡμῶν» «εὐχῆς ἔργον θὰ εἶναι ἡ κατὰ μικρὸν ἀπομάκρυνσις αὐτῶν».

Στὶς γνῶμες αὐτὲς τοῦ κ. Χατζιδάκι, ὁ κ. Σκιᾶς ἀπάντησε διεξοδικά, κι ἔδειξε πῶς βλέπει ὁ ἴδιος τὸ ζήτημα τῆς καθαρεύουσας, καθιερωμένης ἢ ἁπλῆς, καθὼς καὶ τὴ διδασκαλία της στὸ σχολεῖο. Ἡ συζήτηση φαίνεται πὼς ἔκλεισε μὲ τὸν κ. Σκιᾶ, γιατὶ ἡ τελευταία του διατριβὴ ἔμεινε ἀναπάντητη ἀπὸ τὸν κ. Χατζιδάκι. Οἱ κεντρικὲς ἰδέες τοῦ κ. Σκιᾶ εἶναι οἱ ἀκόλουθες[34]:

α) ἡ καθαρεύουσά μας εἶναι *σὰν ὅλες τὶς γλῶσσες τοῦ κόσμου*· δὲν «ὑπάρχει ἐν αὐτῇ τι τὸ νοσηρὸν καὶ παρὰ φύσιν», καὶ δὲν ὑπάρχει καμιὰ ἀνάγκη νὰ γυρεύωμε ἄλλη γλῶσσα καλύτερη. Γιὰ τὴν κατακραυγὴ ποὺ ὑπάρχει φταίει καὶ ὁ Χατζιδάκις, ποὺ ἄλλοτε ἰαχυρίζουνταν πὼς ἄκων στέργει αὐτὴν ἐξ ἀνάγκης καὶ θὰ προτιμοῦσε μιὰ δημώδη διάλεκτο, κι ἔδινε μάλιστα θάρρος σὲ ὅσους θὰ δοκίμαζαν νὰ γράψουν μιὰ νέα γλῶσσα, ἀργότερα συνηγόρησε «ὑπὲρ τῆς διατηρήσεως τοῦ γλωσσικοῦ ἡμῶν καθεστῶτος σφοδρῶς κατακρίνων τοὺς ἐπιχειροῦντας νὰ ἀνατρέψωσιν αὐτό», καὶ τελευταῖα πάλι «συνέστησε μεταβολὴν τῆς γραφομένης ἐπὶ τὸ δημωδέστερον.

β) ἔχει βέβαια τὶς δυσκολίες της *ἡ* σχολικὴ γλωσσικὴ διδασκαλία, ἀφοῦ τὰ παιδιὰ κάθε τόπου μιλοῦν διαφορετικά, μὰ σὲ κανένα μέρος δὲν ἔγινε αὐτὸ ποὺ γυρεύει ὁ Χατζ., «νὰ ἀλλοιωθῇ *ἡ* γραφομένη ἐθνικὴ γλῶσσα, ἵνα καταστῇ μᾶλλον εὐδίδακτος ἐν τοῖς σχολείοις» καὶ νὰ δημιουργηθῇ ἔτσι καινούρια γλῶσσα, νέο εἶδος «διαφέρον τῆς τε ὁμιλουμένης καὶ τῆς νῦν γραφομένης».

γ) καὶ ὁ δημοτικισμὸς «οὐσιωδῶς» τὸ ἴδιο θέλησε νὰ κάμῃ, καὶ *ἡ ἁπλοποίηση* τοῦ Χατζ., «ἐπανάληψις τοῦ αὐτοῦ πειράματος ὑπὸ τὰς αὐτὰς συνθήκας», θ' ἀποτύχῃ καθὼς ἔχουν ἀποτύχει καὶ ὅσοι ἤθελαν τὴ δημοτική.

δ) ἔπειτα, *τί* πρᾶμα θὰ εἶναι αὐτὴ *ἡ* περίφημη ἁπλοποίηση καὶ *μὲ ποιὸ σχέδιο* θὰ ἐφαρμοστῇ; Ἀπὸ τὰ 1911 ἠξίωσε (ὁ κ. Σκιᾶς) «παρὰ τῶν κ. κ. Χατζι-

[34] Σκιᾶ, Περὶ τῆς προταθείσης ἁπλοποιήσεως τῆς γραφομένης ἑλληνικῆς, Ἐπιστ. Ἐπετήρ. 9 (1912-13) 1913 σ. 245-304 (ἰδίως σελ. 248, 252, 249, 253, 254, 255, 263, 267, 269, 292, 296, 241). Τοῦ ἴδ., Δευτερολογία περὶ τοῦ ζητήματος τῆς ἁπλοποιήσεως τῆς γραφομένης γλώσσης καὶ τῆς ὀρθογραφίας, Ἐπιστ. Ἐπετηρ. 12 (1915-1916) 1916, σ. 45-146 (ἰδίως σ. 88, 66, 72, 118).

δάκι καὶ Μπουντώνα νὰ μὴ συμβουλεύωσι τὴν ἁπλοποίησιν μόνον θεωρητικῶς, ἀλλὰ καὶ νὰ ὑποδείξωσιν ἐμπράκτως ὡρισμένον τύπον ἁπλουστέρας γραπτῆς γλώσσης, ἐν τῷ ὁποίῳ νὰ συγγράψωσι αὐτοί», ἕνα «ὁποιονδήποτε συγκεκριμένον *ὑπόδειγμα* ἁπλουστέρας γραφομένης γλώσσης κατηρτισμένης συμφώνως πρὸς τὰς θεωρίας αὐτῶν ἐπαρκούσης δὲ εἰς ἔκφρασιν τῶν διὰ τῆς καθαρευούσης συνήθως ἐκφραζομένων διανοημάτων», ἃς εἶναι «καὶ πέντε μόνον σελίδων ποιήματός τινος»· μὰ δὲν ἔγινε τίποτε. Καὶ ὅμως οἱ *ἀόριστες συμβουλὲς* δὲ φτάνουν. Θέλομε νὰ δοῦμε γραμμένη τὴ γλῶσσα αὐτὴ γιὰ νὰ πειστοῦμε. Ὁ Χατζ. ὅμως ἀναφέρει διάφορες ἁπλοποιήσεις, μὰ «δὲν ἐτόλμησε νὰ ἐκφράσῃ περὶ πολλῶν ἐξ αὐτῶν ὡρισμένην γνώμην, ἀλλὰ μνημονεύει μόνον αὐτὰς ὡς ὑπ' ἄλλων τολμηθείσας ἢ ὑποδεικνύει ἄλλας τινὰς μετὰ δισταγμοῦ, ἢ ἀποφαίνεται ὅτι οἱ μεταγενέστεροι θὰ τολμήσωσι καὶ ἄλλας». Ἔτσι, καὶ «ἐν τῷ *περὶ τοῦ δέοντος γενέσθαι* κεφαλαίῳ», ἐκεῖ ποὺ περιμένομε τὴ γνώμη του, «τὰ ὑπ' αὐτοῦ ἐγκρινόμενα», «ἀποφεύγει νὰ εἴπῃ τί φρονεῖ αὐτός, ἀλλ' ἁπλῶς ἀναφέρει τὰ ὑπ' ἄλλων νομιζόμενα ἢ πραττόμενα», καὶ δὲ μᾶς ἀφήνει συνήθως νὰ καταλάβωμε ἂν τὰ ἐγκρίνῃ ἢ ὄχι. Ὥστε ἔχομε τὸ δικαίωμα νὰ ποῦμε πὼς ἡ ἁπλούστερη αὐτὴ γλῶσσα εἶναι «*μόνον νεφέλη καὶ ἁπλῆ ὑπόθεσις* οὐδεμίαν ὑπόστασιν ἔχουσα ἐν τῇ πραγματικότητι», καὶ ὅτι ὁ Χατζ. δὲν τὴν κατέχει «ἐν συγκεκριμένῃ μορφῇ, ἀλλὰ μόνον ἐν ἀτελεῖ σχεδίῳ», ποὺ δὲν ἔχει ὁρίσει «εἰμὴ ὀλίγας μόνον γραμμάς, καταλείπων ἀόριστον τὸ πλεῖστον αὐτοῦ μέρος»· ἔτσι «ἀδυνατεῖ νὰ ἐφαρμόσῃ πρακτικῶς τὴν περὶ ἁπλοποιήσεως θεωρίαν διότι ἐν τῇ ἐφαρμογῇ οὔτε ἐπιφυλάξεις καὶ δισταγμοὶ ἐπιτρέπονται οὔτε κενὰ δύνανται νὰ καταληφθῶσιν . . . ».

ε) Ὅ τι παριστάνει ὁ κ. Χατζ. γιὰ ἁπλοποίηση ποὺ κιόλας γίνεται, ἢ εἶναι παραδείγματα ποὺ ἀνῆκαν ἐξαρχῆς καὶ στὴν καθαρεύουσα, στὸν ἁπλούστερό της τύπο, ἢ εἶναι τῶν μαλλιαρῶν *(τοῦ μαθητή, τοὺς μαθητὲς)* καὶ εἶναι ἀδύνατο νὰ καθιερωθοῦν. Οὔτε καὶ καμιὰ ἀνάγκη εἶναι νὰ γίνῃ αὐτό, ἀφοῦ κατὰ τὸν ἴδιο τὸν κ. Χατζ. οἱ ἀρχαῖοι τύποι «λέγονται συνήθως ὑπὸ πάντων».

ζ) καὶ ἂν δοκιμάσωμε ὅμως νὰ φανταστοῦμε τὴ γλῶσσα αὐτὴ τὴν ἁπλοποιημένη, θὰ δοῦμε πὼς ἀντὶς ἁπλὴ θὰ εἶναι μόνο *ἀκατάστατη*, ἀφοῦ θὰ παίρνῃ περισσότερα νέα στοιχεῖα, θὰ διατηρῇ ὅμως ἀμετάπλαστα καὶ τ' ἀρχαϊκά, ἀφοῦ ὁ Χατζ. καὶ τοὺς μεταπλασμοὺς τῆς ψευδοδημώδους [δηλ. τῶν δημοτικιστῶν] ἔχει ἀποδοκιμάσει καὶ τελευταῖα ἀκόμη ἔχει διακηρύξει πὼς τὴν καθαρεύουσαν θέλει βάσιν τῆς γλώσσης τοῦ μέλλοντος. Τί εἶναι τὸ *τοῦ μαθητή, τοὺς μαθητές, τῆς γλώσσας ὁ πατέρας, ὁ ἄνδρας* κτλ., ποὺ ἀναφέρει ὁ Χατζ.; Αὐτοὶ παριστάνουν «δημώδεις τύπους ὅλως ἀνοικείους εἰς τὴν καθαρεύουσαν». Θὰ τὰ καθιερώσῃ ἡ ἁπλὴ γλῶσσα; τότε ὅμως δὲ θὰ βγάλῃ συγχρόνως καὶ τ' ἀντίστοιχα ἀρχαϊκά; Καὶ ἂν τὰ βγάλῃ, θὰ διατηρήσῃ τ' ἄλλα ἀρχαϊκὰ ποὺ ἔχει σήμερα, τριτόκλιτα, ἐνεργητικὲς μετοχὲς κτλ.; Ἡ ἀντιθεσή τους μὲ τ' ἁπλοποιημένα θὰ εἶναι ἀνυπόφορη.

Ὄχι ἁπλοποίηση μὰ «ὁλοσχερὴς *ἀναστάτωσις τῆς γραφομένης*» θὰ εἶναι αὐτό, ποὺ θὰ μᾶς «γεννήσῃ πάμπολλα τέρατα», ἀφοῦ μάλιστα ἀκοῦμε πὼς δὲ θὰ γίνῃ διαμιᾶς ὅ τι ἔχει νὰ γίνῃ, μὰ θὰ «προβαίνωμεν βελτιοῦντες μόνον μέχρις τινὸς ὡρισμένου σημείου», γιὰ νὰ «καταλείπωμεν δὲ τοῖς μεταγενεστέροις, ἵνα συνεχίσωσι καὶ περατώσωσι τὸ ἔργον».

η) Καὶ ἂν ἀκόμη μαθαίναμε τί ἀκριβῶς θέλουν ν' ἁπλοποιηθῇ, καὶ ἂν τὸ δοκιμάσουν οἱ «εἰσηγηταὶ τῆς μεταρρυθμίσεως», πάλι δὲ θὰ τοὺς ἀκολουθήσουν «οὔτε

πάντες οὔτε οἱ πλεῖστοι τῶν 'Ελλήνων», κι ἀκόμη καὶ ὅσοι τύχη νὰ τὸ κάμουν, θὰ γράφουν καὶ τ' ἀρχαϊκώτερα στοιχεῖα, ἀφοῦ καὶ αὐτὰ «δὲν θεωροῦνται ἀπόβλητα κατὰ τὴν περὶ ἁπλοποιήσεως θεωρίαν».

θ) Ἡ γλωσσικὴ αὐτὴ ἀναρχία θὰ γίνῃ ἀκόμη χειρότερη γιατὶ θὰ εἶναι ἡ ἁπλοποίηση «*βαθμιαία*». Οὔτε καὶ ὑπάρχει λόγος ν' ἁπλοποιοῦμε σιγὰ σιγά. Γιατὶ νὰ μὴ βγάλωμε μιὰ καὶ καλὴ ὅ τι νομίζεται περιττό;

ι) Μὲ τὴ βαθμιαία ἁπλοποίηση τοῦ Χατζ. ἔχομε καὶ ἄλλο σημαντικὸ κακό, πὼς θὰ πελαγώσουν προπάντων οἱ δημοδιδάσκαλοι, ποὺ χρειάζονται ἀκριβῶς «συγκεκριμένον εἶδος γραφομένης γλώσσης».

κ) Ἕνα ἄλλο ζήτημα εἶναι *ποιὸ θὰ εἶναι τὸ τέλος* στὴν ἁπλοποίηση αὐτή, στὴν ὁποία μᾶς δίνει ὁ Χατζ. τὸ σύνθημα. Ἡ *γλῶσσα τῶν αἰθουσῶν* ποὺ προτείνει μόνο ἀνωμαλία θὰ μᾶς δώσῃ καὶ ἀκαταστασία. Καλύτερο καὶ συνεπέστερο νὰ *προτιμήσωμε τότε τὴ δημοτική*. Γλῶσσα τῶν αἰθουσῶν καλὰ καλὰ δὲν ὑπάρχει· οὔτε ὁ κ. Χατζ. τὴν ξέρει «ἐξ ἰδίας ἀντιλήψεως», οὔτε μᾶς δίνει νὰ καταλάβωμε ποιὰ εἶναι μὲ ὅσα μπερδεμένα μᾶς λέει γι' αὐτή. Δὲν ὑπάρχει τέτοια γλῶσσα σὲ μᾶς, καθὼς μᾶς λείπει καὶ ἡ κοινὴ μόρφωση καὶ ὁ κοινὸς πατροπαράδοτος πολιτισμός.

λ) ἀκαθόριστο εἶναι ποῦ θὰ φτάσῃ ἡ ἁπλοποίηση καὶ γι' ἄλλο λόγο. Γιατὶ ὁ Χατζ. δὲ γυρεύει καὶ νὰ γράφωμε ὅπως μιλοῦμε, μὰ «προσέγγισιν τῆς γραφομένης πρὸς τὴν ἐν ταῖς πόλεσιν *ὑπὸ τῶν ἐπισήμων* ἐν τῷ ἀνεπιτηδεύτῳ λόγῳ λαλουμένην». Μὰ δὲ μᾶς λέει ὅμως «μέχρι τινος θεωρεῖ ὀρθὴν καὶ εὐκταίαν τὴν ἀντικατάστασιν ταύτην», ἂν καὶ τὴν παριστάνει «ὀρθὴν καὶ εὐκταίαν».

μ) ἡ θεωρία τοῦ Χατζ., σύμφωνα μὲ ὅσα λέει, δὲν εἶναι «ἐκτελέσιμος». Θέλει νὰ γράψωμε τὴ γλῶσσα τῶν αἰθουσῶν τῶν ἐπισήμων, μὰ καὶ «νὰ μανθάνεται δὲ ὑπὸ τῶν πολλῶν», μὰ καὶ νὰ εἶναι τὰ γραμματικά της στοιχεῖα ὄχι μόνο νοητὰ μὰ καὶ *αἰσθητὰ τοῖς πολλοῖς*, ἂν ἐκεῖνα ποὺ ξέρουν ἀπὸ τὴ μητρική τους γλῶσσα, —«ὥστε ἡ ἐκμάθησις αὐτῶν νὰ εἶναι περιττή». Θέλει *ἡ γλῶσσα αὐτὴ* νὰ εἶναι *ἁπλῆ ἐπίσημος καθαρεύουσα*, μὲ *βάσιν* πάντα τὴν καθαρεύουσα, μὰ καὶ «νὰ ἀποβάλῃ τοὺς ὑπερτριακοσίους τύπους «ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ τοὺς μάθῃ ὁ λαός, ποὺ ἀλλοῦ ὁ Ἴδιος ὁ Χατζ. τοὺς ἀξαίρει, καὶ ποὺ εἶναι ἀληθινὰ *ἡ βάσις* καὶ ὁ σκελετὸς τῆς γλώσσας. Λέει γιὰ τοὺς τύπους αὐτούς, ποὺ τοὺς γράφομε σήμερα χωρὶς νὰ τοὺς λέμε, πὼς πρέπει *κατὰ μικρὸν* νὰ φύγουν, μὰ καὶ δὲ θέλει νὰ μεταπλαστοῦν, οὔτε φανερώνει «ποιοὶ θὰ φύγουν καὶ ποιοὶ θὰ μείνουν, καὶ λέει πὼς δὲν μποροῦμε ἀπὸ τώρα νὰ τὸ ποῦμε—«κρίνεται ὡς ἀδύνατος ὁ ἀπὸ τοῦδε καθορισμός». Ὑποστηρίζει πὼς «*πολλαὶ χιλιάδες* λέξεων καὶ τύπων ἔχουσι γίνει πασίγνωστοι καὶ πασίχρηστοι ἐν τῇ προφορικῇ ἡμῶν λόγῳ» καὶ μεταξύ τους ἀναφέρει καὶ ἀπὸ τοὺς τύπους ποὺ γράφομε χωρὶς νὰ τοὺς λέμε, καὶ τὴ γλῶσσα ποὺ τοὺς ἔχει—τὴν καθαρεύουσα—τὴν ὀνομάζει «*κοινή, γνωστή, αἰσθητή, ἀρεστή, φυσικὴ*» γλῶσσα, κι ἔπειτα δέχεται πὼς γιὰ τοὺς τύπους αὐτοὺς «δὲν ἔχομεν ἐν τῇ συνειδήσει ζῶσαν αἴσθησιν αὐτῶν καὶ πρέπει νὰ ἐκβληθῶσιν». «Ὁτὲ μὲν λέγεται ὅτι πρέπει νὰ προτιμῶνται τῶν ἐκ παραλλήλου λεγομένων δημοτικῶν οἱ τύποι τῆς *λογίας παραδόσεως*» κι ἔπειτα, ἄλλοτε πάλι, «ὁτὲ δὲ λέγεται» πὼς δὲν μποροῦν νὰ ἐπικρατήσουν «ἐν τῷ συνήθει προφορικῷ λόγῳ, οἱ τύποι *ὁ Πειραιεύς, ὁ εἰσαγγελεύς, ὁ κλητήρ, τοῦ Πειραιῶς τοῦ κλητῆρος* διότι ὁ λαὸς ἡμῶν λέγει καὶ κρίνει *ὁ Πειραίας ὁ εἰσαγγελέας* κτλ».

ν) Ἔτσι ὅσα προτείνει ὁ Χατζ. εἶναι «*ἀντιφατικὰ καὶ τελείως ἀνεκτέλεστα*» καὶ μᾶς ὁδηγοῦν «εἰς ἕτερα διλήμματα καὶ ἀπορίας ἀδιεξόδους». Δὲ μᾶς δείχνει

«*οὐδὲν σταθερὸν τέρμα*, πρὸς ὃ νὰ τείνῃ ἡ ἁπλοποιητικὴ ἐνέργεια, ἀλλ' ἑκάστοτε ἄλλο καὶ τοῦτο πάντοτε σκιῶδες καὶ ἀόριστον». Ἔτσι μᾶς λέει: «*καθ' ἑκάστην εἰσάγομεν*», καὶ ὅμως ὁ ἴδιος ὁ κ. Χατζ. διατηρεῖ στὴ δική του γλῶσσα «αὐστηρῶς τὸν γνωστὸν ἀρχαϊκὸν αὐτῆς χαρακτῆρα».

ξ) Καὶ ὅμως πρέπει *ἀπὸ πρὶν νὰ ξέρωμε ποῦ θὰ πᾶμε*, χρειάζεται «ἐκ τῶν προτέρων γνωστὴ βεβαία τις κατεύθυνσις, ἣν ν' ἀκολουθῶσιν οἱ ἁπλοποιοῦντες», καὶ ἀκόμη «ὡρισμένον σχέδιον τῆς ἁπλοποιητικῆς ἐργασίας», ποὺ νὰ μᾶς φωτίσῃ ποιὰ μορφὴ θὰ πάρῃ ἡ γλῶσσα «μετὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ἁπλοποιήσεως».

ο) οὔτε *ἡ ἁπλοποίηση τῆς ὀρθογραφίας* μπορεῖ νὰ ἐφαρμοστῇ καὶ νὰ πετύχῃ, ἀκόμη καὶ ἡ κατάργηση τόνων καὶ πνευμάτων ποὺ προτάθηκε εἶναι ἀνεφάρμοστη καὶ ἀντὶ νὰ ὠφελήσῃ τὴ σχολικὴ διδασκαλία θὰ τὴ βλάψῃ. Γι' αὐτὴν «δὲν ἐπιτρέπεται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀναγκαία οἱαδήποτε ὀρθογραφικὴ μεταρρύθμισις». Καλύτερα νὰ συλλογιστοῦμε πῶς θὰ διδάσκωμε καλύτερα τῇ γλῶσσα *μας* καὶ τὴν «ἐντριβεστέραν ἐπιστημονικὴν ἐξερεύνησιν αὐτῆς».

π) ὅσο γιὰ τὴ *γλῶσσα τῶν ἀναγνωστικῶν* τοῦ δημοτικοῦ, οὔτε μπορεῖ μὲ τὴ γλῶσσα μας οὔτε πρέπει νὰ εἶναι «*ἐνιαία καὶ ὁμοιόμορφος*». Δὲ θ' ἀποκλείσωμε οὔτε τὴν καθαρεύουσα οὔτε καὶ τὴ δημοτική. Καὶ ἀπὸ τὶς δυὸ θὰ δώσῃ τὸ ἀναγνωστικὸ «μέρη», «ἐν τῇ ἀρχῇ ὅμως καλὸν εἶνε νὰ προτιμῶνται κατὰ τὸ δυνατὸν γλωσσικὰ στοιχεῖα κοινὰ εἰς ἀμφοτέρας τὰς διαλέκτους ἢ μικρὸν μόνον διαφέροντα».

ρ) Μένει τὸ ζήτημα τῆς *γραμματικῆς*. Ὁ Χατζ. ζήτησε ἡ σχολικὴ γραμματικὴ νὰ ἔχῃ μόνο τὰ γραμματικὰ στοιχεῖα «τὰ ἐν τῷ ἁπλουστάτῳ γραπτῷ ἡμῶν λόγῳ εὐχαριστοῦντα», δηλαδὴ «γραμματικὴ τοῦ νέου γραπτοῦ ἡμῶν λόγου μετ' ἀκριβῶς καθωρισμένου ἐνιαίου τυπικοῦ». Μὰ ἄλλο τὸ ἕνα κι ἄλλο τὸ ἄλλο. *Ποιὰ γλῶσσα θὰ καθρεφτίσῃ ἡ γραμματικὴ αὐτή;* Τὴν ἐπικρατοῦσαν γραφομένην νεοελληνικὴν γλῶσσαν ἢ τὴν ἁπλούστερη, «ἥτις λέγεται ὅτι θὰ σχηματισθῇ ἐν τῷ μέλλοντι καταργουμένης τῆς νῦν ἐπικρατούσης»; Στὴ δεύτερη περίπτωση θὰ εἶναι μιὰ ὑποθετικὴ γραμματική, καμωμένη ἀπ' ὅσα κατὰ τὴν «ὑποκειμενικὴν ἐκτίμησιν ἑνὸς μόνου ἀνθρώπου ἢ καὶ ὀλίγων τινῶν θεωροῦνται ἁπλούστερα» καὶ ποὺ παραμερίζει ἄλλα, ποὺ γράφονται ἀπὸ ἄλλους. Ἀλλὰ τέτοια γραμματικὴ εἶναι *γραμματικὴ «αὐθαρχικῶς ἐπιβαλλομένη»*, ἀφοῦ ἀντὶ ν' ἀκολουθῇ τὴ χρήση προσπαθεῖ νὰ τὴ δημιουργήσῃ.

Ἂν ὅμως πάλι ἡ σχολικὴ γραμματικὴ «περιλάβῃ τὰ γραμματικὰ στοιχεῖα τῆς ὑπαρχούσης γραφομένης διαλέκτου [τῆς καθαρευούσας] καθ' ὅλου ἢ καὶ μιᾶς μόνον τῶν ὑπαρχουσῶν ἀποχρώσεων αὐτῆς, τότε εἶνε ὅλως ἀδύνατον νὰ ἔχῃ *ἀκριβῶς καθωρισμένον ἐνιαῖον τυπικόν*», ἀφοῦ ὄχι μόνο διαφέρουν ἡ γλῶσσα ποὺ μιλοῦμε καὶ ἡ γλῶσσα ποὺ γράφομε, μὰ καὶ ἡ καθεμία τους χωριστὰ ἔχουν συχνὰ τύπους διπλοὺς καὶ πολλαπλούς.

σ) Ἡ σχολικὴ γραμματικὴ θὰ ἔχῃ ὁλόκληρη τὴν πολυτυπία τῆς καθαρευούσας, «τῆς ἐπικρατεστέρας γραφομένης γλώσσης καὶ τῆς ὑπὸ τῆς ἐκλεκτοτέρας μερίδος τῶν 'Ελλήνων συνήθως ὁμιλουμένης». Οἱ τύποι της θὰ διαφέρουν συχνὰ καὶ ὡς πρὸς τὴ χρήση, καὶ γι' αὐτὸ καὶ ἡ γραμματικὴ καὶ οἱ δημοδιδάσκαλοι θὰ μαθαίνουν στὸ παιδί, τί ἀπ' ὅλα αὐτὰ μποροῦμε νὰ λέμε καὶ νὰ γράφωμε, τί μόνο νὰ λέμε, καὶ τί μόνο νὰ τὸ γράφωμε. Μαζὶ μὲ τὰ τελευταῖα μάλιστα, ὅπως εἶναι ἡ καθαρεύουσα, πρέπει νὰ «συμπεριληφθῶσιν καὶ τινες τῶν μὴ

συνηθιζομένων τύπων» (λ. χ. πλήθ. δοτ. τριτοκλίτων, τὸ ἀπαρέμφατο) καὶ ὅλα αὐτὰ θὰ λέγωνται [γιὰ τὸ δημοτικὸ σχολεῖο πάντοτε] τυπικὸν τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς εὐχρηστον κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον καὶ ἐν τῇ νέᾳ». Τύποι καὶ λέξεις ἀρχαϊκὲς ποὺ γράφονται μόνο σήμερα καὶ ποὺ πρέπει νὰ διατηρηθοῦν «χάριν τῆς ἀπαραιτήτου ὁμοιομορφίας καὶ κανονικότητος», «βαθμηδὸν δύνανται νὰ ἐπικρατήσωσι» καὶ στὴν καθημερινὴ ὁμιλία. Γι' αὐτὰ ὅλα δὲν εἶναι οὔτε εὔκολο οὔτε ὠφέλιμο νὰ γίνῃ στὸ δημοτικὸ διδασκαλία «συστηματικῶς καὶ κατὰ συνέχειαν»· οἱ δάσκαλοι ὅμως ποὺ τὰ μελέτησαν προσηκόντως κι ἔχουν καταλάβει τὴ γλωσσικὴ κατάσταση, παίρνοντας ἀφορμὴ «ἐκ τῶν προστυγχανόντων σχετικῶν ζητημάτων» «δύνανται κατὰ μικρὸν ν' ἀναπτύξωσιν ὀρθὴν ἔννοιαν περὶ ταύτης παρὰ τοῖς μαθηταῖς», «Καὶ τὰ ἀσυνηθέστερα ὅμως τῶν στοιχείων τῆς γραφομένης διαλέκτου, δὲν πρέπει νὰ ἐπιφυλάττωνται μόνον διὰ τὰς ἐγγράφους ἀσκήσεις», μὰ πρέπει νὰ χρησιμοποιηθοῦν πρὶν «καὶ ἐν εἰδικαῖς προφορικαῖς ἀσκήσεσι»· ἔτσι, κοντὰ στ' ἄλλα «παρίστανται ὡς στοιχεῖα ὄχι ἀλλότρια τῆς ὁμιλουμένης γλώσσης», κι ἂς μὴν τὰ λέμε συνήθως.

τ) Ὁ ἴδιος ὁ κ. Χατζ. δέχεται τώρα νὰ γράφωμε στοιχεῖα ποὺ ἄλλοτε τὰ ἔλεγε ἐπικίνδυνα, καὶ προτείνει πράματα ποὺ γι' αὐτὰ ἔχει καταδικασμένους ὁ κόσμο τοὺς μαλλιαροὺς [35].

[35] «Ὄχι μόνον σχέδιόν τι δὲν ἔχει καταρτισθῇ, ἀλλὰ καὶ δὲν φαίνεται ἐκτελέσιμος ἡ ἁπλοποιητικὴ ἐργασία συμφώνως πρὸς τοὺς ὅρους, οὓς ἔχει θέσει ὁ κ. Χατζιδάκις. Κατ' αὐτὸν δηλαδὴ ἡ ἁπλοποίησις τῆς γραφομένης μέλλει νὰ εἶνε *προσέγγισις αὐτῆς πρὸς τὴν ἐν ταῖς πόλεσιν ὑπὸ τῶν ἐπισήμων ἐν τῷ ἀνεπιτηδεύτῳ λόγῳ λαλουμένην καὶ δὴ εὐκολωτέρα μάθησις καὶ χρῆσις αὐτῆς ὑπὸ τῶν πολλῶν*· ἄρα ἡ οὕτως ἁπλοποιημένη γλῶσσα θὰ εἶνε διάφορος πάντοτε τῆς ὑπὸ τῶν πολλῶν λαλουμένης. Ἄλλοτε δὲ ἔχει ὑποστηρίξει ὅτι *οἱ νέοι καλλιτέχναι* (τοῦ λόγου) *ὤφειλον πάντοτε νὰ ἔχωσι πρὸ ὀφθαλμῶν, πῶς ὁμιλοῦμεν ἐν ταῖς ἐπισήμοις οἰκίαις ἐνώπιον κυριῶν καὶ ἄλλου ἐκλεκτοῦ, ὡς λέγεται, κόσμου, καὶ* ὅτι ἐκ τῶν ἐκ παραλλήλου λεγομένων ἐν τῇ γλώσσῃ ταύτῃ διττῶν στοιχείων πρέπει νὰ προτιμῶνται *τὰ συνδέοντα ἡμᾶς πρὸς τὴν λογίαν παράδοσιν*. Ἀλλ' ὅμως ἡ γλῶσσα αὕτη, ἣν «*αἱ γυναῖκες ἡμῶν λαλοῦσι καὶ θὰ λαλῶσιν ἐν ταῖς ἐπισήμοις οἰκίαις*» καὶ ἐν γένει ὁμιλουμένη ἐν ταῖς αἰθούσαις, αἵτινες «*εἶνε σχολεῖα ἄλλων τε πολλῶν καὶ τῆς ἐθνικῆς, τῆς καλῆς γλώσσης*» ὁμολογεῖται ὅτι προέρχεται ἐκ τῆς ἐπιδράσεως τῶν σχολείων καὶ τῶν ἐφημερίδων, ὥστε *εἶνε πιθανώτατον ἐν τῷ μέλλοντι νὰ ἐπανέλθωμεν διὰ τῆς γλώσσης τῶν αἰθουσῶν πάλιν εἰς τὴν καθαρεύουσαν*, τοῦτο δὲ κατὰ τὴν κρίσιν τοῦ κ. Χατζιδάκι ὄχι μόνον κακόν τι δὲν θὰ προξενήσῃ, ἀλλὰ καὶ εὐφρόσυνον θὰ εἶνε.

»Ἀλλὰ πρῶτον μὲν ἡ εἰκὼν αὕτη τῆς ἐν ταῖς αἰθούσαις λαλουμένης γλώσσης εἶνε ἀπατηλή, ἥκιστα δυναμένη νὰ καθοδηγήσῃ τοὺς ἁπλοποιοῦντας τὴν γραφομένην, διότι ὁ κ. Χατζιδάκις, ὡς... καταφαίνεται, δὲν διέγραψεν αὐτὴν ἐξ ἰδίας ἀμέσου ἀντιλήψεως, ἀλλ' ἀνέπλασε μόνον διὰ τῆς φαντασίας ἀναλόγως πρὸς τὰ περὶ τῶν ἐν ταῖς ἀρχαίαις Ἀθήναις καὶ ἐν Γαλλίᾳ καὶ Ἰταλίᾳ ἐκλεκτῶν συναναστροφῶν ἱστορούμενα... Ἀλλ' ἐν τῇ ἀρτιπαγεῖ ἡμῶν κοινωνίᾳ οἱ ἐν ταῖς αἰθούσαις τῶν «ἐπισήμων οἰκιῶν» ἀναστρεφόμενοι ὄχι μόνον ὁμοειδῆ μόρφωσιν δὲν ἔχουσιν, ἀλλ' οὐδὲ κοινὸν πατροπαράδοτον πολιτισμόν. Οἱ μὲν ἐξ αὐτῶν εἶνε ἔκγονοι προγόνων

Ὁ καθένας ποὺ διαβάζει, ἂς εἶναι καὶ σὲ τόσο σύντομη περίληψη, τὰ πυκνὰ ἐπιχειρήματα τῶν δύο σημερινῶν στύλων τῆς τεχνητῆς μας γλώσσας δὲν μπορεῖ, πρῶτα πρῶτα, παρὰ νὰ σαστίσῃ — αὐτὴ εἶναι ἡ λέξη — πῶς ἔπειτα ἀπὸ ἑκατὸ χρόνια καθαρισμοῦ εἶναι δυνατὸ νὰ φανερώνεται τέτοια ἀντίθεση στὴν ἀντίληψη τῆς ἑλληνικῆς πανεπιστημιακῆς ἐπιστήμης γιὰ τὴν καθαρεύουσα, τὴ μορφή της καὶ τὴ

ἐπιφανῶν καὶ ἑλληνικῶς ἀνατεθραμμένων γονέων, ἄλλοι προέρχονται ἐξ ἀφανῶν καὶ ἀμορφώτων, ἄλλοι δὲ οὐδ' αὐτοὶ ἔτυχον καλῆς ἀνατροφῆς καὶ παιδείας, ἀλλ' ὀψὲ μόνον ἔγιναν ὁπωσοῦν ἐπιφανεῖς ἢ καὶ μόνον πλούσιοι. Ἔπειτα δὲ οὐδ' ὁ πολιτισμὸς τῶν ἀνθρώπων τούτων εἶνε δημοειδὴς οὐδὲ πατροπαράδοτος, διότι πλεῖστοι ἐκ τούτων ἢ δὲν ἔχουσι ἀποβάλει εἰσέτι τελείως τὴν πάτριον ἀγροικίαν, ἥτις καὶ αὐτὴ εἶνε διαφορωτάτη ἕνεκα τῆς ἐκ πάσης ἑλληνικῆς τε καὶ μὴ ἑλληνικῆς χώρας προελεύσεως αὐτῶν, ἢ ἔχουσι παιδευθῇ ἐν κακῶς λειτουργοῦσιν ἑλληνικοῖς σχολείοις ἢ ἐν σχολείοις ξένοις, ἐν οἷς τὰ ἑλληνικὰ διδάσκονται ὀλίγον μόνον ἢ οὐδαμῶς, τινὲς δὲ καὶ μάλιστα γυναῖκες οὐδ' ἔτυχον ἄλλης παιδείας πλὴν τῆς κατ' οἶκον ὑπὸ ξένων μετριώτατα πεπαιδευμένων παιδαγωγῶν ἀπονεμηθείσης, ὥστε σχεδὸν δὲν διαφέρουσι τῶν παντάπασιν ἀγραμμάτων. Ἐκτὸς δὲ τούτου εἰς τὰς αἰθούσας τῶν ἐπισήμων οἰκιῶν ὄχι σπανίως συχνάζουσι καὶ πολλοὶ ἀλλοδαποί, ξέναι δὲ γλῶσσαι ὁμιλοῦνται συχνότατα καὶ αὐτὴ δὲ ἡ ἑλληνικὴ ὁμιλεῖται *ἐπιτετηδευμένη*, ὥστε ἐνίοτε καὶ ἴδιον συρμὸν ἀκολουθεῖ ἑκάστοτε, ἰδίως ὡς πρὸς τοὺς ξενισμούς. Διὰ τοὺς λόγους λοιπὸν τούτους δὲν ὁμιλεῖται κατὰ κανόνα ἐν ταῖς αἰθούσαις ἐκλεκτή τις καὶ εὔμουσος γλῶσσα, ἀλλὰ μόνον κατ' ἐξαίρεσιν, συχνάκις δὲ ἡ ἐν αὐταῖς ὁμιλουμένη ἑλληνικὴ εἶνε χειροτέρα τῆς κοινῶς ὁμιλουμένης καὶ διεφθαρμένη δι' ἀναμίξεως παντοίων ξενισμῶν. Ὅθεν ἀφοῦ ἐν ταῖς αἰθούσαις καὶ μάλιστα ὑπὸ τῶν γυναικῶν δὲν ὁμιλεῖται οὔτε πάντοτε καλὴ γλῶσσα οὔτε πάντοτε ὁμοία πρὸς ἑαυτήν, εἶνε πρόδηλον ὅτι ἡ ἁπλοποίησις δὲν δύναται νὰ καθοδηγηθῇ ὑπὸ ταύτης. Ἔπειτα ἐκ τῶν ἀρτίως προειρημένων εἶνε φανερὸν ὅτι ὁ κ. Χατζιδάκις παραδέχεται ὅτι ἡ γλῶσσα τῶν αἰθουσῶν διαφέρει τῆς γλώσσης «*τῶν πολλῶν*», ὅτι περιλαμβάνει στοιχεῖα τῆς *λογίας παραδόσεως*, ἐνίοις καὶ τύπους αὐτῆς, ὅτι τὰ στοιχεῖα ταῦτα ἀνήκουσιν εἰς τὸν «*φυσικὸν λόγον*», καίπερ διάφορον ἔχοντα τὴν προέλευσιν, ὅτι ἐκ δύο ἐν ταῖς εἰρημέναις συναναστροφαῖς λεγομένων τύπων πρέπει νὰ προτιμᾶται ὁ τῆς λογίας παραδόσεως καὶ ὅτι *πιθανώτατον* εἶνε ἡ χρῆσις τῆς ἐν ταῖς αἰθούσαις λαλουμένης γλώσσης νὰ καταλήξῃ εἰς ἐπικράτησιν τῆς καθαρευούσης. Ἄλλοτε δὲ πάλιν ὁ κ. Χατζιδάκις ἔχει βεβαιώσει ὅτι ὄχι μόνον ἐν ταῖς αἰθούσαις, ἀλλὰ καὶ *ἐν ταῖς ὁδοῖς* καὶ δὴ *παρὰ τῶν ὅλως ἀπαιδεύτων* ἀκούονται λεγόμενοι ἀρχαϊκοὶ τύποι, καὶ μάλιστα ὅτι *πάμπολλοι* τοιοῦτοι εἶνε «*πασίγνωστοι καὶ πασίχρηστοι*» καὶ πρὸ μικροῦ δὲ ἐδήλωσεν ὅτι «*τὴν καθαρεύουσαν θέλει βάσιν τῆς γλώσσης τοῦ μέλλοντος ἁπλοποιουμένην, ὡς εἰκός, καὶ συμπληρουμένην κατὰ τὰς ἑκάστοτε ἀνάγκας*». Διὰ τοῦτο δὲ καὶ πολλάκις ἔχει ψέξει τοὺς ὑπὸ τῶν πολεμίων τῆς καθαρευούσης ἐπιχειρουμένους μεταπλασμοὺς τῶν ἀρχαϊκῶν τύπων, δεχόμενος μάλιστα ὅτι ὀρθῶς ὁ μεταπλασμὸς ἀθεωρήθη «*ἀδύνατος, ἄσκοπος καὶ ἐνίοτε κωμικὸς καὶ ἀντικαλλιτεχνικὸς*» Σκιᾶς, Ἐπιστ. ἐπετ. 1916, σ. 20 - 22.

σχολική της διδασκαλία. Καὶ φαντάζομαι ἀκόμη, πῶς ὅποιος *πιστεύει* ἀκόμη στὴν ἐπίσημή μας γλῶσσα, τὴ ζωτικότητά της καὶ τὴν πετυχημένη της καλλιέργειά μὲ τὴ συνεργασία γενεῶν λογίων, δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ κλονιστῆ στὴν πεποίθησή του γιὰ τὸ ἰδίωμα ποὺ ἔπειτα ἀπὸ τόσων χρόνων φροντίδα καὶ θυσίες γεννᾶ ὡς σήμερα, ἀκόμη καὶ στοὺς πιὸ σοφοὺς τόσα προβλήματα, ἅμα εἶναι νὰ διδαχτῆ μέσα στὸ δημοτικὸ σχολεῖο.

Σὲ παρὰ πολὺ λίγα σημεῖα βλέπομε νὰ συμφωνοῦν οἱ διπλοὶ συνήγοροι τῆς «ὑπὸ τῶν φορέων τῆς ἐπικρατεστέρας παραλλαγῆς ὁμιλουμένης γλώσσης»· τὸ κυριώτερο, κι ἴσως ἴσως τὸ μόνο, εἶναι ποὺ ἀναγνωρίζουν καὶ οἱ δύο τους τὶς μεγάλες δυσκολίες τῆς σχολικῆς της διδασκαλίας. Ὁ κ. Σκιᾶς, εἶναι ἀλήθεια, ἔμμεσα μόνο μᾶς ἀφήνει νὰ τὸ καταλάβωμε, μὲ τὸ γραμματικὸ χάος ποὺ ἀξιώνει νὰ φορτώσωμε στὴ ράχη μαθητῶν καὶ δημοδιδασκάλων (ρ,σ), ἐνῶ ὁ ἀντίγνωμός του καθηγητὴς τῆς γλωσσολογίας διακηρύσσει πῶς μὲ τὸ ἀνακάτωμα τῆς γλώσσας ποὺ γράφεται σήμερα ἡ σχολική της διδασκαλία εἶναι ματαιοπονία (Κ). Ὡς ἐδῶ μόνο, μὲ ὅλη τὴν ἀντίθεση, ἔχομε κάποια συμφωνία, στὴ θετικὴ βεβαίωση γιὰ τὶς δυσκολίες. Ὅσο γιὰ τ' ἄλλα ζητήματα ποὺ παρουσιάζονται, τὴν ἀλήθεια θὰ τὴ βροῦμε πότε ἐδῶ καὶ πότε ἐκεῖ.

Δὲν μπορεῖ κανεὶς νὰ μὴν ἐπιδοκιμάση καὶ νὰ μὴν ἐπιβεβαιώση τὶς βεβαιώσεις τοῦ κ. Χατζ., πῶς στὸν τύπο κι ἀλλοῦ ἡ γλῶσσα ποὺ γράφουνταν ἄρχισε τὰ τελευταῖα χρόνια νὰ γίνεται πιὸ ἁπλή, τουλάχιστο νὰ παρουσιάζη πιὸ ἄφοβα τὰ στοιχεῖα τῆς δημοτικῆς μας γλώσσας, καὶ πῶς αὐτὸ γίνεται χωρὶς κανόνα καὶ χωρὶς σύστημα (Α) — πῶς εἶναι πάρα πολλοὶ οἱ λόγιοι τύποι ποὺ γράφονται, μὰ ποὺ δὲν τοὺς λέμε, οὔτε οἱ «μορφωμένοι», ἅμα μιλοῦμε φυσικὰ (Β), πῶς τοὺς τύπους αὐτοὺς δὲν τοὺς μαθαίνει ὁ λαὸς (Γ), κι οὔτε καὶ θὰ τοὺς μάθη ἂν περάσουν ἄλλα ἑκατὸ χρόνια.—Πῶς δὲ φτάνει ἕνα ἔθνος νὰ καταλαβαίνη μόνο ἕνα τυπικὸ καὶ μιὰ γλῶσσα, γιὰ νὰ εἶναι δική του καὶ ἀληθινὰ ἐθνικὴ ἡ γλῶσσα ποὺ θὰ ὀνομαστῆ ἔτσι, μὰ πῶς πρέπει νὰ τὴν αἰσθάνεται καὶ νὰ τὴ μιλῆ (Δ), πῶς ἡ μοναδική μας γραμματικὴ πολυτυπία δὲν βρίσκεται σὲ ἄλλα ἔθνη. καὶ μᾶς ζημιώνει καὶ στὸν ἀνταγωνισμό μας μὲ λαοὺς γειτονικοὺς (Ι), πῶς κι ἡ ὀρθογραφία μας εἶναι μεγάλο βάσανο (Λ), πῶς τὸ δημοτικὸ σχολεῖο χρειάζεται «γραμματικὴ» (Θ), καὶ ἀκόμη πῶς ὁ ἑλληνικὸς λαὸς οὔτε μία γλῶσσα κατώρθωσε ν' ἀποκτήση ἀκόμη, (γιατὶ δὲν τοῦ τὴ μόρφωσαν οἱ μορφωμένοι του), οὔτε μόρφωση (Μ). Εἶναι ὅλα αὐτὰ ἀλήθειες

ποὺ ἀπὸ καιρὸ τὶς ἔχει κηρύξει ὁ δημοτικισμός, καὶ ποὺ γιὰ μερικές τους θὰ μποροῦσε ὁ ἴδιος ὁ κ. Χατζ. νὰ διεκδικήση τὴν πρώτη διάγνωση, ἂν δὲν εἶχε ἀγωνιστῆ στὸ μεταξὺ μὲ τόση θέρμη γιὰ νὰ ξεχαστοῦν, καὶ νὰ πολεμηθῆ ἡ ἰδέα ποὺ ἔφερε τὴν ἐπικράτησή τους. Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ὅμως δὲν μπορεῖ κανεὶς νὰ μὴ δώση δίκαιο καὶ στὸν κ. Σκιᾶ, ὄχι σὲ ὅσα ὑποστηρίζει γενικώτερα γιὰ τὰ φαινόμενα τῆς γλώσσας μας, (ἐδῶ θὰ ἦταν δύσκολο νὰ πολεμηθοῦν οἱ τόσο σωστοὶ ἰσχυρισμοὶ τοῦ καθηγητῆ τῆς γλωσσολογίας), μὰ ἐκεῖ ποὺ κρίνει τὸ γλωσσικὸ σύστημα τοῦ κ. Χατζιδάκι. Οἱ ἀντιρρήσεις τοῦ καθηγητῆ τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων στὶς ἁπλοποιητικὲς προτάσεις τοῦ συναδέρφου του εἶναι οἱ ἀκόλουθες:

1) ἡ καθαρεύουσα δὲν μπορεῖ νὰ γίνη πολὺ πιὸ ἁπλή, μάλιστα μὲ τὸν τρόπο ποὺ παριστάνει ὁ κ. Χατζιδάκις.

2) δὲν μποροῦμε ν' ἁπλοποιοῦμε μιὰ ἐθνικὴ γραφομένη γλῶσσα «βαθμηδόν». Τί θὰ κάμουν πρῶτα πρῶτα οἱ δάσκαλοι, ποὺ χρειάζονται ἀμέσως ἕνα μόνιμο γλωσσικὸ τύπο, τὸν τελειωτικό;

3) Ἡ βαθμιαία ἁπλοποίηση οὔτε κὰν μπορεῖ νὰ διενεργηθῆ. Δὲν ἁπλοποιεῖς ἅμα γράφεις τὰ νέα καὶ τὰ πιὸ ἁπλά, βαστᾶς ὅμως κοντά τους καὶ τ' ἀρχαῖα ταυτόσημα γλωσσικὰ στοιχεῖα.

4) Καὶ ἂν πάλι καθιερώσης μόνο τοὺς νέους τύπους στὴν ἁπλοποιημένη τάχα γλῶσσα, ἀφοῦ ἡ ἁπλοποίηση δὲ γίνεται σὲ ὅλη τὴ γραμμή, αὐτοὶ θ' ἀνακατώνωνται μὲ τοὺς ἀρχαίους ποὺ θὰ διατηρηθοῦν.

5) ὡς ποῦ θὰ φτάσωμε μένει ἀκαθόριστο, ἀφοῦ ὁ κ. Χατζ. προτείνει νὰ *πλησιάσωμε* ἕνα γλωσσικὸ τύπο, χωρὶς νὰ ὁρίζη πόσο.

6) ποῦ θὰ φτάσωμε μένει ἀόριστο, ἀφοῦ καὶ τὸ ὅριο ποὺ ὁρίζεται, ἡ γλῶσσα τῶν αἰθουσῶν τῶν ἐπισήμων, εἶναι ὑποθετικὴ καὶ ἀνύπαρχτη.

7) τὸ ἰδανικὸ τῆς ἁπλοποιημένης γλώσσας εἶναι ἀόριστο, ἀφοῦ οὔτε εἴδαμε ὡς τώρα κανένα δεῖγμα, οὔτε ὁ ἴδιος ὁ κ. Χατζ. πείστηκε νὰ γράψη, δοκιμαστικὰ τουλάχιστο, οὔτε καὶ οἱ ἄλλοι βέβαια θὰ πειστοῦν ν' ἀφήσουν τὴν καθαρεύουσά τους.

8) μὲ ποιὸ τρόπο θὰ κανονιστῆ ἡ ἁπλοποιημένη. αὐτὴ καθαρεύουσα, ἀφοῦ δὲ στηρίζεται σὲ καμιὰ χρήση, καὶ μὲ ποιὸ δικαίωμα θὰ τὴν ἐπιβάλωμε στὸ σχολεῖο;

9) πῶς μπορεῖ τὸ σημερινὸ σχολεῖο νὰ μὴ διδάξη τοὺς καθιερωμένους ἀναπλοποίητους τύπους, ποὺ συνηθίζονται στὴν καθαρεύουσα;

10) οὐσιαστικὰ ἡ ἁπλοποίηση τοῦ κ. Χατζ. μᾶς ὁδηγεῖ στὸ δημοτικισμό — καὶ θ' ἀποτύχη καθὼς ἐκεῖνος.

Στὶς ἀντιρρήσεις αὐτὲς τοῦ κ. Σκιᾶ, συνδυασμένες μὲ ὅσα ἄλλα ἀναγνωρίζονται πιὰ σήμερα καὶ ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν κ. Χατζιδάκι — βεβαιωμένες καὶ ἀπὸ τὴν πεῖρα τῶν ἀναγνωστικῶν τοῦ 1914, ὅπου καθιερώθηκαν, καθὼς τόσο ἐκφραστικὰ εἶπε ὁ κ. Ζαμάνης, τὰ «σπέρματα τῆς ὁμιλουμένης» — βλέπομε ν' ἀναγνωρίζωνται ἀπροσδόκητα καὶ μέσα ἀπὸ τὸ στρατόπεδο τοῦ καθαρισμοῦ οἱ κυριώτερες ἰδέες τοῦ δημοτικισμοῦ. Δὲν ἀκοῦμε βέβαια πρώτη φορὰ σήμερα, πῶς εἶναι ἄσκοπο, δυσκολοεφάρμοστο καὶ ἀδύνατο σχεδὸν ν' ἁπλοποιήσωμε «βαθμηδὸν» τὴ γλῶσσα ποὺ γράφεται, ἂν καὶ τώρα ὁ κ. Σκιᾶς δείχνει τὶς πολλὲς κρυμμένες δυσκολίες μὲ περισσότερη ἀνάλυση καὶ προσοχή, ἀπ' ὅ τι εἶχε κάμει σὲ περασμένα χρόνια ὁ σημερινὸς θερμὸς συνήγορος τοῦ «βαθμηδὸν καὶ ἀδιακόπως», ὁ κ. Χατζιδάκις. Οὔτε εἶναι πρώτη φορὰ ποὺ διατυπώνεται καὶ ἡ ἄλλη ἀξίωση, γιὰ ἕνα ξεκαθαρισμένο τέρμα κι ἕνα σταθερὸ γλωσσικὸ τύπο, ποὺ πρέπει νὰ γίνῃ διαμιᾶς καὶ χωρὶς δισταγμὸ βάση τῆς νέας γραφομένης. Ὁ τύπας αὐτὸς ἀντιτάχτηκε κιόλας ἀπὸ τὸ Χατζιδάκι καὶ στὸ βαθμηδὸν τοῦ Βερναρδάκη — ὡς δημοτική — καὶ στοῦ Ροΐδη τὸ βαθμηδόν — ὡς γλῶσσα πολιτικὴ καὶ τῶν αἰθουσῶν[86]. Ἡ ἀνύπαρχτη ὅμως αὐτὴ γλῶσσα, ποὺ τελευταῖος σήμερα ἦρθε νὰ τὴν ἀμφισβητήσῃ καὶ νὰ τὴν καταδικάσῃ ἔπειτα ἀπὸ τόσους ἄλλους καὶ ὁ κ. Σκιᾶς, ἡ γλῶσσα ποὺ καὶ ὁ ὑποστηριχτής της ἀκόμη τῆς ἀφήνει τόσο ἀκαθόριστα, ἀβέβαια, ἐλαστικὰ καὶ μετακινήσιμα τὰ ὅριά της, ὄχι μόνο δὲν παρουσιάστηκε ποτὲ ὡς τώρα γραμμένη, μὰ ἔχει ν' ἀντικρίσῃ καὶ τὴ δημοτική, καλλιεργημένη πιὰ γιὰ χρόνια μ' ἐπιτυχία, μὲ τύπο σημαντικὰ ἑνιαῖο, καὶ μὲ κάποια ἐπιλογὴ ποὺ ἐλάττωσε τὶς ὄχι τόσο μεγάλες διαφορὲς τῆς καθαρῆς δημοτικῆς γλώσσας ἀπὸ τὴ φυσικὴ γλῶσσα τῶν περισσότερο μορφωμένων.

Εὔκολο πιὰ εἶναι νὰ βγάλωμε τ' ἀναγκαῖα συμπεράσματα ἀπὸ

[86] Πό. Χατζ., Γλωσσολ. μελ., σ. 485. «Ἐπὶ πολλῷ εὐρυτέρων βάσεων ἔθηκα ἐγὼ τὸ ζήτημα . . . [μὲ τὴν πρόταση νὰ γράφουν οἱ συγγραφεῖς ὅ τι σήμερα λέγουν «ἐν ταῖς αἰθούσαις ἡμῶν». Τότε] . . . τὰ ἔργα αὐτῶν θὰ συνετάσσοντο εἰς γλωσσικὸν τύπον μόνιμον ἢ τοὐλάχιστον μεταβαλλόμενον βραδύτατα, ἤτοι μόνον μετὰ τῆς λαλουμένης γλώσσης». Ἐνῶ μὲ τὴν πρόταση τοῦ Ροΐδη γιὰ μιὰ «βαθμιαίαν κατὰ μικρὸν ἁπλοποίησιν», «ὁ λόγος τῶν καλλιτεχνῶν δὲν θὰ ἀπαρτίσῃ τὴν μέλλουσαν τοῦ ἔθνους γλῶσσαν, ἀλλ' ἁπλῶς μίαν, τὴν πρώτην, τῶν πολλῶν μεταβατικῶν μορφῶν, ἃς, καθὰ αἱ ψυχαὶ κατὰ τοὺς παραδεχομένους τὴν μετεμψύχωσιν, μέλλει νὰ διέλθῃ ὁ γραπτὸς λόγος παρ' ἡμῖν μέχρι τῆς πλήρους ἀποκαταστάσεως αὐτοῦ ἐν τῷ μέλλοντι . . . αἰῶνι». Βλ. κ. παραπάνω, σ. 102.

τὰ διπλὰ γλωσσικὰ προγράμματα τῶν ἀρχηγῶν τοῦ καθαρισμοῦ στὴν τελευταία του ἐξέλιξη. Ἀπ' ὅλην αὐτὴ τὴν ἀτελείωτη καὶ ἄγονη συζήτηση ποὺ ἄρχισε στὰ 1884 μὲ τὸν κ. Χατζιδάκι, ποιὰ γλῶσσα πρέπει νὰ πάρωμε γιὰ βάση ἅμα γράφομε, ἂν θὰ τὴ γράψωμε ἀμέσως ἢ ἁπλοποιώντας σιγὰ σιγά, μὲ βέβαιο τέρμα ἢ μὲ ἀόριστο σχέδιο, καὶ ἀκόμη ἂν ὅλη αὐτὴ ἡ ἀοριστία θὰ καθιερωθῇ καὶ μέσα στὴν παιδεία, ἢ ἂν θὰ ἔπρεπε νὰ διατηρήσωμε ἐκεῖ τὴν ἀοριστία καὶ τὸ πολύγλωσσο χάος ποὺ εἴχαμε ὡς σήμερα, δύο βγαίνουν κεντρικὰ συμπεράσματα ἀπὸ τὸ στρατόπεδο τοῦ καθαρισμοῦ: ὅτι ἡ ἀνάγκη γιὰ κάποια της ἀλλαγὴ εἶναι ἐπιταχτική, καὶ ὅτι ἡ ἀλλαγὴ δὲν μπορεῖ νὰ ἐφαρμοστῇ προγραμματικὰ μὲ τὴν ἀόριστη ἁπλοποιητικὴ συνταγὴ ποὺ ἔδωσε στὰ 1915 ὁ κ. Χατζιδάκις. Ἔπειτα ἀπ' ὅσα μᾶς ἐξηγεῖ ὁ κ. Σκιᾶς, σύμφωνα μὲ ὅσα σὲ διάφορες ἐποχὲς ὑποστήριξε ὁ ἴδιος ὁ κ. Χατζιδάκις, ὕστερ' ἀκόμη ἀπὸ τὴ γλωσσικὴ ἀναρχία ποὺ κορυφώθηκε μὲ τ' ἀναγνωστικὰ τοῦ 1914 καὶ τὴν ἁπλή τους τάχα γλῶσσα — γλῶσσα, ποὺ καθὼς ἔγινε φανερὸ κανένα καὶ κανενὸς σύστημα δὲν μπορεῖ νὰ ἱκανοποιήσῃ, οὔτε τοῦ κ. Σκιᾶ, οὔτε τοῦ κ. Χατζιδάκι, οὔτε καὶ τοῦ ἴδιου τοῦ κ. Ζαμάνη — βλέπει πιὰ ὁ καθένας καθαρὰ πῶς ἡ ἁπλοποίηση, ὅταν τὴν ἀποφασίσωμε ἀληθινὰ καὶ μ' εἰλικρίνεια, δὲν ἠγεῖ ὁλόισα στὴ μόνη ἀληθινὴ βάση, τὴ δημοτική. Τὴν καθαρεύουσα, ἁπλὴ ἢ ὄχι, θὰ ἐξακολουθήσουν νὰ τὴ γράφουν ὅλοι ὅσοι τὴν προτιμοῦν, καὶ αὐτὴ θὰ μπορῇ τότε νὰ διατηρηθῇ μὲ κάποιο τρόπο καὶ μέσα στὸ σχολεῖο. Ὄργανο ὅμως τῆς διδασκαλίας καὶ γλῶσσα τῶν ἀναγνωστικῶν τοῦ δημοτικοῦ ἀναγκαστικὰ πιά, ὕστερα ἀπ' ὅσα εἴδαμε, ἔπρεπε νὰ γίνῃ ἡ ζωντανὴ γλῶσσα, στὴ μορφὴ ποὺ τῆς ἔχει καθορίσει πιὰ καὶ διαμορφώσει ἡ λογοτεχνία. Ὁ τύπος αὐτός, χωρὶς νὰ διατηρῇ παντοῦ τὴν καθαρότητα τῆς ἀκαλλιέργητης λαϊκῆς γλώσσας, καὶ ἂν τυπικό της διατηρεῖ στὶς περισσότερες περιστάσεις καὶ στὸ πανελλήνιο γλωσσικὸ αἴσθημα στηρίζεται καὶ στὶς μορφωτικὲς ἀνάγκες τοῦ σχολείου μπορεῖ ν' ἀνταποκριθῇ. Λεπτομέρειες ἀκανόνιστες ἀκόμη θὰ ἔχουν νὰ κανονιστοῦν ἢ ἀμέσως ἢ μὲ τὸν καιρό. Ἁμαρτίες δεκαετηρίδων κι αἰώνων ἄφησαν βέβαια δυσκολίες ποὺ δὲ σβήνονται σὲ μία μέρα. Μὲ τὴ σχολικὴ ὅμως καθιέρωση τῆς κοινῆς δημοτικῆς κοντὰ στ' ἄλλα κερδίζομε καὶ αὐτό: ξαναπαίρνει τὴ φυσιολογική του θέση καὶ λειτουργία ἕνας σπουδαῖος συντελεστὴς τῆς σημερινῆς μας πολυγλωσσίας καὶ θεμελιώνεται ἡ τελικὴ διαμόρφωση τῆς ἐθνικῆς μας γλώσσας.

ΜΕΡΟΣ Α΄

Η ΝΕΑ ΣΧΟΛΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ

§ 5. Ἡ γλωσσοεκπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση.

Ἂν ὁ νοῦς μπορῇ νὰ μορφωθῇ μὲ μιὰ ἢ ἄλλη ξένη γλῶσσα, ἡ καρδιὰ ὅμως, ἡ ψυχὴ τοῦ παιδιοῦ νὰ μορφωθῇ γιὰ τὸ ἔθνος δὲν μπορεῖ παρὰ κατὰ ἕνα μονάχα τρόπο, δηλαδὴ μὲ τὴ γλῶσσα, μὲ τὴ μουσική, μὲ τὴν ποίηση, μὲ τὶς ἄλλες σπιτικὲς κι ὁμαδικὲς συνήθειες ποὺ διατήρησε ζωντανὲς ὁ λαός, καὶ τὶς παραδίνει ζωντανὲς μὲ τὴ γλῶσσα του. Ἀπ' αὐτὰ θὰ πάρ' ἡ ἐθνικὴ μόρφωση νὰ καλλιεργήσῃ ὅ τι χρειάζεται γιὰ τὸ παιδί . . . Ἐθνικὴ ζωὴ κι ἐθνικὴ μόρφωση ἀπὸ μιᾶς ρίζας δύναμη βλασταίνουν, κι αὐτῆς τῆς ρίζας τὸ σκουλήκι εἶναι ἡ καθαρεύουσα—καὶ νὰ γιατί ξεραίνονται ἐκεῖνα πούπρεπε ὁλοένα νὰ βλασταίνουν.

Φωτιάδης, 1902.

Τὰ λεγόμενα περὶ δυσκολίας ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῆς γλώσσης ἐν τῷ δημοτ. σχολείῳ, ὅτι δηλαδὴ δὲν πρέπει νὰ διδάσκηται ὁ παῖς τὸ κύων καὶ ᾠὸν ἀντὶ σκυλί, καὶ ἀβγὸ καὶ τὰ τοιαῦτα δὲν εἶναι σοβαραὶ ἀντιρρήσεις. Τίς ἀγνοεῖ ὅτι καὶ διὰ ξένης ὅλως γλώσσης διδασκόμενος δύναται νὰ μορφωθῇ ὁ παῖς. Τὸ πᾶν εἶναι ζήτημα μεθόδου καὶ οὐχὶ λέξεων. Ἂν τὰ δημοτικὰ σχολεῖα ἡμῶν μὴ ἐπιτυγχάνουν κατὰ πάντα τοῦ προορισμοῦ αὐτῶν τούτου αἰτίαι εἶναι πολλαί, τὸ ὀλιγώτερον δὲ πάντων ἡ γλῶσσα.

Χατζιδάκις, Αἱ δῆθεν δυσχέρειαι, συνέντευξη στὸ «Ἐμπρός», 2 Μαρτ. 1911.

. . . Οἱ λόγοι οὗτοι [οἱ παραπάνω] τίθενται εἰς τὸ στόμα τοῦ κ. Χατζιδάκι, ἀλλ' ἡμεῖς δυσκολευόμεθα νὰ πιστεύσωμεν ὅτι ὄντως εἶπε τοιούτους λόγους . . . ὁ κ. καθηγητὴς τῆς γλωσσολογίας.

Σάλπιγξ, Ἐκπαιδευτικὴ καὶ ἐθνικὴ ἐφημερίς, ὄργανον τῆς Πανελληνίου ἑνώσεως τῶν δημοδιδασκάλων ἀμφοτέρων τῶν φύλων, 16/28 Φεβρ. 1911.

Ὑπάρχει παρ' ἡμῖν λίαν διαδεδομένη δοξασία ὅτι ἐκτὸς τῆς ἐπικρατούσης γραφομένης γλώσσης, ἤτοι τῆς λεγομένης «καθαρευούσης», ὑπάρχει καὶ ἄλλη τις γραφομένη γλῶσσα, ἥτις εἶναι ἐν ταὐτῷ καὶ «ὁμιλουμένη» καὶ εὐνόητος καὶ εὔχρηστος εἰς πάντας, ἀλλὰ δὲν προτιμᾶται αὕτη ἐν τῇ συνήθει χρήσει καὶ ἐν τῇ σχολικῇ διδασκαλίᾳ, ἕνεκα τῆς σφοδρᾶς ἀρχαιολατρείας καὶ ἀρχαιομανίας ὑπὸ τῆς ὁποίας ὑποτίθεται ὅτι κατεχόμεθα, εἴτε καὶ διὰ λόγους ἐθνικοῦ συμφέροντος. Τὴν δοξασίαν δὲ ταύτην φαίνεται ὅτι ἔχει συμμεριοθῇ καὶ ὁ κ. Πρωθυπουργός, ἀφοῦ . . . εἶπεν ἐν τῇ Βουλῇ ὅτι ἂν θέλωμεν νὰ ἐξελληνίσωμεν τοὺς ξενογλώσσους τούτους, πρέπει νὰ διδάξωμεν αὐτοὺς τὴν ὁμιλουμένην, ἣν μόνην δύνανται νὰ ἐννοῶσι. Βεβαίως ὅμως δὲν θὰ ἔλεγεν ὁ κ. Πρωθυπουργὸς τοὺς λόγους τούτους, ἂν ἤθελε μάθει ὅτι ἡ τοιαύτη πρὸς διδασκαλίαν κατάλληλος «ὁμιλουμένη γλῶσσα», ἣν ἀκολουθῶν τὴν φήμην παρεδέχθη ὡς ὑπάρχουσαν, δὲν ὑπάρχει εἰμὴ κατὰ θεωρίαν, δηλαδὴ κατὰ φαντασίαν, πράγματι δὲ ἐκεῖνο τὸ εἶδος τῆς γραφομένης γλώσσης, ὅπερ παριστῶσιν ὡς ὁμιλουμένην οἱ

πολεμοῦντες τὴν καθαρεύουσαν, οὔτε ὡμιλήθη ποτὲ οὔτε ὁμιλεῖται ὑπὸ οὐδενὸς ἀνθρώπου, οὐδ' ὑπ' αὐτῶν τῶν γραφόντων αὐτήν.

Σκιᾶς, Ἡ ὁμιλουμένη εἰς τὰ σχολεῖα, Ἑστία 29 Δεκ. 1914.

Ἐθέσαμε σήμερα τὰ θεμέλια ἑνὸς μεγάλου ἔργου. Εὔχομαι νὰ ἔλθῃ εἰς αἴσιον πέρας γιὰ τὸ καλὸ τοῦ ἔθνους.

Βενιζέλος, 1917.

Θὰ ἔπρεπε ἴσως νὰ περιμένῃ τὸ ἔθνος πολὺν καιρὸ ἀκόμη, ἂν ἦταν νὰ μεταρρυθμιστῇ ἡ γλῶσσα τῆς παιδείας του ὅταν θὰ εἶχαν συμφωνήσει οἱ πανεπιστημιακοί του σοφοὶ γιὰ τὴν ἀνάγκη, τὸν τρόπο καὶ τὸ τέρμα τῆς ἀλλαγῆς. Γιὰ καλὴ ὅμως τύχη τὸ πρόγραμμα γιὰ τὴ γλωσσοεκπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση εἶχε ἀρχίσει νὰ ὡριμάζῃ ἔξω ἀπὸ τοὺς ἐπίσημους κρατικοὺς κύκλους, καὶ ἀπὸ καιρὸ ἡ λογοτεχνία ἑτοίμαζε ἀθόρυβα τ' ὄργανο τῆς νέας σχολικῆς γλώσσας. Ἔτσι, ὕστερα ἀπὸ τὴ ζύμωση αὐτὴ καὶ τὸ φωτισμὸ μιᾶς μερίδας κοινωνικῆς ἦρθε τελευταῖα τὸ ἴδιο τὸ κράτος, ποὺ μὲ τὴ σημερινή του κυβέρνηση ἀποφάσισε νὰ λύσῃ τὸ γλωσσοεκπαιδευτικὸ πρόβλημα σύμφωνα μὲ τὶς ἀξιώσεις καὶ τὰ αἰτήματα τοῦ δημοτικισμοῦ. Καταχωρίζω ἐδῶ μὲ τὴ σειρὰ τὶς ἐπίσημες κυβερνητικὲς πράξεις, ὅσες σχετίζονται μὲ τὴν εἰσαγωγὴ τῆς δημοτικῆς στὸ δημοτικὸ σχολεῖο καὶ μποροῦν νὰ ἐξηγήσουν γιὰ ποιὸ σκοπὸ ἔγινε αὐτὸ καὶ μὲ ποιὸ πρόγραμμα γίνεται ἡ μεταρρύθμιση.

Προσημείωση. Τὸ Διάταγμα «περὶ διδακτικῶν βιβλίων» τῆς Θεσσαλονίκης (1), δὲν πρόφτασε νὰ ἐφαρμοστῇ ἀπὸ τὴν Προσωρινὴ κυβέρνηση, μὰ δύο μῆνες ἀργότερα, μὲ βάση τὸ Διάταγμα ἐκεῖνο ἐπεξεργασμένο ὅμως ἀπὸ τὸ Ἐκπαιδευτικὸ συμβούλιο καὶ συνωδευμένο μὲ ἰδιαίτερη αἰτιολογικὴ ἔκθεση (2), θεσπίζουνταν τὸ Νομοθετικὸ Διάταγμα Ἀθηνῶν (3). Λίγο ἀργότερα ψηφίστηκε ἀπὸ τή Βουλὴ καὶ ὁ νόμος 827 (5), ποὺ κύρωνε τὸ Νομοθετικὸ Διάταγμα, κωδικοποιημένος ἀργότερα, σὲ τροποποιημένη μορφή, ὕστερα ἀπὸ πράξη τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ συμβουλίου καὶ τὸ ὑπόμνημα τῶν Ἀνωτέρων ἐποπτῶν γιὰ τὴ βαθμιαία εἰσαγωγὴ τῆς δημοτικῆς, στὸ νόμο 1332 (6). Μὲ τὸν τροποποιημένο νόμο «περὶ διοικήσεως κτλ.» ἱδρύθηκε ὁ θεσμὸς τῶν Ἀνωτέρων ἐποπτῶν (7,8), ἐνῶ τέλος μὲ ἰδιαίτερη πράξη τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ συμβουλίου ἀποφασίστηκε ἡ εἰσαγωγὴ τῆς δημοτικῆς καὶ στὴν Δ΄ τάξη τοῦ δημοτικοῦ (9).

Τὸ Διάταγμα κι ἡ Αἰτιολογικὴ ἔκθεση Θεσσαλονίκης, τὸ Ν. Δ. κι ἡ αἰτιολογικὴ ἔκθεση Ἀθηνῶν, καθὼς καὶ ὁ νόμος 827, καθορίζουν τὴν εἰσαγωγὴ τῆς δημοτικῆς στὶς 4 πρῶτες τάξεις, χωρὶς νὰ «ἐγκαταλείπεται αὕτη ἀποτόμως» κατὰ τῆς αἰτιολογικὲς ἐκθέσεις στὶς δύο ἀνώτερες, ὅπου θὰ «ἐποικοδομηθῇ» κι ἡ καθαρεύουσα, «ἐφ' ὅσον κρίνεται ἀναγκαία», ἐνῶ ὁ νόμος 1332 ὁρίζει ἀναλυτικώτερα ὅτι ἀπὸ τὶς δύο πρῶτες τάξεις τοῦ δημοτικοῦ (1917 - 18) καὶ 3. (1918 - 19), θ' ἀνεβαίνῃ ἡ δημοτικὴ κάθε χρόνο κι ἀπὸ μία

τάξη τοῦ δημοτικοῦ σχολείου, «διδασκομένης παραλλήλως πρὸς αὐτὴν καὶ τῆς καθαρευούσης γλώσσης ἐν τῇ πέμπτῃ καὶ ἕκτῃ τάξει»

1. Περὶ διδακτικῶν βιβλίων Διάταγμα 2585.

Βασίλειον τῆς Ἑλλάδος, Προσωρινὴ κυβέρνησις.

(Θεσσαλονίκη, Προσωρινὴ Κυβέρνησις, 11 Μαΐου 1917, Ἐφημερὶς τῆς Προσωρ. Κυβ. τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος, ἀρ. 96, Θεσσαλονίκη, 30 Μαΐου 1917).

Προτάσει τοῦ Ἡμετέρου ἐπὶ τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως καὶ τῶν Θρησκευμάτων Συμβούλου ἀπεφασίσαμεν καὶ διατάσσομεν... Ἄρθρον 5. Ἵνα τύχῃ ἐγκρίσεως διδακτικὸν βιβλίον, ὀφείλει:... Γ') Νὰ εἶναι ὅσον τὸ δυνατὸν ἁπλοῦν καὶ σαφὲς κατὰ τὴν γλῶσσαν καὶ τὸ ὕφος. Τὰ διὰ τὰς τέσσαρας πρώτας τάξεις τῶν δημοτικῶν σχολείων προοριζόμενα ἀναγνωστικά, ὡς καὶ τὰ βιβλία τῶν ἀριθμητικῶν ἀσκήσεων διὰ τὴν γ΄, δ΄, ε΄, καὶ ϛ΄ τάξιν τῶν αὐτῶν σχολείων, ὀφείλουσι νὰ εἶναι γεγραμμένα εἰς τὴν κοινὴν ὁμιλουμένην (δημοτικὴν) γλῶσσαν, ἀπηλλαγμένην παντὸς ἀρχαϊσμοῦ ἢ ἰδιωτισμοῦ.

Ἐφ' ὅσον διὰ τὸ προσεχὲς σχολικὸν ἔτος δὲν ἤθελον ἐγκριθῇ τοιαῦτα ἀναγνωστικὰ διὰ τὴν γ΄ καὶ δ΄ τάξιν τῶν δημοτικῶν σχολείων, δυνατὸν νὰ ἐγκριθῶσιν ἐξαιρετικῶς καὶ βιβλία γεγραμμένα εἰς τὴν καθαρεύουσαν γλῶσσαν.

2. Αἰτιολογικὴ ἔκθεσις τοῦ Ν. Δ. περὶ διδακτικῶν βιβλίων.

Ἄρθρ. μόνον. Κυροῦται τὸ ἀπὸ 11 Ἰουλίου ἀναγκαστικὸν Β. Δ. «Περὶ κυρώσεως κτλ.» ἔχον ὡς ἕπεται:

... Ἐκτὸς ὅμως τῶν γενικῶν τούτων λόγων, νομίζομεν ὅτι ἐπέστη ἡ στιγμή, ὅπως ληφθῇ πρόνοια περὶ διαρρυθμίσεως τῶν ἀναγνωστικῶν βιβλίων, τῶν προωρισμένων διὰ τὰς τέσσαρας τοὐλάχιστον κατωτέρας τάξεις τοῦ δημοτικοῦ σχολείου κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε νὰ ἐπιλύεται ἱκανοποιητικῶς τὸ μέγα καὶ θεμελιώδες παιδαγωγικὸν πρόβλημα τῆς διδασκαλίας τῆς μητρικῆς γλώσσης, τὸ ὁποῖον οὐ μόνον διὰ τὸ ἔθνος ὁλόκληρον ἀνυπολόγιστον ἔχει σημασίαν, ἀλλὰ καὶ ἰδιαίτατα χάριν τῶν Ἑλλήνων, οἱ ὁποῖοι ἔχουν ὡς μητρικὴν γλῶσσαν ξένην, ταχεῖαν καὶ ὁριστικὴν λύσιν ἀπαιτεῖ.... Τέλος δὲ ἐπιδιώκομεν τὴν ἐπίλυσιν τοῦ γλωσσικοῦ προβλήματος διὰ τῆς διατάξεως τοῦ 2ου ἄρθρου καθ' ἣν «τὰ διὰ τὰς τέσσαρας τάξεις τῶν δημοτικῶν σχολείων προοριζόμενα βιβλία ὀφείλουσι νὰ εἶνε γεγραμμένα εἰς τὴν κοινὴν ὁμιλουμένην γλῶσσαν ἀπηλλαγμένην παντὸς ἀρχαϊσμοῦ καὶ ἰδιωτισμοῦ».

Διὰ τοῦ τοιούτου δὲ καθορισμοῦ τῆς γλώσσης φρονοῦμεν ὅτι προδιαγράφονται λίαν σαφῶς τὰ ὅρια ἐντὸς τῶν ὁποίων πρέπει νὰ κινῆται αὕτη, οὕτως ὥστε σύμφωνος οὖσα πρὸς τὸ πανελλήνιον γλωσσικὸν αἴσθημα τοῦ προφορικοῦ λόγου καὶ πρὸς τὰ διὰ τῶν δημοτικῶν ᾀσμάτων καὶ τῶν ἔργων τῶν μεγάλων ποιητῶν τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος προβαλλόμενα πρότυπα νὰ ἀποφεύγῃ πᾶσαν τάσιν εἴτε πρὸς καθαρισμὸν ἢ ἀρχαϊσμὸν εἴτε πρὸς τὸν καλούμενον μαλλιαρισμόν. Πληρεστέρα προδιαγραφὴ τῆς γλώσσης ταύτης δὲν εἶνε δυνατὴ ἐκ τῶν προτέρων ἐν τῷ νόμῳ. Αἱ λεπτομέρειαι αὐτῆς θὰ καθορίζωνται ἑκάστοτε ὑπὸ τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ συμβουλίου κατὰ τὴν κρίσιν τῶν βιβλίων.

Περιορίζοντες δὲ εἰς τὰς τέσσαρας πρώτας τάξεις τὴν ὑποχρεωτικὴν συγγραφὴν τῶν ἀναγνωστικῶν βιβλίων εἰς τὴν μητρικὴν γλῶσσαν δὲν ἐννοοῦμεν, ὅτι αὕτη ἀποτόμως θὰ ἐγκαταλείπεται εἰς τὰς δύο ἀνωτέρας τάξεις τῶν δημοτικῶν σχολείων, ἀλλ' ὅτι ἐπὶ τῆς μητρικῆς γλώσσης θὰ ἐπικοδομῆται κατὰ δύο τελευταῖα ἔτη καὶ ἡ διδασκαλία τοῦ ἐπισήμου καθαρεύοντος λόγου, ἐφ' ὅσον κρίνεται ἀναγκαία [37].

Σημειοῦμεν δέ, ὅτι ἐν συνεχείᾳ τῶν μέτρων τούτων, ἅτινα ἀποτελοῦσιν ἀπαρχὴν συστηματικῆς μεταρρυθμιστικῆς ἐργασίας ἣν μέλλομεν νὰ εἰσηγηθῶμεν θέλομεν προνοήσει δι' ὁδηγιῶν, ἐγκυκλίων καὶ μαθημάτων γινομένων πρὸς τοὺς ἐπιθεωρητὰς καὶ διδασκάλους ὅπως οὗτοι ἀντιληφθῶσι τὴν σημασίαν τῆς εἰσαγομένης μεταρρυθμίσεως καὶ ἐργασθῶσι συμφώνως πρὸς τὸ πνεῦμα αὐτῆς.

Συγκεφαλαιοῦντες δὲ τὴν ἐν πάσῃ συντομίᾳ ἐκτεθεῖσαν ἐνταῦθα ἀνάγκην τοῦ ἐπισυνημμένου νομοθετήματος τονίζομεν, ὅτι μόνον διὰ τῆς κατὰ τοιοῦτον τρόπον διαρρυθμίσεως τῶν πραγμάτων ἐλπίζομεν ὅτι θέλει καταστῇ δυνατὸν καὶ ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε ἐγκεκριμένων, ὅσα προσαρμόζονται εἰς τὰ καθ' ἡμᾶς καθεστῶτα καὶ νέα νὰ ἔχωμεν βιβλία ἤδη ἀπὸ τοῦ προσεχοῦς σχολικοῦ ἔτους εἰς τὰ σχολεῖα τοῦ κράτους, δίδοντες συνάμα λύσιν ὡς πρὸς τὰ κύρια τοὐλάχιστον σημεῖα ὁριστικὴν καὶ σύμφωνον πρὸς τὰς γενικὰς ἀρχὰς τῆς φιλελευθέρας ἰδεολογίας, εἰς τὸ σπουδαῖον καὶ μέχρι τοῦδε ἄλυτον ζήτημα τῶν διδακτικῶν. Τῆς Ὑμετέρας Μεγαλειότητος πιστοὶ ὑπήκοοι. Τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον κτλ.

3. Ν. Δ. «Περὶ κυρώσεως τοῦ ἀπὸ 11 Μαΐου 1917 νομοθετικοῦ διατάγματος τῆς Προσωρινῆς κυβερνήσεως» (Ἐφημ. κυβερν. ἀρ. 138, τεῦχ. α΄, 11 Ἰουλ. 1917).

Ἀλέξανδρος βασιλεὺς τῶν Ἑλλήνων. Προτάσει τοῦ Ἡμετέρου Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου, ἀποφασίζομεν καὶ διατάσσομεν.... Ἄρθρ.

[37] Ὁ παράγραφος αὐτός, καθὼς καὶ ὁ ἀμέσως παραπάνω, ξαναλέει ὅσα ἀκριβῶς ὥριζε καὶ ἡ εἰσηγητικὴ ἔκθεση τοῦ Δ. 2585 τῆς Θεσσαλονίκης.

μόνον ... Ἄρθρ. 2. Εἰς τὰς τέσσαρας κατωτέρας τάξεις τοῦ δημοτικοῦ σχολείου οὐδενὸς ἄλλου βιβλίου γίνεται χρῆσις, πλὴν τοῦ ἀναγνωστικοῦ, ὅπερ ὀφείλει νὰ εἶνε γεγραμμένον εἰς τὴν κοινὴν ὁμιλουμένην (δημοτικὴν) γλῶσσαν, ἀπηλλαγμένην παντὸς ἀρχαϊσμοῦ καὶ ἰδιωτισμοῦ· εἰς δὲ τὰς ἀνωτέρας τάξεις δύνανται νὰ εἰσαχθῶσι κατ' ἀπόφασιν τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ συμβουλίου καὶ βοηθητικά τινα βιβλία πρὸς ἐμπέδωσιν τῆς διδασκαλίας καὶ τὸ κείμενον τῆς Καινῆς Διαθήκης ἐν πρωτοτύπῳ.... Ἄρθρον 6. Ἵνα τύχωσιν ἐγκρίσεως διδακτικὰ βιβλία ὀφείλουσι: ... Γ΄ Νὰ εἶνε ἁπλᾶ καὶ σαφῆ κατὰ τὴν γλῶσσαν καὶ τὸ ὕφος.

4. Αἰτιολογικὴ ἔκθεσις τοῦ σχεδίου νόμου

«περὶ κυρώσεως καὶ τροποποιήσεως τοῦ ἀπὸ 11 Ἰουλίου 1917 ἀναγκαστικοῦ Β. Δ. περὶ κυρώσεως τοῦ ἀπὸ 11 Μαΐου 1917 νομοθετικοῦ διατάγματος τῆς Προσωρινῆς Κυβερνήσεως» «περὶ διδακτικῶν βιβλίων». Πρὸς τὴν Βουλήν:

... Ἐν τῇ πρὸς τὴν Α. Μ. ἐκθέσει διατυποῦνται οἱ λόγοι οἱ ἐπιβάλλοντες τὴν μεταβολὴν τῶν ὑφισταμένων περὶ διδακτικῶν βιβλίων νόμων. Ἐλπίζομεν δ' ὅτι καὶ ἡ Βουλὴ εὑρίσκουσα ἐπαρκεῖς τοὺς λόγους τούτους θέλει προβῇ εἰς κύρωσιν τοῦ εἰρημένου διατάγματος, δι' οὗ θεμελιωδῶς καὶ ἐπὶ τῇ βάσει φιλελευθέρων ἀρχῶν κανονίζονται τὰ τοῦ σημαντικωτάτου τούτου διὰ τὴν ἐκπαίδευσιν ζητήματος. Ἐν Ἀθήναις τῇ 5 Αὐγούστου 1917. Ὁ ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως Ὑπουργός, βουλευτὴς Σερρῶν Δ. Δίγκας.

5. Νόμος 827 «περὶ κυρώσεως τοῦ ἀπὸ 11 Ἰουλίου 1917 ἀναγκαστικοῦ Β. Δ. περὶ κυρώσεως τοῦ ἀπὸ 11 Μαΐου 1917 νομοθετικοῦ διατάγματος τῆς Προσωρινῆς κυβερνήσεως» (Ἐφημ. κυβερν. ἀρ. 188, τεῦχ. α΄, 5 Σεπτ. 1917).

Ἀλέξανδρος βασιλεὺς τῶν Ἑλλήνων. Ψηφισάμενοι ὁμοφώνως μετὰ τῆς Βουλῆς, ἀπεφασίσαμεν καὶ διατάσσομεν. Ἄρθρ. μόνον. Κυροῦται τὸ ἀπὸ 11 Ἰουλίου 1917 ἀναγκαστικὸν Βασιλικὸν διάταγμα «περὶ κυρώσεως τοῦ ἀπὸ 11 Μαΐου 1917 νομοθετικοῦ διατάγματος τῆς Προσωρινῆς κυβερνήσεως περὶ διδακτικῶν βιβλίων καὶ ἐπεκτάσεως τῆς ἰσχύος αὐτοῦ καθ' ἅπαν τὸ κράτος», τροποποιούμενον ὡς ἕπεται ... Ἄρθρ. 2. Εἰς τὰς τέσσαρας κατωτέρας τάξεις τοῦ δημοτικοῦ σχολείου οὐδενὸς ἄλλου βιβλίου γίνεται χρῆσις, πλὴν τοῦ ἀναγνωστικοῦ, ὅπερ ὀφείλει νὰ εἶνε γεγραμμένον εἰς τὴν κοινὴν ὁμιλουμένην (δημοτικὴν) γλῶσσαν, ἀπηλλαγμένην παντὸς ἀρχαϊσμοῦ καὶ ἰδιωτισμοῦ· εἰς δὲ τὰς ἀνωτέρας τάξεις δύνανται νὰ εἰσαχθῶσι κατ' ἀπόφασιν τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ συμβουλίου καὶ βοηθητικά τινα βιβλία πρὸς ἐμπέδωσιν τῆς διδασκαλίας, γεγραμμένα εἰς οἵαν καὶ τὰ ἀναγνωστικὰ τῶν τεσσάρων πρώτων τάξεων γλῶσσαν, καὶ τὸ κείμενον τῆς Καινῆς Διαθήκης ἐν πρωτοτύπῳ· περὶ δὲ τῆς γλώσσης εἰς τὴν ὁποίαν θὰ εἶνε γεγραμμένα τὰ ἀναγνωστικὰ τῶν δύο ἀνωτέρων τάξεων τοῦ δημοτικοῦ σχολείου ἀπὸ τοῦ σχολικοῦ ἔτους 1918-1919, ἀποφασίζει τὸ ἐκπαιδευτικὸν συμβούλιον ... Ἄρθρ. 6. Ἵνα τύχωσιν ἐγκρίσεως διδακτικὰ βιβλία δέον ... γ΄ νὰ εἶνε ἁπλᾶ καὶ σαφῆ κατὰ τὴν γλῶσσαν καὶ τὸ ὕφος.

6. Β. Δ. «περὶ κωδικοποιήσεως τῶν διατάξεων τῶν νόμων 827 καὶ 1332 εἰς ἓν ἑνιαῖον κείμενον νόμου ὑπ' ἀρ. 1332 (Ἐφημ. κυβέρν. ἀρ. 106, 15 Μαΐου 1918).

«Αἱ θεμελιώδεις διατάξεις τοῦ νόμου 1332 ... ἔχουσιν οὕτω: ... Ἄρθρ. 2. Εἰς τὰς τέσσαρας κατωτέρας τάξεις τοῦ δημοτικοῦ σχολείου, οὐδενὸς ἄλλου βιβλίου γίνεται χρῆσις, πλὴν τοῦ ἀναγνωστικοῦ. Τὰ ἀναγνωστικὰ τῆς πρώτης καὶ δευτέρας τάξεως τοῦ δημοτικοῦ σχολείου ἀπὸ τοῦ σχολικοῦ ἔτους 1917-1918 καὶ ἐφεξῆς καὶ τὰ τῆς τρίτης ἀπὸ τοῦ σχολικοῦ ἔτους 1918-1919 καὶ ἐφεξῆς, ὀφείλουσι νὰ εἶνε γεγραμμένα εἰς τὴν κοινὴν ὁμιλουμένην (δημοτικὴν) γλῶσσαν, ἀπηλλαγμένα παντὸς ἀρχαϊσμοῦ καὶ ἰδιωτισμοῦ, ἥτις θὰ εἰσαχθῇ βαθμιαίως καὶ εἰς τὰ ἀναγνωστικὰ τῶν τριῶν ἀνωτέρω τάξεων τοῦ δημοτικοῦ σχολείου, διδασκομένης ἐκ παραλλήλου πρὸς αὐτὴν καὶ τῆς καθαρευούσης γλώσσης ἐν τῇ πέμπτῃ καὶ ἕκτῃ τάξει. Περὶ τοῦ χρόνου τῆς εἰσαγωγῆς τῆς κοινῆς ὁμιλουμένης εἰς τὰ ἀναγνωστικὰ τῶν τριῶν ἀνωτέρων τάξεων καὶ περὶ τῆς γλώσσης, εἰς τὴν ὁποίαν θὰ εἶνε γεγραμμένα ταῦτα μέχρι τοῦ χρόνου τούτου, ἀποφασίζει τὸ ἐκπαιδευτικὸν συμβούλιον διὰ πράξεων αὐτοῦ ἐκδιδομένων ἐν καιρῷ καὶ δημοσιευομένων ἐν τῇ Ἐφημερίδι τῆς Κυβερνήσεως. Εἰς τὴν Ε΄ καὶ Ϛ΄ τάξιν τοῦ δημοτικοῦ σχολείου δύνανται νὰ εἰσαχθῶσι κατ' ἀπόφασιν τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ συμβουλίου καὶ βοηθητικά τινα βιβλία πρὸς ἐμπέδωσιν τῆς διδασκαλίας γεγραμμένα εἰς οἵαν καὶ τὰ ἀναγνωστικὰ τῶν τάξεων τούτων γλῶσσαν, καὶ τὸ κείμενον τῆς Καινῆς Διαθήκης ἐν πρωτοτύπῳ[38].

[38] Ἡ ἀλλαγὴ τοῦ νόμου, ποὺ ὥριζε πρίν, ὅσο ἦταν δυνατὸ τὴν ἄμεση εἰσαγωγὴ τῆς δημοτικῆς στὶς τάξεις τοῦ δημοτικοῦ σχολείου—ἐνῶ τώρα ὁρί-

Ὁ Θεσμὸς τῶν Ἀνωτέρων ἐποπτῶν.

7. Εἰσηγητικὴ ἔκθεσις εἰς τὸ σχέδιον νόμου «περὶ κυρώσεως καὶ τροποποιήσεως τοῦ ἀναγκαστικοῦ διατάγματος τῆς 29 Ἰουνίου 1917 περὶ συμπληρώσεως κτλ. τοῦ νόμου 567 περὶ διοικήσεως τῆς μέσης καὶ δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως».

Πρὸς τὴν Βουλήν... Ἀκριβῶς δ' εἰς τοῦτο ἀποσκοπεῖ τὸ ὑπὸ τὴν κρίσιν τῆς Βουλῆς ὑποβαλλόμενον νομοσχέδιον, δι' οὗ πρῶτον μὲν κατόπιν τῆς εἰσαγωγῆς τῆς δημοτικῆς γλώσσης εἰς τὰ σχολεῖα ἐθεωρήσαμεν ἀναγκαῖον νὰ ἱδρύσωμεν Ἀνωτέραν ἐποπτείαν τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως πρὸς μελέτην καὶ εἰσήγησιν πάντων τῶν συναφῶν πρὸς τὴν μεταρρύθμισιν ταύτην ζητημάτων καὶ προπαρασκευὴν τοῦ διδακτικοῦ προσωπικοῦ, οὕτως ὥστε νὰ καταστῇ τοῦτο ἀπὸ πάσης ἀπόψεως ἱκανὸν πρὸς ἐπιτυχῆ ἐφαρμογὴν καὶ πραγματοποίησιν τῆς σημαντικωτάτης διὰ τὸ ἔθνος καινοτομίας ταύτης, εἶτα δὲ πλὴν ἄλλων λαμβάνεται μέριμνα περὶ τῆς ἀπροσκόπτου πορείας τῶν ἐργασιῶν τοῦ τε ἐκπαιδευτικοῦ συμβουλίου καὶ τῶν ἐπιθεωρητῶν...

8. Νόμος 1439 «περὶ τροποποιήσεως τοῦ νόμου 567 περὶ διοικήσεως τῆς Δημοτικῆς καὶ Μέσης Ἐκπαιδεύσεως ὡς ἐτροποποιήθη διὰ τοῦ νόμου 826». (κεφ. Δ' ἄρθρ. 15, Ἐφημ. κυβερν. τεῦχ. α', ἀρ. 188, 5 Σεπτ. 1918).

... Πρὸς ἀνωτέραν παιδαγωγικὴν καὶ καθόλου ἐπιστημονικὴν ἐποπτείαν τοῦ ἔργου τοῦ προσωπικοῦ τῶν διδασκαλείων τῆς Δημοτικῆς Ἐκπαιδεύσεως καὶ τῶν νηπιαγωγῶν, τῶν δημοτικῶν σχολείων καὶ νηπιαγωγείων καὶ τῶν ἐπιθεωρητῶν τῶν δημοτικῶν σχολείων, ἔτι δὲ πρὸς ὁμοίαν καθοδήγησιν αὐτῶν συντελεστικὴν εἰς τὴν βελτίωσιν τῆς Δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως, διορίζονται δύο Ἀνώτεροι ἐπόπται τῆς Δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως, ἔχοντες βαθμόν, ἀποδοχὰς καὶ δοσιδικίαν Ἐκπαιδευτικοῦ συμβούλου, ἑδρεύοντες δὲ ἐν Ἀθήναις καὶ παρὰ τῷ Ἐκπαιδευτικῷ συμβουλίῳ... Τὴν ἐκτέλεσιν τῶν εἰδικῶν αὐτῶν ἔργων ἐπιδιώκουσιν οἱ Ἀνώτεροι ἐπόπται τῆς Δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως, τὸ μὲν διὰ περιοδειῶν εἰς διάφορα τμήματα τοῦ κράτους,

---

ζει νὰ καθιερωθῇ σιγὰ σιγά, ἀνεβαίνοντας ἀπὸ μία τάξη κάθε χρόνο — ζητήθηκε ἀπὸ τοὺς Ἀνώτερους ἐπόπτες στὶς 20 Νοεμβρ. 1917, μὲ ἰδιαίτερο ὑπόμνημα πρὸς τὸ Ἐκπαιδευτικὸ συμβούλιο, καὶ τὸ Ἐκπαιδευτικὸ συμβούλιο ἀποφάσισε ὁμόφωνα μὲ τὴν πράξη του 150 (1 Δεκ. 1917), «ὅπως ἡ δημοτικὴ γλῶσσα, εἰσαχθεῖσα κατὰ τὸ παρὸν σχολικὸν ἔτος εἰς τὰ ἀναγνωστικὰ τῆς Α' καὶ Β' τάξεως τοῦ δημοτικοῦ σχολείου, εἰσαχθῇ ἐφεξῆς βαθμιαίως εἰς τὰ ἀναγνωστικὰ βιβλία τῶν λοιπῶν τάξεων αὐτοῦ...».

κατὰ τὰ ὁριζόμενα ἑκάστοτε τῇ εἰσηγήσει αὐτῶν ἢ καὶ ἄνευ ταύτης ὑπὸ τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ συμβουλίου ἐν γενικῇ συνεδρίᾳ, τὸ δὲ διὰ συγκεντρώσεων τῶν λειτουργῶν τῆς Δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως, διαλέξεων, διδασκαλιῶν καὶ μαθημάτων γιγνομένων πρὸς αὐτοὺς καὶ δι' ἐκπαιδευτικῶν συνεδρίων συγκαλουμένων κατὰ χρόνους καὶ τόπους ὁριζομένους ὑπὸ τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ συμβουλίου, τῇ εἰσηγήσει τῶν Ἀνωτέρων ἐποπτῶν ἢ καὶ ἄνευ ταύτης. Τῶν συγκεντρώσεων καὶ συνεδρίων τούτων μετέχει, καλούμενον διὰ διαταγῆς τοῦ Ὑπουργοῦ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς Δημοσίας ἐκπαιδεύσεως, τὸ προσωπικὸν τῶν διδασκαλείων τῆς Δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως καὶ τῶν νηπιαγωγῶν, οἱ ἐπιθεωρηταὶ τῆς Δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως, οἱ δημοδιδάσκαλοι παντὸς βαθμοῦ καὶ αἱ νηπιαγωγοί, προεδρεύει δὲ αὐτῶν ὁ ὑπὸ τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ συμβουλίου ὁριζόμενος ἑκάστοτε Ἀνώτερος ἐπόπτης... Οἱ Ἀνώτεροι ἐπόπται εὑρισκόμενοι ἐν Ἀθήναις μετέχουσι τῶν γενικῶν συνεδριῶν τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ συμβουλίου μετὰ δικαιώματος ψήφου ἐπὶ ζητημάτων σχετιζομένων πρὸς τὴν Δημοτικὴν ἐκπαίδευσιν καὶ τὸ ἔργον των καθόλου, εἰσηγούμενοι πᾶν μέτρον εἴτε γενικὸν εἴτε ἀτόμων ὁρισμένους λειτουργοὺς τῆς Δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως, συντελεστικὸν δὲ πρὸς βελτίωσιν αὐτῆς καὶ ὑποβάλλουσιν ἐκθέσεις πρὸς τὸ συμβούλιον περὶ τῶν ἐκ τῆς ὑπ' αὐτῶν ἀσκουμένης ἐποπτείας καὶ τῶν ἑκάστοτε ἐπιθεωρήσεων συναγομένων πορισμάτων...

9. Ἀπόσπασμα ἐκ τῆς ὑπ' ἀριθ. 242 πράξεως τῶν γενικῶν συνεδριῶν τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ συμβουλίου (Ἐφημερ. Κυβερν. 31 Ἰαν. 1919, τεῦχ. β').

Τὸ ἐκπαιδευτικὸν συμβούλιον. Ἐν Ἀθήναις σήμερον τῇ 18 Ἰανουαρίου 1919, συνελθὸν τὸ ἐκπαιδευτικὸν συμβούλιον εἰς ἔκτακτον γενικὴν συνεδρίαν, συνεσκέφθη καὶ ἀπεφάσισε τὰ ἑξῆς: Λαβὼν πρὸ ὀφθαλμῶν τὸ β' ἐδάφιον τοῦ μόνου ἄρθρου τοῦ νόμου 1332 καὶ τὴν ἰδίαν ἑαυτοῦ πρᾶξιν τῆς 12 Μαΐου 1918 ὑπ' ἀριθ. 182, ἀποφασίζει ὅπως ἡ γλῶσσα εἰς τὴν ὁποίαν θὰ εἶνε γεγραμμένα τὰ ἀναγνωστικὰ βιβλία τῆς τετάρτης τάξεως τῶν δημοτικῶν σχολείων ἀπὸ τοῦ ἔτους 1919-20 καὶ ἑφεξῆς, εἶνε ἡ κοινὴ ὁμιλουμένη (δημοτικὴ) γλῶσσα, ἀπηλλαγμένη παντὸς ἀρχαϊσμοῦ καὶ ἰδιωτισμοῦ.

Τὰ νέα βιβλία, γραμμένα στὴ δημοτική, ποὺ κυκλοφόρησαν ἀπὸ τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1917 εἶναι: Γιὰ τὴν Α' δημοτικοῦ, Ἀλφαβητάριο Παπαμιχαήλ, α' καὶ β' μέρος, καὶ Ἀλφαβητάριο Συκώκη, β' μέρ. — Γιὰ τὴ Β' τάξη: Ἀναγνωστικὸ Κουρτίδη, — Παπαμιχαήλ, Πέτρος Λάρας. — Καζαντζάκη, Οἱ τρεῖς φίλοι. — Ἀργότερα, τὸ Δεκέμβριο τοῦ 1918 κυκλοφόρησαν καὶ τὰ νέα

ἀναγνωστικὰ τῆς Γ', ἡ Ὀδύσσεια Κουρτίδη, Κονιδάρη, Καλλαρᾶ—τὸ Ἀναγνωστικὸ Καρκαβίτσα-Παπαμιχαήλ, καὶ τὰ Ψηλὰ βουνὰ τῆς συντακτικῆς ἐπιτροπῆς ποὺ ὥρισε τὸ ὑπουργεῖο. — Τέλος τὸ καλοκαίρι τοῦ 1919 θὰ κυκλοφορήσῃ καὶ τὸ Ἀλφαβητάριο, μέρ. α', τῆς ἴδιας συντακτικῆς ἐπιτροπῆς.

Ἡ γλωσσοεκπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση ἦταν καρπὸς ὅλης τῆς ἐργασίας ποὺ εἶχε προηγηθῇ, κι ἔτσι κατωρθώθηκε — ἂν καὶ ἀποφασίστηκε τόσο ἔξαφνα, μὲ ὑπερβολικὰ μικρὲς προθεσμίες γιὰ νὰ γραφοῦν τὰ νέα ἀναγνωστικά, νὰ κριθοῦν, νὰ διορθωθοῦν καὶ νὰ τυπωθοῦν — νὰ κυκλοφορήσουν τὰ νέα βιβλία δυόμισι μόλις μῆνες ἀφοῦ εἶχε ψηφιστῇ ὁ νέος νόμος καὶ λίγες ἑβδομάδες ἀφοῦ καταρτίστηκε ἡ νέα ὑπηρεσία τῶν Ἀνωτέρων ἐποπτῶν, καὶ νὰ παρουσιάσουν τόσο ἀπαρτισμένη τὴ γλῶσσα τους ἀπὸ τὴν ἄποψη τῆς ἐξωτερικῆς μορφῆς. Καλύτερο καὶ ἀνώτερο περιεχόμενο, σύμφωνα μὲ τὴν ἀξίωση τοῦ δημοτικισμοῦ, θὰ ἦταν δύσκολο καὶ ἄδικο νὰ τὸ ζητήσῃ κανεὶς ἀπὸ τὰ βιβλία αὐτά, ἑτοιμασμένα — ἢ καὶ μεταφρασμένα—μὲ τὸν τρόπο ποὺ εἶπα. Αὐτὸ παραμένει ὁ σκοπὸς καὶ τὸ ἰδανικὸ ἠρεμώτερης ἐργασίας. Μένει ὅμως τὸ γεγονός, πὼς μὲ ὅλη τὴ βία, τὰ νέα ἀναγνωστικὰ ἔδωσαν ἐξαρχῆς τὸν τύπο τῆς νέας σχολικῆς γλώσσας, μὲ ἑνότητα γραμματικὴ καὶ μὲ σύστημα ὀρθογραφικό, μὲ τρόπο ποὺ νὰ γεννήσουν ὁμόθυμη τὴν ἐπιδοκιμασία τῶν ἐνδιαφερομένων, ὅσοι εἶναι σὲ θέση νὰ ἔχουν γνώμη. Καὶ νὰ μὴν ξεχνοῦμε πὼς μὲ τ' ἀναγνωστικὰ αὐτὰ ἐφαρμόστηκαν πρώτη φορὰ πλατύτατα στὴν πράξη τῆς ζωῆς αἰτήματα ποὺ ὡς τώρα εἶχαν μόνο ἀξιωθῆ θεωρητικά, ἢ ποὺ δοκιμάστηκαν σὲ πολὺ περιωρισμένο κύκλο (σχολεῖο Βόλου, Ἐκπαιδευτικὸς Ὅμιλος). Σχεδὸν ὅλες οἱ ἀντιρρήσεις ποὺ ἀκούστηκαν ἢ ποὺ φάνηκαν στὸν τύπο ἦταν ἀπὸ τὶς συνηθισμένες ἀοριστολογίες τῶν ἀρχαϊστῶν καὶ τῶν θυμόσοφων γλωσσολόγων, ποὺ δὲν παρακολούθησαν ἢ δὲν κατάλαβαν τίποτε ἀπὸ τὸ γλωσσικὸ ζήτημα, ἢ εἶχαν ἐντελῶς δευτερεύουσα σημασία, καθὼς λ. χ. — ἡ συχνότερή τους—γιατί νὰ γράφεται τὸ *ἀβγὸ* μὲ *β*, ἢ γιατί νὰ χρησιμοποιηθοῦν καὶ λέξεις ποὺ δὲν εἶναι γνωστὲς στὸ ἕνα ἢ στὸ ἄλλο μέρος τῆς Ἑλλάδας. Ἀκόμη καὶ δάσκαλοι μὲ ἀντίθετες γλωσσικὲς ἰδέες καὶ μὲ πολύχρονη διδακτικὴ τριβὴ στὴν καθαρεύουσα, ἀφοῦ χρησιμοποίησαν λίγους μῆνες τὰ νέα βιβλία ἀναγνώρισαν ἀνεπιφύλακτα πὼς μὲ τὴ νέα σχολικὴ γλῶσσα διαβάζουν τώρα τὰ παιδιὰ καλύτερα, εὐκολώτερα καὶ μὲ περισσότερη εὐχαρίστηση καὶ προκόβουν περισσότερο. Δυσκολεύτηκαν μόνο μὲ μερικὲς λέξεις δημοτικὲς

ἄγνωστες, κατὰ τὴν πατρίδα τῶν μαθητῶν, (γι' αὐτὲς θὰ γίνῃ λόγος παρακάτω), ἢ λέξεις ἄγνωστες ἀπὸ τὴν καθαρεύουσα, καθὼς καὶ μὲ μερικὲς φωνητικὲς ἢ ὀρθογραφικὲς ἰδιορρυθμίες, καθὼς λ. χ. οἱ τύποι *μηλιά, φωλιά, κι ὅμως*, ὅταν δὲν εἶχε γίνει μὲ τὸ παλιὸ γλωσσικὸ καθεστὼς ἡ σχετικὴ διδασκαλία στὸ ἀλφαβητάριο, καὶ τὰ παιδιὰ διάβαζαν τώρα *μηλιὰ* ἢ *μηλέα φωλιά, κὶ ὅμως* κτλ. ἀντὶ *μηλιά, φωλιὰ* κτλ. [89] Ὅ τι ἄλλο ἀκούστηκε ἀνήκει στὴν ἀπαράιτητη μυθολογία, μὲ τὴν ὁποία κοινὸ ἀντιδραστικὸ καὶ ἀμόρφωτο ὑποδέχεται τὸ δημοτικισμὸ καὶ ἄλλα σπουδαῖα κοινωνικὰ ζητήματα. Ἔτσι λ. χ. γιὰ καιρὸ κρυφοψιθύριζαν ἐρεθισμένοι οἱ κύκλοι τῶν καθαριστῶν, πὼς τὰ νέα ἀναγνωστικὰ ἔχουν ἀντικαταστήσει τὸ *χρηματοκιβώτιον* μὲ τὸ *πρασινοκούτι* καὶ ἄλλα τέτοια παρόμοια. Οἱ γενικὲς ἀρχὲς οἱ ὁποῖες ὡδήγησαν στὸν κανονισμὸ τῆς γλωσσικῆς μορφῆς τῶν νέων ἀναγνωστικῶν, βρίσκονται διατυπωμένες σὲ ἰδιαίτερο σημείωμα τῶν Ἀνωτέρων ἐποπτῶν πρὸς τὸ Ἐκπαιδευτικὸ συμβούλιο, ποὺ δείχνει ποιὸ περίπου εἶναι τὸ πρότυπο ποὺ καθιερώνεται ὡς σχολικὴ γλῶσσα, σύμφωνα μὲ τὸ πανελλήνιο γλωσσικὸ αἴσθημα, τὸν κοινὸ τύπο ποὺ ἔχει διαμορφωθῆ στὴ σύγχρονη λογοτεχνία καὶ τὶς πραχτικὲς ἀνάγκες τῆς κοινωνίας καὶ τοῦ σχολείου.

Δείγματα τῆς γλωσσικῆς μορφῆς τῶν νέων ἀναγνωστικῶν.

Γεννήθηκα σ' ἕνα μικρὸ χωριὸ κοντὰ στὴ θάλασσα. Ὅλη μέρα ἔτρεχα στὸν ἄμμο καὶ ἔπαιζα μὲ τοὺς φίλους μου. Ἔκανα μὲ τὸ χαρτὶ καραβάκια καὶ τὰ ἔβαζα στὸ νερὸ νὰ πλέουν.

Ὅταν ἦταν τρικυμία, μοῦ ἄρεσε νὰ τρέχω στὸ ἀκρογιάλι καὶ νὰ μὲ λούζουν οἱ οἱ ἀφροί. Ἔβλεπα τότε τοὺς γλάρους ν' ἀνοίγουν τ' ἄσπρα τους φτερά, ἁπάνω ἀπὸ τὴ θάλασσα, καὶ νὰ φεύγουν μακριά, καὶ ἔλεγα: Ἄχ! νὰ εἶχα καὶ ἐγὼ φτερὰ νὰ πετάξω.

Ὁ πατέρας καὶ ἡ μητέρα μὲ ἀγαποῦσαν πολύ. Δὲν εἶχαν ἄλλα παιδάκια ἀπὸ μένα καὶ τὴν ἀδερφούλα μου, τὴν Τασούλα.

---

[89] Τὰ περιστατικὰ αὐτὰ βεβαιώθηκαν κυρίως ἀπὸ συστηματικὴ ἔρευνα ποὺ ἔκαμε ἡ ὑπηρεσία τοῦ ὑπουργείου — μόνο δοκιμαστικὰ στὴν ἀρχή, τοὺς πρώτους μῆνες τῆς εἰσαγωγῆς τῆς δημοτικῆς— μὲ γραπτὲς ἐρωτήσεις στὸ διδαχτικὸ προσωπικὸ σὲ διάφορες ἐπαρχίες, γιὰ τὶς δυσκολίες ποὺ ἀπάντησε ἡ διδασκαλία μὲ τὰ νέα ἀναγνωστικά, στὸ λεξιλόγιο, στὴ γραμματική, τὴν ὀρθογραφία κτλ. Τὰ ζητήματα γιὰ τὶς λέξεις καὶ τὴν ὀρθογραφία τῶν νέων ἀναγνωστικῶν ἦταν ἀπὸ τὰ φροντιστηριακὰ θέματα ποὺ ὡρίστηκαν καὶ συζητήθηκαν ἀπὸ δασκάλους κι ἐπιθεωρητὲς στὶς Ἀθῆνες καὶ στὸν Πειραιᾶ, στὰ μαθήματα ποὺ ἔγιναν ἀπὸ τοὺς Ἀνώτερους ἐπόπτες. — Ὅσο γιὰ τὶς δυσκολονόητες λέξεις ἀπὸ τὴν καθαρεύουσα (ἰδίως ἀφηρημένα, ἐπίθετα κτλ.), εἶναι δύσκολο νὰ δοθῆ ἡ τελειωτικὴ λύση ὅσο μᾶς λείπουν πειράματα τοῦ παραστατικοῦ κύκλου τῶν μαθητῶν κάθε ἡλικίας. Γι' αὐτὸ ὅμως τὸ σημαντικὸ ζήτημα θὰ πρέπῃ νὰ γίνῃ ἰδιαίτερος λόγος ἀλλοῦ.

"Ολη μέρα ὁ πατέρας δούλευε. Πότε ἔσπερνε, πότε θέριζε καὶ πότε πάλι δούλευε στὸ ἀμπέλι. Τὸ ἔσκαβε, τὸ κλάδευε καὶ τὸ τρυγοῦσε.

Τὸ βράδυ βράδυ ὁ πατέρας γύριζε στὸ σπίτι· ἐγὼ στεκόμουν στὸ κατώφλι καὶ τὸν περίμενα. Ἔβλεπα τὸ ακύλο μας, τὸν Πιστό, νὰ τρέχῃ κουνώντας τὴν οὐρά του· ἔπειτα ἔβλεπα τὰ βόδια μας σιγὰ σιγὰ νὰ προβαίνουν ἀπὸ τὴν ἄκρη τοῦ δρόμου.

Πίσω ἀκολουθοῦσε ὁ πατέρας κουρασμένος. Μοῦ γελοῦσε ἀπὸ μακριά, κι ἐγὼ ἔτρεχα νὰ τὸν ἀπαντήσω. Μ' ἔπαιρνε τότε ἀπὸ τὸ χέρι καὶ μπαίναμε μαζὶ στὸ σπίτι. Πόσο εὐτυχισμένος ἤμουν!

Πάντοτε ὁ πατέρας μοῦ κρατοῦσε κάτι. Ἂν ἦταν ἄνοιξη, μοῦ ἔφερνε βερίκοκα, κεράσια, ἀχλάδια. Ἔπειτα τὸν Αὔγουστο ἔρχονταν σταφύλια, καὶ ἀργότερα εἴχαμε τὰ ὁλόχρυσα πορτοκάλια. Πάντοτε, ὅτι καὶ ἂν μοῦ ἔδινε, τὸ μισὸ τὸ φύλαγα τῆς Ταση̃ούλας, τῆς ἀδερφούλας μου. Τὴν ἀγαποῦσα πολύ, καὶ ποτὲ ποτὲ δὲ μάλωνα μαζί της.

Τὸ χειμῶνα ἔκανε κρύο καὶ ἔβγαινα ἔξω. Τὸ βράδυ ἀνέβαινα στὰ γόνατα τῆς μητέρας καὶ τῆς ἔλεγα: «Μητέρα, πές μας ἕνα παραμύθι!»

— «Τί παραμύθι, Παῦλο μου;»

— «Ὅ τι θέλεις, μητέρα!»

Ἡ μητέρα ἄφηνε τότε τὸ ἐργόχειρό της, φώναζε καὶ τὴν Ταση̃ούλα μας καὶ ἄρχιζε: Λῶσε τῆς ἀνέμης νὰ γυρίσῃ, παραμύθι ν' ἀρχινίσῃ, Καλησπέρα σας!

Καὶ ἄρχιζε. "Ενα βράδυ μᾶς εἶπε τὸ παραμύθι αὐτό...

(Ἀπὸ τὸ ἀναγνωστικὸ τῆς Β' δημοτικοῦ τῆς Κας Γ. Καζαντζάκη, Οἱ τρεῖς φίλοι).

Ὁ Παπαβασίλης, ὅταν ἤθελε νὰ διαβάσῃ, φοροῦσε τὰ ματογυάλια του κι ἔλεγε: «Ἐ, ἂς εἶναι καλὰ τὰ ματογυάλια μου! Χωρὶς αὐτὰ δὲ θὰ μποροῦσα τώρα νὰ διαβάζω!»

Αὐτὰ τὰ λόγια τ' ἄκουσε μιὰ μέρα ὁ Θάνος ὁ γειτονάς του, καὶ χάρηκε πολύ. Ἦταν εἴκοσι χρονῶν, καὶ δὲν ἤξερε νὰ διαβάσῃ ὁ κακομοίρης! Ὅταν ἦταν παιδί, δὲν ἀγαποῦσε τὸ σχολεῖο.

Ὁ Θάνος εἶπε μὲ τὸ νοῦ του: «Νά, βρῆκα τρόπο νὰ διαβάζω κι ἐγώ».

Καὶ ἀμέσως πῆγε σὲ ἕνα ἐμπορικὸ ν' ἀγοράσῃ ματογυάλια.

Ὁ ἔμπορος ἔδωσε στὸ Θάνο κάμποσα ζευγάρια καὶ τοῦ εἶπε: «Διάλεξε ποιὰ ταιριάζουν στὰ μάτια σου».

Ὁ Θάνος πῆρε ἕνα ζευγάρι ματογυάλια, σκούπισε μὲ τὸ μαντίλι τὰ γυαλιὰ καὶ εἶπε στὸν ἔμπορο: «Ἔχεις κανένα βιβλίο;»

Ὁ ἔμπορος τοῦ ἔδωσε ἕνα βιβλίο. Ὁ Θάνος φόρεσε τὰ ματογυάλια, ἄνοιξε τὸ βιβλίο καὶ δοκίμασε νὰ διαβάσῃ. Κοίταζε, κοίταζε, ἔβλεπε μαῦρα σημάδια, ἁπάνω σὲ ἄσπρο χαρτί, ἀλλὰ τίποτα δὲν καταλάβαινε.

«Λὲ θὰ εἶναι καλὰ τὰ ματογυάλια» εἶπε μὲ τὸ νοῦ του.

Πῆρε ἄλλο ζευγάρι. Καὶ πάλι εἶδε τὰ μαῦρα μικρὰ σημάδια, χωρὶς νὰ νιώθῃ τί λένε. Δοκίμασε ὅλα τὰ ματογυάλια ποὺ εἶχε ὁ ἔμπορος, ἀλλὰ δὲν μπόρεσε νὰ διαβάσῃ.

Στὸ τέλος ὁ ἔμπορος βαρέθηκε καὶ τοῦ λέει: «Λὲ μοῦ λές, πατριώτη, ξέρεις γράμματα;»

— «Ἄμ ἂν ἤξερα γράμματα τί τὰ ἤθελα τὰ ματογυάλια;» εἶπε ὁ Θάνος.

Τότε τοῦ λέει ὁ ἔμπορος: «Τὰ ματογυάλια ποὺ σοῦ χρειάζονται ἐσένα, μόνο στὸ σχολεῖο τὰ πουλοῦν. Ἐκεῖ ἔπρεπε νὰ πᾶς, ὅταν ἦταν καιρός. Ἄνθρωπος ἀγράμματος ξύλο ἀπελέκητο.

(Ἀπὸ τὸ ἀναγνωστικὸ τῆς Β' τοῦ Λ. Κουρτίδη).

«Πὼ πὼ φλόγα! Πὼ πὼ βοὴ ποὺ κάνει ἡ φωτιά: βού, βού, βού! Τί μεγάλη φωτιὰ στὸ τζάκι!

«Βλέπεις, Βάσω, πῶς ἄναψε τώρα ἡ φωτιά;» τῆς εἶπε ἡ Ρήνα.

Ἡ Βάσω ὅμως δὲν ἔβλεπε τίποτα. Εἶχε κλείσει τὰ μάτια, καὶ κοιμόταν πλάγι στὴ γιαγιά.

Ἡ γιαγιὰ καθόταν κοντὰ στὸ τζάκι κι ἔγνεθε μὲ τὴ ρόκα. Κάπου κάπου ἔριχνε κάστανα στὴ φωτιά. Ἡ Ρήνα τὰ γύριζε συχνὰ μὲ τὴν τσιμπίδα, γιὰ νὰ μὴν καπνίσουν. Κι ὁ Ρήγας περίμενε νὰ ψηθοῦν.

Τσάκ! ἔσκασε ἕνα κάστανο καὶ πήδησε ψηλά. Ἡ Βάσω ἄκουσε τὸν κρότο καὶ ξύπνησε. «Τὸ δικό μου εἶναι αὐτό!» εἶπε· ἅπλωσε τὸ χέρι καὶ γύρευε νὰ τὸ πάρῃ.

— «Ὄχι αὐτὸ εἶναι τοῦ Ρήγα» εἶπε ἡ γιαγιά. «Ἔχε ὑπομονή, ἐγγονούλα μου· θἀρθῃ καὶ ἡ σειρά σου».

Τσάκ! ἔσκασε καὶ τὸ κάστανο τῆς Βάσως. Καὶ τί γλυκὸ ποὺ ἦταν!

Βού... βού... γού, φώναζε ἡ φωτιὰ μὲ τὴ μεγάλη φλόγα. Ἡ γιαγιὰ ἔγνεθε καὶ ἄρχισε νὰ λέῃ τὸ παραμύθι: κόκκινη κλωστὴ δεμένη, στὴν ἀνέμη τυλιμένη.

(Ἀπὸ τὸ Ἀλφαβητάρι τῆς συντακτικῆς ἐπιτροπῆς τοῦ κράτους).

...Ἐσὺ ὅμως, Ἀχιλλέα, εἶσαι ὁ πιὸ εὐτυχισμένος ἀπ' ὅλους τοὺς ἥρωες, γιατὶ καὶ ζωντανὸς ὅταν ἤσουν σὲ τιμούσαμε ὅλοι σὰ θεό, καὶ τώρα πάλι στὸν Ἅδη εἶσαι βασιλιὰς τῶν πεθαμένων. Γι' αὐτὸ δὲν πρέπει νὰ λυπᾶσαι ποὺ πέθανες».

Ὁ Ἀχιλλέας μοῦ ἀποκρίθηκε: «Μὴ μὲ παρηγορεῖς γιὰ τὸ θάνατό μου, Ὀδυσσέα. Προτιμοῦσα νὰ δουλεύω σὲ φτωχὸ ἄνθρωπο καὶ νὰ βλέπω τὸ φῶς τοῦ ἥλιου παρὰ νὰ εἶμαι ἐδῶ στὸν Ἅδη βασιλιὰς τῶν πεθαμένων. Ἂς ἀφήσωμε ὅμως αὐτὰ κι ἔλα πές μου, ζῇ ὁ πατέρας μου ἢ πέθανε; Καὶ γιὰ τὸ παιδί μου τί ξέρεις; ἤρθε στὸν πόλεμο; Πολέμησε σὰν ἀληθινὸ παιδί μου;» Ἐγὼ τότε τοῦ ἀποκρίθηκα: «Γιὰ τὰ γεροπατέρα σου τὸν Πηλέα, δοξασμένε Ἀχιλλέα, τίποτα δὲν ξέρω. Γιὰ τὸ γιό σου ὅμως τὸ Νεοπτόλεμο ἔχω πολλὰ νὰ σοῦ πῶ. Ἐγὼ ὁ ἴδιος τὸν πῆρα ἀπὸ τὴ Σκῦρο μὲ πλοῖο καὶ τὸν πῆγα στὴν Τροία. Ἐκεῖ ὅταν εἴχαμε συμβούλια...

Αὐτὰ εἶπε ὁ καλὸς χοιροβοσκὸς καὶ πῆγε στὸ μαντρί κι ἔφερε δυὸ γουρουνάκια. Τὰ ἔσφαξε, τὰ καψάλισε στὴ φωτιά, τὰ ἔκοψε κομμάτια, τὰ πέρασε στὴ σούβλα καὶ τὰ ἔψησε...

«Ἔλα, παιδί μου, ἔλα μέσα, νὰ χαρῇ ἡ καρδιά μου, ποὺ ἤρθες στὴν καλύβα μου μόλις γύρισες ἀπὸ τὸ ταξίδι σου. Τώρα δὲν ἔρχεσαι συχνὰ ἐδῶ ἔξω. Σοῦ ἀρέσει νὰ μένῃς στὴ χώρα καὶ νὰ βλέπῃς τοὺς καταραμένους μνηστῆρες».

Ὁ Τηλέμαχος ἀποκρίθηκε: «Καλέ μου Εὔμαιε, ἐγὼ πάντα σὲ θυμοῦμαι. Καὶ τώρα ἐπίτηδες ἤρθα ἐδῶ, γιὰ νὰ σὲ ἰδῶ καὶ γιὰ νὰ μάθω τί κάνει ἡ μητέρα μου».

— «Ἡ μητέρα σου, παιδί μου, εἶπε ὁ Εὔμαιος, κλαίει κι ἀναστενάζει νύχτα μέρα».

Ὁ Τηλέμαχος ἔδωσε τὸ κοντάρι του στὸν Εὔμαιο κι ὕστερα μπῆκε στὴν καλύβα. Ὁ Ὀδυσσέας ἀμέσως σηκώθηκε καὶ πρόσφερε τὴ θέση του στὸ νέο. Ὁ Τηλέμαχος δὲ δέχτηκε καὶ τοῦ εἶπε...

(Ἀπὸ τὸ ἀναγνωστικὸ τῆς Γ', τὴν Ὀδύσσεια τοῦ Α. Κουρτίδη, Κ. Κονιδάρη, Γ. Καλαρᾶ).

Δείγματα τῆς γλωσσικῆς μορφῆς τῶν παλιῶν ἀναγνωστικῶν.

Σοῦ ὅμως, ὦ Ἀχιλλεῦ, οὐδεὶς ὑπῆρξεν εὐτυχέστερος, διότι καὶ πρότερον ζῶντα σὲ ἐτιμῶμεν ὡς θεόν, καὶ τώρα πάλιν εἰς τὸν Ἅδην εἶσαι βασιλεὺς τῶν νεκρῶν. Διὰ τοῦτο δὲν πρέπει νὰ λυπῆσαι διὰ τὸν θάνατόν σου».

Τότε ἐκεῖνος μοὶ ἀπεκρίθη: «Μὴ μὲ παρηγορῇς διὰ τὸν θάνατόν μου, Ὀδυσσεῦ. Ἐπεθύμουν καλλίτερον νὰ εἶμαι δοῦλος πτωχοῦ ἀνδρὸς καὶ νὰ βλέπω τὸ φῶς τοῦ ἡλίου παρὰ νὰ εἶμαι εἰς τὸν Ἅδην καὶ νὰ ἄρχω τῶν νεκρῶν. Ἀλλ' ἔλα εἰπέ μοι, Ὀδυσσεῦ, τί γίνεται ὁ υἱός μου; Ἦλθεν εἰς τὸν πόλεμον ἢ ὄχι; Περὶ δὲ τοῦ γηραιοῦ πατρός μου τί γνωρίζεις;»

Ἱρὸς τοῦτον ἐγὼ ἀπήντησα: «Περὶ μὲν τοῦ γέροντος πατρός σου, ἔνδοξε Ἀχιλλεῦ, οὐδὲν γνωρίζω· περὶ τοῦ υἱοῦ σου ὅμως Νεοπτολέμου ἔχω πολλὰ νὰ σοὶ διηγηθῶ. Ἐγὼ ὁ ἴδιος τὸν μετέφερα ἐκ τῆς Σκύρου διὰ πλοίου εἰς τὸ ἐν Τροίᾳ ἑλληνικὸν στρατόπεδον. Ἐκεῖ, ὅτε μὲν εἴχομεν συμβούλια...

Ταῦτα εἰπὼν συνέσφιγξε διὰ τοῦ ζωστῆρος τὸν χιτῶνα καὶ μετέβη εἰς τοὺς σταύλους, ὅπου ἦσαν κεκλεισμένοι οἱ χοῖροι. Ἐντεῦθεν δὲ λαβὼν δύο χοιρίδια τὰ ἔσφαξε καὶ ἐκαψάλισεν, ἔπειτα δὲ ἔκοψεν αὐτὰ εἰς τεμάχια καὶ διαπεράσας εἰς τοὺς ὀβελοὺς τὰ ἔψησεν...

«Ἔλα, εἴσελθε, προσφιλὲς τέκνον, ἵνα χαρῶ ὁλοψύχως βλέπων σε ἐλθόντα εἰς τὴν καλύβην μου ἀμέσως μετὰ τὴν ἐπιστροφήν σου ἐκ τῆς ξένης χώρας. Δὲν ἔρχεσαι πλέον εἰς τοὺς ἀγρούς σου καὶ τοὺς βοσκούς σου, ἀλλ' εὐχαριστεῖσαι νὰ μένῃς πάντοτε εἰς τὴν πόλιν καὶ νὰ βλέπῃς τὸ κατηραμένον πλῆθος τῶν μνηστήρων».

Πρὸς αὐτὸν ἀπήντησε τότε ὁ Τηλέμαχος: «Πάτερ μου, θὰ πράξω ὅ τι λέγεις, διότι ἐπίτηδες διὰ σὲ ἦλθον ἐνταῦθα, καὶ διὰ νὰ σὲ ἴδω καὶ διὰ νὰ μάθω παρὰ σοῦ, ἐὰν ἡ μήτηρ μου μένῃ ἀκόμη ἐν τῇ οἰκίᾳ μας ἢ ἐξέλεξεν ἄλλον σύζυγον».

— Ἡ μήτηρ σου, τέκνον μου, ἀπήντησεν ὁ καλὸς χοιροβοσκός, μένει ἀκόμη ἐν τῇ οἰκίᾳ σας, διέρχεται δὲ τὰς ἡμέρας καὶ τὰς νύκτας κλαίουσα καὶ στενάζουσα»...

Ταῦτα εἶπε καὶ ἔλαβε τὸ δόρυ ἐκ τῶν χειρῶν τοῦ Τηλεμάχου· οὗτος δὲ εἰσῆλθεν εἰς τὴν καλύβην. Τότε ὁ Ὀδυσσεὺς ἐσηκώθη, ἵνα παραχωρήσῃ εἰς αὐτὸν τὴν θέσιν του, ἀλλ' ὁ Τηλέμαχος ἠμπόδισεν αὐτὸν εἰπών...

(Ἀπὸ τὸ ἀναγνωστικὸ τῆς Γ', τὴν Ὀδύσσεια τοῦ Γ. Κονιδάρη καὶ Γ. Καλαρᾶ, ἐγκεκριμ. γιὰ τὸ 1905 - 1911, ἔκδ. 1916).

Ὁ Ἴλλας τότε ἀπήντησε: «Τὰ κέρατα δὲν τὰ ἔχει ἡ αἶξ διὰ στολισμόν, ἀλλ' ὡς ὅπλον κατὰ τῶν ἐχθρῶν της. Τὰ δύο μικρὰ ακεπάσματα τῶν ποδῶν της, αἱ δύο χηλαί, δὲν εἶναι δυσδήματα, ἀλλ' ὄνυχες σκληροί. Αὗται χρησιμεύουν πολὺ εἰς τὴν αἶγα. Τῆς προφυλάσσουν τοὺς δακτύλους. Μὲ τὰς χηλὰς αὐτὰς ἐπίσης βοηθεῖται ἡ αἶξ νὰ ἀναρριχᾶται εὐκολώτερον εἰς τὰ βουνά»...

Εἰς τὸ ὄπισθεν μέρος τῆς οἰκίας του ὑπῆρχεν αὐλὴ ἀρκετὰ πλατεῖα. Εἰς μίαν ἄκραν αὐτῆς ὁ κύριος Σταθᾶς ἔκτισε στάβλον καὶ ἔθεσεν ἐντὸς αὐτοῦ τὴν ἀγελάδα καὶ τὸν ὄνον του. Ἀπέναντι τοῦ στάβλου τούτου ἔκτισεν ἕνα μικρὸν περιστερεῶνα καὶ ἔθεσεν ἐντὸς αὐτοῦ ἀλέγα ζεύγη περιστερῶν. Ἐπίσης ἔκτισε καὶ τρεῖς ὀρνιθῶνας διὰ τὰς ὄρνιθας, τὰς χῆνας καὶ τὰς νήσσας του. Ἀλλὰ καὶ τὸν Ἀράπην δὲν ἐλησμόνησεν ὁ κύριος Σταθᾶς. Κατεσκεύασε καὶ δι' αὐτὸν μίαν μικρὰν ξυλίνην κοίτην, διὰ νὰ ἀναπαύεται ἐκεῖ τὴν ἡμέραν. Μετὰ ταῦτα ἤνοιξε καὶ ἓν φρέαρ εἰς τὸ μέσον τῆς αὐλῆς. Πλησίον αὐτοῦ ἐτοποθέτησε διάφορα ὑδροδοχεῖα...

(Ἀπὸ τὸ Ἀλφαβητάριο μέρ. β' τὸ ἐγκεκριμένο γιὰ τὸ 1914 - 1918, 1914).

Εἰς τὴν πάχυνσιν τῶν ὀρνίθων συντελεῖ πολὺ καὶ ὁ περιορισμὸς αὐτῶν. Ἡ εὐκολωτέρα καὶ ταχυτέρα πάχυνσις αὐτῶν γίνεται διὰ βλωμῶν ζύμης ἐξ ἀλεύρου καὶ γάλακτος ἢ ὕδατος, τοὺς ὁποίους εἰσάγομεν καταναγκαστικῶς ἐντὸς τοῦ οἰσοφάγου αὐτῶν τρὶς τῆς ἡμέρας καὶ διὰ κατακλείσεως τῶν ὀρνίθων ἐντὸς στενοῦ καὶ σκοτεινοῦ χώρου. Τρεῖς τὸ πολὺ ἑβδομάδες εἶνε ἐπαρκεῖς διὰ τὴν τελείαν αὐτῶν πάχυνσιν, ἡ δὲ περαιτέρω ἐξακολούθησις τῆς τοιαύτης καταναγκαστικῆς διατροφῆς ἄγει εἰς τὸ ἀντίθετον ἀποτέλεσμα. Ἡ παρ' ἡμῖν κοινὴ ὄρνις ἐκκολάπτει 12 - 15 ᾠά. Τὰ πρὸς ἐκκόλαψιν ᾠὰ πρέπει νὰ εἶνε ἐκλεκτὰ καὶ νωπά. Ταῦτα τίθενται ἐπὶ ἀβαθοῦς καλαθίου ἢ κιβωτίου, ἐπενδυομένου δι' ἀχύρων, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ῥίπτομεν καὶ ὀλίγον τετριμμένον γλυκάνισσον, ὅστις ἐμποδίζει τὴν ἀνάπτυξιν παρασίτων. Ἡ ἐπώασις τῶν ᾠῶν τῆς ὄρνιθος διαρκεῖ...

(Ἀναγνωστικὸ τῆς Ε', τοῦ Μ. Σακελλαροπούλου, Χ. Κυριακάτου, Ἑλ. Ρουσσοπούλου, ἐγκεκριμένο στὰ 1914, τὰ ἔχουν καὶ σήμερα τὰ σχολεῖα).

6. *Ὁ κ. Χατζιδάκις διαφωνεῖ.*

Οὐδεμίαν δὲ φρονοῦμεν, θὰ εἴπῃ ὑπερβολήν, ἂν τις ἰσχυρισθῇ ὅτι ἡ τέως παραμέλησις τῆς λαλουμένης ἡμῶν γλώσσης καὶ δι' αὐτῆς τοῦ πνευματικοῦ θησαυροῦ καὶ βίου τοῦ ἔθνους ἡμῶν ὑπῆρξε τῶν πρώτων αἰτίων τῆς φιλολογικῆς ἡμῶν ατειρώσεως ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις...

Χατζιδάκις, Ἔκθεσις κτλ. 1892.

Ἡ παρὰ τὴν καθαρεύουσαν χρῆσις τῆς δημώδους ἢ δημωδεστέρας καθαρευούσης οὐ μόνον λυπηρὸν δὲν εἶναι, ἀλλὰ καὶ μεγάλως δύναται νὰ συντελέσῃ εἰς μόρφωσιν ἀξιολόγου ἐθνικῆς φιλολογίας, ἂν μόνον τύχῃ δεξιῶν καλλιτεχνῶν... Νὰ συντελέσωμεν εἰς τὴν εὐόδωσιν τοῦ ἔργου αὐτῶν ἀτυχῶς δὲν δυνάμεθα, πάσῃ δ' ὅμως δυνάμει προτρέπομεν αὐτοὺς καὶ παραθαρρύνομεν εἰς τὸν εὐγενῆ ἀγῶνα...

Χατζιδάκις, 1891.

Μέσα στὴ γενικὴ αὐτὴ ἐπιδοκιμασία, μοναδικὴ σχεδὸν ἐξαίρεση ἔκαμε μία ἔντονη πολεμικὴ γιὰ τὴ γλῶσσα τῶν νέων ἀναγνωστικῶν καὶ γενικώτερα γιὰ τὴ γλωσσοεκπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση, ἀπὸ τὸ σημερινὸ Νέστορα τῆς φιλολογικῆς σχολῆς στὸ Ἐθνικό μας Πανεπιστήμιο καὶ καθηγητὴ τριάντα χρόνια τώρα τῆς γλωσσολογίας, συγγραφέα τόσων ἀξιόλογων διατριβῶν γιὰ τὴ μητρική μας γλῶσσα καὶ τὴν ἱστορία της. Ὁ κ. Γεώργιος Χατζιδάκις, εἰσηγητὴς στὸ Σεβαστοπούλειο ἀγῶνα, ποὺ ἱδρύθηκε καθὼς εἶναι γνωστό, στὴν Πόλη καὶ ἐδῶ, μὲ κληροδότημα ἰδιαίτερο καὶ μὲ σκοπὸ νὰ «μέλλει χρησιμεύειν ὡς βραβεῖον εἰς διαγωνισμόν, ὑπὲρ τῆς ἑλλ. γλώσσης»[40], χρησιμοποίησε τὴν ἐπίσημη πανεπιστημιακὴ ἑορτή, καὶ τὴν τελευταία φορὰ ποὺ θὰ μιλοῦσε, καθὼς εἶπε, στὴ ζωή του ἀπὸ τὸ ἐπίσημο ἀκαδημαϊκὸ βῆμα, γιὰ ν' ἀποδοκιμάσῃ στ' ὄνομα τῆς παιδείας τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, καὶ μὲ τὸν τύπο ἔντονης διαμαρτυρίας τὴ λαϊκή μας γλῶσσα, καθὼς ἄρχισε νὰ καθιερώνεται σύμφωνα μὲ τὴ γνώμη, τὴ θέληση, καὶ τὸ πρόγραμμα τῆς σημερινῆς κυβερνήσεως.

Δύο μέρες ἀργότερα, ἐφημερίδα μὲ πλατύτατη κυκλοφορία γνωστοποιοῦσε στὶς τέσσερεις ἄκρες τοῦ ἑλληνισμοῦ ὁλόκληρη τὴ σχετικὴ περικοπὴ ἀπὸ τὴν εἰσήγηση τοῦ Σεβαστοπουλείου σὲ ἑφτὰ πυκνοτυπωμένες στῆλες, μαζὶ μὲ τὴν εἰκόνα τοῦ κ. Γ. Χατζιδάκι, καὶ μὲ τὸν ἐρεθιστικὸ τίτλο: «Ἡ ἔντονος διαμαρτυρία τοῦ κ. Γ. Ν. Χατζιδάκι, ἐναντίον τῆς νομοθετουμένης γλωσσικῆς μεταρρυθμίσεως. Καταγγέλλω αὐτοὺς ὅτι παραβαίνουν τὰς ἐπιθυμίας τῆς κυβερνήσεως»[41].

Ἡ συζήτηση ποὺ εἶχε γίνει τὴν ἴδια νύχτα στὴ Βουλή, ἔδωσε εὐκαιρία στὸν πρωθυπουργὸ ν' ἀναιρέσῃ τὶς γλωσσικὲς θεωρίες τοῦ καθηγητὴ τῆς γλωσσολογίας καὶ νὰ δικαιώσῃ τὴν κεντρικὴ ὑπηρεσία τοῦ ὑπουργείου τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς Δημοσίας ἐκπαιδεύσεως. Ὁ κ. Χατζιδάκις, εἶπε ἐπιγραμματικὰ ὁ κ. πρωθυπουργός, εἶναι σοφὸς καθηγητὴς κι εἶναι τὸ ἀγλάισμα τοῦ ἑλληνικοῦ Πανεπιστημίου, μὰ διαρκῶς ἀντιφάσκει μὲ τὶς γνῶμες του καὶ δὲν εἶναι ὁ ἁρμόδιος νὰ ἔχῃ γνώμη στὸ γλωσσικὸ ζήτημα. Ἡ κεντρικὴ ὑπηρεσία τοῦ ὑπουργείου τῆς Παιδείας ἐφαρμόζει τὸ κυβερνητικὸ γλωσσοεκπαιδευτικὸ πρόγραμμα...

Μὲ τὴν ἄμεση καὶ ἀποφασιστικὴ κυβερνητικὴ ἐπέμβαση ἔκλεισε

---

[40] Βλ. Τριανταφυλλίδη, Ἡ γλῶσσα μας στὰ χρόνια κτλ. § 57, Δελτίο τ. 6, σ. 114.

[41] Ἐλεύθερος τύπος, 3 Ἀπρ. 1918, σ. 1, στήλη 1 - 6, σ. 2, στ. 1.

γιὰ τὸ κράτος ἡ γλωσσικὴ συζήτηση ποὺ ἀπειλοῦσε νὰ ξαναρχίση, καὶ ἀποφύγαμε καὶ τὸν ἐρεθισμὸ ποὺ πήγαινε νὰ γεννήση ἡ ἀπροσδόκητη δημοσιογραφικὴ ἐπιχειρηματολογία τοῦ κ. Χατζιδάκι. Ἔλειψε ὅμως ὡς τώρα ἡ ἐπιστημονική της ἀνασκευὴ καὶ ἡ ἀποκατάσταση τῆς ἀλήθειας σχετικὰ μὲ τὴ γλῶσσα τῶν νέων ἀναγνωστικῶν. Κι ἐπειδὴ καὶ ὁ ἐπικριτὴς κατέχει στὴν κοινωνία ἐξαιρετικὴ ἀκαδημαϊκὴ θέση, ποὺ θὰ ἔφτανε καὶ μόνη της αὐτὴ νὰ παραπλανήση τοὺς ἀνίδεους, κι ἐπειδὴ τὸ ζήτημα τῆς σχολικῆς γλώσσας, καθὼς σήμερα καθιερώνεται σύμφωνα μὲ τὸ κυβερνητικὸ πρόγραμμα καὶ τὸ νόμο «περὶ διδακτικῶν βιβλίων», εἶναι σπουδαιότατο, κι ἐπειδὴ ἀκόμη κατηγορήθηκε ἡ ὑπηρεσία τοῦ ὑπουργείου πῶς δὲν ἔκαμε τὸ καθῆκον της, γι' αὐτὰ ὅλα νομίζω σωστὸ ν' ἀνασκευαστοῦν ἀπὸ τὶς στῆλες τοῦ Δελτίου οἱ οὐσιαστικώτερες ἀπὸ τὶς κατηγορίες τοῦ κ. Χατζιδάκι. Αὐτὲς εἶναι οἱ ἀκόλουθες: (α) ἡ κυβέρνηση δὲν εἶχε σκοπὸ νὰ καθιερώση τὴ δημοτικὴ γλῶσσα· (β) γίνεται ἡ προσπάθεια ἀπὸ τὴν κεντρικὴ ὑπηρεσία τοῦ ὑπουργείου νὰ ἐφαρμοστῆ τὸ νέο γλωσσοεκπαιδευτικὸ πρόγραμμα ὕπουλα καὶ καιροσκοπικά, ὅλο καὶ σὲ πλατύτερη σφαῖρα καὶ σὲ μεγαλύτερη κλίμακα· (γ) ἡ δημοτικὴ τῶν ἀναγνωστικῶν δὲν εἶναι γλῶσσα ποὺ ὑπάρχει, οὔτε μπορεῖ γραμματικὴ νὰ κανονίση μιὰ γλῶσσα πρὶν τὴ διαμορφώση καὶ τὴν καθιερώση ἡ χρήση στὴν κοινωνία καὶ μέσα στὸ σχολεῖο, (δ) ἐφαρμόζεται ὀρθογραφία στραβή.

Παράλληλα μὲ τὴν κριτικὴ αὐτὴ καὶ τὴν ἀπόλυτη ἄρνηση τοῦ γλωσσικοῦ τύπου τῶν ἀναγνωστικῶν, ὁ κ. Χατζιδάκις ἀντιτάσσει τὴ δική του θεωρία γιὰ τὴ γλῶσσα τῶν πόλεων καὶ κωμοπόλεων τῆς Ἑλλάδας καὶ τῆς Τουρκίας, καθὼς τὴ μιλοῦν «εἰς τὰς ἀρίστας καὶ ἐπισημοτάτας οἰκίας» οἱ «καλῶς ἀνατεθραμμένοι», ποὺ μόνη αὐτὴ μπορεῖ νὰ «συνάψῃ εἰς ἓν ἐθνικὸν σύνολον» ὅλους τοὺς πανταχοῦ ἑλληνόπαιδας, καὶ ποὺ ἔχει βέβαια διάφορες βαθμίδες καὶ ποικιλίες «ὡς πρὸς πολλὰς λέξεις καί τινας τύπους» ἅμα τὴχρησιμοποιοῦμε «ἐν ταῖς αἰθούσαις», στὸ διήγημα, στὴ βουλὴ καὶ στὰ δικαστήρια, στὶς ἐφημερίδες καὶ στὴν ἐπιστήμη. Ἔπρεπε τὶς παραλλαγὲς αὐτὲς «ἂν ἐσωφρονοῦμεν» νὰ τὶς μοιράσωμε στὶς ἕξι τάξεις τοῦ δημοτικοῦ καὶ τὰ διδαχτικά του βιβλία καὶ νὰ καθιερώσωμε ἔτσι στὴν α' καὶ στὴ β' δημοτικοῦ «τὴν τῶν αἰθουσῶν (οὐχὶ τὴν τῶν μαλλιαρῶν)», στὴν γ' καὶ τὴν δ' «τὴν τοῦ διηγήματος καὶ τῶν ἐφημερίδων», «καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς». Σύμφωνα ἄλλωστε μὲ ὅσα εἶπε καὶ ὁ Κοραῆς, ἀπὸ δύο πράματα ποὺ λέμε «ἐν ταῖς συναναστροφαῖς ἡμῶν ἐκ παραλλήλου»

πρέπει νὰ προτιμοῦμε τὸ ἀρχαϊκώτερο· τὴ γλῶσσα τῶν «καλῶς ἀνατεθραμμένων» «παρὰ πᾶσι τοῖς λαοῖς... διδάσκονται τὰ παιδία ἐν τοῖς δημοτικοῖς σχολείοις» καὶ τοὺς ἐπιβάλλεται μάλιστα «ὡς νέα ξένη γλῶσσα», ἅμα τὰ παιδιὰ αὐτὰ μιλοῦν σπίτι τους γλῶσσα διαφορετική. Εἶχε «συστήσει» [ὁ κ. Χατζιδάκις] ν' ἁπλοποιηθῇ ἡ καθαρεύουσα, «τὴν ἁπλοποίησιν καθόλου τοῦ γραπτοῦ ἡμῶν λόγου», «προτοῦ γεννηθῶσιν ἴσως οἱ ἱπποτικοὶ αὐτῆς [ἔτσι] σήμερον ὑπερασπισταί», καὶ αὐτὸ εἶχε γίνει· «εἶχε δὲ εἰσχωρήσει (ἡ ἁπλοποίησις), ὡς κοινῶς ὁμολογεῖται» παντοῦ—καὶ στὶς ἐφημερίδες καὶ ἀλλοῦ, «εἰς τὴν ἄλλην ποικίλην χρῆσιν καὶ μάλιστα εἰς τὰ διδακτικὰ βιβλία, τὰ ἀλφαβητάρια, ἀναγνωσματάρια κλπ., καὶ πάντες μετὰ χαρᾶς ἐβλέπομεν τὴν καθ' ἑκάστην ἡμέραν ἐπίδοσιν αὐτῆς»—ὥσπου τώρα χάλασαν ὅλα αὐτὰ μὲ τὴ μεταρρύθμιση ποὺ προσπαθεῖ νὰ ἐπιβάλη ἡ «αἵρεσις» «τῶν νέων τούτων σχολαστικῶν τῆς δημοτικῆς». Ἄλλωστε, ἐκτὸς ἀπὸ τὴ γλῶσσα αὐτή, [τὴν καθαρεύουσα ποὺ ἁπλοποιήθηκε καὶ ἁπλοποιεῖται], δὲν ὑπάρχει πιὰ σήμερα ἄλλη γλῶσσα κοινή, καὶ αὐτὸ μπορεῖ νὰ τὸ πῇ [ὁ κ. Χατζιδ.], μὲ περισσότερο ἐπιστημονικὸ κῦρος ἀπ' ὅτι θὰ εἶχαν «οἱ διατεινόμενοι τὰ ἐναντία ἢ καὶ πᾶς ἄλλος».

Θὰ ἐξετάσω μὲ τὴ σειρὰ πρῶτα τὸ ἀρνητικὸ μέρος τῆς κριτικῆς αὐτῆς. Εἶναι σωστὲς οἱ παραπάνω κατηγορίες γιὰ τὴν κοινὴ γλῶσσα ποὺ καθιερώνεται τώρα στὸ δημοτικὸ σχολεῖο; Εἶναι ἀλήθεια πῶς παρουσιάζει τέτοια ἀντίθεση καὶ τόσες διαφορὲς ἀπὸ τὴ σημερινὴ προφορικὴ καὶ λογοτεχνικὴ χρήση, πῶς ἔχει λέξεις καὶ τύπους σπάνιους καὶ ἀσυνήθιστους στὴ γλῶσσα τῶν «καλῶς ἀνατεθραμμένων», τῶν ἐφημερίδων καὶ τῶν τελευταίων ἀναγνωστικῶν στὴν καθαρεύουσα, ποὺ μὲ τόση χαρὰ ἔβλεπε τὴ γλῶσσα τους ὁ κ. Χατζιδάκις, καθὼς ὁ ἴδιος ὑπογραμμίζει, νὰ γίνεται κάθε μέρα ὅλο καὶ πιὸ ἁπλή; Καὶ ἀκόμη εἶναι ἀλήθεια πῶς μὲ τὰ νέα ἀναγνωστικὰ τὰ «παιδία τῶν ὁπωσδήποτε μορφωμένων» θὰ μαθαίνουν γλῶσσα «ἥτις διαφέρει πολὺ περισσότερον ἢ ἡ μητρικὴ αὐτῶν ἀπὸ τῆς τῶν ἡμετέρων βιβλίων»—τὴν καθαρεύουσα;

Ἔπειτα θὰ ἐρευνήσω τὴ *θέση* τῆς κριτικῆς αὐτῆς τοῦ κ. Χατζιδάκι, τὴ θεωρία του γιὰ τὴ γλῶσσα ποὺ πρέπει νὰ γράφωμε καὶ γενικὰ τὴ θετική του συμβολὴ γιὰ νὰ διαμορφωθῇ στὴν Ἑλλάδα μιὰ ἐθνικὴ κοινὴ γλῶσσα.

Εἶναι ἀλήθεια πῶς ἡ κριτικὴ αὐτὴ τῆς νέας σχολικῆς γλώσσας ἔχει δημοσιευτῆ μὲ τὶς ὑπογραφὲς καὶ ἄλλων δύο καθηγητῶν στὸ Πανεπιστήμιο, τοῦ κ. Α.

Σκιᾶ καὶ τοῦ κ. Μ. Εὐαγγελίδη, κι ἔτσι παίρνει μεγαλύτερο κῦρος. Ὅποιος ὅμως ξέρει μερικὰ ἔθιμα ἐπιστημονικὰ στὴν Ἑλλάδα δὲ θὰ δώση σ' αὐτὸ καμία σημασία, οὔτε θὰ παραξενευτῆ πῶς ἐπιστήμονες ἀκαδημαϊκοὶ συνυπογράφουν διατριβὲς πού—ἐκτὸς ἴσως ἀπὸ μιὰ κεντρικὴ ἄρνηση, τὴν ἄρνηση γιὰ κάθε γλωσσικὴ μεταρρύθμιση—εἶναι τόσο ἀντίθετες μὲ τὶς δικές τους ἰδέες. Γιατὶ ὄχι μόνο ὁ κ. Σκιᾶς, καθὼς εἴδαμε (κεφ. 4), βρίσκεται σὲ ριζικὴ διαφωνία μὲ τὸν εἰσηγητὴ τοῦ τελευταίου Σεβαστοπουλείου ὡς πρὸς τὴ γλωσσική του ἰδεολογία, μὰ καὶ ὁ κ. Εὐαγγελίδης μὲ ὅσα ἔχει διακηρύξει παρουσιάστηκε πάντοτε στὸ ἑλληνικὸ κοινὸ ἔμμεσα ἢ καὶ ἄμεσα σημαντικὰ ἀντίθετος τοῦ συναδέρφου του, σ' ἐποχὴ μάλιστα ποὺ ὁ τελευταῖος δὲν εἶχε ἀκόμη διατυπώσει τόσο ἀπερίφραστα τὴ συμπάθειά του στὶς ἰδέες τοῦ δημοτικισμοῦ, πραγματοποιημένου πιὰ σήμερα.

Καθὼς ὅμως εἶπα, ἔχομε ἐδῶ μιὰ ἐπιστημονικὴ συνήθεια, ποὺ ὅσο κιὰν εἶναι ἀδικαιολόγητη δὲν ἔχει καμιὰ οὐσιαστικὴ σημασία. Ἔτσι καὶ στὰ 1909 ὁ ἴδιος ὁ κ. Χατζ. εἶχε συνυπογράψει τὴν εἰσήγηση τοῦ Μιστριώτη στὸ Σεβαστοπούλειο ποὺ ἔλεγε περιφρονητικὰ γιὰ τὸν Ἐρωτόκριτο πὼς κοσμεῖ «τὰς βιβλιοθήκας τῶν θεραπαινίδων» (Β' κρίσις, σ. 8). Αὐτὸ ὅμως δὲν ἐμπόδισε τὸν κ. Χατζ. νὰ μιλήση ὁ ἴδιος ἀλλοῦ ἐπαινετικὰ γιὰ τὸ μοναδικό μας αὐτὸ ἔπος, καὶ νὰ συνεργαστῆ μάλιστα στὴν τελευταία μεγάλη ἔκδοση τοῦ κ. Ξανθουδίδη μὲ ἰδιαίτερη μελέτη «περὶ τῆς γλώσσης καὶ τῆς γραμματικῆς τοῦ Ἐρωτοκρίτου» [42]. Ἔτσι καὶ ὁ κ. Εὐαγγελίδης, ἂν καὶ συνυπογράφει τώρα τὶς νέες, δημοτικιστικώτερες θεωρίες τοῦ κ. Χατζιδάκι, ἔδινε ἄλλοτε ἀφορμὴ νὰ γραφοῦν τ' ἀκόλουθα σὲ συνέντευξη καθημερινῆς ἐφημερίδας: «Νὰ τιτλοφορήσετε τὸ ἄρθρον σας, μοῦ εἶπε ἡ κυρία (Εὐαγγελίδου) ὁ Πρωτεὺς τοῦ πανεπιστημίου' μάλιστα, ἐπειδὴ ὁ κ. Γ. Χατζιδάκις εἶνε πότε στὸ καρφὶ καὶ πότε στὸ πέταλο, ὅπου φκιάση καὶ ὅπου χαλάση, ἄνθρωπος ποῦ δὲν ἔχει ἕνα ὡρισμένο χαρακτῆρα. Μὰ εἶνε δημοτικιστὴς ἢ τῆς καθαρευούσης; ἂς μᾶς πῆ ἐπιτέλους».—«Αὐτὸς δὲν εἶνε δημοτικιστής, ἐπενέβη λέγων ὁ κ. Εὐαγγελίδης, αὐτὸς εἶνε ὁ μαλλιαρότερος τῶν μαλλιαρῶν. Δὲν παίρνετε νὰ δῆτε τὰ συγγράμματά του; Τί νὰ σᾶς πῶ περισσότερα ἀπὸ αὐτὰ ποῦ σᾶς εἶπα».—«Ἀκοῦς ἐκεῖ, εἶπεν ἡ κυρία ἐγειρομένη μὲ πολλὴν ἀγανάκτησιν, ἀκοῦς ἐκεῖ νὰ ἐπιθυμοῦν νὰ ἀποβάλωμεν τὴν χρυσοῦφαντον πορφύραν τῆς καθαρευούσης διὰ νὰ περιβληθῶμεν τὰ ράκη τῆς δημώδους!» Ἡ γλωσσικὴ ἐπανάστασις. Τί λέγουν διὰ τὸν κ. Χατζιδάκιν. Ἡ γνώμη τοῦ κ. Εὐαγγελίδου. Ὁ Πρωτεὺς τοῦ πανεπιστημίου, Ἀκρόπολις 15 Μαΐου 1908.

---

[42] Ἀπὸ πέρσι ὡς τώρα ποὺ τυπώνεται ἡ μελέτη αὐτή, ἰδίως ἀφοῦ κυκλοφόρησαν καὶ τὰ νέα ἀναγνωστικὰ τῆς Γ' δημοσιεύτηκαν σ' ἐφημερίδες καὶ περιοδικὰ καὶ μερικὲς ἄλλες μελέτες γιὰ τὴ νέα σχολικὴ γλῶσσα. Ἀξίζει νὰ σημειωθοῦν ἐδῶ οἱ ἀκόλουθες: Ζαμάγη, Τὰ μαθήματα τῶν Ἀνωτέρων ἐποπτῶν τῆς Δημ. ἐκπαιδεύσεως, Ἐκπαιδευτικὴ ἐπιθεώρησις 1 (1917—1918) 272 ἀ., Μία ἐπιστολὴ περὶ τῶν μαθημάτων τῶν Ἀνωτέρων ἐποπτῶν, Ἐκπαιδ. ἐπιθ. 2 (1919) 15 ἀ., Γραμτικὰ ζητήματα ἴ. μ., σ. 110 ἀ., Φλέγοντα ἐκπαιδευτικὰ ζητήματα, ἴ. μ., σ. 91. Παλαμᾶ, Δημοτικισμός, Νέος αἰὼν τόμ. 1 (1918-19) 268-273. Παπαζαχαρίου, Τὸ ζήτημα τῶν ἀναγνωστικῶν βιβλίων. Τὸ παιδαγωγικὸν μέρος καὶ ἡ γλῶσσα.

§ 7. *Ποιὰ γλῶσσα καθιερώνεται ἀπὸ τὴν κυβέρνηση.*

Δὲν θὰ κάμωμεν συμβιβασμούς... Εἴπον καθαρὰ ὅτι εἰς τὸ δημοτικὸ σχολεῖὸ θὰ ἔχωμε τὴ δημοτικὴ γλῶσσα. *Βενιζέλος, στὴ Βουλή, 1918.*

Ποιὰ γλῶσσα ζήτησε ἡ κυβέρνηση νὰ καθιερώση στὰ δημοτικά μας σχολεῖα; Ὄχι τὴ γλῶσσα ποὺ παρουσιάζουν τὰ νέα ἀναγνωστικά, ὑποστηρίζει ὁ κ. Χατζιδάκις. Ἡ γλωσσική τους μορφὴ δὲν ἀνταποκρίνεται στὸ κυβερνητικὸ πρόγραμμα, οὔτε εἶναι ἐκείνη ποὺ εἶχε στὸ νοῦ του ὁ νομοθέτης. Ὄχι ἡ δημοτικὴ μὲ τὰ πρότυπα τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν, ὄχι ἡ δημοτικὴ καθὼς ἐξελίχτηκε μὲ τὴ φιλολογική της καλλιέργεια στὶς τελευταῖες δεκαετηρίδες, ὄχι ἡ δημοτική, στὴν ἔννοια ποὺ ἔχει κρυσταλλωθῆ πιά—μ' ὅλες τὶς ἀοριστίες ποὺ μένουν ἀκόμη σὲ λεπτομέρειες—σὲ ὅσους παρακολούθη-

Ἐμπρὸς 10 Φεβρ. 1919. Ζηρογιαννοπούλου, Ἡ ἐκπαιδευτικὴ μεταρρύθμισις καὶ τὰ νέα ἀναγνωστικά, Ἐκπαιδευτικὸς ἐρευνητὴς 1919, ἀρ. 37 κ. ἀ. Τὰ ἐγκριθέντα ἀναγνωστικά, Ἐκπαιδ. ἐρευνητὴς 1919, ἀρ. 31. Κοντὰ σ' αὐτοὺς ἔγραψαν καὶ πολλοὶ ἄλλοι, λέγοντας συνοπτικώτερα τὴ γνώμη τους, καὶ τὶς περισσότερες φορὲς κρίνοντας εὐνοϊκὰ τὴ γλωσσικὴ μορφὴ τῶν νέων ἀναγνωστικῶν, καὶ γενικὰ τὴ γλωσσοεκπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση. Ἐδῶ θὰ χαρακτηρίσω σύντομα τὶς ἀρκετὰ διεξοδικὲς ἐπικρίσεις τῶν δύο ἐκπαιδευτικῶν ποὺ ἀναφέρω παραπάνω.

Ὁ κ. Παπαζαχαρίου, δάσκαλος ὁ ἴδιος, στέκεται σ' ἐντελῶς μιστριώτικη ἀκόμη ἀντίληψη, ἀφοῦ φαντάζεται χυδαῖες τὶς λέξεις *γαβγίζω, μουλάρι ἀγκλίτσα, σκαντζόχοιρος*, καὶ πιστεύει πὼς μὲ τὸ νὰ γράψουν στὴ δημοτικὴ «οἱ κ. συγγραφεῖς [τῶν Ψηλῶν βουνῶν] κατήργησαν τὴν γραμματικήν, σχηματίζοντες τοὺς διαφόρους τύπους μὲ τὴν ἐλευθερίαν τοῦ τσομπάνη καὶ μανάδη' ἑπομένως εἰς οὐδένα κανόνα, εἰς οὐδὲν μέτρον ὑπόκειται ἡ γλῶσσα τοῦ βιβλίου». Τὸ περίεργο εἶναι πὼς γιὰ τὴ γλῶσσα ἀκριβῶς τῶν Ψηλῶν βουνῶν ἦτον ἐντελῶς ἀντίθετη ἡ γνώμη τῶν κριτῶν τους στὸ Ἐκπαιδευτικὸ συμβούλιο («ἡ γλῶσσα ἐξ ἄλλου τοῦ βιβλίου εἶναι ἀρίστη δημοτική» (Ἀμψας), «ἡ γλῶσσα φαίνεται σχεδὸν πανταχοῦ ἡ πρέπουσα» (Τραυλαντώνης). Ἀντίθετη ὅμως γνώμη γιὰ τὴ γλῶσσα τῶν ἀναγνωστικῶν γενικὰ εἶχε καὶ ὁ ἄλλος κριτικός, ὁ κ. Ζαμάνης, ποὺ τὴ βρῆκε ὅμως, ἀντίθετα μὲ τὸν κ. Παπαζαχαρίου, μὲ τὸ παράπανω κανονισμένη σύμφωνα μὲ τοὺς γραμματικοὺς κανόνες τῆς δημοτικῆς. Γενικώτερα, γιὰ τὶς ἐπιφυλάξεις καὶ ἀντιρρήσεις, διαμαρτυρίες καὶ παρεξηγήσεις, ποὺ ὅλο καὶ ἀφθονώτερες παρουσιάστηκαν στ' ἀλλεπάλληλα δημοσιεύματα τοῦ κ. Ζαμάνη δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ γίνῃ ἐδῶ συστηματικὰ λόγος. Ἡ κριτική του δὲ βρίσκεται στὸ ἴδιο ἐπίπεδο μὲ τοῦ κ. Παπαζαχαρίου, τὴ χαρακτηρίζει ὅμως μιὰ *ἀόριστη καὶ συστηματικὴ σχεδὸν ἄρνηση*, ἰδίως ὅσο προχωροῦμε στὴν πολεμικὴ τῶν νεώτερών του διατριβῶν, χωρὶς νὰ φαίνεται καλὰ καλὰ τί θέλει καὶ σὲ ποιὰ *θετικὴ βάση* στηρίζεται ὁ ἐπικρητής, ὥστε νὰ κριθῆ δικαιότερα ἡ δική του ἄποψη. Τὴ βάση αὐτὴ δὲν τὴ βρίσκομε ὄχι μόνο ὅταν ἀποβλέψωμε στὴ γλῶσσα ποὺ γράφει ὁ ἴδιος ἢ οἱ συνεργάτες του

σαν τὴν καλλιέργειά της ἢ συνεργάστηκαν γιὰ δεκαετηρίδες ν' ἀνυψωθῆ ἡ λαϊκὴ γλῶσσα καὶ νὰ πάρη τὴ θέση της καὶ μέσα στὸ σχολεῖο, ἀλλὰ μιὰ ἄλλη δημοτική, δημοτικὴ καθαρεύουσα, ἡ ὁμιλουμένη ἐν ταῖς πόλεσιν ἐν ταῖς αἰθούσαις ἡμῶν, εἰς τὰς ἀρίστας καὶ ἐπισημοτάτας οἰκίας ὑπὸ τῶν καλῶς ἀνατεθραμμένων, ἐν ᾗ ὀνειρευόμεθα[43], μιὰ γλῶσσα δηλαδὴ μὲ δοτικὲς καὶ ἀναδιπλασιασμοὺς καὶ μὲ τὴν ὕπ' γιὰ ποιητικὰ αἴτια, ποὺ κάτω ἀπὸ τὸ καινούριο της ὄνομα θὰ διαιωνίση καὶ ὕστερ' ἀπὸ τὴ γλωσσικὴ ἐπανάσταση μέσα στὸ δημοτικὸ σχολεῖο τὸ μαρτύριο ἑκατὸν ὁλόκληρων χρόνων.

«Καὶ ἐρωτῶμεν εἶναι τὸ ἀλφαβητάριο καὶ τὰ ἀναγνωστικὰ βιβλία, ὅσα μέχρι τοῦδε ἐξεδόθησαν ὑπὸ τὰς ὁδηγίας τῆς αἱρέσεως, γεγραμμένα εἰς τὴν κοινὴν καὶ συνήθη ὁμιλουμένην ὑφ' ἡμῶν γλῶσσαν;... Διὰ πάντα ταῦτα καταγγέλλω αὐτοὺς ὅτι παρέβησαν καὶ παραβαίνουσι τὰς ἐπιθυμίας τῆς σεβαστῆς Κυβερνήσεως καὶ δὲν ἐκτελοῦσιν εὐσυνειδήτως τὴν ἀνατεθεῖσαν αὐτοῖς ἐντολήν. Ἡ σεβ. Κυβέρνησις ἁπλῶς ἐσκόπει τὴν διδασκαλίαν τῆς γλώσσης τῆς λαλουμένης ἐν ταῖς πόλεσιν, ἐν ταῖς αἰθούσαις ἡμῶν ὑπὸ τῶν καλῶς ἀνατεθραμμένων τάξεων, ὡς ὁ Κοραῆς ὥρισεν, καὶ δὴ τὴν ἁπλοποίησιν καθόλου τοῦ γραπτοῦ ἡμῶν λόγου... Ἀλλ' ἐνῷ ἡσύχως, ἀθορύβως καὶ ὁμαλῶς ἐπραγματοποιεῖτο ἅμα μὲν ἡ ἁπλοποίησις ἅμα δὲ ἡ κατάκτησις καὶ ἡ πανταχοῦ εἰσχώρησις τῆς πράγματι λαλουμένης γλωσσικῆς μορφῆς, αἴφνης γίνεται ἡ ἐπιδρομὴ τῆς αἱρέσεως, διαιρεῖ τοὺς διδασκάλους καὶ τὸ ἔθνος καὶ φέρει τὴν σημερινὴν ταραχήν, καὶ καταδικάζει εἰς ἀμάθειαν τὴν διδασκομένην νεολαίαν...»

Αὐτὸ ὅμως δὲν εἶναι ἀλήθεια.

[43] Χατζ., Ἐκθ. Σεβαστ. σ. 20. Πδ. ἀκόμη τοῦ ἴδ., Πάτρια 29 Ἰαν. 1905, κ. ἀ. φύλλα, καὶ Ἀπάντησις εἰς Κρουμβάχερ.

Ἂν θέλωμε νὰ ξέρωμε ποιὰ γλῶσσα καθιέρωσε τὸ κυβερνητικὸ πρόγραμμα τὸ μαθαίνομε ἀπ' ὅλες τὶς ἐπίσημες καὶ ἀνεπίσημες πράξεις ποὺ προηγήθηκαν ἀπὸ τὴν κυβερνητικὴ ἀπόφαση, ἢ καὶ ποὺ τὴ συνώδευαν, ἀκόμη καὶ ἀπὸ τὸν ἀπερίφραστο γνωστὸ δημοτικισμὸ τοῦ πρωθυπουργοῦ, ποὺ εἶναι ὁ πρῶτος καὶ κύριος εἰσηγητὴς τῆς εἰσαγωγῆς τῆς δημοτικῆς. Ἀπὸ παντοῦ φαίνεται καθαρά, πὼς δὲν ἦταν ποτὲ ὁ λόγος νὰ καθιερωθῆ μιὰ ἁπλοποιημένη τάχα καθαρεύουσα, καθαρεύουσα ὅμως πάντα—γι' αὐτὴν ἄλλωστε ὁ ἴδιος ὁ κ. ἐπικριτὴς ὁμολογεῖ πὼς «εἶχε δ' αὕτη εἰσχωρήσει, ὡς κοινῶς ὁμολογεῖται, καὶ εἰς τὴν δημοσιογραφίαν καὶ εἰς στὴν ἄλλην ποικίλην χρῆσιν καὶ μάλιστα εἰς τὰ διδακτικὰ βιβλία, ἀλφαβητάρια, ἀναγνωσματάρια κτλ.» — ἀλλὰ γιὰ κάτι ξεχωριστὸ καὶ σημαντικὰ ἀντίθετο: τὸ γλωσσικὸ τύπο, ποὺ ἔχει πιὰ διαμόρφωσει ἡ σύγχρονη λογοτεχνία, καὶ ποὺ διατηρεῖ βάση καὶ θεμέλιο τὴ γλῶσσα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ.

Ἡ δημοτικὴ καθαρή, ἀλλὰ μὲ κάποια προσοχή, καὶ ἄλλοτε καὶ τελευταῖα κήρυξε ὁ κ. Βενιζέλος πὼς εἶναι ἀνάγκη νὰ καθιερωθῆ στὸ σχολεῖο[44], καὶ νιώθοντας βαθύτατα τὴν σημασία τῆς καινοτομίας

[44] Ὁ Βενιζέλος μίλησε διεξοδικὰ γιὰ τὸ ζήτημα αὐτὸ σὲ μέλη ἀπὸ τοὺς φιλολογικοὺς δημοτικιστικοὺς συλλόγους στὴν Ἀλεξάντρεια τῶν «Γραμμάτων» καὶ τῆς «Νέας ζωῆς», ὅταν εἶχε ταξιδέψει στὴν Αἴγυπτο, στὰ 1914. Ἀποσπάσματα σχετικὰ ἀπὸ τὶς ὁμιλίες ἐκεῖνες εἶχαν καταχωριστῆ στὴ «Νέα Ζωὴ» 9 (1914) 379, καὶ στὴν ἀλεξαντρινὴ ἐφημερίδα «Τὰ νέα» (15 Ἀπρ. 1915). Ἀπὸ τὸ Δελτίο 5 (1915) σ. 133 ξαναπαραθέτω ἐδῶ τ' ἀκόλουθα κομμάτια:

«Χρειάζεται κάποια ἐφεκτικότης εἰς τακτικήν. Ἀλλὰ προκειμένου περὶ τῆς παιδαγωγικῆς ἀπόψεως τοῦ ζητήματος εἶμαι ὑπὲρ τῆς εἰσαγωγῆς τῆς ἀμιγοῦς δημοτικῆς εἰς τὰ δημοτικὰ σχολεῖα».

«...Γνωρίζετε πολὺ καλὰ πόσον βραδέως εἰσχωρεῖ καὶ ἐπιβάλλεται μιὰ ἰδεολογία, ἔστω καὶ ἡ πλέον ἀναμφισβήτητα ἀληθινή. Διὰ τοῦτο εἶμαι ὑπὲρ τῆς μετριοπαθείας καὶ τῆς πολιτικῆς μεθόδου διὰ τὴν διάδοσιν τῆς δημοτικῆς γλώσσης. Πρέπει νὰ λάβωμεν ὑπ' ὄψει τὸ παραμορφωμένον αἴσθημα τῶν πολλῶν, τὴν συνήθειαν, τὴν παράδοσιν. Εἶναι ἐμπόδια ποὺ πρέπει πολὺ νὰ λογαριασθοῦν. Ἐγὼ εἶμαι δημοτικιστής. Ἤμην ἐν πεποιθήσει ἀνέκαθεν τοιοῦτος. Ἐπερίμενα ν' ἀποκτήσω γόητρον καὶ κῦρος ἐπὶ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ διὰ ν' ἀπευθυνθῶ πρὸς αὐτὸν καὶ νὰ τοῦ φωνάξω ἀπερίφραστα πόσον παρασύρεται καὶ ἀπατᾶται ὑπὸ τῶν δημαγωγῶν, ὅταν στιγματίζῃ ὡς προδότας ἐκείνους ποὺ τοῦ μανθάνουν τὴν πραγματικὰ ἐθνικήν του γλῶσσαν, ὅταν κλοτσᾶ τὴν ἀληθινήν του φιλολογίαν. Καὶ ὅτε μοῦ ἐπεβάλλετο τὸ πρῶτον ἄρθρον τοῦ συντάγματος διὰ τὴν γλῶσσαν, εὑρέθην πρὸ διλήμματος: ἢ νὰ ἐπιμείνω εἰς τὰς ἰδέας μου καὶ νὰ παραγνωρίσω τὸ πολιτικόν μου πρόγραμμα τῆς ἀναγεννήσεως τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς, ἢ νὰ ὑποχωρήσω

αὐτῆς, ἔλεγε στὴ Θεσσαλονίκη, ἀφοῦ ἄκουσε τὴν εἰσήγηση τοῦ νομοθετικοῦ διατάγματος περὶ διδακτικῶν βιβλίων καὶ εἶχε ἀποφασιστῆ πιὰ ἡ μεταρρύθμιση: «Ἐθέσαμε σήμερα τὰ θεμέλια ἑνὸς μεγάλου ἔργου. Εὔχομαι νὰ ἔλθῃ εἰς αἴσιον πέρας γιὰ τὸ καλὸ τοῦ ἔθνους» [45].

Τὴ δημοτικὴ ζήτησε καθαρώτατα καὶ ἡ εἰσηγητικὴ ἔκθεση τοῦ κ. Γληνοῦ πρὸς τὸ Ἐκπαιδευτικὸ Συμβούλιο Θεσσαλονίκης [46], τὴ δημοτικὴ ἀρνήθηκε, τουλάχιστο κατ' ἀρχήν, ἡ μειοψηφία στὸ συμβούλιο ἐκεῖνο, καθὼς φαίνεται ἀπὸ τὶς διατυπωμένες γνῶμες της [47], τὴ δημοτική, σύμφωνα μὲ τὸ πανελλήνιο γλωσσικὸ αἴσθημα καὶ μὲ βάση τὸ γλωσσικὸ τύπο τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν καὶ τῶν νεώ-

πρὸς στιγμὴν καὶ νὰ δεχθῶ ἕνα τοιοῦτον συμβιβασμόν ὁ ὁποῖος δὲν θὰ παρέβλαπτε τὸν γλωσσικὸν ἀγῶνα. Διότι πρέπει νὰ γνωρίζετε κύριοι, ὅτι ἡ σύνταξις τῆς περὶ γλώσσης διατάξεως εἶναι σοφιστική: «Ἡ γλῶσσα τῶν νόμων, εἶναι ἡ ἐπίσημος γλῶσσα τοῦ κράτους». Τὴν στιγμὴν ποὺ νομοθετηθοῦν οἱ νόμοι εἰς τὴν δημοτικὴν ἡ ἐπίσημος γλῶσσα θὰ εἶναι ἡ δημοτική. Ἀλλά, ὅπως εἶπα, χρειάζεται ὁπολογιστικὴ ὑπομονὴ καὶ κάποιὰ μετριοπάθεια εἰς τὰ πορίσματα τοῦ ἐπιστημονικοῦ ὀρθολογισμοῦ . . . »

—«Αἱ ἰδέαι σας αὐταί, κύριε πρόεδρε, δὲν σᾶς ἐκθέτουν πολιτικῶς; »

—«Ἄ! Νομίζετε, κύριοι, ὅτι εἶμαι τόσον ἀφελὴς καὶ μικρόνους πολιτικός, ὥστε νὰ σᾶς ἐκθέτω ἀφόβως τὰς ἰδέας μου, ὅταν δὲν εἶμαι βέβαιος ὅτι θὰ εὕρουν ἠχὼ εἰς τὸν ἑλληνικὸν λαόν; Ἐπέστη ὁ καιρὸς νὰ ὁμιλήσω εἰς τὸν ἑλληνικὸν λαὸν καὶ νὰ τοῦ ὑποδείξω τὸν ἀληθινόν του δρόμον. Ἔχω τὴν ὑποχρέωσιν πρὸς τοῦτο. Ἡ δημοτικὴ γλῶσσα θὰ θριαμβεύσῃ. Διότι δι' αὐτῆς θὰ γραφῇ ἡ νεοελληνικὴ φιλολογία, ἡ ὁποία εἶναι κυριώτατος συντελεστὴς τοῦ πολιτισμοῦ μας . . . »

[45] Βλ. Δ. Γληνοῦ, Ὁ θεσμὸς τῶν Ἐποπτῶν τῆς Δημ. ἐκπαιδεύσεως, στὴν Ἐκπαιδευτικὴ Ἐπιθεώρηση 1 (1917 - 1918) 14, ἀριθ. 1.

[46] Ἀπὸ τὴν εἰσηγητικὴ ἔκθεση τοῦ κ. Γληνοῦ (συνεδρία Ἐκπαιδευτικοῦ συμβουλίου, 12 Μαΐου 1917, πρᾶξις 335): « . . . τρίτον τέλος νομίζομεν, ὅτι ἐπέστη ἡ στιγμή, ὅπως ληφθῇ πρόνοια περὶ τῶν ἀναγνωστικῶν βιβλίων . . . ὥστε νὰ ἐπιλύεται ἱκανοποιητικῶς τὸ μέγα καὶ θεμελιῶδες παιδαγωγικὸν πρόβλημα τῆς διδασκαλίας τῆς μητρικῆς γλώσσης, τὸ ὁποῖον οὐ μόνον διὰ τὸ ἔθνος ὁλόκληρον ἀνυπολόγιστον ἔχει σημασίαν . . . »

[47] Ἀπὸ τὶς γνῶμες αὐτὲς βλέπομε ν' ἀναγνωρίζεται πὼς ἂν διδαχτῇ σωστὰ καὶ ἀπὸ καλοὺς δασκάλους μιὰ *ἁπλὴ καθαρεύουσα* καὶ μέση ὁδός, χωρὶς ὑπερβολές, θὰ εἶνε στὸ μέλλον «δυνατὴ ἡ ἔκφρασις διανοημάτων, ἀκόπως σχεδὸν καταναοουμένων καὶ ἀπὸ ἀνθρώπους οἵτινες ὀλίγα γράμματα ἔμαθαν· [ὥστε νὴ σημερινή, ἁπλοποιημένη καθαρεύουσα δὲν τὴν καταλαβαίνουν]. Ἡ μειοψηφία ὅμως ἀποκρούει τὴν εἰσαγωγὴ τῆς δημοτικῆς, γιατὶ γίνεται «παρὰ τὸ σύνταγμα» καὶ «ἐπισημοποιοῦμεν τὸν λεγόμενον μαλλιαρισμόν», γιατὶ οἱ περισσότεροι δάσκαλοι, «δὲν θὰ συνηθῶσι νὰ διδάξωσιν ἐν τῇ δημοτικῇ, ὡς νοεῖ αὐτὴν ὁ προτεινόμενος νόμος ἄνευ προηγουμένων ὁδηγιῶν καὶ προσκλήσεων, καὶ οὕτω θὰ βλάψωσι μᾶλλον ἢ θὰ ὠφελήσωσι τὴν δημώδη γλῶσσαν, καὶ θὰ δώσωσι νέα ὅπλα εἰς τοὺς ἐχθροὺς

τέρων λογοτεχνικῶν ἔργων, ὥρισε ἡ εἰσηγητικὴ ἔκθεση τοῦ ἱστορικοῦ διατάγματος (βλέπε § 5 ἀρ. 2), τὴ δημοτικὴ τέλος θέσπισε καὶ τὸ διάταγμα 2585 περὶ διδακτικῶν βιβλίων Θεσσαλονίκης, καὶ λίγο ἀργότερα ὁ νόμος 827 περὶ διδακτικῶν, ἀναγνωρίζοντας καὶ ὁρίζοντας καὶ μιὰ ἄλλη γλῶσσα ποὺ θὰ ἐξακολουθῇ νὰ διδάσκεται στὸ δημοτικὸ σχολεῖο, τὴν ἁπλὴ καθαρεύουσα, καὶ μάλιστα ὅσο πιὸ ἁπλὴ μπορεῖ νὰ γίνῃ [48]. Τέλος τὴν καθιέρωση τῆς «δημοτικῆς» χαιρέτησε ἡ κοινωνικὴ συνείδηση καὶ ὁ καθημερινὸς τύπος.

§ 8. *Ποῦ καὶ πῶς καθιερώνεται ἡ δημοτική.*

Πῶς θὰ ἐφαρμοστῇ ἡ γλωσσικὴ μεταρρύθμιση μέσα στὸ δημοτικὸ σχολεῖο; σὲ ποιὰ μέρη καὶ σὲ ποιὲς τάξεις θὰ καθιερωθῇ ἡ δημοτική;

Ὁ κ. Χατζιδάκις βεβαιώνει πὼς μὲ τρόπο «σφόδρα διδακτικὸν τῶν μεθόδων τῶν ἐπιχειρούντων νὰ μεταρρυθμίσωσι τὴν παρ' ἡμῖν ἐκπαίδευση» ἐγκαινιάστηκε σύστημα ποὺ ὅλο καὶ ἀλλάζει σχέδιο καὶ πρόγραμμα, μὲ τελικὸ σκοπὸ νὰ ἐξαφανίσῃ τὴν καθαρεύουσα καὶ νὰ καθιερώσῃ τὴ δημοτική, ὄχι πιὰ στοὺς ξενοφώνους μόνο, ἢ μόνο στὸ δημοτικό, μὰ καὶ σὲ ὁλόκληρη τὴν παιδεία μας ὡς ἀκόμη μέσα στὸ πανεπιστήμιο. Πρῶτα εἶπαν, λέει, ἡ δημοτικὴ χρειάζεται γιὰ τοὺς ξενοφώνους στὴ Μακεδονία — ἔπειτα τὴν ἐπιβάλλουν σ' ὁλόκληρο τὸ κράτος τῆς Θεσσαλονίκης — σὲ λίγους μῆνες γυρεύουν νὰ τὴν ἐφαρμόσουν σὲ ὁλόκληρη τὴν Ἑλλάδα, στὶς δύο πρῶτες τάξεις τοῦ δημοτικοῦ—ἔπειτα ἀποφασίζουν νὰ μπῇ καὶ στὶς τρεῖς ἀνώτερες τάξεις —στὸ τέλος ὑποβάλλουν νομοσχέδιο γιὰ νὰ καθιερωθῇ καὶ στὰ ἑλληνικὰ σχολεῖα—χωρὶς ἄλλο γλήγορα θὰ τὴ δοῦμε στὰ γυμνάσια

αὐτῆς», καὶ ἀκόμη γιατὶ ὑπάρχει τότε φόβος νὰ πολιτογραφηθοῦν λέξεις καὶ τύποι καθὼς *τὸ σκέδιο, στὴν ἔνδοση, τὸ σκετικὸ νομοσκέδιο, χινοπωριάτικα φύλλα, τοῦ κυμάτου, νὰ διῇ, ὄτισσα, ἀνάφτυξη*. Κατὰ μιὰ γνώμη ἡ δημοτικὴ «ἐπὶ τοῦ παρόντος πρέπει νὰ περιορισθῇ μόνον εἰς τὰς δύο κατωτέρας τάξεις». Ἀπὸ ἐκεῖ κι ἀπάνω ὅμως μὲ γλῶσσα, πάντοτε «ὅσον τὸ δυνατὸν σαφῆ, ἁπλῆν καὶ εὔληπτον εἰς τοὺς μαθητάς» θὰ προβιβάζωνται αὐτοὶ «βαθμηδὸν εἰς τὴν καθαρεύουσαν».

[48] Περὶ διδακτικῶν βιβλίων, διάταγμα 2585, ἄρθ. 5, γ'. «Ἐφ' ὅσον δὲν ἤθελον ἐγκριθῇ τοιαῦτα ἀναγνωστικὰ [γραμμένα στὴν «κοινὴν ὁμιλουμένην (δημοτικὴν) γλῶσσαν»] . . . δυνατὸν νὰ ἐγκριθῶσι ἐξαιρετικῶς καὶ βιβλία γεγραμμένα εἰς τὴν καθαρεύουσαν γλῶσσαν» [ποὺ κι αὐτή, κατὰ τὸ ἐδάφιο τοῦ ἴδιου ἄρθρου, πρέπει νὰ εἶνε *ὅσον τὸ δυνατὸν ἁπλῆ καὶ σαφής*]. Τὸ ἴδιο φαίνεται κι ἀπ' ὅλα τ' ἄλλα ἐπίσημα κείμενα γιὰ τὴν καθιέρωση τῆς δημοτικῆς στὸ σχολεῖο.

καὶ στὸ πανεπιστήμιο. Γ' ὁμολογοῦν οἱ ἴδιοι, ἀφοῦ τὸ ἔγραφε μιὰ ἐφημερίδα:

«Κατὰ πρῶτον ἐνεφάνισαν τὴν μεταρρύθμισιν ὡς ἀναγκαίαν διὰ τοὺς ἀλλογλώσσους Ἕλληνας τῶν νέων χωρῶν. Ἔπειτα τῇ 30 Μαΐου π. ἔ. ἐξέδωκαν νομοθετικὸν διάταγμα δι' οὗ ἐξηπλοῦτο αὕτη ἐπὶ πάσας τὰς ἐκ Θεσσαλονίκης τότε ἐξηρτημένας χώρας. Μετά τινας μῆνας, ἤτοι πρὶν ἀκόμη ἀρχίσῃ ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ συστήματος τοῦ διὰ τοῦ διατάγματος ὁριζομένου, ἐκηρύττετο ὅτι ἐπέφερεν ἀγλαοὺς καρποὺς καὶ ὅτι δι' αὐτὸ ἔδει νὰ ἐφαρμοσθῇ εἰς τὰς δύο πρώτας τάξεις τῶν δημοτικῶν σχολείων πάσης τῆς Ἑλλάδος. Ἐπ' ἐσχάτων δέ, ἐπειδὴ κατὰ τὴν γαλλικὴν παροιμίαν ὅσῳ τις μᾶλλον τρώγει τόσῳ περισσότερον ἀνοίγει ἡ ὄρεξις, προβαίνουσι περαιτέρω ὁρίζοντες, ὅτι ἡ γλῶσσα αὕτη θὰ εἰσαχθῇ βαθμιαίως καὶ εἰς τὰ ἀναγνωστικὰ βιβλία τῶν τριῶν ἀνωτέρων τάξεων τῶν δημοτικῶν σχολείων, θὰ συνταχθῶσι δὲ καὶ θὰ εἰσαχθῶσι εἰς τὰς ἀνωτέρας τάξεις τοῦ δημοτικοῦ καὶ ἄλλα βιβλία γεγραμμένα εἰς ὁμοίαν γλῶσσαν πρὸς ἐμπέδωσιν, ὡς λέγεται, αὐτῆς. Λοιπὸν οὕτω θὰ σπαταληθῶσιν ἓξ ὁλόκληρα ἔτη φοιτήσεως, ἵνα διδαχθῶσιν οἱ ἑλληνόπαιδες τὴν γλῶσσαν αὐτήν!... Ὑποβάλλουν εἰς τὴν Βουλὴν νομοσχέδιον περὶ εἰσαγωγῆς αὐτῆς καὶ εἰς τὰ ἑλληνικὰ σχολεῖα, δὲν ἀμφιβάλλω δὲ ὅτι ταχέως θὰ προτείνουν τοῦτο καὶ διὰ τὰ γυμνάσια καὶ δι' αὐτὸ τὸ Πανεπιστήμιον! Ἰδοὺ τί προκηρύσσεται περὶ τούτου ἐν σημερινῇ ἐφημερίδι: «Ἐνῷ καὶ οἱ πλέον ἀδιάλλακτοι γλωσσαμύντορες ἀρχίζουν νὰ σχηματίζουν τὴν γνώμην πῶς εἰς τὸ περίφημον γλωσσικόν μας ζήτημα ἐδόθη ἡ φυσικωτέρα λύσις, ἠκούσθη χθὲς εἰς τὴν Βουλὴν φωνὴ διαμαρτυρίας διὰ τὴν εἰσαγωγὴν τῆς Δημοτικῆς εἰς τὰ σχολεῖα τῆς Μέσης ἐκπαιδεύσεως. Ὁ κ. Δίγκας ἔδωσε τὴν ἀπάντησιν ποῦ ἤρμοζεν εἰς τὴν καθυστερήσασαν αὐτὴν διαμαρτυρίαν. Ἐπὶ τοῦ παρόντος, εἶπεν, ἡ δημοτικὴ εἰσήχθη εἰς τὰ δημοτικὰ σχολεῖα, ἀφῆκε δὲ νὰ νοηθῇ, ὅτι θὰ εἰσαχθῇ καὶ εἰς τὰ γυμνάσια. Ἡ δήλωσις τοῦ κ. ὑπουργοῦ τῆς Παιδείας ὑπῆρξεν ὁποία ἀνεμένετο. Δὲν ἦτο δυνατὸν ἡ Κυβέρνησις τῶν Φιλελευθέρων, ποῦ ἔχει γράψῃ ἐπὶ τῆς σημαίας της τὴν ἀπελευθέρωσιν ἀπὸ κάθε σκλαβιάν, εἴτε πολιτικήν, εἴτε κοινωνικήν, εἴτε γλωσσικήν, ν' ἀφίνῃ τὰ παιδιά μας νὰ δουλεύουν ἀκόμη εἰς εἴδωλα, καθαιρεθέντα πρὸ πολλοῦ ὑπὸ τὰ κτυπήματα τῆς Ἐπιστήμης. Δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ ὑποθάλπεται ἐπὶ πλέον ἡ διγλωσσία. Βεβαίως ἡ Δημοτικὴ θὰ εἰσαχθῇ ὄχι μόνον εἰς τὰ γυμνάσια, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ Πανεπιστήμιον. Βεβαίως ἡ προσεχὴς Ἐθνοσυνέλευσις θὰ τροποποιήσῃ τὸ περίφημον ἄρθρον τοῦ Συντάγματος περὶ ἐπισήμου γλώσσης τοῦ Κράτους». Ἰδοὺ τὴν ὁμολογίαν των!

Τίποτε ὅμως ἀπ' ὅλα αὐτὰ δὲν εἶναι ἀλήθεια. Ἀφήνω κατὰ μέρος τὴ βεβαίωση πῶς ἑτοιμάστηκε, καὶ μάλιστα πῶς παρουσιάστηκε στὴ Βουλὴ νομοσχέδιο γιὰ τὴν εἰσαγωγὴ τῆς δημοτικῆς στὰ ἑλληνικὰ σχολεῖα, καθὼς καὶ τὸ χρονικὸ τῆς ἀνονόμαστης ἐφημερίδας ποὺ διαπιστώθηκε σὰν ὑπεύθυνη ὁμολογία. Θὰ ἐξετάσω μόνο τὸ κυβερνητικὸ πρόγραμμα, καθὼς διαγράφεται ἀπὸ διατάγματα καὶ εἰσηγητικὲς ἐκθέσεις. Τὸ ζήτημα εἶνε τριπλό:

α) ἡ γλωσσικὴ μεταρρύθμιση ἔγινε γιὰ τοὺς ξενοφώνους μόνο ἢ γιὰ ὅλους τοὺς Ἕλληνες;

β) ἔγινε γιὰ μερικὲς τάξεις τοῦ δημοτικοῦ ἢ γιὰ ὁλόκληρη τὴν ἑλληνικὴ παιδεία, καὶ

γ) τί θὰ γίνῃ ἡ καθαρεύουσα; θὰ διδάσκεται καὶ αὐτή, θὰ μείνῃ γλωσσικὸς σκοπὸς τοῦ δημοτικοῦ σχολείου ἢ τῆς ἑλληνικῆς παιδείας, ἢ θὰ φύγῃ;

Μὲ δυὸ λόγια ἡ ἀπάντηση ποὺ μᾶς δίνουν τὰ ἐπίσημα κείμενα εἶναι ὅτι: ἡ μεταρρύθμιση ἐξαρχῆς ἔγινε γιὰ ὅλους τοὺς Ἕλληνες, γιὰ ὁλόκληρο τὸ δημοτικὸ σχολεῖο καὶ μόνο γι' αὐτό, μὲ τὴν καθαρεύουσα διατηρημένη στοὺς διδακτικοὺς του σκοπούς.

Α. Ἀφορμὴ νὰ φανταστῇ ὁ κ. Χατζιδάκις πὼς ἡ δημοτικὴ κρίνεται ἀναγκαία μόνο γιὰ τοὺς «ἀλλογλώσσους Ἕλληνας τῶν νέων χωρῶν» ἔδωσε, ὑποθέτω, μικρὸ φυλλάδιο ποὺ εἶχα γράψει πρὸ δυόμισι χρόνων, ὅπου ζητοῦσα νὰ καθιερωθῇ ἀμέσως στὰ σχολεῖα τῶν ξενοφώνων τῆς Μακεδονίας ἡ ζωντανὴ γλῶσσα[49]. Οὔτε ὅμως ἡ μελέτη αὐτή, γραμμένη μὲ ὡρισμένο καὶ περιωρισμένο σκοπό, εἶχε ἀποκλείσει τὴ δημοτικὴ ἀπὸ ἄλλα σχολεῖα ἑλληνικά, οὔτε ἄλλος κανείς, ὅσο ξέρω, ὑποστήριξε ποτὲ πὼς ἡ γλωσσικὴ μεταρρύθμισή ποὺ γίνεται σήμερα εἶναι τάχα ἀναγκαία μόνο γιὰ τοὺς ξενοφώνους. Ἀπὸ καιρὸ ἴσια ἴσια, καὶ πρὶν ἀκόμη ἀπὸ τὸν Ψυχάρη, καὶ ἔπειτα, μὲ τὸ Φωτιάδη καὶ τὸν Τσιριμῶκο, καὶ ὑστερώτερα, μὲ τὸν Ἐκπαιδευτικὸ Ὅμιλο, ποὺ καθώρισε προγραμματικώτερα τὶς ἐκπαιδευτικὲς ἀξιώσεις τοῦ δημοτικισμοῦ[50], εἶχε πάντοτε ζητηθῇ νὰ γίνῃ ἡ δημοτικὴ βάση τῆς ἑλληνικῆς παιδείας, ἀδιάφορο ἂν γιὰ τοὺς ξενόφωνους ἢ τοὺς ἑλληνόφωνους πληθυσμούς.

Ἡ ὁμόφωνη ἐπιδοκιμασία ποὺ φανερώθηκε τότε στὸν τύπο γιὰ τὴ μελέτη μου ἐκείνη[51], ἔδειξε πόσο ἑτοιμασμένη πιὰ ἦταν ἡ κοινὴ γνώμη γιὰ τὸ ζήτημα αὐτό. Μὰ ὄχι μόνο δὲν περιωρίστηκαν τότε κανενὸς οἱ ἀξιώσεις γιὰ νὰ καθιερωθῇ ἡ δημοτικὴ σὲ ὅλα τὰ σχολεῖα, καὶ τῶν ἑλληνοφώνων, παρὰ ἦταν καὶ φυσικὸ νὰ ὡριμάσῃ ἴσια ἴσια ἡ ἀπόφαση γιὰ κάποια γενικώτερη μεταρρύθμιση. Ὅτε ἀκριβῶς ὁ κ. Γληνός, διευθυντὴς τοῦ διδασκαλείου τῆς Μέσης, βεβαίωνε πὼς σχετίζονται ἄμεσα τὰ δυὸ αὐτὰ ζητήματα, ἡ γλωσσικὴ διδασκαλία τῶν ξενοφώνων καὶ τὸ γενικὸ γλωσσοεκπαιδευτικὸ πρόβλημα τοῦ

---

[49] Μ. Τριανταφυλλίδη, Ἡ γλῶσσα μας στὰ σχολεῖα τῆς Μακεδονίας 1916 (=Δελτίο 5, 1915), σ. 1 - 36.

[50] Βλ. παραπάνω στὴ σημείωση 9. τὸ ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ πρόγραμμα τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου. Πβ. ἀκόμη τὴ μελέτη τοῦ Δελμούζου, Δημοτικισμὸς καὶ ἑλληνικὴ παιδεία, Ἐπιθεώρησις τῶν κοινωνικῶν καὶ πολιτικῶν ἐπιστημῶν 1 (1916) 188 ἑ.,

[51] Βλ. Δελτίο 5 (1915) σ. 337 ἑ.

ἑλληνικοῦ σχολείου [52]. Σύμφωνα μὲ τὶς ἰδέες αὐτὲς τὸ διάταγμα Θεσσαλονίκης ἐξαρχῆς φρόντιζε γιὰ ὅλα τὰ σχολεῖα (βλ. παραπάνω § 5, ἀρ. 1), καθὼς ἄλλωστε φαίνεται καθαρώτατα καὶ ἀπὸ τὴν εἰσηγητική του ἔκθεση (πδ. § 5, ἀρ. 2), ὅπου μόνο ἱστορικὴ σημασία μπορεῖ νὰ ἔχῃ ἡ μνεία τῶν ξενοφώνων. Τόσο βαθιὰ εἶχε μάλιστα μπῆ πιὰ στὴ συνείδηση τῶν φωτισμένων ἡ ἀντίληψη αὐτή, ὥστε εἴδαμε ἀργότερα τὸ Νιρβάνα νὰ διακηρύσσῃ πὼς στὴν ἀνάγκη «θὰ ἠμποροῦμεν νὰ στέλνωμεν τουλάχιστον τὰ παιδιά μας εἰς τὰ μακεδονικὰ σχολεῖα διὰ νὰ μαθαίνουν ἐκεῖ καὶ τὴν γλῶσσαν τὴν ἰδικήν τους καὶ τὴν γλῶσσαν τῶν ἐνδόξων προγόνων των [53]».

Β. Ὁ κ. Χατζιδάκις βεβαιώνει ἀκόμη πὼς τὸ νέο πρόγραμμα προσπαθεῖ ν' ἁρπάξῃ ὅλο καὶ περισσότερα χρόνια τοῦ σχολείου, ἐνῶ στὴν ἀρχὴ παραστάθηκε τάχα πὼς ὁ λόγος ἦτον μόνο γιὰ τὶς δύο πρῶτες τάξεις τοῦ δημοτικοῦ.

Μὰ καὶ αὐτὸ δὲν εἶναι ἀλήθεια.

Πρὶν ἀπ' ὅλα δὲν εἶν' ἀλήθεια πὼς τὸ διάταγμα Θεσσαλονίκης νομοθετοῦσε τὴ δημοτικὴ μόνο γιὰ τὶς δύο πρῶτες τάξεις. Ἔχει καθαρώτατα διατυπωθῆ πὼς ὁ λόγος εἶναι γιὰ «τὰς τέσσαρας πρώτας τάξεις τῶν δημοτικῶν σχολείων» ὡς πρὸς τ' ἀναγνωστικά, ἐνῶ γιὰ τὶς ἀριθμητικὲς ἀσκήσεις καὶ τὰ βοηθητικά τους βιβλία τὸ ἴδιο ἐκεῖνο διάταγμα θεσπίζει τὴ δημοτικὴ ὡς τὴν 6. τάξη—«διὰ τὴν γ', δ', ε' καὶ ς' τάξιν τῶν αὐτῶν σχολείων» (βλ. § 5, ἀρ. 1). Ἀλλὰ καὶ γιὰ τ' ἀναγνωστικὰ ὡς καὶ τῆς 6., ὄχι μόνο δὲν ἀποκλείστηκε ἐξαρχῆς ἡ δημοτικὴ μὰ καὶ προβλέπουνταν, ἀφοῦ ἡ εἰσηγητικὴ ἔκθεση στὸ ἱστορικὸ ἐκεῖνο διάταγμα, κι ὕστερα καὶ στὸ Ν. Δ. Ἀθηνῶν, ἀνα-

[52] Βλ. Δελτίο 5 (1915) σ. 332. «... Ὀφείλω ὅμως νὰ προσθέσω καὶ κάτι ἀκόμη. Δὲν εἶναι βέβαια καιρὸς διὰ νὰ ἐξετασθῆ ἐδῶ κατὰ πόσον εἶναι δυνατὸν νὰ λυθῆ τὸ ζήτημα τῆς γλωσσικῆς διδασκαλίας μονομερῶς διὰ τοὺς ξενοφώνους Ἕλληνας. Κατὰ τὴν γνώμην μου δὲν εἶναι δυνατὸν τὸ τοιοῦτον καὶ ἡ θετικὴ μελέτη τῶν ζητημάτων, τὰ ὁποῖα ἀνέφερα ἀνωτέρω θὰ καταδείξῃ τὸ πρᾶγμα σαφέστερον. Τὸ ζήτημα τῆς γλωσσικῆς διδασκαλίας εἶναι ἐκπαιδευτικὸν πρόβλημα φλέγον καὶ ζωτικώτατον δι' ὅλην τὴν Ἑλλάδα. Προσπαθοῦντες νὰ τὸ λύσωμεν μονομερῶς διὰ τοὺς ξενοφώνους, ἐπειδὴ ἐκείνων ὁ κίνδυνος εἶναι αἰσθητότερος εἰς τοὺς πολλοὺς καὶ εἰς τοὺς ὀλίγους ἀκόμη, ἀποδεικνύομεν ἄλλην μίαν φορὰν τὴν ἀδυναμίαν μας εἰς τὸ νὰ ἐνατενίζωμεν τὴν πραγματικότητα καὶ τὰ προβλήματα ποὺ μᾶς θέτει καὶ ἐξακολουθοῦμεν νὰ παίζωμεν μὲ αὐτὸ τὸ μέλλον τῆς φυλῆς μας τὸ παιγνίδι τῆς στρουθοκαμήλου».

[53] Νιρβάνα, Ἡ δημοτικὴ εἰς τὴν Μακεδονίαν, «Ἑστία» 10 Ἰουν. 1917.

γνώρισε τὴν ἀνάγκη νὰ διατηρηθῆ ἡ νέα σχολικὴ γλῶσσα τῶν τεσσάρων πρώτων χρόνων σὲ ὅλες τὶς τάξεις τοῦ δημοτικοῦ σχολείου [54].

Καὶ αὐτὸ ἦτον φυσικώτατο. Γιατὶ πῶς ἦταν δυνατό, μιὰ κι ἀναγνωρίστηκε πὼς ἡ δημοτικὴ παιδεία εἶναι ἀνάγκη νὰ δοθῆ μὲ τὴ λαϊκὴ γλῶσσα—γιατὶ αὐτὴ τὴ σημασία εἶχε τὸ Διάταγμα περὶ διδακτικῶν Θεσσαλονίκης—ὕστερα νὰ σταματήσῃ ὁ νομοθέτης στὴ μέση τοῦ δημοτικοῦ, στὴν 4. τάξη καὶ ν' ἀποκλείσῃ τὴν ἴδια λαϊκὴ γλῶσσα ἀπὸ τὶς ἀνώτερες τάξεις, ἐκεῖνες ἀκριβῶς στὶς ὁποῖες ἐμπεδώνεται ἡ γλῶσσα αὐτὴ καὶ γίνεται συνειδητότερη στὸ μαθητή, ὅσο καὶ ἂν τὸ ἀμφισβητῆ καὶ αὐτὸ ὁ κ. Χατζιδάκις; [55]

Καὶ ἂν αὐτὸ ἦτον τὸ γλωσσοεκπαιδευτικὸ πρόγραμμα ποὺ θέσπιζε τὸ Διάταγμα Θεσσαλονίκης, τὸ νομοθετικὸ διάταγμα Ἀθηνῶν καὶ ὅλες οἱ ἄλλες ἐπίσημες πράξεις ποὺ τὸ συνώδευψαν δὲ σημείωσαν καμιὰ οὐσιαστικὴ ἀλλαγή. Οὔτε ἦτον ἀνάγκη νὰ ἐπικαλεστῆ κανείς, καθὼς ἀναπόδειχτα ἰσχυρίζεται ὁ κ. Χατζιδάκις, τοὺς «ἀγλαοὺς καρποὺς» ποὺ εἶχε φέρει κιόλας ἡ εἰσαγωγὴ τῆς δημοτικῆς στὴ Μακεδονία, γιὰ ν' ἁπλωθῆ ἡ βαρυσήμαντη αὐτὴ μεταρρύθμιση καὶ στὴν παλιὰ Ἑλλάδα ἀπὸ τὴν ἴδια κυβέρνηση, ποὺ ἐννοοῦσε νὰ ἐφαρμόσῃ παντοῦ τὸ ἴδιο ἐκπαιδευτικὸ πρόγραμμα. Οἱ δύο πρῶτες τάξεις προβλέπουνταν, καὶ στὴ Θεσσαλονίκη καὶ δῶ, μόνο γιὰ τὴν πρώτη χρονιὰ τῆς ἐφαρμογῆς, γιατὶ ἔλειπε ὁ καιρὸς νὰ ἑτοιμαστοῦν τὰ σχετικὰ βιβλία. Τίποτε περισσότερο [56].

Καθαρώτερα φάνηκε αὐτὸ στὸν κοδικοποιημένο νόμο 1332, ποὺ ὥρισε ν' ἀνεβαίνῃ ἡ δημοτικὴ κάθε χρόνο κι ἀπὸ μία τάξη τοῦ δημο-

[54] Βλ. παραπάνω, § 5 ἀρ. 2: «Περιορίζοντες δὲ εἰς τὰς τέσσαρας πρώτας τάξεις τὴν ὑποχρεωτικὴν συγγραφὴν τῶν ἀναγνωστικῶν βιβλίων εἰς τὴν μητρικὴν γλῶσσαν δὲν ἐννοοῦμεν, ὅτι αὕτη ἀποτόμως θὰ ἐγκαταλείπεται εἰς τὰς δύο ἀνωτέρας τάξεις τῶν δημοτικῶν σχολείων, ἀλλ' ὅτι ἐπὶ τῆς μητρικῆς γλώσσης θὰ ἐποικοδομῆται κατὰ τὰ δύο τελευταῖα ἔτη καὶ ἡ διδασκαλία τοῦ ἐπισήμου καθαρευόντος λόγου, ἐφ' ὅσον κρίνεται ἀναγκαία».

[55] Χατζιδ., Ἔκθεσις Σεβαστοπουλλείου διαγωνισμοῦ 1918, σ. 17: «... πρὸς *ἐμπέδωσιν*, ὡς λέγεται, αὐτῆς. Λοιπὸν οὕτω θὰ σπαταληθῶσιν ἓξ ὁλόκληρα ἔτη φοιτήσεως, ἵνα διδαχθῶσιν οἱ ἑλληνόπαιδες τὴν γλῶσσαν αὐτήν. Ἀλλ' ἂν ὡς λέγεται καὶ κηρύττεται, αὕτη εἶναι ἡ ζωντανή, ἡ ἀληθὴς ἡμῶν γλῶσσα, διατί ν' ἀπαιτῆται τοσοῦτος χρόνος πρὸς *μάθησιν* καὶ πρὸς *ἐμπέδωσιν* αὐτῆς; ...»

[56] Πδ. Διάτ. Θεσσ.: «... Ἐφ' ὅσον διὰ τὸ προσεχὲς σχολικὸν ἔτος δὲν ἤθελον ἐγκριθῆ τοιαῦτα ἀναγνωστικὰ διὰ τὴν γ' καὶ δ' τάξιν τῶν δημοτικῶν σχολείων, δυνατὸν νὰ ἐγκριθῶσιν ἐξαιρετικῶς καὶ βιβλία γεγραμμένα εἰς τὴν καθαρεύουσαν γλῶσσαν».

τικοῦ, ἀντὶ νὰ καθιερωθῆ μεμιᾶς ἀπὸ τὸ 1918-19 στὶς ὑπόλοιπες τάξεις. Αὐτὸ ὅμως δὲν ἐσήμαινε ἀλλαγὴ στὸ πρόγραμμα, παρὰ μόνο στὸν τρόπο τῆς ἐφαρμογῆς του, ἀφοῦ ἔτσι περιωρίζουνταν οἱ πολλαπλὲς διδαχτικές, ψυχολογικές, οὐσιαστικὲς καὶ κοινωνικὲς δυσκολίες ποὺ εἶχε ν' ἀντικρίση ἡ μεταρρύθμιση στὰ πρῶτα της βήματα.

Γ. Μένει τὸ τρίτο ζήτημα. Ποιὰ θέση θ' ἀπομείνη ὕστερ' ἀπὸ τὴν καθιέρωση τῆς δημοτικῆς στὴν παλιὰ σχολικὴ γλῶσσα, τὴν καθαρεύουσα, ποὺ εἶναι κι ἡ ἐπίσημη γλῶσσα τοῦ κράτους;

Ἡ μεταρρύθμιση, ποὺ πήγασε ἀπὸ ἐκπαιδευτικὴ πρῶτα πρῶτα ἀνάγκη καὶ ἀποβλέπει στοῦ σχολείου τοὺς σκοπούς, χωρὶς ἀμφιβολία θὰ εἶναι σημαντική, μὲ ἀποτελέσματα ποὺ θὰ φανερωθοῦν μὲ τὸν καιρὸ κι ἔξω ἀπὸ τὸ σχολεῖο, στὴ γλωσσικὴ συνείδηση τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας καὶ τὴ γλωσσική της ἔκφραση. Καὶ πρέπει μάλιστα μὲ βεβαιότητα νὰ τὸ ἐλπίζωμε, πὼς μὲ τὸ νέο γλωσσοεκπαιδευτικὸ πρόγραμμα ποὺ ξαναδίνει στὸ μαθητὴ τοῦ δημοτικοῦ τὴ μητρική του γλῶσσα, ἐγκαινιάζοντας ἔτσι φυσιολογικώτερη τὴ γλωσσικὴ ἰδίως λειτουργία τοῦ λαϊκοῦ σχολείου, θὰ ἔχωμε μὲ τὸν καιρὸ καὶ μέσα στὴν κοινωνία ἕνα ὁμαλώτερο γλωσσικὸ καθεστώς, ἔτσι ποὺ νὰ σβήση σιγὰ σιγὰ ἡ διγλωσσία μας. Αὐτὰ ὅμως ὅλα εἶναι φροντίδες γιὰ τὸ μέλλον.

Ὅσο γιὰ σήμερα καὶ τὴ μεταβατικὴ βέβαια πάντοτε κατάσταση ποὺ καθιερώνει τὸ κυβερνητικὸ πρόγραμμα, ἔχομε ἐξαρχῆς σὲ ὅλα τὰ ἐπίσημα κείμενα τὴ βεβαιώση πὼς ἡ καθαρεύουσα μένει στοὺς γλωσσικοὺς σκοποὺς τοῦ δημοτικοῦ σχολείου, (πδ. § 5, ἀρ. 2, 6) χωρὶς οὔτε γιὰ τὴ μέση ἐκπαίδευση νὰ προβλέπεται καμιὰ ἀλλαγή, οὔτε καὶ νὰ καταργηθῆ ἢ νὰ τροποποιηθῆ ἐπίσημα ἡ ἐπίσημη γλῶσσα τοῦ κράτους, μόλες τὶς χαρακτηριστικὲς ἀπαρχὲς πρὸς τὴν ἁπλοποίηση ποὺ παρουσιάστηκαν ἀσυνείδητα στὴ Θεσσαλονίκη.

Σύμφωνα μὲ τὴν κεντρικὴ αὐτὴ ἰδέα τοῦ κυβερνητικοῦ προγράμματος, ὄχι μόνο δὲν ἔγινε τίποτε ἀπὸ τὴν κεντρικὴ ὑπηρεσία τοῦ ὑπουργείου ποὺ νὰ μειώνη τὴ σημασία καὶ τὴ θέση τῆς σχολικῆς καθαρεύουσας, μὰ καὶ στὰ πρῶτα προγραμματικὰ μαθήματα τῶν ἀνωτέρων ἐποπτῶν τονίστηκε ἰδιαίτερα πὼς ἡ καθαρεύουσα παραμένει ἕνας ἀπὸ τοὺς γλωσσικοὺς σκοποὺς τοῦ δημοτικοῦ σχολείου [57]. Καὶ πολὺ σωστά. Γιατὶ πῶς θὰ ἦταν δυνατὸ ν' ἀρνηθῆ τὸ κράτος στοὺς αὐριανούς του πολῖτες τὸ δικαίωμα νὰ καταλαβαίνουν τουλάχιστο τὴν ἐπίσημή του γλῶσσα ὅσο τὸ ἴδιο ἐπιμένει νὰ τὴν ἔχη, καὶ ὅσο λείπουν οἱ προϋποθέσεις ποὺ θὰ τὴν ἄφηναν ἀστήριχτη μέσα στὴν κοινωνία;

[57] Βλ. Δελμούζου, Πρὸς τὴν ἐκπαιδευτικὴ ἀναγέννηση, σ. 15. Τριανταφυλλίδη, Πρὸς τὴν ἐκπαιδευτικὴ ἀναγέννηση, σ. 40 (Δελτίο τ. 7).

§ 9. Οἱ γλωσσικὲς ἀντιρρήσεις τοῦ κ. Χατζιδάκι.

*Τῶν ἑταίρων τῆς Ἐπιστημονικῆς ἑταιρείας τις ἐπιστέλλων πρό τινος ἠρώτα με, διατί δὲν ἐγκρίνεται ὁ τύπος καλλιέργεια, περιέργεια, ἐχεμύθεια, ἀφοῦ εἶναι μὲν οὗτοι ἀπὸ πολλοῦ ἐν χρήσει, ἔχομεν δὲ καὶ τὸ ἐνέργεια· διατί ἡ μακρὰ ἤδη τούτων χρῆσις δὲν ἠδύνηθη νὰ προσδώσῃ αὐτοῖς δικαίωμα ὑπάρξεως· καὶ καθόλου **πόσος χρόνος ἀπαιτεῖται, ἵνα τύπος τις ἀναφανεὶς πολιτογραφηθῇ ὡς εἰπεῖν** ... Κρίνων ὅτι τὰς ἀπορίας ταύτας δυνατὸν ν' ἀπορῶσι καὶ ἄλλοι, ἐνόμισα καλὸν ν' ἀπαντήσω δημοσίᾳ. Καὶ δὴ ὀνόματα εἰς -ργία ὑπάρχουσι πολυάριθμα ἔν τε τῇ ἀρχαίᾳ καὶ τῇ νέᾳ γλώσσῃ ... Εἰς -ργεια δὲ ἔλεγεν ἓν μόνον τὸ ἀπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ ἑξῆς ἁπάντων ἐνέργεια ἐκ τοῦ ἐνεργής ... Ἂν τις ἄρα κατὰ τὸ μονῆρες ἐνέργεια γράφῃ καὶ λέγῃ περιέργεια, καλλιέργεια, πρῶτον μὲν ταράσσει ἄνευ λόγου τὰ τῆς παραγωγῆς τῶν λέξεων, ἀφοῦ δὲν λέγεται περιεργής, καλλιεργής, ἀλλὰ περίεργος, καλλίεργος· ἔπειτα ἄλλος μετὰ τοῦ αὐτοῦ δικαίου ἢ μᾶλλον ἀδίκου θὰ εἴπῃ ἄργεια, γεώργεια, δημιούργεια, κακούργεια, πανούργεια, ῥᾳδιούργεια κλπ., καὶ τότε βλέπουσι τὸ λεγόμενον καὶ οἱ τυφλοὶ ἠλίκην αἰγχυσιν γεννῶμεν καὶ πόσον παράλογον καὶ δυσμάθητον καθιστῶμεν τὴν γλῶσσαν. Τὸ αὐτὸ λεκτέον καὶ περὶ τοῦ παρασήμου ἐχεμύθεια ἀντὶ τοῦ ὀρθοῦ ἐχεμυθία ἐκ τοῦ ἐχέμυθος... Καθόλου ἄρα λεκτέον, ὅτι ἀφοῦ ἡ ὀρθογραφία, ὁ τόνος, ἡ κλίσις κτλ. τῶν λέξεων τῆς νέας ἡμῶν γλώσσης κανονίζεται κατὰ τὰ ἀντίστοιχα τῆς ἀρχαίας, ἀφοῦ ἡ ἀρχαία φιλολογία ἐξακολουθεῖ οὖσα τὸ κύριον μέσον τῆς μορφώσεως καὶ παιδεύσεως ἡμῶν, δὲν κρίνεται φρόνιμον καὶ συμφέρον νὰ ἐγκρίνωνται ἄνευ ἀνάγκης ἄσκοποι καὶ περιττὰι διαφοραὶ τοῦ ἡμετέρου λόγου ἀπὸ τοῦ τῶν ἀρχαίων, νὰ διασπῶνται τὰ συστήματα τῶν λέξεων καὶ τύπων (πρβλ. ἐσυστήθην παρὰ τὸ κατεστάθην, παρεστάθην) καὶ οὕτως ἀποβαίνῃ ἡ γλῶσσα ἀνώμαλος καὶ δυσμάθητος... Ὁ καθορισμὸς καὶ κανονισμὸς οὗτος δυνατὸν νὰ παρέχῃ ἡμῖν νῦν κόπον τινὰ μέχρις οὗ μάθωμεν νὰ φεύγωμεν τὰ παρὰ τὴν ἀρχαίαν χρῆσιν ἐσχηματισμένα, ἀλλ' εἶναι ἐπίσης ἀναντίλεκτον ὅτι ἔχομεν μέγα καθῆκον πρὸς τὰς ἐπερχομένας γενεὰς τοῦ ἔθνους ἡμῶν νὰ σχηματίσωμεν καὶ παραδώσωμεν αὐταῖς γλῶσσαν οὐχὶ ἀτάσθαλον ἀλλὰ κατὰ τὸ ἐνὸν ὁμαλὴν καὶ λογικήν, ἵνα οὕτω καὶ ταύτην καὶ τὴν ἀρχαίαν εὐκόλως μανθάνωσιν.*

Χατζιδάκις. Περιεργία, καλλιεργία, ἐχεμυθία, οὐχὶ περιέργεια, καλλιέργεια, ἐχεμύθεια, Ἀθηνᾶ 14, 1902, σ. 239.

Διατείνομαι ὅτι οὐκ ὀρθῶς ἐχαρακτηρίσθην κεκηρυγμένος ἐχθρὸς τῆς δημοτικῆς γλώσσης. *Χατζιδάκις, Ἀπάντηση στὸν Κρουμπάχερ 1904, σ. 642.*

Ἡ καθαρεύουσα, ταύτην μεταχειρίζομαι διδάσκων καὶ γράφων, καὶ ταύτην θέλω βάσιν τῆς γλώσσης τοῦ μέλλοντος, ἁπλοποιουμένην ὡς εἰκὸς καὶ συμπληρουμένην. *Χατζιδάκις, Ἐπιστημ. Ἐπετ. 1911, σ. 86.*

Κι ἐγὼ εἶμαι (δημοτικιστής). Ἀλλὰ τί ἐννοεῖτε λέγοντες τοῦτο; Δημοτικὴν τίνος δήμου; Ἑνὸς ἢ πολλῶν; —Χατζιδάκις, σὲ συνέντευξη, Ἀθῆναι 25 Ἰαν. 1919.

Εἰς τὴν Ἑλλάδα εἰς καὶ μόνος γνωρίζει τὸν κλάδον αὐτὸν (τῆς γλωσσολογίας), ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος ὑπὸ τῆς πολιτείας ἐτάχθη νὰ τὸν διδάσκῃ. Εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐκφράσω τὸ εὐγενές, εὐγενέστατον ἄλλωστε ἄχτι μου... Ὁ κύριος αὐτός, ὁ ὁποῖος γνωρίζει πολὺ καλὰ τὴν ἐπιστήμην αὐτήν... δυστυχῶς δὲν ἠθέλησεν ὁ ἴδιος νὰ δυνηθῇ νὰ ἀποδώσῃ εἰς τὴν κοινωνίαν καρποὺς ἐκ τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ...

Α. Κουλούμπαρδος, Ἀναθεωρητικὴ βουλὴ 1911, Ἐφημ. συζητήσεων σ. 652.

Μέσα σ' ὅσους πολέμησαν τὴ μεταρρυθμιστικὴ κίνηση, εἶναι ὁ Χατζιδάκις ἕνας ἀπὸ τοὺς λίγους, ἴσως ὁ μόνος ποὺ κατέχει ὅλα τὰ ὅπλα τῆς γλωσσολογίας. Μόλ' αὐτὰ ὅμως, καὶ ἀκριβῶς γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ πρέπει νὰ τ' ὁμολογήσωμε ἀμέσως πὼς δὲν κατάφερε μὲ τὰ ὅπλα τῆς γλωσσολογικῆς ἔρευνας νὰ κάμῃ τοὺς ἀντιπάλους νὰ νικηθοῦν... Ὁ Χατζιδάκις... πρέπει νὰ θεωρηθῇ πὼς στὸ ζήτημα τὸ γλωσσικὸ ἀνήκει σὲ κόμμα.

Thumb, Zur neugriechischen Sprachfrage, Neue Jahrbücher f. d. klass. Altertum 17 (1906) 705 ἑ.

Οἱ κυριώτερες κατηγορίες τοῦ κ. Χατζ. γιὰ τὴ γλῶσσα τῶν νέων ἀναγνωστικῶν βρίσκονται στ' ἀκόλουθα (Ἔκθ. Σεβαστ. σ. 7 ἑ.).

Ὁ πρῶτος λόγος τὸν ὁποῖον προβάλλοντες προσπαθοῦσι νὰ δικαιολογήσωσι τὸ μέγα ἐγχείρημα αὐτῶν, τὸ πρῶτον ψεῦδος εἶναι ὅτι ἐκτὸς τοῦ συνήθους γλωσσικοῦ τύπου τοῦ λαλουμένου εἰς τὰς πόλεις καὶ κωμοπόλεις τῆς Ἑλλάδος καὶ Τουρκίας καὶ ἐκτὸς τῶν κατὰ τόπους ἰδιωμάτων, ὑπάρχει καὶ ἄλλη *κοινὴ λαλουμένη*, δημοτικὴ λεγομένη γλῶσσα, καὶ ὅτι ταύτην πρέπει νὰ διδάσκωνται τὰ παιδία εἰς τὰ δημοτικὰ σχολεῖα. Ἀλλ' ἡ καθαρὰ ἀλήθεια εἶναι ὅτι τοιαύτη κοινὴ λαλουμένη γλῶσσα, δυναμένη νὰ χρησιμεύσῃ εἰς διδασκαλίαν πάντων πανταχοῦ τῶν ἑλληνοπαίδων καὶ συνάψῃ αὐτούς, ὡς ὀφείλει, εἰς ἓν ἐθνικὸν σύνολον σήμερον δὲν ὑπάρχει... Ἀπόδειξιν δὲ τούτου καὶ μάλιστα κατὰ τρόπον οὐδεμίαν ἐπιτρέποντα ἀμφισβήτησιν παρέχουσιν ἡμῖν αὐτοὶ οὗτοι διὰ τῶν ἀναγνωστικῶν βιβλίων, τὰ ὁποῖα ὑπὸ τὰς ὁδηγίας αὐτῶν ἐξεδόθησαν ἐπ' ἐσχάτων. Διότι ἐν τούτοις ἀναγινώσκονται πολλαὶ λέξεις καὶ πολλοὶ τύποι, τοὺς ὁποίους αὐτοὶ μὲν νομίζουσι κοινούς, πανελληνίους, ἀλλ' οἵτινες εἶναι κατ' ἀλήθειαν ἄγνωστοι οὐ μόνον εἰς πλεῖστα μέρη τῆς ἑλληνογλώσσου γῆς, ἀλλὰ καὶ εἰς πλείστους τῶν ἐν μέσαις Ἀθήναις διδασκόντων καὶ διδασκομένων· διὸ καὶ πολλάκις μὲν συμβαίνει νὰ ἑρμηνεύωνται εἰς τοὺς μικροὺς μαθητὰς τὰ δῆθεν λαϊκά, τὰ ζωντανά, ὡς λέγονται, γλωσσικὰ ταῦτα στοιχεῖα διὰ τῶν τῆς συνήθους καθαρευούσης, πλεονάκις δὲ νὰ καταλείπωνται πλεῖστα παντάπασιν ἀνερμήνευτα δι' ἔλλειψιν λεξικοῦ, ἐν ᾧ νὰ περιλαμβάνωνται καὶ ἑρμηνεύωνται τὰ δῆθεν πασίγνωστα ταῦτα. Οὐχὶ δὲ σπανίως ἐγὼ καὶ δι' ἐπιστολῶν καὶ προφορικῶς ἐρωτῶμαι ὑπὸ πολλῶν πῶς νοεῖται τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τοῦ ἀλφαβηταρίου καὶ τῶν ἀναγνωσματαρίων. Ἰρβλ. *δικράνια, γνέθω, στάνη, χύμιξε, χυμᾶ, μελάτη, τὸ ξινάρι, ἡ ῥόδη, βραγιές, σανὸ μὲ χορτάρι* κλπ., ὧν οὐδεμίαν ἔχουσι γνῶσιν ἐν Κρήτῃ καὶ ἀλλαχοῦ· πολὺ δὲ περισσότερα ἀγνοοῦνται ἐν Κερκύρᾳ, ὅπως παρὰ Κερκυραίου συναδέλφου, τοῦ φίλου κ. Σ. Σακελλαροπούλλου μανθάνω. Ἄλλα δὲ πάλιν γινώσκονται μὲν ἀλλ' ἐπὶ ἄλλης σημασίας καὶ θὰ παρανοηθῶσι· λ. χ. *ζυγώνει, τζάκι* (ὃ ἐν τοῖς ἀναγνωσματαρίοις τούτοις κεῖται καὶ ἐπὶ τῆς *ἑστίας (παρασιᾶς* πολλαχοῦ καὶ *γωνιᾶς* λεγομένης σήμερον διὰ λέξεων ἑλληνικῶν) καὶ ἐπὶ τῆς *καμινάδας* ἢ *καπνοφόρου* καὶ ἐπὶ τῆς *καπνοδόχου* τῶν ἐργοστασίων)... Τοὐναντίον προσκρούει καὶ μάλιστα σφόδρα εἰς τὸ αἴσθημα ἡμῶν τοῦτο ἡ ἀπόπειρα τῶν αἱρετικῶν νὰ ὑπαγάγωσι βιαίως ὑπὸ ἕνα κανόνα πάντα τὰ στοιχεῖα τῆς μεικτῆς ἡμῶν ταύτης γλώσσης. Τὸ *ἀλφαβητάριο, ὁ ἄναχτας* κτλ. τῶν νέων τούτων σχολαστικῶν τῆς δημοτικῆς δὲν φαίνονται εἰς ἡμᾶς ὀλιγώτερον ἀηδῆ τοῦ *πεπαρμένος, προκεκομμένος* κτλ. τῶν μακαρίᾳ τῇ λήξει σχολαστικῶν τῆς ἀρχαίας... καὶ ἀληθῶς οὐ μόνον ἐν τοῖς πρώτοις ἀναγνωσματικοῖς βιβλίοις καὶ ἐν τῷ ἀλφαβηταρίῳ, ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς ἄλλοις βιβλίοις, τὰ ὁποῖα δημοσιεύουν, εὑρίσκομεν πράγματα, τὰ ὁποῖα ἡμεῖς σήμερον δὲν μεταχειριζόμεθα ἐν τῷ συνήθει προφορικῷ λόγῳ· πρβλ. *ὁ Ὄθωνας, ὁ Ἰάσονας, ὁ Παρθενῶνας, χύμιξε, ἡ παραθαλάσσια, σουσάμι*, κλπ. Ἐν ἄλλοις βιβλίοις κατὰ τὸ αὐτὸ σύστημα γεγραμμένοις ἀναγινώσκομεν *ὁ ἄναχτας, στὲς ἄλλες πόλες, ἡ τύψη τῆς συνείδησης, τὴ διεύτυσή σου* κλπ. κλπ... Τὸ δεύτερον ψεῦδος εἶναι ὅτι ταῦτα εἰσηγούμενοι καὶ ἐπιβάλλοντες ἐργάζονται συμφώνως πρὸς τὰς ὁδηγίας, πρὸς τὸ σύστημα τοῦ ἀοιδίμου Κοραῆ. Ἀλλ' ὁ Κοραῆς ἀπέβαλλε τὰς ξένας λέξεις καὶ πάσῃ δυνάμει ἀπέτρεπεν ἀπὸ τῆς χρήσεως αὐτῶν· οὗτοι δὲ ἀκολουθοῦντες τὸ ἐναντίον δίδαγμα τοῦ Krumbacher «Μηδεὶς διασταγμὸς πρὸ τῆς χρήσεως τῶν ξένων λέξεων καὶ τῶν ξένων καταλήξεων», οὐ μόνον βιβλία ὅλα συντάσσοντες συνιστῶσι τὴν χρῆσιν αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ ἀλφαβητάριον καὶ εἰς τὰ πρῶτα ἀναγνωστικὰ βιβλία ἄνευ τινὸς ὄκνου εἰσάγουσιν αὐτάς· πρβλ. *τὸ βραγιές, τζάκι, τεμπέλης* κλπ... Γράφουσι *ὄμορφος, σουσάμι, γιορτή, γιορτάζει, λές, λέει* κτλ. κτλ... Τοσαύτη δὲ εἶναι ἡ ἀποστροφὴ αὐτῶν πρὸς πᾶν ἀπαθές, ὥστε καὶ ὅπου κατὰ πρῶτον εἰσάγεται καὶ διδάσκεται νέα τις ὀνομασία, δὲν παρέχεται αὕτη εἰς τὰ παιδία ἐν τῷ ἀμεταβλήτῳ αὐτῆς τύπῳ, ἀλλ' ἐν τῷ μεταβεβλημένῳ. Οὕτω λ. χ. ἀναγινώσκεται ἐν τῷ ἀναγνωσματαρίῳ τῆς Β' τάξεως σ. 39 ἡ φωνὴ τοῦ ἀλόγου λέγεται χλιμίντρισμα. Τὸ *χρεμέτισμα* δὲν ἦτο οὔτε δυσκολώτερον εἰς κλίσιν οὔτε πολυσυλλαβώτερον τοῦ *χλιμίντρισμα*, ἀλλ' εἶχε τὸ ἀτύχημα νὰ ἔχῃ λεχθῇ καὶ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων, δι' ὃ ἀπεκρούσθη. Ἀλλὰ ἀφοῦ ἀντιποιοῦνται καὶ φιλοσοφίας, διατί δὲν ἐνθυμοῦνται τὸ παράγγελμα τοῦ θείου Πλάτωνος (Πολιτείας Β' 377)..... Καὶ ἐρωτῶμεν εἶναι τὸ *ἀλφαβητάριο* καὶ τὰ ἀναγνωστικὰ βιβλία, ὅσα μέχρι τοῦδε ἐξεδόθησαν ὑπὸ τὰς ὁδηγίας τῆς αἱρέσεως, γεγραμμένα εἰς τὴν κοινὴν καὶ συνήθη ὁμιλουμένην ὑφ' ἡμῶν γλῶσσαν; καὶ δὲν περιέχουσιν ἰδιωτισμούς, ξένας λέξεις, περιωρισμένης χρήσεως τύπους κλπ.... Ἐπ' ἴσης προβαίνουσιν, ὡς μανθάνω, εἰς σύνταξιν γραμματικῆς, διὰ τῆς ὁποίας θέλουν νὰ καθορίσουν καὶ νομοθετήσουν καὶ καταστήσουν ὁμοιόμορφον καὶ ὁμαλὸν τὸν γλωσσικὸν τύπον τὸν ὁποῖον πρέπει νὰ μεταχειριζώμεθα. Ἀγνοοῦσι δέ, ὡς φαίνεται, 1) ὅτι πάντοτε καὶ πανταχοῦ τῆς οἰκουμένης πρῶτον γράφονται λογοτεχνικὰ μνημεῖα λόγου ἄξια, δόκιμα κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον, ἐκτιμώμενα καὶ ἀναγινωσκόμενα, πρῶτα παραλαμβάνει ἡ ἐκκλησία, ἡ πολιτεία γλωσσικήν τινα φάσιν εἰς καθημερινὴν χρῆσιν, ἔπειτα ἔρχεται ἡ εἰσαγωγὴ αὐτῆς εἰς τὰ σχολεῖα καὶ κατόπιν ἡ σύνταξις γραμματικῆς τῆς γλώσσης ταύτης βασιζομένης ἐπὶ τῆς χρήσεως τῶν βιβλίων τούτων καὶ 2) ὅτι ἡ πρακτικὴ γραμματικὴ δὲν ἔχει καθῆκον νὰ ἐξομαλύνῃ ἀλλὰ νὰ καταγράψῃ ἁπλῶς τὴν χρῆσιν τῆς γλώσσης.

Δηλαδή, γιὰ νὰ διατυπωθοῦν πιὸ καθαρὰ καὶ μὲ μεγαλύτερη ἀκριβολεξία ὅλα αὐτά, ὁ ἐπικριτὴς βεβαιώνει πὼς ἡ γλῶσσα τῶν ἀναγνωστικῶν δὲν πῆρε τὸν τύπο τῆς κοινῆς ὁμιλουμένης ποὺ ἔπρεπε νὰ ἔχει καὶ δὲν εἶναι ἡ σωστὴ γλῶσσα, γιὰ τοὺς ἀκόλουθους λόγους:

α) δὲν εἶναι ἡ κοινὴ γλῶσσα. Ἀπόδειξη: ἔχει λέξεις καὶ τύπους λέξεων ἢ σημασίες ποὺ δὲν εἶναι πανελλήνια, δὲ συνηθίζονται δηλαδὴ σὲ ὁλόκληρη τὴν Ἑλλάδα μαζὶ μὲ τὰ νησιά της, ἔτσι τὸ *γνέθω, στάνη, σανός*, ἔτσι τὸ *χίμηξε* καὶ τὸ *τζάκι, ζυγώνω* κτλ.

β) δὲν εἶναι ἡ γλῶσσα ποὺ μιλοῦμε συνήθως, ἡ «συνήθης ὁμιλουμένη». Ἀπόδειξη: παρουσιάζει βίαιους κανονισμούς, ἢ στὴ φωνητική, καθὼς τὸ *ἀλφαβητάριο*, χωρὶς τὸ *ν* στὸ τέλος, καὶ τὸ *ἄναχτας* μὲ *χτ* ἀντὶ *κτ*, ἢ στὴ μορφολογία, καθὼς π. χ. *παραθαλάσσια* (ἀντὶ *παραθαλασσίαν*) ἢ *Ὄθωνας*.

γ) ἡ γλῶσσα τῶν ἀναγνωστικῶν παρουσιάζει καὶ ἄλλα ἀκόμη, τύπους λέξεων ἢ λέξεις, τὸ *σουσάμι* ἢ τὸ *χίμηξε*, ποὺ κι αὐτὰ δὲν τὰ λέμε «ἐν τῷ συνήθει προφορικῷ λόγῳ», ἢ λέξεις ξένες, καθὼς *τεμπέλης*.

δ) Ἄλλη ἀκόμη ἀπόδειξη πὼς ἡ γλῶσσα τῶν ἀναγνωστικῶν δὲν εἶναι ἡ σωστὴ εἶναι πὼς ἄλλα βιβλία, μὲ τὸ ἴδιο σύστημα γραμμένα καθὼς τ' ἀναγνωστικά, ἔχουν: *ὁ ἄναχτας, στὲς πόλες, ἡ τύψη, τῆς συνείδησης, τὴ διεύτυσή σου*.

ε) τ' ἀναγνωστικὰ ἀποφεύγουν συστηματικὰ κι ἐπίτηδες κάθε λέξη ἢ τύπο ποὺ ἔτυχε νὰ μὴν ἔχη ἀλλάξει ἀπὸ τὴν ἀρχαία ἐποχή. Ἀπόδειξη: τὸ *χλιμίντρισμα* ἀντὶ *χρεμέτισμα*.

ζ) σὲ ὅσες περιστάσεις συνηθίζονται δύο τύποι ἢ δύο λέξεις «ἐν ταῖς συναναστροφαῖς» ἀπὸ τοὺς «καλῶς ἀνατεθραμμένους», τ' ἀναγνωστικὰ προτιμοῦν ἀποκλειστικὰ τὶς νεώτερες καὶ γράφουν *ὄμορφος, λέει* κτλ.

η) ἀντὶ νὰ περιμένουν νὰ διαμορφώση ἡ λογοτεχνία μιὰ χρήση γλωσσικὴ καὶ νὰ ἐπιβληθῆ ἡ λογοτεχνία στὴν κοινὴ συνείδηση, κι ἔπειτα νὰ καθιερώση καὶ ἡ ἐκκλησία καὶ τὸ κράτος τὴ γλῶσσα αὐτή, γιὰ νὰ τὴ βάλουν ὕστερα καὶ μέσα στὸ σχολεῖο καὶ ἔπειτα νὰ γράψουν καὶ τὴ γραμματική της, ἐκεῖνοι ποὺ κανόνισαν τὴ γλῶσσα τῶν ἀναγνωστικῶν ἄρχισαν ἀνάποδα, καὶ μάλιστα ἀντὶ μὲ τὴ γραμματικὴ νὰ καταγράψουν μόνο τὴ γλωσσικὴ χρήση, γυρεύουν μὲ τὴ βοήθεια της νὰ νομοθετήσουν καὶ νὰ ἐξομαλύνουν.

Οἱ κατηγορίες ὅλες αὐτὲς θὰ ἐξεταστοῦν μία μία μὲ τὴ σειρὰ στ' ἀκόλουθα κεφάλαια. Καὶ θὰ διαπιστωθοῦν ἐκεῖ οἱ τύποι ποὺ κατηγορήθηκαν, ἴσια ἴσια ἀπὸ τὴ γλῶσσα ποὺ ἀντιτάχτηκε ἀπὸ τὸν κ. Χατζιδάκι στὴ γλῶσσα τῶν ἀναγνωστικῶν, ἀπὸ τὴ χρήση δηλαδὴ ποὺ μᾶς δίνουν ἤδη σήμερα οἱ ἐφημερίδες καὶ τὸ διήγημα, ἡ «συνομιλία μας ἐν ταῖς αἰθούσαις» κι ἡ γλῶσσα τοῦ κράτους, καθὼς καὶ τὰ παλιότερα ἀναγνωστικά, ἰδίως τοῦ 1914, ποὺ μέσα τους «πάντες μετὰ χαρᾶς ἐβλέπομεν τὴν καθ' ἑκάστην ἡμέραν ἐπίδοσιν» τῆς ἁπλοποιημένης γλώσσας, καθὼς δηλώνει ὁ κ. Χατζιδάκις.

§ 10 Ἡ *στάνη* καὶ τὸ λεξιλόγιο.

Ἐν τούτοις [σ' ἀναγνωστικὰ] ἀναγινώσκονται πολλαὶ λέξεις καὶ πολλοὶ τύποι... κατ' ἀλήθειαν ἄγνωστοι... δικράνια, γνέθω, στάνη.

Χατζιδάκις, Ἔκθ. Σεβαστοπουλ. 1918, σ. 7.

Δὲν εἶναι στάνη· θὰ ἀλυκτοῦσαν οἱ σκύλοι. *Δροσίνης, 1917.*

Δύναμαι ἀδιστάκτως νὰ ὑποστηρίξω ὅτι συνέτεινα κι ἐγὼ πολὺ εἰς τὸν θάνατον τοῦ λογιωτατισμοῦ καὶ εἰς τὴν μόρφωσιν τῆς δημοτικῆς γλώσσης, πλουτίσας αὐτὴν δι' ὑλικοῦ ἱκανοῦ νὰ πληρώσῃ τὰς ἀνάγκας τῆς σημερινῆς τοῦ ἔθνους ἐργασίας... Ποιὸς ἐφώναζεν ἐδῶθεν τί σημαίνει αὐτὴ ἡ λώθρα, ἄλλος τί δηλοῖ τὸ ρεκάζω, εἰ τὸ φριμάζω. Τί εἶναι ἡ κυκλαμιά... πόθεν κατάγεται τὸ ρεύω, τὸ σαλαγάω καὶ πάει λέγοντας... Ἡ γλῶσσα τοῦ λαοῦ ἐθαυματούργησεν... Φαντάζεσαι τί θὰ εἶναι μετὰ παρέλευσιν ἑκατονταετηρίδος, ὅταν, μὴ ὑπάρχοντος τοῦ λογιωτατισμοῦ, ὅλοι θ' ἀσχολῶνται εἰς τὴν τελειοποίησιν καὶ τὸν πλουτισμόν της.

Βαλαωρίτης, σὲ γράμμα πρὸς τὸ Ροΐδη, 1877.

Τὸ πρῶτο ποὺ ἔχει νὰ κατηγορήση ὁ κ. Χατζιδάκις τ' ἀναγνωστικὰ γιὰ τὴ γλῶσσα τους εἶναι πὼς δὲν παρουσιάζουν τὸν κοινὸ τύπο τῆς γλώσσας μας, ἀφοῦ ἔχουν λέξεις, ἢ λέξεις μὲ τύπους καὶ μὲ σημασίες ποὺ δὲν εἶναι πανελλήνιες. Στὴν κατηγορία αὐτὴ ἔχω νὰ παρατηρήσω τ' ἀκόλουθα:

Πρῶτα, ἐδῶ ἔχομε μιὰ ἔμμεση ὁμολογία ὅτι στὰ σημαντικώτερα καὶ γενικώτερα γνωρίσματα τῆς γλώσσας, τὴ σύνταξη δηλαδή, τὸ τυπικὸ καὶ τὴ φωνητική, ποὺ καθὼς ξέρει ὁ καθένας καὶ καθὼς ἔχει φυσικὰ δεχτῆ καὶ ὁ κ. Χ., ἔχουν περισσότερη σημασία γιὰ τὸ χαρακτηρισμὸ ἑνὸς γλωσσικοῦ τύπου, τ' ἀναγνωστικὰ δὲν παρουσιάζουν στοιχεῖα ποὺ νὰ εἶναι διαλεκτικὰ ἢ νὰ μὴν ἀνήκουν στὴν κοινὴ γλῶσσα, οὔτε *σὲ λέγω* ἀντὶ *σοῦ λέγω*, οὔτε *ἐρχόμανε* καὶ *ἤρχουμουν*, οὔτε *ἀγαπιόντησαν* καὶ *ἀγαπιόντουσαν*, οὔτε *οἱ πατέρηδες* καὶ *ζγιάζου* [58].

Ἡ ἀπόδειξη λοιπὸν πὼς τ' ἀναγνωστικὰ δὲ δίνουν τὴν κοινὴ

[58] Βλ. Χατζιδάκι, Περὶ τοῦ γλωσσ. ζητήμ. ἐν Ἑλλάδι Γ', Εἰδώλων κατάλυσις. Γλωσσολογ. μελέται σ. 501 - 502. Τὸ περιέργο εἶναι ὅτι ἐνῶ ἄλλοτε φοβοῦνταν ὁ ἐπικριτὴς πὼς μὲ τὴν καθιέρωση τῶν δημοτικῶν τύπων, ποὺ «συνήθως κατὰ τόπους πλεῖστον διαφέρουσιν ἀλλήλων» θὰ πελαγώναμε, ἀφοῦ δὲ θὰ ξέραμε π. χ. τί νὰ πρωτοποῦμε, «*ἐδεχόντησαν, ἤρχουνταν, ἠρχόντουσαν, ἐρχόντσαν, ἔρχουνταν* κτλ.». (Χατζ., ἔ. μ., σ. 262), καὶ ἤθελε νὰ λέγωμε καὶ νὰ γράφωμε «μετὰ τῶν συγχρόνων καλῶς ἀνατεθραμμένων» *ἐδεχόμην... ἐδέχετο, ἐδέχοντο* καὶ ὄχι *ἐδέχουμουν, ἐδεχότανε, ἐδέχουνταν, ἐδεχόντησαν, ἐδεχόντουσκαν, ἐδεχούντανε* κτλ. (Χατζ., Ἀπάντησις εἰς Κρουμβ. 1905, σ. 768), τώρα τὰ τελευταῖα χρόνια ἔχει πιὰ ἀναγνωρίσει μόνος του πὼς «γράφομεν μὲν *ἐδεχόμην* κτλ., λέγομεν δὲ πάντες [ὑπογραμμίζει ὁ κ. Χατζ.] *ἐδέχουμουν*» (Χατζ., Ἐπιστ. ἐπετ. 9, σ. 16), καὶ ἀναγράφει, ὡς κοινότερους τύπους τῆς νέας μιας γλώσσας, τὸ *ἐγράφουμουν, ἐγράφουσουν, ἐγράφουνταν, ἐκρατιούμουν*, ἄρα καὶ τὸ *ἔρχουνταν*. (Ἐπιστ. ἐπετ. 7, σ. 144). Εἶναι μάλιστα περίεργο πὼς καὶ μ' ὅλο τὸ φόβο τῶν ἰδιωματικῶν παραθέτει καὶ τύπους κάθε ἄλλο παρὰ κοινοὺς *(ἐκοιμούμεστα, ἐλάλουνε, ἐλάλειες κοντὰ στὸ ἐλαλοῦσες, - σε, τὲς μέλισσες, ἀντρὸς* καὶ *ἀντροῦς* (ἔ. μ., 135 ἀ.).

γλῶσσα βρέθηκε στις λέξεις τους. Μὰ οὔτε πίστεψε οὔτε ὑποστήριξε ποτὲ κανεὶς ὡς τώρα σοβαρὰ πὼς ἡ δημοτικὴ ἔχει κοινὲς ὅλες της τὶς λέξεις, μὲ τὶς σημασίες τους καὶ τοὺς τύπους των, οὔτε καὶ καθιερώθηκε σὲ κανένα ἔθνος ὡς κοινὴ ἐθνικὴ γλῶσσα, ἰδίωμα ποὺ νὰ ἦταν ἀπὸ πρὶν γνωστὲς ὅλες του οἱ λέξεις σὲ ὁλόκληρο τὸ ἔθνος. Τότε δὲ θὰ ὑπῆρχαν κὰν ἄλλα ἰδιώματα, οὔτε λεξιλογικὴ κατὰ τόπους ποικιλία.

Σὲ κάθε λαὸ τὰ διάφορά του ἰδιώματα ἔχουν βέβαια κι ἕνα μεγάλο κοινὸ ποσὸ λέξεις καὶ σημασίες, ἐκεῖνο ὅμως ποὺ κυρίως τὰ ἑνώνει καὶ δημιουργεῖ τὴν ἑνότητά τους—ἂν ὑπάρχῃ—εἶναι ἡ συγγένεια ἢ ἡ ταυτότητα τῶν γραμματικῶν γνωρισμάτων. Καὶ ὡς πρὸς τὸ λεξιλόγιο ἀκόμη, τὸ *κοινὸ ἀπὸ πρίν*, *πάντοτε* θὰ βρεθῇ μιὰ ἢ ἄλλη ἐπαρχία ποὺ ν' ἀπομακρύνεται στὴ μιὰ ἢ τὴν ἄλλη λέξη καὶ νὰ χρησιμοποιῇ λιγώτερο γνωστοὺς τύπους. Ἡ μισὴ Γερμανία δὲν ξέρει στὴ λαϊκή της γλῶσσα τὸ Pferd, κι ἡ μισὴ λέει Appel τὸ μῆλο ἀντὶς Apfel. Καὶ κεῖ ὅμως ποὺ ὑπάρχουν παράλληλα δυὸ ἰσότιμες λέξεις, καὶ κεῖ ὅπου παρουσιάζονται περισσότερες, ἢ μία μὲ δυὸ καὶ τρεῖς τύπους, μόνο ὅταν καθιερωθῇ μιὰ κοινὴ δημοτική, μὲ τὴ βοήθεια πολιτικῶν καὶ γλωσσογεωγραφικῶν λόγων, μὲ τὴ λογοτεχνία καὶ μὲ τὸ σχολεῖο, παραμερίζεται ὡς ἕνα σημεῖο ἡ λεξιλογικὴ ποικιλία τῶν ἰδιωμάτων καὶ γίνονται ἔτσι γνωστὲς σὲ ὅλους οἱ λέξεις τῆς κοινῆς, ποὺ θὰ τὶς μάθουν τώρα καὶ ὅσοι πρὶν δὲν ἤξεραν παρὰ τὶς ἰδιωματικὲς δικές τους.

Εἶναι λοιπὸν ν' ἀπορήσῃ κανεὶς πῶς ὁ κ. Χατζιδάκις, ποὺ μὲ λύπη μιὰ φορὰ ἔλεγε πὼς οἱ Τοῦρκοι ἐμπόδισαν μὲ τὴν κατάκτηση τῆς Κρήτης νὰ καλλιεργηθῇ *περισσότερο ἐκεῖ* ἡ λογοτεχνία, κι ἔτσι ν' ἁπλωθῇ ἀπὸ κεῖ καὶ σ' ὅλη τὴν ἐπίλοιπη Ἑλλάδα ὡς κοινὴ πιὰ γλῶσσα τὸ κρητικὸ ἰδίωμα—φυσικὰ μὲ τὸ κρητικὸ ἰδιωματικὸ λεξιλόγιο—πῶς σήμερα δὲ θέλει ν' ἀναγνωρίσῃ τὸ ἴδιο δικαίωμα στὴν κοινὴ ποὺ μορφώθηκε στὴν κεντρικὴ Ἑλλάδα, καὶ ποὺ ἀναγκαστικὰ θὰ ἔχῃ λέξεις ἄγνωστες ἀκόμη στὸ ἕνα ἢ στὸ ἄλλο μέρος τοῦ ἑλληνισμοῦ. Γιατὶ ἂν ἦταν ν' ἀποκλείσωμε ἀπὸ τὴν κοινή μας — ἐμεῖς ἢ κάθε ἄλλος λαός—κάθε λέξη ποὺ δὲν εἶναι «πανελλήνια», καὶ ποὺ δὲν τὴν ξέρουν ἀπὸ τὸ σπίτι τους ὅλοι οἱ Ἕλληνες, σὲ κάθε γωνιὰ τῆς ἑλληνικῆς γῆς, δὲ θὰ μᾶς ἀπόμεναν παρὰ καμιὰ χιλιάδα λέξεις, καθὼς *νερό*, *γάλα*, *οὐρανός*, *μαῦρος*, *ἕνα*, *δύο*, *αὔριο*, καὶ ἡ δημιουργία τῆς πρωτότυπης αὐτῆς κοινῆς θὰ εἶχε γιὰ πρῶτο ἀποτέλεσμα

νὰ τῆς πάρῃ τὴ δύναμη ὄχι μόνο νὰ ἐκπολιτίσῃ μὰ καὶ νὰ χρησιμεύῃ γιὰ τὴν καθημερινὴ συνεννόηση.

Καὶ ὅμως ὁ ἐπικριτὴς ἀναφέρει ὡς ἀπόδειξη γιὰ τοὺς ἰδιωματισμοὺς τῶν ἀναγνωστικῶν μερικὲς λέξεις ἀπ' αὐτὲς ποὺ δὲν τὶς ξέρουν στὴν πατρίδα του, τὴν Κρήτη, καὶ μᾶς πληροφορεῖ ἀκόμη πὼς ἔμαθε ἀπὸ Κερκυραῖο συνάδελφό του, τὸν καθηγητὴ κ. Σακελλαρόπουλο, πὼς καὶ στὴν Κέρκυρα δὲ μεταχειρίζονται πολλὲς ἀπὸ τὶς λέξεις τῶν ἀναγνωστικῶν. Τὸ ἴδιο ὅμως πείραμα μὲ τὰ ἴδια ἀποτελέσματα θὰ εἴχαμε καὶ μὲ τὰ παλιὰ ἀναγνωστικά. Ἔτσι ὁ κ. Μενάρδος θὰ μποροῦσε νὰ βεβαιώσῃ πὼς τ' ἀβγὰ λέγονται στὴν Κύπρο *ὠβκά*, ὁ κ. Εὐαγγελίδης θὰ πιστοποιοῦσε γιὰ τὴ Μικρασία ἄλλες ἄγνωστες λέξεις ἀπὸ τὴν καθιερωμένη «ἁπλῆ καθαρεύουσα» τῶν ἀναγνωστικῶν, ἐνῶ *κανένας Ρουμελιώτης συνάδελφος τοῦ* κ. Χατζιδάκι θὰ ζητοῦσε νὰ ξαναγίνῃ ἡ κυρούλα *μάμμη* ἢ *μαῖα* καὶ ἡ πεταλούδα *χρυσαλλίς*, γιατὶ στὸν τόπο του δὲν καταλαβαίνουν τί θὰ πῇ *κυρούλα* ἢ *γιαγιὰ* ἢ *πεταλούδα* καὶ λένε μόνο *μανιὰ* καὶ *φλέτρας*. Αὐτὰ ὅμως δὲ γίνονται[59] οὔτε μποροῦσαν νὰ γίνουν.

Δὲ σημαίνουν αὐτὰ πὼς δὲν ὑπάρχουν καὶ δυσκολίες.

Καὶ σήμερα ἀκόμη τὸ λεξιλόγιο τῆς κοινῆς — ἐννοῶ φυσικὰ τὶς λαϊκὲς λέξεις ποὺ ἐκφράζουν ἔννοιες τῆς καθημερινῆς ζωῆς — δὲν εἶναι σὲ ὅλα πάγιο καὶ καθωρισμένο, καὶ δὲν εἶναι πάντοτε εὔκολο μὲ κριτήρια ἀντικειμενικὰ νὰ δριστοῦν ἀμέσως ὅλες οἱ λέξεις ποὺ θὰ τῆς ἀνήκουν, ἢ ἕνας μόνο τύπος γιὰ τὴν καθεμιά τους (*ξεθρακιάζω καὶ ξεθέλνω τὴ φωτιά*, *καλαμπόκι καὶ ἀραποσίτι*, *γκλίτσα καὶ ἀγκλίτσα*). Βέβαια κοντὰ στὴ χρήση, προφορικὴ καὶ λογοτεχνική, καὶ τὴ γεωγραφικὴ διάδοση, ἔχομε κι ἄλλα ἐπιβοηθητικὰ κριτήρια γιὰ τὴν ἐκλογή μας, καθὼς τὴν παραγωγικότητα καὶ τὴ μεγαλύτερη ὁμοιό-

[59] Βλέπε τί ἔχει διακηρύξει ὁ ἴδιος ὁ ἐπικριτὴς (Γλωσσολ. μελέται σ. 501): «πανταχοῦ καὶ πάντοτε ἡ γραφομένη γλῶσσα παντὸς ἔθνους δὲν κατηρτίσθη ἐκ συγκολλήσεως ἢ συγχωνεύσεως τῶν κατὰ τόπους διαλέκτων εἰς ἓν κρᾶμα, ἀλλὰ δι' ἐκβολῆς μὲν τῶν πολλῶν διαλέκτων, ἐπικρατήσεως δὲ μιᾶς μόνης ἕνεκα λόγων ἱστορικῶν· τοῦτο διδάσκει ἡ πεῖρα, οὐδ' ἦν ἄλλως γενέσθαι». Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ ὄχι μόνο ἡ κοινὴ δημοτικὴ ἀναγκάστηκε ν' ἀποκλείσῃ καὶ κρητικὰ καὶ ἑφτανησιώτικα καὶ πολυάριθμα ἄλλα ἰδιωματικὰ στοιχεῖα, μὰ καὶ ἡ καθαρεύουσα ἡ ἴδια, μὲ τὸ νὰ καλλιεργηθῇ κυρίως στὸ ἐλεύθερο βασίλειο καὶ τὴν πρωτεύουσά του, παραμέρισε σιγὰ σιγὰ στοιχεῖα καθὼς θὰ σὲ *δείξω*, κάθε ἄλλο παρὰ ἰδιωματικά, ἀφοῦ τὰ μεταχειρίζεται ὁ μισὸς τουλάχιστον ἑλληνισμός, μὰ ποὺ ἔτυχε νὰ βρίσκωνται ἔξω ἀπὸ τὴ γλωσσογεωγραφικὴ περιοχὴ καὶ τὰ πολιτικὰ κέντρα ὅπου διαμορφώθηκε καὶ καλλιεργήθηκε ἡ κοινή μας γλῶσσα.

τητα μὲ τοὺς ἀρχαίους τύπους, ὑπάρχουν ὅμως ἀρκετὲς περιπτώσεις ὅπου θὰ ἦταν δύσκολο κἀι ἄστοχο νὰ καθιερώση σήμερα ἡ σχολικὴ γλῶσσα ἕνα μόνο τύπο, χωρὶς νὰ βγῆ ἀπὸ τὴ δικαιοδοσία της. Καὶ θὰ ἦταν ἀκόμη ἀδικαιολόγητο νὰ παίρνωμε γιὰ πρῶτο κριτήριο γιὰ τὶς λέξεις τῶν ἀναγνωστικῶν τὸ ἂν τὶς ξέρουν ἢ ὄχι ὅσοι κατοικοῦν στὴν πρωτεύουσα ἢ τὶς μεγαλύτερές μας πόλεις. Εἴδαμε παραπάνω πῶς χαρακτηρίζει ὁ κ. Σκιᾶς τὴ γλῶσσα «τῶν αἰθουσῶν». Οἱ «μορφωμένες» μας τάξεις μὲ τὴν ἀγωγὴ ποὺ παίρνουν στὰ σχολεῖα μας καὶ στὸ σπίτι τους, ἀποξενωμένες συχνὰ ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ ζωὴ καὶ βουτημένες σὲ ξένες φιλολογίες, πολλὲς φορὲς ἀγνοοῦν ἑλληνικὲς λέξεις γνώριμες, γιὰ νὰ μεταχειριστοῦν στὴ θέση τους, ὅταν ἔχουν τὶς σχετικὲς ἔννοιες, τὶς ἀντίστοιχες λέξεις ἀπὸ ἄλλες γλῶσσες — ἀκόμη καὶ ὅταν μιλοῦν ἑλληνικὰ (πβ. *φτερωτὴ τοῦ μύλου, γκλίτσα, ξέφωτο - ξαίθρα, φτεροζυγιάστηκε* κτλ.). Μποροῦμε νὰ δώσωμε στὸ δημοτικό μας σχολεῖο τὸν ἑλληνικὸ κόσμο καὶ τὴν ἐθνικὴ ζωή, μὲ τὴ γλῶσσα ποὺ ὁ ἑλληνικὸς λαὸς τὰ ἐκφράζει, ἅμα εἴμαστε ὑποχρεωμένοι ἀπὸ στενοκέφαλες γλωσσικὲς θεωρίες νὰ περιοριστοῦμε σὲ ὅσες λέξεις ξέρουν οἱ «μορφωμένοι» καὶ οἱ «ἐν μέσαις Ἀθήναις οἰκοῦντες», ὅταν ἴσια ἴσια μορφώθηκαν μὲ τὴν περιφρόνηση ἢ τὴν ἄγνοια τῶν στοιχείων αὐτῶν;

Αὐτὰ νομίζω πὼς πρέπει γενικὰ ν' ἀντιταχτοῦν σὲ ὅσα κατηγόρησε ὁ κ. Χατζ. τὴ νέα σχολικὴ γλῶσσα γιὰ τοὺς ἰδιωματισμούς της. Μὲ αὐτὰ δὲ θέλω φυσικὰ νὰ ὑπερασπιστῶ κάθε λέξη ποὺ βρίσκεται στὰ νέα ἀναγνωστικά· δίχομαι μάλιστα πὼς ὅσο σωστὲς κι ἀναμφισβήτητες κιὰν εἶναι οἱ παραπάνω ἀρχὲς μπορεῖ στὴν ἐφαρμογή τους νὰ ἔγιναν καὶ λάθη, ἢ νὰ δόθηκαν στὶς μικρὲς τάξεις τοῦ δημοτικοῦ πρόωρα λέξεις γιὰ ἔννοιες ποὺ ἀργότερα μόνο θὰ ἔπρεπε νὰ διδαχτοῦν στὰ παιδιά. Αὐτὸ εἶναι ὅμως ζήτημα ποὺ δὲν ἔχει σχέση οὔτε μὲ τὸ γλωσσικὸ τύπο τῶν ἀναγνωστικῶν, οὔτε μὲ τὴ δικαιοδοσία ἐκείνων ποὺ εἶχαν ἀναλάβει νὰ κανονίσουν μόνο τὴ γλωσσική τους μορφὴ καὶ ὄχι ν' ἀλλάξουν καὶ τὸ περιεχόμενό τους. Ἐδῶ μᾶς ἐνδιαφέρει ἀποκλειστικώτερα ἂν ἦταν σωστὴ ἡ κατηγορία γιὰ τὸ λεξιλόγιο καὶ εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐξεταστοῦν ἀπὸ τὴν ἄποψη αὐτὴ καὶ τὰ παραδείγματα τῶν ἰδιωματισμῶν ποὺ παραθέτει ὁ ἐπικριτής, ἡ *στάνη*, τὸ *δικράνι*, ὁ *σανὸς* κτλ.

Ἀνήκει ἡ στάνη στὴν κοινή μας γλῶσσα ἢ ὄχι;

α) ἔχει μεγάλη διάδοση, στὴν προφορικὴ χρήση, καὶ μάλιστα στὴν κεντρικὴ Ἑλλάδα, τόση ποὺ εἶναι ἀδύνατο νὰ χαρακτηριστῆ ἡ λέξη αὐτὴ ἰδιωματική.

β) ὑπάρχει σὲ ὅλα τὰ λεξικὰ τῆς γλώσσας μας, ἑλληνικὰ ἢ ἑλληνοξενόγλωσσα, ἀπὸ τ' ἀρχαιότερα ὡς τὰ σημερινά. Ὅλα τους εἶναι τῆς καθαρεύουσας ἢ τῆς κοινῆς γλώσσας, κανένα τους δὲν εἶναι διαλεκτολογικὸ καὶ ὅλα τους ἀποφεύγουν τὶς «ἰδιωματικὲς» λέξεις.

γ) ἡ λογοτεχνία μας ἐξαρχῆς τὴ μεταχειρίστηκε· τὴν ἔγραψαν μάλιστα συγγραφεῖς ποὺ δὲν μποροῦν νὰ χαρακτηριστοῦν μαλλιαροὶ καὶ ποὺ δὲν ἀνήκουν σὲ καμιὰ «αἵρεση».

δ) τόσο κοινὴ εἶναι ἡ λέξη καὶ τόσο λίγο ἄγνωστη ἢ ἀταίριαστη φαίνεται σὲ ὅσους δὲ γράφουν αὐστηρὴ καθαρεύουσα ἢ δὲν ἔχουν τὴν πρόληψη τοῦ δασκαλισμοῦ, ὥστε παρουσιάζεται καὶ στὸν καθημερινὸ τύπο, σὲ φύλλα συντηρητικὰ στὴ γλῶσσα τους καὶ ποὺ πολέμησαν ὅλες τὶς «ὑπερβολές».

ε) δὲν εἶναι δύσκολο νὰ διαβάση κανεὶς τὴ λέξη *στάνη* ἀκόμη καὶ σὲ κείμενα γραμμένα σὲ καθαρεύουσα ἄψογη, ἀκόμη καὶ ἀπὸ Κρητικούς. Ἀπὸ τοὺς Κρητικούς, ὄχι μόνο ὁ Γιάνναρης τὴν ἀναφέρει, μὰ τὴν ἔχει μεταχειριστῆ καὶ ὁ ἴδιος ὁ κ. Χατζιδάκις, ποὺ ἀπόρησε τώρα ἅμα τὴ βρῆκε στὸ ἀλφαβητάριο. Τὰ παραδείγματα αὐτὰ βεβαιώνουν πὼς ἐνῶ δὲν ξέρουν τὴ λέξη *στάνη* στὴν Κρήτη, μόλις ζήσουν οἱ Κρητικοὶ λίγο στὴν κυρίως Ἑλλάδα καὶ μάθουν τὴν κοινή μας γλῶσσα, μαθαίνουν καὶ μεταχειρίζονται καὶ τὴ λέξη *στάνη*, καὶ τὴ γράφουν, ἀκόμη καὶ ἅμα γράφουν καθαρεύουσα.

ζ) τέλος, τὴ λέξη *στάνη* τὴ βρίσκομε καὶ στὰ περίφημα ἀναγνωστικὰ τοῦ 1914, ποὺ κατὰ τὸν κ. Χατζ. «πάντες μετὰ χαρᾶς ἐβλέπομεν» τὴν ἁπλοποιημένη τους γλῶσσα, χωρὶς νὰ περάση ποτὲ ἀπὸ κανενὸς τὸ νοῦ νὰ παραπονεθῆ πὼς μὲ λέξεις καθὼς τὴ *στάνη* ἔγινε ἡ καθαρεύουσά τους ἰδιωματική, κι ἔπαυσε νὰ εἶναι ἡ κοινὴ γλῶσσα ποὺ συνάπτει «πάντας πανταχοῦ τοὺς ἑλληνόπαιδας» «εἰς ἓν ἐθνικὸν σύνολον».

α) Τὸ ἀρχεῖο τοῦ «Ἱστορικοῦ λεξικοῦ», ποὺ καθὼς εἶναι γνωστὸ δὲν καταρτίστηκε μὲ συστηματικὴ διερεύνηση τοῦ λεξιλογικοῦ πλούτου ὁλόκληρης τῆς Ἑλλάδας, βεβαιώνει τὴ λέξη αὐτὴ γιὰ τὴν Ἤπειρο, Θεσσαλία, Καλάβρυτα, Καλάμες, Κεφαλληνία, Λακωνία, Μεσσηνία, Τριφυλλία, Φθιώτιδα, Χίο, δηλαδὴ ὄχι μόνο τὸ Μοριά, τὴ Ρούμελη καὶ τὴν Ἠπειροθεσσαλία, μὰ καὶ νησιὰ ἀπ' τὸ Αἰγαῖο καὶ τὸ Ἰόνιο. Χαρακτηριστικὸ εἶναι ἀκόμη πὼς σ' ἕνα στατιστικὸ πείραμα ποὺ ἔγινε μεταξὺ τῶν δημοδιδασκάλων Πειραιῶς σ' ἕνα ἀπὸ τὰ φροντιστήρια τῶν Ἀνωτέρων ἐποπτῶν, διαπιστώθηκε πὼς ἀπὸ 100 μόνο 4 ἤξεραν ἀπὸ τὴν πατρίδα τους ἄλλη λέξη. Ὅμοια περίπου πορίσματα ἔδωσε ὁ γλωσσογεωγραφικὸς ἄτλας

πού καταρτίστηκε μέ βάση τίς πληροφορίες πού δόθηκαν στό συνέδριο τῶν ἐπιθεωρητῶν ἀπό ἀντιπροσώπους ὅλης σχεδόν τῆς Ἑλλάδας.

β) «στάνη (κυρ. ὁ κατάσκιος τόπος, ὅπου ἀναπαύονται τά ζῶα τό μεσημέρι, ὁ Ἡσύχ., τό γράφει) στάλη, ἴδ. μάνδρα» Σκ. Βυζαντίου, Λεξικόν τῆς καθ' ἡμᾶς νεοελληνικῆς διαλέκτου κτλ. 1835, σ. 263. — «στάνη, ἡ, bergerie; parc de moutons» Α. Βλάχου, Λεξικόν ἑλληνογαλλικόν 1897, σ. 804. — «στάνη, ἡ, λκ. (στάλη, μάνδρα) ovile, pecorile κτλ.» Παρίδου, Λεξικόν ἑλληνοϊταλικόν, 1878, τ. 6' σ. 1586. πδ. καί: «... ἐν μέν τῇ λκ. νοῷ λέξις *παρά πᾶσι σχεδόν* τοῖς Ἕλλησι νοητή καί καταληπτή». Πρόλογ. σ. 12. — «στάνη, ἡ, parc (des moutons)» Σκ. Βυζαντίου, Λεξικόν Ἑλληνογαλλικόν 1856², σ. 413. — «στάνη, ης, s. f. vul, dairy ... κτλ.» Κοντοπούλου, Λεξικόν ἑλληνοαγγλικόν, ἔκδ. 6., Σιδέρη, σ. 515. — «στάνη, ης, ἡ (δημ.) τό ποιμνιοστάσιον, bergerie, n., f., ἡ μάνδρα, κοινῶς το μανδρί ἐν ᾧ περικλείονται τά πρόβατα ... ἤτοι ἡ στρούγκα» Α. Ἠπίτη, Λεξικόν ἑλληνογαλλικόν .... τῆς λαλουμένης ἑλληνικῆς, (ἤτοι καθαρευούσης καί δημώδους) ἐ τόμ. 1810, τόμ. γ', σ. 162. — «στάνη, ης, ἡ, sheep-fold, sheep-coh» Μ. Κωνσταντινίδου, Λεξικόν ἑλληνοαγγλικόν, Ἀθῆναι, Σιδέρης, σ. 483. Πδ. καί τ' ἀκόλουθα ἀπό τόν πρόλογο: «ἅπασαι αἱ ἑλληνικαί λέξεις αἱ ἐν τῷ ἀνά χεῖρας λεξικῷ περιεχόμεναι *εἶσιν ἐν χρήσει* εἴτ' ἐν τῇ λογίᾳ εἴτ' ἐν τῇ δημώδει γλώσσῃ· εἶνε δέ αἱ λέξεις αὗται αἱ μέν εἰλημμέναι ἢ ἀναγεγεννημέναι ἐκ τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς γλώσσης, αἱ δέ εἰσιν νεότευκτοι, δεδημιουργημέναι ὑπό τῆς νεωτέρας ἑλληνικῆς γλώσσης». — «στάνη, ἡ Schafstall ἀ., Schäferei, ἀ.» Ρ. Ρουσσοπούλου, Λεξικόν ἑλληνογερμανικόν, σ. 873. — «στάνη, ἡ, οὐσ., fold (for sheep)» Γ. Ἀλεξάνδρου, Πλήρες ἑλληνοαγγλικόν λεξικόν, 1901, σ. 695· ἔχει κατά τό συγγραφέα «τόν πλοῦτον τῆς τε γραφομένης καί *ὁμιλουμένης γλώσσης* καί ἱκανάς λέξεις τῆς ἀρχαίας» (σ. 6 εἰσ.). — «στάνη, ης, s. f. sheep-fold; sheep-cot» Α. Κυριακίδου, Λεξικόν ἑλληνοαγγλικόν, 1909, ἔκδ. 2, σ. 689. — Τέλος τή στάνη τήν ἔχει ἀκόμη καί ὁ Ζηκίδης, πού κάθε ἄλλο εἶναι παρά μαλλιαρός, ἀπό τούς «σχολαστικούς τῆς δημοτικῆς»: «στάνη, ἡ, μάνδρα ζώων, νέα λέξις, σώζεται δ' ἡ λέξις ἐν τῷ παρ' Ἡσυχίῳ συνθέτῳ *βουστάνη*» Ζηκίδου, Λεξικόν ὀρθογραφικόν καί χρηστικόν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, τῆς τε ἀρχαίας καί νεωτέρας ἔκδ. 2, 1916 σ. 1045,

γ) Πδ. Δροσίνη, Διηγήματα, 1902, σ. 107: «ἤρχουνταν κάθε μέρα καί μ' ἔβλεπε, σάν πήγαινε στή στάνη» — Κρυστάλλη, Ὁ τραγουδιστής τοῦ χωριοῦ καί τῆς στάνης (ὄνομα ποιητικῆς συλλογῆς). — Βλαχογιάννη, Τά κουδούνια, στά Προπύλαια, τ. 1. σ. 236-238: «... Μίλησαν ὕστερα γιά τά ζωντανά τους, γιά τίς στάνες τους, καί τελευταῖα ἤρθαν καί στά κουδούνια ... Δέ μετατόπιζαν ἀπό τή στάνη, οὔτ' ἔβγαινε ... ἀπό τό βοσκοτόπι του κανένας, παρά σάν ἤθελε καμιά φορά νά πᾶ νά κλέψῃ κουδούνια ἀπ' ἄλλη μάντρα ... θέλανε στά χωριά τριγύρω καί στίς στάνες ... ὅταν τό βράδυ θά γυρίζουν τά κοπάδια στό μαντρί ... Γι' αὐτό ἀποφασίζανε νά παρατήσουν τό βουνό καί νά λείψουνε λίγο ἀπό τή στάνη ... Ν' ἀγοράσουν τοῦ βλάχικου ἀργαλειοῦ τ' ἀποδοσίδια καί τ' ἄλλα τά καλά τῆς στάνης καί τοῦ χωριοῦ ... Ὅπως ξεκίνησαν ἀπό τή στάνη ... Μέ δυό τράγους πού ξέκοψαν ἀπτό μαντρί τους ... γλυκές χαρές τῆς στάνης ...»

δ) Πδ. «Ἔστια» 20 Ἰουλ. 1918*: «Ἡ στάνη τῆς Ἐλευσῖνος [τίτλος]. Λίβριον ἀναχωρεῖ ἐπιτροπή ... ἡ ὁποία θά γνωμοδοτήσῃ περί τοῦ ἀπαλλοτριωτέου χώρου... Παρακαλεῖ ὅπως δοθοῦν αἱ δέουσαι διαταγαί διά νά παῦσῃ χρησιμοποιούμενον τό ἐν Ἐλευσῖνι ἱερόν ὡς σφαγεῖον καί στάνη ζώων ...» — Ἑστ. 21 Ἰουλ.: «Ὁ βοσκός, ὅπως ἐγράφομεν χθές, μετεποίησεν εἰς στάνην ... Ἡ τιμή εἶναι μεγάλη. Στάνη ζώων εἶναι σήμερον δόξα, μεγαλεῖον ...» — Ἑστ. 12 Ἰουν. 1919: «Ἀλχημία καί φιλολογία. Ἡ ἀλχημία δέν ἀπέθανε μαζῆ μέ τόν Μεσαίωνα, ὅπως ὑποθέτουν πολλοί ... Τό γάλα ἐξακολουθεῖ δηλαδή νά πωλῆται εἰς τήν στάνην πρός 2 δρχ. κατ' ὀκάν καί οἱ γαλακτοπῶλαι ...».

Πδ. ἀκόμα Ἑστία 11 Ἰουν. 1919: «Ἐλευθερία. Ἀπό ἐπιστολήν τοῦ ἐν Σμύρνῃ ἀνταποκρίτοῦ μας μανθάνομεν ὡραίας λεπτομερείας διά τό βάπτισμα τῆς πρώτης Ἑλληνίδος πολίτιδος εἰς τήν συνοικίαν Καραντίνας. Ὁ ἀνθυπολοχαγός τῶν εὐζώνων κ. Καλογερᾶς ἐβάπτισε τήν θυγατέρα ἑνός ἐνθουσιώδους ὁμογενοῦς καί τήν ὠνόμασεν Ἐλευθερίαν. Μετά τήν βάπτισιν, εἰς τήν ὁποίαν παρευρέθησαν ὅλοι οἱ εὔζωνοι τοῦ ἀνθυπολοχαγοῦ, συνεκεντρώθησαν οἱ προσκεκλημένοι ... ἀπό τό ὕψος τοῦ ὁποίου τό βλέμμα ἀγκαλιάζει ὅλην τήν ἐλευθέραν πλέον Ἰωνίαν. Καί ἐκεῖ τά εὐζωνικά μας ἔψησαν ἀρνιά στή σούβλα, ἐτραγούδησαν τά ὡραῖα τραγούδια τῆς στάνης καί ἐχόρευσαν τούς λεβέντικους χορούς των, σκορπίζοντα γύρω των χαράν καί ἀγαλλίασιν. Φαντάζεσθε τήν εὐτυχίαν τῶν ἀπελευθερωμένων πλέον ἀδελφῶν μας ...»

ε) Πδ. Χατζιδάκι, Μελέτη ἐπί τῆς νέας ἑλληνικῆς κτλ. σ. 449: «*λαμβάνομεν ὡς βάσιν τήν ἐν ταῖς στάναις λαλουμένην!*», καί τοῦ Γιαννοράκη: «Schäfferhütte, ἡ ποιμενική σκηνή, (ἡ *στάνη*, τό βοσκόσπιτον)» Α. Jannarakis, ἐπίτομον λεξικόν γερμανοελληνικόν 1882 (;), σ. 797. — Τοῦ ἴδιου (;) «Schäfferhütte die, ἡ ποιμενική σκηνή, (ἡ *στάνη*) 1888, σ. 854».

ζ) Πδ. Γ. Καζαντζάκη, Τά δύο βασιλόπουλα, ἀναγν. Γ' (1914-1918), 1914, σ. 61: «Ταξιδεύσατε, ... φάγετε τόν γλυκύν ἄρτον τῆς πενίας ... πίετε γάλα εἰς τήν στάνην τοῦ βοσκοῦ ...» — Πδ. καί στά νέα ἀναγνωστικά, (Παπαμιχαήλ, Ἀλφαβητάριο, σ. 37, 45): *ὁ πατέρας μου ἔχει μιά στάνη πρόβατα, οἱ βοσκοί εὐχαριστημένοι γυρίζουν στίς στάνες τους.* Καί σημείωσε, πρᾶμα δά γνωστό, πῶς δέν πρόκειται μόνο ν' ἀντικαταστήσωμε στό ἀλφαβητάρι μία λέξη τῆς δημοτικῆς, καί νά ποῦμε τή στάνη *ποιμνιοστάσιο.* Τό πρῶτο παράδειγμα θά ζητηθῆ νά γίνη ὄχι *ἕνα ποιμνιοστάσιο πρόβατα, ἀλλά ἓν ποιμνιοστάσιον προβάτων.* Δηλαδή πίσω ἀπό τή μία λέξη *ξαναμπαίνει ὁλόκληρη ἡ καθαρεύουσα* μέ τή γραμματική της.

δικράνι. Εἶναι τό γεωργικό ἐργαλεῖο πού χρησιμεύει νά μαζεύουν τό ἄχυρο καί τά χόρτα. Καί ἡ λέξη αὐτή παρουσιάζει μέ τή χρήση της τά ἴδια γνωρίσματα καί τά ἴδια δίκαια μέ τή στάνη. Μέ διάδοση μεγάλη στόν ἑλληνισμό, καί ἀπό τά λεξικά ὅλα πολιτογρα-

* Οἱ διάφορες παραπομπές σ' ἐφημερίδες, ἐδῶ καί παρακάτω, ἀναφέρονται οἱ περισσότερες σέ φύλλα πού κυκλοφόρησαν ἀπό τό Μάιο τοῦ 1918 ὡς τόν Ἀπρίλιο τοῦ 1919. Τότε παραλείπεται ὁ ἀριθμός τῆς χρονιᾶς.

φήθηκε, και στὴ λογοτεχνία συνηθίζεται, και δὲ λείπει οὔτε ἀπὸ κείμενα γραμμένα σὲ καθαρεύουσα. Καθὼς τὴ *στάνη* ἔτσι και τὴ λέξη αὐτὴ βλέπομε νὰ τὴ μεταχειρίζωνται Κρητικοί. Καθὼς γιὰ τὴ *στάνη* ἔτσι γιὰ τὸ *δικράνι* δὲν ξέρει πιὰ κανεὶς τί θ' ἀντιπρότεινε ὁ ἐπικριτὴς στὴ θέση τους, ποὺ νὰ ἔχη περισσότερα δικαιώματα στὴν κοινή μας γλῶσσα και στ' ἀλφαβητάρια τῶν παιδιῶν μας, ποὺ ἔγραψαν πὼς «τὰ σπαρτὰ τὰ ἁλωνίζουν και τὰ λιχνίζουν μὲ τὰ δικράνια» (Παπαμιχαήλ, Ἀλφαβητ. σ. 42)[60].

βραγιά. Λέξη συνώνυμη μὲ τὴν *πρασιά* μὲ μεγάλη ὅμως διάδοση και ὄχι βέβαια ἡ λιγώτερο κοινή· γιὰ αὐτὸ δὲν κρίθηκε ἀναγκαῖο ν' ἀποκλειστῆ ἀπὸ τ' ἀναγνωστικὰ καμία τους. Ἄλλωστε και τὸ κράτος ὡς τώρα, μὲ ὅλη τὴν ἐπίσημη γλῶσσα του, κάθε φορὰ ποὺ προσπαθεῖ νὰ φωτίση τοὺς γεωργούς — ὅλης τῆς Ἑλλάδας φυσικά—μεταχειρίζεται και τὴ *βραγιά*, γιὰ νὰ τὸ καταλάβουν βέβαια καλύτερα[61].

[60] Τὸ ἀρχεῖο τοῦ Ἱστορικοῦ λεξικοῦ τὸ βεβαιώνει γιὰ τοὺς ἀκόλουθους τόπους (τύποι *δικράνι, - ιν, δικριάνι, δεκράνι* κτλ.): Ἀνακού, Αἶνος, Αἰτωλία, Ζάκυνθος, Δαρδανέλια, Ζαγορά, Ἤπειρος, Θράκη, Ἰκόνιο, Κεφαλληνία, Καππαδοκία, Κύθνος, Κοζάνη, Κύπρος, Μάδυτος, Λακωνία, Μάνη, Μαυροθάλασσα, Πελοπόννησος, Πάρος, Τῆνος, Τριφυλλία, Σισάνιο, Σινασός—Μαρτυρίες στὰ λεξικὰ ἔχομε τὶς ἀκόλουθες: «δικράνι, και χυδ. δεκράνι, τὸ ἀλλ. διχάλα, ἐργ. (γεωργ.) ἀπὸ τοῦ δικράνιον (ὑποκορ. τοῦ) δίκρανον (κυρ. τὸ διχαλωτόν, τὸ ὁποῖον λέγεται και) σκαλὶς fourche», Βυζάντιος 76—δικράνι, ιοῦ, τὸ γεωργ. λκ. forca, rastrello, rastro, δίκρανον, ου, τὸ forchetta». Περιδης Α' 533.—«δικράνι=(τὸ) ἐργαλ. γεωργ. fourche, d. rateau (κυρ. τὸ ὀδοντωτὸν τῶν κηπουρῶν)» Βυζαντίου Ἑλληνογαλλ. (1856) —«δικράνι, τό, Rechen, ἀ. Harke, Gäbel d., Ρουσσοπούλου, Ἑλληνογερμ. λεξ., σ. 299 — «δικράνι, δίκρανον, ου, s. n. a. pitch-fork Κοντοπούλου σ. 198 — δικράνι» τό' [δημ.] βλ. δίκρανον Ἤπίτη Ἑλληνογαλλ. — δικράνι, ου - δίκρανον - ου, s. n. a pitsch - fork, a prong, Κυριακίδου 190—«δικράνι, ον, τό, οὐσ. Α. pitchfork, a prong Ἀλεξάνδρου Ἑλληνοαγγλ. σ. 244 — «δικράνι τό, και δίκρανον τὸ fourche, ζωολογ. fourchette» Βλάχος 256 — «δίκρανον, γεωργικὸν ἐργαλεῖον, τὸ δικρᾶνι» Γιάνναρης. Δηλαδὴ τὸ δικράνι ἀναγράφεται, λῆμμα ἢ ἑρμηνεία, σὲ ὅλα τὰ λεξικά.—Πβ. ἀκόμη ἀπὸ κείμενο σὲ καθαρεύουσα: «Βλέποντες αὐτὸν ἡμίγυμνον κάτωχρον και ριγοῦντα ἐκ τοῦ τρόμου ἐθεώρησαν πρέπον νὰ εἰσορμήσουν εἰς τὸν στάβλον ὡπλισμένοι μὲ σιδηρᾶ δικράνια... Ἀνέκραξεν ὁ Ἰταλὸς ἐμπήγων τὸ δικράνι του... Ἐζήτησα νὰ τοὺς ἐμποδίσω, ἀλλὰ τὰ δικράνια ἐστράφησαν ἐναντίον μου». Ἱστορία ἑνὸς ἀλόγου, βλ. Ροΐδου ἔργα, τ. 6, Πάρεργα και παραλειπόμενα, ἔκδ. Φέξη, 1913, σ. 20.

[61] Τὸ ἀρχεῖο τοῦ Ἱστορικοῦ λεξικοῦ βεβαιώνει τὴ *βραγιὰ* γιὰ τὴ Μακεδονία και Θεσσαλία, Ἀττικὴ κι Εὔβοια, Ἐφτάνησα, Μεγαλόπολη και μερικὰ νησιὰ τοῦ Αἰγαίου. Τὴ βρίσκω ἀκόμη στ' ἀκόλουθα λεξικά: «*βραγιὰ* - ᾶς, ἡ, λκ. (πρασιά) ajuola» Περίδης—«βραγιὰ (ἡ) χώρισμα εἰς κῆπον διὰ λαχανικὰ κλπ. planche, θ. carré, couche, d.», Βυζάντιος (ἑλληνογαλ.)—«βραγιὰ ἢ βραγόνι' [διάλ. Κύμης] φυτώριον ηὐλακωμένον' «μιὰ βραγιὰ κρεμμύδι», Ἤπίτης—«βραγιὰ ἡ, planche dans un jardin, carré, rayon», Βλάχος. Πβ. ἀκόμη τ' ἀκόλουθα κείμενα:

«Μολφέτας, Ἐπιθεωρητὴς γεωργίας, πρόχειροι ὁδηγίαι περὶ τῆς καλλιεργείας τοῦ καπνοῦ, Ἀθῆναι 14 Ὀκτ. 1916: «Ἐκλογὴ ἀγρῶν. Τὰ καταλληλότερα καπνοχώραφα διὰ τὴν καλλιέργειαν τῶν μυρωδάτων καπνῶν Μακεδονίας, Καβάλλας και Ξάνθης εἶνε ἐκεῖνα ποῦ εὑρίσκονται εἰς τὰς ὑπωρείας λόφων μὲ μικρὰν κλίσιν, λεπτόγαια και ποῦ ἔχουν χρῶμα μαυροκόκκινον (κοκκινιές)... Τὸ σπορεῖον διαιρεῖται εἰς βραγιὲς πλάτους 1,25 μ. και μήκους 10 μέτρων. Αἱ βραγιὲς χωρίζονται διὰ μικροῦ δρομίσκου... Διὰ μίαν βραγιὰν μήκους κτλ.... Μὲ τὰ καπνόφυτα μιᾶς τοιαύτης βραγιᾶς δύναται ὁ καπνοκαλλιεργητὴς... πρέπει νὰ ἑτοιμάσῃ σπορεῖον ἐξ 20 βραγιῶν... Ὁ ἐργάτης ὁ ὁποῖος διαλέγει και ξεριζώνει τὰ φυτὰ ἀπὸ τῆς βραγιὲς πρέπει νὰ ξεύρῃ νὰ διαλέγῃ μόνον τὰ ὥριμα φυτὰ ἀπὸ ὅλες ταῖς βραγιὲς κατὰ σειρὰν και νὰ μὴ ἐπανέρχεται εἰς ταῖς ἴδιαις βραγιές, ἐκ τῶν ὁποίων ἐδιάλεξε φυτά, παρὰ ἀφοῦ ἐκλέξῃ ὅλα τὰ πρόθυμα και ὥριμα φυτὰ ὅλων τῶν ἄλλων βραγιῶν κτλ. κτλ.». Βλ. ἀκόμη Γεωργιάδου Α. Οἰκιακὴ Ἀνθοκομία 1905 Βιβλιοθ. πρακτικῶν γνώσεων Γ. Φέξη, ἀρ. 3, (παραθέτω τὰ πρῶτα δείγματα γιὰ νὰ φανῇ ἡ καθαρεύουσα τοῦ βιβλίου: «Τὸ ἄνθος εἶνε ὁ ἐρατεινότερος συμβολισμὸς τοῦ ὡραίου' και ἡ λατρεία τοῦ ὡραίου εἶνε μία ἀπὸ τὰς ἀνάγκας τῆς ψυχῆς» σ. 31. «Τὰ ἄνθη καλλιεργοῦνται ἢ εἰς ἰδιαιτέρους κήπους ὑπαιθρίους, τοὺς *ἀνθῶνας*, ἢ *ἀνθοκήπια*, ἢ ἐντὸς ὑαλοσκεπῶν θερμοκηπίων, ἢ ἐντὸς δοχείων, κιβωτίων, γαστρῶν κλπ., ὅσα προορίζονται πρὸς διακόσμησιν ἐξώστου ἢ δώματος, ἢ αἰθουσῶν» (σ. 5). «Ὅσα φυτὰ ἐνδέχεται νὰ πάθωσιν ἐκ δριμέως ψύχους, σπείρονται τὴν ἄνοιξιν εἰς τὸ ἔδαφος ἢ ἐπὶ (πρασιᾶς) βραγιᾶς' μεταφυτεύεται τὸ νεόφυτον εἰς τὴν γῆν πάλιν, ἡ δὲ ἄνθησις συμβαίνει κατὰ τὸ θέρος» (σ. 37). Πβ. ἀκόμη τ' ἀκόλουθα: «Ἀφοῦ ἑτοιμάσῃς καλὰ τὸ χωράφι σου, κόψε βραγιὲς ἢ ἀλίες. Δῶσε εἰς τὴν βραγιὰν μάκρος 5 - 8 μέτρα..., 6 βραγιὲς..., βραγιὲς μὲ τριβάδια..., ἔπειτα ἀπὸ τὸ φύτεμα... κόβεις βραγιὲς διὰ τὸ πότισμα...» Παπαγεωργίου, Ἡ πατάτα, βιβλιοθήκη τοῦ γεωργοῦ ἀρ. 1, ἔκδ. 2., 1916, σ. 7, 9.—«βραγιὲς ἢ ἀλύες,... Τὸ τριφύλλι θέλει νερό. Φρόντισε νὰ κόψῃς βραγιὲς ἢ ἀλύες,... Μὲ τὴν βραγιὰν ἐξοδεύεις ὀλιγώτερο νερά...» Παπαγεωργίου, Τὸ τριφύλλι. Βιβλιοθήκη τοῦ γεωργοῦ ἀρ. 5, ἔκδ. 2., 1918, σ. 11, 12. Γιὰ τὸ ἴδιο ζήτημα μοῦ γράφει ὁ ἴδιος ὁ κ. Π. Παπαγεωργίου, διευθυντὴς τῆς Γεωργικῆς ἑταιρείας: «... Εὐχαρίστως σοῦ ἀπαντῶ. *Βραγιά, ἀλία, πρασιὰ* εἶναι συνώνυμα. Τὸ εὐχρηστότερον εἶναι τὸ πρῶτον, και ἔπειτα τὸ δεύτερον. *Πρασιὰ* σπανιώτερον ἀπαντᾶται. Ἄλλη ὀνομασία δὲν ὑπάρχει...».

Νὰ σημειωθῇ ἀκόμη πὼς *οἱ βραγιὲς* εἶναι συχνότατες και στὴ λαϊκὴ ποίηση *κἀι λαογραφία: σπέρνω βραγιὲς βασιλικό, βραγιὲς λάχανα, εἰς τοὺς κάμπους μας χαρές — οἱ βραγιὲς τους νοτερὲς* κτλ.

Δὲν εἶναι δυνατὸ οὔτε ἀναγκαῖο μὲ τὴν ἴδια διεξοδικότητα νὰ παρατεθοῦν οἱ μαρτυρίες και γιὰ τὶς ἄλλες λέξεις ὅσες προγράφει τὸ πρωτότυπο σύστημα τῆς κοινῆς τῶν κωμοπόλεων και τῶν ἐπι-

σημοτάτων αἰθουσῶν τοῦ κ. Χατζ. Φτάνει νὰ σημειώσω πὼς ὅλες τους βρίσκονται σὲ κοινὴ χρήση, ὅλες τους εἶναι καταχωρισμένες στὰ λεξικά, ὅλες τους ἔχουν καθιερωθῆ πιὰ ἀπὸ τὴ νέα μας λογοτεχνία, ὅλες τους μποροῦν νὰ γραφοῦν — καὶ γράφονται συχνὰ σήμερα — καὶ ἀπ' ὅσους γράφουν καθαρεύουσα, καὶ δὲ φιλοδοξοῦν νὰ γράψουν οὔτε δημοτικὴ οὔτε ἰδιωματικὴ γλῶσσα. Τὴ ρόβη ἔξαφνα (εἶδος ἀγριοφακή, ἡ συνηθισμένη τροφὴ τῶν βοδιῶν, προπάντων τὸ χειμῶνα), ἄγνωστη σὲ πολλοὺς ποὺ δὲν ξέρουν τὸ πρᾶμα, τὴ βρίσκομε ἤδη στὰ παλιὰ χρόνια τοῦ καθαρισμοῦ, στὶς πρῶτες ἐγκυκλίους ποὺ δημοσιεύτηκαν στὸν 1. τόμο τῆς Ἐφημερίδας τῆς κυβερνήσεως, τὴν ἔχομε ὅμως καὶ στὰ τελευταῖα ἀκόμη ἀλφαβητάρια τῆς καθαρευούσας, μὲ τὴν ἁπλοποιημένη τους γλῶσσα· τὴ διαβάζομε στὰ περισσότερα λεξικά, καθὼς καὶ σὲ κάθε βιβλιαράκι γραμμένο γιὰ τὸν πολὺ κόσμο, ποὺ δὲν ξέρει τί εἶναι *ὁ ὄροβος* ἢ τὸ *βούτρωκτον* ποὺ δίνει ὁ Βυζάντιος στὸ λεξικό του [62]. Ὁ σανὸς εἶναι καὶ αὐτὴ λέξη κοινή, ἄγνωστη σὲ λίγα μόνο μέρη τῆς Ἑλλάδας· εἶναι λίγοι ὅσοι δὲν τὴν ξέρουν ἀπὸ τὸ μητρικό τους ἰδίωμα καὶ λιγώτεροι ὅσοι δὲν τὴν ἔμαθαν ἀργότερα ἀπὸ τὴν κοινή — ἀκόμη λιγώτεροι ἀπὸ τοὺς λίγους ὅσοι ξέρουν πὼς μᾶς ἦρθε ἀπὸ ἄλλη γλῶσσα [63]. Τὸ γνέθω πάλι — ποὺ

[62] Πβ. Ἐγκύκλιος. Ἀπαγόρευσις τοῦ σπείρειν ρόβην εἰς ἐθνικὰς γαίας. Ἡ ἐπὶ τῶν οἰκονομικῶν γραμματεία τῆς ἐπικρατείας πρὸς τοὺς Γενικοὺς ἐφόρους. «Διάφοροι γεωργοὶ καταχρασθέντες τὴν ἀτέλειαν τῆς ρόβης ἔσπειραν μέγα μέρος τῶν ἐθνικῶν γαιῶν... δὲν τοῖς ἐπιτρέπεται νὰ σπείρουν ρόβην... Ναύπλιον, 6 Νοεμβρ. 1833». Ἐφημερὶς τῆς κυβερν. 1833, ἀρ. 37, 22 Νοεμβρ., σ. 283.—«ρόβι τό, ρόβη ἡ ὄροβος, βούτρωκτον, ers, orobe» Βυζάντιος—«ρόβη Erbse» Ρουσόπουλος,—«ρόβη - ης, - ἡ and ρόβι, οῦ - τό, ὄροβος, ου, ὁ, the bitter wotch». Κωνσταντινίδης,—«ρόβη, ἡ, καὶ ρόβι, τὸ ers, pois de pigeon» Βλάχος—«ρόβη, ης, ἡ, ρόβι, τό, re. — ὄροβος» Περίδης, — «ρόβη, ἡ, καὶ ρόβι, τό, κοιν., ὁ ὄροβος», Κυριακίδης. — «ρόβη, ης, s. f. Salary, wages...» Κυριακίδης «ρόβη, ης, ρόβι τὸ ὄροβος» Ἠπίτης.—«Ἡ καλλιέργεια τοῦ κτήματος... Σιτάρι... κριθάρι... κουκιά... ρόβη...» Παπαγεωργίου, Ὀλίγαι λέξεις διὰ τὸν γεωργικὸν σταθμὸν Φαρσάλων καὶ τὸ ἔργον του, Γεωργικὸν Δελτίον τῆς Β. Γεωργικῆς ἑταιρείας τ. ν. 9. σ. 382. Γιὰ τὴν ἴδια λέξη μοῦ γράφει ὁ κ. Π. Παπαγεωργίου: «Ἄλλο ὄνομα δὲν ἔχομεν διὰ τὸ γνωστὸν τριφυλλοειδὲς φυτόν, τὸ ρόβι ἢ ἡ ρόβη, ἀπορῶ δὲ πῶς ἠμφισβητήθη ἡ ὀνομασία αὕτη, ἀφοῦ ἄλλη δὲν ὑπάρχει ἐν χρήσει, ἐκτὸς πλέον ἂν θέλωμεν νὰ δημιουργήσωμεν νέαν. Ἀλλὰ καὶ εἰς τοιαύτην περίπτωσιν νὰ εἶσαι ὑπερβέβαιος ὅτι οἱ χωρικοί μας δὲν θὰ μεταπεισθοῦν ν' ἀλλάξουν διάλεκτον». Πβ. ἀκόμη Ἀνδρεάδου, Ἑλληνικὸν ἀναγνωσματάριον Α' δημ. μέρ. α' (1914-1918) 1914, σ. 10: «θὰ φάγῃ βίκο, ρόβι, ἄχυρα», ἴ. μ. σ. 11.

[63] Ὁ σανὸς ἀναγράφεται στὰ λεξικὰ Ρουσοπούλου, Κωνσταγτινίδη, Περίδη, Βλάχου, Ἠπίτη, Κυριακίδη.

δὲν εἶναι παντοῦ ταυτόσημο μὲ τὸ *κλώθω*, ποὺ καὶ κεῖνο ὅμως βρίσκεται στὰ νέα ἀναγνωστικά — εἶναι πολιτογραφημένο καὶ ἀπὸ τὰ 10 λεξικὰ τῆς γλώσσας μας, στὰ ὁποῖα ζήτησα νὰ βρῶ τὴ δικαιολογία γιὰ τὴν καθιέρωσή του στὰ νέα ἀναγνωστικά [64]. Τὸ ξινάρι εἶναι καὶ αὐτὸ γνωστὸ στοὺς περισσότερους καὶ βρίσκεται στὰ περισσότερα λεξικά [65]. Τέλος τὸ χιμῶ, ποὺ τὸ λογαριάζει καὶ αὐτὸ ὁ κ. Χατζ. στὶς λέξεις τὶς ἄγνωστες «καὶ εἰς πλείστους τῶν ἐν μέσαις Ἀθήναις διδασκόντων καὶ διδασκομένων», ἀνήκει καὶ αὐτὸ στὴν κοινή. Οὔτε κι ἐγὼ δὲν τὸ γνώριζα ἀπὸ τὴ στενώτερη μητρική μου γλῶσσα, ἀπὸ παιδὶ ὅμως τὸ ἄκουσα ἀπὸ ἄλλα παιδιὰ καὶ τὸ εἶπα στὸ σχολειο — ἐδῶ στὴν πρωτεύουσα — καὶ ἡ λέξη ἔχει πιὰ καθιερωθῆ καὶ ἀπὸ τὴ λογοτεχνία μας. Τὸ μεταχειρίζονται καὶ συγγραφεῖς ποὺ δὲν εἶναι μαλλιαροί, καθὼς θὰ βεβαιώθηκε ὁ ἴδιος ὁ κ. Χατζιδάκις, ὅταν λίγες ἑβδομάδες ἀφοῦ ἀδικοκατηγόρησε τὸ *χιμῶ* καὶ τὶς ἄλλες λέξεις ποὺ εἴδαμε, ἄκουσε στὴν Ἀκαδημία μέσα τὴν ἴδια, στὴν πανηγυρικὴ ἀπονομὴ τοῦ ἀριστείου τῶν γραμμάτων τὸν ποιητὴ ποὺ εἶχε βραβευτῆ μὲ τὴ «γνησίαν δημοτικὴν (του) γλῶσσαν» κατὰ τὸν τύπο (Ἑστία 29 Ἀπρ. 1918) ν' ἀπαγγέλλῃ τὸν ὕμνο του στὴν τέχνη:

... τοῦ καίει φωτιὰ τὰ σωθικά, τὸν συνεπαίρν' ἡ τρέλα,
παίρνει τ' ἀπάτητα βουνὰ κι ὅπου γκρεμὸς χιμίζει... [66].

[64] «γνέθω, β. μετ. ἐκ τοῦ νήθω, κλώθω, κρόκην κατάγω, filer» Βυζάντιος,—«γνέθω spinnen» Ρουσόπουλος,—«γνέθω, νήθω, vi, Jspinn» Κωνσταντινίδης,—«γνέθω, μ. ἐσω, λκ. (νήθω, κλώθω) filare etc.» Περίδης,—«γνέθω μ. γνέσω, filer» Βυζάντιος Ἑλληνογαλλ.,—«γνέθω...» Κοντόπουλος,—«γνέθω...» Ἠπίτης,—«γνέθω v. n. to spin» Κυριακίδης,—«γνέθω...» Ἀλεξάνδρου,—«γνέθω filer» Βλάχος. Νὰ σημειωθῆ ἀκόμη πὼς ὁ Βυζάντιος, στὴ λέξη *κλώθω* δὲν προσθέτει τίποτε, μὰ παραπέμπει στὸ λῆμμα *γνέθω*. Ἔτσι καὶ γιὰ τὸ *δικάλα*, παραπέμπει στὸ *δικράνι*.

[65] «ξινάρι, κατ' ἀποκοπὴν ἐκ τοῦ ἀξινάριον, ὑποκορ. τοῦ ἀξίνη. Ἴδ. ἀξινάρι», «ἀξινάρι καὶ κατ' ἀποκοπ. ξινάρι, ὁ τουρκ. καζμᾶς ἢ τὸ μπαλταδάκι, ἐργ. ἀξινίδιον, ἀξινάριον, πελεκίδιον» Βυζάντιος, «ξινάριοῦ, τό,=ἀξινάριον, from ἀξίνη, axe» Κωνσταντινίδης, —«ξινάρι — «ιοῦ, τό, λκ. =ἀξίνη» Περίδης, — «ξινάρι—ἀξίνη - οῦ, s. n. see ἀξίνη» Κυριακίδης,—«ξινάρι τό, κατ' ἀποκοπὴν ἐκ τοῦ ἀξινάριον ὑποκ. τοῦ ἀξίνη, tournée» Ἠπίτης.—«ξινάρι, βλ. ἀξίνη» Βλάχος.

[66] «χυμίζω sich auf jem. stürzen...» Ρουσόπουλος, — «χυμίζω, λ. χ. ἴδε ὁρμῶ κτλ.» Περίδης, (πδ. ἀπὸ τὸν πρόλογο, σ. 18 καὶ τ' ἀκόλουθα: λ. χ. = ἐν χρήσει μόνον παρὰ τῷ ὄχλῳ, δυναμένων τῶν εὐπαιδεύτων νὰ μεταχειρισθῶσιν ἄλλην τινὰ λέξιν εὐηχοτέραν ἢ σεμνοτέραν».—«χυμίζω v. re. (vul) to rusch on in a rage, κτλ.» Κοντόπουλος, — «χυμίζω v. n. to rusch (or fall) upon any

Αὐτὰ γιὰ τὶς λέξεις ποὺ κατακρίθηκαν. Μὰ καὶ οἱ κατηγορίες ποὺ ἔγιναν γιὰ τὶς σημασίες τους, ποὺ τάχα δὲν εἶναι κοινὲς καὶ γνωστές, δὲν εἶναι πιὸ δικαιολογημένες. Ἂν τὸ ζυγώνω γιὰ ἕναν Κρητικὸ σημαίνει κυνηγῶ, γιὰ μᾶς τοὺς ἄλλους Ἕλληνες, καὶ ἅμα μιλοῦμε τὸ ἰδίωμα τοῦ τόπου μας καὶ ὅταν μιλοῦμε τὴν κοινή, ἔχει πάντοτε τὴ σημασία *σιμώνω, πλησιάζω*, ποὺ καὶ αὐτὰ βρίσκονται στ' ἀναγνωστικά. Τὸ μόνο ποὺ μπορεῖ κανεὶς νὰ δώσῃ δίκαιο στὸν ἐπικριτή, τὸ μόνο ποὺ ἀπομένει ὕστερ' ἀπ' ὅλον αὐτὸν τὸ θόρυβο γιὰ τὸν ἰδιωματισμὸ τῶν νέων ἀναγνωστικῶν εἶναι τὸ *τζάκι* στὴ σημασία τοῦ καπνοδόχου. Γι' αὐτὸ καὶ στὶς νέες ἐκδόσεις ἀντικαταστάθηκε τὸ *τζάκι* μὲ τὸ *καπνοδόχος* [67].

§ 11. *Τὸ ἀλφαβητάριο καὶ ἡ φωνητική.*

Ὁ λογιωτατισμός. Λύτὸς ἀπερρόφησε πᾶσαν ἰκμάδα καὶ πᾶσαν ζωτικότητα . . . Καλέ, σοῦ φαίνεται λίγο νὰ ἔχῃς πάντοτε ἐπάνωθέν σου τὸν Βλάχον, τὸν . . . , τὸν . . . μὲ τὸν πέλεκυν ἑτοίμους νὰ σὲ καρατομήσωσιν, ἂν ἤθελες τολμήσει ν' ἀφαιρέσῃς τὸ ν ἐκ τῶν αἰτιατικῶν; Βαλαωρίτης, *γράμμα στὸ Ροΐδη, 1877.*

one. Κυριακίδης, — «χυμίζω, χυμῶ . . . Ἀλεξάνδρου, «χυμίζω, ρ. μέλλ. ἰσω δημ. . . .» Ἠπίτης, «χυμίζω, se jeter, fondre sur quelqu'un» Βλάχος.—Τὸ *χυμίζω* τέλος τὸ βρίσκομε καὶ σὲ χρονογραφήματα ἐφημερίδων.

[67] Βλ. Κουρτίδη, Ἀναγνωστ. Β', σ. 112. Τὸ *τζάκι* ὅμως στὴ σημασία τοῦ καπνοδόχου συνηθίζεται στὴ λαϊκὴ μας γλῶσσα: *χτίζω τζάκι.* — Μὲ ὅσα εἶπα γιὰ τὶς λέξεις αὐτὲς τῶν ἀναγνωστικῶν ποὺ κατακρίθηκαν δὲν ἔχει βέβαια ἐξαντληθῆ τὸ θέμα γιὰ τὸ λεξιλόγιό τους, ποὺ παρουσιάζει καὶ ἄλλες πολλὲς ἀπόψεις. Γι' αὐτὸ ὅμως θὰ ἔπρεπε νὰ γίνῃ περισσότερος λόγος σὲ ἰδιαίτερη μελέτη. Ἐδῶ σημειώνω μόνο πὼς καὶ οἱ ἄλλες ἐπικρίσεις ποὺ εἶδαν τὸ φῶς σ' ἐφημερίδες καὶ περιοδικὰ δὲν ἦταν συνήθως περισσότερο πετυχημένες ἀπὸ τὴν κριτικὴ τοῦ κ. Χατζ. Ὁ κ. Παπαζαχαρίου βρῆκε χυδαῖο ἀκόμη καὶ τὸ *καρβέλι*, ποὺ ἑκατομμύρια ὁμόγλωσσοι τὸ πότισαν καὶ τὸ ποτίζουν μὲ τὸν ἱδρῶτα τῆς ἐργασίας τους, ὁ κ. Ζαμάνης πιστεύει πὼς εἶναι ἰδιωματισμὸς τὸ *τσακώνω*, ἐνῶ σ' ἕνα ἀνυπόγραφο ἄρθρο στὸν «Ἐκκλησιαστικὸ κήρυκα» (1919, ἀρ. 202), ποὺ «ἐκδίδεται κατὰ παρασκευὴν προνοίᾳ τοῦ πανιερωτάτου μητροπολίτου Ἀθηνῶν», «ἀποδοκιμάζονται» ὡς «ἄγνωστα» «εἰς τὴν δημοτικὴ τοῦ λαοῦ μας» λέξεις «οἱαι» τὸ *κεσέμι*, τὸ *κυπρὶ* καὶ ὁ *ἀσβός*. Καὶ ὅμως τὸ *κεσέμι*, ποὺ εἶναι ἡ κοινὴ λέξη τῆς δημοτικῆς, ἀκούστηκε λίγες μέρες ἀργότερα καὶ στὴν «Ἐπίσημη» γλῶσσα δικαστηρίου (Ἐστ. 10 Ἰουν.), ἐνῶ ὁ *ἀσβός* εἶναι γνωστὸς στὸ δημοτικὸ σχολεῖο ἤδη ἀπὸ τὰ χρόνια τῆς καθαρευούσας (βλ. Ἀναλυτικὸν πρόγραμμα δημοτικοῦ κτλ. Φυσικὴ ἱστορία σ. 62—63, 67—68: *λεῖμαξ ὁ ἄβρδιαιτος (γυμνοσάλιαγκας), κητονία ἢ χρυσόχρους (χρυσόμυγα), μήκων ἢ ροιὰς (παπαρούνα) . . . τρόχος (ἀσβός), κίττα ἢ μακρόουρος (καρακάξα)*, στὴν ὁποία ἀφιέρωσε τελευταῖα καὶ ὁ κ. Στεφανίδης μιὰ διδαχτικὴ λεξικογραφικὴ μελέτη (Φυσιογνω-

. . . προσκρούει καὶ μάλιστα σφύδρα εἰς τὸ (περὶ γλιώσσης) αἴσθημα ἡμῶν τοῦτο . . . τὸ ἀλφαβητάριο τῶν νέων τούτων σχολαστικῶν τῆς δημοτικῆς.

Χατζιδάκις, Ἐθν. Σεβαστοπ. 1918.

Τύποι τινὲς ὀνομάτων διφοροῦνται σήμερον ἐν τῷ συνήθει τῶν συνανάστροφων λόγῳ, λ. χ. αἱ ἑνικαὶ αἰτιατικαί: τὸ καλὸ σῶμα, τὸν καλὸ ἄνθρωπο, τὴ μεγάλη τιμή, τὸ φοβερὸ φορτίο κλπ. καὶ: τὸ καλὸν σῶμα, τὸν καλὸν ἄνθρωπο κλπ.

Χατζιδάκις, Ἐπιστ. Ἐπετηρ. 1911, σ. 42.

Μὲ ὅσες λέξεις ἐξετάστηκαν ὡς ἐδῶ ζήτησε ν' ἀποδείξῃ ὁ ἐπικριτὴς πὼς ἡ νέα σχολικὴ γλῶσσα ἔχει τόσα ἰδιωματικὰ στοιχεῖα, ὥστε δὲν εἶναι ἡ κοινή. Τώρα θὰ ἐρευνήσω τὴ δεύτερη κατηγορία, πὼς ἡ γλῶσσα τῶν ἀναγνωστικῶν οὔτε κἂν εἶναι ἡ δημοτική, ἡ γλῶσσα ποὺ συνηθίζομε ἅμα μιλοῦμε, παρὰ εἶναι μιὰ *τεχνητὴ* δημοτική, μὲ κανονισμοὺς βίαιους ἐκ τῶν προτέρων, στὴ φωνητικὴ καὶ στὸ τυπικό. Πρώτη ἀπόδειξη, γιὰ τὴ φωνητική, μνημονεύει ὁ ἐπικριτὴς τὸ *ἀλφαβητάριο*, παράδειγμα γιὰ τὶς λέξεις ποὺ τοὺς κόπηκε χωρὶς λόγο τὸ *ν* στὸ τέλος, ἐνῶ ἡ καθαρεύουσα κι ἡ συνηθισμένη γλῶσσα τὸ μεταχειρίζεται πάντοτε. Τὸ *ἀλφαβητάριο*, χωρὶς *ν*, εἶναι κατὰ τὸν κ. Χατζ. τόσο σχολαστικὸ καὶ τόσο μᾶς ἀηδιάζει, ὅσο τὸ *πεπαρμένος* καὶ τὸ *προκεκομμένος* ποὺ ἔγραφαν ἄλλοτε οἱ σχολαστικοί. Εἶναι ὅμως εὔκολο νὰ δῇ ἀμέσως καὶ ὁ πιὸ ἀγλωσσολόγητος, φτάνει μόνο νὰ ζῇ στὴν Ἑλλάδα καὶ νὰ παρακολουθῇ λίγο συνειδητὰ τὴ γλῶσσα ποὺ μιλοῦμε καὶ ποὺ γράφομε, πὼς ἡ κατηγορία αὐτὴ τοῦ κ. Χατζ. δὲν εἶναι περισσότερο πετυχημένη ἀπὸ τὴν πρώτη, γιὰ τὸν ἰδιωματισμὸ τάχα τοῦ *σανοῦ* καὶ τῆς *στάνης*.

Α. Πρῶτα πρῶτα θὰ εἶχε κανεὶς νὰ παρατηρήσῃ, πὼς ὁ ἐπικριτής, καθὼς συχνὰ τὸ κάνει, μιλεῖ ἀόριστα, μὲ τρόπο ποὺ νὰ μὴ φαίνεται καθόλου οὔτε ποιὸν ἀκριβῶς κανόνα ἀκολουθοῦν τ' ἀναγνωστικά, οὔτε τί προτείνει ὁ ἴδιος· γιατὶ εἶναι φανερὸ πὼς δὲν πρόκειται γιὰ μιὰ μοναδικὴ λέξη, τὸ *ἀλφαβητάριο*. Τὸ τελικὸ *ν* ποὺ ἔπεσε τὸ εἶχε ἡ γλῶσσα μας σὲ ὀνόματα κι ἐπίθετα *(δικαστήριο, ὑπουργεῖο, τὸν τετραπέρατο, τὸν ἀσήμαντο, τὴν ἕτοιμη)*, σὲ ἄρθρα, ἀντωνυμίες

στικὴ ὀνοματολογία, Λεξικογραφ. ἀρχεῖον τῆς μέσης καὶ νέας ἑλληνικῆς, τ. Β (1898) σ. 8, «ἀσβός». Τὸ περίεργο εἶναι ποὺ τώρα μερικὲς τέτοιες «ἄγνωστες» λέξεις εἶναι ἄξιες νὰ ταράξουν τὴν ἡσυχία πολλῶν, ποὺ ἄλλοτε πολὺ λίγο πειράζουνταν ὅταν διαβάζαν τὰ μικρὰ παιδιὰ στὸ ἀναγνωστικό τους κείμενα σὰν τ' ἀκόλουθο: «Ἡ βελόνη λέγεται καὶ ἀγαθίς . . . Τὸ ῥάμμα εἶναι συνήθως περιειλιγμένον. Τὸ οὕτω περιειλιγμένον ῥάμμα ἢ νῆμα λέγεται ἀγαθίς. Τὰ μέρη τῆς βελόνης εἶναι ἡ ὀπὴ ἢ τρυμαλιά, ὁ κορμός, ἡ ἀκωκή».

καὶ ρήματα *(μὰ τὸ θεό, τὴ βλέπω, γελοῦμε, ἀποτελοῦμε, ἀποτελούσαμε)*, ἀκόμη καὶ σὲ ἄκλιτα *(σά(ν), πόσο, μεθαύριο)*, καὶ αὐτὸ γίνεται σὲ λέξεις δημοτικὲς καὶ λόγιες, λόγιες ἐκλαϊκευμένες ἢ ὄχι, συχνὲς σὲ κάθε φράση, ἢ ἀποκρυσταλλωμένες σὲ ὡρισμένες μόνο χρήσεις.

Ἐμπρὸς στὸ γενικὸν αὐτὸν κανόνα ἔχομε λίγες καὶ ὡρισμένες περίπου περιπτώσεις ὅπου τὸ *ν* ἀκούεται ἢ μπορεῖ καὶ ν' ἀκουστῇ συνήθως. Αὐτὸ γίνεται καὶ στὴν καθαρὴ λαϊκὴ γλῶσσα *(τὸν καλὸ(ν) ἄνθρωπο, τὸν βρῆκα μεγάλον* (Ρούμελη), καὶ συχνότερα ἀπὸ ἐπίδραση λόγια σὲ μερικὲς λέξεις *(συμφέρον, ἐνδιαφέρον, ὅταν* κτλ.,) ἢ στὴ γεν. πληθυντικὴ *(τῶν μαθητῶν)*.

Καὶ ἡ προχειρότερη μελέτη τῆς γλώσσας τῶν ἀναγνωστικῶν δείχνει πῶς σύμφωνα μὲ τὴν προσπάθεια νὰ δοθῇ ἡ γραμματικὴ ἑνότητα ἡ καθωρισμένη ἀπὸ τὴν κοινὴ χρήση, τὸ *ν* αὐτὸ διατηρήθηκε σὲ ἀρκετές, ὡρισμένες ὅμως πάντα περιστάσεις (λ. χ. ποτὲ δὲ γράφηκε χωρὶς τὸ τελικὸ *ν* τὸ *ἂν, ὅταν, λοιπόν, σχεδόν, τῶν μηνῶν)*. Φυσικὰ ὅμως λέξεις καθὼς *σχολεῖο, λεπτό, φθινόπωρο, ἐργόχειρο, βιβλίο, ἐργαλεῖο*, ἢ καθὼς *περιμένομε, νὰ βροῦμε, φορτώσαμε, σχηματίζομε* κ. ἄ., δὲν ὑπάρχει κανεὶς λόγος νὰ τοὺς διατηρηθῇ ἢ σωστότερα νὰ τοὺς ξανακολλήσῃ τὸ *ν* στὸ τέλος, καὶ μάλιστα ὅταν εἶναι τόσο λαϊκὲς καθὼς τὸ *ἀλφαβητάρι(ο)*... Μὲ τὴ χρήση τοῦ τελικοῦ *ν* στὴν κοινή μας γλῶσσα δημιουργήθηκαν βέβαια κάποιες ἀνωμαλίες, καὶ θὰ καθρεφτιστοῦν καὶ στὴ σχολική μας γλῶσσα, καθὼς δὰ φάνηκε ἀπὸ τὶς παραπάνω ἐξαιρέσεις, ποὺ παρουσιάστηκαν ἤδη στ' ἀναγνωστικὰ τῶν δύο πρώτων τάξεων. Τίποτε ὅμως δὲ μᾶς δίνει τὸ δικαίωμα ν' ἀρνηθοῦμε πῶς λέξεις καθὼς *καπνοκοπτήριο, ἐνεχυροδανειστήριο, δικαιοστάσιο, τὸ μεγαλύτερο ἐμπόδιο* κτλ. λέγονται στὴ συνηθισμένη γλῶσσα χωρὶς *ν*, καὶ νὰ διακηρύσσωμε μάλιστα πῶς γραμμένες χωρὶς τὸ *ν* εἶναι σχολαστικὲς καὶ φέρνουν ἀηδία. Ἔτσι μιλώντας ἀφαιροῦμε ἀπὸ τὶς γνωστὲς λέξεις τὴν καθιερωμένη τους πιὰ σημασία. Γιατὶ ὅταν ὑποστηρίζωμε πῶς μᾶς κάνει ἀηδία τὸ *ἀλφαβητάριο* χωρὶς *ν*, καὶ ὀνομάζωμε σχολαστικὸ ὁποιον θέλει νὰ τὸ γράφωμε ἔτσι, πῶς θὰ χαρακτηρίσωμε ἐκεῖνον ποὺ γράφει καὶ ποὺ πιστεύει «ἀνέγνωμεν ἔν τινι ἐφημερίδι... προενηνεγμένον *ὁ λέμβος*, ἀλλ' ἐν τούτοις οὐδαμῶς ὁ συντάκτης κατέστη καταγέλαστος ἐπὶ τούτῳ»; Καὶ ὅμως ὁ ἐπικριτὴς βεβαιώνει πῶς «οὐδέποτε κατελέχθη εἰς τοὺς σχολαστικοὺς γλωσσαμύντορας».

Β. Εἶπα ὅτι ὁ κ. Χατζ. δὲ λέει καθαρὰ τὴ δική του γνώμη γιὰ τὸ τελικὸ *ν*. Θὰ ποῦμε, γιὰ νὰ μὴν εἴμαστε σχολαστικοί, *ἀλφαβητάριον;* ἢ μόνο θὰ τὸ γράφωμε; Καὶ θὰ ποῦμε καὶ *ξύλον* καὶ *ἤπιαμεν, ἢ ἔπιαμεν, ἢ ἐπίαμεν νερόν;* Ἢ θὰ λέγωμε καὶ τὰ δύο; Ἢ θὰ γράφωμε καὶ τὰ δύο; Ἢ τὸ *νερὸ* θὰ μείνῃ χωρὶς *ν*, μὰ τὸ *ξύλο* καὶ τὸ *ξυλοκέρατο* καὶ τὸ *ξυλουργεῖο* θὰ τὸ ξαναπάρουν; Δὲν ἔχει βέβαια καμιὰ σημασία ἡ γνώμη ἑνὸς ἀτόμου ὅταν τὰ πράματα μιλοῦν μόνα τους, ἀξίζει ὅμως νὰ θυμηθοῦμε πῶς ὁ ἴδιος ὁ ἐπικριτὴς πρὶν ἀνακατωθῇ στοὺς γλωσσικοὺς ἀγῶνες εἶχε διακηρύξει ὅτι ὁ ἑλληνικὸς λαὸς δὲν προφέρει τὸ τελικὸ *ν*, καὶ πῶς ἐξαίρεση κάνουν μόνο ὅσοι γιὰ χρόνια ἔφαγαν ξύλο ἀπὸ τὸ δάσκαλο, κι ὅτι ἔτσι, μὲ τὸ νὰ πέσῃ τὸ *ν* στὸ τέλος, ἔγινε ἡ δημοτική μας γλῶσσα πιὸ εὔφωνη. Φανταστῆτε τώρα νὰ καθιερώνωμε στὸ δημοτικό μας σχολεῖο ἔπειτα ἀπὸ τόσους ἀγῶνες τὴν κοινή μας γλῶσσα, καὶ νὰ καταφεύγωμε γιὰ νὰ «σωφρωνῶμεν», ὅπως ἀξιώνει ὁ κ. Χατζ., πάλι στὴ «μάστιγα» τοῦ διδασκάλου, ποὺ μὲ τόσο σκοτεινὰ χρώματα μᾶς περιγράφει τὴ δράση της στὴ ράχη τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ὁ σημερινὸς θαυμαστὴς τοῦ τελικοῦ *ν* πρὶν ἀκόμη γίνῃ καθηγητὴς τῆς γλωσσολογίας.

«Ἓν τέλει λέξεως τὸ *ν* δὲν ἀκούεται, ἂν μὴ ἕπηται φωνῆεν ἢ ψιλὸν σύμφωνον *κ, π, τ*.... ***Οὐδεὶς τοῦ λαοῦ ἄνθρωπος, ἂν μὴ ὑπὸ τὴν μάστιγα τοῦ διδασκάλου ἐφ' ἑκανὸν χρόνον*** διετέλεσεν, λέγει *νὰ εὕρωμεν χωριό, νὰ ἰδωμεν σήμερον, νὰ περιμένωμεν φέτος, τὸν γαϊδαρον, τὸν διάβολο, τὸν βαρβάτον, τὸν ἀπημέρο* κτλ. ἀλλ' ἄνευ τοῦ νῦ. ... Πρὸ τῶν μέσων *β, γ, δ*, καὶ δασέων *θ, φ, χ*, οὐδ' ἴχνος τοῦ νῦ ἀκούεται· *οὐδεὶς Ἕλλην προφέρει* διαφόρως τὰς φράσεις *τὸν γάϊδαρον, τὸ γομάρι, τὸν βερβέρι, τὸ βαρδάρι, τὸν Δημήτρι, τὸ δεντρό, τὸν Θεό, τὸ θάρρος* κτλ.». «Καὶ ἡ ἀποβολὴ δὲ τοῦ τελικοῦ *ν* καὶ ἡ τοῦ διπλασιασμοῦ οὐκ ὀλίγον συνεβάλετο εἰς τὴν εὐφωνίαν τῆς γλώσσης, π. χ. ἐν τῇ φράσει *τὸν γάμον δὲν θέλομεν σήμερον παρατηρήσει* πᾶν τελικὸν *ν* συνάπτεται δυσαρέστως μετὰ τοῦ ἀκολούθου συμφώνου[68]».

[68] Βλ. Χατζ. Ἀθήναιον 10 (1881) 126, καὶ Μπάρτ-Χίρστ, Ἐγκυκλοπαιδ. λεξικὸν 1892-3, στὴ λέξη: ἑλληνικὴ γλῶσσα. Νὰ ποῦμε τὴν ἀλήθεια θὰ μποροῦσε κανεὶς νὰ ὑποθέσῃ πῶς ἀπὸ τὰ 1892 — ἴσως μὲ τὸ ξύλον ποὺ ἔδωσαν οἱ δάσκαλοι — τὸ *ν* ποὺ εἶχε φύγει ἀπὸ τὸ τέλος ξανακόλλησε. Τὸ περίεργο ὅμως εἶναι πῶς τὴν ὁμορφιὰ τοῦ τελικοῦ *ν* τὴν ἐξύμνησε ὁ ἐπικριτὴς ἤδη ἀπὸ 1890: «ὁμοίως ἄτοποι εἶναι καὶ οἱ διισχυρισμοί... ὅτι ἡ ἀπαγγελία τῶν φράσεων *τὴν γυναῖκα, τὸν θάνατον, τὸ δίκαιόν μας* διὰ τὸ τελικὸν *ν* εἶναι σφόδρα ἀηδεῖς εἰς πᾶν ἑλληνικὸν οὖς» Γλωσσολ. μελέτ. σ. 285=Ἀθηνᾶ 2 (1890). Ὡστόσο δὲν ὑποστήριξε ὅτι λέγομε πάντοτε τὸ *ν* αὐτό, μὰ μόνο ὅτι πρέπει νὰ τὸ λέμε στὸν «ἐπιμεμελημένον λόγον» καὶ νὰ τὸ γράφωμε: «Δὲν εἶναι ἄρα μέγα δεινόν... ἂν παρ' ἡμῖν ἐν μὲν τῇ καθημερινῇ ὁμιλίᾳ λέγωμεν *τὸ καλό, τὸ φτωχό, ἔμορφος, χτές, χτίζω, φτάνω, φτέρνα*, ἐν δὲ τῷ ἐπιμεμελημένῳ λόγῳ τοῦ βήματος, καθὰ καὶ ἐν τῷ γραπτῷ, *τὸ καλόν, τὸ πτωχόν, εὔμορφος, χθές, κτίζω, φθάνω, πτέρνα* κτλ.» (Γλωσσολ. μελ. σ. 516). Βλέπε ἀκόμη ἄλλη του γνώμη στὴν ἀρχὴ αὐτοῦ τοῦ κεφαλαίου. Ἂν ὅμως «διφοροῦνται ἐν τῷ συνήθει τῶν συναναστροφῶν λόγῳ» τὸ *φοβερὸ φορτίο* καὶ τὸ *φοβερὸν φορτίον*, πῶς εἶναι σχολαστικὸς ὁποιος μεταχειρίζεται τὸ *ἀλφαβητάριο*, καὶ πῶς ἀλλιῶς θ' ἁπλοποιήσωμε τὴ γλῶσσα παρὰ ἂν προτιμήσωμε τὸ λαϊκώτερο τύπο χωρὶς τὸ *ν*;

Γ'. Μένει ἀκόμη νὰ δοῦμε ἕνα πρᾶμα, τὸ κυριώτερο. Καὶ αὐτὸ εἶναι, πὼς ἀντίθετα μὲ ὅσα ὑποστηρίζει ὁ ἐπικριτὴς γιὰ τὸ τί λέγουν καὶ τί γράφουν οἱ καλῶς ἀνατεθραμμένοι καὶ τί οἱ σχολαστικοί, τὸ τελικὸ *ν* δὲ λείπει μόνο ἀπὸ τὸ ἀλφαβητάριο καὶ τὰ νέα ἀναγνωστικά, μὰ εἶναι σήμερα φαινόμενο μὲ τόσο μεγάλη διάδοση, ὥστε ἂν δσοι δὲν τὸ γράφουν πρέπη νὰ χαρακτηριστοῦν μαλλιαροὶ καὶ «αἵρεσις ἐπιδρομέων» αὐτὸ εἶναι ὄνομα ποὺ τὸ ἀξίζει ὁ μισὸς σχεδὸν ἑλληνισμός, ἀκόμη καὶ ὅσοι γράφουν καθαρεύουσα. Δὲ θὰ παραθέσω ἐδῶ ἀπὸ τοὺς περασμένους τόμους τοῦ Δελτίου δείγματα τῆς καθαρεύουσας ποὺ ἀρχίζει νὰ γράφεται ἁπλούστερα καὶ ποὺ τότε πρῶτα πρῶτα τῆς πέφτουν τὰ τελικὰ *ν*[69]. Ἡ ἀντίρρηση τοῦ κ. Χατζ. γιὰ τὸ ἀλφαβητάριο μ' ἔκαμε νὰ προσέξω περισσότερο τοὺς τελευταίους μῆνες πῶς γράφεται ἡ γλῶσσα μας καὶ εἶναι ἐδῶ ἀνάγκη νὰ συνοψίσω τὴν ἐντύπωση ποὺ μᾶς δίνει ὡς πρὸς τὴ χρήση τοῦ τελικοῦ *ν*.

Σὲ ὁμιλίες ποὺ ἀναγράφονται σ' ἐφημερίδες ἢ γράμματα ἰδιωτῶν ποὺ δημοσιεύονται, σὲ χρονογραφήματα, παραγραφάκια ἢ καὶ κύρια ἄρθρα ἐφημερίδων καθημερινῶν, ἀκόμη καὶ τῶν συντηρητικώτερων, ἀκόμη κι ἔξω ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα, σὲ περιοδικά, ἡμερολόγια, ἐκκλήσεις καὶ καταστατικὰ σωματείων, βιβλία καὶ κάθε εἶδος ἔντυπα, τὸ τελικὸ *ν*, μὲ ὅλο τὸ κῦρος τῆς καθιερωμένης γλώσσας ἀρχίζει καὶ ἐξαφανίζεται. Συστηματικώτερα γίνεται αὐτὸ σὲ ἐκδόσεις γιὰ παιδιά, περιοδικὰ ἢ βιβλία. Τὸ τελικὸ ὅμως *ν* λείπει ἐδῶ καὶ κεῖ ἀκόμη καὶ ἀπὸ ἀναγνωστικὰ τοῦ κράτους ἐγκεκριμένα, μὲ καθαρεύουσα, καθὼς λείπει καὶ ἀπὸ διάφορες ἐγκυκλίους ποὺ τὸ ἴδιο τὸ κράτος καὶ οἱ ὑπηρεσίες του ἔχουν κοινοποιημένες. Ὅλα αὐτὰ γίνονται ἐννοεῖται χωρὶς σύστημα, καὶ συνήθως ἐντελῶς ἀσυνείδητα, βεβαιώνουν ὅμως πὼς ἡ θέση τοῦ τελ. *ν* στὴν καθημερινὴ γραφομένη κλονίστηκε, καὶ πὼς καθὼς τὶς περισσότερες φορὲς καὶ στὶς πιὸ πολλὲς περιστάσεις δὲν τὸ προφέρομε, ἔτσι ἀρχίζομε καὶ νὰ μὴν τὸ γράφωμε, ἀκόμη καὶ στὴν καθαρεύουσα.

Ἡ ἁπλοποίηση τῆς καθαρεύουσας, ποὺ τόσο ὄψιμα νοστάλγησε ὁ κ. Χατζ., τὴ στιγμὴ ποὺ ἡ ἐπικράτηση τῆς δημοτικῆς ἄρχισε νὰ τῆς κλονίζη τὴ βάση, μᾶς φέρνει στὸ γραμματικὸ χάος, ἀφοῦ τὰ περισσότερα μποροῦν νὰ γραφοῦν σήμερα καὶ μὲ *ν* καὶ χωρὶς *ν* στὸ

[69] Π6. Ἡ γλῶσσα μας στὴν κοινωνικὴ ζωή, Δελτίο 5 (1915) 135 ἑ., 6 (1916) 217. Βλέπε ἀκόμη Δελτίου 6, σ. 75 σημ. 19, τὸ παράδειγμα τῆς ἁπλῆς καθαρευούσας, ποὺ τῆς πέφτουν πρῶτα πρῶτα τὰ τελικὰ *ν*.

τέλος. Γιὰ νὰ ἐξακολουθήση ἡ ἁπλοποίηση τὸ ὁρόμο της καὶ ν' ἀποχτήσωμε καὶ στὴ δημοτικὴ ποὺ γράφομε τὴν ἑνότητα ποὺ τῆς χρειάζεται, ἕνας τρόπος ἀπομένει: νὰ διατηρήσωμε τὸ *ν* μόνο ἐκεῖ ὅπου ἀληθινὰ τὸ αἴσθημά μας τὸ ἀποζητεῖ. Καὶ αὐτὸ ἔγινε καὶ στὰ νέα ἀναγνωστικά.

Ἀπὸ τὸν καθημερινὸ τύπο (καὶ νὰ σημειωθῆ πὼς τὰ παραδείγματα δὲν εἶναι ἀπὸ ἐφημερίδες γραμμένες σὲ δημοτικώτερη γλῶσσα, παρὰ ἀπὸ κεῖνες ποὺ ἀκολουθοῦν τὴ «μέση ὁδό», καθὼς ἡ Ἑστία, ἢ γράφουν προσεχτικώτερα τὴν καθαρεύουσα καὶ πολέμησαν πάντοτε τὸ δημοτικισμό, καθὼς ὁ Ἐλεύθερος τύπος).

Ἀπὸ τὴν Ἑστία: οἱ ἄνδρες ἐπῆραν τὸ συσσίτιό τους ... ὁ ἥλιος φωτίζει μ' ἕνα ἔντονο κόκκινο φῶς τὰς Σέρρας ... 3 Ἰουλ., ζητοῦνται μέχρι 40000 ὀκάδων χάρτου· νὰ εἶναι ἐφημερίδες ἢ ἀπὸ βιβλίο ἀνοικτὸ σχῆμα ἐν καλῇ καταστάσει 3 Ἰουλ., νὰ δοκιμάσῃ τὸ ψητὸ τῆς ἀρχῆς καὶ ἡ ἀντιπολίτευσις ἡ ὁποία ἐπ' ἐσχάτων ἤρξατο θορυβοῦσα καθ' ὑπερβολὴν 8 Ἰουν., εὑρέθη στὸ δρόμο, 8 Ἰουν., τὸ φυλαχτὸ ἀπὸ τ' ἀεροπλάνα (τίτλ.) 9 Ἰουν., ἐπιγραφαὶ μὲ μεγάλα γράμματα καὶ εἰς χονδρὸ κίτρινο χαρτὶ θὰ ἐπικολλῶνται ... 9 Ἰουν., καὶ ὁ κοσμάκης διηρωτᾶτο: ποῦ θὰ πάρωμε ψωμί; 9 Ἰουν., Αἱ εἰσπράξεις θὰ διατεθοῦν διὰ τὸ «τσιγάρο τοῦ στρατιώτου» 9 Ἰουν., στὴ Γαλλία (τίτλ.) 2 Ἰουλ., ζητεῖται ἁμάξι μεταχειρισμένον διὰ μωρὸ παιδάκι 2 Ἰουλ., πωλεῖται κομβολόγι κεχριμπάρι μεγάλο ἀληθινὸ καὶ σάλι βαρύτιμο μεταξωτὸ κινέζικο 2 Ἰουν., ταχυτέρα περαίωσις 8 Ἰουν., ἄφταστο θρόνο (τ.) 9 Ἰουν., Τὰ τραγούδια τῆς φυλακῆς, σ' ἕνα μικρό, κομψὸ βιβλιαράκι ἐξεδόθησαν ... 19 Δεκ.,) — «Παιδιά! Παιδιά! μὲ 25 λεπτὰ ἀγοράζετε σήμερα στὰ κιόσκια τὸ 16ον τεῦχος τῆς «Ζωῆς τῶν Προσκόπων». Δώδεκα σελίδες εἰκονογραφημένες. Τὸ φθηνότερο καὶ καλλίτερο περιοδικὸ γιὰ κάθε παιδί!» 24 Ὀκτ.— Προσοχή, ἐγράφομεν. Διατί, τέλος πάντων, αὐτὴ ἡ ἐχεμύθεια; Ἐκάψαμε ... κανένα ἔγκλημα καὶ τὸ ἐκρύβαμε; Δὲν μᾶς ἔδωκε κανεὶς καμμίαν ἀπάντησιν! 20 Ὀκτ.— Πῶς περνοῦν τὰ παιδιά μας στὸ μέτωπο. Τὸ μέλλον τῶν λογίων μας προοιωνίζεται λαμπρόν. Τὸ ἀναγνωστικὸ κοινὸν ὕστερ' ἀπὸ τὸν πόλεμον θὰ δεκαπλασιασθῇ, γιὰ νὰ μὴν πῶ περισσότερο. Δὲν θὰ φανταζόμουν ποτὲ τί βιβλιομανία ἔχει πιάσει τὰ παλληκάρια μας στὸ μέτωπο, ἂν δὲν τὴν ἔβλεπα μονάχη μου ὅταν ἐμοιράσαμε τὰ βιβλία τῆς «Ἀδελφῆς τοῦ Στρατιώτου». 17 Ἰουλ., κύρ. ἄρθρ.— «Τί δὲν ἔβλεπαν οἱ τυφλοί. Ποῦ θὰ ἐπηγαίναμε; Τί θὰ ἐγινόμαστε; Νά, πῶς κατήντησεν ἡ Σερβία. Νά, πῶς κατήντησεν ἡ Ρουμανία ... αὐτὴ ἦτο ἡ διαρκὴς ἐπωδός ... 21 Ὀκτ. — Ἡ ἀνατολὴ τῆς ὁρμῆς. Μὲ τὸ μολύβι εἰς ἕνα κομμάτι χαρτὶ κοινό, κάτω ἀπὸ μίαν σκηνήν, ἐγράφη μία ὡραία περιγραφὴ τῆς πρώτης προελάσεως τῶν ἑλληνικῶν στρατευμάτων 15 Σεπτ., ἕνα παράπονο (τ.) 28 Ἰουλ., (ἀπὸ μιὰ ἀνταπόκριση, στὴ θέση τοῦ κύριου ἄρθρου, «Οἱ νέοι τριακόσιοι»): Ἴσως νὰ ἔμεινεν ἀπαρατήρητο τὸ ἑλληνικὸν ἀνακοινωθέν ... ἀνάξιο τῶν καταρθωμάτων ποὺ φωτίζουν μὲ τὴν ὑπέρλαμπρη λάμψι τοῦ ἡρωισμοῦ των τὴν αἰωνία ἱστορία τῆς Ἑλλάδος μας ... ψάλλουν τὸν ὑπερήφανον ὕμνο τους πρὸς τὴν ἀθάνατη ψυχὴ τοῦ Ἕλληνος στρατιώτου ... ἐξεκίνησαν μὲ τὸν ὡραῖο ἐκεῖνο βουβὸ ἐνθουσιασμό ... φρουροῦν μὲ τὸ ὅπλο στὸ χέρι ... χαιρετοῦν μὲ μιὰ βουβὴ θερμὴ χειραψία ... περιμένουν μὲ ἀνυπομονησία τὴν ὥρα ... ἰδού, ἐπιτέλους, καὶ τὸ βουλγαρικὸ πυροβολικό, ... χωρὶς νὰ ὑποστοῦν καμμιὰ ἄλλη ἀπώλεια ἢ ζημία ... τὸ κανόνι ἦταν πάλι καινούργιο ... τὴν ἴδια ἡμέρα ... στὴν χρυσῆ ἑλληνικὴ βίβλο 28 Ἰουλ., ἀεροπορικὸ ταξίδι (τ.) 2 Σεπτ., Τὸ κάρβουνο (τ.) (κύρ. ἄρθρ.). 3 Σεπτ., Παρηγορία στὸν ἄρρωστο. Ἰδιαίτερον τηλεγράφημα (τ.) 12 Σεπτ., Πῶς οἱ βούλγαροι ἀγγέλουν τὴν εἰρήνην. Διπλὰ παιγνίδι. Ἰδιαίτερον τηλεγράφημα (τ.) 15 Σεπτ., ἕνα ὑπέροχο σονέττο τοῦ Δροσίνη· δημοσιεύομεν σήμερον 19 Σεπτ., μεγαλεῖο (τ.) 19 Σεπτ., τὴ βουλειά τους (τ.) 20 Σεπτ., «Νὰ μπῇ ὁ «Ἀβέρωφ» στὴν Πόλη καὶ νὰ πατήσῃ εὐζωνικὸ τσαρούχι στὴ Σόφια! Αὐτοὶ ἦσαν οἱ δύο πόθοι τοῦ ἑλληνισμοῦ 17 Ἰαν., «Κάποιο πιστοποιητικὸν (τίτλ.). Ὁ πρόσφυξ ... ὁ ἀπολέσας κάποιο πιστοποιητικόν του, ἂς τὸ ζητήσῃ ἀπὸ τὸ γραφεῖόν μας» 23 Ὀκτ., Καταστρεπτικὸ χαλάζι

(τίτλ.), 8 Ἰουλ., — Ἀπὸ τὸ Ἔθνος: τὴν ἡμέρα ... νὰ αὐξήσουν εἰς μία δραχμὴ τὸ φλιτζανάκι ... εἰς τὴν κατάσταση αὐτή ... τὸ κράτος νὰ τοῦ δώσῃ ἐλεημοσύνη ... δὲν τὴ δυσαρεστοῦσε ... νάχῃ ἐπίδραση ... τὴν ἀπόφαση ... ἀπὸ τὴ στιγμή ... ἁπλούστατο φουστάνι ... βυθισμένον σὲ σκέψη βαθειὰ ... τὸ σύνολό της ... 23 Μαΐου, χωρὶς θόρυβο ... ὡραῖο πρωΐ ... ἕνα λογαριασμό ... στὸ καφενεῖο του ... πίνουν καφὲ ... ζάχαρη καὶ καφὲ στὸ λαό ... ἀπὸ τὸ δημόσιο ... ἔχετε τὴν ἄδεια (ἀπὸ χρονογράφημα) ... στὸν πρόλογο ... ἀπὸ τὸν πυρετὸ τοῦ πάθους ... νὰ ἐπιτύχῃ τὴ συγκατάθεση ... σὲ τέτοια ἀμηχανία ... τὸ ἄγρια ἔθιμο ... μιὰν ἀντίζηλο ... ἂς ἐγκαινιάσωμε ἕνα νέο θεσμὸ κι ἂς δώσωμε ἕνα παράδειγμα ὡραῖο στὸ λαό μας ... τὴ μεγαλοπρέπεια ... 24 Μαΐου. Τὰ δύο Καράβια. Ἕνα μαῦρο καράβι, διασωθὲν ἀπὸ τὸν γενικὸν χαμόν, ἀνήγγειλεν εἰς τὸν κόσμον, κατὰ τὴν μεγαλόστομον λαϊκὴν Μοῦσαν, τὴν σκλαβιὰ τῆς Πόλης, ἕνα καράβι, στολισμένο μὲ νιφάδες ἀκόμη βάφνας καὶ ἐμψυχούμενον ἀπὸ τὴν λαχτάραν τῆς Φυλῆς, ἔφερεν εἰς τὴν σκλάβα Πόλη τὸ μέγα μήνυμα τῆς Ἀπελευθερώσεως 1 Νοεμ., Τὰ «Τραγούδια τῆς φυλακῆς». Τὸ βιβλίο τοῦ κ. Δαμβέργη θὰ μείνῃ ὡς τὸ χαρακτηριστικώτερο φιλολογικὸ ντοκουμέντο μιᾶς ἐποχῆς, τῆς ὁποίας κάθε ἀνάμνησις θὰ ἤθελε νὰ εἶχε σβυσθῇ ἀπὸ τὰς δέλτους τῆς Ἱστορίας Ἔθν. 22 Δεκ., «Ἑλληνικὰ πένθη, ἢ τραγωδία τῆς Προποντίδος»... Οἱ Νεότουρκοι δὲν μποροῦσαν νὰ ὑποφέρουν τὰ ἑλληνικὰ ἐκεῖνα προπύργια, ποῦ ἔβειχναν τὸν δρόμο πρὸς τὴν Πόλι κι' ἔβλεπαν μία πλήρη ἰδέα τῆς ἑλληνικότητος τῆς πριστευούσης των. Ὁ σημερινὸς πόλεμος ἔβαλε ἕνα ἀπὸ τὰ διαμάντια ἐκεῖνα τοῦ ἀβόλου Ἑλληνισμοῦ, ποὺ σχηματίζουν τὸ περιδέραιο τῆς ἑλληνικῆς αὐτῆς θαλάσσης. Δίπλα της εὑρίσκεται ἕνα ἐπίσης ἑλληνικώτατο χωριό, τὸ Παντεῖχι... 26 Ἰουν., Γράμματα ἀπὸ τὸ μέτωπο. Ἡ Ἑλληνοπούλα στὴ βρύση. Χθὲς τὸ δειλινὸ ... Ἔθν. 6 Ἰουν. (ταχτικὰ στὴ θέση τοῦ κύριου ἄρθρου ἀνταποκρίσεις μ' αὐτὸν τὸν τίτλο). Ἐννοεῖται πῶς εἶναι συχνοὶ καὶ οἱ ἀντίθετοι τύποι. Στὸ Ἔθνος τῆς 25 Ἰουν. διαβάζονται στὴν α' σελ. οἱ ἀκόλουθες ἐπικεφαλίδες: Ἡ ζωὴ στὸ μέτωπα—Ἕνα ἰδιόρρυθμον ἔργον —Ἀπὸ τὴ ζωὴ τοῦ Σαλὴ—Ὁ ἄνθρωπος δίχως σκιά—Ὑπουργεῖον Στρατιωτικῶν —Ὑπουργεῖον συγκοινωνίας — Ναυτικὸν γραφεῖον ... ἐν Πειραιεῖ. — Ἀπὸ τὸν Ἐλεύθερο τύπο: Παιδιά! τὸ περιοδικό σας εἶνε «Ἡ Ζωὴ τῶν Προσκόπων»! Τὸ 16ον τεῦχος κυκλοφορεῖ σήμερον. Μὲ 25 λεπτά, ἀγοράζετε ἕνα πρώτης τάξεως περιοδικό. Δώδεκα πυκνοτυπωμένες, εἰκονογραφημένες σελίδες! σπεύσατε .., Κατεπολέμησε μὲ θέρμη... ἔδινε μίαν αὐθεντία ... νὰ ἀναμετρήσω ὅλο τὸ βάθος ... ἐμπνευσμένος ἀπὸ τὴν πεποίθησι ... μετὰ τὴν ἐπισφράγισι ... τὴν ἴδια πανηγυρικὴν ἐπισφράγισι ... τὸ μακεδονικὸ γραφεῖο τοῦ τύπου ... νὰ ἀναπτύξῃ τὴν ἐπαρώτησί του ... αὔριο ... τὴν ἀπαιτούμενη δύναμι γιὰ νὰ ἐπιτύχωμε κατὰ τὸ δυνατὸν τὴν ἀντικατάστασί του («Σελίδες συγχρόνου ἱστορίας», στὴ θέση κύριου ἄρθρου) 12 Ἀπρ. 1918, Ὑπάρχουν οἰκογένειαι μὴ δικαιοῦσαι μαζευμένο τὸ ποσὸν τῶν 36 δρ. διὰ ν' ἀγοράσουν τὸν τενεκὲν τὸν ὁποῖον δικαιοῦνται 27 Δεκ., Ὁ κ. Βενιζέλος ὑπὸ τὰς ἐχθρικὰς ὀβίδας. Κάνουν τὴ δουλειά τους· (τ.) 6 Αὐγ. 1918, Δὲν θὰ μποροῦμε οὔτε νὰ κηδευθοῦμε εἰς τὸ μέλλον 4 Σεπτ., Διελάλουν τὸν ἱερὸν προορισμὸν τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ καὶ τὴν χαρά του διότι θὰ ἀποδώσῃ τὴν παλαιὰν εὐγνωμοσύνην ... 15 Ἰαν. 1919, «Ὁ Πεῦκος, δένδρον θαυμασίως πλασθέν, τοῦ ὁποίου ἡ σκιὰ παρουσιάζει γυμνὸ τὸ κόκκινο χῶμα ... Ἕνα ἔδαφος σκοῦρο ... ἕνα μικρὸ παστέλ γεμᾶτο φῶς καὶ κίνησιν ... ἀτμόσφαιρα γεμάτη μυστήριο ... κοιμᾶται σ' ἕνα λόφο ... ἕνα φόντο ἀπὸ λόφους ... δένδρα μὲ πράσινο συγκερασμένο καὶ φωτοσκιάσεις ... στὴ χλόη ... τὸ νερὸ ἰδίως τὸ ποικιλόχρωμο, τὸ τρεμουλιαστό, τὸ γεμᾶτο ἀπὸ φῶς ζωντανό ... μὲ λεπτὸ χρωματισμό ... τοπίο μὲ μιὰ ἐκτέλεσι ... ἔχω ζωηρὴ ἐντύπωσι ἀπὸ τὴ φωτιὰ τῶν βράχων ... ζωντανεύει ὁ ἄνθρωπος εἰς τὸ ἔργον του ... δὲν εἶδα τίποτε χαριέστερον καὶ ἐκφραστικώτερον ἀπὸ τὸ μικρὸ σχέδιό του μὲ τὴν πένα τὸ ἐπιγραφόμενον ... διὰ νὰ ζωντανεύσῃ τὴν κίνησι ... τοπίο καμωμένο· δουλευμένο μὲ γλυκειὰ λεπτομέρεια ... ζωηράει τὸν περίεργο χρωματισμὸ τῶν τοίχων καὶ παρουσιάζει τὴν χάριν τῶν κισονοκράνων ... μὲ πόση γλυκειὰ θωπεία ... 10 Φεβρ., τὸ νέο φόρεμα 5 Φεβρ., δὲν ἔχει δουλειά, χωρὶς τὴ δουλειά, 12 Φεβρ., νὰ ξαναρχίσωμε νὰ σοῦ πληρώνωμε 22 Ἰαν., τὴ θεία σου 1 Ἰαν., ἀνέσυρεν ἀπὸ τὴν τσάντα της 22 Μαρτ., ἐχάσαμε,

τὸ κοντράστο, σκόνην, φράκο, εἰς τὴν καρδιά σας, τὸ βραδυνὸ ἀεράκι 24 Φεβρ., τὴν ἀνοιξιάτικη τουαλέτα της, ἐλέγαμε, 26 Φεβρ., ἠμπορούσαμε νὰ ζούσαμε, ὅτι θὰ περνούσαμε, ἐπροοδεύσαμε, ἀποκτήσαμε, μακρινὸν ταξίδι, 1 Μαρτ., μέσα στὴν ψυχὴ τῶν Ἑλλήνων, μὲ τὸ γαλάζιο βλέμμα 6 Μαρτ., κανελλιὰν φορεσιὰ τσαν, ὁλόγυμνην κιθάραν, καπέλο, ἄλογο κουτσό, στραβό, χωρὶς καμμιὰ κίνησι, τὸ χέρι εἰς τὴν τσέπη μὲ χειρονομίαν γαλεντόμου, τὸν ἀμαξᾶ, μὲ καφέ, μὲ νερό, ἕνα κομμάτι βούτυρον, σιγαρέτο, τραπεζομάνδιλον, γεμάτο, λογαριασμό, ἀργαλειόν, 2 Ἰουν. 1919, τὴν λίαν ἐξευτελιστικὴν τιμὴν τῶν ἑκατὸ δραχμῶν 9 Ἰουν. 1919. — Πολὺ συχνότερα γίνεται αὐτὸ στὰ ποιήματα ἔτσι: στὴ χώρα, στὸ λίκνο τοῦ Ἀλεξάνδρου, τὸ κοσμογόνο πνεῦμα 27 Μαΐου, ἕναν ἅγιο χρησμὸ 1 Ἰουν., τὸ σημεῖο 1 Ἰουν., νὰ σκύψω στὸν τίμιο μπροστὰ τὸ σταυρὸ 1 Ἰουν., νὰ συμφιλιωθῇς μὲ τὸ γέρο σου 1 Ἰουν., ἀπ' τὴ στάχτη σου 3 Ἰουν., τὸ φοίνικα 3 Ἰουν., στὸ Θεὸ τοῦ γένους μας 8 Ἰουν., στὴ Σόφια 8 Ἰουν. κτλ. κτλ.

Ἀπὸ τὶς ἐργατικὲς ἐφημερίδες: «Σοσιαλιστικὴ διαπαιδαγώγησις», τὸ Ἀλφάβητο τοῦ σοσιαλισμοῦ (τίτλ.). Ἡ ἐργατικὴ τάξη κι ὁ σοσιαλισμός. Ἐλάβαμε τὸ ἀκόλουθο γράμμα: Τὴν περασμένη Κυριακὴ κτλ. — «Ἐργατικὸς ἀγών» 20 Μαΐου 1918. Χωρὶς τίτλο (τ.), Ὁ ἀγών μας, τὸ καπνεργοστάσιο (τ.), Λ. Ἀντρέιεφ, τὸ κόκκινο γέλιο (τ.). Κατὰ τῆς Ρωσίας, Αἱ ἀστικαὶ Κυβερνήσεις κάνουν λογαριασμὸ χωρὶς τὸν ξενοδόχο (τ.). Δημοκρατία καὶ στὸ Λουξεμβοῦργο (τ.), ἐπισκόπησις τῆς πνευματικῆς κινήσεως κατὰ τὸ 1918, νὰ μὴ τὴν διαβάσουν ὅσοι φοβοῦνται τὴν ἀλήθεια (τ.), Ἀπὸ γρίππη (τ.) Τὸ πρωτοχρονιάτικο «Ἥλιο» (τ.), «Ριζοσπάστης» 1 Ἰαν. — Ἀπὸ ἐφημερίδες τοῦ ἔξω ἑλληνισμοῦ: Στοὺς ἀδελφοὺς Σμυρναίους. Ὑπὸ τὸν ἀνωτέρω τίτλον ἡ Παμμικρασιατικὴ καὶ Θρακικὴ Ἕνωσις τῶν ἐν Μυτιλήνῃ προσφύγων ἀπευθύνει τὴν κατωτέρω εὐγνώμονα ὡδὴν πρὸς τοὺς ἀδελφοὺς Σμυρναίους: Μᾶς ἦλθαν τὰ κατατρεγμένα, τὰ μαρτυρικὰ γυναικόπαιδα τῶν Κυδωνιῶν καὶ στὸ πέρασμά των μᾶς εἶπαν πολλά. Μᾶς εἶπαν πῶς ... ἔφθασαν στὴ φιλόξενη Σμύρνη, ζητοῦντα νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς τὴν μαρτυρικὴν πόλιν τῶν Κυδωνιῶν. Μᾶς εἶπαν πῶς οἱ ἀδελφοὶ Σμυρναῖοι ἤνοιξαν τὰ σπίτια των, τὴν ἀγκαλιά των, τὴν καρδιά των, νὰ τοὺς χορτάσουν, νὰ τοὺς θερμάνουν, νὰ τοὺς παρηγορήσουν. Καὶ λέγοντας αὐτὰ ἐβούρκωναν ἀπὸ εὐγνωμοσύνην, ἐκλαίγανε ἀπὸ χαρὰ καὶ ἐνθουσιασμό, καὶ ἡμεῖς ἀκούοντες ἐβάκρυζαμεν ὄχι ἀπὸ λύπην ἀλλ' ἀπὸ καμάρι γιὰ τὸ γένος μας, ποὺ ὅσο τυραννεῖται τόσον γιγαντώνεται ..., «Ὁ Ἀλύτρωτος», 16 Δεκ. 1918. — Μία ἔκκλησις πρὸς τὸν ἐν Ἀμερικὴ ἀλύτρωτον ἑλληνισμόν. Ἀλύτρωτε Ἑλληνισμέ ... Σὺ καὶ ἐδῶ ὑπὸ τὴν ἔνδοξον τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς Ἐλευθερίας σημαίαι ὑπηρετεῖς γιὰ νὰ συναντηθῇς αὔριο στὴν ἄλλη δοξασμένη γῆ τῆς Γαλλίας, ποῦ θὰ στηθοῦνε τὰ τρόπαια τοῦ πολιτισμοῦ «Ἐθνικὸς Κῆρυξ» Νέα Ὑόρκη, 25 Σεπτ. 1918 — Τὸ βαθύτερο πηγάδι τοῦ κόσμου (ἐπικεφαλίδα) «Εἰκονογραφ. Ἐθν. Κῆρυξ» Νέα Ὑόρκη, τόμ. 6, ἀρ. 11, σ. 30.

Ἀπὸ τὴ γλῶσσα τῶν «καλῶς ἀνατεθραμμένων»: Ἂν ὁ Χρηστομάνος, μοῦ ἔλεγε [ὁ ἠθοποιὸς Μυράτ], εἶχε κάποτε τὴν ἰδιοτροπία νὰ βάλῃ στὴ σκηνὴ ἀληθινὸ καθρέπτη ἢ ἀληθινὸ δένδρο, αὐτὸ δὲν σημαίνει ὅτι δὲν ἐγνώριζε τὸ θέατρο ὅπως θέλει νὰ πῇ ὁ Λάσκαρης (Χρονογράφημα Ξενοπούλου, Ἀθῆναι 19 Μαΐου). Ἐσὺ ἔχεις τὰ χαρτιά σου ἐν τάξει; Ἐγὼ δὲν ἔχω κανένα χαρτί, μοῦ ἀπεκρίθη. Πῶς; Οὔτε πιστοποιητικὸ τοῦ Στρατολογικοῦ Γραφείου, οὔτε κἂν πιστοποιητικὸν τοῦ Δημάρχου μὲ τὴν φωτογραφία σου, σφραγισμένη ἀπὸ τὴν ἀστυνομία; Τίποτε ἀπολύτως. Καὶ μεθαύριο πῶς θὰ βγαίνῃς ἔξω ποῦ σὲ κάθε βῆμα θὰ σὲ σταματοῦν οἱ χωροφύλακες; Ἔ καί;... τί θὰ μοῦ κάνουν; Ὡραία!... Μὰ θὰ σὲ τσακώσουν, καϋμένε! Ἂς μὲ τσακώσουν. Καθένας, μοῦ φαίνεται μπορεῖ νὰ ὑποκύπτῃ στὴ βία. Ἀλλὰ μόνον στὴ βία. (Χρονογράφημα Ξενοπούλου) Ἀθῆναι 26 Μαΐου.

Ἀπὸ γράμματα «καλῶς ἀνατεθραμμένων». Πθ. Ἑστία 16 Δεκ. 1918. «Οἱ Βούλγαροι ἀπεθρασύνθησαν πάλιν» (Ἀπὸ τὰ γράμματα τῆς κ. Π. Στ. Δέλτα). Σέρρες, 29 Ὀκτ. 1918... Φεύγομε σὲ λίγο μὲ φορτηγὸ αὐτοκίνητο γιὰ τὴ Θεσσαλονίκη, ὅπου βιαζόμαστε νὰ ἐπιστρέψωμε. Πήραμε στὴν Ἐάνθη ἄδεια ἀπὸ τὸν Ἀρχιστράτηγο νὰ περάσωμε ὅλη τὴ Βουλγαρία ὡς στὴ Δόβρουστα, καὶ πηγαίνομε νὰ ἐφοδιαστοῦμε καὶ νὰ πάρωμε συνοδεία, γιατί... δὲν ἐπαρκούσαμε σὲ

τόση δουλειά. Θέλομε νά διηγηθοῦμε ὅσα εἴδαμε κτλ. κτλ.... — Φίλε κύρια διευθυντά. Ἡ Ἁγια Σοφιά μας στήν Πόλη πρέπει νά γίνη, ἀπό μᾶς τούς Ἕλληνας, ὅμορφη ὅπως ἦτο στόν παληό καιρό. Γιά τοῦτο τό σκοπό σᾶς στέλλω δραχμάς 100. Μέ πολλή ὑπόληψι, Ἀντιπλοίαρχος Βότσης. Πολιτεία 30 Νοεμ. 1918., «Τό ἀριστεῖον τῶν γραμμάτων» (δήλωσις τοῦ κ. Ξενοπούλου): Ἀγαπητέ μου Νικολόπουλε. Ὕστερ' ἀπό τή βαρειά προσβολή καί ὕβρι, ποῦ μοῦ ἔκαμε ἡ Πολιτεία... τήν στιγμή ποῦ διαγωνίζομαι μέ τό καλλίτερο ἔργο μου καί μέ ὅλη μου τήν προηγουμένη φιλολογική ἐργασία... Ἔθν. 18 Ἰαν., Στόν Ἐλεύθερο τύπο 6 Φεβρ. δημοσιεύεται τό γράμμα ἑνός ταγματάρχη ἀπό τό Λουλέ - Μπουργκάς «... Μόλις ἐπέστρεψα ἀπό τήν «Πόλι» μας... Τόν ἐνθουσιασμόν μου διά τό ὄνειρο, διότι μόνον ὄνειρο ἠμπορῶ νά τό ὀνομάσω..., Ἐδῶ ἕνας στρατιώτης ἰθικός μας μέ τήν παρουσία του μόνον συγκινεῖ... Φαντάσου ποῦ τήν ἡμέρα... Παραπονοῦνται διότι δέν τούς ἐδώσαμεν εἰς τά σπίτια τους κανένα στρατιώτη διά νά τόν βλέπουν διαρκῶς... Αὔριον πηγαίνω εἰς τάς Σαράντα Ἐκκλησίας. Ἔχουν χορό ἑτοιμάσει γιά μᾶς...».

Ἀπό διάφορα περιοδικά: Ἐκπαιδευτικός Ἐρευνητής (1ῦ Ἰαν., ἀρ. 31). Ἀπό ἐπιμνημόσυνο λόγο... Κατέβα ἀπ' τό ὁλογάλανο βασιλειό σου... σκύψε ἀπ' τόν ἀκτινοβόλο θρόνο σου νά διαλαλήσῃς τῆς ἰδέας τήν ὁρμή ποῦ θάμπωσε ἀνατολή καί δύση...—Δελτίον τῆς ἐν Ἀθήναις βιομηχανικῆς καί ἐμπορικῆς Ἀκαδημίας (ἀρ. 271 - 2): Δύο πολύτιμα φυτά γιά τόν τόπο μας. Ἡ καλλιέργεια τῆς σκούπας (σόργου) πρέπει νά διαδοθῇ σ' ὅλη τήν Ἑλλάδα γιατί εἶναι φυτό ποῦ τό δέχεται πολύ ὁ τόπος μας καί χρησιμεύει στήν βιομηχανία καί στήν κτηνοτροφία. — Βοηθός τῶν συνεταιρισμῶν, περιοδικόν ἐκδιδόμενον κτλ. (1 Δεκ., ἀρ. 8): Τί εἶνε τά Διοικητικά Συμβούλια. Τό Διοικητικό Συμβούλιον εἶνε ἕνα ὄργανο τοῦ Συνεταιρισμοῦ, τό ὁποῖον ἔχει σκοπόν νά διευθύνῃ τάς ἐργασίας του, νά διοικῇ τό συνεταιρισμόν, ὅπως τό Ἐποπτικό Συμβούλιον ἔχει σκοπόν... (Ἄλλο ἄρθρο:) «Ἀποθεματικά κεφάλαια». Τακτικό ἀποθεματικό κεφάλαιο. Τό τακτικό ἀποθεματικό κεφάλαιο κάθε συνεταιρισμοῦ, σχηματίζεται ὅπως τό καταστατικό τοῦ καθενός ὁρίζει καί σύμφωνα μέ τό ἄρθρο 14 τοῦ Νόμου. Τό τακτικό ἀποθεματικό κεφάλαιο, εἶνε πολύ χρήσιμο γιά κάθε συνεταιρισμό, διότι ἀπό αὐτό τό κεφάλαιο θά πληρώνωνται ἡ ζημίες ποῦ ἠμπορεῖ καμμιά φορά νά ἔχῃ κάποιος συνεταιρισμός: Διάπλασις τῶν παίδων (1 Δεκ. ἀρ. 1): Χωρίς οἰκογένεια. Κεφ. α'. Στό χωριό. Εἶμαι παιδί ποῦ τό βρῆκαν πεταμένο στό δρόμο. Μά ὡς τά ὀχτώ μου, ἐνόμιζα πώς, σάν ὅλα τά παιδιά, εἶχα κι' ἐγώ μιά μάννα, γιατί κάθε φορά ποῦ ἔκλαιγα, μιά γυναῖκα μ' ἔσφιγγε στήν ἀγκαλιά της καί μέ νανούριζε τόσο γλυκά, ποῦ τά δάκρυά μου παύανε. Ποτέ δέν ἔπεφτα στό κρεββάτι μου, χωρίς νἀρθῇ μιά γυναῖκα νά μέ φιλήσῃ, καί μοῦλεγε κι' ἕνα τραγούδι, πού ἀκόμα ξαναβρίσκω στή μνήμη μου τό σκοπό του καί μερικά του λόγια...—ἀρ. 3. Μικραί ἀγγελίαι: Κάθε συγχαρητήριο κι' εὐχαριστήριο εἶναι πολύ λίγο, γιά τόν αὐθόρμητο ἐνθουσιασμό ποῦ *Πτηνοῦ τῆς Ἐρήμου* καί τῶν φίλων του. Τήν δέ *Ἰδεώδη Ἑλλάδα* εὐχαριστῶ θερμά. Κυανόλευκο λάβαρο. Τό «διαπλασιακό βασίλειο», εὔχεται γιά τή γιορτή τους χρόνια πολλά καί εὐτυχῆ. Στό ὄνειρο τῆς Ἑλλάδος... — Ἑλληνική ἐπιθεώρησις (Ὀκτ., ἀρ. 132): Στήν Πόλη μας. Ἦρθαν λοιπόν τά χρόνια τά ὡραῖα, τά μεγάλα καί ὁ «Ἀβέρωφ» μας, τό καμαρωμένο μας ἑλληνικό καράβι, ἐπῆγε στήν Πόλι, πῆγε σέ ἑλληνικό λιμένα, σέ ἑλληνική θάλασσα, κοντά σέ ἑλληνικές ἐκκλησίες, μέσα σέ ἑλληνικές ψυχές, μέσα στή Πόλι μας, στή δική μας Πόλι, στήν ἑλληνική μας πατρίδα, στά ἑλληνικά μας χώματα. Θά λειτουργήσουμε στήν Ἁγιά Σοφιά, θά κάμουμε μνημόσυνο στόν τελευταῖό μας αὐτοκράτορα καί μέσα ἐκεῖ θά ἐπευφημίσωμεν καί πάλιν μέ ἑλληνικήν γλῶσσαν, μέ ἑλληνικό ἐνθουσιασμό, μέ ἑλληνική λαχτάρα τούς ἄρχοντας ποῦ θέλει ἡ Ἱστορία, καί ἀποζητᾷ ἡ Δικαιοσύνη καί ἡ Ἐλευθερία τῶν Λαῶν.—Ἐφημερίς τοῦ μετώπου, ἔκδοσις πατριωτικῆς ἑνώσεως 7 Ἰουν. 1918: Στούς ἥρωας τοῦ Σκρᾶ. Πῶς νά ποῦμε τή χαρά μας καί τήν περιφάνεια μας; Καί τί λόγια νά βροῦμε ποῦ νά μποροῦνε νά δείξουνε ὅλο τό θαυμασμό μας σέ σᾶς ποῦ ἀψηφᾶτε τό θάνατο στή θεία ὁρμή σας, ποῦ σπρώχνετε μέ τά παλληκαρίσια κορμιά σας τά σύνορά μας καί τά μεγαλώνετε; Πῶς νά δείξωμε τό καμάρι μας γιά τά κατορθώματά σας, τί

ὅμνους νά ψάλλωμε γιά τή μεγάλη σας καρδιά; Τό ξέραμε καί τό περιμέναμε ἀπό σᾶς, γιατί ἀπό τούς πειό μακρυνούς χρόνους ἔχει συνειθίσει ἡ φυλή μας σέ μεγάλα ἔργα... Ἐπάνω στό Σκρᾶ. Πρωΐ τῆς 28 Μαΐου.— Εὑρίσκομαι ἐπάνω στήν κορυφή ποῦ ἐδιάλεξε γιά κατοικία της ἡ ἑλληνική δόξα, ἐπάνω στό Σκρᾶ... Στή μάνα (τ.). Τί λέει τό εὐαγγέλιο (τ.). Σᾶς ἀποστέλλω τήν κάτωθι ἡμερησία διαταγή... «Χθές ἔφθασε στό στρατόπεδο ὁ στρατηγός...», 10 Ἰουν., Ἡ «ἀδελφή τοῦ στρατιώτου». Ἀπό τήν ἀρχή ποῦ ἱδρύθηκε ὁ Σύνδεσμός μας ὡς σήμερα, ἄλλο δέν κάνει παρά νά φροντίζῃ γιά τά παλληκάρια μας ποῦ βρίσκονται στό μέτωπο. Πρέπει ὅμως αὐτή τή δράση καί νά τήν ποῦμε μέ λίγα λόγια. Μόλις ἱδρύθηκεν ὁ Σύνδεσμός μας δοκιμάσαμε τή χαρά νά δεχτοῦμε τά τιμημένα παλληκάρια ποῦ ἀποτελοῦσανε τό τέταρτο σύνταγμα τῆς Μεραρχίας Ἀρχιπελάγους. Στό περίπτερο τοῦ Ζαππείου στολισμένο μέ σημαῖες καί λουλούδια...

Ἀπό βιβλία, φυλλάδια, κτλ.: Ε. Εὐστρατιάδη. Πρῶτα ἡ πατρίδα. 1918, 16 σελ. Κεφάλαια: «Ἐνστικτο ἡ φιλοπατρία. Γιατί ἀγαποῦμε τήν πατρίδα. Πῶς ν' ἀγαποῦμε τήν πατρίδα κτλ.». Ἀπό τό κείμενο: «Ὅπως γιά κάθε ἔνστικτο, ἔτσι καί γιά τή φιλοπατρία δέν μπορεῖ κανένας νά προσδιορίσῃ τό λόγο της... Δέν τό ξέρομε, ἀλλά τό ἐξηγοῦμε. Πεινᾶμε γιά νά συντηρηθοῦμε. Ἀγαποῦμε γιά νά διαιωνισθοῦμε. Καί τήν πατρίδα τήν ἀγαποῦμε γιά νά εὐτυχοῦμε... Ὀφείλομε σ' αὐτήν κάτι πειό ὑψηλό ἤ πειό ἐκτεταμένο ἀπό τήν ἁπλῆ ζωή: τόν ἀνθρωπισμό μας...» — Τό σῶμα τῶν ἑλληνίζων προσκόπων, 1915: «...Ὁ προσκοπισμός εἶναι κάτι πολύ ἁπλό, ἀπό τό ὁποῖον ἀπορρέουν ἕνα πλῆθος καλά καί ὠφέλιμα πράγματα». — «Γράψιμο μέ τό ἀριστερό χέρι. Συμβουλές γάλλου ἀναπήρου... [μτφρ. Κ. Μελᾶ] 1918, 10 σελ.: «...Νά γράφῃς μέ τό ἀριστερό χέρι εἶνε κάτι ἀσυνήθιστο. Στήν ἀρχή ὅπως κάθε πρᾶγμα ἔχει δυσκολίες, ἀλλά μέ ὑπομονή καί ἐπιμονή γρήγορα περνοῦν κι' αὐτές. Διά νά εὐκολυνθῇς θά σοῦ δώσω δύο καλές συμβουλές, πρόσεξέ τες, ἐφάρμοσέ τες, καί θά ἰδῇς πόσο θά σέ βοηθήσουν. Δέν πρέπει νά θελήσῃς νά κατορθώσῃς ἀπό μιᾶς ἀρχῆς ἐκεῖνο τό ὁποῖο μόνο μέ τήν πρᾶξι καί μέ τόν καιρό ἔρχεται (σ. 1). Δέν θά γυμναθῇ τό χέρι σου μέ πέννα, αὐτό βάλε το καλά στό νοῦ σου, θ' ἀρχίσῃς μέ κιμωλία κι' ἂν δέν ἔχῃς μαῦρο πίνακα πᾶρε μιά μεγάλη κόλα μαῦρο χαρτί, κάρφωσέ το στόν τοῖχο, πᾶρε καί δυό κομμάτια κιμωλία καί ἄρχισε μέ ὑπομονή καί ἐπιμονή (σ. 2).

Κρατεροῦ, Ἡ πατρίδα, Πολιτικοκοινωνική μελέτη, 1918, 28 σ. 16ο: «Πατρίδα δέν εἶναι τά χώματα ποῦ πατοῦμε καί τά βουνά ποῦ ἀνεβαίνουμε καί ἡ θάλασσα ποῦ περιβρέχει τόν τόπο ποῦ κατοικοῦμε. Πατρίδα εἴμαστε ἐγώ καί σύ καί οἱ ἄλλοι ἄνθρωποι ποῦ ἔτυχε νά ἔχουμε τήν ἴδια γλῶσσα καί τήν ἴδια θρησκεία...» Παπακωνσταντίνου, τμηματάρχου τοῦ ὑπουργείου τῶν οἰκονομικῶν. Ἡ ἀντίληψις, δημοσία καί ἰδιωτική καί ἡ ὀργάνωσις αὐτῆς ἐν Ἑλλάδι. 1918. Ἐκ τοῦ ἐθνικοῦ τυπογραφείου [βιβλίο γραμμένο σέ καθαρεύουσα]: «... Αἰτία καί μορφαί τῆς δυστυχίας. Ὁρισμός τῆς ἀντιλήψεως: Ἡ πτωχεία εἶναι μάστιξ... Ὅλαι αἱ θρησκεῖαι ὅλων τῶν λαῶν ὁμιλοῦν διά τό καθῆκον ποῦ ἔχομε νά βοηθοῦμε τούς πτωχούς, ἐκ τοῦ ὁποίου ἀποδεικνύεται...» (σ. 7). — Τρία γράμματα σέ ἀντιδραστικό πολιτευόμενο 1918, 43 σελ.: «...τό δράκο τῆς φαυλοκρατίας, τό ἀπαίσιο ἔργο της, τό δαμαστή της, στή σκέψη καί στή δράση, μέ κακοδιοίκηση καί στραβοκυβέρνηση, θά ἔχῃ δημοκρατικό χαρακτῆρα, ὅπου βρῇ ἀντίσταση, στή Ρωσία, στή Γερμανία, στήν Αὐστρία» (σ. 31 - 33), θά ἔχῃ στό μέλλον δημοκρατικό χαρακτῆρα, ζούσαμε σέ περιβάλλον λιγότερο ἐλεύθερο ἀπό τό γερμανικό» (σ. 33, 35). — Ε. Σβορώνου, Μικρασιατικόν ἡμερολόγιον 1917, Σάμος. Ἀπό τόν πίνακα τῶν περιεχομένων: Στή γλυκειά μου μικρούλα, Τό λαθρεμπόριο, Στή βιβλιοθήκη μου, Μετά τό χωρισμό, Τῆς ἔφεραν τό γιατρό, Ἀπό τό ἀνεμόσπιτο τοῦ νησιοῦ, Τό σαμιώτικο κρασί, Στή γυναῖκα, Εἶπα τόν πόνο μου». — Τῆς ἴδιας, ἔκδ. 1918: «...Ἀπό τό σημειωματάριό μου, Στό χωρισμό της, Στή μοῦσα μου, Τό πρῶτο μου ταξίδι, Στό γέρικο πλάτανο:..» Ἐννοεῖται πώς δέ λείπει κι ἡ καθαρεύουσα: «...Ἡ προτεραία τῆς δίκης, Ἐκλιποῦσαι φυσιογνωμίαι, Αἱ γράφουσαι ἑλληνίδες». «Μαθητική Πολικλινική Ἀθηνῶν [Πατριωτικόν Ἵδρυμα, Ὑπουργεῖον περιθάλψεως]. Ὁδηγίαι πρός προφύλαξιν ἀπό τῆς ὀξείας καταρροϊκῆς ἐπιπεφυκίτιδος...: Ἡ αἰτία της εἶνε ἕνα μικρόβιο τό ὁποῖον μεταφέρεται εἰς τό μάτι τοῦ ἀνθρώπου

μὲ τὰ βρώμικα χέρια, ὅταν ἔχωμεν τὴν κακὴ συνήθεια νὰ τρίβωμε τὰ μάτια μας... Πῶς προφυλάσσεται ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ τὸν πονόμιατρ...»

Ἀπὸ ἐγκυκλίους, ἐκκλήσεις, προγράμματα κτλ.: Ἀριθ. πρωτ. 20961. Βασίλειον τῆς Ἑλλάδος, Ὑπουργεῖον περιθάλψεως, Διεύθυνσις ἐπιστράτων, Τμῆμα Ἀττικοβοιωτίας. Πρὸς τὰς ἐπιτροπὰς περιθάλψεως οἰκογενειῶν ἐφέδρων τῆς παρούσης ἐπιστρατεύσεως τοῦ Νομοῦ Ἀττικοβοιωτίας. Ἐπειδὴ παρατηρεῖται ὅτι πολλαὶ ἐπιτροπαὶ δὲν κατενόησαν ἀκόμη τὴν σημασίαν τῆς ὑποβολῆς τακτικῶν δικαιολογητικῶν διὰ γενομένας... Δὲν εἶμπορεῖ ὅμως ἡ ἐπιτροπὴ ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ νὰ πληρώσῃ παραπάνω ἀπὸ ὅτι εἶνε γραμμένο εἰς τὴν κατάστασιν... Τὸ διπλότυπον ὑπόκομμα τοῦ βιβλιαρίου θὰ ὑπογράψῃ ἐκεῖνο τὸ μέλος τῆς οἰκογενείας τοῦ ὁποίου τὸ ὄνομα εἶνε γραμμένο εἰς τὰς καταστάσεις. Ὁ τριημιατάρχης ἐπιδομάτων Ἀττικοβοιωτίας Ι. Σιγγελάκης.

«Βασίλειον τῆς Ἑλλάδος. Νομαρχία Ἑλλάνης. Πρὸς τοὺς δημάρχους καὶ παρέδρους τῆς ἐπαρχίας Ἐδέσσης... Καθὼς γνωρίζετε, οἱ Βούλγαροι... σὰν κακὴ ἀρρώστια ἐξέραναν κάθε ἡσυχία, κάθε γαλήνη τῶν κατοίκων, κάθε πολιτισμό, ἐζήτησάν νὰ σβύσουν, ὅπως ἔκαμαν ἀπὸ παληοὺς καιροὺς καὶ εἰς ἄλλα μέρη τῆς Μακεδονίας, κάθε εὐγενικὴ ἑλληνικὴ ἐκδήλωσι, κάθε γλωσσικὴ ἁρμονία, κάθε ὕπαρξι... Καὶ τοῦτο θὰ τὸ δείξῃ καὶ τώρα, ποὺ κάθε πάρεδρος ἐντὸς ὀ ἡμερῶν ἀφ' ὅτου λάβῃ τὴν παροῦσα εἰδοποίησι, θὰ σπεύσῃ νὰ μαζεύσῃ ἕνα χρηματικὸν ποσὸν ἀπὸ τοὺς συγχωριούς του καὶ θὰ τὸ φέρῃ εἰς τὴ Νομαρχία, μαζὺ μὲ ἕνα κατάλογο τί ἔδωσε κάθε χωριανός, γιὰ νὰ μείνῃ τὸ ὄνομα τοῦ ἀνθρώπου ἐκείνου ἢ τοῦ χωριοῦ ἐκείνου ποῦ θὰ δώσῃ τὰ περισσότερα, γραμμένο πάντα ὄχι μόνον στὴν ἐκτίμησι τὴ δική μας ἀλλὰ καὶ στὴν εὐγνωμοσύνη τῶν δυστυχισμένων ἀδελφῶν μας ποῦ πάσχουν ἐκεῖ ἀπάνω σήμερα φρικτὰ καὶ περιμένουν τὴ βοήθειά μας. Ἐν Ἐδέσσῃ τῇ 9 Νοεμβρίου 1918. Ὁ νομάρχης Σταμ. Σταματίου».

Ἔκκλησις τῆς «Ἀδελφῆς τοῦ Στρατιώτου» ἀνεγνωρισμένου Σωματείου. Ὁδὸς Βουλῆς 7. Ἔχει κλείσῃ χρόνος ποὺ τὰ παλληκάρια μας ἐπῆραν τὰ ὅπλα κ' ἔτρεξαν στὴ φωνὴ τῆς πατρίδος ποὺ κινδυνεύει. Δὲν εἶναι μικρὴ ἡ ὑπηρεσία ποὺ μπορεῖ νὰ προσφέρῃ σήμερα ἡ γυναῖκα. Ἡ ἀνακούφισις ποὺ θὰ δώσῃ στὸν πολεμιστή, μὲ τὴν στοργή της γι' αὐτὸν καὶ γιὰ τὴν οἰκογένειά του, θὰ τοῦ δώσῃ νέα φτερὰ καὶ νέαν ὁρμή, γιὰ νὰ πολεμήσῃ τοὺς προαιώνιους ἐχθρούς μας... — Βιβλία γιὰ τὸ Μέτωπο. Θέλετε νὰ προσφέρετε στὸ παλληκάρι τοῦ Μετώπου ἕνα δῶρο ποῦ θὰ τὸ εὐχαριστήσῃ πολύ... Δὲν φαντάζεσθε τί χαρὰ θὰ τοῦ δώσετε... Δείξετέ τους τὸ θαυμασμό καὶ τὴν ἀγάπη σας. Ψάξετε σήμερα ἀμέσως στὴ βιβλιοθήκη σας... Τὰ περιμένουμε μὲ ἀνυπομονησία. Ἡ ἀδελφὴ τοῦ Στρατιώτου. — Ἀπὸ τὸ πρόγραμμα μιᾶς συναυλίας: «... Βλέπει σκυμμένο ἐμπρός του ἕνα πλῆθος νὰ τὸν προσκυνᾷ, κι' ὅπου ἀνάμεσά του αὔρια, ἴσως καὶ σήμερα ἀκόμα, θὰ θερίσῃ μὲ τὸ κοφτερό του δρεπάνι. Ὁ θρίαμβος αὐτὸς τοῦ θανάτου εἶνε τὸ τρίτο μέρος τῆς σονάτας, τὸ θαυμάσιο «Πένθιμο ἐμβατήριο». Τὸ ὑπέροχο μοτίβο του, μὲ τὶς τόσο δαιμόνιες ἁρμονίες, μὲ τὴ γραμμὴ τὴν ὁλόϊση καὶ χωρὶς κανένα δισταγμό, ἐκφράζει τὴν ἀδυσώπητη μοῖρα τοῦ ἀνθρώπου. — Πρότυπος στρατιωτικὴ ὀρχήστρα. Πρώτη συναυλία δεδομένη ὑπὲρ τῶν θυμάτων τῆς Ἀνατολ. Μακεδονίας, ἀναλυτικὸν πρόγραμμα:... ἐξετελέσθη γιὰ πρώτη φορά, τὸ κοντσέρτο διὰ βιολὶ εἰς ρὲ ἔλασσον, διὰ νὰ κατανοήσῃ κανεὶς τὴν ἐκτελουμένην σκηνὴν πρέπει νὰ ἔχει ζωντανὴ στὴ μνήμη του τὴν ἀνάλογη σκηνή..., ἀρχίζει μὲ ἕνα χαριτωμένο διάλογο καὶ παρουσιάζει πολλὴ ζωή..., τὸ ἑλληνικὸ χρῶμμα εἶναι πλούσια χυμένο στὴν ὡραία αὐτὴ σύνθεση...

Ἀπὸ τὰ παλιὰ ἀναγνωστικά: Γιὰ τ' ἀναγνωστικὰ τοῦ 1914, μὲ τὴν «ἁπλή» τους καθαρεύουσα, τ' ἄφθονα παραδείγματα στις σελ. 114-115 δείχνουν τί ἀνακάτωμα φέρνει ἡ ἁπλοποίηση ποὺ «πάντες μετὰ χαρᾶς ἐβλέπομεν». Στὰ ἀναγνωστικὰ τοῦ 1910 δὲν εἶχε ἀκόμη ἀρχίσει ἡ ἁπλοποίηση, κι ἔτσι μόνο στὸ ἀλφαβητάριο λείπουν μερικὰ ν, συνήθως ἀπὸ δυσκολία διδακτική: *σῦκο* σ. 10, *ψητὸ* σ. 14, *σχολειὸ* σ. 32, *μὲ χαρὰ* σ. 10, *ἔχω μία χωλὴ χῆνα* σ. 10, *μὲ τί βία* σ. 13. Κάπου κάπου λείπει τὸ ν καὶ στοῦ Βουκετάκη, Τὸ Ἑλληνόπουλο, Ἀναγνωσματάριον διὰ τὴν τρίτην τάξιν τῶν δημοτ. Σχολείων. Μέρ. ΙΙ... εἰσαχθὲν δι' εἰδικοῦ Νόμου τῆς Κρητικῆς Βουλῆς εἰς τὴν Β', Γ' καὶ Δ' τάξιν τῶν

Δημοτικῶν Σχολείων. Ἔκδ. 6. Χανιὰ 1908. Τὸ βιβλίο αὐτὸ κατάργησε τὸ ν καὶ ἀπὸ τὸν τίτλο του, χωρὶς νὰ διαμαρτυρηθῇ οὔτε ἡ ἀνώτατη ἀρχή: «Νόμος περὶ εἰσαγωγῆς βιβλίου. Ἀλέξανδρος Ζαΐμης ὕπατος ἁρμοστὴς ἐν Κρήτῃ. Ψηφισάμενοι ὁμοφώνως μετὰ τῆς Βουλῆς Ἀπεφασίσαμεν καὶ διατάσσομεν Εἰσάγεται... ὡς Ἀναγνωσματάριον διὰ τὰς ἀνωτέρας τάξεις τῶν Δημοτικῶν Σχολείων «Τὸ Ἑλληνόπουλο»... Ἐν Χαλέπᾳ τῇ 2 Σεπτεμβρίου 1908». — Ἀξίζει ἀκόμη νὰ σημειωθῇ πῶς τὸ ἴδιο ἀνακάτωμα μὲ τ' ἀναγνωστικὰ τοῦ 1914 ὡς πρὸς τὸ τελ. ν παρουσιάζουν οἱ ὑποδειγματικὲς διδασκαλίες καὶ τ' ἄλλα γλωσσικὰ πρότυπα στὸ περιοδικὸ τοῦ κ. Ζαμάνη (*εἰς τὸν καιρόν του, κάμνομεν, νεκροταφεῖον, στὸ δρόμο, τὴ διεύθυνσι, ἐλπίζομε, τετράδιο*), ἂν καὶ ἡ γραμματικὴ τῆς «πρωτευουσιακῆς» γλώσσας ποὺ ἀκολουθεῖ δὲ δίνει παρὰ τοὺς τύπους *καφενεῖο, ἀγαποῦμε, ἀγαπούσαμε* κτλ. (βλ. Ἐκπαιδευτ. Ἐρευνητὴ 1919, ἀρ. 36, σ. 12·).

§ 12. Ἡ διεύτυση καὶ ἡ νέα μυθολογία γιὰ τὴ γλῶσσα τῶν ἀναγνωστικῶν.

Ὡς πρὸς τὴν φωνητικὴν ἐλήφθη καὶ ἐδῶ ἡ βάσις ἡ παρεχομένη ἀπὸ τὴν δημοτικήν, μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι εἰς πολλὰς λέξεις, ἰδίως λογίας προελεύσεως, ***διετηρήθη ἡ λογία ἀναφομοίωτος φωνητική των μορφή... λ.χ. πρόσθεσε, ἀναίσθητος, διευθύνω, ἀκτῖνες.***

Ὑπόμνημα τῶν ἀνωτέρων ἐποπτῶν διὰ τὸν γλωσσικὸν κανονισμὸν τῶν ἐγκριθέντων ἀναγνωστικῶν. Πρὸς τὸ Ἐκπαιδευτικὸν συμβούλιον, 31 Ὀκτ. 1917.

Ἡ ἀπόπειρα τῶν αἱρετικῶν νὰ ὑπαγάγωσι βιαίως ὑπὸ ἕνα κανόνα πάντα τὰ στοιχεῖα... Τὸ ***ἀλφαβητάριο,*** *ὁ* ***ἄναχτας,*** *τῶν νέων τούτων σχολαστικῶν τῆς δημοτικῆς δὲν φαίνονται εἰς ἡμᾶς ὀλιγώτερον ἀηδῆ... Ἐν ἄλλοις βιβλίοις κατὰ τὸ αὐτὸ σύστημα γεγραμμένοις ἀναγινώσκομεν...* ***τὴ διεύτυσή σου.***

Χατζιδάκις, Ἔκθεσις Σεβαστοπουλείου (1 Ἀπρ. 1918), σ. 9. 11.

Μὲ ὅσα παραδείγματα ἐξέτασα ὡς ἐδῶ ἔγινε, νομίζω, φανερὸ ὅτι οὔτε ἰδιωματικὴ μπορεῖ νὰ χαρακτηριστῇ ἡ γλῶσσα τῶν νέων ἀναγνωστικῶν, ἀφοῦ λέξεις καθὼς *στάνη, σανὸς* κτλ. ἀνήκουν στὴν κοινὴ καὶ εἶναι γνωστὲς στοὺς περισσότερους Ἕλληνες, οὔτε στὴ φωνητικὴ παρουσιάζει τύπους ποὺ δὲν τοὺς λέγομε στὴν κοινή μας γλῶσσα. Καὶ εἴδαμε πόσο ἄστοχο καὶ ἄτυχο ἦταν τὸ παράδειγμα ἀλφαβητάριο, ποὺ δὲν παρουσιάζει κανένα «βίαιο» μεταπλασμό... Ὄχι μόνο ὁ περισσότερος κόσμος προφέρει τὸ ἀλφαβητάριο καὶ τὰ ὅμοια χωρὶς τὸ ν στὸ τέλος, ὄχι μόνο ὁ ἴδιος ὁ κ. Χατζ. ἔχει ἀναγνωρίσει καὶ διακηρύξει, πῶς ἡ προφορὰ αὐτὴ ὑπάρχει καὶ στὸ λαὸ καὶ στοὺς μορφωμένους, μὰ τὸ ν αὐτὸ ἄρχισαν τελευταῖα νὰ τὸ παραλείπουν καὶ ὅσοι προσπαθοῦν νὰ γράψουν ἁπλούστερα τὴν πατροπαράδοτη καθαρεύουσα. Ἔτσι μὲ ὅσα ἐπιχειρήματα ἀνασκευάστηκαν ὡς ἐδῶ, ἔχει ἀποδειχτῇ πιὰ πόσο λίγο δικαιολογημένο ἦταν τὸ σφοδρὸ καὶ

ἔντονο κατηγορητήριο ποὺ στήριξε σ' αὐτὰ ὁ ἐπικριτὴς γιὰ ν' ἀποδοκιμάσῃ τὴ γλῶσσα τῶν νέων ἀναγνωστικῶν.

Σὰ νὰ κατάλαβε ὅμως καὶ ὁ ἴδιος πὼς τὸ ὑλικὸ ποὺ τοῦ ἔδινε ἡ τόσο ἁπλὴ καὶ κοινὴ γλωσσικὴ μορφὴ τῶν ἀναγνωστικῶν αὐτῶν, ὅσο καὶ ἂν τὸ παρουσίασε τραγικὰ καὶ φουσκωμένο, δὲν ἀρκοῦσε γιὰ νὰ πιστοποιηθοῦν οἱ «βίαιοι μεταπλασμοὶ τῶν σχολαστικῶν τῆς δημοτικῆς» καὶ «τῆς ἐπιδρομῆς τῆς αἱρέσεως». Γι' αὐτὸ καταφεύγει σὲ ἄλλα παραδείγματα, *τὴ διεύτυση* ἀντὶ *διεύθυνση* (δηλ. μὲ *φθ* καὶ *νσ*), *τὸ ἄναχτας*, *τὸ στὲς ἄλλες πόλες* (ἀντὶ *πόλεις*), *ἡ τύψη, τῆς συνείδησης*, παραδείγματα πολὺ πιὸ δραστικά, τὰ περισσότερα, ἀπ' ὅσο μποροῦσε νὰ δώσῃ ἡ τόσο φτωχὴ συγκομιδὴ τῶν ἀναγνωστικῶν, καὶ ποὺ βρίσκονται τάχα σὲ ἄλλα βιβλία, γραμμένα ὅμως μὲ τὸ ἴδιο σύστημα. Γιατὶ ἀληθινὰ μὲ *τὴ διεύτυση* καὶ μὲ τὸ *πόλες* φαίνεται πιὸ δικαιολογημένη ἡ κατακραυγὴ γιὰ τὸ σύστημα τῶν ἀναγνωστικῶν.

Α. Σ' αὐτὰ εἶναι πρῶτα ἀνάγκη νὰ παρατηρηθῇ πόσο παράξενο φαίνεται ν' ἀραδιάζωνται ἀπὸ ἐπιστήμονα τὰ παραδείγματα αὐτά, μὲ τέτοιο μάλιστα σκοπό, χωρὶς νὰ συνοδεύωνται καὶ νὰ πιστοποιοῦνται μὲ τὶς ἀπαραίτητες παραπομπές, ὥστε νὰ μπορῇ νὰ καταλάβῃ κι ἕνας τρίτος, καὶ ὁ κάθε κριτής, ποιὸς τὰ ἔχει γραμμένα καὶ ποῦ. Εἶναι μάλιστα χαρακτηριστικὸ πὼς ὁ *ἄναχτας*, ποὺ ὑπάρχει στ' «ἄλλα» βιβλία, ἀναφέρεται ἀπὸ τὸν ἐπικριτὴ δυὸ σελίδες παραπάνω, σὰ νὰ ὑπάρχῃ καὶ μέσα στ' ἀναγνωστικὰ («τὸ *ἀλφαβητάριο, ὁ ἄναχτας*, τῶν νέων τούτων σχολαστικῶν κτλ.» (Ἔκθ. Σεβαστ. σ. 9), ἐνῶ ὁ τύπος αὐτός — καὶ ἡ λέξη — ***δὲν ὑπάρχει σὲ κανένα ἀπὸ τ' ἀναγνωστικά***, ποὺ ἔχουν μόνο τὸ *βασιλιὰ* καὶ τὸ *βασιλέα*.

Οἱ γενικὲς αὐτὲς καὶ ἀναπόδειχτες παραπομπὲς γίνονται ὅπλο κατ' ἐξοχὴν ἐπικίνδυνο στὰ χέρια τοῦ κ. Χατζ. Ἐνῶ ὁ ἴδιος βεβαιώνει πὼς «δὲν κατελέχθην ποτὲ εἰς τοὺς σχολαστικοὺς γλωσσαμύντορας» — ἐνῶ καὶ τοῦ Κόντου τὸ σύτημα ἄλλοτε ὑπερασπίστηκε, καὶ μὲ τὸ Μιστριώτη φάνηκε ἀργότερα σὰ νὰ συμφωνοῦσε — ἐπιμένει ν' ἀνακατώνῃ ὅλους ὅσοι ἔγραφαν στὴ δημοτική, τριάντα χρόνια τώρα, σὰ νὰ ἦταν ὅλοι τους ἕνας ἄνθρωπος, καὶ φορτώνει ἔτσι στὴ ράχη τῆς γλώσσας τῶν ἀναγνωστικῶν, ποὺ ἀκολουθεῖ ὡρισμένο καὶ ξεκαθαρισμένο, ὅπως εἴδαμε, γλωσσικὸ σύστημα, τὸ καθετὶ ποὺ γράφηκε ἢ ποὺ μπορεῖ νὰ ἔχῃ γραφῇ ἀπὸ τρίτους. Καὶ ὅμως ὁ ἴδιος δὲ θὰ δέχουνταν νὰ θεωρηθῇ συνυπεύθυνος οὔτε καὶ γιὰ τὶς γλωσσικὲς θεωρίες τῶν δύο συναδέλφων του ποὺ συνυπόγραψαν τὴν ἔκθεση τοῦ Σεβαστοπουλείου.

Β. Εἶναι ἀνάγκη ἀκόμη νὰ τονιστῇ ὅτι ὁ ἐπικριτὴς χωρὶς νὰ μελετήσῃ τὸ σύστημα τὸ γλωσσικὸ ποὺ παρουσίασαν τὰ νέα ἀναγνωστικά, δέχεται σὰν ἀναγκαῖο καὶ φυσικὸ νὰ ἐφαρμόζεται σήμερα στὸ κράτος ἀπ' ὅσους ρυθμίζουν τὴ γλῶσσα τῶν ἀναγνωστικῶν σύμφωνα μὲ τὸ νόμο, ὁ ἴδιος ἀκριβῶς τύπος, σὲ ὅλες τὶς λεπτομέρειες, ποὺ εἶχαν ἀκολουθήσει πρὶν ἀλλοῦ σὲ δικά τους λογοτεχνήματα ἢ συγγραφικὰ ἔργα. Θὰ ἦταν βέβαια ἄδικο ν' ἀρνηθοῦμε στ' ἄτομα τὸ δικαίωμα νὰ ἐξελίσσωνται καὶ νὰ τροποποιοῦν γράφοντας τὸ γλωσσικό τους ἰδανικό, ἡ ἀξίωση ὅμως αὐτὴ μᾶς ξαφνίζει προπάντων, ὅταν ἔρχεται ἀπὸ ἐκεῖνον ποὺ ἀδιάκοπα μέσα σὲ μία γενεὰ ἄλλαζε κατὰ τὴν περίσταση γλωσσικὲς θεωρίες.

Γ. Ἂς ἐξετάσωμε ὅμως τοὺς τύπους ποὺ μνημονεύτηκαν ἀπὸ τὸν ἐπικριτή, γιὰ νὰ ἰδοῦμε ποιοὶ ἀπ' αὐτοὺς γράφηκαν ἀπὸ τὰ πρόσωπα τῆς κεντρικῆς ὑπηρεσίας τοῦ ὑπουργείου ποὺ ἔγραψαν καὶ ποὺ γράφουν τὴ δημοτική. Τὰ πρόσωπα αὐτὰ εἶναι οἱ κ. κ. Α. Τραυλαντώνης, Δ. Λάμψας καὶ Δ. Γληνός, ἐκπαιδευτικοὶ σύμβουλοι, καὶ οἱ ἀνώτεροι ἐπόπτες κ. κ. Α. Δελμοῦζος καὶ Μ. Τριανταφυλλίδης. Ἔγραψε κανεὶς τους ποτὲ *διεύτυση* καὶ *διευτύνω*; Ὄχι. Ὁ κ. Χατζ. ***καταδικάζει τύπο, ποὺ δὲ γράφηκε ποτὲ ἀπὸ κανένα τους***, καθὼς μπορεῖ νὰ πιστοποιηθῇ ἀπὸ πάμπολλα παραδείγματα. Ὄχι μόνο αὐτό, ἀλλὰ καὶ θεωρητικὰ ὑποστηρίχτηκε καὶ ἀπὸ τὸν κ. Δελμοῦζο καὶ ἀπὸ ἐμένα ὅτι ἡ δημοτικὴ ποὺ γράφομε δὲν μπορεῖ νὰ διατηρήσῃ οὔτε διατηρεῖ ἀληθινὰ τὴν καθαρότητα τῆς καθαρῆς λαϊκῆς γλώσσας [70].

---

[70] Τὸ σύστημα τὸ φωνητικὸ ποὺ ἀκολουθοῦν οἱ περισσότεροι λογοτέχνες καὶ ἄλλοι συγγραφεῖς ἀπ' ὅσους γράφουν τὴ δημοτική, φαίνεται στὴ μελέτη μου. «Ἡ γλῶσσα μας στὰ χρόνια κτλ.» § 5, § 22, στὸ Δελτίο τ. 6. Παίρνω ἀπὸ καὶ δείγματα γιὰ τὴ χρήση τοῦ *φθ-φτ*, καθὼς τὴν ἔχομε καὶ στὸ *διευθύνω*. *Ἐλεύθερα, διεύθυση, διευθυντής, αὐθυπαρξία, κοντόφθαλμη, ἐλεύθερη, ἀπελευθερωτικό*. Ὁ ἴδιος ὁ κ. Δελμοῦζος γράφει (βλ. τ. μ.): *φιλελευθέρων, αὐθύπαρκτο, αὐθυπαρξία*, καὶ (πρόσεξε τὸ *ν-σ*) *τῶν σχολείων*. Κι ἐγώ: *αὐθαίρετη, ἄφθονος, φθόγγος, φθογγικὴ γλῶσσα, ὅταν σιγὰ (ν-σ)* Ἀπὸ τοῦ κ. Τραυλαντώνη τὴν «Ἐξαδέλφη» (1912, ἀνατύπωση ἀπὸ τὰ «Γράμματα») σημειώνω ἐδῶ ἀνάλογα παραδείγματα: *καυχηθῇ* σ. 31, *(ὄχι καυκηθῇ)*, *σχέδια* 30, *σχέσεις* 37, *σχέδιο* 49, *ἔμπνευση* 50. Καὶ ὁ κ. Γληνὸς (Φωτεινός) γράφει (Δελτίο τ. 5, σ. 47 ἀ.): *εὐαίσθητος, κινδυνεύουν, κίνδυνο*. Γιὰ τὸ ζήτημα τῶν συμφωνικῶν αὐτῶν συμπλεγμάτων ἔγραφε ὁ κ. Δελμοῦζος ἤδη στὰ 1911, ἀνασκευάζοντας μιὰ πολεμικὴ τοῦ κ. Χατζ. στὴν πρώτη ἐμφάνιση τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου: «... Ἀποτελεσματικὴ καὶ τελεία ἡ ἀντίστασις τῶν λογίων λέξεων ὡς πρὸς τὴν φωνητικήν: ... *λεπτομέρεια, συμβολισμός, σύνθετα* καὶ ὄχι...

4. Ἡ γλῶσσα τῶν νέων ἀναγνωστικῶν δὲν μποροῦσε νὰ στηριχτῇ σὲ διαφορετικὲς ἀρχές. Καὶ μὲ τὸ πιὸ πρόχειρο ξεφύλλισμα τῶν βιβλίων αὐτῶν πείθεται ὁ καθένας ὅτι στὴ φωνητική, καὶ ἰδίως στὰ συμφωνικὰ συμπλέγματα, οἱ λόγιες λέξεις δὲν κανονίστηκαν κατὰ τὴ φωνητικὴ τῆς δημοτικῆς ὅταν προφέρωνται συνήθως ἀναφομοίωτες *(διευθυντής, φθινόπωρο)* — αὐτὸ μάλιστα ἔγινε κάποτε μὲ κάποια ὑπερβολικὴ καὶ ἀδικαιολόγητη ἴσως εὐνοια γιὰ τοὺς λόγιους τύπους *(ἄσχημος)* — ἐνῶ οἱ λαϊκὲς λέξεις κράτησαν τὴ φωνητική τους *(φτερούγα, δάχτυλο)*, ἐκτὸς ἀπὸ λίγες ἐξαιρέσεις *(Πάσχα εὐχαριστῶ)*. Μὲ κάποια παράδοξη μάλιστα εἰρωνεία τῆς τύχης, στὸ ὑπόμνημα ποὺ καθώρισε τὶς ἀρχὲς τοῦ κανονισμοῦ, ἕξι μῆνες πρὶν παρουσιαστῇ ὁ ἐπικριτὴς μὲ τὸ *ἄναχτας* καὶ μὲ τὴ *διεύτυσή* του ἀναφέρεται εἰδικὰ ἡ *ἀκτῖνα* μὲ *κτ* καὶ τὸ *διευθύνω* ποὺ δὲν μποροῦσε νὰ *γίνῃ διευτύνω!* Ἔτσι διαβάζομε στὸ ἀναγνωστικὸ τοῦ Κουρτίδη (Β' δημοτικοῦ, σ. 52): «... ἅμα μεγαλώσῃ θὰ τὸν διορίσω *διευθυντὴ* στὰ *κτήματά* μου». Τ' ἀκόλουθα παραδείγματα, δείχνουν πῶς κανονίστηκε ἡ φωνητικὴ τῶν ἀναγνωστικῶν.

λεφτομέρεια, συβολισμούς, σύβετα ...». «Λέξεις τῆς αὐτῆς ρίζης μὲ διάφορον φωνητικὴν π.χ. *πταῖσμα, πταισματοδίκης, πταισματοδικεῖο, γραπτὸς λόγος, πτῶσις ... παρὰ τὰ φταίω, φταίξιμο, μοῦ ἤτιαν γραφτό, πέφτω ...*» (Δελτίο τ. 1., σ. 27, 25). Καὶ ἀργότερα ἔγραφα ἐγώ, κρίνοντας τὴ γραμματικὴ τοῦ Βλαστοῦ: «Ὁ μόνος σωστὸς τύπος εἶναι [γιὰ τὸ συγγραφέα] ... *εὐτύνη, εὐκαριστῶ, Πάσκα, σκέση ...* · ἀρκοῦν ὅσα παραδείγματα ἔφερα γιὰ νὰ δείξω *ποῦ δὲν μπορῶ νὰ συμφωνήσω*» Μ. Τριανταφυλλίδης, Δελτίο τ. 5 σ. 282. Πό. ἀκόμη τ' ἀκόλουθα: «Ὁ καθένας μας ἔχει πρόχειρη τὴ συγγραφικὴ ἢ τὴν ἀναγνωστική του πεῖρα. Μᾶς παρουσιάζονται μέσα στὴ δημοτικὴ λέξεις λόγιες ἀπαραίτητες ποὺ δὲ συμμορφώνονται μὲ τὴ φωνητική της — λ.χ. γιὰ νὰ περιοριστῶ μόνο σὲ μία λέξη μὲ τὰ παράγωγά της: *ὀπτικός, ὀπτική, συνοπτικός, ἐποπτεία; προοπτική*». Τριανταφυλλίδης. Ἡ γλῶσσα μας κτλ. Δελτίο τ. 6, σ. 62.

Μὲ ὅλα αὐτὰ φάνηκε νομίζω ποιὸ περίπου σύστημα ἐφαρμόστηκε καὶ στ' ἀναγνωστικά. Βέβαια στὸν ἕνα ἢ στὸν ἄλλο τύπο εἶναι δυνατὸ νὰ ἔχωμε καὶ διαφορὲς στοὺς συγγραφεῖς ποὺ ἀναφέρω ἐδῶ ἢ ἄλλους, ἀφοῦ ἀπόλυτη ὁμοιομορφία δὲν μπορεῖ νὰ στηριχτῇ σὲ ἀπόλυτα κριτήρια, ποὺ δὲν ὑπάρχουν. Κάποτε μάλιστα ἴσως βροῦμε τὸν ἕνα ἢ τὸν ἄλλο συγγραφέα νὰ γράφῃ λ.χ. *χτ* ἐκεῖ ποὺ ἔγραφε πρὶν *κτ* ἢ τὸ ἀνάποδο (λ.χ. *ἀποκτῶ - ἀποχτῶ, χαραχτηρίζω - χαρακτηρίζω*). Τὸ μόνο ζήτημα ποὺ εἶναι συζητήσιμο εἶναι ἂν δὲ θὰ μποροῦσαμε νὰ γράφωμε παντοῦ *κτ, φθ, πτ*, κτλ. καὶ νὰ προφέρωμε κατὰ τὴν περίσταση, σύμφωνα μὲ τὴν κοινὴ χρήση. Τὸ νομίζω ἀπραγματοποίητο γιὰ τὶς πολλὲς κανονιστικές, ἀναγνωστικὲς καὶ ὀρθογραφικὲς δυσκολίες ποὺ θὰ ἔβγαιναν τότε στὴ μέση. Μὰ γι' αὐτὸ δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ λόγος ἐδῶ.

νύχτα ('Αναγνωστικὸ Καζαντζάκη Β' σ. 5), *νύχτωσε* 91, *λαχτάρα* 91, *χτυποῦσαν, δαχτυλάκι* 90, *σχολεῖο* 18, 111, *ἀκτῖνες* 27, 31, 111 — *ἐλεύθερο* 19, *ἐλευθερωθοῦν* 104, *ἐλευθέρωσαν* 105, *-ώσαμε* 120, *-ία* 106, *ἐλεύθερα* 106 — *ἔντεκα* 90, *κόδυνος* 43, 43, *-εύομε* 41, *-εύεις* 41 — *ἀναίσθητη* 29, *-ος* 58 — *ἄνθρωποι* 91 — *λεπτὰ* 118, *σχημάτιζαν* 27, 41, *σχεδιάζαμε* 121 — *δάχτυλα* ('Αναγνωστ. Κουρτίδη Β' σ. 13), *καρδιοχτύπι* 91, *φυλαχτῆ* 54, *ἀκτῖνα* 75, 76, 76, 84 — *φτιάνουν* 55, *φθινόπωρο* 18, 21 — *φτωχό* 9, *φτέρνισμα* 13, *φτερουγίτσες* 33, *φταίει* 57, *λεπτό* 39, *φύλλα λεπτὰ* 11, *δέκα λεπτὰ* 66 — *εὐχαριστῶ* 37, *-ηση* 59, *προσευχὴ* 126 — *σχέδια* 40, *σχολεῖο* 52, 66, *πασχαλιὲς* 72. Βλέπε ἀκόμη ἀπὸ τὸ 'Αλφαβητάριο Συκώκη: *εὐχαριστημένος* 7, *εὐχαριστῶ* 8, 12, *σχολεῖο* 14, 45, *συμφώνησαν* 16, *εὐχαρίστησαν* 22, *ἄσχημο* 36, *φθινόπωρο* 39, *ἔλαμψε* 47. — 'Από τὸ 'Αλφαβητάριο Παπαμιχαήλ, μέρ. 6': *ἄσχημα* 25, *εὐχὴ* 39, *καυχησιάρη* 38, *εὐχαριστημένος* 45, *εὐχαριστήθηκε* 57, *σχολείου* 56. — 'Από τὸ 'Αναγν. Γ' Καρκαβίτσα - Παπαμιχαήλ ἀπὸ τὶς πρῶτες σελίδες σημειώνω: *φθινόπωρο, λεπτά, γεύση, φθινόπωρο, ἀνθρώπους, πρόσθεσε, ἀκτῖνα, ἀκτῖνα, ἀκτῖνες, καυχήθηκε, 'Ανδρομέδα, κινδύνευε, ξανθό, εὐχή, συμβουλή, σχεδίαζε, Φθία, σχεδόν, ἐπικίνδυνα*, καὶ κοντὰ σ' αὐτά: *καταχνιά, νυχτικό, κοφτερό, μεσάνυχτα* κτλ. κτλ.

Γιὰ ἕνα τέτοιο φωνητικὸ σύστημα θὰ μποροῦσε κανεὶς νὰ κατηγορήσῃ τοὺς λίγους ἐκείνους τύπους ποὺ χωρὶς λόγο καθρεφτίζουν περιωρισμένη λόγια χρήση, βέβαια ὅμως δὲν ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ ἰσχυριστῇ πῶς παρουσιάζει βίαιους μεταπλασμούς. Θὰ ἔπρεπε τότε νὰ πιστεύῃ πῶς οἱ δημοτικὲς λέξεις ἔχουν χάσει στὴν κοινὴ προφορὰ τὴ φωνητικὴ τῆς λαϊκῆς γλώσσας. Αὐτὸ ὅμως οὔτε ὁ ἐπικριτὴς δὲν τὸ κάνει. Ἂς προσθέσω καὶ τὸ σημαντικώτερο: ὁ κανονισμὸς σύμφωνα μὲ τὶς ἀρχὲς αὐτὲς στηρίζεται καὶ στὴ σύγχρονη λογοτεχνικὴ χρήση καθὼς ἔδειξα στὴν περσινή μου μελέτη γιὰ τὴ δημοτικὴ ποὺ γράφεται [71]. Στηρίζεται ἀκόμη σὲ τέτοια δύναμη τῶν πραγμάτων καὶ τῆς ζωῆς, ὥστε ἄρχισε νὰ παρουσιάζεται τὰ τελευταῖα χρόνια καὶ στὸν τύπο. Ἔτσι λοιπὸν «ἰδιωματισμοί» φωνητικοί, σύμφωνα μὲ τὴν πρωτότυπη θεωρία τοῦ διευθυντὴ τοῦ διδασκαλείου Ἀθηνῶν, δὲν ὑπάρχουν μόνο στὸ *δάχτυλο, μεταχειρίστηκε, πιάστηκε, φτιάνουν* τῶν ἀναγνωστικῶν μὰ ἀκόμη καὶ στὶς διάφορες ἐφημερίδες, ἀκόμη καὶ κεῖνες ποὺ πολεμοῦν τὴ «βάρβαρη» αὐτὴ γλῶσσα [72].

[71] Βλ. παραπάνω σελ. 97 ἰδίως σημ. 91.

[72] Σημειώνω πρόχειρα λίγα παραδείγματα ἀπὸ τὴν 'Εστία, τὸ Ἔθνος καὶ τὸν 'Ελεύθερο τύπο. Ἔτσι διαβάζομε στὴν 'Εστία: ἡ χαραυγὴ ἐξύπνησε τοὺς φτερωτοὺς κατοίκους 28 'Ιουλ., ὁ Λενὶν ἐφτάψυχος γάτος, ἐπικεφαλίδα 28 Αὐγ., ἤρχισεν ἡ φτώχεια ... ἤρχισε καὶ ἡ γκρίνια 12 Αὐγ., δμιλοῦμεν περὶ τῆς πλειονότητος καὶ ὄχι περὶ τῶν δακτυλοδειχτουμένων 29 Νοεμβ., φυλαχτὸ (ἐπίκ.) 9 'Ιουν., τὰ γένεια καὶ τὰ χτένια (ἐπίκ.) 15 'Ιουλ., στῆς Προποντίδος μιὰν

Ε. Ἦταν ἀνάγκη μὲ τέτοια διεξοδικότητα νὰ μιλήσω ἐδῶ γιὰ τὸ ζήτημα τοῦ φωνητικοῦ κανονισμοῦ καὶ τῶν «βίαιων μεταπλασμῶν». Ἂν καὶ μὲ τόση φροντίδα καὶ προσοχὴ — ὑπερβολικὴ κάποτε, καθὼς ἔγινε φανερό—λύθηκε τὸ ζήτημα αὐτὸ στὰ νέα ἀναγνωστικὰ σύμφωνα μὲ τὴν καινὴ προφορικὴ καὶ λογοτεχνικὴ χρήση, ἀντίθετα μὲ ὅ τι ἄλλοτε εἶχαν ἐπιδιώξει πολλοὶ ὀπαδοὶ τῆς δημοτικῆς, ὁ κ. Χατζιδάκις, ἀντὶ νὰ ἐκτιμήση ὅπως τῆς ἄξιζε τὴ λύση αὐτή, ἢ τουλάχιστο νὰ παραστήση ἀντικειμενικὰ καὶ δίκαια τὴ φωνητικὴ τῶν νέων ἀναγνωστικῶν, χρησιμοποιεῖ τύπους ποὺ δὲν ὑπάρχουν σὲ κανένα τους, κι ἔτσι δυσφημεῖ μ' ἕνα ἀκόμη πιὸ χτυπητὸ ἐπιχείρημα τὴν ἐργασία τῆς ὑπηρεσίας τοῦ ὑπουργείου. Οὔτε περιωρίστηκε σὲ ὅσα παραδείγματα εἴδαμε παραπάνω. Σὲ κάποια καταχώριση στὸν καθημερινὸ τύπο γιὰ μιὰ συνομιλία τοῦ πρωθυπουργοῦ μὲ ἀνώτερους λειτουργοὺς τῆς παιδείας, ὅπου ἔγινε λόγος καὶ γιὰ τὴ σχολικὴ γλῶσσα [78] βεβαιώνει ὁ ἀνώνυμος ἐπιστολογράφος, ὅτι «τὶς τῶν κατεστεχόντων ἀνωτάτην θέσιν, ἐν τῷ ὑπουργείῳ τῆς παιδείας» εἶχε τάχα ὑποστηρίξει καὶ στὸν πρωθυπουργὸ πῶς «... ἑπομένως πρέπει

ἀχτὴ (δύο φορές), 11 Νοεμ., ἀπὸ ποίημα τοῦ Δαμβέργη, ποὺ ἦταν καὶ διευθυντὴς τῶν Πατρίων.—Ἀπὸ τὸ Ἔθνος. Προχθὲς ἐπωλεῖτο εἰς τὰς συνοικίας ἡ μαρίδα ὀχτὼ δραχμαῖς ἡ ὀκᾶ 2 Ἰαν., Πῶς ἄνθισαν κάτω ἀπὸ τὴν φτέρνα τοῦ Τούρκου οἱ κλῶνοι αὐτοῦ τοῦ ἑλληνικοῦ δέντρου 26 Ἰουν. Α' ἄρθρο: «Ἑλληνικὰ πένθη. Ἡ τραγωδία τῆς Προποντίδος». Στὸ φύλλο τῆς 16 Ἰαν., διαβάζω στὴν α' σελ. ὅλα αὐτά: τὴν φτωχή μας φιλολογίαν (χρονογράφημα), ἔβλεπε τοὺς φτωχούς της, οἰκογένεια μισοφτωχῶν, τὸ σπίτι ἦταν φτωχικό, ἡ μεγάλη φτώχεια, (φιλολογ. στήλη), πλούσιοι καὶ φτωχοί (τίτλος μυθιστορήματος).— Καὶ ἀπὸ τὸν Ἐλεύθερο τύπο: ἡ κάμπη δὲν ἔγινε ἀκόμη πεταλούδα, τὰ φτερά της 27 Φεβρ., ... ὅπως οἱ ἀρχαῖοι Σπαρτιᾶται, μυρωμένα, καλοχτενισμένα... ἀχτένιστη... 22 Μαρτ., ἐμανταλώθη καὶ ἤρχισε τὰς δοκιμὰς 18 Μαρτ., κρατοῦσα σφιχτὰ τὸ χέρι τοῦ Σπυράκη, πτερυγίζει... δάκτυλα ἀμαδρυάδων... σὰν καθρέφτες... τραπεζομάνδυλον 2 Ἰουν. 1919, πρέπει νὰ ἀηδιάσουν μὲ τῆς νύχτας τὰ καμώματα 3 Ἰουν. 1919, φτιάνουν 24 Ἰουν. 1919, μαντιλάκι μὲ παρυφάς ... μπακαλόπαις ... μέση δακτυλίδι... βαντίλι 9 Ἰουν. 1919. Πολὺ συχνότερα ἀναγράφονται καὶ στὸν Ἐλεύθερο τύπο τέτοιοι κοινοὶ τύποι στὰ ποιήματα ποὺ δημοσιεύει: χτίσι 27 Μαΐου, στάχτη 3 Ἰουν. φτερώνει κτλ. κτλ. Ὅλα αὐτὰ παρουσιάζονται στὴ γλῶσσα αὐτὴ τῶν ἐφημερίδων. Καὶ μαζί μ' αὐτά, στὴν ἴδια σελίδα, τὴν ἴδια στήλη δὲ λείπουν καὶ τύποι καθὼς τ' ἀκόλουθα: *ἡ προσφερθησομένη τιμὴ δοθήσεται, θέλει ἀποφανθῇ περὶ τῆς συμφερωτέρας προσφορᾶς, ὁ εἷς ὃν κατακυρωθήσεται, οἱ ἐκ τῶν ὑπηρετούντων*, κτλ.

[78] Βλ. στὸν Ἐλεύθερο τύπο 27 Μαΐου 1918, Ὁ κ. πρωθυπουργὸς καὶ τὸ γλωσσικὸν ζήτημα.

π. χ. νὰ λέγωμεν καὶ νὰ γράφωμεν *φτῶμα* ἀντὶ *πτῶμα*, ὅπως *φτωχός, κατὰ σύφτωσιν* καὶ ὄχι *κατὰ σύμπτωσιν, οἱ σκέσεις* καὶ ὄχι *αἱ σχέσεις ...*» γιὰ ν' ἀποφύγωμε ἔτσι τὴν ἀναρχία.

Ὅποιος ξέρει τί πραγματικῶς εἰπώθηκε στὴν ὁμιλία ἐκείνη δὲν ἀπόρησε οὔτε γιὰ τὴ διάψευση τοῦ ὑπουργείου [75], οὔτε γιὰ τὴ διάψευση τοῦ Πολιτικοῦ γραφείου τοῦ πρωθυπουργοῦ [76]. Γιατὶ βέβαια, στὸν κανονισμὸ τῶν φωνητικῶν τύπων ποὺ εἴδαμε, ἀντίθετα μὲ ὅ τι παριστάνει ὁ ἀνώνυμος ἐπιστολογράφος, καθιερώθηκαν οἱ τύποι ποὺ «δέχεται τὸ αὐτὶ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ἐν γένει» καὶ ὄχι ὅ τι «μᾶς φαίνεται ὀρθὸν ὑπὸ τὸ πρῖσμα τῶν γλωσσολογικῶν θεωριῶν». Μὰ ὅποιος γνωρίζει τὴν ἐπιχειρηματολογία, τὴν πολεμικὴ καὶ τὸ ὕφος τοῦ κ. Χατζιδάκι δὲν ἀπόρησε οὔτε γιὰ τὸ ἄλλο, τὴν ἀποκάλυψη δηλαδὴ τῆς ἐφημερίδας ποὺ εἶχε παραπλανηθῆ ἀπὸ τὸν ἔκτακτο, ἀνώνυμο ὅμως συνεργάτη της, ὅτι τὸ ἄρθρο ἐκεῖνο τῆς εἶχε διαβιβαστῆ «πρὸς δημοσίευσιν διὰ τοῦ καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου κ. Χατζιδάκι». Σ' ἕνα πλαγιότιτλο ἡ σύνταξη τῆς ἐφημερίδας ἐκφράζει μόνο τὴν ἀπορία ἂν ἡ ὑπηρεσία τοῦ ὑπουργείου «καὶ ἐν τῇ πράξει συμμορφοῦται» μὲ ὅσα ὑποστηρίζει. Μὰ ἔγινε αὐτὸ φανερὸ ἀπ' ὅσα εἴδαμε, πῶς ἀκριβῶς ἀπὸ τὴν πράξη τοῦ κανονισμοῦ βγῆκαν καὶ οἱ ἀρχὲς ποὺ εἴδαμε, ἀπὸ παραδείγματα τύπων φωνητικῶν ποὺ κάθε τόσο τοὺς φιλοξενεῖ καὶ ὁ ἴδιος ὁ «Ἐλεύθερος τύπος».

Ζ. Αὐτὰ σχετικὰ μὲ τὴ φωνητικὴ καὶ τοὺς βίαιους τάχα μεταπλασμούς της. Δὲν εἶναι ὅμως λιγώτερο φανταστικὰ καὶ περισσότερο δικαιολογημένα ὅσα βεβαιώνει ὁ ἐπικριτὴς ὡς πρὸς τὸ τυπικό, γιὰ τὸν πληθυντικὸ τῶν θηλυκῶν σὲ *-ες, -εις (πόλες, πόλεις)*. Τ' ἀρχαῖα τριτόκλιτα σὲ *-εις* ἔχουν βέβαια κανονιστῆ καὶ ἀπὸ τὸν Ψυχάρη καὶ ἀπὸ ἄλλους πολλοὺς σύμφωνα μὲ τὴ λαϊκώτερη χρήση σὲ *-ες*

[75] Ἐστία 27 Μαΐου 1918.

[76] Βλ. στὸν Ἐλεύθερο τύπο 3 Ἰουν. 1918: «Καὶ πάλιν τὸ γλωσσικόν. Εἰς ἀπάντησιν ἐπιστολῆς τοῦ κ. Δ. Α., διαβιβασθείσης ἡμῖν πρὸς δημοσίευσιν διὰ τοῦ καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου κ. Χατζιδάκι, λαμβάνομεν τὴν ἑπομένην ἀνακοίνωσιν: Ἡ διεύθυνσις τῆς ἐφημερίδος «Ἐλεύθερος τύπος» παρακαλεῖται νὰ ἀνακοινώσῃ ὅτι κατὰ τὴν ἐνώπιον τοῦ κ. Πρωθυπουργοῦ παρουσίασιν τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Συμβουλίου, ***οὐδεὶς ἐκ τῶν παρισταμένων ὡμίλησεν ὑφ' ὃ πνεῦμα ἐκτίθεται*** ἐν δημοσιεύματι αὐτοῦ καταχωρισθέντι ἐν τῷ φύλλῳ τῆς 27 λήξαντος, ὑπὸ τὸν τίτλον: «Ὁ κ. Πρωθυπουργὸς καὶ τὸ γλωσσικὸν ζήτημα». Τοὐναντίον πᾶσαι αἱ γλωσσικαὶ ὑπερβολαὶ καὶ οἱ αὐθαίρετοι νεολογισμοὶ ρητῶς ὑπὸ πάντων κατεδικάσθησαν. Ἐκ τοῦ Πολιτικοῦ γραφείου τοῦ κ. Πρωθυπουργοῦ».

(ὄχι ὅμως τὸ *πόλες!*). Αὐτὸ ἔγινε ὄχι μόνο στὴν πρώτη ἐποχὴ τοῦ δημοτικισμοῦ, μὰ καὶ νωρίτερα ἀκόμη ἀπὸ Κερκυραίους λογοτέχνες, ποὺ ἦταν ὡστόσο πολὺ συντηρητικώτεροι στὴ γλῶσσα [77]. Κανένας ὅμως τέτοιος τύπος δὲν ἔχει γραφῆ ποτὲ ὅσο ξέρω ἀπὸ τὰ πρόσωπα ποὺ εἴδαμε παραπάνω [78]. Τοὺς τύπους σὲ *-εις* τοὺς ἔχει ζητήσει γιὰ τὴ δημοτικὴ ἀπὸ καιρὸ ὁ κ. Δελμούζος, τοὺς ἔχω διαπιστώσει τελευταῖα κι ἐγώ [79]. Τέλος τύπους σὲ *-εις* δὲν εἶναι δύσκολο νὰ τοὺς βρῆ ὅποιος προσέξῃ καὶ στὰ νέα ἀναγνωστικά [80]. Μὰ γιὰ τὸ τυπικὸ τῆς σχο-

[77] Ἔτσι σημειώνω λ. χ. ἀπὸ τοῦ Κογεβίνα (Τὰ ἔργα 1916) τὴ μελέτη γιὰ τὸ Βηλαρᾶ, μὲ τὴν τόσο συντηρητικὴ γλῶσσα του, μέσα σὲ λίγες σελίδες (σ. 163-168): *παρατήρησες, ἐρώτησες, περίστασες*. Καὶ σήμερα ἀκόμη, σὲ πολλὰ μέρη συνηθίζουν τοὺς τύπους αὐτοὺς καὶ στὰ μεγαλύτερά τους γλωσσικὰ κέντρα. Πβ. καὶ ὅσα παρατηρεῖ ὁ Χατζ. γιὰ τὶς δημοτικὲς λέξεις, Μεσαιωνικὰ κτλ. τόμ. Β', σ. 23: «... *ἡ μὲν ὀνομαστικὴ* καὶ αἰτ. τοῦ ἑν. καὶ πληθυντικοῦ καὶ ἡ ἐν. γενικὴ τῶν πλείστων πάλαι τριτοκλίτων σχηματίζονται νῦν ὁμοίως τοῖς πρωτοκλίτοις ... *ἡ νίκη τῆς νίκης οἱ νῖκες τὲς νῖκες, ἡ πίστι τῆς πίστις οἱ πίστες τὲς πίστες, ἡ δόσι τῆς δόσις οἱ δόσες τὲς δόσεις, ἡ πρᾶξι τῆς πρᾶξις οἱ πρᾶξες τὲς πρᾶξες*, τοὐναντίον δὲ ἡ γενικὴ τούτων οὐχί, πρβλ. *τῶν ὡρῶν* ... ἀλλ' οὐχὶ καὶ *τῶν πραξῶν, τῶν δοσῶν τῶν βρυσῶν*, ἀλλ' ἡ *τῶν πράξεων, δόσεων* κατὰ τὸν ἀρχαῖον τρόπον ἢ σύδαμῶς σχηματίζομεν αὐτήν».

[78] Γιὰ τὸν κ. Γραυλαντώνη, ὔ. μ., ἀναφέρω: *Θέσεις* 6, *ἐξετάσεις* 10, *περιποιήσεις* 37, *διασκεδάσεις* 37, *σχέσεις* 37, *κινήσεις* 37. Γιὰ τὸν κ. Δελμούζο, βρίσκονται συγκεντρωμένα τέτοια παραδείγματα μέσα στὴ μελέτη μου (βλ. παραπ. σ. 64-65): «*ἀπαιτήσεις, ἀπόψεις, διατάξεις, ἐκδηλώσεις, ἐπιδράσεις, ἐκθέσεις, κατακτήσεις, τάξεις, τάσεις*» (ὅλα γραμμένα σὲ μία μόνο μελέτη τοῦ Δελμούζου) καὶ *λέξεις, καταστάσεις, ἀξιώσεις, ἐπιφυλάξεις, ἀντιρρήσεις, κινήσεις, παραστάσεις, δυνάμεις φωνητικές, ψυχολογικὲς προϋποθέσεις, ψυχονευρώσεις, ἐντυπώσεις, ἀπαιτήσεις, ἀντιθέσεις, συγκρούσεις, ἐκφράσεις, καταλήξεις, περιστάσεις, ἀπόψεις* (ἀπὸ ἕνα δικό μου ἄρθρο). (Ἡ μελέτη αὐτὴ κυκλοφόρησε λίγο ὕστερ' ἀπὸ τὴν ἐπικριση αὐτὴ τοῦ κ. Χατζ., αὐτὸ ὅμως δὲν ἔχει νὰ κάμῃ τίποτε, ἀφοῦ ἄλλωστε ἀναφέρεται σὲ περιστατικὰ παλαιότερα).

[79] Βλ. Δελμούζου, Δελτίο τ. 1, σ. 24 ἀ. καὶ Τριανταφυλλίδη, ὔ. μ., σ. 65, 68: «Τὸ κύριο μένει πάντα τὸ τυπικό. Καὶ ὡς θὰ ἔχῃ ν' ἀναγνωρίσῃ ἡ γραμματικὴ αὐτὴ σὲ μερικὲς περιστάσεις *τύπους διπλοὺς* ... ἔτσι *βρύσες βρυσῶν καὶ συνειδήσεις συνειδήσεων*». Καὶ ἀλλοῦ, κρίνοντας τὴ γραμματικὴ τοῦ Βλαστοῦ ἔγραφα: «... Γιὰ τὰ θηλυκὰ καθὼς *ἐξέλιξη, σχέση, συνείδηση, παρένθεση, εὐχαρίστηση* δίνεται τυπικὸ παράδειγμα ... *οἱ σύχυσες τῶ συχυσῶ(ν) (νε)*. Ἀλλὰ πῶς θὰ γράψωμε σύμφωνα μὲ τὴ γραμματικὴ αὐτὴ φράσεις καθὼς *οἱ σχέσεις τῶν ἀντιλήψεων, οἱ προτάσεις τῶν δυνάμεων*;» (Δελτίο 5 (1915) 282).

[80] Πβ. τ' ἀκόλουθα: *ἡ πατρίδα μας· ἡ Ἑλλάδα* εἶναι φημισμένη γιὰ τὶς ὡραῖες της *δύσεις* (Κουρτίδη Β', σ. 92), *χίλιες σκέψεις* πέρασαν ἀπὸ τὸ νοῦ μου (Καζαντζάκη Β' 44), νὰ θυμηθῆ τὶς *λέξεις* (Καζαντζάκη Β' 123). Ἔτσι καὶ στὸ

λικῆς γλώσσας εἶναι ἀνάγκη νὰ γίνῃ περισσότερος λόγος σὲ ἰδιαίτερο κεφάλαιο.

(ἀκολουθεῖ)

Ἀναγνωστικὸ τῆς Γ' τὴν Ὀδύσσεια ἔχομε *ἐπισκέψεις* 44, κοντὰ στὸ *χάρες*, ποτὲ ὅμως *ἐπίσκεψες*.— Καὶ ὅμως ὁ διευθυντὴς τοῦ διδασκαλείου Ἀθηνῶν σὲ μία ἀπὸ τὶς δευτερολογίες του γιὰ τὴ γλῶσσα τῶν ἀναγνωστικῶν (Ἐκπαιδ. Ἐπιθ. 2 (1919) 111, παίρνοντας ἀφορμὴ ἀπὸ ἕνα διάγραμμα γιὰ τὴν κλίση τῆς δημοτικῆς ποὺ εἶχε δοθῆ στὰ μαθήματα τῶν ἀνωτέρων ἐποπτῶν, βεβαιώνει, μ' ὅλες τὶς ἐξηγήσεις ποὺ εἶχαν δοθῆ καὶ τότε ἀκόμη, πὼς οἱ τύποι σε *-εις* τῶν θηλυκῶν ἔχουν ἀποκλειστῆ ἀπὸ τ' ἀναγνωστικά, κι ἔτσι βγάζει ἐντελῶς ἀστήριχτα καὶ ἀδικαιολόγητα συμπεράσματα.

Γιὰ τοὺς ἄλλους τύπους ποὺ ἀναφέρει ὁ ἐπικριτής, *ἡ τύψη, τῆς συνείδησης*, θὰ γίνῃ λόγος στὸ ἐρχόμενο κεφάλαιο, τὸ σχετικὸ μὲ τὸ τυπικὸ τῶν ἀναγνωστικῶν. Ἐδῶ σημειώνω μόνο πὼς οἱ δύο αὐτοὶ τύποι ἔχουν καθιερωθῆ ἀπὸ τὴ λογοτεχνία. Στ' ἀναγνωστικὰ ὑπάρχει — καὶ αὐτὸ συχνότατα — μόνο ὁ πρῶτος, δηλαδὴ ἡ ὀνομαστικὴ κι αἰτιατικὴ τῶν θηλυκῶν σὲ *-η*: Κουρτίδη: *ὄρεξη, ἄνοιξη, δύση, κατάσταση, ὄσφρηση, ἐπίσκεψη, θεοῦ φώτιση*.— Καζαντζάκη: *ἄνοιξη, λάμψη, ἀπόκριση, λέξη, συγκίνηση, δύναμη, χάρη, πίστη, ἔλλειψη, Πόλη, ὄψη*. — Παπαμιχαὴλ Β': *ρίγανη, πλάτη, πόλη, κάππαρη, ράχη, κόψη, βρύση, ὄρεξη, ἀντίσταση, δύναμη, λέξη*. Γενικὴ ὅμως σὲ *-ης* δὲ βρίσκεται σὲ καμιὰ λέξη καθὼς *τῆς συνείδησης, τῆς καρατόμησης*. Μὰ εἶναι δύσκολο ὅμως γιὰ τὸν κ. Χατζιδάκι ν' ἀρνηθῆ τὴ ζωτικότητα τοῦ τύπου αὐτοῦ, τουλάχιστο γιὰ τὶς λαϊκώτερες λόγιες λέξεις (κοντὰ στὶς δημοτικές), ἀφοῦ τόσο συχνὰ ἔχει διακηρύξει πὼς λέγονται. Βλ. Χατζ. Μεσαιων. καὶ νέα ἑλλην. Β' 1907, σ. 140: «... καὶ τἄλλα εἰς *(σ)ι(ς)* σχηματίζουσι νῦν τὴν γενικὴν εἰς *-ι* [δηλ. *-ης*], πρβλ. *ἡ κυβέρνησι τῆς κυβέρνησις, ἡ ζήτησι τῆς ζήτησις, ἡ δόσι, ἡ ὄψι, τῆς δόσις τῆς ὄψις* κτλ. Πβ. ἀκόμη Χατζ. Γλωσσολ. μελ. σ. 479: «καὶ ἐν ταῖς ὁδοῖς δὲ καθ' ἑκάστην ἀκούομεν *τῆς πόλεως* καὶ *τῆς πόλις* [δηλ. *τῆς πόλης*]... *ἡ ἀστυνομία* παρὰ τὸ *καρδιὰ* [δηλ. μὲ συνίζηση στὸ *-ια*]». Καὶ πρέπει νὰ σημειωθῆ ὅτι αὐτὸ πρωτογράφηκε στὰ χρόνια ποὺ εἶχε ἤδη ὑποστηριξει ὁ ἐπικριτὴς τὴ θεωρία τῆς *πολιτικῆς* γλώσσας, ποὺ τὴ μιλοῦν στὶς πόλεις, καὶ ποὺ διαφέρει καὶ στὴ γραμματικὴ ἀκόμη ἀπὸ τὴ δημοτικὴ τῶν χωριῶν. Πβ. ἀκόμη σ. 89, 90 τῆς μελέτης αὐτῆς.

ΑΡΘΡΑ

6. ΖΑΧΑΡΟΥΛΑΣ ΝΑΥΠΛΙΩΤΗ

ΟΙ ΔΗΜΟΤΙΚΕΣ ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ ΣΤΟ ΣΧΟΛΕΙΟ*

Πρὶν νὰ προχωρήσω στὶς λεπτομέρειες καὶ νὰ ἐξετάσω τί ἀξίζει ἡ δημοτικὴ παράδοση, μάλιστα ἀπὸ ἐκπαιδευτικὴ ἄποψη, θὰ ἐπιχειρήσω νὰ κάμω ἕνα πρόχειρο χαρακτηρισμό.

Ἡ παράδοση εἶναι ἡ ἄγραφη καὶ ἁπλὴ ψυχολογία τοῦ λαοῦ. Ἀπ τὸ σύνολό της, ἀπὸ τὶς διαφορὲς τῆς ἴδιας παράδοσης ἀπὸ τόπο σὲ τόπο, ἀπὸ τὴν πίστη ποὺ ἔχουν σ' αὐτές, μποροῦμε νὰ ἐκτιμήσωμε τὴ διανοητικότητα, τὸ βαθμὸ τοῦ πολιτισμοῦ, τὰ ἤθη καὶ τὰ ἔθιμα, ἀκόμη καὶ τὶς κοινωνικές, τὶς θρησκευτικὲς καὶ ἐθνικὲς τύχες, ἀνάμεσα στὶς ὁποῖες ἔζησε καὶ πέρασε ὁ λαὸς ἑνὸς τόπου.

Κάποιες συνεχίζουν τὴν ἐντύπωση ποὺ ἄσκησαν βαριὰ καὶ σημαντικὰ περιστατικὰ στὴν ψυχὴ τοῦ λαοῦ. Ἄλλες μᾶς παρασταίνουν τὶς πρωτόγονες ἀντιλήψεις τοῦ ἀνθρώπου, ὅταν ἀντικρίζη φυσικὲς δυγάμεις καὶ φαινόμενα. Ἄλλες μᾶς ἀφήνουν καὶ βλέπομε ἀνάμεσά τους τὴν ἀμάθεια, μὲ τὰ ξόρκια καὶ τὰ μαγιοβότανα. Ἄλλοτε πάλι κρύβουν μέσα τους μεγάλες φυσικὲς καὶ ἱστορικὲς ἀλήθειες, κάτω ἀπ τοὺς φαντάστικους πέπλους τοῦ ἀπίθανου καὶ τοῦ ὑπερφυσικοῦ. Συνολικά, εἶναι μιὰ ὁλόκληρη λαϊκὴ αὐτοβιογραφία,

* Στὴ σειρὰ τῶν μαθημάτων καὶ φροντιστηρίων τῶν ἀνωτέρων ἐποπτῶν, ποὺ ἔγιναν τὸ Φεβρουάριο - Ἀπρίλιο τοῦ 1919 στοὺς δημοδιδασκάλους στὸν Πειραιᾶ, τὸ πρῶτο θέμα ποὺ συζητήθηκε ἦταν: «Αἱ νεοελληνικαὶ δημοτικαὶ παραδόσεις καὶ ἡ χρησιμοποίησις των εἰς τὸ σχολεῖον». Τὴν εἰσήγηση τὴν εἶχε κάμει ὁ δημοδιδάσκαλος κ. Π. Ἀλεξόπουλος, ἐνῶ ἡ δημοδιδασκάλισσα Δδα Ζ. Ναυπλιώτη ἦταν συνεισηγήτρια. Δημοσιεύοντας στὶς στῆλες τοῦ Δελτίου μας τὴν ἀξιέπαινη αὐτὴ προσπάθειά της, ἐλπίζομε πὼς σιγὰ σιγὰ θὰ βγοῦν μέσ' ἀπὸ τὸ δημοδιδασκαλικὸ κόσμο πολλοί, ποὺ θὰ μελετήσουν τὰ ζητήματα τὰ σχετικὰ μὲ τὸ δημοτικὸ σχολεῖο καὶ τὴν ἐκπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση, καὶ ποὺ θὰ συναργαστοῦν στὸ περιοδικό μας.

ποὺ πετᾶ, ἀπὸ καιρὸ σὲ καιρὸ καὶ ἀπὸ αἰῶνα σὲ αἰῶνα, ἀπάνω στὰ φτερὰ τῆς φαντασίας.

Οἱ παραδόσεις κατὰ κατηγορίες.

Δὲ νομίζω πὼς μπορεῖ κανεὶς νὰ βγάλη ἐνιαία κρίση στὸ σύνολο γιὰ τὴν ἀξία τους, ἂν δὲν τὶς ξεχωρίση πρὶν σὲ διάφορες κατηγορίες. Θὰ μπορούσαμε νὰ τὶς ξεχωρίσωμε σὲ *ἱστορικές, θρησκευτικὲς καὶ ἠθογραφικές.*

Α) Ἱστορικές. Μὲ τὴν ἱστορικὴ παράδοση διαιωνίστηκαν στοὺς σκοτεινοὺς χρόνους τῆς σκλαβιᾶς τὸ «τί εἴχαμε, τί χάσαμε, τί μᾶς πρέπει»... Ὁ ἀσπρομάλλης παππούς δίπλα στὸ τζάκι, ἀνιστοροῦσε μ' αὐτὲς τοὺς τραχεῖς ἀγῶνες τῆς φυλῆς μας γιὰ τὴ λευτεριά, καὶ στὶς ψυχὲς τῶν μικρῶν ἐγγονῶν ἀντηχοῦσαν βρόντοι καριοφιλιῶν καὶ βαστιόταν ἀκοίμητο τὸ μῖσος γιὰ τοὺς τυράννους.

Στὶς μαλακὲς νεροσυρμές, ὅταν ξαποσταίναν οἱ κοπέλες ποὺ πήγαιναν νὰ λευκάνουν, ἄκουαν τὴ γριὰ τὴ βάβω νὰ τοὺς μολογᾶ πόσες λυγερὲς ἔσφαξαν οἱ Τοῦρκοι στὴν «τάδε μεριά», πόσες σκοτώθηκαν μονάχες τους γιὰ νὰ μὴν πέσουν σκλάβες... καὶ πόσες καὶ ποιὲς συρθήκανε ἀπ τὸν ἐχτρὸ στὴν ἀτίμωση. Κι οἱ κοπέλες ἀργότερα, μὲ τὸ μητρικὸ γάλα τους, μετάδωσαν στὰ παιδιά τους τὴ φρίκη τῆς σκλαβιᾶς καὶ τὴ λαχτάρα γιὰ τὴν ἐλευθερία.

Ὡς τὰ σήμερα ἀκόμη ἡ ἱστορικὴ παράδοση κρατᾶ τὰ μάτια μας ἀδιάκοπα καρφωμένα ἐκεῖ ποὺ τὸ χέρι της μᾶς δείχνει τὸ ματωμένο ἀποτύπωμα τῆς παλάμης τοῦ σουλτάνου σὲ μιὰ κολόνα τῆς Ἁγιὰ-Σοφιᾶς, καὶ κάποια μισοτηγανισμένα ψάρια, ποὺ θ' ἀποτηγανιστοῦν στὸ ξαναπάρσιμο τῆς Πόλης... Ἐκεῖνες μάλιστα ἀπὸ τὶς ἱστορικὲς παραδόσεις ποὺ ὁ λαός μας ἔντυσε μὲ τὴν ἀτίμητη πορφύρα τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ, διαλαλοῦν, πολὺ πιὸ πέρα ἀπὸ τὸ στενὸν ἑλληνικὸν ὁρίζοντα, τὶς ὁμορφιὲς τῆς ψυχῆς τοῦ λαοῦ μας, ἐξωτερικευμένες μὲ μιὰ ἀπὸ τὶς μουσικώτερες καὶ ἁρμονικώτερες γλῶσσες τοῦ κόσμου, τὴ δημοτική.

Β) Θρησκευτικές. Γιὰ τὴ θρησκευτικὴ παράδοση — ἐκτὸς ἀπ τὴ μικτὴ ἐθνικοθρησκευτική, ποὺ ἔχει τὴν ἴδια ἀξία μὲ τὴν ἱστορικὴ ἀπὸ ἐθνικιστικὴ ἄποψη — δὲν ἔχει κανεὶς νὰ πλέξη πάρα πολλὰ ἐγκώμια. Τὶς πιὸ πολλὲς φορὲς τὴ βλέπομε νὰ κατεβαίνη ἀπὸ τὸ ὕψος τῆς θειότητας σὲ πολὺ ἀνθρώπινο καὶ χαμηλὸ ἐπίπεδο.

Τὰ δυὸ μεγαλύτερα σύμβολα τῆς θρησκείας μας, ὁ «διδάσκαλος τῆς ἀγάπης», ποὺ ἐκήρυξε τὸ «ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν» καὶ ἡ «πλατυτέρα τῶν οὐρανῶν», τὸ ὑψηλότερο σύμβολο τῆς μητρικῆς

ἀγάπης καὶ ἁγιότητας, μᾶς τὰ παρουσιάζει ἡ θρησκευτικὴ παράδοση, νὰ ἐκδηλώνωνται σὲ πολὺ χαρακτηριστικὲς ἀνθρώπινες μικρότητες.

Γ) Ἠθογραφικές. Στὴν τρίτη κατηγορία, ποὺ τοποθέτησα τὶς ἠθογραφικὲς παραδόσεις, μποροῦμε, μὲ κάπως αὐθαίρετη περιεκτικότητα στὸν τίτλο, νὰ περιλάβωμε ὅλες τὶς ὑπόλοιπες παραδόσεις, νεράιδες, δράκους, στοιχειά, μαρμαρώματα, ζῶα, φυτά, καημὸς τῆς ξενιτιᾶς, στοργὲς μητρικές, ἀδελφικὲς κτλ.

Ἡ ἀξία κάθε μιᾶς ἀπ' αὐτές, κρέμεται ἀπὸ τὸ ἠθικό της βάθος. Ὅσες ἔχουν στὸ βάθος τους νοσηρὲς μυστικοπάθειες, σκοτεινὲς δεισιδαιμονίες καὶ προλήψεις, μανογάλατα, μαυρομάνικα μαχαίρια καὶ ξόρκια, εἶναι ὀλέθριες στὴ σωματικὴ καὶ ἠθικὴ ὑγεία τῶν ἀτόμων καὶ τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου. Ἐνῶ ἐπιδροῦν ἐντελῶς ἀντίθετα καὶ στ' ἄτομα καὶ στὴν κοινωνία καὶ στὴ φυλή, ὅσες στηρίζονται στὶς ἠθικὲς καὶ φυσικὲς ἀλήθειες τῆς ζωῆς.

Ἡ παράδοση καὶ ἡ τέχνη.

Ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν ἐκπαιδευτικὴ χρησιμοποίησή της, ἡ δημοτικὴ παράδοση δικαιωματικὰ πρέπει νὰ θεωρηθῆ μεγάλη ἐμπνεύστρια σ' ὅλες τὶς μορφὲς τῆς τέχνης.

Μερικοί, ποὺ προικίστηκαν ἀπ τὴ φύση μὲ δύναμη δημιουργικὴ στὴ σφαῖρα «τοῦ καλοῦ» διαλέγοντας ἀπ τὶς παραδόσεις ὅσες τοὺς δίνουν δυνατὲς καὶ συναρπαστικὲς ἐμπνεύσεις, καὶ «βαφτίζοντάς τες» κατὰ τὴ φράση τοῦ Πολυλᾶ, «στὴ διπλὴ κολυμπήθρα, τοῦ αἰσθήματος καὶ τῆς φαντασίας», ἔκαναν κι ἔλαμψαν ἀχτινοβόλα ἀστέρια στὸν οὐρανὸ τῆς ἑλληνικῆς τέχνης, σκοτεινὸν ὡς πρὸ ὀλίγου. Ἀπ τὴν παράδοση, σὰν ἀπὸ μαγικὴ πηγὴ ποτισμένα, δροσοσταλάζουν ὁ Ψωμοπάτης τοῦ Κρυστάλλη, ἡ Γοργόνα τοῦ Καρκαβίτσα, τὰ Διηγήματα τῆς ξενιτιᾶς τοῦ Χρηστοβασίλη, ὁ Στοιχειωμένος πλάτανος τοῦ Βλαχογιάννη, τὸ Ἀγνάντεμα τοῦ Παπαδιαμάντη, ὁ Μοῦτσος τῆς ναυαρχίδος τοῦ Ράδου, ἡ Φλογέρα τοῦ βασιλιᾶ τοῦ Παλαμᾶ.

Ἡ παράδοση καὶ ἡ ἐκπαίδευση.

Γιὰ νὰ χρησιμοποιήσωμε τὴ δημοτικὴ παράδοση στὸ σχολεῖο ἔχω τὴ γνώμη, πὼς πρέπει νὰ τὸ κάμωμε μὲ πολλὴ περίσκεψη. Ἀπάνω κάτω τὰ $^{7}/_{10}$ ἀπὸ τὰ παιδιὰ ποὺ φοιτοῦν στὸ σχολεῖο, δὲν περνοῦν ἀπ τὰ σύνορα τοῦ δημοτικοῦ, καὶ ὅτι μπορέση νὰ πάρη στὰ 4 - 6 αὐτὰ χρόνια ἡ συνείδηση τῆς μεγάλης πλειοψηφίας τῶν αὐριανῶν αὐτῶν κοινωνικῶν παραγόντων, τῶν παιδιῶν, θὰ τοὺς μείνη ριζωμένο σὲ ὅλη τους τὴ ζωή.

Ἀφήνοντας κατὰ μέρος τὸ ὅτι ἡ παράδοση ἀποκλείνει τὴν ἄμεση

ἀτομικὴ βεβαίωση γιὰ τὸ διδασκόμενο, εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νὰ δεχτοῦμε ὅ τι γονητεύει, ὅ τι θέλγει, ὅ τι τραβᾶ τὸ παιδί. Ὅπως εἶναι ντυμένη τὶς περισσότερες φορὲς μὲ τὴ μορφὴ τοῦ παραμυθιοῦ, στολισμένη μὲ τὰ πολύχρωμα φτερὰ τῆς φαντασίας, μὲ τὴν ὑποβλητικότητα τοῦ ὑπερφυσικοῦ, μπαίνει εὔκολα καὶ εὐχάριστα μὲς στὴν ψυχή, δύσκολα ὅμως πολὺ μπορεῖ μὲ τὸ χρόνο ν' ἀμαυρωθῆ ἡ ἰσχυρή της ἐντύπωση... Γι' αὐτὸν τὸ λόγο πρέπει νὰ διαλέγωμε αὐτὲς ποὺ θὰ χρησιμοποιήσωμε στὸ σχολεῖο γιὰ διδασκαλία, μὲ τὴ μεγαλύτερη φροντίδα καὶ προσοχή, ὥστε νὰ μὴ βρεθῆ ἀργότερα τὸ παιδὶ ἀναγκασμένο ἀπὸ τὴν πράξη τῆς ζωῆς, νὰ δυσπιστήση καὶ σ' ὅλες τὶς ἄλλες πραγματικὲς ἀλήθειες ποὺ πῆρε ἀπ τὸ σχολεῖο γιὰ ἐφόδιο.

Εἰδικά, ἡ διαλεγμένη ἱστορικὴ παράδοση εἶναι ἀπαραίτητη νὰ διδάσκεται στὸ σχολεῖο. Ὄχι μόνο γιατὶ μ' αὐτὴ μορφώνεται καὶ πλάθεται ἡ κοινὴ ἐθνικὴ συνείδηση, ὄχι μόνο γιατὶ γίνονται γνωστὰ μ' αὐτὲς τὰ φυλετικὰ ὄνειρα καὶ ξυπνᾶ ὁ πόθος γιὰ τὴν πραγματοποίησή τους, ἀλλὰ γιατὶ μέσα ἀπὸ κάθε τους λεπτομέρεια ὑψώνεται ἡ ἀγάπη τῆς ἐλευθερίας. Ὅλα τὰ αἵματα, ὅλες οἱ δυστυχίες, οἱ καταστροφές, ὅλες οἱ ὁμορφιὲς τοῦ ἡρωισμοῦ ποὺ κινοῦνται μέσα στὶς παραδόσεις, ὑψώνουν σὲ ἠχηρὴ συμφωνία μιὰ προσευχὴ στὴν ἐλευθερία.

*

Τώρα ἔρχομαι στὸ κύριο θέμα μου, δηλ. τὶς ἱστορικὲς παραδόσεις καὶ τὶς παραδόσεις γιὰ τὰ ζῶα καὶ τὰ φυτὰ ἀπὸ τὸ βιβλίο τοῦ κ. Πολίτη (Μελέται περὶ τοῦ βίου καὶ τῆς γλώσσης τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ Παραδόσεις. Μέρος Α' 1904).

Ξεχωρίζω ὡς καταλληλότερες ἀπ τὶς 43 ἱστορικὲς τὶς ἀκόλουθες: Αἱ γυναῖκες τῆς Κίου, οἱ Ματζουκάτες, ὁ Ρούπετας, ἡ μαρμαρένια πλάκα (ἀρ. 19, 22, 20, 29, σελ. 14, 15, 17, 20) καὶ τὶς ἕξι ποὺ μιλοῦν γιὰ τὴν Ἁγια-Σοφιὰ καὶ τὴν Πόλη (σ. 21 - 25).

Ἀπὸ τὶς 11 γιὰ τὰ φυτὰ ξεχωρίζω: τὰ στάχυα, τὰ στοιχειωμένα δέντρα, τὰ στοιχειωμένα πλατάνια, τὸ κυπαρίσσι, καὶ ἀπὸ τὶς 39 τῶν ζώων τὶς ἀκόλουθες: ἡ χουχουβάγια, ἡ μέλισσα καὶ ἡ σφῆκα, ὁ βαλμάς, ὁ γκιόνης (σ. 34, 349, 357, 359). Τὸ «κυπαρίσσι» καθὼς καὶ τὸ «μέλισσα καὶ σφῆκα» τ' ἀνάλυσε καλὰ ὁ συνάδελφος κ. Ἀλεξόπουλος. Γιὰ τρεῖς ὅμως ἀπὸ τὶς παραδόσεις, ποὺ εἶπε κατάλληλες γιὰ τὸ σχολεῖο ἔχω τὶς ἀκόλουθες ἀντιρρήσεις:

α) Γιὰ τὸ Πάρσιμο τῶν Σερβιῶν. — Ὅση συγκίνηση κι ἐντύπωση καὶ ἂν προκαλῆ ὁ ἡρωικὸς θάνατος τῆς βασιλοπούλας, εἶναι ἀδύνατο νὰ περάσῃ ἀπαρατήρητη ἡ ἀμέλεια τῆς ἴδιας γιὰ τὸ φύλαγμα τοῦ κάστρου τῶν Σερβιῶν, ποὺ τ' ἄφησε καὶ τὸ πῆραν μὲ τόσο χοντροκομμένη ἀπάτη... Ἐπίσης δὲ βρίσκω τί δίδαγμα μπορεῖ νὰ βγῆ ἀπὸ τὸ νὰ βόσκουν οἱ σημερινὲς γυναῖκες, ἐκεῖ ποὺ σκοτώθηκε ἡ βασιλοπούλα «σὰν προβατίνες» καὶ νὰ τρῶν «γαλόχορτα» γιὰ νὰ κατεβάσουν γάλα.

β) Γιὰ τὰ Μεταξοσκούληκα. — Μὲ τὴν παράδοση αὐτὴ ζητοῦμε βέβαια νὰ τονώσωμε τὴν ἀγροτικὴ πλουτοπαραγωγικὴ πηγή. Ἀλλὰ τὸ πετυχαίνει κανεὶς αὐτό, μὲ τὸ νὰ διδάξῃ στὰ παιδιὰ πὼς τὸ στόμα τῆς Παναγίας ἔβγαλε σκουλήκια, ὅσο καὶ ἂν τὰ σκουλήκια αὐτὰ κάνουν τὸ πολύτιμο μετάξι;

Αὐτὴ μάλιστα τὴ λέξη, *σκουλήκιασμα*, τὴ βρίσκω πολὺ ἀντιαισθητική. Ἀλλὰ καὶ τὸ γέλιο τῆς Παναγίας, στὴν τραγικώτερη ὥρα τῆς ζωῆς τοῦ γιοῦ της, τὴν ὥρα τοῦ σταυρωμοῦ, ποὺ τὸ προκάλεσε ἡ ὄψη μιᾶς χελώνας, μοῦ φαίνεται πολὺ παράξενο γιὰ τὴν καρδιὰ μιᾶς μάνας, καὶ μάλιστα τῆς μάνας τοῦ Χριστοῦ.

καὶ γ) Τὴν ἴδια παρατήρηση ἔχω νὰ κάμω καὶ γιὰ τὴν παράδοση «ὁ Χριστὸς καὶ ὁ ψωμάς». Ἡ ὑψηλὴ ἰδέα ποὺ μᾶς δίνουν οἱ εὐαγγελιστὲς γιὰ τὴ διδασκαλία καὶ τὴ ζωὴ τοῦ Ἰησοῦ, δὲν ταιριάζει κατὰ τὴ γνώμη μου καθόλου, μὲ ὅτι μᾶς λέει ἡ παράδοση αὐτή. Εἶναι ἀδύνατο νὰ φανταστοῦμε τὸ γιὸ τοῦ Θεοῦ, νὰ καταδικάζῃ ἕναν ἄνθρωπο νὰ γίνῃ χελώνα, γιὰ νὰ τὸν ἐκδικηθῆ ποὺ δὲν τούδωσε ἕνα κομμάτι ψωμί.

*

Προκειμένου ν' ἀναλύσω μιὰ παράδοση προτίμησα «Τὰ στοιχειωμένα δέντρα» (Πολίτη, Παραδόσεις, σ. 177, ἀρ. 324):

Τὰ μεγάλα καὶ παλαιὰ δέντρα εἶναι στοιχειωμένα καὶ οἱ ἄνθρωποι ἀποφεύγουν νὰ κάθωνται πολλὴν ὥρα ἀποκάτω σ' αὐτά, ἢ νὰ κοιμῶνται ἀτὸν ἴσκιο των, γιὰ νὰ μὴν πάθουν. Καὶ ὅταν κόβουν κανένα ἀπ' αὐτὰ οἱ ξυλοκόποι καὶ τὸ ἰδοῦν πὼς γέρνει νὰ πέσῃ, πέφτουν προύμυτα καταγῆς καὶ δὲ βγάνουν μιλιά, γιὰ νὰ μὴν τοὺς ἐννοήσῃ ἡ ψυχὴ τοῦ δέντρου, ὅταν θὰ βγαίνῃ, πὼς εἶναι ἐκεῖ, καὶ καθὼς εἶναι ἀγαναχτισμένη τοὺς λαβώσῃ. Καὶ στὸν κορμὸ στὴ μέση, ὅταν τὸν κόβουν, βάνουν μιὰ πέτρα γιὰ νὰ ἐμποδιστῆ νὰ μὴν ἔβγῃ μὲ ὁρμὴ ἡ ψυχὴ τοῦ δέντρου, τί ἀλλιῶς θὰ τοὺς κάμῃ κακὸ καὶ θὰ τοὺς κοψομεσιάσῃ καὶ θὰ ἔχουν πόνους δυνατοὺς στὴ μέση (Πρβ. ἀκόμη Πολίτη Παρ. ἀριθ. 326).

Σύμφωνα μὲ τὴν παράδοση αὐτή, τὰ μεγάλα δέντρα εἶναι στοιχειωμένα. Οἱ ἄνθρωποι πρέπει ν' ἀποφεύγουν νὰ κάθωνται καὶ νὰ κοιμοῦνται κάτω ἀπ' αὐτά, γιατὶ παθαίνουν. Οἱ ξυλοκόποι τρέχουν πολλοὺς κινδύνους ὅταν τὰ κόβουν, γιατὶ ἀγανακτεῖ ἡ ψυχὴ τοῦ δέντρου καὶ τοὺς κάνει κακό.

Ἐπροτίμησα τὴν παράδοση αὐτὴ γιὰ τὴ μεγάλη διδαχτική της περιεκτικότητα. Μὲ τ' ὄνομα *δέντρο* καὶ *δέντρος*, ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ἐννοεῖ τὴν *δρῦν*. Τὴν δρῦν, ποὺ ὁ Ὅμηρος ἀποκαλεῖ *ὑψικάρηνον*, καὶ ὁ Παπαδιαμάντης «νύμφην ἀνάσσουσαν τῶν δρυμώνων».

Τὴν ἰδέα τοῦ στοιχειωμένου δέντρου τὴ χρωστοῦμε στὴ φυσιολατρικὴ θρησκεία τῶν ἀρχαίων προγόνων μας, οἱ ὁποῖοι σ' αὐτὰ ἐτοποθέτησαν δυνάμεις ὑπεράνθρωπες, καὶ τὰ εἶχαν ὑψώσει σὲ ποιητικὰ ἐνδιαιτήματα τῶν δρυάδων καὶ ἁμαδρυάδων... Μέσα στὴ φαινομενικὴ αὐτὴ πρόληψη τῶν προγόνων μας κρύβεται ἡ κραταιότερη ἀλήθεια. Γιατὶ ἀληθινὰ τὰ δέντρα, καὶ γενικώτερα οἱ ἀντιπρόσωποι τοῦ φυτικοῦ βασιλείου, ἔχουν πλατιὰ καὶ ἄπειρη δύναμή κι ἐπίδραση. Δὲ ζοῦν μόνο, αἰσθάνονται, ἀναπνέουν, κοιμοῦνται, εὐχαριστιοῦνται, πονοῦν. Ἡ δηωναία ἡ μυοπαγὶς τρέφεται μὲ ζωντανὰ ἔντομα, ποὺ τὰ πιάνει μόνη της. Ἡ ἀκακία ἡ αἰσθητικὴ ἐνοχλεῖται καὶ μαδοῦν τὰ φύλλα της, ὅταν τὴ μεταχειριστῆ κανεὶς χωρὶς προσοχή. Τὸ ἡλιοτρόπιο παρακολουθεῖ τὸν ἥλιο στὴν κίνησή του καὶ τὰ δειλινὰ ἀνοίγουν τοὺς κάλυκές τους στὴ δροσιά, καὶ τοὺς κλείνουν στὸ κάμα τὸ ἡλιακό.

Ἀλλὰ οἱ αἰσθητικότητες αὐτὲς τοῦ δέντρου δὲν εἶναι τίποτε μπρὸς στὴν ἀπέραντη ὠφελιμότητά του. Αὐτὸ μαζεύει τὰ σύννεφα τῆς βροχῆς, ποὺ ποτίζουν τὴ γύρω του γῆ. Αὐτὸ ἐμποδίζει μὲ τὶς ρίζες του καὶ μὲ τὰ μαδημένα φύλλα του, ποὺ κάνουν στρώματα μαλακὰ γύρω του, τὴν ὁρμητικὴ μπόρα νὰ παρασύρῃ τὸ παχὺ χῶμα στὴ θάλασσα καὶ ν' ἀφήσῃ γυμνοὺς βράχους. Χωρὶς αὐτὸ οἱ κρύες βρυσοῦλες στερεύουν. Αὐτὸ μᾶς χαρίζει τὸν ἀτμὸ καὶ τὸν ἠλεκτρισμὸ μὲ τὸ πετροκάρβουνο, τὴ ζεστασιὰ καὶ τὸ μαγείρεμα μὲ τὸ ξυλοκάρβουνο, τὴ δροσιά του, τὸ τραγούδι του, τὴν ὑγεία, τὴν ὀμορφιά. Τὶς νύχτες ὅμως δὲν κάνει νὰ κοιμούμαστε κάτ' ἀπ τὰ δέντρα, γιατὶ σκορπίζουν τὸ ἐπικίνδυνο ἀνθρακικὸν ὀξύ, καὶ τὴν ὥρα ποὺ περνᾶ θύελλα, δὲν πρέπει νὰ στεγαστῆ κανεὶς κάτω ἀπ τοὺς κλώνους τους. Ὁ κεραυνός, ποὺ χτυπᾶ τὶς ψηλὲς κορυφές, σκοτώνει κι αὐτοὺς ποὺ τυχαίνει νὰ βρίσκωνται κάτω ἀπ' τὰ μεγάλα δέντρα, ὅταν πέσῃ ἀπάνω τους.

Γιὰ ὅλα αὐτά, ἡ θυμοσοφία τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ μὲ τὴν παράδοση αὐτή, μᾶς συμβουλεύει ἀπ τὴ μιὰ μεριὰ νὰ μὴν καθόμαστε κάτω ἀπ τὰ μεγάλα δέντρα, κι ἀπ τὴν ἄλλη, στὸ κόψιμό τους ἔβαλε τόσους κινδύνους κι ἔστησε τόσες ἀπειλές, γιὰ νὰ προφυλάξῃ τὴ ζωή τους καὶ νὰ διατηρήσῃ πάντα τὴν εὐεργετική τους ἐπίδραση.

Τὸ ἐμπνευσμένο ποίημα τοῦ κ. Παπαντωνίου, στὸ ὁποῖο ὁ φονιὰς τοῦ δέντρου, ὁ ἀσυνείδητος ὑλοτόμος πεθαίνει ἔρημος ἀπὸ τὴ δίψα καὶ τὴν πεῖνα, ἐνῶ τὸ καλοκαίρι τὸν τρώει ἀδιάκοπα τὸ λιοπύρι καὶ τὸν δέρνει τὸ χιονοβόρι τὸ χειμῶνα, λέει πιὸ πολλὰ ἀπὸ ὁλόκληρα συγγράμματα κι ὁμορφαίνει τὴν παράδοσή μας.

Ὅπου οἱ ἄνθρωποι, ἀπὸ τὴν ἀμάθεια καὶ γιὰ πρόχειρο σημερινὸ κέρδος, κόβουν χωρὶς τὴν ἀπαιτούμενη προσοχὴ καὶ τὸ ἐπιστημονικὸ ξεδιάλεγμα τοὺς πολύτιμους αὐτοὺς φίλους μας, ἐκεῖ, ὕστερ' ἀπὸ λίγο, ἀρρώστιες καὶ καταστροφές, καὶ ἀφορίες καὶ πεῖνα, καὶ μετανάστευση καὶ ἐρήμωση.

Ἐκεῖνοι ποὺ ἀγαποῦν καὶ φυλάγουν καὶ περιποιοῦνται τὰ δέντρα, γκρεμίζουν τὶς φυλακὲς καὶ τὰ νοσοκομεῖα καὶ ἀνοίγουν διάπλατες πόρτες στὴ χαρὰ καὶ στὴ ζωή.

Πῶς θὰ διδαχτοῦν οἱ παραδόσεις.

Ἔχω τὴ γνώμη πὼς οἱ παραδόσεις πρέπει νὰ δίνωνται στὰ μικρότερα παιδιὰ αὐτοτελεῖς. Θὰ διαβάζεται ἡ παράδοση. Θὰ προσκαλοῦνται τὰ παιδιὰ νὰ κάμουν μόνα τους τὴν ἀνάλυση, νὰ βρίσκουν τὶς κρυμμένες ἀλήθειες, νὰ βγάζουν συμπεράσματα, κι ἔπειτα ὁ δάσκαλος συμπληρώνοντας τὰ κενὰ θὰ βγάζῃ τὸ ἠθικὸ συμπέρασμα, ὄχι μόνος του δογματικά, ἀλλὰ μὲ τὴ συνεργασία τῶν παιδιῶν.

Γιὰ τὶς ἀνώτερες ὅμως τάξεις νομίζω πὼς πρέπει νὰ προσφέρωμε τὶς παραδόσεις στὰ παιδιὰ παρμένες ἀπὸ τὰ ἔργα τῶν σύγχρονων φιλολόγων, ποὺ ἔχουν δημιουργήσει ἔργα τέχνης ἐπάνω σ' αὐτές, διαλέγοντας βέβαια, τὰ καταλληλότερα. Γιατὶ ἐκτὸς ποὺ ὁ καλλιτέχνης ἔχει τὸ ἰδιαίτερο προσὸν νὰ ἐξιδανικεύῃ τὸ θέμα ποὺ χειρίζεται, ἀλλὰ καὶ τὰ ὅσα παρενθέτει ἀνάμεσα στὸ ἔργο του ὡς τεχνικὲς λεπτομέρειες, μᾶς δίνουν λαβὴ ν' ἀναπτύξωμε καὶ ἄλλα θέματα, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν κεντρικὴ ἰδέα ποὺ κλείνει ἡ παράδοση.

Ἔτσι, γιὰ ἐπικουρία τῆς γνώμης μου αὐτῆς, παρακαλῶ νὰ μοῦ ἐπιτρέψετε νὰ διαβάσω λίγες σειρὲς ἀπ τὸ διήγημα τοῦ Παπαδιαμάντη, Ὑπὸ τὴν βασιλικὴν δρῦν, ποὺ στηρίζεται ἐπάνω στὴν παράδοση ποὺ παραπάνω ἀνάλυσα:

«Ὅταν παιδίον διηρχόμην ἐκεῖ πλησίον, ἐπὶ ὀναρίου ὀχούμενος διὰ νὰ ὑπάγω νὰ ἀπολαύσω τὰς ἀγροτικάς μας πανηγύρεις τῶν ἡμερῶν τοῦ Πάσχα, τοῦ Ἁγίου Γεωργίου καὶ τῆς Πρωτομαγιᾶς ἐρρέμβαζον γλυκά, μὴ χορταίνων νὰ θαυμάζω περικαλλὲς δέντρον, μεμονωμένον, πελώριον, μίαν βασιλικὴν δρῦν. Ὁποῖον μεγαλεῖον εἶχεν! Οἱ κλάδοι της χλωρόφαιοι, κατάμεστοι, κραταιοί· οἱ κλῶνές της, γαμψοὶ ὡς ἡ κατατομὴ τοῦ ἀετοῦ, οὐλοι ὡς ἡ χαίτη τοῦ λέοντος, προεῖχον ἀναδεδεμένοι εἰς βασιλικὰ στέμματα. Καὶ ἦτον ἐκείνη ἄνασσα τοῦ δρυμοῦ, δέσποινα ἀγρίας καλλονῆς, βασίλισσα τῆς δρόσου... Ἀπὸ τὰ φύλλα της ἐστάλαζε κι ἔρρεεν ὁλόγυρά της «μάννα ζωῆς, δρόσος γλυκασμοῦ, μέλι τὸ ἐκ πέτρας»... Καὶ ἡ κορυφή της βαθύκομος, ἠγείρετο ὡς στέμμα παρθενικόν, διάσημα θεῖον.

Ἠσθανόμην ἄφατον συγκίνησιν νὰ θεωρῶ τὸ μεγαλοπρεπὲς ἐκεῖνο δένδρον. Ἐφάνταζεν εἰς τὸ ὄμμα, ἤμελπεν εἰς τὸ οὖς, ἐψιθύριζεν εἰς τὴν ψυχὴν φθόγγους ἀρρήτου γοητείας. Οἱ κλῶνες, οἱ ῥάμνοι, τὸ φύλλωμά της, εἰς τοῦ ἀνέμου τὴν σεῖσιν, ἐφαίνοντο ὡς νὰ ψάλλωσι μέλος ψαλμικόν, τὸ «Ὡς ἐμεγαλύνθην». Μ' ἔθελγε, μ' ἐκήλει, μ' ἐκάλει ἐγγύς της. Ἔπρεπε νὰ πηδήσω ἀπὸ τοῦ ὑποζυγίου, νὰ τρέξω πλησίον της· νὰ περιπτυχθῶ τὸν κορμόν της, ὅστις θὰ ἦτον ἀγκάλιασμα διὰ πέντε παιδιὰ ὡς ἐμέ, καὶ νὰ τὸν φιλήσω. Νὰ προσπαθήσω ν' ἀναρριχηθῶ εἰς τὸ πελώριον στέλεχος, τὸ ἄδρὸν καὶ ἀμαυρόν, ν' ἀναβῶ εἰς τὸ σταύρωμα τῶν κλάδων της, ν' ἀνέλθω εἰς τοὺς κλῶνας, νὰ ὑψωθῶ εἰς τοὺς ἀκραίμονας...

Καθὼς ἐξάνοιγα τὸ πρῶτον τὴν δρῦν, καθόσον ἐπλησίαζα ἢ ἀπεμακρυνόμην ἀπ' αὐτῆς, τόσας νέας ἀπόψεις καὶ φάσεις ἐλάμβανε τὸ δένδρον. Ἐκ πλαγίου καὶ μακρόθεν εἶχεν ὄψιν λιγυρᾶς χάριτος, ἐγγύθεν καὶ κατὰ μέτωπον, προέκυπτεν ὅλη μεστὴ καὶ ἀμφιλαφής, βαθύχλωρος, ἐπιβάλλουσα ὡς νύμφη... Ἅμα ἔφθασα, ἐρριφθην ἐπὶ τῆς χλόης, ἐκυλίσθην ἐπάνω εἰς παπαροῦνες καὶ χαμολούλουδα... Ἑκατοντάδες πουλιῶν ἀνεπαύοντο εἰς τοὺς κλώνους της, ἤμελπον τρελὰ τραγούδια...»

Ἐδῶ ὁ Παπαδιαμάντης ἀποκοιμήθηκε καὶ εἶδε ὄνειρο, πὼς ἡ δρῦς μεταμορφώθηκε σὲ κόρη, ποὺ ἔλαβε φωνὴ καὶ τοῦ ἔλεγε· «Εἰπὲ νὰ μοῦ φεισθοῦν, νὰ μὴ μὲ κόψουν... διὰ νὰ μὴ κάμω ἀκουσίως κακόν. Δὲν εἶμ' ἐγὼ νύμφη ἀθάνατος· θὰ ζήσω ὅσον αὐτὸ τὸ δένδρον...»

«...Δὲν ἐνόησα τίποτε ἀπὸ τὸ μαντικὸν ὄνειρον. Ἀργότερα ἐδιδάχθην ἀπὸ ἐγχειρίδιον μυθολογίας ὅτι ἡ Ἁμαδρυὰς συναποθνήσκει μὲ τὴν δρῦν, ἐν ᾗ εὑρίσκεται ἐνσαρκωμένη... Μετὰ πολλὰ ἔτη, ὅταν ξενιτευμένος ἀπὸ μακροῦ ἐπέστρεφα εἰς τὸ χωρίον μου, καὶ ἐπεσκέφθην τὰ χωρία ἐκεῖνα, τὰ προσκυνητήρια τῶν παιδικῶν ἀναμνήσεων δὲν εὗρον πλέον οὐδὲ τὸν τόπον, ἔνθα ἦτό ποτε ἡ δρῦς ἡ βασιλική, τὸ πάγκαλον καὶ μεγαλοπρεπὲς δένδρον, ἡ νύμφη ἡ ἀνάσσουσα τῶν δρυμώνων.

Μία γραῖα μὲ τὴν ῥόκαν της, μὲ δύο προβατίνας, τὰς ὁποίας ἔβοσκεν ἐντὸς ἀγροῦ πλησίον, εὑρίσκετο ἐκεῖ, καθημένη ἔξωθεν τῆς μικρᾶς καλύβης της. Ὅταν τὴν ἠρώτησα τί εἶχε γίνει τὸ «Μεγάλο Δέντρον», τὸ ὁποῖον ἦτον ἕνα καιρὸν ἐκεῖ, μοὶ ἀπήντησεν: — «Ὁ σχωρεμένος ὁ Βαργένης τὸ ἔκοψε... μὰ καὶ κεῖνος δὲν εἶχε κάμει νισάφι μὲ τὸ τσεκούρι του· ὅλο θεόρατα δέντρα, τόσα σημαδιακὰ πράματα... Σὰν τόκοψε κι ὕστερα, δὲν εἶδε χατῆρι καὶ προκοπή. Ἀρρώστησε, καὶ σὲ λίγες μέρες πέθανε... Τὸ Μεγάλο Δέντρο ἦτον στοιχειωμένο».

Γ. Π. ΠΥΡΖΑ

ΟΙ ΞΕΝΟΦΩΝΟΙ ΤΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ ΚΑΙ Η ΓΛΩΣΣΙΚΗ ΤΟΥΣ ΑΦΟΜΟΙΩΣΗ*

Κύριοι,

Γιὰ νὰ νιώσωμε καλύτερα τὴ μεγάλη ἀξία ποὺ ἔχει τὸ βροντοφώνημα τοῦ Ἑλ. Γιανίδη, πὼς ἡ καθαρεύουσα δὲν μπορεῖ νὰ ἐξελληνίση τὸ ξενόφωνο πλῆθος, θὰ σᾶς παρακαλέσω νὰ ρίψωμε μιὰ ματιὰ καὶ νὰ ἐξετάσωμε τὴν ἐργασία ποὺ γίνηκε στὰ σχολεῖα τῶν ξενοφώνων μερῶν τῆς Μακεδονίας μὲ τὴν ἐπίσημη γλῶσσα, τὴν καθαρεύουσα. Θέλω νὰ ἰδοῦμε δηλ., μπόρεσαν μὲ τὴ γλῶσσα αὐτὴ τὰ ἐκεῖ συμφέροντα τοῦ ἑλληνισμοῦ νὰ προκόψουν σύμφωνα μὲ τὸν προορισμό, μὲ τὴν ἀποστολή του καὶ μὲ τὰ μέσα ποὺ εἶχε στὴ διάθεσή του, ἀφοῦ σ' ὅλα τὰ μέρη αὐτὰ λειτουργοῦσαν ἑλληνικὰ σχολεῖα;

Δυστυχῶς, κύριοι, ἡ ἀπάντησή μου εἶνε ἀρνητική. Κι ἔτσι μ' ὅλο τὸ σεβασμὸ ποὺ ἔχω, ἀναγκαστικὰ ἔρχομαι σὲ διαφωνία μὲ τὸν κ. πρόεδρο τοῦ φροντιστηρίου, ὁ ὁποῖος σὲ δυό του διαλέξεις, δίνοντας δευτερεύουσα κάπως σημασία στὴν ἐκπαίδευση καὶ ἐξετάζοντας μὲ κάποια μονομέρεια τὸ ζήτημα, ὑποστήριξε πὼς ὁ ἑλληνισμός, μολονότι εἶχε ὡς γλῶσσα μορφωτικὴ τὴ λογιωτατίστικη, μπόρεσε νὰ προκόψη γιατὶ εἶχε τὴ ζωτικότητα τῆς φυλῆς. Μιὰ τέτοια ἐξήγηση τότε μόνο θὰ μποροῦσα νὰ τὴ δεχτῶ ὡς ὀρθή, ὅταν θὰ μοῦ ἀπόδειχνε πὼς οἱ ὁμόθρησκοι ἀλλὰ ξενόφωνοι κάτοικοι τῆς Μακεδονίας (καὶ σημειώνω πὼς εἶναι ἀρκετοί) συναισθάνονται καὶ *βούλονται* καὶ σήμερα ἀκόμη, ὅπως ὅλοι οἱ ὁμαίμονες ἀδελφοί τους, ὅπως ὅλο τὸ ἔθνος. Αὐτὸ θὰ πῆ προκοπὴ ἑνὸς ἔθνους, αὐτὸ λέγεται ἐθνικὴ πολιτική, κι αὐτὸ πρέπει τώρα νὰ ἐπιδιώξωμε, ἂν θέλωμε ν' ἀποδείξωμε πὼς πραγματικὰ ἔχομεν ἀφομοιωτικὴ δύναμη.

Μὰ μπορεῖ κανεὶς νὰ μὲ ρωτήση: «εἶχε τὰ μέσα ὁ ἑλληνισμὸς γιὰ νὰ κατορθώση αὐτὰ ποὺ εἶπες τώρα;»

Μάλιστα, κύριοι, τὰ εἶχε καὶ τὰ παραεῖχε. Γιατὶ πρὶν ἀπὸ τὸ 71, πρὶν ἀπὸ τὸ βουλγαρικὸ σχίσμα ὅλος ὁ ξενόφωνος αὐτὸς πληθυσμὸς τῆς Μακεδονίας, ἐξαρτημένος ἀπὸ τὴν ὀρθόδοξη ἐκκλησία, ἦτον στὰ χέρια του, καὶ τὴν παιδεία του τὴν ἔπαιρνε σ' ἑλληνικὰ σχολεῖα. Ὕστερα εἴχαμε τόσα προνόμια ἀπ τοὺς ντόμπρους Τούρκους, ὥστε μπορούσαμε νὰ κάμωμε ὅ τι θέλαμε. Τί κάναμε ὅμως γιὰ νὰ ἐκπαιδεύσωμε τὸ λαὸ αὐτόν; Αὐτὸ εἶναι τὸ ζήτημα.

α) δὲν εἴχαμε σχολεῖα στὰ περισσότερα χωριά. Τὰ χρήματα γιὰ τὴ συντήρησή τους τὰ ἔστελναν ἀπὸ δῶ, ἀπ τὸ κέντρο, μὰ ὥσπου νὰ φτάσουν στὸν πρὸς ὃν ὅρο, περνοῦσαν ἀπὸ πολλὰ χέρια κι ἔτσι ἐξατμίζονταν.

β) νηπιαγωγεῖα, τέτοια πράγματα δὲν ὑπῆρχαν. Ἱδρύθηκαν πολὺ ἀργά, τώρα στὰ τελευταῖα χρόνια.

γ) δίχως νὰ ξέρουν τὰ παιδιὰ τὴ γλῶσσα, ἔμπαιναν στὴν Α' τάξη κι ἀρχινοῦσεν ἡ διδασκαλία τῆς ἔρμης πρώτης ἀνάγνωσης ἀπάνω στὸν ἄμμο μὲ τὸν ἐξορκισμὸ «σταυρὲ βοήθει μοι». Κι ἐξακολουθοῦσε ἔτσι ἡ διδασκαλία τῶν 24 γραμμάτων ἕνα, δυό, κι ἐγὼ δὲν ξέρω πόσα χρόνια. Καὶ μόλις κατώρθωναν νὰ συλλαβίζουν καὶ νὰ διαβάζουν κάποιες λέξεις, προβιβάζονταν μὲ τὰ «ἄξιος, ἄξιος» σ' ἀνώτερη τάξη, καὶ τότε τοὺς ἔδιναν γιὰ ἀναγνωστικὰ τὸ Ψαλτήρι, τὴν Ὀκτώηχο, τὸν Ἀπόστολο κτλ., καὶ τώρα στὰ τελευταῖα χρόνια καὶ μύθους, καὶ κατὰ προτίμηση τὸ γνωστό σας μῦθο «ἀλώπηξ εἰς οἰκίαν ἐλθοῦσα ὑποκριτοῦ ... καὶ ἐγκέφαλον οὐκ ἔχει». Δὲν ἀμφιβάλλω πὼς ἡ παμπόνηρη ἀλεποὺ τὴν τελευταία πρόταση τὴν ἔλεγε σὲ κείνους ποὺ τὴ δίδασκαν τὸ μῦθο.

Δὲ μιλῶ, κύριοι, γιὰ πολὺ περασμένα χρόνια, δὲ μιλῶ γιὰ τὴν ἐκπαίδευσή μας στὸν καιρὸ τοῦ Ναβουχοδονόσορα, σᾶς μιλῶ γιὰ τὴν ἐποχὴ ποὺ σπούδαζεν ὁ πατέρας μου.

Ἀφήνω τὴν παλαιότερη ἐποχή, ἀφήνω καὶ τὴν ἐποχὴ ἀπ τὰ μαθητικά μου χρόνια. Πιστέψατέ με, ἀνατριχίλα μὲ πιάνει σὰ θυμοῦ-

---

* Σ. τ. Δ. Ὁ κ. Π. Πύρζας, ἐπιθεωρητὴς τῶν δημοτικῶν σχολείων στὴν περιφέρεια Σιδεροκάστρου, εἶναι ἀπὸ τοὺς ἁρμοδιώτερους στὸ ζήτημα αὐτὸ καὶ δὲν εἶναι πρώτη φορὰ ποὺ ἀκούεται ἡ γνώμη του ἀπὸ τὶς στῆλες τοῦ Δελτίου (βλ. Δελτίο τ. Β (1915) 10 - 20). Δημοσιεύομε σήμερα ὅσα εἶπε στὸ συνέδριο τῶν ἐπιθεωρητῶν τὴν περασμένη ἄνοιξη, ὅταν τὸ φροντιστήριο γιὰ τὶς κεντρικὲς ἰδέες τοῦ βιβλίου τοῦ Ἐλισαίου Γιανίδη, Γλῶσσα καὶ Ζωή, ἔδωσε ἀφορμὴ νὰ συζητηθῆ καὶ τὸ θέμα ἂν μὲ τὴν καθαρεύουσα ἢ μὲ τὴ δημοτικὴ θ' ἀφομοιώσωμε γλωσσικὰ τοὺς ξενοφώνους. Σχετικὰ μὲ τὸ ζήτημα αὐτὸ εἶχε ὑποστηρίξει ὁ συνεισηγητὴς κ. Γρ. Καράτσαλος, ἐπιθεωρητὴς Γενιτσῶν, πὼς μόνο μὲ τὴ δημοτικὴ μπορεῖ νὰ γίνη αὐτό, χωρὶς ὅμως νὰ ὑπερτιμοῦμε ὡς πρὸς τὸν ἐξελληνισμὸ τὴ δράση τοῦ σχολείου κοντὰ σὲ ἄλλους παράγοντες.

μαι τ' ἀπαίσια ἐκεῖνα χρόνια τῆς μαθητικῆς μου ζωῆς, τὰ χρόνια ἐκεῖνα τῆς μαύρης πνευματικῆς σκλαβιᾶς.

Κι ἔτσι θὰ μοῦ ἐπιτρέψετε νὰ σᾶς μεταφέρω στὴν ἐποχὴ ποὺ πρωτοπῆγα δάσκαλος στὴν ἰδιαίτερη πατρίδα μου, τὴ Φλώρινα, μὲ κάμποσα ἐφόδια ἀπ τὸ διδασκαλεῖο ἐδῶ. Ποιὰ νομίζετε ἦταν ἡ πρώτη μου ἐντύπωση; πῶς οἱ βιολιντζῆδες, οἱ πρόξενοι δηλ. κι οἱ ἄλλοι παράγοντες, ἐπιτρέψατέ μου νὰ μὴ σᾶς τοὺς ἀναφέρω, ποὺ ἦταν ἐπιφορτισμένοι νὰ κυβερνοῦν τὰ ἐκπαιδευτικά μας πράγματα, ὅλοι αὐτοὶ εἶχαν ἀλλάξει, μὰ ὁ χαβὰς ἐξακολουθοῦσεν ὁ ἴδιος. Τὴ γλῶσσα ποὺ μιλοῦσαν ἐκεῖ στὰ μαθητικά μου χρόνια, τὴ μιλοῦν καὶ τώρα. Κάπου κάπου μόνο βρίσκω λιγοστὲς ἐξαιρέσεις. Ποιὸς ἔφταιε; Ἁπλούστατα τὸ δημοτικὸ σχολειὸ μὲ τὴ μακεδονοκτόνο γλῶσσα του, ἂν μοῦ ἐπιτρέπετε νὰ τὴν ὀνομάσω ἔτσι. Τώρα νηπιαγωγεῖο λειτουργοῦσεν. Ἐκεῖ μέσα σὲ διάστημα δυὸ χρονῶν κάτι γίνονταν. Κατώρθωναν νὰ μποροῦν τὰ παιδιὰ νὰ συνεννοοῦνται ἑλληνικά. Μὰ μόλις ἔμπαιναν στὴν πρώτη τάξη τοῦ δημοτικοῦ, ἤρχονταν σὰ μητριὰ ἡ στρίγλα ἡ καθαρεύουσα κι ἔπνιγε κάθε ζωντανάδα, χαλνοῦσεν ὅλη τὴ σειρὰ καὶ ὅλο τὸ οἰκοδόμημα. Γιατὶ ἦταν δυνατὸ μ' ἀλφαβητάρι ποὺ εἶχε μιὰ γλῶσσα ψεύτικη κι ἀνύπαρχτη, ποὺ κανένας Ρωμιὸς δὲν τὴ μίλησε, μὲ ἀλφαβητάρι ποὺ εἶχε λέξεις, ποὺ μόνο γιὰ γλωσσολύτες μποροῦσαν νὰ χρησιμέψουν, ποὺ εἶχε λέξεις σὰν τὰ ἔγχελυς, ἐχέγγυος καὶ ἄλλα τέτοια τέρατα, νὰ ἔχωμε συνέχεια μὲ τὴ γλῶσσα τοῦ νηπιαγωγείου;

Πάρτε τώρα μιὰ εἰκόνα κι ἀπ τὰ βοηθητικὰ μαθήματα. Τὰ θρησκευτικὰ ἀρχινοῦσαν ἀπὸ τὴν ἱστορία τοῦ Ἀβραὰμ μὲ τὸ ἑξῆς στερεότυπο καλούπι. «Κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους ἔζη εἰς τὴν χώραν Χαναὰν εἷς δίκαιος καὶ θεοφοβούμενος ἄνθρωπος κτλ.»· στὴν γ΄ τάξη ἡ δημιουργία τοῦ κόσμου: «Ὁ θεὸς ἔκτισε τὸν κόσμον εἰς ἓξ ἡμέρας. Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ θεὸς κτλ.». Ἐννοεῖται πὼς ὅλα αὐτὰ τὰ μάθαιναν μηχανικά, δίχως νὰ τὰ καταλαβαίνουν. Κι ὅταν ἤρχονταν ἡ μέρα τῶν ἐπιδεικτικῶν ἐξετάσεων κούρδιζεν ὁ δάσκαλος τὰ παιδιὰ καὶ κεῖνα τὰ δυστυχισμένα σὰ φωνογράφος τάλεγαν κορδόνι.

Συμπεραίνετε μόνοι σας τί γίνονταν καὶ μὲ ἄλλα μαθήματα. Γιὰ νὰ δῆτε τώρα μὲ τί λογῆς τραγούδια προσπαθοῦσαν οἱ δάσκαλοι νὰ φαιδρύνουν τὰ παιδάκια θὰ σᾶς ἀναφέρω μερικά, ἀληθινὰ μαργαριτάρια, βγαλμένα ἀπὸ τὸν τάφο δὲν ξέρω κι ἐγὼ τίνος γλωσσομύντορα ποιητή. Τραγούδι γιὰ τὴ γυμναστική: «Ἡ γυμναστικὴ κρατύνει σῶμ' ἀνδρίζει καὶ ψυχήν. Τίς μακρὰν αὐτῆς θὰ μείνῃ; παῖδες

κάμετε ἀρχήν». Γιὰ τίς ἐξετάσεις: «Τῆς ἑτάσεως ἡ ὥρα πάρεστιν ἰδοὺ ἀγών», καὶ ἄλλα τέτοια σὰν τὰ «Ἐν ὅλῃ προθυμίᾳ», «Θεὲ σὺ ὁ δεσπόζων νοῶν καὶ καρδιῶν», «Ὦ ψυχή μου χρυσόπτερος, πέτα» κτλ.

Τώρα μπορεῖτε νὰ μοῦ πῆτε: «ἐσὺ τί ἔφτιανες;» Ἁπλούστατα ὅ τι γίνονταν παντοῦ. Μποροῦσε ὁ ραγιὰς ὁ δάσκαλος νὰ σηκώσῃ ψηλὰ τὸ κεφάλι του καὶ νὰ διδάξῃ πράματα ἔξω ἀπ τὸ πρόγραμμα, καὶ μάλιστα ἐκεῖ ὅπου ἡ λόγια παράδοση θεωροῦνταν ἱερὸ κειμήλιο; Καρτεροῦσα, περίμενα τὸ σύνθημα γιὰ τὴν πνευματικὴ ἐπανάσταση νὰ δοθῇ ἀπὸ δῶ πέρα, ὅπου τὸ πρᾶγμα εἶχε πιὰ ὡριμάσει. Μὰ κάθε τέτοιο μικροκίνημα πνίγονταν κι ἐδῶ ἀπ τοὺς βρικόλακες ἀμέσως. Κι ἔτσι παντοῦ βασίλευεν ἡσυχία καὶ σιγή· γιατὶ «τάσκιαζε ἡ φοβέρα καὶ τὰ πλάκωνε ἡ σκλαβιά...»

Κι ὅλα αὐτά, κύριοι, γίνονταν σ' ἐποχὴ ποὺ ἡ βουλγαρικὴ προπαγανδιστικὴ δράση βρίσκονταν σὲ ὑπερένταση. Εἶδαν οἱ ἄθλιοι ἀπὸ χρόνια τὸ σχολαστικό μας πρόγραμμα καὶ ἀκολούθησαν τὸν πραχτικὸ δρόμο. Πέταξαν ἔξω τὴ σλαβικὴ γλῶσσα κι ἀγκάλιασαν τὴ δημοτική. Σ' αὐτὴν τραγούδησαν τίς χαρὲς τοῦ μακεδονικοῦ λαοῦ, σ' αὐτὴν ἔψαλαν τὶς λῦπες του, σ' αὐτὴ σύνταξαν τὰ σχολικὰ καὶ τ' ἄλλα λογοτεχνικά τους βιβλία.

Ποιὰ θὰ ἦταν τ' ἀποτελέσματα καθένας μας τὸ συμπεραίνει. Εἶχε λοιπὸν ἢ ὄχι δίκιο ὁ γίγας ἐκεῖνος ὁ Ἑλισσαῖος Γιανίδης, ὅταν μὲ ἄδολο πατριωτικὸ πόνο βροντοφωνοῦσε στὴ «Γλῶσσα καὶ Ζωή», στὸ εὐαγγέλιο αὐτὸ τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ, πὼς δὲν μποροῦμε νὰ ἐξελληνίσωμε τοὺς ξενοφώνους μὲ τὴν καθαρεύουσα;

Κι ὅμως καὶ σήμερα ἀκόμη ἡ ἐκπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση στὰ ξενόφωνα μέρη δὲν προχωρεῖ ὡς ἐκεῖ ποὺ πρέπει.

Πρῶτα εἶναι ἀνάγκη ἐθνική, εἶναι ἀνάγκη ἀπόλυτη νὰ ἱδρυθοῦν νηπιαγωγεῖα σὲ ὅλα τὰ ξενόφωνα χωριά, ὅσο μικρὰ κιὰν εἶνε ἔστω κιὰν ἔχουν εἴκοσι μόνο νήπια.

Ἔπειτα εἶναι ἀνάγκη νὰ λειτουργῇ σὲ κάθε ξενόφωνο χωριὸ καὶ νυχτερινὸ σχολειό, ἀπὸ τὸν Ὀχτώβρη τουλάχιστο ὡς τὸ Μάρτη. Σ' αὐτὸ ὑποχρεωτικὰ νὰ φοιτοῦν τὰ μεγάλα παιδιά, ποὺ δὲν ξέρουν τὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα. Θὰ προσέρχωνται μὲ μεγάλη προθυμία, γιατὶ σὲ λίγο θὰ πᾶν στρατιῶτες καὶ ξέρουν ἀπ τοὺς μεγάλους πόση ἀξία ἔχει ἡ γλῶσσα. Τὸ πρόγραμμα τῆς ὕλης νὰ ἔχῃ ὡς περιεχόμενο τὶς ἀσχολίες τῶν κατοίκων κάθε χωριοῦ.

Ὅλοι ξέρομε πὼς τὸ μικρὸ παιδὶ μεγαλώνοντας μαθαίνει καὶ μιλᾶ τὴ γλῶσσα τῆς μάνας του. Γι' αὐτὸ εἶναι ἐπίσης σπουδαῖο ἡ

μᾶλλον ἀναγκαιότατο νὰ ὑποχρεωθοῦν οἱ δασκάλες τῶν ξενόφωνων μερῶν νὰ μαζεύουν τὶς Κυριακὲς καὶ τὶς γιορτὲς τὰ κορίτσια τῶν χωριῶν, τὶς μέλλουσες μητέρες ποὺ δὲ φοιτοῦν σχολειό, καὶ νὰ τὰ μαθαίνουν μὲ γλῶσσα ἑλληνικὴ πῶς νὰ μαγειρεύουν, πῶς νὰ κεντοῦν, νὰ ὑφαίνουν κτλ., νὰ τοὺς μαθαίνουν χοροὺς ἑλληνικούς, τραγούδια ἑλληνικὰ κτλ. Δὲ φαντάζεστε μὲ πόση προθυμία τρέχουν τὰ μεγάλα κορίτσια τῶν χωριῶν στὴ δασκάλα καὶ πόση μεγάλη ἐπίδραση μπορεῖ νὰ ἐξασκήση ἡ δασκάλα στὰ κορίτσια αὐτά.

Τελευταῖα θὰ ἐκφράσω μιὰ θερμὴ καὶ δίκαιη παράκληση πρὸς τοὺς ἁρμόδιους, νὰ τραβήξη δηλαδὴ τὸ ἀνατομικό τους μαχαίρι λίγο πιὸ βαθιὰ στὴν ἐκπαίδευση τῶν ξενόφωνων μερῶν.

Δὲ θὰ ἐπαρκέσουν, πιστέψετέ με, τὰ τέσσερα χρονάκια μόνο, γιὰ νὰ κάμουν τὰ παιδιὰ δικό τους κτῆμα τὴ δημοτική μας γλῶσσα, ὥστε νὰ μποροῦν νὰ ἐκφράζουν σ' αὐτὴ τὰ νοήματα καὶ συναισθήματά τους. Εἶναι λοιπὸν ἀνάγκη ἐθνικὴ νὰ καθιερωθῆ ἡ δημοτικὴ γλῶσσα στὰ ξενόφωνα μέρη καὶ στὶς ἕξι τάξεις τοῦ δημοτικοῦ σχολείου. Γιατὶ δίχως νὰ κατέχουν καλὰ καλὰ τὰ παιδάκια τ' ὄργανο ποὺ θὰ συνεννοηθοῦν, μόλις μποῦν ἀπὸ τὴν 4. στὴν 5. τάξη, θὰ ἐμφανιστῆ πάλι ἡ κυρὰ καθαρεύουσα γιὰ νὰ τὰ μπερδέψη ὅλα, γιὰ νὰ τὰ κάνη ὅλα θάλασσα.

Ἐνισχύσετέ με, κύριοι, στὴν τελευταία μου αὐτὴ παράκληση καὶ νὰ εἶστε βέβαιοι πὼς ἔτσι, καὶ μόνο ἔτσι, θὰ συντελεστῆ πραγματικὴ ἐθνικὴ ἐργασία στὰ ξενόφωνα μέρη, πὼς ἔτσι θὰ συντελεστῆ καὶ τὸ πνευματικὸ ξεσκλάδωμα τῆς δύστυχης Μακεδονίας.

ΛΗΣΜΟΝΗΜΕΝΕΣ ΣΕΛΙΔΕΣ

8. ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΣΧΟΛΙΚΗΣ ΜΑΣ ΓΛΩΣΣΑΣ

Στοιχειώδεις πρακτικαὶ ὁδηγίαι, Κεφ. ΙΑ', Γραμματική.

Ἀναγκαιοτάτη εἶναι ἐν τῷ δημοτικῷ σχολείῳ ἡ διδασκαλία γραμματικῆς τῆς τῶν λογίων λεγομένης γλώσσης, ἧς οἱ τύποι ἐν ὀλιγίστοις διαφέρουσι τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς, πρὸς ἣν δημέραι ἐγγύτερον ἔρχεται. Ἀλλὰ διδασκαλίαν γραμματικῆς λέγοντες δὲν νοοῦμεν τὴν ὑπὸ τῶν παίδων ἀπομνημόνευσιν τῶν ξηρῶν τύπων καὶ πλήθους κανόνων τεχνολογικῶν καὶ ἐξαιρέσεων, ἀλλὰ τὴν κατὰ μικρὸν ἄσκησιν αὐτῶν, ὥστε νὰ ἐκφέρωσιν ὀρθῶς καὶ κανονικῶς ἐν γραπτῷ καὶ προφορικῷ λόγῳ τὰ αἰσθήματα καὶ διανοήματα αὐτῶν. Τοῦτο δὲ κατορθοῦται διὰ τῆς πρακτικῆς μάλιστα ἀσκήσεως αὐτῶν ἐν τῇ ὀρθοεπείᾳ τῇ ἐνδελεχεῖ τοῦ διδασκάλου ἐπιμελείᾳ, οὗ τὴν γλῶσσαν ἐν τῇ καθημερινῇ διδασκαλίᾳ πάντων τῶν μαθημάτων ἔχει ὑπόδειγμα ὁ μαθητής. Εἰ καὶ ἡ τοιαύτη ἐμπειρία δυνατὸν νὰ ἀποκτηθῇ καὶ ἄνευ βιβλίου διὰ τῆς ἐν τῷ λέγειν καὶ γράφειν ἐπιμελοῦς ἀσκήσεως, πρὸς μείζονα ὅμως εὐκολίαν ἐπιτρέπεται νὰ εἰσαχθῇ ἐν ταῖς ἀνωτέραις τάξεσιν ὀλιγοσέλιδον βιβλίον γραμματικῆς περιλαμβάνον τοὺς στοιχειωδεστάτους κανόνας τοῦ τυπικοῦ καὶ τὸ τυπικὸν αὐτό.

Ἐν τῇ πρώτῃ καὶ δευτέρᾳ τάξει διδάσκεται ὁ παῖς κατὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς ἀναγνώσεως τὰ τοῦ συλλαβισμοῦ, τὴν διαίρεσιν τῶν γραμμάτων, τὰς διφθόγγους, τοὺς τόνους, τὰ πνεύματα, τὰ τῆς στίξεως, τὰ βραχέα, τὰ μακρά, καὶ ἀσκοῦνται περὶ τὴν διάκρισιν τῶν οὐσιαστικῶν, τῶν ἐπιθέτων, τῶν ρημάτων πρακτικῶς καὶ διὰ παραδειγμάτων. Ἐν τῇ τρίτῃ τάξει ἀσκοῦνται νὰ διακρίνωσι τὰ μέρη τοῦ λόγου, νὰ κλίνωσιν ὀνόματα, νὰ διακρίνωσι τὰ οὐσιαστικὰ τῶν ἐπιθέτων καὶ τοὺς βαθμοὺς αὐτῶν, τὰς ἀντωνυμίας, καὶ νὰ κλίνωσι τοιαύτας, ἐν τῇ καθομιλουμένῃ γλώσσῃ συνήθεις. Τὴν κλίσιν τῶν ὀνομάτων, τῶν ἀντωνυμιῶν καὶ τῶν ρημάτων, διδάσκονται διὰ φράσεων ἐκφραζουσῶν νόημά τι, π. χ. ἵνα κλίνωσι τὸ ὄνομα *οἰκία* μανθάνουσι τὴν ὀνομαστικὴν ἐν τῇ φράσει *ἡ οἰκία εἶναι καλή*, τὴν γενικὴν τὸ *σανίδωμα τῆς οἰκίας*, τὴν δοτικὴν *ρίπτω ἐν τῇ οἰκίᾳ τὸν σῖτον*, τὴν αἰτιατικὴν *πορεύομαι εἰς τὴν οἰκίαν*, καὶ οὕτω καθεξῆς, ὡσαύτως διδάσκονται διὰ φράσεων τὸ ρῆμα, τὴν προσωπικὴν ἀντωνυμίαν κτλ. *ἐγὼ λέγω, σὺ λέγεις, ἐκεῖνος λέγει, ἡμεῖς λέγομεν, σεῖς (ἢ ὑμεῖς) λέγετε, ἐκεῖνοι λέγουσι*, καὶ οὕτω ἐφεξῆς, πάσας τὰς ἀντωνυμίας καὶ τὰ ρήματα. Ἀφοῦ δὲ ἱκανῶς νοήσωσι τὴν σημασίαν οἱ παῖδες ἔπειτα ἀσκοῦνται μανθάνοντες *κατὰ ῥύμην* τύπους ὀνομάτων καὶ ρημάτων.

Ἐν τῇ τετάρτῃ δὲ τάξει ἀσκοῦνται νὰ κλίνωσι *ρήματα*· νὰ διακρίνωσι τὸν χρόνον αὐτῶν κτλ. ἀλλὰ πάντα πρακτικῶς, καὶ καθ' ὅσον χρησιμεύουσιν ἐν τῇ καθομιλουμένῃ γλώσσῃ. Πάντοτε δὲ τὸ τυπικὸν διδάσκεται, ὡς ἐρρέθη διὰ φράσεων ἐκφραζουσῶν νόημά τι (Βενθύλου, Θεσμολόγιον τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως 1884, μέρ. Ε', σ. 154 ἀ).

*

Διάταγμα περὶ τινων τροποποιήσεων ἐπὶ τοῦ Ὁδηγοῦ τῆς ἀλληλοδιδακτῆς μεθόδου. Ὄθων κλπ.

Λαβόντες ὑπ' ὄψιν τὸ ἀπὸ 12 Ἰουλίου 1839 Διάταγμα τοῦ Κυβερνήτου τῆς Ἑλλάδος, δυνάμει τοῦ ὁποίου, τὸ μεταφρασθὲν τότε ἐγχειρίδιον τοῦ Γάλλου Σαραζίνου εἰσήχθη ἀπὸ τὸ ὄνομα Ὁδηγὸς τῆς Ἀλληλοδιδακτικῆς Μεθόδου, εἰς ὅλα τὰ κατὰ χὴν ἐπικράτειαν ἀλληλοδιδακτικὰ σχολεῖα, οἱ δὲ δημοδιδάσκαλοι ὀφείλουσιν ἀκολουθεῖν αὐτὸν ἀπαρεγκλίτως τύπον καὶ κανόνα ἀπαράβατον τοῦ περὶ τὴν διδασκαλίαν τρόπου. Ἐπειδὴ ὁ Ὁδηγὸς οὗτος, καὶ τοι μετασκευασθεὶς ἔκτοτε ἐπὶ τὸ βέλτιον καθ' ὅσον ἡ τε πεῖρα καὶ αἱ νεώτεραι περὶ τὴν ἀλληλοδιδασκαλίαν μεταρρυθμίσεις ἐν Εὐρώπῃ ὑπηγόρευσαν τὴν βαθμηδὸν τροποποίησιν αὐτοῦ εἰς τὰς γενομένας ἐφεξῆς δύο αὐτοῦ ἐκδόσεις, ἐκρίθη οὐχ ἧττον, κατὰ τὴν γνωμοδότησιν τῆς ἐπὶ τούτῳ συσταθείσης ἐπιτροπῆς, ἐπιδεκτικός τινων ἔτι βελτιώσεων, ὑπαγορευθεισῶν ἰδίως ὑπὸ τῆς περὶ τὴν γλῶσσαν ἐπιγινομένης ὀσημέραι προόδου καὶ τῆς περὶ τὸν τρόπον τῆς διδασκαλίας πείρας. Προτάσει τοῦ Ἡμετέρου ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς Δημοσίας ἐκπαιδεύσεως ὑπουργοῦ, ἀπεφασίσαμεν καὶ διατάττομεν. Ἄρθ. 1. Αἱ ἑπόμεναι τροποποιήσεις τοῦ ἐν χρήσει Ὁδηγοῦ τῆς Ἀλληλοδιδακτικῆς μεθόδου, ἐγκριθεῖσαι παρ' ἡμῶν, τυπωθήτωσαν εἰς ἰδιαίτερον παράρτημα ὅπερ θεωρούμενον ὡς μέρος τοῦ Ὁδηγοῦ τούτου ἀναπόσπαστον, ἔσται ὑποχρεωτικὸν ὡσαύτως δι' ἅπαντας τοὺς δημοδιδασκάλους. Ἄρθρ. 2. Τοῦ παραρτήματος τούτου προσαρτηθησομένου εἰς τὸν ἐν χρήσει Ὁδηγὸν ἕκαστος τῶν δημοδιδασκάλων ὀφείλει προμηθευθῆναι ἐν ἀντίτυπον.

Εἰς τὸν Ἡμέτερον ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς Δημοσίας ἐκπαιδεύσεως ὑπουργὸν ἀνατίθεται ἡ δημοσίευσις καὶ ἡ ἐκτέλεσις τοῦ παρόντος διατάγματος. Ἀθήνησι τῇ 23 Ἰουλίου 1853, ἐν ὀνόματι τοῦ Βασιλέως, ἡ βασίλισσα Ἀμαλία. Χ. Χριστόπουλος.

Τροποποιήσεις. Τοῦ ἐν χρήσει Ὁδηγοῦ τῆς Ἀλληλοδιδακτικῆς μεθόδου. Σελ. 105. Αἱ ὀνομασίαι τῶν φωνηέντων ὁρίζονται ὡς ἑξῆς· τὸ μὲν ι καὶ ο μένουσιν ἁπλῶς καὶ κατ' ἐξοχὴν ἰ ὀ· τὸ δὲ η προσονομάζεται μέγα, καθὼς τὸ ω μέγα, τὸ δὲ υ μένει υ ψιλόν.

Σελ. 117. Τῶν λέξεων *φωνὴ* καὶ *βουβὸν* ἀντικατασταθήτωσαν αἱ λέξεις φωνῆεν καὶ σύμφωνον, ἑρμηνεύοντος ἅπαξ τοῦ διδασκάλου τὴν δύναμιν τῆς *σύν*.

Σελ. 177. Γραμματικὴ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης διὰ τὰ δημοτικὰ σχολεῖα ὁρίζεται ἡ τῆς ἀρχαίας καὶ μόνη, συντεταγμένη ὅμως ἐπὶ τὸ ἁπλούστατον, καὶ περιέχουσα μόνους τοὺς εἰς τὸ καθαρῶς γραφόμενον καὶ λαλούμενον ὕφος συνήθεις τύπους, ἐκτὸς τῶν δυϊκῶν, τῶν ἀττικῶν, τῶν εἰς μι, καὶ τῶν μήπω ἐν χρήσει ἀνωμάλων ὀνομάτων καὶ ρημάτων· περιέχουσα δὲ ἐν ὑποσημειώσεσι μέν, ὑπὸ τὴν σελίδα ἑκάστην, νύξεις τινὰς πρὸς τὸν διδάσκαλον περὶ τῆς μεταξὺ τοῦ ἀρχαίου καὶ νεωτέρου ἰδιώματος ἀντιπαραθέσεως· καθ' ἑκάστην δὲ κλίσιν καὶ συζυγίαν, σειρὰν φράσεων καταλλήλων πρὸς ἄσκησιν κατὰ τοὺς νεωτέρους ἐν Εὐρώπῃ γραμματικούς, καθὼς καὶ περὶ ἐτυμολογίας καὶ συντάξεως ὅ,τι χρησιμώτατον πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς δημοτικῆς ἐκποιδεύσεως, μετὰ παραθέσεως ὡσαύτως παραδειγμάτων. Ἡ γραμματικὴ δὲ αὐτὴ διδάσκεται μὲν ὑποχρεωτικῶς εἰς ὅλας τὰς τάξεις τῶν δημοτικῶν σχολείων· ἀλλ' ἀπὸ μὲν τῆς Α' ἄχρι τῆς Β' προεισαγωγικῶς, καὶ ἑπομένως ἄνευ τύπων πρὸς ἐκμάθησιν τακτικὴν καὶ γραπτήν, δι' ἀναπτύξεως δὲ μόνον μερικῆς τοῦ διδασκάλου (πρὸς ὁδηγίαν τοῦ ὁποίου συνταχθήσεται φυλλάδιον), καὶ κατὰ τὸν περὶ ἀναπτύξεως ἰδεῶν τρόπον ἐν γένει, καὶ τοὺς ἐπὶ τούτῳ συνταχθησομένους γραμματικοὺς πινάκας· ἀπὸ δὲ τοῦ Β' ἢ τοῦ Α' (κατ' ἐκλογὴν τοῦ διδασκάλου) τμήματος τῆς Η', ἄρχεται καὶ διαρκεῖ προβαίνουσα ἐπὶ τὸ συνθετικώτερον εἰς ἁπάσας τοῦ συνδιδακτικοῦ τὰς τάξεις ἡ γραπτὴ διδασκαλία τῆς γραμματικῆς, ἢ τῶν τύπων δηλονότι (Θεσμολ. σ. 66 α).

*

Ἐγκύκλιος, ἀριθ. πρωτ. 11557. Περὶ καταργήσεως τοῦ δυϊκοῦ ἀριθμοῦ τῶν ὀνομάτων καὶ τῶν ρημάτων καὶ τῶν ἀσυναιρέτων τύπων. Βασίλειον τῆς Ἑλλάδος. Τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως. Πρὸς τοὺς δημοδιδασκάλους καὶ τὰς δημοδιδασκαλίσσας.

Σκοπὸν ἔχοντες νὰ λάβωμεν ὑπὸ σπουδαίαν σκέψιν καὶ τὸ περὶ τῶν διδακτικῶν βιβλίων ὅσα ἀπαιτοῦνται πρὸς διδασκαλίαν τῆς εἰς τὰ δημοτικὰ σχολεῖα φοιτώσης νεολαίας, τὸ στοιχειωδέστερον τῶν ὁποίων εἶναι ἡ γραμματικὴ τῆς γλώσσης, προλαμβάνομεν νὰ παραγγείλωμεν ὑμῖν, ὥστε ἐκ τῶν ἐν χρήσει ἤδη γραμματικῶν, ἀδιάφορον ἄχρι τινὸς ὁποίων τούτων νὰ περικλείσητε πρὸς τὸ παρὸν διὰ γραμμῶν, ἐὰν δὲν ἐγκρίνητε μᾶλλον νὰ διαγράψητε ὁλότελα, Α' ὅλα τὰ δυϊκὰ τῶν τε ὀνομάτων καὶ ρημάτων. Β' ὅλους τοὺς ἀσυναιρέτους ἀμφοτέρων τύπους, περιοριοριζόμενοι εἰς μόνους τοὺς συνῃρημένους, καὶ Γ" ὅλους τοὺς Ἀττικοὺς τῶν ὀνομάτων σχηματισμοὺς καὶ μάλιστα τοὺς τῆς Β' τῶν ἰσοσυλλάβων κλίσεως προσδοποιοῦντες τοιουτοτρόπως τὴν ἐφαρμογὴν τῆς διὰ τὰ ἀλληλοδιδακτικὰ σχολεῖα κριθησομένης καταλληλοτέρας μεταξὺ τῶν ὑπαρχουσῶν ἢ καὶ συνταχθησομένων γραμματικῶν καὶ ἀπαλλάττοντες τοὺς παῖδας ἐκείνους μάλιστα, ὅσοι δὲν ἔχουσι σκοπὸν νὰ διατρέξωσι ταχτικῶς τὴν σειρὰν τῶν ἐγκυκλίων μαθημάτων τῆς ἀκαίρου ματαιοπονίας πρὸς ἐκμάθησιν τύπων καὶ κανόνων, ὧν οὐδέποτε ἴσως θέλουσι κάμει χρῆσιν. Ἀθήνησι τῇ 27 Νοεμβρίου 1854. Ὁ Ὑπουργὸς Γ. Ψύλλας.

*

Ἐγκύκλιος, ἀριθ. πρωτ. 10679. Περὶ τοῦ μὴ σολοικίζειν. Βασίλειον τῆς Ἑλλάδος. Τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως. Πρὸς τοὺς δημοδιδασκάλους.

Ἐπειδὴ δέ τινες ἐξ ὑμῶν ἐξ ἀπροσεξίας πάντως, διότι δυσωπούμεθα ν' ἀποδώσωμεν τὸ πρᾶγμα ἁπλῶς εἰς ἀμάθειαν, γράφοντες καὶ πρὸς αὐτὸ τὸ Ὑπουργεῖον σολοικίζουσιν ἀσυστόλως, ἀναρτῶντες ἀσυνδέτως ἀπολύτους ὀνομαστικὰς ἐπὶ ἑτεροπροσωπίας, παρ. χάρ.: «Ὁ ὑποσημειούμενος, ἐγκατασταθεὶς ἐνταῦθα νομίμως, καὶ οὖσα ἔλλειψις ἐφημερίου, ἐχειροτονήθην ἱερεύς», ἢ: «Ὅπως τὰ τέκνα τῶν ὁμογενῶν, διδασκόμενα τὴν πάτριον γλῶσσαν καὶ θρησκείαν, διεγείρηται εἰς τὰς τρυφερὰς αὐτῶν καρδίας τὸ θρησκευτικὸν καὶ ἐθνικὸν αἴσθημα», καὶ τὰ παρόμοια, γνωστοποιοῦμεν ὑμῖν, χάριν τῆς ὑπολήψεως τοῦ κλάδου, εἰς ὃν ὑπάγεσθε, ὅτι πᾶς ὅστις ἂν ὀλισθήσῃ τοῦ λοιποῦ εἰς τὸ ἀλλότριον τῆς ἑλληνικῆς φωνῆς τοῦτο παράπτωμα, θέλει παραμπέπεσθαι, ἔστω καὶ πρωτοβάθμιος, εἰς τὴν διαρκῆ ἐξεταστικὴν τῶν δημοδιδασκάλων ἐπιτροπὴν πρὸς νέαν ἐξέτασιν δυνάμει τῆς § 5 τοῦ ἄρθρου 2 περὶ δημοτικῶν σχολείων Νόμου. Ἀθήναις τὴν 24 Ὀκτωβρίου 1872. Ὁ Ὑπουργὸς Δ. Δρόσος.

ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ

Τὰ μαθήματα τῶν ἀνωτέρων ἐποπτῶν στοὺς δημοδιδασκάλους Ἀθηνῶν καὶ Πειραιῶς.

Εἶναι γνωστὸ πὼς ὁ δασκαλικὸς κόσμος ἀπὸ χρόνια τώρα δὲν ἔμενε καθόλου εὐχαριστημένος μὲ τὴν ἑλληνικὴ παιδεία καὶ τ' ἀποτελέσματά της. Ἔβλεπε τὴν ἀποτυχία, πεθοῦσε ριζικὴ ἀλλαγή, μὰ νόμιζε πὼς μποροῦσε νὰ τὴν πετύχῃ μὲ μέσα συμπτωματικὰ καὶ ἐπουσιώδη. Τὴ βαθύτερη αἰτία τοῦ κακοῦ, τὸ ὅτι δηλ. εἴχαμε παραστρατήσει ἰδεολογικὰ καὶ ἀγνοήσαμε ἢ περιφρονήσαμε τὴν πραγματικότητα, δὲν τὴν ἔβλεπε καθόλου· ἀκόμη καὶ ὅταν τοῦ παρουσίαζαν χεροπιαστὴ τὴν αἰτία αὐτὴ δὲν ἤθελε ὁ δασκαλικὸς κόσμος νὰ τὴν προσέξῃ. Ὁ ἀγῶνας τῶν δημοτικιστῶν, ἀπ' ὅπου πήγασε ἡ σημερινὴ προσπάθεια γιὰ ἀλλαγὴ ἀληθινὰ ριζική, ἦ τοῦ ἦταν ξένος ἢ ἀντιπαθητικός. Ἔτσι, ἂν ἡ ἐκπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση, ποὺ κατώρθωσε νὰ τὴν ἐπιβάλῃ ἐπανάσταση δημοκρατικὴ μὲ ἀρχηγὸ κατ' ἐξοχὴν φωτισμένο, ἀνταποκρίνεται σὲ καθολικὴ ἀνάγκη τῶν δασκάλων, τὸ πνεῦμα, ἡ οὐσία της εἶναι σχεδὸν ἄγνωστα καὶ σὲ πολλοὺς μάλιστα ἀντιπαθητικά.

Ἡ ἀντιπάθεια αὐτὴ προέρχεται ἀπὸ τὴ σύγχυση ποὺ βασιλεύει στὸ γλωσσικὸ ζήτημα, ἀπὸ προλήψεις καὶ ἄγνοια τῶν πραγμάτων. Γιὰ νὰ πετύχῃ λοιπὸν ἡ μεταρρύθμιση δὲν ἔφτανε μόνο νὰ γραφοῦν ζωντανὰ ἀναγνωστικὰ στὴ δημοτικὴ καὶ νὰ γραφοῦν κατάλληλες διδακτικὲς ὁδηγίες· ἔπρεπε νὰ χτυπηθοῦν οἱ προλήψεις, νὰ ξεκαθαριστῇ ἡ σύγχυση καὶ νὰ παρουσιαστοῦν τὰ πράγματα καθαρὰ καὶ πειστικὰ ὅπως εἶναι. Καὶ αὐτὸ πάλι δὲν μποροῦσε νὰ γίνῃ μὲ βιβλία καὶ φυλλάδια ποὺ ἡ ὠφέλειά τους εἶναι συχνὰ ἀμφίβολη, ἀφοῦ γιὰ πολλοὺς λόγους ἐμποδίζεται τὸ ἀντικειμενικὸ καὶ γόνιμο διάβασμα, μὰ μόνο μὲ τὴ ζωντανὴ καὶ συστηματικὴ διδασκαλία, καὶ κυρίως μὲ τὴν ἐλεύθερη καὶ συστηματικὴ συζήτηση.

Σύμφωνα μὲ τὶς σκέψεις αὐτές, ἐκτὸς ἀπὸ τ' ἄλλα μέτρα ποὺ ἔλαβε τὸ ἐκπαιδευτικὸ κέντρο σχετικὰ μὲ τὴ ριζικὴ ἀλλαγὴ τῆς παιδείας, ἔδωσε ἰδιαίτερη προσοχὴ στὴν ἀνάγκη νὰ γίνουν σιγὰ σιγὰ μαθήματα καὶ φροντιστηριακὲς ἀσκήσεις σὲ ὅλο τὸ διδακτικὸ προσωπικὸ τῶν δημοτικῶν σχολείων. Πρῶτα ὅμως ἀπ' ὅλους ἔπρεπε νὰ φωτιστοῦν καὶ νὰ ὁδηγηθοῦν οἱ ἐπιθεωρητὲς τῶν δημοτικῶν σχολείων.

Τὸ σκοπὸ τῶν μαθημάτων καὶ τῶν φροντιστηρίων τὸν βλέπει σὲ γενικὲς γραμμὲς ὁ ἀναγνώστης στὸ ἐναρκτήριο μάθημα ποὺ δημοσιεύεται στὴν ἀρχὴ τοῦ τόμου αὐτοῦ (σελ. 1 - 20). Ἀναλυτικώτερα φαίνεται στὸ ἀκόλουθο πρόγραμμα, σύμφωνα μὲ σχετικὸ σημείωμα ποὺ εἶχαν ὑποβάλει οἱ ἀνώτεροι ἐπόπτες στὸ ἐκπαιδευτικὸ συμβούλιο:

Α', γλῶσσα. Ἡ γένεσις τῆς νέας ἑλληνικῆς καὶ ἡ γραμματική της. — Αἱ γλωσσικαὶ ἀνάγκαι τοῦ σχολείου καὶ ἡ νέα σχολικὴ γλῶσσα (λεξιλόγιον ἀναγνωστικῶν, ὀρθογραφία, ὀρθογραφικοὶ κανόνες, φωνητικὴ καὶ πρώτη γλωσσικὴ διδασκαλία) — Ἑνότης τῆς δημοτικῆς, διάλεκτοι καὶ ἰδιώματα, κοινὴ γλῶσσα καὶ καθαρεύουσα. Σχέσεις μεταξύ των καὶ θέσις των εἰς τὸ σχολεῖον. — Ἡ δημοτικὴ ἀπὸ σχολικῆς ἀπόψεως.

Β', φιλολογία. Ἱστορικαὶ βάσεις τῆς νεοελληνικῆς φιλολογίας καὶ ἰδίως τῆς λογοτεχνίας. — Δημοτικοὶ θησαυροί. — Κρητικὴ καὶ Ἰόνιος σχολή, σχολὴ Κ/πόλεως, παλαιότερα καὶ νεώτερα σχολὴ Ἀθηνῶν, μὲ τοὺς σπουδαιοτέρους των ἀντιπροσώπους καὶ τὰ πλέον σημαντικά των ἔργα.—Τὰ νέα ρεύματα εἰς τὴν νεοελληνικὴν λογοτεχνίαν. Ἀνάλυσις καὶ ἐκτίμησις λογοτεχνικῶν ἔργων ἀπὸ αἰσθητικῆς, κοινωνικῆς καὶ ἰδίως παιδαγωγικῆς ἀπόψεως.

Γ', παιδαγωγική. Ι: Σύστασις τῆς σημερινῆς κοινωνίας.— Σχέσεις κοινωνίας, κράτους καὶ σχολείων ἱστορικῶς καὶ συγχρονιστικῶς ἐξεταζομένη. — Διάρθρωσις τῶν σχολείων πηγάζουσα ἀπὸ τὴν σχέσιν κοινωνίας καὶ σχολείου.—Προγράμματα σχολείων. ΙΙ: Ἡ ἐξέλιξις τῆς σημερινῆς ἐπιστήμης.— Αἱ σημεριναὶ ἀντιλήψεις καὶ μέθοδοι.—Τὰ κυριώτερα πορίσματα τῶν νεωτέρων ἐρευνῶν. — Διδακτικαὶ ἀντιλήψεις καὶ μέθοδοι πηγάζουσαι ἀπὸ τὰ πορίσματα τῶν νεωτέρων ἐρευνῶν.

Οἱ τρεῖς αὐτοὶ κύκλοι τῶν μαθημάτων θεωρήθηκαν οἱ πιὸ ἀπαραίτητοι γιὰ τὴ μεταρρύθμιση· ἐπειδὴ ὅμως οἱ ἀλλείψεις καὶ ἀνάγκες τοῦ διδακτικοῦ προσωπικοῦ εἶναι πολλαπλὲς καὶ ποικίλες, ἀποφασίστηκε ὅταν ὑπάρχῃ καιρὸς νὰ συμπληρώνεται τὸ παραπάνω πρόγραμμα καὶ μὲ ἄλλα μαθήματα, π. χ. φυσιογνωστικά, χειροτεχνικά, γυμναστικὲς ἀσκήσεις κ. ἄ.

Τὰ μαθήματα ἄρχισαν τὴν ἄνοιξη τοῦ 1918 καὶ ἔγιναν πρῶτα στοὺς δημοδιδασκάλους Ἀθηνῶν· δυὸ ἀπογέματα τὴν ἑβδομάδα, χωρὶς νὰ ταραχτῇ ἡ κανονικὴ λειτουργία τῶν σχολείων. Κράτησαν τρεῖς μῆνες καὶ διδάχτηκαν ἀπὸ τοὺς κ.κ. Γληνό, Δελμοῦζο καὶ Τριανταφυλλίδη τὰ κυριώτερα μέρη ἀπὸ τοὺς τρεῖς κύκλους τῶν μαθημάτων ποὺ δώσαμε παραπάνω τὸ πρόγραμμά τους. Ἔμεινε ὅμως ἀκόμη ἀρκετὸ ὑλικό, ἰδίως ἀπὸ τὸ γλωσσικὸ κύκλο, ποὺ θὰ διδαχτῇ στὴν πρώτη κατάλληλη περίσταση.

Ἀπὸ τὰ θέματα ποὺ εἶχαν ἀναλάβει γιὰ τὰ γενικὰ φροντιστήρια διάφοροι δημοδιδάσκαλοι συζητήθηκαν τ' ἀκόλουθα: 1. Κεντρικαὶ ἰδέαι τοῦ Φωτιάδη εἰς τὸ βιβλίον του «Τὸ γλωσσικὸν ζήτημα κι' ἡ ἐκπαιδευτική μας ἀναγέννησις», ὡς πρὸς τὴν σχέσιν τῆς γλώσσης μὲ τὴν παιδείαν. 2. Δημοτικὰ τραγούδια καὶ ἡ σχολική των χρησιμοποίησις. 3. Ὁ ἐθνικὸς ὕμνος. 4. Γκύζη, Τὸ κρυφὸ σκολειό.

Τὸ φροντιστήριο γιὰ τὸ προφητικὸ βιβλίο τοῦ Φωτιάδη κράτησε τέσσερα ἀπογέματα, καὶ σ' αὐτὸ μὲ τὴ ζωηρότατη συμμετοχὴ πολλῶν δασκάλων ἐξετάστηκε τὸ γλωσσικὸ ζήτημα ἀπὸ τὶς διάφορες ἀπόψεις του καὶ μάλιστα τὴν ἐκπαιδευτική. Τ' ἄλλα τρία φροντιστήρια ἔγιναν σ' ἕξι ἀπογέματα. Στὸ τελευταῖο ἐκτὸς ἀπὸ τὸ Κρυφὸ σκολειὸ ἐξεστάστηκε ἡ Παραμυθοῦ, ὁ Μικρὸς σοφὸς τοῦ Γκύζη καὶ ὁ Κανάρης τοῦ Λύτρα.

Ἡ ἴδια σειρὰ τῶν μαθημάτων ἐκτὸς ἀπὸ τὰ παιδαγωγικὰ ἔγινε συγχρόνως καὶ στοὺς τροφίμους τῶν διδασκαλείων Ἀθηνῶν. Τὴν ἄνοιξη τοῦ 1919 οἱ ἴδιοι τρεῖς κεντρικοὶ κύκλοι τῶν μαθημάτων ἔγιναν στὸ διδακτικὸ προσωπικὸ τῶν δημοτικῶν σχολείων καὶ στὶς μαθήτριες τοῦ διδασκαλείου στὸν Πειραιᾶ. Ἐκεῖ σὲ 8 φροντιστήρια συζητήθηκαν τ' ἀκόλουθα θέματα:

1. Αἱ δημοτικαὶ παραδόσεις καὶ ἡ σχολική των χρησιμοποίησις. 2. Αἱ γραπταὶ συνθέσεις τῶν μαθητῶν τοῦ δημοτικοῦ σχολείου. 3. Ὁ ἐθνικὸς ὕμνος εἰς τὸ δημοτικὸν σχολεῖον. 4 Αἱ κεντρικαὶ ἰδέαι τοῦ βιβλίου «Γλῶσσα

καὶ ζωὴ» τοῦ Ἑλ. Γιανίδη, ἰδίᾳ ὡς πρὸς τὴν σχέσιν γλώσσης καὶ σχολείου. δ. Ἡ ὀρθογραφία τῶν νέων ἀναγνωστικῶν τῶν τριῶν πρώτων τάξεων τοῦ δημοτικοῦ σχολείου. ε Τὸ λεξιλόγιον τῶν νέων ἀναγνωστικῶν τῶν τριῶν πρώτων τάξεων τοῦ δημοτικοῦ σχολείου.

Τὸν Ἀπρίλιο - Μάιο τοῦ 1919 ἔγινε στὴν πρωτεύουσα τὸ πρῶτο ἐκπαιδευτικὸ συνέδριο τῶν ἐπιθεωρητῶν τῶν δημοτικῶν σχολείων. Μὲ τὴν εὐκαιρία αὐτὴ κοντὰ στοὺς τρεῖς κύκλους τῶν μαθημάτων ποὺ εἴδαμε παραπάνω, ἔγιναν ἀνάλογα μαθήματα καὶ διαλέξεις ἀπὸ τοὺς κ. κ. Δ. Λάμψα, Δ. Γεωργακάκη, Ἰ. Βαχαβιόλο, Ἰ. Χρυσάφη καὶ Σ. Ἰασεμίδη. Γιὰ τὸ συνέδριο αὐτὸ θὰ γράψωμε εἰδικὰ στὸν ἑπόμενο ἀριθμὸ τοῦ Δελτίου, ὅπου θὰ δώσωμε τὸν ἀπολογισμὸ τῆς ἐργασίας ποὺ ἔγινε μέσα σὲ δυὸ χρόνια.

Σύντομα πρακτικὰ τῆς ἐργασίας ποὺ ἔγινε στὸν Πειραιᾶ, καθὼς καὶ στὸ συνέδριο τῶν ἐπιθεωρητῶν, δημοσιεύονται στὸν «Ἐκπαιδευτικὸ ἐρευνητὴ» τοῦ κ. Κυριακάτου, ἀριθ. 35 κ. ἀ.

Ψήφισμα τῶν δημοδιδασκάλων Πειραιῶς γιὰ τὴν ἐκπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση.

Γιὰ νὰ προκόψῃ ἡ γλωσσοεκπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση εἶναι ἀπαραίτητο νὰ στηριχτῇ πρῶτα πρῶτα στὴ συνείδηση τοῦ δημοδιδασκαλικοῦ κόσμου. Γι' αὐτὸ χαιρετοῦμε μὲ ἰδιαίτερη χαρὰ ἕνα εὐοίωνο σάλπισμα ποὺ μᾶς ἦρθε ἀπὸ τὸν Πειραιᾶ, σχετικὰ μὲ τὴν ἐκπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση καθὼς καὶ τὴν ἁπλοποίηση τῆς ὀρθογραφίας:

Ψήφισμα τῶν ἐν Πειραιεῖ δημοδιδασκάλων διὰ τὴν ἐκπαιδευτικὴν μεταρρύθμισιν.

Οἱ δημοδιδάσκαλοι Πειραιῶς, κατόπιν τῆς ἐπὶ δεκαετίαν ἐπιτυχοῦς ἐφαρμογῆς τῆς ἐκπαιδευτικῆς μεταρρυθμίσεως εἰς τὴν στοιχειώδη ἐκπαίδευσιν καὶ τῆς δι' αὐτῆς ἀποδόσεως τῶν ἀποτελεσμάτων, τὰ ὁποῖα ἀπὸ μακροῦ ματαίως ἀπῄτει ἀπὸ τὸ σχολεῖον τὸ κοινωνικόν μας συγκρότημα, αἰσθανόμεθα ἐπιτακτικὴν τὴν ἀνάγκην νὰ λάβωμεν τὴν τιμὴν καὶ ὑποβάλωμεν εἰς τὸ Σεβ. Ὑπουργεῖον τὴν ἔκφρασιν τῆς βαθείας εὐγνωμοσύνης μας διὰ τὴν στοργικήν του αὐτὴν ἐνέργειαν.

Ἐπὶ δεκαετηρίδας ὁλοκλήρους ἡ κοινὴ γνώμη, ὡς καὶ ἐκείνη τῶν φωτισμένων εἰδικῶν, διεκήρυξε τὴν ἀπόλυτον ἀποτυχίαν τοῦ Δημοτικοῦ σχολείου εἰς τὰς διαμορφωτικάς του προσπαθείας καὶ μέγα μέρος τῆς εὐθύνης αὐτῆς ἐβάρυνεν ὡς μολύβδινος ὄγκος τοὺς ὤμους μας, μολονότι εἴμεθα ἁπλᾶ ὄργανα χειρισμοῦ ἑνὸς συστήματος, ποὺ εἶχε χαράξει αὐτὴ ἡ Πολιτεία. Θὰ ἠδύνατο κανεὶς νὰ ἀποκαλέσῃ αὐτὸ τοῦτο *μαρτυρικὴν τὴν θέσιν μας, ὅσον ἐβλέπομεν τοὺς φιλοτίμους ἡμῶν* κόπους νὰ ἀποβιδουν τὰ πλέον ἀρνητικὰ ἀποτελέσματα ἐπὶ τῶν παιδικῶν τάξεων, τῶν ὁποίων μᾶς εἶχον ἐμπιστευθῇ τὴν διάπλασιν. Σήμερον ὅμως, ὅπου μὲ χαρὰν βλέπομεν τὴν ἱκανοποίησιν ἀπὸ τὴν ἐργασίαν ποὺ στεφανώνεται ἀπὸ τὰ πλέον θετικὰ ἀποτελέσματα, λαμβάνομεν τὸ θάρρος νὰ παρακαλέσωμεν, ὅπως τὸ Σεβ. Ὑπουργεῖον εὐαρεστηθῇ καὶ μὴ θεωρήσῃ τὴν μέχρι σήμερον μεταρρύθμισιν ὡς τὸν τελικὸν σταθμὸν τοῦ ἔργου του, ἀλλ' ἐξακολουθήσῃ σταθερῶς ἐν τῇ ἐκτιμήσει τοῦ καταλλήλου χρόνου τὰ μεταρρυθμιστικά του βήματα.

Ἐπὶ τούτοις, μὲ τὴν ἐνθάρρυνσιν ἀπὸ τὴν τελευταίαν ἐπιτυχῆ φροντιστηριακὴν δημοδιδασκαλικὴν κίνησιν εἰς Πειραιᾶ, εἰς τὴν ὁποίαν ἐπρυτάνευσεν ἡ ἐπιστημονικὴ πρωτοβουλία ἀνωτέρων ἐκπαιδευτικῶν λειτουργῶν, καθὼς καὶ ἐκ τῆς ἀπὸ

τὴν εἰσαγωγὴν τῶν νέων ἀναγνωστικῶν εἰς τὰ δημοτικὰ σχολεῖα πείρας μας, λαμβάνομεν τὴν τιμὴν νὰ ὑποβάλωμεν ὑπὸ τὴν κρίσιν τοῦ Σεβ. Ὑπουργείου καὶ τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Συμβουλίου τὰς κάτωθι ἀντιλήψεις καὶ παρατηρήσεις μας ἐπὶ τοῦ προκειμένου.

Ὡς πρὸς μὲν τὴν ὀρθογραφίαν, τηρουμένης ἐν τῷ παρόντι τῆς ἱστορικῆς γραφῆς εἰς τὰς ῥίζας τῶν λέξεων, θὰ διευκόλυνε σπουδαίως τὸ ἔργον τοῦ δημοτικοῦ σχολείου ἡ ἁπλοποίησις τῶν καταλήξεων· καὶ δή·

1. Νὰ γράφωνται ὁμοιομόρφως α') αἱ καταλήξεις τῶν παραθετικῶν -υτερος, -οτερος καὶ -οτατος, β') αἱ καταλήξεις τῆς ὁριστικῆς καὶ ὑποτακτικῆς, γ') αἱ καταλήξεις -οσύνη, -οντας, -ισα, -ια, -έβω, δ') οἱ ῥηματικοὶ τύποι· ἔχω γράψει, ἔχω γραφῆ.

2. Νὰ μὴ σημειώνεται ἡ χρονικὴ αὔξησις εἰς τὰ ἀπὸ ο ἀρχόμενα ῥήματα.

3. Νὰ καταργηθοῦν τὰ διπλᾶ σύμφωνα εἰς τὰς καταλήξεις τῶν ῥημάτων (π. χ. ἡ κατάληξις -μενος νὰ γράφεται πάντοτε μὲ ἓν μ).

Ἀλλὰ τὸ σημεῖον, τὸ ὁποῖον ἐπὶ ἔτη καὶ ἀνωφελῶς κατατυραννεῖ τὸ δημοτικὸν σχολεῖον μὲ τὴν πολυμορφίαν του, μὲ τὴν ἀπειρίαν τῶν κανόνων καὶ τῶν ἐξαιρέσεών του, τὸ σημεῖον ἐπὶ τοῦ ὁποίου κεφαλαιώδης καινοτομία εἶναι ἐνδεδειγμένη, εἶναι τὸ κεφάλαιον τοῦ τονισμοῦ καὶ τοῦ πνευματισμοῦ.

Καὶ ἂν ἤθελε θεωρηθῇ τολμηρὰ ἡ ὁλοσχερὴς κατάργησις τῶν πνευμάτων, ὁ περιορισμὸς ὅμως αὐτῶν εἰς ἓν καὶ ἡ διατήρησις μόνον τῆς ὀξείας ἢ οἱουδήποτε σημείου δηλωτικοῦ τῆς τονιζομένης συλλαβῆς κρίνεται ἀπαραίτητος. Ὡς χαρακτηριστικὸν τῆς ἀνάγκης ταύτης ἀναφέρομεν ὅτι, ἐκ τῶν 38 ὀρθογραφικῶν κανόνων τῶν νέων ἀναγνωστικῶν, οἵτινες ἐδόθησαν ἐν προχείρῳ ἀντιγράφῳ εἰς τὰ σχολεῖα Πειραιῶς, τυπώνονται δὲ ἤδη διὰ νὰ σταλοῦν εἰς ὅλα νὰ σχολεῖα, οἱ 18 ἀναφέρονται εἰς τὴν χρῆσιν τῶν τόνων.

Οἱ δημοδιδάσκαλοι Πειραιῶς ἐπικαλούμεθα ἐπὶ τῶν ἐκτεθεισῶν προτάσεων τὴν πεφωτισμένην γνώμην καὶ τῶν ἁπανταχοῦ τοῦ κράτους διδασκαλικῶν Συλλόγων, διὰ τὴν ταχυτέραν δὲ καὶ ἀσφαλεστέραν ἐπικοινωνίαν μετ' αὐτῶν τὸ μὲν Σεβ. Ὑπουργεῖον παρακαλοῦμεν εὐλαβῶς, ὅπως εὐαρεστηθῇ νὰ δημοσιεύσῃ τὸ παρὸν εἰς τὸ δελτίον του, τοὺς δὲ διδασκαλικοὺς Συλλόγους παρακαλοῦμεν, ὅπως, διὰ πᾶσαν ἐνδεχομένως ἀναγκαίαν συνεννόησιν ἀπευθύνωνται πρὸς τὸν κ. ἐπιθεωρητὴν τῶν σχολείων Πειραιῶς.

Ἀντίγραφα τοῦ παρόντος θέλουσιν ὑποβληθῇ διὰ τοῦ κ. ἐπιθεωρητοῦ τῶν σχολείων πρός τε τὸ σεβ. Ὑπουργεῖον καὶ τὸ σεβ. ἐκπαιδευτικὸν Συμβούλιον. Ἐν Πειραιεῖ τῇ 15 Ἀπριλίου 1915.

Ἐξ ὀνόματος τῶν δημοδιδασκάλων Πειραιῶς: Ζαχαρούλα Ναυπλιώτου, Ἑλένη Στεργιοπούλου, Παναγιώτης Σταματάκος, Παναγ. Ἀλεξόπουλος. Ἀκριβὲς ἀντίγραφον. Ἐν Πειραιεῖ αὐθημερόν. Ὁ ἐπιθεωρητὴς τῶν δημοτ. σχολείων Πειραιῶς (Τ. Σ.) Δ. Κοντογιάννης.

Τὸ πρῶτο συνέδριο τῶν ἐπιθεωρητῶν γιὰ τὴν ἁπλοποίηση τοῦ τονισμοῦ. Ἕνα ἱστορικὸ ἔγγραφο.

Περὶ καταργήσεως τῶν τόνων καὶ πνευμάτων. Εὐχή.

Τὸ Συνέδριον τῶν Ἐπιθεωρητῶν τῆς Δημοτικῆς Ἐκπαιδεύσεως τοῦ Κράτους στηριζόμενον εἰς τὰ πορίσματα τῆς πείρας καὶ τῆς ἐμπεριστατωμένης ἐρεύνης καὶ

συζητήσεως, ἐπιθυμοῦν ἐξ ἄλλου, ὅπως ἀπαλλάξῃ τὴν σπουδάζουσαν νεολαίαν ἀπὸ μίαν ἄσκοπον κατανάλωσιν πολυτίμου χρόνου καὶ ἀπὸ μίαν ἀνυπόφορον πληγήν, ὁποία τυγχάνει ἡ δυσκολία περὶ τοὺς τόνους καὶ τὰ πνεύματα, καταλήγει εἰς τὸ *συμπέρασμα, ὅπως, ἐν τῇ πεποιθήσει, ὅτι προσφέρει μεγίστην ἐκδούλευσιν* καὶ εὐκολίαν εἰς τὴν Λαϊκὴν Ἐκπαίδευσιν, προτείνῃ τὴν ὁλοσχερῆ κατάργησιν τῶν πνευμάτων καὶ τῶν τόνων. Ἵνα μὴ δὲ οἱ μέλλοντες νὰ φοιτήσωσιν εἰς τὰ σχολεῖα τῆς Μέσης Ἐκπαιδεύσεως μαθηταὶ εὑρεθῶσι πρὸ δυσκολιῶν, ἐκρίθη σκόπιμον, ὅπως γαίνῃ χρῆσις ἑνὸς τονικοῦ σημείου καὶ ὡς τοιοῦτο ἐκρίθη ἡ στιγμή. Ἐν δὲ τῇ Μέσῃ Ἐκπαιδεύσει βραδύτερον δύναται νὰ διασαφηθῇ ἡ σημασία τοῦ τονικοῦ τούτου σημείου, ν' ἀναλυθῇ τοῦτο καὶ ν' ἀντικατασταθῇ διὰ τῶν ἐν χρήσει τόνων. Ὡς πρὸς τὰς μονοσυλλάβους λέξεις τὸ Συνέδριον ἔχει τὴν γνώμην, ὅτι εἰς αὐτὰς δὲν χρειάζεται τόνος. Τούτων ἕνεκα ὑποβάλλει μετὰ τῆς προσηκούσης εὐλαβείας τὴν κάτωθι εὐχὴν πρὸς τὸ Σεβαστὸν Ὑπουργεῖον: «*Ἐν τοῖς Δημοτικοῖς σχολείοις νὰ καταργηθῶσι τὰ πνεύματα, τὰ δὲ ἐν χρήσει τονικὰ σημεῖα ν' ἀντικατασταθῶσι διὰ μιᾶς στιγμῆς.* Εἰς δὲ τὰς μονοσυλλάβους λέξεις νὰ καταργηθῶσιν οἱ τόνοι».

Ἐν Ἀθήναις τῇ 24 Μαΐου 1919. Οἱ Ἐπιθεωρηταὶ τῶν Δημ. σχολείων τοῦ Κράτους: Νικ. Πιμπλῆς, Νικ. Γύπαρης, Γεώργ. Λιανουδάκης, Γεώργ. Δαφέρμος, Νικ. Παπακώστας, Βασ. Βογιᾶς, Γεώργ. Ξυδιᾶς, Παν. Τσακίρης, Βασίλ. Γ. Παπαγεωργίου, Δημ. Ἀνδρεάδης, Βασίλ. Σταματέλλος, Ἰωάν. Σταυρακάκης, Δημ. Ἀβραάμ, Βασ. Πατίτσας, Δημ. Μαυροκέφαλος, Δημ. Ζαφειρακόπουλος, Γρηγ. Καράτζαλος, Κωνστ. Ἀναγνωστόπουλος, Γεώργ. Προφαντόπουλος, Σωτ. Κυριακίδης, Μιλ. Σταθάρας, Κωνστ. Μπακανάκης, Παν. Μπατσούτας, Ἀθαν. Μπρούστας, Ἀνδρ. Ἀνδρίτσος, Ἰωάν. Καπερνᾶρος, Θεόδ. Σταματόπουλος, Ἠλίας Βλάχος, Ἰωάν. Ἀναστασόπουλος, Γεώργιος Σταματᾶτος, Ἀριστ. Γκιόλμας, Δημ. Κοντογιάννης, Πέτρ. Πύρζας, Παν. Κωνσταντινόπουλος, Νικόλ. Ζερβός, Γεώργ. Μπούρας, Κων. Γ. Κωνσταντινίδης, Κωνστ. Χριστοδουλόπουλος, Δημ. Ζωγάνας, Ἰωάν. Τσιότρας, Ζαχαρ. Καπερνᾶρος, Θεόδ. Κυβέλλος, Νικόλ. Δέπος, Βασ. Ἰατρίδης, Ἰωάν. Ἀσβεστᾶς, Χρ. Μπούκουρας, Δημ. Δέπος, Εὐάγ. Παπαβασιλείου, Μιχ. Καρυωτάκης, Μιχ. Σηφάκης, Παναγ. Μπακανάκης, Παναγ. Λιβαδᾶς, Θεόδ. Παπαβασιλείου, Κων. Σμαμαράκης, Γεώργ. Π. Κοκκίνης.

Σχολὴ Σπετσῶν.

Ἡ ἀντίληψη ὅτι στὸν τόπο μας ἡ διευθύνουσα τάξη εἶναι ἀμόρφωτη καὶ οὔτε ἔχει σχολεῖα καταλληλα γιὰ νὰ παιδαγωγηθῇ ὅπως πρέπει, καὶ ἀκόμη ἡ ἐκτίμηση τῆς σημασίας ποὺ ἔχει ἀληθινὰ μορφωμένη διευθύνουσα τάξη, παρακίνησαν τὸν Κοργιαλένιο ν' ἀφήσῃ γενναῖο κληροδότημα γιὰ νὰ γίνῃ καὶ στὴν Ἑλλάδα, σὲ κάποια ἀθηναϊκὴ ἐξοχή, ἕνα σχολεῖο κατὰ τὰ πρότυπα τῶν ἀγγλικῶν τοῦ Eton κ.τ.ὅ. Ἡ ἴδια ἀντίληψη καὶ ἐκτίμηση παρακίνησαν τώρα τελευταῖα καὶ τὸν κ. Ἀνάργυρο νὰ δώσῃ ὡς ἕνα ἑκατομ. δραχμὲς γιὰ νὰ γίνῃ παρόμοιο σχολεῖο στὶς Σπέτσες. Οἱ ἐπιτροπὲς τῶν δύο κληροδοτημάτων, ποὺ ἔγιναν γιὰ τὸν ἴδιο ἀκριβῶς σκοπό, μὲ τὴν πρωτοβουλία τοῦ κ. Βενιζέλου καὶ τοῦ κ. Ἀθανασάκη συμφώνησαν νὰ ἑνωθοῦν τὰ δυὸ κληροδοτήματα καὶ ἀντὶ δύο νὰ γίνῃ μόνο μία σχολὴ στὶς Σπέτσες. Σκοπὸς τῆς σχολῆς αὐτῆς θὰ εἶναι νὰ ὁπλίσῃ τὴ διευθύνουσα τάξη μὲ αὐθύπαρκτους ἠθικοὺς χαρακτῆρες, ποὺ θὰ μποροῦν ἀντιδρώντας στὸ

περιβάλλον νὰ δράσουν δημιουργικὰ σὲ ὅλες τὶς ἐκδηλώσεις τῆς νεοελληνικῆς ζωῆς, τὶς δημόσιες καὶ τὶς ἰδιωτικές.

Γιὰ νὰ πετύχῃ καλύτερα τὸ σκοπό της ἡ νέα σχολὴ θὰ ἱδρυθῇ στὶς Σπέτσες *σὲ μέρος ἐξοχικό, μακριὰ ἀπὸ τὸ κέντρο*, θὰ ἔχῃ μόνο *περιωρισμένο ἀριθμὸ* μαθητὰς καὶ ὅλους ἐσωτερικούς. Θὰ ἔχῃ ὁλόκληρο δημοτικὸ σχολεῖο καὶ γυμνάσιο χωρισμένο σὲ δυὸ τμήματα, πραγματικὸ καὶ κλασικό. Ἡ λειτουργία της θ' ἀρχίσῃ ἀπὸ τὶς δύο τελευταῖες τάξεις τοῦ δημοτικοῦ, τὴν πέμπτη καὶ ἕκτη. Κάθε χρόνο θὰ σχηματίζεται καὶ νέα ἀνώτερη τάξη, καὶ ὅσο θὰ ἐπιβάλλεται ἡ σχολὴ καὶ θὰ μπορῇ νὰ ἔχῃ καὶ πιὸ μικροὺς μαθητάς, θὰ συσταίνωνται καὶ οἱ ἄλλες τάξεις τοῦ δημοτικοῦ. Ἔτσι σιγὰ σιγὰ καὶ μὲ τὸν καιρὸ θὰ *γίνῃ* ὁλόκληρο δωδεκατάξιο σχολεῖο γενικῆς μορφώσεως καὶ μὲ μαθητικὸ ὑλικὸ ὅσο μπορεῖ ὁμοιομερέστερο.

Ἡ νέα σχολὴ γιὰ ν' ἀνταποκριθῇ στὸ μεγάλο της σκοπὸ θὰ πρέπῃ νὰ καινοτομήσῃ σὲ ὅλα τὰ σημεῖα: στὸν τρόπο ποὺ θὰ ζοῦν οἱ τρόφιμοι της, στὰ παιγνίδια τους, στὸν τρόπο τῆς συναναστροφῆς δασκάλων καὶ παιδιῶν, στὴ σχολικὴ ζωή, στὸ πρόγραμμα, στὴ διδακτικὴ μέθοδο, παντοῦ. Θὰ πρέπῃ νὰ σπάσῃ τὴ σχολικὴ παράδοση ποὺ ἔχει ἀλυσοδέσει τὰ σχολεῖα μας καὶ νὰ δημιουργήσῃ παράδοση δική της· παράδοση ποὺ θὰ δδηγηθῇ καὶ θὰ πάρῃ ἀπὸ τὰ ξένα σχολεῖα καὶ τὴ σύγχρονη ἐπιστήμη ὅ τι τῆς χρειάζεται, μὰ θὰ στηριχτῇ στὴ μελέτη τοῦ δικοῦ μας χαρακτῆρα καὶ τοῦ δικοῦ μας πολιτισμοῦ.

Τέτοια δημιουργικὴ ἐργασία μόνο ἀπὸ ἱκανώτατα, ἐμπνευσμένο καὶ κατάλληλα μορφωμένο προσωπικὸ μποροῦσε νὰ γίνῃ. Ἡ ἐπιτροπὴ ὅ τι ἦταν στὸ χέρι της τὸ ἔκαμε: ἐξασφάλισε οἰκονομικὰ μέσα πλουσιώτατα γιὰ τὴν πιὸ ἄνετη λειτουργία τῆς σχολῆς. Διάλεξε ἀκόμη ὀχτὼ νέους δασκάλους, δυὸ δημοδιδασκάλους, τὸν κ. Βούδιμο καὶ τὸν κ. Μακρυγιάννη, δυὸ φιλολόγους, τὸν κ. Πανέτσο καὶ τὸν κ. Χριστόπουλο, ἕνα μαθηματικό, τὸν κ. Ζέρβα, καὶ ἕνα φυσικό, τὸν κ. Σουχλέρη καὶ τοὺς ἔστειλε ὑποτρόφους στὴν Ἀγγλία, στὴ χώρα δηλ. ὅπου λειτουργοῦν τὰ καλύτερα σήμερα παρόμοια σχολεῖα. Ἐκεῖ θ' ἀκολουθήσουν πανεπιστημιακὰ μαθήματα, καὶ ἔπειτα θὰ ζήσουν πολὺν καιρὸ σὲ μιὰ ἀπὸ τὶς πρότυπες ἀγγλικὲς σχολές.

Ἡ ἐπιτυχία τοῦ ἔργου θὰ ἐξαρτηθῇ ἀπὸ τὴν ἐργατικότητα καὶ τὸ ζῆλο τῶν νέων ποὺ φεύγουν τώρα καὶ θὰ σχηματίσουν τὸν πυρῆνα γιὰ τὸ προσωπικὸ τοῦ νέου σχολείου. Παίρνουν ἀπάνω τους μεγάλο ἀλλὰ τιμητικώτατο βάρος· πρόκειται *γιὰ ἔργο δύσκολο, κατ' ἐξοχὴν ὅμως δημιουργικό· τέτοιο ἔργο ἂν πετύχῃ, δὲ θὰ* δώσῃ μόνο στὸν τόπο μας ἠθικοὺς καὶ δυνατοὺς χαρακτῆρες, ἀλλὰ μὲ τὴν ἐργασία του καὶ τ' ἀποτελέσματά του θὰ συντελέσῃ πολὺ στὴ γενικὴ προσπάθεια ποὺ γίνεται σήμερα γιὰ ν' ἀποχτήσωμε παιδεία ἀληθινὴ καὶ ἑλληνική.

Ἕνας ὑπουργὸς γιὰ τὴ δημοτική μας γλῶσσα.

Στὶς 23 Ἀπριλίου 1919, στὴ μεγάλη αἴθουσα τῆς Ἀκαδημίας ἔγινε ἡ πανηγυρικὴ ἀπονομὴ τοῦ ἀριστείου τῶν γραμμάτων καὶ τῶν τεχνῶν στὸν κ. Μ. Καλομοίρη. Τὸν ὑπουργὸ τῆς Παιδείας κ. Αἰγκα, ἀναπλήρωνε ὁ ὑπουργὸς τῆς Συγκοινωνίας κ. Παπαναστασίου, ποὺ εἶπε κοντὰ στ' ἄλλα τ' ἀκόλουθα (Βαλκαν. ταχυδρ. 24 Ἀπρ.):

«Μοῦ προξενεῖ ἐξαιρετικὴν εὐχαρίστησιν ἡ ἐκπλήρωσις τοῦ καθήκοντος ν' ἀπονείμω ὡς ἀναπληρωτὴς τοῦ ἀπουσιάζοντος ἀξιοτίμου ἐπὶ τῆς Παιδείας συναδέλ-

φου μου ἐκ μέρους τῆς Πολιτείας τὸ Ἐθνικὸν Ἀριστεῖον τῶν Γραμμάτων καὶ τῶν Τεχνῶν εἰς τὸν Μανόλην Καλομοίρην διὰ τὴν μουσικήν αὐτοῦ ἐργασίαν, τὴν ὁποίαν, ὡς ἤδη καταλληλότερον ἠκούσατε, χαρακτηρίζει σημαντικὴ προσπάθεια δημιουργίας μουσικῆς ἐθνικῆς, ἤτοι μουσικῆς βασιζομένης εἰς τὸ μουσικὸν αἴσθημα καὶ τὴν ἀντίληψιν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Ὁ λαὸς ὅπως εἰς τὴν γλῶσσαν ἔτσι καὶ εἰς τὰς τέχνας εἶνε ὁ πρῶτος δημιουργός. Ἀλλ' ἐνῷ εἰς τὴν γλῶσσαν εἶνε ὁ ὑπέρτερος καὶ ὁριστικὸς νομοθέτης, εἰς τὰς τέχνας ἡ ἀνωτέρα δημιουργία εἶνε ἔργον προσωπικὸν τῶν ὀλίγων καλλιτεχνῶν, οἱ ὁποῖοι διότι εἶνε δημιουργοί ὅ,τι ἐκφράζουν ἀνταποκρίνεται εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ λαοῦ ποῦ ἀνήκουν καὶ δίδουν διὰ τῶν ἔργων των τὸν χαρακτῆρα εἰς τὴν Ἐθνικὴν Τέχνην. Δι' αὐτὸ διάπλασις ἐθνικῆς μουσικῆς δὲν σημαίνει ἀντιγραφὴν τῶν δημοτικῶν μελῳδιῶν ἀλλ' ἐκμετάλλευσιν αὐτῶν πρὸς κατανόησιν τῆς μουσικῆς ἀντιλήψεως τοῦ λαοῦ καὶ ἀνωτέραν μουσικὴν δημιουργίαν ἑρμηνεύουσαν μὲ τελειότερα μέσα καὶ βαθύτερα τὴν ψυχὴν τοῦ λαοῦ.

Ἡ ἐργασία αὐτὴ πρὸς δημιουργίαν ἑλληνικῆς μουσικῆς δὲν προσέκοπτεν, εἶνε ἀληθές, εἰς κλασικὴν παράδοσιν ὁμοίαν πρὸς τὴν γλωσσικήν, ἡ ὁποία συνετέλεσεν ὥστε ἡ δημοτικὴ γλῶσσα μόνον μετὰ μακροτάτους ἀγῶνας καὶ μόνον κατόπιν μιᾶς ἐπαναστάσεως νὰ τύχῃ ἐν μέρει ἐπισήμου ἀναγνωρίσεως καὶ νὰ καθιερωθῇ ὡς μορφωτικὸν μέσον τοῦ λαοῦ, ἀλλ' εἶχε νὰ παλαίσῃ πρὸς τὴν προκαλοῦσαν μίμησιν ἰσχυροτάτην ξενικὴν ἐπίδρασιν μοιραίαν ὡς ἐκ τῆς ἀσυγκρίτως ὑπερτέρας ξένης μουσικῆς παραγωγῆς. Καὶ πρὸς μόρφωσιν ἐθνικῆς μουσικῆς ἔπρεπε νὰ ὑπερνικηθῇ ἡ τοιαύτη ξενικὴ ἐπίδρασις διὰ πρωτοτύπου ἐμπνεύσεως καὶ δημιουργίας ἀπὸ Ἕλληνας μουσικούς».

Ἔπειτα μίλησε ὁ κ. Καλομοίρης γιὰ τὸ ἔργο τοῦ Σαμάρα, σὲ δημοτική. Τρεῖς τέσσερεις λέξεις πείραξαν ὅμως μερικοὺς καὶ ἰδιαιτέρως τὴν Ἑστία, ποὺ ἔγραψε ὅτι: «ἀπὸ τὴν γλῶσσαν τοῦ φίλου μουσουργοῦ, πᾶν ἄλλο ἢ ἀκαθημέρωτον, πᾶν ἄλλο ἢ ἑλληνικὴν ἀκόμη, ὁμολογοῦμεν ὅτι, παρὰ πᾶσαν φιλότιμον προσπάθειαν, οὔτε ἡμεῖς οὔτε τὸ ἀκροατήριον ἐνόησε τίποτε».

Οἱ ξενόφωνοι καὶ ἡ σχολικὴ γλῶσσα.

Τί γράφει ὁ Γενικὸς Διοικητὴς τῆς Αὐτ. Μακεδονίας:

Βασίλειον τῆς Ἑλλάδος, Γενικὴ διοίκησις Κοζάνης-Φλωρίνης, Ἀριθ. πρωτ. 509, *πρὸς τὸ Ὑπουργεῖον τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως. Εἰς Ἀθήνας.*

Τὴν παρελθοῦσαν ἑβδομάδα μεταβὰς εἰς Φλώριναν ἐπεσκέφθην τὰς τάξεις τῶν διαφόρων σχολείων τῆς πόλεως. Ἁπλῆ ἐπίσκεψις ἀρκεῖ νὰ πείσῃ τινά, τί ἐργασία κολοσσιαία ἀπαιτεῖται διὰ νὰ εἰσαγάγωμεν τὰ μέρη ταῦτα εἰς τὸν ἐθνικὸν δρόμον. Ἑκάστη τάξις τοῦ γυμνασίου ἀριθμεῖ ἕνα ἢ δύο μόνον μαθητὰς τῆς Φλωρίνης, ἐνῷ ἡ πόλις ἔχει ἄνω τῶν 15000 κατοίκων. Τὸ οὖς τῶν μαθητῶν καὶ μαθητριῶν δὲν ἔχει συνηθίσει ἀκόμη μὲ τοὺς ἑλληνικοὺς φθόγγους. Καὶ ὅμως εἰς τὰ σχολεῖα αὐτὰ ὑπάρχουν ἀκόμη, διὰ τὴν ἔλλειψιν ἄλλων, τὰ ἀρχαΐζοντα ἀναγνωστικὰ βιβλία, τὰ ὁποῖα δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ εἰσαγάγουν τὰ παιδιὰ εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν. Φέρω ἓν παράδειγμα. Εἰσῆλθον εἰς τὴν ἕκτην τάξιν. Παρετήρησα ὅτι εἶχε ὡς ἀναγνωστικὸν ἓν ἀναγνωσματάριον, διὰ τὴν σύνταξιν τοῦ ὁποίου τόσον ἐπιτυχῶς συνειργάσθησαν οἱ κύριοι Κονιδάρης, Καλαρᾶς, Χασιώτης, Κοφινιώτης καὶ Δουκάκης. Ἐκάλεσα τυχαίως μίαν μαθήτριαν. Τῆς ὑπηγόρευσα νὰ γράψῃ εἰς τὸν μαυροπίνακα ἐκ μιᾶς σελίδος τοῦ ἀναγνωστικοῦ τούτου. Ἀρχίζω «Αἱ τρυγηθεῖσαι σταφυλαί...». Ἡ μαθήτρια ἵσταται κρατοῦσα τὴν κιμωλίαν, μὲ ἔκπληξιν τῆς ἀκούσασα ἀγνώστους φθόγγους. Ἐπαναλαμβάνω: «Αἱ τρυγηθεῖσαι σταφυλαί...» Ἡ μαθήτρια προσπαθεῖ νὰ κινήσῃ τὴν χεῖρά της διὰ νὰ γράψῃ ὅ,τι ὑπαγορεύω. Εἰς μάτην προσπαθεῖ ν' ἀποδώσῃ διὰ τῆς γραφῆς τοὺς φθόγγους αὐτούς. Μεταβάλλω. «Αἱ σταφυλαὶ αἱ τρυγηθεῖσαι...» Ἡ μαθήτρια συνέρχεται ὅπως δήποτε καὶ ἐν πάσῃ περιπτώσει ἀρχίζει νὰ γράφῃ ὅ,τι ἀκούει χωρὶς τίποτε σχεδὸν νὰ ἐννοῇ. Γράφει: «Αἱ σταφιλαὶ ἐτρεγιθήσε καθαρίζονται (λέξις γνωστὴ καὶ δι' αὐτὸ ὀρθῶς γεγραμμένη) ἀπὸ τὸν σαπρὸν ραγὸν (τύπος δυσνόητος), οἵτινες οὐ μόνον μεταδίδουσι κακὴν γεῦσιν εἰς τὸν ἶνον, ἀλλὰ καὶ καθιστῶσι τοῦτον ἐπιρεπῆ εἰς νόσους οἵτινες ταχέως ἁλιοῦσι καὶ φθείρουσι αὐτόν».

Περιττὸν εἶναι νὰ εἴπω, ὅτι δὲν ἐπεχείρησα νὰ ἐπιτύχω μετάφρασιν αὐτοῦ, διὰ *νὰ γνωρίσω τί ἐννόησεν ἡ δυστυχὴς μαθήτρια.* Ὁ ἀντιλαμβανόμενος τὴν ἐδῶ κατάστασιν καὶ θέλων νὰ σαρώσῃ τὰ ἐρείπια καὶ νὰ οἰκοδομήσῃ ἐπ' αὐτῶν, ἐννοεῖ πόσον μεγάλη εἶνε ἡ κατὰ τῶν προσπαθειῶν του ἀντίδρασις ἐκ μέρους ἐκείνων, οἵτινες χωρὶς νὰ γνωρίζουν τὴν κατάστασιν ταύτην, ἐννοοῦν νὰ ἐπιβάλλουν συστήματα καὶ διδακτικὰς μεθόδους, αἱ ὁποῖαι εἶνε ἀχώνευτοι ἐκεῖ, ὅπου τὰ ὦτα δὲν εἶνε συνηθισμένα μὲ τοὺς ἑλληνικοὺς φθόγγους. Διὰ τοῦτο ἡ μέχρι σήμερον γενομένη ἐργασία ἐδῶ μὲ τὰ ἀρχαΐζοντα διδακτικὰ βιβλία ἦτο ἄκαρπος. Διὰ τοῦτο εἶνε ἀνάγκη νὰ σταλοῦν τάχιστα τὰ διὰ τὰς ἀνωτέρας ἰδίας τάξεις τοῦ δημοτικοῦ σχολείου διδακτικὰ βιβλία, ἐὰν εἶνε γεγραμμένα εἰς γλῶσσαν ἁπλῆν. Ὁ Γενικὸς Διοικητὴς Ι. Ἡλιάκης.

Ἡ καθαρεύουσα στὰ σχολεῖα τῶν ξενογλώσσων.

Τώρα ποὺ μπῆκε ἡ δημοτικὴ στὴ δημοτική μας ἐκπαίδευση καταντᾶ ἀναχρονισμὸς νὰ πολεμᾶ κανεὶς τὴ διδασκαλία τῆς καθαρεύουσας στὰ σχολεῖα τῶν ξενοφώνων, ὡστόσο ἄξιζει ν' ἀναδημοσιευτῇ ἐδῶ τὸ ἀκόλουθο κομμάτι ἀπὸ ἕνα γράμμα τοῦ κ. Α. Τζιόβα, δημοδιδασκάλου, ποὺ δημοσιεύτηκε στὸν «Ἐκπαιδευτικὸ Ἐρευνητὴ» ἀρ. 24, 15 Μαρτ. 1916, τὴν ἐποχὴ περίπου ποὺ κυκλοφόρησε καὶ τοῦ Μ. Τριανταφυλλίδη «Ἡ γλῶσσα μας στὰ σχολεῖα τῆς Μακεδονίας».

«... Πόσοι διδάσκαλοι οὐχὶ ξενογλώσσων, ἀλλ' ἑλληνοφώνων σχολείων δὲν ἀπεγοητεύθησαν εὐθὺς ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ σχολικοῦ ἔτους ἀπὸ ἀναγνωστικὰ τόσον δυσνόητα καὶ στρυφνὰ ἀπὸ γλωσσικῆς ἀπόψεως ὥστε πολλάκις νὰ ἀναγκάζωνται νὰ προστρέχωσι εἰς τὴν βοήθειαν τοῦ λεξικοῦ καὶ τοῦ συντακτικοῦ, ὡσεὶ νὰ ἐπρόκειτο περὶ ἑρμηνείας Θουκυδίδου ἢ Δημοσθένους; Πῶς εἶναι δυνατὸν ὁ διδάσκαλος τοῦ ξενογλώσσου σχολείου νὰ ἐξαλείψῃ τὴν ξενικὴν γλῶσσαν, ἀφοῦ τὸ ἀναγκαστικόν, τὸ κύριον ὄργανον, τὸ ὁποῖον ἔχει εἰς χεῖράς του εἶναι ἀκατάλληλον καὶ διὰ μαθητὰς ἑλληνοφώνων σχολείων; διατί νὰ μὴ προσαρμόσωμεν τὸν ξενόγλωσσον παῖδα πρὸς τὸ σημερινὸν γλωσσικὸν περιβάλλον; Διατί νὰ θέλωμεν, ὥστε τὸ ξενόγλωσσον δημοτικὸν σχολεῖον νὰ μὴ ἀποτελῇ φυσικὴν συνέχειαν τοῦ νηπιαγωγείου, ἀλλὰ νὰ ἐξουδετεροῖ τὸ ἔργον τούτου καὶ νὰ ἀποτελῇ ἄρνησιν τῆς καθόλου λαμπρᾶς ἐργασίας τοῦ νηπιαγωγείου, τὸ ὁποῖον πρὸς τὸ παρὸν τοὐλάχιστον εἶναι ὁ κύριος συντελεστὴς τῆς ἐξελληνίσεως τῶν ξενοφώνων πληθυσμῶν; Ἀφοῦ διὰ τὸ ἀναγνωστικὸν τῆς Α' καὶ Β' τοῦ δημοτικοῦ τῶν ἑλληνοφώνων πληθυσμῶν παραδεχόμεθα γλῶσσαν προσεγγίζουσαν πρὸς τὴν ὁμιλουμένην, διατί προκειμένου περὶ ξενοφώνων σχολείων νὰ μὴ ἐπεκταθῇ τὸ μέτρον τοῦτο καὶ διὰ τὴν Γ' καὶ Δ'...»

Ἡ ἐπίσημη γλῶσσα.

Τό κράτος, ὅταν ἔχῃ νεωτεριστάς ὑπαλλήλους, ξεχνᾶ κάποτε τήν ἐπίσημή του γλῶσσα καί προσπαθεῖ νά μιλήσῃ πιό ἁπλᾶ στό λαό. Ἕνα χαρακτηριστικό ἔγγραφο εἴχαμε τελευταῖα ἀπό τόν κ. Στ. Σταματίου, νομάρχη στήν Πέλλα:

«Βασίλειον τῆς Ἑλλάδος, Νομαρχία Πέλλης, ἀριθ. πρωτ. 7860, Ἔδεσσα 19 Νοεμβρίου 1918, πρός τούς κ. κ. Παρέδρους τῆς περιφερείας Ἐδέσσης.

»Κατά τόν νόμον 1337, ὅταν πεθαίνει κανένας καί δέν ἀφίνει συγγενεῖς «μέχρι τετάρτου βαθμοῦ», δηλαδή, δέν ἔχει πατέρα, μητέρα, παιδιά, ἀδέλφια, πάππον, ἢ μάμμην, ἐγγόνια, θείους, θεία, δισεγγόνια, ἀνήψια, πρώτους ἐξαδέλφους ἢ γυναῖκα, ἢ ἔχει μέν ἀλλά λείπουν στά ξένα ἢ εἶναι ἄγνωστοι, τότε τήν περιουσίαν του τήν κληρονομεῖ τό κράτος, καί τήν διαθέτει γιά τό καλό τοῦ τόπου, ἤτοι νά κάμῃ δρόμους, γεφύρια, νά φέρῃ νερό, νά βοηθάῃ τόν κόσμο, νά καλλιεργῇ τά χωράφια των, νά ξηραίνῃ τά ἕλη γιά νά μή θερμαίνεται ὁ κόσμος καί ὅτι ἄλλο ἔχετε ἀνάγκη... Διά τοῦτο ὅταν πεθαίνει κανένας καί δέν ἔχει συγγενεῖς, ὅπως γράφωμεν παραπάνω, ἢ εἶναι ἄγνωστοι οὗτοι ἀφίνει δέ κληρονομίαν, ἀμέσως ὁ Πάρεδρος τοῦ χωρίου, πρέπει νά ἔλθῃ ἐδῶ καί νά εἰδοποιήσῃ τόν κ. Οἰκονομικόν Ἔφορον καί τόν κ. Εἰρηνοδίκην... Εἶναι ὑποχρεωμένος ἀπό τόν νόμον ὁ Πάρεδρος νά τό κάμῃ αὐτό, διότι ἄλλως τιμωρεῖ ὁ νόμος μέ πεντακόσιας δραχμές πρόστιμον... Μαζί μέ τό ἔγγραφό μας αὐτό σᾶς στέλνομεν καί ἀρκετά τυπωμένα «δελτία» τά ὁποῖα θά τά συμπληρώνετε ἐσεῖς ἢ ὁ διδάσκαλος τοῦ χωρίου. Πίσω ἀπό τά «δελτία» αὐτά εἶναι αἱ ὁδηγίες πῶς θά τά συμπληρώνετε. Ὁ νομάρχης Στ. Σταματίου».

Αὐτό ὅμως δέ γίνεται πάντοτε. Ἔτσι εἴχαμε τελευταῖα καί κάτι ὁδηγίες «κατά τῆς γρίππης» ἀπό τό Ἰατροσυνέδριο πρός τό κοινό, πού ἄρχιζαν ἔτσι:

«Τήν νόσον ἤτις εἶνε κολλητική διακρίνουν τρεῖς μορφαί, ἡ καταρροϊκή, ἡ γαστρική καί ἡ νευρική. Ἡ καταρροϊκή γρίππη συνοδεύεται πάντοτε ὑπό πυρετοῦ, γενικῆς κοπώσεως, πόνων κατά τήν κεφαλήν καί τά μέλη καί ὑπό καταρροϊκῶν φαινομένων. Διά δέ τῆς βηχός ὁ ἀσθενής ἀποβάλλει ἰξώδη ἢ ἀφρώδη πτύελα. Ἐπί βαρειῶν παριπτώσεων τά βρογχικά φαινόμενα ἐπιτείνονται, συχνάκις δέ ἀναπτύσσεται πνευμονία. Ἡ γριππώδης αὕτη πνευμονία εἶνε βαρυτάτη ἐπιπλοκή τῆς νόσου. Εἰδικόν φάρμακον κατά τῆς νόσου ταύτης δέν ὑπάρχει...

Λίαν εὐνοϊκῶς ἐπιδρᾷ ἐπί τῆς νόσου ἡ ἐσωτερική χρῆσις κινίνης...

Πρός προφύλαξιν ἀπό τῆς γρίππης πρό παντός πρέπει ν' ἀποφεύγωμεν πᾶσαν ἐπικοινωνίαν πρός ἀσθενεῖς παρουσιάζοντας ἔστω καί ἐλάχιστα συμπτώματα τῆς νόσου ταύτης καί πρός τά ἐκκρίματα τῶν ἀναπνευστικῶν ὀργάνων (πτύελα κλπ.). Οἱ ἀσθενεῖς ὁσάκις εἶνε δυνατόν, ὀρθόν εἶνε ν' ἀπομονῶνται ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτῶν...».

Οἱ ὁδηγίες αὐτές ἔδωσαν ἀφορμή νά γραφῇ τό ἀκόλουθο χρονογράφημα τοῦ Φορτούνιο στό Ἐμπρός (12 Ὀκτ. 1918):

Ἐντυπώσεις τῆς ἡμέρας. Ἐμβριθεῖς μελέται. Ἔλαβον μηνιαίαν ἄδειαν, ἀπεσύρθην δέ εἰς ἓν κελλίον τῆς μονῆς τῆς Ἁγίας Φιλοθέης, ὅπως ἔχω τήν πνευματικήν γαλήνην, ἡ ὁποία ἀπαιτεῖται διά μίαν μεγάλην ἐπιστημονικήν ἐργασίαν: Τήν ἀνάγνωσιν τῶν «ὁδηγιῶν πρός προφύλαξιν ἀπό τῆς γρίππης». Ἀνέκαθεν εἶχα μεγάλην κλίσιν πρός τά φιλολογικά ἀριστουργήματα τῆς ὁμηρικῆς ἐποχῆς καί τήν θείαν γλῶσσαν τῆς ἱερᾶς νηπιότητος τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Διαβίβαστα ὅτι, αἱ ὁδηγίαι αὗται, εἶνε γραμμέναι διά τόν λαόν. Τό πιστεύω ἀδιστάκτως, διότι παρετήρησα ὅτι χωροφύλακες, πολισμαν, κατώτεροι δημόσιοι ὑπάλληλοι καί ἄλλοι πολλοί, ἐμοίραζαν ὀγκώδη λεξικά εἰς τούς ἐργατικούς καί τούς νοικοκυραίους, μέ τήν βοήθειαν τῶν ὁποίων ἐλπίζεται ὅτι, ἂν δέν ἀποθάνωμεν ἅπαντες, θά γίνωμεν, τοὐλάχιστον, ἑλληνισταί. Τό γεγονός τοῦτο δέν πρέπει νά ἐκπλήσσῃ κανένα. Ἡ γρίππη μεταχειρίζεται τήν γλῶσσαν ποῦ ἔμαθεν εἰς τήν ἐποχήν της. Διότι, ὡς γνωστόν, εἶνε ἀρχαιοτάτη στρίγκλα, ἕνα εἶδος γηραιᾶς περιηγητρίας, ἡ ὁποία μᾶς εἶχεν ἐπισκεφθῇ καί κατά τό 1890. Ἑπόμενον εἶνε νά ἐπιμένῃ; λοιπόν, εἰς τήν γλῶσσαν τοῦ ἀναθεωρηθέντος ἑλληνικοῦ συντάγματος!... Ὅθεν παρέλαβον, κἀγώ ἐπίσης, τό μέγα Ἑλληνικόν λεξικόν, τό ὁποῖον δέν θά ἔχῃ τελειώσει, οὔτε ὅταν θά ἔχωμεν τελειώσει, μέχρι καί τοῦ τελευταίου, οἱ Ἕλληνες καί ἤρχισα ν' ἀπολαμβάνω τάς ὁδηγίας. Τά μακρά τείχη, τά μακρά ψηφίσματα τῶν ἀρχαίων Ἀθηνῶν τῆς παρακμῆς καί ἡ μακρά Σαρακοστή, δέν ὑπῆρξαν τόσον μακρά. Αἱ ὁδηγίαι αὗται εἶνε δέκα χιλιόμετρα. Εἶνε ἀπό δῶ ἕως τό Παλαιό Φάληρο. Πρέπει νά εἶνε κανείς Ντίτριχ, Κρουμβάχερ, Κρουαζέ, Ὠμόλ, Φουζέρ, τέλος πάντων νά ἐνδιαφέρεται διά τήν ἑλληνικήν φιλολογίαν, διά νά μή ἀπογοητευθῇ ἀμέσως, διά νά βάλῃ τά γυλιά του καί νά τάς διαβάσῃ. Τό λακωνίζειν ἐστί φιλοσοφεῖν. Ἀλλά καί τό τηλεγραφεῖν ὁμοίως. Οἱ ἄνθρωποι αὐτοί δέν ἔχουν, λοιπόν, τηλεγραφήσει ποτέ εἰς τήν θείαν των «Ἀργυρώ ἔτεκεν ἄρρεν, ὑγιαίνομεν ἅπαντες»; Ἀγνοοῦν τό τηλεγραφικόν ὕφος; Εἶνε τό μόνον, μέ τό ὁποῖον πρέπει ν' ἀπευθυνώμεθα, προκειμένου περί ὁδηγιῶν, πρός τόν λαόν, ὅστις ἔχει καί ἄλλας ἀσχολίας. Οὕτω χθές, ἀτυχής συμπολίτης, ἰδών δύο στήλας μέ ψιλά γράμματα, ἀπό τάς ὁποίας ἐξηρτήθη παραδόξως, ἡ ὕπαρξίς του, εἶπεν, ἀφοῦ ἀνεμέτρησε τάς δυνάμεις του καί τάς εὗρηκε κατωτέρας τοῦ ἄθλου: — Ὄχι! Προτιμότερος ὁ θάνατος!

Καί ἀφῆκεν ἀπηλπισμένος τήν ἐφημερίδα του νά πέσῃ στό πάτωμα. Ἀλλ' ἐγώ, ἐν τῇ μονώσει μου, ἐξηκολούθησα τάς μελέτας...

Γλωσσικές πενιές.

Οἱ τοπωνυμίες μας καί τ' ἀρχαῖα τους ὀνόματα.

✻ Ὁ σιδηρόδρομος περνᾶ τήν Ὄθρυ. Δύο ταξιδιῶτες τῆς Β' μιλοῦν στό διάδρομο κοιτάζοντας τή θέα:

«Ποιά εἶναι αὐτή ἡ λίμνη;» — «Βοιβιής». — «Ὄχι δά! αὐτή εἶναι στή Θεσσαλία. Βοιβιής εἶναι ἡ λίμνη τῆς Κάρλας». — «Ἄ, εἶναι ἡ Κωπαΐς». — «Ὄχι, αὐτή θά τήν περάσωμε σέ ξι ὧρες, τό βράδυ». — «Δέν ξέρω. Ἐμεῖς Νταουκλί τό λέμε».

✻ Εἶμαι στήν Ἐρατεινή. Ὁ ὑπηρετάκος στό ξενοδοχεῖο μοῦ λέει πώς τά σταφύλια εἶναι ἀπό τό Αἴγιο. Τή Βοστίτσα δέν τήν ξέρει. Εἶναι ἀπό τούς πρόσφυγες τῆς Θράκης. Κάποιος ἀπ τό διπλανό τραπέζι, ποῦ μέ ἄκουσε νά ρωτῶ: «Αἴγιο, λέει, γράφεται. Βοστίτσα εἶναι».

✻ «Δομοκός - Θαυμακοῦ», ἐπιγράφεται ὁ σταθμός ποῦ περνᾶ ὁ σιδηρόδρομος. Ὁ ὁδηγός τοῦ τρένου ποῦ περνᾶ, τόν ρωτῶ· μά δέν ξέρει τί πάει νά πῇ *Θαυμακοῦ*.

Τ' ἀρχαῖα ὀνόματα στά βαφτίσια.

✻ Σ' ἕνα χωριό ἕνας περιβολάρης ἀπ τήν Πόλη, εἶχε ἕνα κοριτσάκι καί τό βάφτισε. Ἡ γυναῖκα τοῦ δασκάλου τοῦ ἔδωσε τ' ὄνα «Εὐρυκόμη». Μόλις τελείωσαν τά βαφτίσια ἀκούστηκε ἀπό τούς γονεῖς ὁ ἀκόλουθος διάλογος:

— «Σουλτάνα, πῶς τό εἶπε ἡ κουμπάρα τό παιδί;»

— «Ξέρω καὶ γώ, Θεμιστοκλῆ μου; Ἑβρικώ . . ., νεβρικώ . . .»
— «Κουμπάρα, πῶς τὸ εἶπες τὸ παιδί;»
— «Εὐρυκόμη».
— «Γράφτο, Θεμιστοκλῆ μου, ἀποπίσω ἀπ τὴν πόρτα νὰ τὸ θυμόμαστε».

Ἡ γλῶσσα μας ὅπως γράφεται.

Ὑποταχτικὴ ἔχομε ἢ δὲν ἔχομε; Ὡς τώρα προσπαθοῦσε ἡ καθαρεύουσα νὰ τὴ διατηρήσῃ μὲ κάθε τρόπο. Τώρα τελευταῖα σὰ νὰ συνώμοσαν ὅλοι γιὰ νὰ τὴν διακωμωδήσουν καὶ νὰ τὴν ντροπιάσουν. Διαβάσετε:

Εἰσιτήρια τῆς «Ἑλλ. ἑταιρίας προχιοδρόμων Α. Π. Π.» Ἀρ. . . ., σειρὰ . . ., λεπτὰ 10. «Δεικνύηται εἰς ἑκάστην ζήτησιν».

Ἰδοὺ καὶ μιὰ γνωστοποίησις πρὸς τοὺς παραγωγοὺς πατάτας (Ἑστία 2 Ἰουλ. 1918): «Ἀναλαβὼν τὴν ἐργολαβίαν τῆς ἀγορᾶς πατατῶν, γνωρίζω εἰς ἅπαντας τοὺς παραγωγοὺς τῆς ἐπαρχίας Ἀττικῆς, ὅτι ἡ ἀγορὰ καὶ παραλαβὴ τούτων θέλει ἄρξηται, συμφώνως ταῖς σχετικαῖς διαταγαῖς τοῦ ὑπουργείου Ἐπισιτισμοῦ. . .»

Καὶ ἄλλη μιὰ «Εἰδοποίησις» τοῦ «Ὑπουργείου τῶν Οἰκονομικῶν» (Ἑστία 1 Νοεμβρ. 1918): «Ἀπὸ τῆς 2 ἐλευσομένου μηνὸς Νοεμβρίου ἐ. ἔ. ἄρξηται ἐν τῷ ὑπουργείῳ τῶν Οἰκονομικῶν ἡ διανομὴ τῶν φυλλαδίων τῶν διαφόρων συνταξιούχων . . . Εἰς οὐδένα συνταξιοῦχον θέλει παραδοθῆ τὸ φυλλάδιόν του ἄνευ τῆς προσαγωγῆς . . .» Τὸν ἁπλὸ μέλλοντα θ' ἀρχίσῃ, θὰ παραδοθῇ, δὲ θέλει νὰ τὸν ξέρῃ ἡ καθαρεύουσα αὐτή.

Μὰ δὲν εἶναι μόνο ἡ ὑποταχτικὴ ποὺ ἀρρώστησε βαριά. Καὶ ἡ δοτικὴ τῆς καθαρεύουσας κακὰ τὴν ἔχει. Διαβάζομε σὲ ἐπίσημη βελγικὴ προκήρυξη, ἐπίσημα μεταφρασμένη στὴν Πατρίδα (21 Σεπτ. 1918): «πρὸ τοῦ τραγικοῦ θεάματος τοῦ ἐν φλόγαις Πανεπιστημίου». Νὰ καὶ μιὰ ἄλλη δοτική, ὄχι ἀττικοφανέστερη, μὰ τουλάχιστον ἐπισημότερη, σὲ μιὰ κοινοποίηση τοῦ Πολιτικοῦ γραφείου: «Πληροφορίαι παρὰ τῷ γεν. γραμματεῖ κ. Ἀ ρ. Λ ά σ κ α ρ η» (Ἐλευθ. Τύπ. 21 Σεπτ. 1918).

Κι ἕνα νέο εἶδος μετοχὴ σὲ ἄλλη ἐφημερίδα: Ἔφιξις τοῦ νομάρχου Τρικκάλων. Ὁ ἀφιχθεὶς νομάρχης Τρικκάλων . . . ἐπαρουσιάσθη χθὲς ἐνώπιον τοῦ κ. ὑπουργοῦ τῶν Ἐσωτερικῶν, ἀ ν α φ έ ρ α ς ὅτι ἱκανοποιητικὰ ὑπῆρξαν τὰ διὰ τὴν . . . παγίωσιν τῆς τάξεως ληφθέντα μέτρα, πλήρης δὲ ἀπὸ πολλῶν ἡμερῶν ἐπικρατεῖ ἡσυχία».

Στὸ σιδηρόδρομο Βόλου-Μηλιῶν, εἶναι τοιχοκολλημένη σὲ σταθμοὺς καὶ σὲ βαγόνια ἡ ἀκόλουθη ἐπιγραφή: «Ἀπαγορεύεται αὐστηρῶς εἰς τοὺς ἐπιβάτας τὸ ρίπτειν ἔξω τῶν ὀχημάτων σιγάρα ἢ πυρεῖα ἀνημμένα. Οἱ παραβάται ἐκτίθενται εἰς τὰς κατὰ νόμον συνεπείας τῆς πράξεώς των». Δηλαδή: Νὰ μὴ ρίχνῃς ἔξω ἀπὸ τὸ ἁμάξι τσιγάρα ἢ σπίρτα ἀναμμένα. Ὅποιος τὸ κάνει, θὰ τιμωρηθῇ αὐστηρότατα, σύμφωνα μὲ τὸν νόμο.

Ἀναφορὲς καὶ αἰτήσεις.

✱ Ἀριθ. 7. Ἐν Τσ. . . . 17 Ἰανουαρίου 1918. Γνώμη ἐπὶ τῶν μελλόντων νὰ συγγραφῶσι διδακτικῶν βιβλίων Δημ. Ἐκπαιδεύσεως. Πρὸς τὸν Κύριον Πρόεδρον τοῦ ἐν Ἀθήναις Σου Ἐκπαιδευτικοῦ Συμβουλίου.

Κύριε Πρόεδρε. Ἀνατεθείσης λογοτεχνικῆς κρίσεως ἐπὶ τῶν ἔναντι τῷ κ

Ζαχαρ. Παπαντωνίῳ, τολμῶ νὰ χαράξω ἐπὶ τοῦ ἀψύχου τούτου χάρτου ἐν ὀλίγαις γραμμαῖς τὴν γνώμην μου, ὡς λειτουργὸς τῆς δημοτ. Ἐκπαιδεύσεως ἀπὸ 18 ἐτῶν.

Τὰ νῦν Ἀλφαβητάρια πλημμελοῦσι κατά τι, καθόσον ἡ ἀφετηρία ὑπελογίσθη «ἐκ τῶν ἐγγὺς εἰς τὰ μακρὰν» καὶ οὐχὶ ἐκ τῶν «εὐκόλων πρὸς τὰ δύσκολα» φθογγολογικῶς· λ. χ. μάνα - γάτα.

Τὰ Ἀναγνωσματάρια ἀφίστανται κατὰ πολὺ τῆς γλώσσης τοῦ τύπου, τοῦ λαϊκοῦ τούτου διδασκάλου. Συνεγράφησαν εἰς χθαμαλὴν δημώδη, ἥτις ὑπελογίσθη ὡς μητρική, ἡ δὲ χθαμαλότης «οὐ παιδευτηρίου χρῄζει».

Ἐπειδὴ δὲ τὸ μικρὸν Πανεπιστήμιον ἤτοι τὸ Δημ. σχολεῖον θὰ παράσχῃ τῇ Πολιτείᾳ καὶ Ἀκαδημαϊκοὺς πολίτας, δέον ἡ γλῶσσα τῶν βιβλίων νὰ ᾖ προπομπὸς εἰς τὴν μετὰ τὴν ἐκ τούτου ἔξοδον ἐνδιατριβήν.

Προλειαίνεται τὸ ἔδαφος ὅθεν καὶ ἠρέμως ποδηγετοῦνται εἰς τὴν καλλιέπειαν καὶ ὀρθοέπειαν τοῦ ἀφθίτου Ἐθνικοῦ μεγαλείου, δι' ὅπερ ὁ ἀείμνηστος στυλοβάτης Γεώργιος Μιστριώτης ἐφθέγξατο «Ἡ γλῶσσα μεγαλύνει τὰ Ἔθνη καὶ ὅτι ἐστὶ φρούριον καὶ πυροβολεῖον κατὰ παντὸς Ἐθνικοῦ ἐχθροῦ· οἱ δεξιῶς ταύτην χειριζόμενοι εἰσὶ καλοὶ πυροβοληταὶ καὶ φρουροὶ ἄγρυπνοι τοῦ Ἐθνικοῦ μεγαλείου, οἱ δὲ χυδαΐζοντες καὶ παραφθορεῖς ἔοικασιν ἀνισορρόποις. Ὁ χυδαϊσμὸς ἢ βόρβορος, εἰς ὃν καὶ ἀηδὼν ἂν ἐμπέσῃ δὲν τραγῳδεῖ, ἀλλὰ συστρέφεται καὶ κυλίεται ἄφωνος».

Ἐν τέλει γνωρίζω Ὑμῖν ὅτι διὰ τοῦ Νόμου 402 ἀνεγνωρίσθην δημοδιδάσκαλος, ὡς ὁ τοῦ πλήρους Κιλκὶς Ὑψηλάντης καὶ ὁ κατὰ τὸ 6 ἄρθρον τοῦ Νόμου Βερτούρων Εὐβοίας Κ. Μακαρίτης, ἤδη ὑπηρετῶν ὑποδιδάσκαλος. Εὐπειθέστατος κτλ.

✱ Αἴτησις προσωρινοῦ διδασκάλου. — Πρὸς τὸν ἐπὶ τῆς Δημοτικῆς Ἐκπαιδεύσεως Γορτυνίας καὶ Μεγαλοπόλεως κ. Ἐπιθεωρητήν. 22 Δεκ. 1915.

Εὐπειθῶς ὑπομιμνήσκω, ὅτι κατ' ἐντολήν Σου ἐξακολουθῶ ποιῶν σχολεῖον ἐπὶ δύο μῆνας ἐνταῦθα ὑπὸ τὴν ἐλπίδα ἀναπληρωτικοῦ διορισμοῦ· ἀλλὰ διὰ τῆς παρελάσεως τοῦ χρόνου παρατηρῶ, ὅτι καθίσταται ἀνέφικτος διὰ τὴν ἐπικρατοῦσαν ἀνώμαλον κρίσιν ἀμφισβητουμένης ἀποστρατεύσεως καὶ μή. Καίτοι παρὰ τὴν θερμὴν ἐπιθυμίαν τῶν κατοίκων περὶ συντηρήσεως τοῦ σχολείου των ἵνα μὴ παραλύσῃ εἰς βαθμὸν ἀποσυνθέσεως, οἵτινες ὡς ἄποροι πτωχοὶ καὶ ὀρφανοὶ εἰσὶν ἀνεπαρκεῖς πρὸς ἰδιαιτέραν πληρωμὴν διδασκαλίας, σκέπτομαι νὰ παραιτηθῶ. Ἀλλὰ πρὶν τούτου, ὡς ἐκ καθήκοντος ἐπάναγκες ἀγαθὸν εἶνε νὰ ποιήσητε πρότασιν, ὅπως εἰς τὸν νέον προϋπολογισμὸν ψηφισθῇ κονδύλι ἐκ δραχ. 250 ἐπὶ πέντε μῆνας μέχρι τοῦ χρόνου τῶν παρεμπιπτούσων διακοπῶν. Καθόσον τὸ Ταμεῖον τῆς Κοινότητος εὐπορεῖ ἔχον παρωχημένον ἀποθεματικὸν κεφάλαιον· καὶ κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ Κοινοτικοῦ Συμβουλίου καὶ προέδρου ἐκ τοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ 1915 μένει περίσσευμα ἐκ χιλίων πεντακοσίων δραχμῶν; Ὥστε οὐδεμία βλάβη διὰ μίαν πολύτιμον ἐκπαιδευτικὴν δαπάνην, ὡς σπουδαιοτέρα εἶναι προτιμητέα πάσης ἄλλης. Εὐπειθέστατος ὁ προσωρινὸς διδάσκαλος κτλ.

✱ Ἀναφορὰ δημοδιδασκάλου ἐν Χαλ. . . . τῇ 20 Σεπτεμβρίου 1913. — Πρὸς τὸ Σεβαστὸν Ὑπουργεῖον τῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς Δημοσίας ἐκπαιδεύσεως. — Εὐσεβάστως ὑποβάλλω ὑμῖν τὴν κάτωθι ἀπολογίαν μου. Μᾶς ἦλθε μία ὄρνις ἐντὸς τοῦ ἐκπαιδευτηρίου, καὶ οὐχὶ τρεῖς. Τὴν ἐξάμησα(;) νὰ ἐξέλθῃ καὶ κατὰ λάθος τὴν ἐφόνευσα, προσεφέρθην νὰ τὴν πληρώσω καὶ δὲν ἐδέχθη, παρὰ μὲ καταγγέλῃς καὶ μὲ δικάζει, ἐν τῇ ἀπουσίᾳ μου ἐρήμην, εἶναι καθαρὰ συκοφαντία καὶ ἐσκεμμένη σκευωρία, καὶ παρακαλῶ ὅπως λάβῃ ὑπ' ὄψιν του τὴν κάτωθι ἀπολογίαν μου, καὶ τοιουτοτρόπως μὲ ἀπαλλάξητε τῆς κατηγορίας ταύτης. Εὐπειθέστατος κτλ.

✱ Πιστοποιητικὸ σχολικοῦ γιατροῦ. — Ἀρ. 9. Πιστοποίησις. Ὁ ὑπογεγραμμένος ἰατρὸς βεβαιῶ ὅτι ὁ ἐν Τ.... τῆς Φαλ.... δημοδιδάσκαλος Σταμάτης Σταματ.... πάσχει ἀπὸ ἀναιμίαν καὶ ἀπὸ ὀξείαν βρογχίτιδα, ἡ δὲ νόσος αὕτη ἀπαιτεῖ θεραπείαν κατ' οἶκον 25 ἡμερῶν περίπου, μὴ δυνάμενος νὰ παραδίδῃ τὴν παίδευσιν εἰς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ. Ἐν Μ.... τῇ 16-11-17 ὁ 6ος Σχολικὸς ἰατρός.

✱ Αἴτησις δημοδιδασκάλου. — Πρὸς τὸν κύριον ἐπιθεωρητὴν τῶν Δημοτικῶν σχολείων Ἀρκαδείας. Ἐν Ἀλδ.... τῇ 13 Ἰουλίου 1913. Εὐσεβάστως παρακαλῶ ὑμᾶς, ὅπως μὲ μεταθέσητε εἰς τὸ ἐν Ῥενεσίῳ τοῦ Δήμου Τροπαίων κοινὸν Δημοτικὸν Σχολεῖον ἐφ' ᾧ τὸ παρὸν συνετάγη καὶ εἰς ἔνδειξιν. Ὁ εὐπειθέστατος ὑποδιδάσκαλος κτλ.

Ὀρθογραφικὲς πενιές.

✱ Γράμμα μιᾶς ὑπηρέτριας ποὺ ἔμαθε γράμματα μόνη της.

εναθινε 2 ηανουαριου αγαπιτι κεσεβαστημου κιρια μαρθα πολι ηπεθιμουσα να σασιδο δεπερναη ημερα ναμι σασθιμιθουμε κεμουηπε η κιρια μου οτη εαν δεν ητονε πολεμοσ θαιχατε ερθι φετο το καλοκερι αλα ασησηχαση ο κοσμοσ κιασεχομε ιγια κε ολα διορθονοντε. πρεπει ναρθετε κιρια μαρθα να ηδιτε την ηλ... μασ οπου εγινε κοσαμου κοπελα και που ναιδιτε κε του κιριου πετρου τα πεδια οπου εινε χαριτομενα. σας γραφο οτι επηρα σπιτι κεημε πολι εφχαριστιμενι οπου εχη διο κλιματαριες κε εχι πιγαδι μεπολι νερο.

δε φανταζοσαστε ποσο εστεναχοριθικα οπου εφιγαμε απτο σπιτιμασ αφου τορα περναο κετοβλεπο κε λιπατε ιφιχιμου αλα εφτιχοσ οπου εχομε επτα κοτεσ κε μαφτεσ περναο τινορα μου χαρετισματα ηστον κιριο κεπολα σεσας. Γ. Ρ.

✱ Ἀξιότιμε Κ Διευθυντά. Σήμερον τρίτη 22 Λίγοντος αἰπίγα εἰς τὸν Π. διὰ νὰ παραλάβω τὴν Ζάχαριν διστιχὸς εἰς τας ἀποθήκας μουείπαν ὅτη δὲν ἔχουν οὔτε δράμι αἰπομένος γίρισα ἄπρακτος, αἰπίγα καὶ τὸ εἶπα εἰς τὸν κ. Ρ. ἀλλὰ δὲν μουείπεν τίποτα σχεδόν, αἰγὼ θὰ ἀξαναπάγο εἰς τὸν τμηματάρχιν κατευθίαν τοῦ Ὑπουργίου νὰ εἰδῶ θὰ πορέσο νὰ κατορθόσο τίποτα Σᾶς παρακαλῶ κ. Διευθηντὰ νὰ διατάξετε νά μου ἐπιστραφῇ 1 δοχίον Λαδιοῦ τοῦ Δαμαλᾶ ποὺ σᾶς ἔστιλα πρὸ ὀλίγον εἰμερὸν καθὸς καὶ ἕνα δοχίον ἀπὸ τὸ Βούτιρον, ἄλος ζητοῦν 4 δραχμὰς ἕκαστον, ἐλπίζο κ. Διευθηντὰ ὅτη δὲν θὰ εἶμαι περδεμένος εἰς τὸ ὑπουργίον τοῦ ἐπισιτισμοῦ καὶ θὰ εἰμπορέσο νὰ ἔλθο τὴν Παρασκευὶν βράδυ, ὅπου ἐλπίζο ὅτη μέχρη Παρασκευὶς θὰ εἶναι καὶ ἡ πίλινες Σωλίνες, καὶ σᾶς Παρακαλῶ νὰ διατάξετε τὸν Φ. νὰ ἀνίξι τὸ χανδάκη ὅπος τοῦ εἶπα διὰ νὰ εἶναι ἕτιμο νὰ τοποθετίσο τὴς Σολίνες, νὰ προσέξῃ ὁ Φ. σίμφονα μὲ τὸ στεγνὰν τοῦ ἐδάφους νὰ πλισιάσῃ καὶ τὸ χανδάκη εἰς τὸν Βόθρον μόνον βρὶ λάσπι πλισίον τοῦ βόθρου νὰ σταματίσῃ διὰ ναμὶν ἀρχίσουν καὶ τρέχουν ἔξω τὰ νερὰ καὶ βρομά, ἀλάτη θὰ φροντίσο νὰ σᾶς στίλο πάλιν διότη φένετε ὅτη τὸν χιμόνα θὰ ἔχουμαι ἐλιψην. Βρίκα δρέο μέλη τοῦ κτίματος Παλίνης καὶ σᾶς σιμφέρη νὰ κάνουμαι δοχίον δικόμας 10 οκαδιὸν ἢ ὅσον διατάξετε αἰσὶς διὰ ναμὶν πλιρόνουμαι· δσάκις ἀγοράζουμαι καὶ κουτιά, αἰπίσις ἐσοκλίστος θὰ βρίτε καὶ τὰς 2 ἀποδίξις τοῦ κ. Ζαχαρουδάκη διὰ τὰ παλεὰ καὶ νέα στρωματάκηα της Σβολὸν διὰ τὰς ὁπίας σᾶς παρακαλῶ νὰ τὴς θεωρίσετε καὶ νὰ μαιτὴς στίλετε διὰ νὰ πλιροθῇ, θὰ ἐνθιμιθῖτε βεβέος καὶ διὰ τὴν ἀπόδιξιν ἢ ἔστιω ἁπλὸς καὶ τὴν διαβεβέοσίνσας διὰ τὰ 6 Κουτιὰ ἀχλάδια τοῦ κ. Ἀλεξάνδρου, 23 μὲ 24 Ἰουνίου νὰ εἰδῖτε εἰς τὰ βιβλίασας εἰπάρχουν γραμμένα μὲ δραχ. 22,50/100 διὰ νὰ τὸ διαβεβεόσο εἰς τὸν κ. Ἐρίκον νὰ τὸν πλιρόσῃ, αἰὰν δὲν ἔχετε Κυνίνο ἐνγκέρος νὰ γράφετε διὰ νὰ φροντίσο διότη δὲν εἰπάρχη ἢ νὰ κάμετε μίαν ἔτισιν κατευθίαν εἰς τὸ ὑπουργίον ἂν καὶ δὲν δίδῃ μίπος εἰμπορέσουμαι καὶ πάρουμαι Κυνίνο τοῦ Κράτους διὰ Ζάχαριν ὃς αἴμαθα κριφίος ἐνοείτε ἀπὸ τὴν κ. Π. ἔχῃ ὁ Ε. διὰ νὰ μὰς δόσῃ καὶ πρὸς γνόσινσας, ἐκτὸς ἀνθέλετε νὰ τὴν αντικαταστίσετε μὲ μέλῃ, δὲν εἰξεύρο πὸς εὐθασεν τὸ καπέλο τῆς κ. Α. ἀνέπαθεν τίποτα νὰ μὶν αἰτιάτε αἰμαίνα διότη καπέλο χορὶς καπιλιέρα πὸς θὰ ταξιδεύσῃ σὲ σούστες καὶ σὲ Μουλάρια καὶ υποτοὺς κλάδους τὸν δένδρον αἷκαμα ὅτη εἶταν δινατὸν διὰ νὰ τὸ ἐξασφαλίσο Αἰπίσις ὁ κ. Ζ. σᾶς παρακαλῶ νὰ τοῦ ἐπιστρέφουμαι τὰ πανιὰ ποῦ ἔχη τηλίξι μέσα τὰ στρωματάκηα καθὸς καὶ τὰ πρότα μεγάλα στρώματα διότη ποτὲ δὲν τουέχουμαι αἰπιστρέψῃ πανὴ ἐνὼ τὰ χριάζετε διαυτὴν τὴν δουλιάτου δὲν μαιγράψατε διὰ τὴς σαρδέλες άνισαν καλὲς ἢ ὄχη ἐνωὸ τὰ 3 κουτία πουσας ἔστιλα,

Σίμερον τετάρτη 23 λίγοντος ἔλαβα 1 μόνον καλάθη τὸν αὐγὸν καὶ ἕνα μικρὸ τὸν φρούτον μοῦ λίπουν 1 μεγάλο ποῦ βάζο τὰ χόρτα καὶ 2 τὸν αὐγὸν ἐνωὸ διὰ τὴν μίαν παρτίδαν τὴς ἀποστολίς σήμερον πολὴ ἐδισκολεύθικα νὰ βρὸ καλάθη διὰ τὰ χόρτα δὲν μουδίδουν πλέον τὴ θὰ γίνι αὐτὴ ἡ δουλιὰ πὸς θὰ εργασθῶ πρέπι νὰ αγορασουμαι καλάθια δικάμας, μὲ γράφετε διὰ τὴς Σαρδέλες τὰ κουτιὰ ὅτη εἶναι ἀκριβὰ πραγματικὸς ἀκριβὰ ἀλὰ εἶναι ἕκαστον ἀπὸ αὐτὰ δρ. 160 ἐνὸ ἡ τανγκὸ εἶναι δραμια 73. Ψάρη ἡ ἀγορᾶ δὲν εἶχεν καθὸς καὶ φρέσκα Καρπούζα, Μεθ' ὑπολήψεως Π.—διὰ φρέσικο Βούτιρο δὲν μὲ γράφατε εἰπέθεσα ὅμος μίπος ἀλισμονίσατε καὶ σᾶς στέλνο. Φιάλη διὰ τὸ νεύτη δὲν ἔλαβα, τὸ σιμερινὸν καλάθη τὸν αὐγὸν νὰ μὶν χαθῇ διότη ἄφισα διαυτὸ δρ. 2.

Η ΑΝΤΙΔΡΑΣΗ

Ἂν τὸ γλωσσικὸ ζήτημα πρίν, ὅσο ἔμενε στενὰ γλωσσικό, σήκωσε συχνὰ μεγάλη ἀντίδραση, φυσικὸ ἦταν τώρα νὰ σηκώσῃ πολὺ μεγαλύτερη καὶ ποικιλώτερη ἀντίδραση, ἀφοῦ τόσο γρήγορα ἁπλώθηκε στὴν ἐκπαίδευση καὶ ἤρθε μὲ τὸν ὄγκο τῆς κυβαρνητικῆς ἐπιβολῆς. Γιατὶ μὲ τὸ ἄπλωμά του στὴν ἑλληνικὴ παιδεία καὶ τὴν ἐφαρμογή του στὴν πράξη θίγονται ἄμεσα περισσότερα ἄτομα καὶ ὁμάδες, καὶ ἀκόμη περισσότερες φιλοδοξίες καὶ ζωτικώτερα συμφέροντα. Ἀκόμη ἄμα συλλογιστοῦμε ὅτι δὲν πέρασε πολὺς καιρὸς ἀπὸ τὰ Εὐαγγελικά, τὰ Ὀρεστειακὰ καὶ τὰ Συνταγματικά, ὅπου ἡ ἀντίδραση στὸ γλωσσικὸ ζήτημα μὴν μπορώντας νὰ σταθῇ σὲ ἐπιστημονικὸ ἐπίπεδο εἶχε καταφύγει στὸ χλευασμό, στὴ συκοφαντία καὶ τὴν ὀχλοκρατία, καὶ ὑπηρετοῦσε πρόθυμα τὴν πολιτικὴ ἐκμετάλλευση, θὰ ἰδοῦμε ὅτι καὶ τώρα ἦταν φυσικὸ νὰ καταφύγῃ στὰ ἴδια μέσα καὶ νὰ ζητήσῃ τὴν ἐπιτυχία της μὲ συλλατήρια κ.ἄ.π.

Καὶ πράγματι κοιτάζοντας τὴν ἀντίδραση ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ποὺ ἐφαρμόστηκε ἡ γλωσσοεκπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση ὡς σήμερα, βλέπομε πῶς ἀρχίζει σιγὰ σιγὰ νὰ παίρνῃ τὸ δρόμο ποὺ ἦταν φυσικὸ νὰ πάρῃ. Ἔτσι ἔχομε ἀφθονώτερες τὶς πηγές της ὄχι μόνο στοὺς καθαρευουσιάνους, ἀλλὰ καὶ σὲ δημοτικιστὰς κ. ἄ. Ἀπὸ τοὺς καθαρευουσιάνους μετριοῦνται στὰ δάχτυλα ὅσοι ξέρουν τί ζητοῦν. Αὐτοὶ καταδικάζουν τὸ νόμο γιὰ τὴν εἰσαγωγὴ τῆς δημοτικῆς καὶ γυρεύουν νὰ ξαναγυ-

ρίσωμε πάλι στὴν καθαρεύουσα, ποὺ εἶναι κατὰ τὴ γνώμη τους γλῶσσα καλλιεργημένη καὶ ζωντανή. Τὴν καταγορία αὐτὴ τὴν ἀντιπροσωπεύει ὁ κ. **Σκιάς**, ὁ ὁποῖος πάντοτε προσπαθεῖ νὰ μένῃ σὲ συζήτηση ἐπιστημονική, καὶ ἐφημερίδες ὅπως ὁ «Ἐλεύθερος τύπος», οἱ Καιροὶ καὶ αἱ «Ἀθῆναι», ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὰ ἐλατήρια ποὺ σπρώχνουν τὴν τελευταία ἐφημερίδα στὴ δημοσιογραφική της ἔπίθεση.

*

Οἱ περισσότεροι ὅμως καθαρευουσιάνοι ἀκολούθησαν τὸν κ. **Χατζιδάκι**. Καὶ αὐτὸς ἀντιδρᾶ σήμερα σύμφωνα μὲ τὴν ψυχολογία του καὶ τὴν παράδοσή του. Ὁ κ. Χατζιδάκις εἶναι ὁ ἄρρωστος ἐγωϊσμὸς ποὺ πάντα ἀρνεῖται, χωρὶς νὰ παρουσιάζῃ στὸ ἔργο του καμιὰ ἐνιαία σταθερὴ κατεύθυνση. Καὶ εἶναι φυσικό· γιατὶ γιὰ νὰ ἰδῇς μακριὰ καὶ ἀντικειμενικά, πρέπει νὰ ξεχάσῃς πρόσωπα καὶ πάθη· ὁ ἄρρωστος ὅμως ἐγωϊσμὸς σπάνια ξεχνᾶ. Σὲ τέτοιες σπάνιες στιγμὲς βλέπομε τὸν κ. Χατζιδάκι νὰ προτείνῃ κάτι σωστό. Ἔτσι π. χ. ὅταν χτυπᾶ τὸ δόγμα τοῦ γυρισμοῦ στὴν ἀρχαία καὶ ὑποστηρίζῃ τὴ γλωσσικὴ ἐξέλιξη· ἀργότερα ὅταν μιλῇ γιὰ τὴ δημοτικὴ μὲ ἐνθουσιασμὸ καὶ συμβουλεύῃ τοὺς ὀπαδούς της νὰ γράφουν. Ἀλλὰ μὲ τὴν πρώτη εὐκαιρία, μόλις μπαίνουν στὴ μέση πρόσωπα, ἡ ἐγωπάθεια τὸν σπρώχνει ν' ἀναιρέσῃ ὅ τι σωστὸ εἶχε εἰπεῖ πρίν. Ἔτσι ὅταν ἔρχεται ὁ Βερναδάκης καὶ ὑποστηρίζει ἐντονώτερα αὐτὸς τὴ γλωσσικὴ ἐξέλιξη, ὁ κ. Χ. τὸν χτυπᾶ καὶ ὑμνεῖ τὸν ἀντιβαστικὸ Κόντο· ὅταν οἱ δημοτικιστὲς παρουσιάζωνται στὴν πράξη καὶ γράφουν τὴ δημοτική, ὁ κ. Χ. πάλι ξεχνᾶ τὸν ἑαυτό του καὶ τοὺς πολεμᾶ. Τὸ ἔργο του εἶναι ὅλο τέτοιες ἀντιφάσεις, χωρὶς ἀντικειμενικότητα καὶ συνέπεια. Ὁ ἴδιος ποτέ του δὲν ἔδωσε ὑπόδειγμα γραπτοῦ λόγου, καὶ οὔτε μποροῦσε νὰ δώσῃ. Ἀντίθετα μὲ τὸν κ. Σκιά, ὁ κ. Χατζιδάκις γενικὰ δὲν ξέρει τί ζητεῖ. Ὅπου ὅμως λείπουν οἱ κεντρικὲς γραμμές, ἡ σταθερὴ κατεύθυνση καὶ ἰδεολογία, ὁ πολεμιστὴς δὲν μπορεῖ ν' ἀντικρύσῃ τὸν ἀντίπαλό του· αἰσθάνεται τὸ ἔδαφος νὰ κλονίζεται κάτω ἀπὸ τὰ πόδια του καὶ γυρεύει ἀπὸ κάπου νὰ πιαστῇ· καὶ τότε, ὅταν μάλιστα τυφλώνῃ ἡ ἐγωπάθεια, εὔκολα χάνει τὸ ἠθικὸ κριτήριο καὶ καταφεύγει σὲ ὅπλα κάθε ἄλλο παρὰ ἐπιστημονικά. Ἔτσι βλέπομε τὸν κ. Χ. στὶς μεγάλες γλωσσικὲς συγκρούσεις στὴν ἀρχή, Μιστριώτου ἄρχοντος, ν' ἀνέχεται συνειδητὰ ἀνήθικα ὅπλα· καὶ ὕστερα, ὅσο περνᾶ μάλιστα ἡ ἡλικία καὶ προβάλλει ἀντονώτερα ἡ ἐγωπάθεια, τὸν βλέπομε νὰ καταφεύγῃ ὁ ἴδιος σ' αὐτά.

Ἔτσι καὶ τώρα. Ἀρχίζει νὰ ἐφαρμόζεται στὸ κράτος γλωσσοεκπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση, ποὺ θὰ μποροῦσε νὰ εἶχε βγῇ καὶ ἀπὸ τὶς φωτεινὲς στιγμὲς τοῦ κ. Χατζιδάκι. Ἐφαρμόζεται ὅμως χωρὶς αὐτὸν ἀπὸ πρόσωπα ποὺ ξέρουν κάπως τί ζητοῦν, μὲ σύστημα καὶ συνέπεια. Νὰ φωνάξῃ κάτω ἡ μεταρρύθμιση, δὲν τολμᾶ πιά. Γιατὶ βλέπει ὅτι ὁ δημοδιδασκαλικὸς κόσμος καὶ μεγάλο μέρος ἀπὸ τὴν κοινωνία δὲν ἔμενε καθόλου εὐχαριστημένο μὲ τὴν ἑλληνικὴ παιδεία καὶ τ' ἀποτελέσματά της, καὶ μάλιστα μὲ τὸ «παμφάγον» γλωσσικὸ ἰδανικὸ τῶν ἴων καὶ ὠῶν. Βλέπει ἀκόμη ὅτι ὁ φωτισμένος κυβερνήτης δὲν ἐννοεῖ νὰ ὑποχωρήσῃ, καὶ καταλαβαίνει πῶς τὴ μεταρρύθμισή μονάχα «ἐν ὀνόματι τῆς μεταρρυθμίσεως» μπορεῖ νὰ τὴν πολεμήσῃ. «Ὁ νόμος εἶναι καλὸς καὶ ἅγιος, ἀλλὰ ἡ ἐφαρμογή του κακὴ καὶ ὀλέθρια. Κι ἐγὼ εἶμαι μεταρρυθμιστής, δὲ θάλω δηλ. τὰ ἴα καὶ ὠά· δὲν ἀνέχομαι ὅμως νὰ ἑρμηνεύουν τὸ νόμο ὅπως θέλουν λίγα πρόσωπα (εἶναι οἱ συντάκτες τοῦ νόμου) χωρὶς ἐμένα». Τέτοιοι συλλογισμοὶ βγαίνουν καθαρώτατα μέσα ἀπὸ τὴ μικρόλογη πολεμική του. Στὴν ἀρχὴ προσπαθεῖ νὰ χτυπήσῃ μὲ ὅπλα ἐπιστημονικά. Καὶ στὴν εἰσήγησή του στὸν περσινὸ Σεβαστοπούλειο παίρνει λίγες λέξεις ἀπὸ τ' ἀναγνωστικά, στάνη π. χ. κ. ἄ., τὶς χαρακτηρίζει ὡς διαλεκτικές, κι ἔτσι διαλαλεῖ τὴν ἀποτυχία τῶν νέων βιβλίων. Καθὼς ὅμως εἶπα παραπάνω, στὴν ἐπιστημονικὴ συζήτηση νιώθει πάντα τὸ ἔδαφος νὰ κλονίζεται κάτω ἀπὸ τὰ πόδια του. Γιατὶ μὲ ὅ τι λέει τώρα ἀναιρεῖ συνήθως ὅ τι ὁ ἴδιος εἶχε ἄλλοτε εἰπεῖ. Γιὰ νὰ τὸν ἀντικρούσῃς φτάνει στὸ σημερινὸ Χατζιδάκι ν' ἀντιτάξῃς τὸ χτεσινό, ὅπως τὸ κάνει ὁ κ. Τριανταφυλλίδης στὴ μελέτη του «Quo usque tandem». Μὴν μπορώντας νὰ κρατηθῇ μόνος σὲ ἐπίπεδο ἐπιστημονικὸ προσπαθεῖ σὲ λίγο νὰ ἐκμεταλλευτῇ τὴ λέσχη τῶν ἐπιστημόνων, γιὰ νὰ κάμῃ ἐκεῖ δικό του τμῆμα ἐκπαιδευτικό. Ἀποτυχαίνει καὶ καταφεύγει τέλος στὸν ἀρχηγὸ τῆς ἐκκλησίας. Γιὰ νὰ τὸν παρασύρῃ ὅμως στοὺς σκοπούς του καὶ νὰ πετύχῃ, πρέπει νὰ μπλεχτῇ στὸ ζήτημα ἡ θρησκεία, ἡ ἠθικὴ κλπ. Σ' αὐτὸ ἔχει σύμμαχο κατάλληλο τὸν κ. Κουλουμβάκη. Ἔτσι κάνει τὴν τελευταία του ἀπόπειρα στὸ μητροπολιτικὸ μέγαρο. Γιὰ ἐπιστημονική, ἀντικειμενικὴ ἔρευνα τῶν ζητημάτων, οὔτε λόγος βέβαια μποροῦσε νὰ γίνῃ ἐκεῖ μέσα. Κινδυνεύει ἡ θρησκεία, ἡ πατρίδα, ἡ οἰκογένεια. Τὸ βιβλίο τοῦ κράτους «τὰ ψηλὰ βουνὰ» εἶναι μπολσεβικικὸ βιβλίο ... Μ' ἄλλα λόγια: δὲ θέλετε ἐμένα, δὲ μὲ βοηθεῖ ἡ ἐπιστήμη; ἔχω τὰ συλλαλητήρια, τὴν ὀχλοκρατία καὶ ἄλλα παρόμοια.

Μὰ ὁ καιρὸς τῆς ὀχλοκρατίας πέρασε πιά, ὅπως τὸ ἔδειξε ἡ στάση τῆς πολιτείας στὸ τελευταῖο πραξικόπημα τοῦ κ. Χ. καὶ λοιπῶν. Τὴ στάση αὐτὴ ζήτησαν μερικοὶ νὰ τὴ χαρακτηρίσουν ὡς ἀνελεύθερη, γιατὶ ἐμποδίζει τάχα τὴν ἐλευθερία τῆς σκέψεως. Ἂν ἦταν ἀλήθεια ἔτσι, μόνο ραγιὰς θὰ μποροῦσε νὰ ἐπιδοκιμάσῃ τέτοιο μέτρο. Εἶναι ὅμως ἐλευθερία σκέψεως ἡ ἐλευθερία σὲ κάθε εἶδος συκοφαντία, ἡ ἀσυδοσία στὴν ἐκμετάλλευση κάθε ἱεροῦ καὶ ὁσίου, ἡ ἐλευθερία στὴ δημιουργία ὀχλοκρατίας καὶ ἄλλα παρόμοια; Τέτοια ἀντίληψη δὲν ἀφαιρεῖ τὴ μόνη βάση ὅπου μπορεῖ νὰ σταθῇ πραγματικὴ ἐλευθερία σκέψεως; Καὶ ὅτι γιὰ τέτοια προσπάθεια ἐπρόκειτο, ἔστω καὶ ἂν σὲ λίγους ἦταν συνειδητή, τὸ ἔδειξε κυρίως ἡ συνέντευξη ποὺ ἔδωσε ὁ κ. Χ. στὴν «Πατρίδα»: Κινδυνεύει ἡ θρησκεία, ἡ πατρίδα, ἡ οἰκογένεια· τὰ «ψηλὰ βουνὰ» εἶναι μπολσεβικικὸ βιβλίο κλπ. κλπ. κλπ.

Τέτοια ἡ ταχτικὴ καὶ ἡ ἀντίδραση τοῦ κ. Χατζιδάκι ἀπὸ τὸν καιρὸ ποὺ ἄρχισε νὰ ἐφαρμόζεται ἡ γλωσσοεκπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση. Τὸ δρόμο του τὸν ἀκολούθησαν ἢ παρασύρθηκαν σ' αὐτὸν πολλοί. Ἀρκετοὶ εἶναι οἱ δυσαρεστημένοι, λίγοι οἱ παραγνωρισμένοι κατὰ τὴ γνώμη τους ἀπὸ τὴ νέα κατάσταση, πολλοὶ οἱ συντηρητικοὶ ἀπὸ ἰδιοσυγκρασία καὶ ἰδεολογία. Τὰ ἐλατήρια καὶ τὴ συνειδητὴ ταχτικὴ τοῦ ἀρχηγοῦ τους χωρὶς ἀμφιβολία λίγοι, ἐλάχιστοι τὰ κατέχουν. Ἕνας ἀπὸ τοὺς «παραγνωρισμένους» εἶναι καὶ ὁ κ. Ζαμάνης. Στὴν «ἐκπαιδευτικὴ ἐπιθεώρηση» ποὺ διευθύνει, ἀγωνίστηκε νὰ κρατηθῇ σὲ ἐπιστημονικὴ ἐπίκριση τῶν νέων ἀναγνωστικῶν. Κινήθηκε μέσα στὸ ἐπιστημονικὸ ὁπλοστάσιο τοῦ κ. Χατζιδάκι, καὶ πλούτισε κάπως τὴ Χατζιδάκεια συλλογὴ ἀπὸ τὶς διαλεκτικὲς τάχα λέξεις ποὺ παρουσιάζουν τὰ βιβλία. Προσπαθώντας ὅμως νὰ στηριχτῇ καὶ σὲ γενικὲς ἀρχές, κατέφυγε στὴν πρωτευουσιάνικη γλῶσσα τοῦ κ. Pernot. Ἀλλὰ καὶ κεῖ ἦταν φυσικὸ νὰ μὴ βρῇ μεγαλύτερη σταθερότητα. Κι ἔτσι ἡ κριτικὴ τοῦ κ. Ζαμάνη στάθηκε στὸν ἀέρα, καὶ ὁ συγγραφέας της δὲν τόλμησε νὰ δώσῃ κανένα θετικὸ ὑπόδειγμα λόγου γραπτοῦ. Γιατὶ καὶ ἂν τὸ προσπαθοῦσε σύμφωνα μὲ τὴν πρωτευουσιάνικη θεωρία τοῦ κ. Pernot ἢ τὶς θεωρίες τοῦ κ. Χ. ποὺ παραδέχεται, δὲ θὰ

μποροῦσε νὰ θύση τίποτα καλύτερο ἀπὸ τὴ γλωσσικὴ σαλάτα ποὺ παρουσίασαν στὴν «ἐκπαιδευτικὴ ἐπιθεώρηση» οἱ πρότυπες ἐκθέσεις τοῦ κ. Ζήση.

*

Τὸ γλωσσικὸ ζήτημα, τώρα ποὺ μὲ τὴ μεταρρύθμιση ἁπλώθηκε στὴν ἐκπαίδευση, ἔθιξε καθὼς εἶπα ἄμεσα περισσότερα ἄτομα καὶ ὁμάδες, περισσότερες μικροφιλοδοξίες ἢ ζωτικώτερα συμφέροντα. Ἔτσι ἡ ἀντίδραση ἐκδηλώθηκε καὶ σὲ κύκλους δημοτικιστικούς, καὶ μέσα σ' αὐτὴ ξεχώρισαν τρία ὀνόματα: ἡ κ. Καζαντζάκη, ὁ Νουμᾶς καὶ ὁ κ. Μελᾶς.

Εἶναι γνωστὸ πὼς ἡ κ. Καζαντζάκη καὶ πρὶν εἶχε γράψει πολλὰ ἀναγνωστικὰ στὴν καθαρεύουσα, καὶ τώρα ἔγραψε ἄλλα ἢ μετέφρασε τὰ ἴδια στὴ δημοτική. Μὲ τὴν εἰσαγωγὴ ὅμως τῆς δημοτικῆς, καὶ μάλιστα μὲ τὴν ἐφαρμογὴ τοῦ νόμου ποὺ ἐπιτρέπει στὸ κράτος νὰ ὁρίζη εἰδικὴ ἐπιτροπὴ γιὰ νὰ γράφη τ' ἀναγνωστικὰ τοῦ δημοτικοῦ, ἦταν φυσικὸ νὰ γίνη σιγὰ σιγὰ πολὺ αὐστηρότερο τὸ κριτήριο γιὰ τ' ἀναγνωστικὰ βιβλία. Ἔτσι πολλὰ ἀπὸ τὰ βιβλία ποὺ εἶχαν ὑποβληθῆ στὸ ἐκπαιδευτικὸ συμβούλιο, ἀπορρίφτηκαν. Ἡ ἀπόρριψη βιβλίων θὰ πῆ ζημία σημαντική, καὶ φυσικὰ τέτοια ζημία δὲν εἶναι μικρὴ δοκιμασία γιὰ τὸ κάθε ἄτομο. Στὴ δοκιμασία αὐτὴ ἡ κ. Καζαντζάκη νικήθηκε, καὶ ἄρχισε τὴν ἀντίδραση. Ὡς ἐδῶ δὲ θὰ βλέπαμε τίποτα παράξενο, γιατὶ ξέρομε πὼς εἶναι δυσκολώτατο νὰ ὑψωθῆ κανεὶς ἀπάνω ἀπὸ τὸ ἀτομικό του συμφέρον. Ἐκεῖνο ὅμως ποὺ παραξενεύει καὶ λυπεῖ εἶναι ἡ μέθοδος ποὺ μεταχειρίστηκε ἡ κ. Καζαντζάκη στὴν πολεμική της. Εἶναι ἡ μέθοδος ποὺ εἶχε περιτρονήσει ὡς τώρα καὶ ὁ πιὸ ἀσήμαντος δημοτικιστής, ἡ μέθοδος μερικῶν καθαρευουσιάνων, ποὺ ἔσερναν καὶ ζητοῦν καὶ τώρα νὰ σύρουν τὸ ζήτημα στοὺς ὁρόμους. Πρὶν ἀκόμη γίνει τὸ πραξικόπημα στὴ μητροπολιτικὴ αἴθουσα, εἶχε ἑτοιμάσει ἡ κ. Καζαντζάκη τὰ ὀχλοκρατικὰ μέσα στὴν πολεμική ποὺ ἔκαμε σὲ κάποια ἐφημερίδα γιὰ «τὰ ψηλὰ βουνά» καὶ τὰ ἄτομα ποὺ ἐφαρμόζουν τὴ μεταρρύθμιση: «Ἐκεῖ μέσα χτυποῦν τὴ θρησκεία, δὲν κάνουν προσευχή, παραλύουν τοὺς οἰκογενειακοὺς δεσμούς, καταστρέφουν τὴν πατρίδα κλπ. κλπ. κλπ.». Ἔτσι τὸ πάθος ἔσπρωξε τὸ ἄτομο νὰ ποδοπατήση κάθε ἀρχή, καὶ εἴδαμε τὸ παράξενο καὶ λυπηρότατο θέαμα δημοτικιστὴς νὰ βγαίνη χέρι μὲ χέρι στὸ ὁρόμο μὲ τὴ σκιὰ τοῦ Μιστριώτη. Εὐτυχῶς ὅμως ἡ κ. Καζαντζάκη ἔμεινε παράδειγμα μοναδικό.

*

Ἡ γλωσσοεκπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τῆς θρησκείας καὶ τῆς πατρίδας μποροῦσε νὰ σηκώση ἀντίδραση μόνο σὲ κύκλο καθαρὰ ἐπαναστατικό. Γιατὶ σ' αὐτὰ τὰ ζητήματα ἀκολούθησε πιστὰ τὴ νεοελληνικὴ παράδοση, καὶ μόνο τὴν πατριδοκαπηλεία καὶ τὴ θρησκειοκαπηλεία, ὅπως καὶ τὴν καπηλεία κάθε συναισθήματος, τὴ χτύπησε καὶ τὴ χτυπᾶ κατακέφαλα. Τέτοια ὅμως στοιχεῖα ἐπαναστατικὰ στὸν τόπο μας δὲν ὑπάρχουν ἢ καὶ ἂν ὑπάρχουν δὲν κινήθηκαν καθόλου.

Ὡς πρὸς τὴ γλωσσικὴ ὅμως μορφὴ ἡ μεταρρύθμιση ἦταν φυσικὸ νὰ βρῆ ἀντίδραση ἀπὸ δημοτικιστάς, ποὺ ἔχουν προσκολληθῆ στὸ ἄκαμπτο κανονιστικὸ σύστημα τοῦ ψυχάρη. Γιατὶ σὲ μερικὰ σημεῖα, ἰδίως ὡς πρὸς τὴ φωνητική, ἡ μεταρρύθμιση στέκει σὲ ἀντίληψη μεταψυχαρική, ὅπου τὸ ἐπιβάλλει καὶ ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ ζωὴ—χωρὶς βέβαια μ' αὐτὸ νὰ παραγνωρίζη τὴν ἱστορικὴ πιὰ προσωπικότητα τοῦ Ψυχάρη καὶ τὴν ξεχωριστὴ σημασία τοῦ ἔργου του. — Τέτοιοι

δημοτικιστὲς ὑπάρχουν ἀκόμη συγκεντρωμένοι στὸ *Νουμᾶ*. Ἀπὸ τὸ Νουμᾶ λοιπόν, τὸν παλιὸ βέβαια Νουμᾶ, περιμέναμε τέτοια ἀντίδραση, ποὺ θὰ ἦταν καθαρὰ ἰδεολογική· ἰδεολογικὴ μὲ τὸν ἄξεστο καὶ ἀγροῖκο τόνο ποὺ εἶναι πάντα ὁ διευθυντής του καὶ στὸν πιὸ ὑψηλὸ ἀγῶνα. Δὲν τὴν περιμέναμε ὅμως τώρα, γιατὶ στὰ «ψηλὰ βουνὰ» ἐλάχιστα στοιχεῖα γλωσσικὰ θὰ εἶχε νὰ ἐπικρίνη, ἀφοῦ οἱ λόγιες λέξεις ποὺ περιέχει τὸ βιβλίο τῆς συντακτικῆς ἐπιτροπῆς καὶ ποὺ προκαλοῦν κυρίως τὴ διαφωνία, μετριοῦνται στὰ δάχτυλα. Τὴν περιμέναμε νὰ ἐκδηλωθῆ στὶς ἀνώτερες τάξεις, ὅπου θὰ προχωροῦσαμε σὲ ἀφηρημένες καὶ λόγιες λέξεις, ὅπως τὸ σύμπαν - τοῦ σύμπαντος, τὸ γεγονὸς - τοῦ γεγονότος, οἱ συγγραφεῖς κλπ. καὶ ὄχι τὸ σύμπαντο, τὸ γεγονότο, οἱ συγγραφέηδες ἢ συγγραφιάδες κλπ. Καὶ ὅμως ὁ ἐγωκεντρισμὸς τοῦ Νουμᾶ, ἡ μανία δηλ. νὰ φαίνεται πὼς ἀπ' αὐτὸν πηγάζει, αὐτὸς συγκεντρώνει καὶ τροφοδοτεῖ κάθε νέα κίνηση, τὸν ἔσπρωξε ν' ἀντιδράση πάρα πολὺ νωρίς, τόσο νωρὶς ποὺ δὲν μποροῦσε οὔτε νὰ δικαιολογηθῆ ἀπὸ τὰ πράγματα, οὔτε νὰ στηριχτῆ σ' αὐτά. Ἔτσι δὲν κατώρθωσε νὰ κρατηθῆ σὲ ἰδεολογικὸ ἀγῶνα καὶ περιωρίστηκε σὲ ἐπίθεση προσωπική.

Ὅταν ὁ Νουμᾶς ὕστερα ἀπὸ μακρόχρονη διακοπὴ ξανάρχισε τὴν ἔκδοσή του, βρῆκε τὸ μεταρρυθμιστικὸ ἔργο ἀρκετὰ προχωρημένο καὶ στερεωμένο. Ἡ ἐπιτυχία του καὶ ἡ ἐπιβολή του ἦταν βέβαια ἀποτέλεσμα ὅλων τῶν ἀγώνων ποὺ ἔκαμε ὁ δημοτικισμὸς ἕναν ὁλόκληρο αἰῶνα· καὶ σ' αὐτοὺς ὁ Νουμᾶς ἔπαιξε μιὰ ἐποχὴ ρόλο σημαντικό. Τὸ ἔργο ὅμως αὐτὸ ἔγινε κι ἐξακολουθοῦσε νὰ γίνεται ἀπάνω στὸ δρόμο ποὺ γιὰ χρόνια εἶχε ἀκολουθήσει ὁ Ἐκπαιδευτικὸς Ὅμιλος· καὶ γινόταν κατὰ μέγα μέρος ἀπὸ μέλη του, χωρὶς τὴ νουμαδικὴ κηδεμονία ἢ τουλάχιστο τὴ συνεργασία. Τέτοιο πραξικόπημα προσβάλλει τὸν ἐγωκεντρισμὸ τοῦ Νουμᾶ, ὁ ὁποῖος ἐκδηλώνεται ἀρκετὰ περίεργα: Στὸ πρῶτο φύλλο χαιρετίζει μ' ἐνθουσιασμὸ τὴ μεταρρύθμιση, τὴ χαιρετίζει σχεδὸν σὰ νίκη ἀποκλειστικὰ δική του, καὶ εἶναι τόσο ὑπερήφανος γιὰ τ' ἄτομα ποὺ πρωτοστατοῦν σ' αὐτή, ὥστε νὰ τὰ διεκδικῆ ὡς κτῆμα του [1]. Τέτοια ὅμως ἱκανοποίηση ποὺ ὁ ἴδιος τὴν ἔδωσε στὸν ἑαυτό του ἦταν ἐντελῶς πλατωνική. Ἂν ἔμπαινε τουλάχιστο στὴ συντακτικὴ ἐπιτροπὴ τῶν βιβλίων ἕνας ἀληθινὰ δικός μας! Ἔτσι ἡ αὐτοϊκανοποίηση θὰ γίνη θετική, χειροπιαστὴ ἱκανοποίηση. Καὶ ἀμέσως στὸ ἑπόμενο φύλλο λέει καὶ τὰ ὀνόματα τῶν λογίων ποὺ θὰ ἔπρεπε νὰ γράφουν διδακτικὰ βιβλία. Μὲ τὴν ὑπόδειξή του ὅμως αὐτὴ ἀρχίζει συγχρόνως καὶ προσωπικὴ ἐπίθεση στὰ ἄτομα, γιὰ τὰ ὁποῖα εἶχε ὑπερηφανευτῆ στὸ πρῶτο φύλλο· ἐπίθεση συγκρατημένη κάπως στὴν ἀρχή, γιατὶ μένει ἀκόμη κάποια ἐλπίδα· ἡ ἐπιτροπὴ δηλ. γιὰ τὸ ἀναγνωστικὸ τῆς Δ΄. Ὅταν ὅμως καὶ ἡ ἐλπίδα αὐτὴ σὲ λίγο ναυάγησε, τότε πιὰ ἡ ἐπίθεση ξέσπασε πρόστυχα,

---

[1] «... Ἡ ζωντανή μας γλῶσσα ἀναγνωρίστηκε ἀπὸ τὸ ἐπίσημο κράτος καὶ τῆς ἀνοιχτήκανε διάπλατες οἱ πόρτες τῶν σχολείων καὶ οἱ ψυχὲς τῶν παιδιῶν μας. Κι ἡ χαρά του [τοῦ Νουμᾶ] γίνεται ἀκόμη μεγαλύτερη, σὰν συλλογίζεται πὼς στὴν ἐκπαιδευτική κι ἀπολυτρωτικὴ αὐτὴ ἀναγέννηση πρωτοστατοῦν οἱ κ. κ. Γληνός, Δελμοῦζος, Μ. Τριανταφυλλίδης, κι οἱ τρεῖς τους βγαλμένοι ἀπὸ τὶς στῆλες τοῦ Νουμᾶ καὶ ποτισμένοι ἴσαμε τὸ μεδούλι μὲ τὴν ἰδεολογία του. Ὅ τι ἐκήρυξε δεκαπέντε χρόνια ὁ Νουμᾶς ἔρχονται οἱ τρεῖς αὐτοὶ ἐπιστήμονες καὶ τὸ ἐφαρμόζουν σήμερα. Ὅ τι ἔσπειρε τὸ θερίζουν. Κι ὁ Νουμᾶς κρυφοκαμαρώνει βλέποντας πὼς ὁ σπόρος του ἦταν ἀγαθὸς καὶ τὰ δρεπάνια τῶν θεριστάδων ἀκονισμένα». Καὶ πρέπει ἀκόμη νὰ σημειωθῆ ὅτι ὁ χαιρετισμὸς αὐτὸς σὲ πράγματα καὶ πρόσωπα ἔγινε ἀφοῦ τὸ μεταρρυθμιστικὸ ἔργο εἶχε ἐφαρμοστῆ δύο χρόνια ὁλόκληρα.

μ' ἕνα κέντρο πάντα : νὰ κλονίση τὴν ἠθικὴ ὑπόσταση τῆς τριανδρίας, ὅπως τή λέει. Ἀπὸ καιρὸ σὲ καιρὸ πετοῦσε καὶ τὴν ἰδεολογική του πανοπλία «μπάζουν στὰ σκολειὰ τὴ μιχτὴ γλῶσσα», πρᾶγμα ποὺ δὲν ἐνδιαφέρει πιὰ τὸ «νέο Νουμᾶ», ὅπως καὶ ὁ ἴδιος τὸ δήλωσε ρητὰ στὸ νέο του πρόγραμμα[1] καὶ ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴ γλωσσικὴ ἀσυδοσία ποὺ ἐπικρατεῖ τώρα στὶς στῆλες του. Καὶ τὸ πάθος του πιὰ τὸν ἔσπρωξε κάποτε νὰ γράψη στὴν «Κοινωνία» ἕνα χυδαῖο πλαστὸ ἐπεισόδιο μεταξὺ τοῦ ψυχάρη κι ἐμένα, καὶ νὰ διαλαλήση ὅτι δὲν εἶναι ἀκόμη καιρὸς γιὰ γλωσσικὴ μεταρρύθμιση. Δηλαδή: καλύτερα νὰ μὴ γίνη, ἀφοῦ μένει ἔξω ἀπ' αὐτὴν ὁ Νουμᾶς!

Ἔτσι εἶχε πάρει τὸν κατήφορο, ὥσπου ζήτησαν τέλος νὰ τὸν συγκρατήσουν, καὶ στὰ τελευταῖα φύλλα προσπάθησαν διορθώνοντας τάχα τὴν προσωπικὴ ἐμπάθεια νὰ ὑψώσουν τὴν ἐπίθεσή του σὲ ἰδεολογικὸ ἐπίπεδο. Ὁ Νουμᾶς ὅμως ποτὲ δὲν εἶχε ὡρισμένη ἰδεολογικὴ κατεύθυνση ἐκτὸς ἀπὸ τὴ γλωσσικὴ ὀρθοδοξία. Ἔτσι στὸ τελευταῖο στάδιο τῆς πολεμικῆς του βλέπομε τὴ μιὰ ἀντίληψη νὰ γροθοκοπᾶ τὴν ἄλλη ἐπιπολαιότατα· στὸ ἕνα παραγραφάκι σοσιαλιστής, στὸ ἄλλο ἀπολογητὴς τοῦ ἀνακατέματος τοῦ κλήρου στὴν παιδεία κλπ. Στὸ τέλος μάλιστα ξεχώρισαν μερικὰ προανακρούσματα λυπηρότατα: νὰ ὑποβοηθήση δηλ. κι αὐτὸς τὴν ἐκμετάλλευση τῆς θρησκείας θολώνοντας τὰ νερὰ στὸ φωτεινότατο γράμμα τοῦ κ. Γκίνη[2]. Εὔχομαι ὅμως πὼς θὰ τὸ νιώση καὶ θὰ σταματήση στὸν γκρεμνό. Καὶ τὸ εὔχομαι βέβαια, ὄχι γιὰ τὴν τωρινή του σημασία, ἀλλὰ γιὰ τὴ μνήμη καὶ τ' ὄνομα τοῦ παλιοῦ Νουμᾶ...

*

Τὸ τρίτο ὄνομα ποὺ ξεχώρισα παραπάνω στὴν ἀντίδραση μέσα ἀπὸ τοὺς δημοτικιστὰς εἶναι ὁ κ. *Μελᾶς*, ὁ *Φορτούνιο* τοῦ Ἐμπρός. Ἂν δημοτικιστὴς εἶναι μόνο ὅποιος ἔχει γράψει στὴ δημοτική, τότε βέβαια ἡ κατάταξη αὐτὴ εἶναι σωστή. Ἂν ὅμως γι' αὐτὸ χρειάζεται ἀκόμη καὶ ἡ πίστη γιὰ τὸ γλωσσικὸ ἰδανικό, τότε ἔκαμα λάθος· γιατὶ ὁ κ. Μελᾶς δὲν ἔχει καμιὰ πίστη ὄχι μόνο στὸ γλωσσικό, μὰ σὲ κανένα ἰδανικό. Μὲ τὴν πίστη δὲ θέλω νὰ εἰπῶ ἐνθουσιασμὸ καὶ ἔμπνευση περιοδικὴ ἢ τῆς στιγμῆς ποὺ τὴ γεννᾶ ἡ σύμπωση ἢ τὸ ἕνα καὶ τὸ ἄλλο βιβλίο ποὺ τυχαίνει νὰ πέση στὰ χέρια μας. Τέτοιες περιοδικὲς καὶ παροδικὲς στιγμὲς ἔχει πάντα ὁ κ.

[1] «Ὁ Νουμᾶς μπαίνοντας μὲ τὸ σημερινὸ φύλλο στὴ δευτέρα του περίοδο, δὲν ἔχει πιὰ ν' ἀγωνιστῆ γιὰ τὴ γλῶσσα. Τὸ γλωσσικὸ ζήτημα τὸ θεωρεῖ λυμένο. Ὅλοι μας λίγο πολὺ εἴμαστε δημοτικιστές. Ἂν μερικοὶ θέλουν νάναι δημοτικιστάδες κι ἄλλοι νάναι δημοτικισταὶ δικός τους λογαριασμός».

[2] Ὁ κ. Γκίνης στὸ γράμμα του, ἀναγνωρίζοντες τὶς ὑπηρεσίες ποὺ πρόσφερε ἄλλοτε ὁ κλῆρος στὸν τόπο μας καὶ ποὺ προσφέρει ἀκόμη στὰ ὑπόδουλα μέρη, ἐτόνισε πὼς σήμερα ἡ ἀναμιξή του ἢ ἡ κηδεμονία ποὺ ζητεῖ νὰ ἐπιβάλη στὴν ἐκπαίδευση τοῦ ἑλ. κράτους εἶναι πολὺ ἐπικίνδυνη· καὶ ἀναφέρει τοὺς μεσαιωνισμοὺς τοῦ Βόλου, καὶ θὰ μποροῦσε ν' ἀναφέρη ἀκόμη τὴν προσπάθεια ποὺ ἔγινε ἄλλοτε νὰ ἐμποδιστῆ τὸ μάθημα τοῦ κ. Νικολαΐδη στὸ Πανεπιστήμιο γιὰ τὴ Δαρβίνειο θεωρία κ. ἄ. Ἔβαλε δηλ. ζήτημα κληροκρατίας καὶ πολιτείας, κληροκρατίας καὶ ἐλευθερίας τῆς σκέψεως. Τὴν ἴδια ἀντίληψη ὑποστήριξε καὶ τὸ ὑπουργεῖο τῆς παιδείας στὸ γνωστὸ ἔγγραφο ποὺ ἔστειλε στὸ σεβασμιώτατο Ἀθηνῶν. Γιὰ τὴ θρησκεία οὔτε μίλησε οὔτε μποροῦσε νὰ μιλήση ὁ κ. Γκίνης. Καὶ πόσο διαφέρουν ἡγεμονία τοῦ κλήρου ἢ κληροκρατία καὶ θρησκεία μπορεῖ νὰ τὸ καταλάβη κανεὶς καλύτερα ρωτώντας τοὺς δασκάλους γιὰ τὴν ἐποχὴ ποὺ πρόεδροι στὰ τοπικὰ ἐκπαιδευτικὰ συμβούλια ἦταν οἱ ἐπίσκοποι...

Μελᾶς, ἄλλοτε γιὰ τὸ σοσιαλισμό, ἄλλοτε γιὰ τὸ συνδικαλισμό, ἄλλοτε γιὰ τὸ μοναρχισμό, ἄλλοτε γιὰ τὸν ἐλεύθερο γάμο, ἄλλοτε γιὰ τὴν ἑλληνικὴ οἰκογένεια κτλ. κτλ. κτλ. Μὰ τοῦ λείπει ἡ πίστη καὶ ἡ ἱερὴ ἀγάπη, ποὺ μόνο πίστη βαθιὰ μπορεῖ νὰ γεννήση, πίστη ποὺ πηγάζει αὐθόρμητα ἀπὸ τὸ χαρακτῆρα μας. Ἔτσι παρουσιάζει ἀδιάκοπα τὶς πιὸ περίεργες ἀντιφάσεις καὶ πέφτει πάντα στὴν ἄρνηση. Δὲν ὑπάρχει καμιὰ εὐγενικὴ προσπάθεια ποὺ νὰ μὴν τὴν ἀρνήθηκε. Καὶ ἀρνεῖται ὄχι μόνο γιατὶ τοῦ λείπει ἡ ἀγάπη καὶ γιατὶ μὲ ὅλα τὰ πνευματικά του χαρίσματα ὁ χαρακτῆρας του τὸν ἐμποδίζει νὰ ὑψωθῆ ὁ ἴδιος σὲ προσπάθεια ἀνώτερη, ἀλλὰ καὶ γιὰ νὰ ἐπιδείξη τὸ πνεῦμα του. Κι ἔχει πολὺ καὶ ὀξύτατο πνεῦμα. Παίρνει πάντα μιὰ μονομερῆ καὶ περιωρισμένη ἄποψη, τῆς βάζει τὴ βάση ποὺ αὐτὸς θέλει, καὶ ἂν δὲν τοῦ τὴ δίνουν τὰ πράγματα, τὰ παραποιεῖ ἢ τὰ πλαστογραφεῖ μὲ μοναδικὴ εὐκολία· σ' αὐτὸ δὲν τὸν ἐμποδίζει τίποτα, γιατὶ σκοπός του εἶναι νὰ παίξη καὶ νὰ δείξη πνεῦμα· καὶ τὸ κατορθώνει.

Ἔτσι καὶ στὴ γλωσσοεκπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση ἦταν φυσικὸ νὰ παρουσιάση ὁ κ. Μ. τὴ συνηθισμένη του ἄρνηση καὶ νὰ θελήση κι ἀδῶ νὰ παίξη καὶ νὰ δείξη πνεῦμα. Τὴν ἐμφάνισή του ὅμως τώρα τελευταῖα τὴν καθόρισε ἕνα πάθος ποὺ τοῦ ἔχει ὑποτάξει κάθε κίνημά του· τὸ πάθος τοῦ ἀντιβενιζελισμοῦ. Κι αὐτὸ γιατὶ τὰ τελευταῖα χρόνια μιὰ κορυφὴ ὑψώνεται στὸν τόπο μας, ὁ Βενιζέλος· καὶ τὸν κ. Μελᾶ ποὺ δὲ χωνεύει καμιὰ ἀνώτερη προσπάθεια, τὸ ἀντίκρυσμα τέτοιας κορυφῆς τὸν πιέζει σὰ βραχνάς. Ἔτσι ἡ φυσική του ἄρνηση ἔφτασε στὸν ἀντιβενιζελισμό του στὴν πιὸ ἐντατική της ἐκδήλωση. Κι ἐπειδὴ ἡ γλωσσοεκπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση εἶναι ἀπὸ τὰ σημαντικώτερα ἔργα στὴν ἐσωτερικὴ πολιτικὴ τοῦ Βενιζέλου, ἡ ἀντίδρασή του στὸ ζήτημα αὐτὸ συνδέθηκε μὲ τὴ γενικώτερη ἀντίδραση στὸ Βενιζελισμό. Ἔτσι ὁ κ. Μελᾶς-Φορτούνιο ξεχωρίζει ἀπ' ὅλους τοὺς ἄλλους ποὺ εἴδαμε παραπάνω, καὶ δρᾶ μέσα ἀπὸ τὸ στρατόπεδο τῶν ἀντιπολιτευομένων. Ὥστε ἡ σωστὴ κατάταξή του μέσα στὴν ἀντίδραση δὲν εἶναι στὸν κύκλο τῶν δημοτικιστῶν; ἀλλὰ στὸν κύκλο τῶν πολιτικῶν, ποὺ πάντοτε στὶς διάφορες σχετικὲς συγκρούσεις ἐκμεταλλεύονταν τὸ γλωσσικὸ ζήτημα, ὅπως τὸ θρησκευτικὸ κ. ἄ.

Ἡ σχετικὴ προετοιμασία τῆς κοινῆς γνώμης καὶ οἱ ἀνιχνεύσεις ἔχουν ἀρχίσει ἀπὸ καιρό. Πρόσκοποι ἡ ἐφημερίδα «Ἀθῆναι» καὶ ὁ κ. Μελᾶς-Φορτούνιο. Ὁ τελευταῖος ὅμως ἀντίθετα μὲ τὴν ἀσυστηματοποίητη ὡς τώρα ἄρνησή του, καὶ ἀντίθετα μὲ τὴ δημοσιογραφικὴ ἐπιπολαιότητα τῶν ἄλλων ἀντιδραστικῶν, ἔχει ἀναπτύξει ταχτικὴ θαυμαστὴ ποὺ πρέπει νὰ ξασκεπαστῆ, γιατὶ μὲ τὰ γραφόμενά του κατορθώνει νὰ πείθη πολλοὺς ἀνίδεους ὅτι εἶναι ἀντικειμενικὸς sine ira et studio. Παίρνει διάφορα ἐπίκαιρα ζητήματα: μιὰ ἐργατικὴ ἀπεργία π. χ., τὸ κούρεμα τῶν παπάδων, τὸν Ἀραπόβραχο τῶν «ψηλῶν βουνῶν», τὸ *Ντοστογιέφκη*, κάτι ἀπὸ τὸ γλωσσικὸ κλπ. κλπ. ποὺ φαίνονται ἄσχετα μεταξύ τους. Γιὰ τὸ καθένα γράφει συνήθως σειρὰ ἀπὸ χρονογραφήματα· τ' ἀφήνει στὸ μεταξὺ καὶ μόλις παρουσιαστῆ εὐκαιρία τὸ ξαναπαίρνει. Στὴν ἐξέτασή του τὸ κάθε θέμα τὸ φέρνει ἔτσι, ὥστε ν' ἁπλώνεται σὲ μιὰ γενικώτερη ἄποψη, ὅπου ἀντιπαρατάσσονται μιὰ ἀντίληψη σύμφωνη μὲ τὸν ἐθνισμό μας καὶ τὴν ἑλληνικὴ παράδοση καὶ μιὰ ἄλλη ἀντίληψη προοδευτικὴ τάχα, στεῖρα ὅμως καὶ ὀλέθρια. Καὶ ἡ τελευταία ἔμμεσα ἢ ἄμεσα σχετίζεται πάντα μὲ κάποια ἐκδήλωση τῆς κυβερνητικῆς πολιτικῆς στὸ θρησκευτικὸ ἢ στὸ ἐκπαιδευτικὸ ἢ τὸ ἐργατικὸ καὶ ἄλλα ζητήματα. Ὅλες αὐτὲς οἱ κρίσεις καὶ ἀπόκρισεις ἑτοιμάζουν τοὺς ἀναγνῶστες του καὶ τείνουν

σ' ἕνα κεντρικό σκοπό, σὲ μιὰν ἀπώτερη σύνθετη σύλληψη, ποὺ μὲ τὸν καιρὸ θὰ προβάλη πάνοπλη. Παίρνει ὡς βάση κάτι πολὺ σωστό, κάτι ποὺ κατ' ἐξοχὴν ἡ ἐκπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση τὸ τόνισε: μποροῦμε νὰ δημιουργήσωμε μόνο ἀπάνω στὰ ζωντανὰ στοιχεῖα τοῦ ἐθνικοῦ πολιτισμοῦ, στὴ ζωντανὴ ἑλληνικὴ παράδοση· ἀπάνω στὴ βάση αὐτὴ προχωρεῖ ὁ κ. Μ. καὶ θὰ προχωρήση ἔτσι: τὸ μεταρρυθμιστικὸ ὅμως πρόγραμμα τοῦ Βενιζέλου σὲ ὅλες του τὶς ἐκδηλώσεις, στὴ θρησκεία, στὴν παιδεία, στὴ γλῶσσα, στὰ ἐργατικά, στὴν πατρίδα, στὴν οἰκογένεια, στὸ στρατό, στὸ στόλο καὶ δὲν ξέρω ποῦ ἄλλου, εἶναι ἀντίθετο μὲ τὴν ἑλληνικὴ παράδοση, ἀντίθετο μὲ τὸν ἑλληνικὸ χαρακτῆρα, εἶναι ἐθνοκτόνο.

Τέτοια σύλληψη καὶ ταχτικὴ εἶναι ἀλήθεια πρωτότυπη, καὶ θὰ νόμιζε κανεὶς πὼς πλέκω μυθιστόρημα, ἂν ὁ Φορτούνιο δὲ φρόντιζε πάρωρα νὰ συνδέση τὶς διάφορες μερικὲς ἐπικρίσεις του σὲ γενικώτερη σύνθεση χαρακτηριστική. Τὴν ἔδωσε σ' ἕνα του χρονογράφημα στὸ Ἐμπρός, 13 Ἰουνίου, μὲ τὸν τίτλο: μερικαὶ ἀντιφάσεις. «... Ἡ ἐκπαιδ. μεταρρύθμισις δὲν ἐμφανίζεται ὡς κάτι ξεκάρφωτο αὐτὴν τὴν στιγμήν. Ἐμφανίζεται ὡς ὀργανικὸν μέρος ἑνὸς ριζοσπαστικοῦ προγράμματος ἐσωτερικῆς πολιτικῆς, τοῦ ὁποίου ἂν ἔχει σκοπὸς ἀλλ' ἀναπόφευκτον ἀποτέλεσμα θὰ εἶναι, κατὰ τὴν κρίσιν μας, ἡ χαλάρωσις τοῦ συνόλου τῶν συνεκτικῶν δεσμῶν, οἱ ὁποῖοι ἀποτελοῦν τὴν δύναμιν τῆς ἐθνικῆς μας ἀντιστάσεως ... Αὐτὸ τὸ πρόγραμμα περιλαμβάνει κοινωνικὴν πολιτικήν, ὑποθάλπουσαν τὸν ἀγῶνα τῶν τάξεων κι' ἐπομένως τὴν ἀδυναμίαν τοῦ κοινωνικοῦ ὀργανισμοῦ, ἡ ὁποία κύριος οἶδε ποίας «ὡραίας» ἐκπλήξεις μᾶς ἑτοιμάζει διὰ τὴν αὔριον. Περιλαμβάνει μεταρρύθμισιν τῶν περὶ διαζυγίου διατάξεων, ἡ ὁποία τίποτε ἄλλο δὲν πρόκειται νὰ εἶναι, δυστυχῶς, παρὰ δυναμιστικὴ ὑπόνομος ἐναντίον τοῦ γάμου καὶ τῆς οἰκογενείας, πλῆγμα κατὰ τοῦ πρώτου κυττάρου, τοῦ θεμελίου αὐτοῦ τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας, διὰ τὴν στερεότητα τοῦ ὁποίου ἕως χθὲς ἐκαυχώμεθα. [Μὴν ξεχνᾶτε ὅτι γράφει ὁ ποιητὴς τοῦ ἄσπρου καὶ τοῦ μαύρου!]. Ἡ ἐκπαιδευτικὴ μεταρρύθμισις, ἡ ὁποία ἐπαναλαμβάνω εἶναι μέρος τοῦ ὅλου προγράμματος, ἐμπνέεται ἀπὸ τὰς ἰδίας τάσεις. Ἐπιχειρουμένη ἐν ὀνόματι ἐπιστημονικῶν δῆθεν ἰδεῶν τείνει πρακτικῶς, ὡς ἀπεδείξαμεν ἄλλοτε, εἰς ἀποκοπὴν παντὸς θρησκευτικοῦ ὁρίζοντος, μὲ τὴν πρόφασιν τῆς λεγομένης ἀνεξαρτήτου σκέψεως καὶ ἀνεξαρτήτου ἠθικῆς, αἱ ὁποῖαι ὡς γνωστόν, στέκουν εἰς τὸν ἀέρα. Ὡς ἐπιστέγασμα τοῦ προγράμματος πρόκειται νὰ ἐπακολουθήσῃ ἡ μεταρρύθμισις τοῦ πολιτεύματος καὶ ἡ μεταρρύθμισις τῆς ἐκκλησίας, περὶ τῆς ὁποίας γίνεται πολὺς λόγος καὶ τῆς ὁποίας τὰ πρῶτα ἐξωτερικὰ σημεῖα ἐνεφανίσθησαν μὲ τὴν κουρὰν τῶν ἱερέων καὶ τὰς περιεργοτάτας ἐκείνας δηλώσεις περὶ ἐργασίας πρὸς προσέγγισιν τῆς ἑλληνικῆς πρὸς ἄλλας μεγάλας ἐκκλησίας»....

Γιὰ νὰ φτάσῃ ὅμως σὲ τέτοια σύνθεση ἦταν ἀνάγκη συχνότατα ν' ἀλλαχτοῦν τὰ πράγματα καὶ νὰ ὑποβληθοῦν στὸν ἄλλον ἀντιλήψεις ποὺ δὲν τὶς ἔχει. Καὶ ἂν τέτοια παραποίηση ἦταν εὔκολη στὸ δημοσιογράφο Φορτούνιο, πολὺ εὐκολώτερη βέβαια θὰ ἦταν σ' ἕνα Φορτούνιο ἀντιπολιτευόμενο. Ἔτσι καὶ μὲ τὴν ἐκπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση. Ὅποιος διάβασε ὅσα γράφει παραπάνω σχετικὰ μ' αὐτὸ τὸ ζήτημα, καὶ δὲν ξέρει τὸ Φορτούνιο, θὰ μείνῃ μὲ τὴν πεποίθηση ὅτι ἄλλοτε ἀπέδειξε ἀληθινὰ ὅσα λέει τώρα. Μὲ τὸ ἄλλοτε ἐννοεῖ ἕνα χρονογράφημά του στὸ Ἐμπρὸς 16 Φεβρουαρίου 1919) μὲ τὸν τίτλο «προλήψεις». Οἱ μεταρρυθμισταὶ τῆς παιδείας, λέει ὁ Φ. στὸ χρονογράφημά του αὐτό, νομίζουν ἀπαραίτητο «νὰ ξαρριζώσουν μὲ τὸ τσιμπιδάκι τῆς λογικῆς ἀπὸ τὴν τρυφερὰν ψυχὴν τοῦ παιδιοῦ τὰς προλήψεις. Τὸ ἰδεῶδες των εἶνε νὰ κατασκευάσουν τὸν μικρὸν Τοτὸν λίμπρ παντσέρ!» Γιὰ νὰ τὸ ἀποδείξῃ εἶναι ἀνάγκη πρῶτα νὰ θολώσουν τὰ νερὰ καὶ ἡ ἔννοια «πρόληψις» ν' ἁπλωθῇ ἔτσι ὥστε νὰ περιλάβῃ χίλια δυὸ πράγματα: πρόληψη, δεισιδαιμονία, παράδοση, παρομοίωση, θρησκευτικὸ καὶ ἠθικὸ συναίσθημα. Τὶς τέτοιες προλήψεις του τὶς χώρισε σὲ δυὸ κατηγορίες· αὐτὲς ποὺ σχετίζονται μὲ τὸν ἐξωτερικὸ κόσμο, «μὲ τὰς ἀντιλήψεις τῶν ἀνθρώπων διὰ τὰ φυσικὰ φαινόμενα» καὶ αὐτὲς «ποὺ ἀνάγονται εἰς τὸν ἐσωτερικόν μας, τὸν ἠθικόν μας κόσμον». Ἡ ἐκπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση χτυπᾶ τὶς πρῶτες· ἀπόδειξη ὁ Ἀραπόβραχος στὰ «ψηλὰ βουνά». Χτυπᾶ καὶ τὶς δεύτερες· γι' αὐτὸ ὅμως δὲν τοῦ ἔδιναν κανένα δεδομένο τὰ ψηλὰ βουνά, καὶ ἦταν ἀνάγκη νὰ βρεθῇ ἢ νὰ φτιαστῇ κάποιο· ἔτσι ἔκαμε τὴν ἀκόλουθη ἐφεύρεση στὸ χρονογράφημά του: — Ἐτέθη ὡς βάσις (αὐτὸ εἶναι βέβαιον) ὅτι τὰ βιβλία διὰ τοὺς μικροὺς πρέπει νὰ συγγράφωνται «μακρὰν θεοκρατικῶν ἀντιλήψεων» — Καὶ ἡ παρένθεση καὶ τὰ εἰσαγωγικὰ εἶναι δικά του. Μὲ τὰ εἰσαγωγικὰ θέλει νὰ δώσῃ ἀντικειμενικότητα στὰ λόγια ποὺ βάζει ὁ ἴδιος. Δηλ. ἔτσι τὰ διάβασα κάπου γραμμένα ἢ ἔτσι μοῦ τὰ εἶπαν οἱ ἁρμόδιοι. Καὶ τὰ δυὸ ψέμα κακοῆθέστατο. Καὶ ὅμως τὸ ψέμα αὐτὸ τοῦ ἦταν τὴ στιγμὴ ἐκείνη ἀπαραίτητο. Ἔτσι, ἀπάνω σὲ τέτοια πλαστὴ βάση ἐξακολουθεῖ ὁ Φορτούνιο τὸ χρονογράφημά του: Ἐννοοῦν ἀρά γε [μὲ τὸ μακρὰν θεοκρατικῶν ἀντιλήψεων] ν' ἀποκλείσουν κάθε τι, τὸ ὁποῖον θὰ ἠμποροῦσε νὰ ξυπνήσῃ στὴν ψυχὴ τοῦ παιδιοῦ τὴν ἀνάγκην ποῦ ἔχει ὁ ἄνθρωπος ... νὰ ἐπικοινωνήσῃ πρὸς τὸ πειρὶ ρρέον τὴν ζωὴν μυστήριον; ... ἂν ἡ πίστις χαρακτηρίζεται καὶ αὐτὴ ὡς πρόληψις, τί μένει πλέον; Ἡ ἠθικὴ δὲν εἶναι τότε μία πρόληψις ἐπίσης; Ποῦ θὰ στηριχθοῦν τ' ἀξιώματα τῆς πράξεως; ... Δὲν γνωρίζομεν τί ἀποκαλοῦν «θεοκρατικὰς ἀντιλήψεις». Ἀλλὰ πρέπει νὰ γνωρίζωμεν ἂν εἰς τὸν κόσμον, εἰς τὸν ὁποῖον πρόκειται νὰ εἰσαγάγουν τὴν νεότητα τῆς Ἑλλάδος, ὑπάρχει θέσις διὰ κάτι ἀνώτερον ... Διότι ἄνευ αὐτοῦ δὲν βλέπομεν ποῦ θὰ στηρίξωμεν ἀντίληψιν βίου καὶ κανόνα διαγωγῆς, ἐκτὸς ἂν πιστεύουν ὅτι ὁ κυνισμὸς καὶ ἡ ἠθικὴ ἀναρχία εἶναι ἄ,τι καλύτερον ἠμποροῦν νὰ ἐπιδιώξουν πρὸς ... ἐκπολιτισμὸν τῆς χώρας». Τὸ συμπέρασμά του, ποὺ τὸ στηρίζει κυρίως στὴν πλαστὴ βάση ποὺ ἔφτιασε, τὸ δίνει ἐδῶ ὄχι ὡς βέβαιο, ἀλλὰ ἐντελῶς ὑποθετικό, δηλ. ἂν μὲ τὴν φράσιν των «μακρὰν θεοκρατικῶν ἀντιλήψεων» ἐννοοῦν καὶ τὴ θρησκεία κλπ. Καὶ ὅμως στὸ χρονογράφημά του «μερικαὶ ἀντιφάσεις» λέει ὀρθὰ κοφτὰ «ἀπεδείξαμεν ἄλλοτε» δηλ. δὲ δώσαμε ὑπόθεση, μὰ κάτι βέβαιο, χεροπιαστό, ἀπλόνητο.

Αὐτὴ εἶναι ἡ ταχτικὴ καὶ ἡ πολεμικὴ τοῦ κ. Μελᾶ. Φοβοῦμαι ὅμως πὼς στὸν ἀναγνώστη μου θὰ γεννηθοῦν μερικὲς ἀπορίες:

1. Πῶς ὁ Φορτούνιο, μιὰ φορὰ καὶ εἶχε τὴν δύναμη νὰ πλάσῃ ὁ ἴδιος τὴ βάση στὴν πολεμικὴ ποὺ ἔκανε, δὲν τὴν ἔπλαθε ἔτσι ὥστε νὰ καταλήξῃ σὲ θετικὸ καὶ ὄχι ὑποθετικὸ συμπέρασμα; Ὁ Φορτούνιο ὅμως εἶναι ἀρκετὰ ἔξυπνος ὥστε νὰ ξέρῃ ὅτι ἔτσι ὅπως τὸ ἔκαμε, θὰ γινόταν πολὺ πιὸ πιστευτός, παρὰ ἂν ἔβγαινε κι ἄγραφε: αὐτοὶ οἱ ἄνθρωποι μοῦ εἶπαν ὅτι θέλουν νὰ κτυπήσουν τὴν καθιερωμένην θρησκείαν» ἢ δὲν ξέρω τί ἄλλο.

2. Δὲν ἦταν δυνατὸ νὰ βάλῃ μέσα σὲ εἰσαγωγικὰ τὸ δικό του πλάσμα, ἂν δὲ στηριζόταν τουλάχιστον σὲ κάτι δεδομένο, ποὺ νὰ μποροῦσε ἀπάνω σ' αὐτὸ νὰ πλαστογραφήσῃ ἢ νὰ πλάσῃ ὁ ἴδιος ὅ τι ἤθελε. Τέτοιο δεδομένο ἔχει ἀλήθεια ὁ

Φ., τήν πρόταση ποὺ τοῦ εἶχα κάμει ἄλλοτα νά γράψη τὸ ἀναγνωστικό τῆς Δ'. Ποτὲ δὲ μοῦ εἶχε δοθῆ ἀφορμὴ νά μελετήσω τὸ χαρακτῆρα του· ἤξερα μόνο τὰ ἔργα του, καὶ ἀναγνωρίζοντας σ' αὐτὰ σπάνια χαρίσματα τοῦ ἔκαμα κάποτε τέτοια πρόταση. Τοῦ ἔδωσα νά διαβάση γραμμένες τίς κεντρικὲς σκέψεις τῆς συντακτικῆς ἐπιτροπῆς *γιὰ τ' ἀναγνωστικὰ βιβλία*· οἱ σκέψεις αὐτὲς *περιέχονται* στὸ ἐπίσημο πρακτικὸ τῆς ἐπιτροπῆς ποὺ δημοσιεύτηκε στὸ «Δελτίον τοῦ ὑπουργείου τῆς παιδείας [1]». Ὁ κ. Μελᾶς ἀρνήθηκε, καὶ ὅπως φάνηκε ἀργότερα, τὸ ἔκαμε γιὰ νά μὴν ἐμποδιστῆ στὴν πολιτική του.

Β. Ἀφοῦ πρόκειται γιὰ τέτοιο χαρακτῆρα καὶ τέτοια πολεμική, τὸ πιὸ σωστὸ θὰ ἦταν ἢ ἡ σιωπὴ ἢ τὸ πολὺ δήλωση σὰν ἐκείνη ποὺ ἔκαμε κάποτε ὁ κ. Καφαντάρης σχετικὰ μὲ τὸ ἴδιο πρόσωπο. Δυστυχῶς ὅμως σὲ κοινωνία ἁπλαστη ἀκόμη, ὅπως ἡ δική μας, ἄνθρωποι μὲ τὰ χαρίσματα τοῦ κ. Μελᾶ μποροῦν ἀληθινὰ νά βλάψουν. Γι' αὐτὸ ἦταν ἀπαραίτητο ν' ἀπασχοληθῶ τόσο πολὺ μὲ θέμα τέτοιο.

*

Ὅποιος ἔχει παρακολουθήσει ὡς τώρα τὴν πολεμικὴ τοῦ Δελτίου τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου καὶ τὴ δική μου θράση, θ' ἀπορήση βέβαια γιὰ τὴ μορφὴ ποὺ πῆρε ἡ κριτικὴ αὐτὴ ἐπισκόπηση. Παντοῦ προβάλλουν τὰ πρόσωπα, καὶ τὰ πράγματα *χάνονται σχεδὸν ὅλως διόλου*. Τὸ λάθος ὅμως εἶναι *στὴν πραγματικότητα* ποὺ εἶχα ἐμπρός μου.

Διάβασα μὲ προσοχὴ ὅλα ὅσα γράφηκαν. Ἀπὸ τίς ἐπικρίσεις λίγες ἀναφέρονται σὲ πράγματα· κι αὐτὰ ἢ εἶναι καθαρὰ γλωσσικὰ ἢ λεπτομέρειες ἐπουσιώδεις σχετιζόμενες μὲ τὰ «Ψηλὰ βουνά». Στὰ γλωσσικὰ ἀπαντᾶ ὁ κ. Τριανταφυλλίδης μὲ τὴ μελέτη του «Quo usque tandem?» Ἀπὸ τίς λεπτομέρειες ποὺ τόνισαν μερικὲς ἐπικρίσεις, ἄλλες εἶναι σωστές, ἄλλες συζητήσιμες καὶ ἄλλες ἀβάσιμες. Κανένας μας δὲν πιστεύει ὅτι τὰ «Ψηλὰ Βουνὰ» εἶναι ἀριστούργημα ἀδιάπτωτο. Εἶναι ὅμως ἡ πρώτη ἀληθινὰ δημιουργικὴ προσπάθεια γιὰ ν' ἀνοιχτῆ ὁ δρόμος στὸ ἰδανικὸ ἑλληνικὸ σχολικὸ βιβλίο. Ἡ προσπάθεια αὐτή, μὲ ὅλη τὴν ἀναντίρρητη ἐπιτυχία της, ἔχει βέβαια λάθη, ἴσως καὶ οὐσιαστικά, καθὼς π.χ. τὴ μονομέρεια· Ὅλα αὐτά, ὅπως καὶ θεμελιώδεις ἀκόμη ἀρχὲς τοῦ βιβλίου, γιὰ τὴν ἑνότητα π.χ. τῆς ὕλης κ. ἄ., μποροῦσαν νὰ συζητηθοῦν, καὶ νὰ συζητηθοῦν μὲ ὠφέλεια μεγάλη. Ἀλλὰ τέτοια συζήτηση πρῴτοποθέτει εἰλικρίνεια, ἀγάπη καὶ σεβασμό. Κοιτάζοντας ὅμως τὴν ἀντίδραση εἶδα ὅλες τίς λεπτομέρειες καὶ τὰ πράγματα νὰ χάνωνται

[1] Τὸ μέρος τὸ σχετικὸ μὲ τὴ θρησκευτικὴ μόρφωση εἶναι τὸ ἀκόλουθο: «Ἡ πραγμάτωσις τοῦ θρησκευτικοῦ σκοποῦ τῶν ἀναγνωστικῶν θὰ ἐπιτευχθῆ ἀναλόγως πρὸς τὴν ψυχικὴν ἐξέλιξιν, τὴν ἀντιληπτικότητα τῶν παίδων καὶ τὸ ἐπιδεκτικὸν ἀληθοῦς θρησκευτικῆς συγκινήσεως ὅσον τὸ δυνατὸν ἀγνοτέρας. Ἐκκλησιαστικαὶ τελεταί, οἷον ἡ λειτουργία τῶν Χριστουγέννων, τῆς Ἀναστάσεως, τοῦ ἐπιταφίου θὰ δώσωσιν ἀφορμὴν εἰς τὴν ὑπὸ καλαισθητικὴν μορφὴν πρόκλησιν θρησκευτικῆς συγκινήσεως. Προσέτι δὲ καὶ τὸ θαυμάσιον ἢ ἐκπληκτικὸν ἢ περικαλλὲς εἰς τὴν φύσιν θὰ ὑποβοηθήσῃ τὴν ἀνύψωσιν τοῦ μαθητοῦ πρὸς τὸ θεῖον». Δελτίον ὑπουργ. Παιδ. ἀριθ. 3, Μάρτιος 1919. Τὸ πρακτικὸ αὐτὸ ἔγινε τὸ Μάρτιο τοῦ 1918 ἀπὸ τοὺς κ. Λάμψα, Τραυλαντώνη, Παπαντωνίου, Δελμούζο, Τριανταφυλλίδη καὶ Ἀνδρεάδη.

μέσα στὸ πάθος, καὶ τὰ περισσότερα νὰ στρεβλώνωνται μὲ ὁλοφάνερη πρόθεση γιὰ συκοφαντία καὶ διασυρμό.

Ἂν ὁ ἄλφα ἢ ὁ βῆτα ἐπικριτὴς ἔλεγε ὅτι, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ μοναστήρι, καὶ ἄλλες ἀκόμη σκηνές, καθὼς π.χ. ἡ θύελλα ἢ ἡ περιπλάνηση τοῦ Φάνη, μποροῦσαν νὰ *δώσουν ἀφορμὴ καὶ γιὰ θρησκευτικὴ κατάνυξη*, ἢ ὅτι τὴν ἀπομάκρυνση τῶν παιδιῶν ἀπὸ τὸ σπίτι θὰ μποροῦσε νὰ τὴ χρησιμοποιήσωμε γιὰ μιὰ ὄμορφη σκηνὴ οἰκογενειακῆς ἀγάπης, καὶ ἄλλα παρόμοια, θὰ ἔλεγε βέβαια κάτι συζητήσιμο, κάτι σωστό. Ὅταν ὅμως τὸ ὅτι τὰ «Ψηλὰ βουνὰ» δὲν τὰ λένε ὅλα, τὸ ἐκμεταλλεύεται ἡ ἀντίδραση μὲ τὸν ἀκόλουθο τρόπο: δὲν ἀναφέρεται πὼς τὰ παιδιὰ ἀλληλογραφοῦν μὲ τοὺς γονεῖς των, ἄρα χτυποῦν τοὺς οἰκογενειακοὺς δεσμούς! δὲν ἀναφέρεται ὅτι τὰ παιδιὰ κάνουν τὴν προσευχή τους, ἄρα χτυποῦν τὴν προσευχή! δὲν ἀναφέρεται ἡ λέξη Θεός, πατρίδα ἔθνος; ἄρα παραπετοῦν τὲς ἔννοιες αὐτὲς ὡς ἄχρηστες καὶ ζητοῦν νὰ καταστρέψουν θρησκεία, πατρίδα, ἔθνος! —Καὶ θὰ μποροῦσαν ἔτσι νὰ τὸ τραβήξουν «εἰς τὸ ἄπειρον»: π.χ. δὲν ἀναφέρεται ἡ γιορτὴ τῆς Παναγίας τὸ Δεκαπενταύγουστο, ἐνῶ γιὰ τὴν ἐποχὴ αὐτὴ γράφει τὸ βιβλίο, ἄρα κατὰ τῆς Παναγίας! δὲν ἀναφέρονται Τοῦρκοι καὶ Βούλγαροι πουθενά, ἄρα ὑπὲρ τῶν Τούρκων καὶ τῶν Βουλγάρων! κλπ. κλπ. κλπ.—ἢ ὅταν τοὺς ἔρχωνται ἀντίστροφα τὰ γεγονότα, ὅπως π.χ. ἡ ἐπίσκεψη τῶν παιδιῶν στὸ μοναστήρι, ὅπου παρουσιάζονται σκηνὲς μὲ ὑψηλὴ θρησκευτικὴ κατάνυξη, καὶ οἱ ἐπικριταὶ καλομεταχειρίζονται τὸ δεδομένο αὐτὸ ἔτσι: «ἡ ξηρὰ καὶ περιττὴ παρουσία τῶν παιδιῶν στὸ μοναστήρι, ὅπου θεῶνται ξένα ἐντελῶς [1], σὰν ἀλλόφυλοι περιηγητές, τοὺς καλόγερους νὰ διαβάζουν τὰ ἱερὰ γράμματα δὲν μπορεῖ νὰ ὀνομαστῆ καλλιέργεια τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος τῶν ἑλληνοπαίδων»· ἢ ὅταν κάνουν οἱ ἴδιοι ἀπάνω στὰ γεγονότα ἀφαιρέσεις ὅπως ἡ ἀκόλουθη: ἡ γριὰ Χάρμαινα ἀνάβει τὸ καντήλι τῆς ἁγίας Ζώνης ἀπὸ τὸ φόβο τοῦ 'Αράπη' ἕνας καλόγερος πιστεύει στὴν πρόληψη τοῦ 'Αράπη' τὴν πρόληψη ὅμως αὐτὴ τὴ χτυπᾶ τὸ βιβλίο ἀποδείχνοντάς την ἀστήριχτη· ἄρα θρησκεία καὶ τύποι ὅλα προλήψεις κατὰ τὸ βιβλίο! Ἢ τέλος ὅταν παίζουν τέτοιο ἀνίερο παιχνίδι: «τὸ ἐπίσημο κράτος μᾶς φτιάνει ἕνα σκύλο ποὺ παρατᾶ ἀμέσως, δίχως χρονοτριβή, τὸν ἀφέντη του, γιὰ χάρη μερικῶν ἀγνώστων παιδιῶν. (Ἐκτὸς ἐὰν ὁ Γκέκας ἐπειδὴ εἶναι κι αὐτὸς σκύλος τοῦ βιβλίου τοῦ κράτους, ὀφείλει νὰ ἀπορρίψη τὸ βαρὺ ἄγος τῶν αἰσθηματικῶν προλήψεων)». —Ὅταν λοιπὸν ἔχωμε τέτοιες ἐκτιμήσεις, κρίσεις καὶ ἐπικρίσεις, ἔ τότε πιὰ εἶναι τόσο φανερὴ ἡ κακοπιστία καὶ ἡ πρόθεση, ποὺ καὶ στοιχειώδης ἀκόμη ἀξιοπρέπεια ἀπαγορεύει κάθε συζήτηση ἢ ἀπάντηση.

Τέτοια πραγματικότητα εἶχα ἐμπρός μου. Ἐπομένως τὸ μόνο ποὺ μποροῦσε κι ἔπρεπε νὰ γίνη ἦταν ἒ τι ἀκριβῶς ἔκαμα *παραπάνω*· δηλ. νὰ γυμνώσω ἀπὸ τίς προφάσεις τ' ἀληθινὰ ἐλατήρια κι αὐτὰ νὰ παρουσιάσω στοὺς ἀναγνῶστες. Τέτοια πραγματικότητα ὅσο καθαρώτερα παρουσιάζεται στὸ κοινό, τόσο ἀσφαλέστερα ἐμποδίζεται ἡ ὀχλοκρατία ποὺ ἐπιδιώκουν, *καὶ μὲ τὸ καθάρισμα τῆς ἀτμοσφαί-*

[1] Πρβλ. τὸ κείμενο: «... Ὅταν ὁ πάτερ Ἀμβρόσιος ἔψαλε τὸ χερουβικό, τί γλυκὰ ποὺ ψήλωσε τὴ φωνή του! Οἱ καλόγεροι καὶ τὰ παιδιὰ σκύβοντας προσκυνοῦσαν τὰ ἅγια, ποὺ ἔβγαιναν ἀργά. Ἐκείνη τὴ στιγμὴ θαρροῦσες πὼς τὰ εἰκονίσματα ἀκοῦνε χαρούμενα τὴν ψαλμῳδία. Ὁ Φάνης ἔνιωθε πὼς ἡ ψυχή του πετοῦσε μαζὶ μὲ τὰ ἐλαφρὰ σύννεφα, ποὺ ἔβγαιναν ἀπὸ τὸ θυμιατήρι...».

ρας δημιουργοῦνται οἱ ὅροι, οἱ ἀπαραίτητοι γιὰ κάθε ἐπιστημονικὴ καὶ ἀντικειμενικὴ συζήτηση, γιὰ κάθε ἀγῶνα ἰδεολογικό. Καὶ ὅτι ἀπὸ τέτοια συζήτηση καὶ τέτοιον ἀγῶνα πρῶτα ἀπ' ὅλα ἡ ἐκπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση ἔχει νὰ ὠφεληθῆ, εἶναι ἀναντίρρητο. Γι' αὐτὸ ὅμως ἦταν ἀνάγκη νὰ πέσουν τὰ προσωπεῖα!

Α. Π. ΔΕΛΜΟΥΖΟΣ

ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ

Ι. Διοικήσεις (τὴν 31 Δεκ. 1918).

Α'. Κεντρικὴ ὑπηρεσία Ὑπουργείου παιδείας.

Ὑπουργός: Δημ. Δίγκας.—Γενικὸς γραμματέας: Δημ. Γληνός.—Τμηματάρχες. Ἐκκλησιαστικοῦ: Ἀμίλκας Ἀλιβιζάτος, Μέσης Ἐκπαιδεύσεως: Ἰωάν. Βαϊνόπουλος, Δημοτικῆς Ἐκπαιδεύσεως: Ἰάκωβ. Βαχαβιόλος, Καλῶν Τεχνῶν: Ἀροσίνης, Γυμναστικῆς: Ἰωάν. Χρυσάφης, Ἀρχιτεκτονικοῦ: Γεωρ. Σούλης, Ἀρχαιολογικοῦ: Κωνστ. Κουρουνιώτης, Ὑγιεινῆς: Ἐμμ. Λαμπιδάριος, Λογιστικοῦ: Δημ. Δημητριάδης, Διεκπεραιώσεως: Νικ. Τσιριμῶκος.

Ἐκπαιδευτικὸ Συμβούλιο, τμῆμα Δημοτ. ἐκπαιδεύσεως: Δημ. Λάμψας (πρόεδρος), Δημοσθ. Χαρβαλιᾶς, Ἀντων. Τραυλαντώνης, Ἀναστ. Σακελλάριος—τμῆμα μέσης ἐκπαιδεύσεως: Δημ. Γεωργακάκης (ἀντιπρόεδρος), Γεράσ. Καψάλης, Ἀχιλ. Τζάρτζανος, Ἰω. Χαντέλης, Κωνστ. Παπαδάκης—Ἀνώτεροι Ἐπόπτες Δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως: Ἀλ. Δελμοῦζος, Μανόλης Τριανταφυλλίδης.

Β'. Ἐπιθεωρήσεις γενικὲς καὶ δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως.

Τὸ κράτος εἶναι μοιρασμένο σὲ 12 γενικὲς ἐκπαιδ. περιφέρειες καὶ σὲ 69 περιφέρειες δημοτ. ἐκπαιδεύσεως. Σὲ κάθε περιφέρεια ἀναγράφεται πρῶτος ὁ Γεν. ἐπιθεωρητής, οἱ ἄλλοι εἶναι τῆς δημοτικῆς.

Α' περιφέρεια, Ἀθῆναι, Π. Θεοδωρόπουλος.—1) Ἀθηνῶν Δημοσθ. Ἀνδρεάδης, 2) Νάξου Δ. Μαυροκέφαλος, 3) Πειραιῶς Δ. Κοντογιάννης, 4) Σύρου Σωτ. Κυριακίδης.

Β' Περιφέρεια, Λαμία, Π. Ζολινδάκης.—5) Βοιωτίας (Λεβάδεια) Ι. Ταϊτρας, 6) Εὐρυτανίας (Καρπενήσιον) Χρ. Μπούκουρας, 7) Καρυστίας (Κύμη) Θ. Παπαβασιλείου, 8) Φθιώτιδος (Λαμία) Δ. Δέπος, 9) Φωκίδος (Ἄμφισσα) Γεώργ. Βασιλειάδης, 10) Χαλκίδος Πάν. Λιβαδᾶς.

Γ' περιφέρεια, Λάρισα, Χρ. Δριβελόπουλος.—11) Λαρίσης Ἰω. Ἀναστασόπουλος, 12) Ἐλασσόνος Δ. Ζιωγάνας, 13) Καρδίτσης Χ. Λούπας, 14) Μαγνησίας (Βόλος) Ι. Καπερνάρος, 15) Τρικκάλων — Μετσόβου (Τρίκκαλα) Δ. Ἀβραάμ.

Δ' περιφέρεια, Πάτραι, Ξεν. Χρυσανθακόπουλος.—16) Ἀγρινίου Ι. Σταματόπουλος, 17) Ζακύνθου Ι. Σταματᾶτος, 18) Ἠλείας (Πύργος) Γ. Βανδῶρος, 19) Καλαβρύτων Παναγ. Μπακανάκης, 20) Κεφαλληνίας (Ἀργοστόλιον) Ι. Βαγιωνίτης, 21) Μεσολογγίου Βασ. Παπαγεωργίου, 22) Πατρῶν Β. Σταματέλλος.

Ε' περιφέρεια, Καλάμαι, Ι. Χαρδαβέλας.—23) Λακεδαίμονος (Σπάρτη) Παν. Παναγόπουλος, 24) Λακωνικῆς (Γύθειον) Κ. Ἀναγνωστόπουλος, 25) Μεσσηνίας (Καλάμαι) Ζαχ. Καπερνάρος, 26) Τριφυλίας (Κυπαρισσία) Θ. Κυβέλος.

Ϛ' περιφέρεια, Ναύπλιον, Λ. Κουρουσόπουλος.—Ἀργολίδος (Ναύπλιον) Δ. Ζαφειρακόπουλος, 28) Γορτυνίας - Μεγαλοπόλεως (Μεγαλόπολις) Π. Κωνσταντινόπουλος, 29) Μαντινείας - Κυνουρίας (Τρίπολις) Γ. Μπούρας, 30) Κορινθίας Ἠλ. Βλάχος.

Ζ' περιφέρεια, Χανιά, Κυρ. Χελιουδάκης.—31) Γόρτυνος (Ἁγ. Μύρων) Μιχ. Σηφάκης. 32) Ἡρακλείου Εὐθ. Φουστανάκης, 33) Μιραμπέλλου (Νεάπολις) Γεώργ. Διανουδάκης, 34) Ρεθύμνης Γεώργ. Δαφέρμος, 35) Σφακίων (Βάμος) Εὐάγγ. Παπαδασιλείου, 36) Χανίων Ν. Πιμπλῆς.

Η' περιφέρεια, Ἀρχιπέλαγος, Ἐμμ. Δαβίδ.—37) Λέσβου (Μυτιλήνη) Ἀθ. Μπρούστας, 38) Λήμνου Π. Στεφανάκος, 39) Σάμου (λιμὴν Βαθέος) Κωνστ. Κωνσταντινίδης, 40) Χίου Ἰωάν. Σταυρακάκης

Θ' περιφέρεια, Χαλκίς, Ι. Γρυπάρης.—41) Δράμας Ἀθ. Βέλκος, 42) Καβάλλας - Θάσου (Καβάλλα) Ν. Καρυωτάκης, 43) Σερρῶν Ι. Ἀσβεστᾶς, 44) Σιδηροκάστρου (Δεμίρ - Ἰσάρ) Γ. Λαγουμιτζάκης, καὶ ἀναπληρωτὴς αὐτοῦ Πέτρος Πύρζας.

Ι' περιφέρεια, Θεσσαλονίκη, Γ. Στεφανάκης.—45) Βεροίας Κ. Μπακανάκης, 46) Γευτσῶν Γρηγ. Καράτσαλος, 47) Ἐδέσσης Κωνστ. Σαμαράκης, 48) Θεσσαλονίκης Νικ. Δέπος, 49) Κιλκὶς Γεώργ. Παν. Κοκκίνης, 50) Λαγκαδᾶ Π. Τσακίρης, 51) Χαλκιδικῆς (Πολύγυρος) Ι. Κερασόπουλος.

ΙΑ' περιφέρεια, Κοζάνη, Β. Διαμαντόπουλος. — 52) Ἀνασελίτσης Β. Πατίστας, 53) Γρεβενῶν Μιλτ. Σταβάρας, 54) Καστορίας Βασ. Βογιᾶς, 55) Κοζάνης Παν. Μπατσούτας, 56 Φλωρίνης Νικ. Γύπαρης.

ΙΒ' περιφέρεια, Ἰωάννινα, Β. Νικολαΐδης.—57) Ἄρτης Γ. Προφαντόπουλος, 58) Ἰωαννίνων Κ. Χριστοδουλόπουλος, 59) Κερκύρας Ἀρ. Παπαντωνίου, 60) Κονίτσης Ἀνδρ. Ἀνδρούτσος, 61) Ζαγορίου-Κουρέντων (Ζαγόριον) Ν. Παπακώστας, 62) Λευκάδος Κωνστ. Πλάκας, 63) Παραμυθίας Βασ. Ἰατρίδης, 64) Πρεβέζης Ἀριστ. Γκιόλμας, 65) Πωγωνίου Γεώργ. Ξυδιᾶς, 66) Φιλιατῶν Ν. Ζερβός, 67) Ἀργυροκάστρου (κενή), 68) Πρεμετῆς (κενή), 69) Κορυτσᾶς (κενή).

Γ'. Σχολικοὶ ἰατροὶ καὶ βοηθοὶ ἢ σχολίατροι.

Ἡ ὑγιεινομικὴ ὑπηρεσία τῶν σχολείων ἀπαρτίζεται ἀπὸ 9 σχολικοὺς ἰατροὺς καὶ 46 βοηθοὺς σχολιάτρους.

Α'. Ἐκπαιδευτικὴ περιφέρεια, ἕδρα Ἀθῆναι: Ἰω. Φασσανέλλης, σχολικὸς ἰατρός, Α. Χριστόπουλος, Ν. Κοκκολᾶτος, Ἀν. Παράσχης, Ἰω. Σολωμονίδης, Β. Παπαδόπουλος, βοηθοὶ σχολίατροι. Β') Λαμία: Γρ. Γρηγορόπουλος, Κ. Καρναμπᾶς, Δ. Παπαδόπουλος, Ἀθ. Φραγκάκης. Γ') Λάρισα: (βοηθοὶ σχολίατροι): Δ. Μουστάκας, Γ. Πράντζος, Φιλίμων Χαρισίου. Δ') Πάτραι: Χρ. Γεωργακόπουλος, Κ. Δημάδης, Α. Παπαηλίας, Ἰω. Χρυσανθακόπουλος, Κ. Λουκέρης. Ε') Καλάμαι: Δ. Μπουλούμπασης, Ὀθ. Στυλιανόπουλος, Γ. Γιαννακᾶκος, Φώτ. Πάλλας. Ϛ') Ναύπλιον: Χαρ. Χαλδούπης, Δ. Τσαρμπόπουλος, Ἰω. Βουβούρης. Ζ') Χανιά: Σ. Πατρίδης, Σοφία Ρέντζου, Κ. Χαριτάκης, Ἐπ. Χλαμπουτάκης. Η') Μυτιλήνη: Θ. Νικολαΐδης, Μ. Σανίδας, Ν. Βλάμας. Θ') Σέρραι: (βοηθοὶ σχολίατροι): Δημ. Πάγκαλος, Δημ. Παπαδάμ, Ἰω. Λούλης, Σπυρίδων Φίφας. Ι') Θεσσαλονίκη: Γ. Βασαρδάνης, Ἀρ. Βουρβούτης, Ἀν. Παπαδημητρίου, Ἐμμ. Βελτσίδης, Ἰω. Νικολαΐδης, Ζ. Ζαφειρόπουλος. ΙΑ') Κοζάνη: ΙΒ') Ἰωάννινα: Ἀχ. Ἀρμόδιος, Εὐάγγελος Παππᾶς, Γεώργ. Μαντᾶς, Χριστόδουλος Μαντᾶς, Ἰω. Κοντοπρίας, Θεοφάνης Γάτσης, Χρ. Βάσιας.

ΑΠ' ΟΣΑ ΜΑΣ ΓΡΑΦΟΥΝ

Ἀπὸ εἰσιτήριες γυμνασιακὲς ἐξετάσεις.

... Σᾶς στέλνω λίγα προϊόντα τῆς ἐγχωρίου διδασκαλικῆς παραγωγῆς:

1) νὰ εὑρεθῇ ὁ μεσ. ἀορ. β', καὶ ἡ ὁριστ. τοῦ παθ. παρακ. τοῦ ρήμ. *ἀφίεμαι*.—2) νὰ εὑρεθῇ ὁ παθ. ἀόρ. τῆς εὐκτ. καὶ μέσ. ἀόρ. α' τῆς ὑποτακτικῆς τοῦ *συνίσταμαι*.—3) νὰ εὑρεθῇ ὁ παθ. παρακ. τῆς ὁριστ. καὶ προστακτ. τοῦ ρήμ. *ὀξύνομαι*.—4) νὰ κλιθῇ τὸ *ἄπολις, λεώς*.—5) νὰ εὑρεθῇ ὁ παθ. παρακ. τῆς ὁριστ. καὶ προστακτ. τοῦ ῥήμ. *κατάρχομαι*.

Ἐνόμισα πὼς ἔπρεπε νὰ σᾶς δώσω αὐτὴ τὴν ψυχαγωγία. Τὰ παραπάνω τἄβαλε ὁ Γυμνασιάρχης σὲ μαθητὰς τοῦ σχολαρχείου, ποὺ πῆγαν νὰ δώσουν εἰσιτηρίους ἐξετάσεις τὸν Ἰούνιο 1818. Μὲ ἐκτίμηση Κ.

Ἡ καθαρεύουσα στὴ μέση ἐκπαίδευση (γράμμα ἀπὸ τὰ 1917).

Ἀξιότιμε κ. γραμματέα,

Ὅταν μιλοῦμε ἔξω μὲ τὰ παιδιά, μποροῦμε νάμαστε χυδαῖοι, ὅταν μπαίνομε ὅμως μέσα στὴν παράδοσι, πρέπει νὰ ἐξευγενιζώμεθα, ν' ἀφίνωμε στὸ κατώφλι τὸν μιστριωτικὸν κοιτωνίτην τῆς χυδαίας κ' εὔπροσωποι καὶ καθαροὶ ἀπὸ παντὸς ρύπου νὰ διδάσκωμε. Δὲν εἶναι γνώμη αὐτὴ δική μου ἀλλὰ ἀνωτέρου μου, εἰς τὸν ὁποῖον πρέπει νὰ ὑπακούω· εἶναι τοῦ κ. ἐπιθεωρητοῦ. Σήμερα ἐπεσκέφθηκε τὸ σχολειό μας. Ζήτησε νὰ ἰδῇ τὰς ἐκθέσεις. Ἕνα «ἔρχονταν» κ' ἕνα «ἔπεφτε χιόνι» τὸν ἐξηγρίωσε ἐναντίον μου. «Τ' εἶν' αὐτά, κ. σχολάρχα; χυδαῖα στὰς ἐκθέσεις; δὲν θέλω νὰ ξαναϊδῶ τέτοια, οὔτε νὰ ξανακούσω' ἤρχετο δὲν σοῦ ἀρέσει' ἔπιπτε χιών; Τοσοπάνιδες θὰ γίνουμε; αὐτὰ μποροῦσαν νὰ τἄλεγαν τὸν καιρὸ ποῦ ἦταν ἡ κάλτσα καὶ τὸ ταροῦχι. Θά μὲ ἀναγκάσετε νὰ σᾶς τιμωρήσω, ἂν ἐπαναληφθοῦν» καὶ πρὸς πίστωσιν τῶν λόγων του ἄνοιξε τὸ πρόγραμμα καὶ μοῦδειξε τὴν παράγραφο ποῦ μᾶς λέει σὲ τί γλῶσσα πρέπει νὰ γράφωνται αἱ συνθέσεις. Κ' ἐν ᾧ μοῦ ἔψαλλε τὸν ἀναβαλλόμενο ἐγὼ ἔσκυψα τὸ κεφάλι μοῦ καὶ ἀπαντοῦσα στὴν ἐρώτησι «συνετάξω τῷ Μιστριώτῃ;»: οὐ συνεταξάμην.

Μὲ πόνο ψυχῆς μεγάλο, κ. γραμματέα, σᾶς γράφω αὐτὲς τὲς γραμμές, καὶ σᾶς ἔγραφα γιατὶ πραγματικὰ ἐνδιαφέρεσθε γιὰ τὴν ἐκπαίδευσι καὶ τὴν προκοπὴ τῶν παιδιῶν. Ὕστερα ἀπὸ τέτοια λόγια τί ζῆλο θέλετε νἄχω καὶ μὲ τί ὄρεξι νὰ φωνασκῶ στομφωδῶς λόγια ἀκαταλήπτα στὰ παιδιά; Αὐτὰ θὰ κάθονται ψυχρὰ καὶ ἀπελπισμένα περιμένοντας τὴν ὥρα πότε νὰ τοὺς ξεφορτωθῶ μὲ τὲς ἀηδίες μου καὶ σὲ μένα, ποῦ θὰ *ραγίζῃ* ἡ καρδία μου βλέποντας τὴν ἀθλιότητα, θὰ παρουσιάζεται τὸ φρικαλέο φάσμα τοῦ κ. ἐπιθεωρητοῦ νὰ μὲ φοβερίζῃ ἕτοιμο νὰ μοῦ καταφέρῃ τὸν πέλεκυν τῆς τιμωρίας. Θαρρῶ πῶς τὸ δίλημμα δὲν εἶναι καθόλου εὐχάριστο.

Ἐφανταστῆκατε τρομερώτερη ἀγωνία ἀπὸ τὸ νὰ πολεμάῃ κανένας τὰς πεποιθήσεις του καὶ νὰ καταπνίγῃ μέσα του, νὰ μὴ τὸν ἐκδηλώνῃ τὸν ἀπεριόριστο θαυμασμὸ καὶ τὴν *ἀγάπη πρὸς τὴν ἀθάνατη τὴ δημοτική μας*;

Νὰ κλαῖῃς μέσα σου ἀγάπη ἀπεριόριστη γιὰ τὰς τρυφερὲς καρδιές, νὰ μὴ λογαριάζῃς *κόπους καὶ μόχθους γιὰ νὰ ἰδῇς μιὰ μέρα πῶς κάτι τι κατώρθωσες* καὶ νἄρχεται ἡ πολιτεία αὐτὴ νὰ σοῦ ἀνακόπτῃ τὸ δρόμο γιὰ νὰ σὲ ὁδηγήσῃ στὸν παλιὸ δρόμο τοῦ δασκαλισμοῦ, τῆς ἀποτελματώσεως, τῆς πνευματοκτονίας. Ἐκεῖ ποῦ πλησίασες στὴν ψυχὴ τοῦ παιδιοῦ κι' ἀρχίζεις νὰ τὴν ἀνοίγῃς διάπλατα γιὰ νὰ βγάλῃς τὸ πονηρὸ σπέρμα ποῦ τοῦ φύτεψε κεῖ φύσις καὶ κοινωνία καὶ οἰκογένεια καὶ τοὺς προσείλκυσες τὴν ἀγάπη καὶ τὴν ἐμπιστοσύνη καὶ τὴν οἰκειότητα, καὶ προχωρεῖς ἀκούραστα στὸ μεγάλο ἔργο, ἐνσκήπτει ἡ πολιτεία νὰ σ' ἀπομακρύνῃ· πρέπει νὰ βαδίσῃς τὸν πατημένο δρόμο νὰ καλλιεργήσῃς τὴν ὑπακρισία, τὸ ψεῦδος, τὴν ἀπάτη καὶ νὰ νομίζῃς ὅτι ἐκτελεῖς τὸν προορισμό σου νὰ παίρνῃς τὸ μισθό σου καὶ κομμάτια νὰ γείνῃ ἀπὸ κεῖ καὶ πέρα. Ἤλπιζα ἀπὸ τὴν πολιτεία καὶ περίμενα κ. γραμματέα, ἂν ὄχι ἀνταμοιβὴ ἀλλὰ τοὐλάχιστο ὄχι ἀχαριστία. Ἐργάζομαι ὄχι ἀποβλέποντας σὲ ἀμοιβή, ἀλλὰ σᾶς βεβαιῶ ἔτσι φαρμακώνεται καγένας, τοῦ μαραίνεται ὁ ζῆλος, συντρίβεται ὁ ἐνθουσιασμός, ἀποκτηνώνεται ἀποδασκαλεύνεται καὶ πηγαίνει ἄθελα νὰ πυκνώσῃ τὰς τάξεις τῶν δασκάλων τῶν φονέων τοῦ πνεύματος. Ματαιοπονοῦμε κ. γραμματέα, καὶ νὰ εἶστε βέβαιος ὅτι ἡ βασιλεία τοῦ Μιστριώτῃ θὰ διαρκέσῃ ἀκόμα αἰῶνες, ἐφ' ὅσον τὶς ἰδέες του τὶς ἐνσκολπώθηκε ἡ ἴδια ἡ πολιτεία.

Δὲν πρέπει νὰ ἀδικῆτε τὰ ὄργανα τῆς ἐκπαιδεύσεως· ἔτσι μᾶς θέλουν, αὐτοὶ μᾶς διαμορφώνουν τέτοιους, μὴ μᾶς κατηγορῆτε.

Σᾶς ἔγραψα πολλὰ καὶ θὰ σᾶς ἐκούρασα ἴσως· ἀλλὰ πολὺ ἀπέχουν αὐτὰ νὰ ἀπεικονίσουν τὸ τί γίνεται στὴ ψυχή μου ὕστερα ἀπὸ τὸ σημερινὸ ἐπεισόδιο. Αὐτὸ εἶναι ὅμως τὸ μεγάλο ἔργο τοῦ Ὁμίλου καὶ γι' αὐτὸ δὲν φοβᾶμαι μήπως φάνηκα ἀδιάκριτος, διότι θὰ σᾶς ἀναγκάσω νὰ διαβάζετε τέσσερες σελίδες.

Μὲ μεγάλη τιμὴ κτλ.

Γλῶσσα καὶ σχολεῖο. Τί γράφει ἕνας πρώην ἐπιθεωρητής.

... Γενικὰ τὰ παιδιὰ τοῦ δημοτικοῦ, σὲ ὅλες τὶς τάξεις, δὲν μποροῦν νὰ ποῦν οὔτε τὸ προηγούμενο μάθημα, ἀκόμη κιὰν τοὺς τὸ εἶπε ὁ δάσκαλος μιὰ ἢ δυὸ ὧρες πρίν. Ἡ συνηθισμένη δικαιολογία: «Τὰ παιδιὰ τὰ χάνουν μπροστὰ στὸν ξένο καὶ μάλιστα στὸν ἐπιθεωρητή». — Ὁ ἐπιθεωρητής: «Ἂς δοῦμε ἂν εἶναι μονάχα αὐτὸς ὁ λόγος .... «Ποιό παιδὶ ξέρει παραμύθι ἀπὸ τὸ σπίτι του». Μερικὰ παιδιὰ σηκώνουν τὸ χέρι. Ε. «Λέγε σύ».

Τὸ παιδὶ ἀρχίζει: «Μιὰ φορὰ κι ἕναν καιρό...» Σὲ λίγο τελειώνει τὸ παραμύθι χωρὶς σκοντάμματα καὶ χάσματα. Τὰ περισσότερα ἀπὸ τ' ἄλλα παιδιὰ τὸ ξέρουν καὶ ὅμως προσέχουν ὅπως κι ἐκεῖνα ποὺ πρώτη φορὰ τὸ ἄκουσε.

Ὁ Ε. στὸ Δ.: «Γιατὶ δὲν τὰ χάνουν τώρα τὰ παιδιά;» — Δ. «Ἄλλο τὸ παραμύθι καὶ ἄλλο τὰ μαθήματα». — Ε.: «Ἂς τὸ ἐξετάσωμε κι αὐτό». Στὰ παιδιά: «Ποιὸ παιδὶ θὰ μοῦ πῇ τὴν ἱστορία τοῦ Ἰωσήφ; Π. χ. ὅπως θὰ τὴν ἔλεγε σ' ἕνα *παιδάκι ποὺ δὲν πῆγε ἀκόμη στὸ σχολεῖο*». Μὲ μικρὲς διορθώσεις ἀπὸ τὸν ἐπιθεωρητὴ κατορθώνουν τὰ παιδιὰ νὰ τὴ διηγηθοῦν ἀρκετὰ καλά. Ἔτσι λένε τώρα ἀρκετὰ καὶ ἀπὸ τ' ἄλλα μαθήματα. — Ε.: «Προσέξετε παιδιά, νὰ σᾶς πῶ κι ἐγὼ μιὰ ἱστορία». Γίνεται. Στὸ τέλος σχεδὸν ὅλα τὰ παιδιὰ τὴν ξέρουν. — Ε.: «Σκόλασε τὰ μισὰ παιδιὰ τῆς ἕκτης τάξεως καὶ δίδαξε τὸ παρακάτω μάθημα τῆς Φ. Πειραματικῆς». Γίνεται. Στὸ τέλος τὰ πιὸ ἔξυπνα παιδιὰ μόλις κατάλαβαν ὅτι ὁ

Δ. τοὺς μίλησε γιὰ τὴν ἐξάτμιση. Τ' ἀπομεσήμερο ὁ Ε. διδάσκει τὸ ἴδιο μάθημα στ' ἄλλα παιδιά. Στὸ τέλος τὰ $^2/_3$ τῶν παιδιῶν κατέχουν τὸ μάθημα. Μὲ τὴν ἐπανάληψη καὶ τὸ $^1/_3$ μπαίνει στὸ νόημα ἀρκετά. Μὲ τὶς ἐρωτήσεις τώρα τοῦ Ε. ξέρουν νὰ ποῦν ἀρκετὰ καὶ ἀπὸ τὰ προηγούμενα μαθήματα. — Ε. στὸ Δ.: «Τί κυρίως δυσκολεύει τὰ παιδιά;» — Δ. «Τὸ βλέπω' ἡ γλῶσσα».

Ε. Στὶς ἀνώτερες τάξεις: «Παιδιά, νὰ σᾶς διαβάσω μιὰ ἱστορία». Γίνεται. Τὰ παιδιά: «Διάβασέ μας, κύριε, ἄλλη μιά». Γίνεται. Στὸ ἀναμεταξὺ χτυπᾶ τὸ κουδούνι διάλειμμα. Τὰ παιδιά: «Δὲν πειράζει, κύριε, ἐμεῖς δὲ θέλομε νὰ κάμωμε διάλειμμα διάβασέ μας ἄλλη μιὰ ἱστορία». Ε.: «Σᾶς ἀρέσει, παιδιά, νὰ εἶναι ἔτσι γραμμένα τὰ βιβλία;» Τὰ παιδιά: «Πάρα πολύ, κύριε». — Ἕνα παιδί: «Ἐγὼ διάβασα τὸ βιβλίο τοῦ ἀδερφοῦ μου ποὺ πάει στὴ Δευτέρα». — Ε. «Μᾶς λὲς τί καταλάβες;» Τὸ παιδὶ μὲ τὴ βοήθεια τοῦ Ε. λέει ὅλη τὴν ἱστορία. Καὶ ἄλλα παιδιὰ ἔχουν διαβάσει τὸ ἀναγνωστικὸ τῆς Β'. Ὅσα δὲν τὸ ἔχουν διαβάσει λένε πὼς θὰ τὸ ζητήσουν ἀπὸ τὰ γνωστά τους παιδιά.

Ε.: «Παιδιά, ἔχω τέσσερα βιβλία μαζί μου. Θὰ δώσω ἕνα σὲ κάθε παιδί». Γίνεται. «Τὸ βράδυ θὰ διαβάσετε ὅσα φύλλα θέλετε καὶ αὔριο τὸ πρωὶ θὰ μοῦ πῆτε τί καταλάβετε». Τὰ τρία βιβλία εἶναι τὰ νέα, τὰ γραμμένα στὴ δημοτική· τὸ τέταρτο εἶναι γραμμένο στὴν καθαρεύουσα. Τὸ ἀποτέλεσμα. Τὰ τρία παιδιὰ ποὺ πῆραν τὰ γραμμένα στὴ δημοτικὴ ἔχουν διαβάσει 15—30 σελίδες. Θυμοῦνται πολὺ καλὰ τί διάβασαν. Ἐκεῖνο ποὺ πῆρε τὸ γραμμένο στὴν καθαρεύουσα τὸ τσακίζουν τὰ κλάματα. Κάτι θέλει νὰ πῇ ἀπὸ τὴν πρώτη σελίδα, μὰ δὲν τὸ καταφέρνει. Ὁ Ε. τοῦ δίνει ἕνα ἀπὸ τὰ τρία ἄλλα ἀναγνωστικά. Διαβάζει τὸ πρῶτο κομμάτι καὶ τὸ ξαναλέει ἐλεύθερα.

Τὶς πρῶτες βδομάδες οἱ λόγιες οἰκογένειες δυσφοροῦν, καὶ προπάντων ὅσες δὲν εἶναι σύμφωνες μὲ τὴν πολιτικὴ ἰδεολογία τοῦ κόμματος τῶν φιλελευθέρων. Οἱ κυρίες τῶν νεοπλούτων συζητοῦν ζωηρότερα καὶ φυσικὰ κωμικώτερα. Ἕνας δικηγόρος ἀνοίγει ἐπίτηδες συζήτηση στὸ ζαχαροπλαστεῖο.

«Νὰ σοῦ πῶ κ. Ε., εὐτυχῶς ποὺ τὸ παιδί μου πηγαίνει στὴν Δ', ἀλλιῶς δὲ θὰ τὸ ἔστελνα στὸ σχολεῖο». — Ὁ Ε.: «Μπορεῖτε νὰ μοῦ πῆτε, ἂν τὸ παιδί σας διαβάζῃ τὸ μάθημά του ἀπὸ τὸ ἀναγνωστικὸ ποὺ ἔχει;»

— Ὁ δικηγόρος: «Μόνο του ὄχι' τὸ διαβάζει πότε ἡ μαμά του καὶ πότε ἐγώ, ἂν ἔχω καιρό». — Ε.: «Κάνετέ μου τὴ χάρη νὰ πάρετε νὰ τοῦ δώσετε αὐτὸ τὸ βιβλίο καὶ νὰ τοῦ πῆτε, ἂν θέλῃ, μπορεῖ νὰ τὸ διαβάσῃ καὶ αὔριο τὰ ξαναλέμε». Τὸ ἀποτέλεσμα. Ὁ δικηγόρος: «Τὸ ξέρετε, κ. Ε., ποὺ μὲ δυσκολία τὸ κατάφερα τὸ παιδί μου νὰ κοιμηθῇ; Καλὰ καὶ σώνει ἤθελε νὰ τὸ διαβάσῃ ὅλο».— Ε.: «Καὶ αὐτὸ σᾶς δυσαρεστεῖ;» — Δ.: «Κάθε ἄλλο' συλλογίστηκα μάλιστα ὅτι ἂν εἶν' ἔτσι νὰ διαβάζουν τὰ παιδιά, καλὰ ἔκαμαν καὶ τὰ ἔγραψαν σ' αὐτὴ τὴ γλῶσσα. Ἐγὼ δὲν τὴν ἀνέχομαι, μὰ σὰν ἀρέσει στὰ παιδιὰ ἐμᾶς πρέπει νὰ μᾶς περισσεύῃ. Εἶναι καὶ ἄλλα βιβλία γραμμένα στὴ δημοτική;» — Ε.: «Εἶναι, ἂν θέλετε μπορῶ νὰ σᾶς δώσω σημείωση». — Δ.: «Θὰ μὲ ὑποχρεώσετε».

Γνωστὸς δημοτικιστὴς ὁ κ. Α. Κ. ἀφοῦ διάβασε τὰ νέα ἀναγνωστικὰ θέλησε νὰ μάθῃ τὴ γνώμη τῶν μαθητῶν. Τὶς προάλλες κοντὰ στὸ Στάδιο πλησίασε δυὸ παιδιά. Τὸ ἕνα ἦταν πολὺ ἔξυπνο καὶ θαρρετό.

«Πᾶς στὸ σκολειό;» — «Πάω». — Σὲ ποιὰ τάξη;» — «Στὴ Δευτέρα». — Ποιὸ βιβλίο διαβάζετε;» — «Τοὺς τρεῖς φίλους.» — «Μπορεῖς νὰ μοῦ πῇς τὴν ἱστορία

τους;» Τὸ παιδὶ ἄρχισε νὰ λέῃ μὲ συντομία καὶ μὲ χάρη τὴν ἱστορία ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ὡς τὸ τέλος. — Ὁ δημοτικιστής: «Δὲ μοῦ λές, τὸ περάσατε κιόλας ὅλο τὸ βιβλίο;» — «Ὄχι, δὲν εἴμαστε ἀκόμα οὔτε στὴ μέση». — «Ἐσὺ πῶς τὴν ξέρεις ὅλη τὴν ἱστορία; Σᾶς τὴν εἶπε ὁ δάσκαλος;» — Ὄχι, τὸ διάβασα μοναχός μου ὅλο τὸ βιβλίο».

Ἀθήνα 2 Μαρτίου 1918. Ν. Ε.

Οἱ ξένες λέξεις καὶ ἡ «ἐπίσημη» γλῶσσα.

Πρὸς τὴ διεύθυνση τοῦ Δελτίου.

Εἶδα στὸν τελευταῖο τόμο, στὸ ἄρθρο «Ἡ γλῶσσα μας στὴν κοινωνικὴ ζωή», ν' ἀναφέρωνται οἱ νεόβγαλτες «ὑγειονομικὲς ἀστυνομικὲς διατάξεις», ποὺ ἀντὶ νὰ προσπαθήσουν νὰ κάνουν τὸν κοσμάκη νὰ καταλάβῃ ὅσο γίνεται καλύτερα τί εἶναι καθαριότητα καὶ ὑγεία, τί τάξη καὶ τί πειθαρχία στὴν ἀστυνομικὴ ἀρχή, προσπαθοῦν νὰ διατηρήσουν τὴν ὑποταχτικὴ ἀκόμη καὶ στὰ εἰς -*μι ρήματα*, καὶ νὰ κάμουν τὸν κόσμο νὰ λέῃ *εὐρωτιῶντα* τὰ μουχλιασμένα ὀπωρικά, *ταρίχας* — ἢ *ταρίχους*; — τὶς κονσέρβες, καὶ *ἀμυλόκοπη* τὴν πούντρα. Στὶς παρατηρήσεις ποὺ γίνονται ἐκεῖ βρίσκω μιὰ ἔλλειψη σημαντική, καὶ στὴ συμπλήρωσή τους ἀποβλέπουν αὐτές μου οἱ γραμμές.

Διάβασα καὶ γὼ τὸ φυλλάδιο ἐκεῖνο. Μὰ δὲν εἶναι μόνο οἱ ἀστεῖοι ἐξελληνισμοὶ ποὺ μὲ παραξένεψαν. Ἀκόμα περισσότερο μοῦ ἔκαμαν ἐντύπωση οἱ ἄφθονες ξένες λέξεις, ποὺ δὲν μπόρεσαν νὰ τὶς ἀποφύγουν οὔτε οἱ ὑπουργικὲς ὁδηγίες μὲ τὴν ἐπίσημη γλῶσσα τους. Σᾶς τὶς ἀντιγράφω: *τσιμέντο, βερνικώνται, στάβλοι, κάρρον, ἐμπροσθέλλα, σιρόπιον, χαρτοσακκούλα, πιάτα, ποτάσσης σάπων, πανίον, πετσετῶν, τραπεζομάνδιλα, φλιτζάνιον, τεϊοδοχεῖον, ναργιλές, μεζέδες, κοχλιάριον, ζατρίκιον, τάβλιον, βερνίκιον, γιαούρτιον, κιεσές, ριζόγαλα, κρέμα, φουντούκια, τσεμπέριον, σόδα, σούπα, δράμιον.*

Μὲ τιμὴ Β. Π.

Ἕνας δάσκαλος ἀπὸ τὴ Σεβαστούπολη γιὰ τὸ ζήτημα τῆς ὀρθογραφίας μας.

Σὲ κάποιο δελτίο τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου εἴχαμε διαβάσῃ μιὰ μελέτη τοῦ κ. Τριανταφυλλίδη γιὰ τὴν ἁπλοποίηση τῆς ὀρθογραφίας τῆς νέας Ἑλλ. γλώσσας. Ὁ κ. Τριανταφυλλίδης φαίνεται πολὺ συντηρητικὸς στὸ ζήτημα αὐτὸ νομίζοντας ἴσως πὼς εἶνε ἀκόμα πρόωρο (γιατὶ τότε ἡ δημ. γλῶσσα δὲν εἶχε μπῇ ἀκόμη στὸ δημοτ. σχολειὸ) νὰ καταπιασθῇ στὰ σωστὰ μὲ τὸ ζήτημα αὐτὸ καὶ φανερὰ καὶ ξάστερα νὰ μιλήσῃ γιὰ τὴ Λερναία αὐτὴ Ὕδρα, ποὺ τὴν λέν Ἑλλ. ὀρθογραφία. Τώρα ὅμως μὲ τὴν ἀναγέννηση τοῦ ἔθνους μας ὅπου ριζικὲς μεταρρύθμισες στὴν ἐκπαίδευσή μας θὰ γείνουν καὶ οἱ προλήψεις ποὺ τόσον καιρὸ δεμένο καὶ στερεὸ κρατούσανε τὸ ἑλλ. μυαλὸ ἄρχισάν ἡ μιὰ μὲ τὴν ἄλλη νὰ πέφτουνε θαρρῶ, πὼς δὲν πρέπει νὰ ἀφήσουμε τὸ ζήτημα ἔτσι νὰ περάσῃ καὶ νὰ κληροδοτήσουμε στὶς ἐρχόμενες γενεὲς μπελάδες καὶ καυγάδες ἀλλὰ μιὰ γιὰ πάντα πρέπει νὰ λύσουμε καὶ τὸ ζήτημα τῆς ὀρθογραφίας, ποὺ μας φέρνει ὄχι λιγώτερα κακὰ στὴ πρόοδό μας ἀπὸ τὴν καθαρεύουσα.

Μὲ ὅλον τὸν ἀγῶνα μαθητῶν καὶ δασκάλων καὶ τόσο χάσιμο πολύτιμου καιροῦ οἱ τελειόφοιτοι τοῦ δημ. σχολείου δὲν ὀρθογραφοῦν, οἱ τελειόφοιτοι τοῦ γυμνα-

σίου μισορθογραφοῦν καὶ οἱ καθηγηταὶ κάμνουν κάποτε χοντρὲς ἀνορθογραφίες. Τὸ φαινόμενο αὐτὸ εἶνε εὔκολο νὰ τὸ ξηγήσουμε, φτάνει μόνο νὰ θυμηθοῦμε, πῶς ἡ ὀρθογραφία μας εἶνε κατὰ παράδοση καὶ ἔτσι καθόλου δὲ βοηθᾷ τ' ἀφτί ὅπως στὴν ὀρθογραφία πολλῶν εὐρωπαϊκῶν γλωσσῶν. Καθένας μας βέβαια ξέρει πῶς οἱ ἄνθρωποι γιὰ νὰ παραστήσουνε μὲ τὴ γραφὴ τοὺς φθόγγους μεταχειριστήκανε καὶ μεταχειρίζονται κάτι σημεῖα ποὺ τὰ λέν γράμματα, ποὺ καθένα ἀπ' αὐτὰ ἀντιπροσωπεύει καὶ ἰδιαίτερο φθόγγο.

Τί συμβαίνει ὅμως στὴ δική μας ἀταίριαστη ὀρθογραφία; Ἕνας φθόγγος ἀντιπροσωπεύεται στὴ γραφὴ μὲ δυό *(ο, ω) (ε, αι) (αυ, αφ)* ἢ μὲ περισσότερα σημεῖα *(ι, υ, η, ει, οι, υι, ῃ)*.

Εἶνε καὶ στὴ ρωσσικὴ δύο γράμματα ποὺ παρασταίνουν τὸν ἴδιο φθόγγο *ι* νὰ ποῦμε, ἀλλὰ ἂν εἶσαι Ῥῶσσος ἢ Ἕλληνας μὲ καλὸ ὅμως ἀφτὶ θὰ καταλάβῃς ἀμέσως πὼς τὰ δυὸ αὐτὰ γράμματα παρασταίνουν δυὸ φθόγγους, ποὺ λιγάκι μοιάζει ὁ ἕνας μὲ τὸν ἄλλο. Τὸ συμπέρασμα τώρα βγαίνει μόνο του. Κάθε φθόγγος δὲν πρέπει στὴ γραφὴ νὰ παριστάνεται μὲ δυὸ ἢ περισσότερα γράμματα καὶ γι αὐτὸ θὰ τηρήσουμε μόνο τὸ ι, μόνο τὸ ο, μόνο τὸ ε.

Θὰ βρεθοῦνε βέβαια πολλοὶ ἀπὸ τοὺς συνειθισμένους, ποὺ θὰ μας ποῦν πῶς θὰ διακρίνουμε τότες τὸ *χοῖρο* θηλ. τὸ γουροῦνι ἀπὸ τὸ *χῆρα* θηλ. τὸ χηρευάμενο, ἀφοῦ καὶ οἱ δυὸ λέξεις θὰ γραφοῦνε *χιρος* καὶ πῶς θὰ διακρίνουμε τὴ *λίρα* ἀπὸ τὴ *λύρα*. Μὲ τὸν ἴδιο τρόπο, ἀπαντοῦμεν ἐμεῖς, μὲ τὸν ὁποῖον διακρίνουμε τὶς λέξεις αὐτὲς στὴν ὁμιλία χωρὶς νὰ βλέπουμε καμμιὰ ὀρθογραφία.

Ἄλλοι πάλι θὰ ποῦνε πῶς καὶ στὴν ἀγγλικὴ ἀλλοιῶς προφέρουνε κι' ἀλλοιῶς γράφουνε. Ἐμεῖς οἱ Ἕλληνες δὲν πρέπει γιὰ τέτοια ζητήματα νὰ παίρνουμε τοὺς Εὐρωπαίους γιὰ ὑπόδειγμα σάνα πρόκειται νὰ διοργανόσουμε τὴν ἀστυνομία μας ἀλλὰ μὲ τὸ φῶς τῆς αὐστηρῆς λογικῆς καὶ σύμφωνα πρὸς τὸ συμφέρο μας νὰ λύουμε τὰ τέτοιου εἴδους ζητήματά μας.

Ἔπειτα δὲν πρέπει νὰ ξεχνοῦμε πῶς οἱ Εὐρωπαῖοι σ' ὅλα εἶνε προωδευμένοι στὴν ἐπιστήμη, στὴ βιομηχανία, στὴ τέχνη κτλ., ἐνῶ ἐμεῖς γιὰ ἱστορικοὺς λόγους εἴμαστε κολὺ πίσω καὶ δὲν ἔχουμε καιρὸ κυτάζοντας τὶς φιλὲς καὶ τὶς δασεῖες καὶ χίλιες ἄλλες σχολαστικότητες νὰ κοπανίζουμε ἀέρα ἀποβλακώνοντας τὸ ἑλλ. μυαλὸ ποὺ πρέπει νὰ τὸ χρησιμοποιήσουμε γιὰ ἄλλα σπουδαιότερα ζητήματα.

Ἂν μᾶς ποῦνε πῶς δύσκολο τότε θᾶνε γιὰ μᾶς μὲ τὴ σωστὴ ὀρθογραφία νὰ σπουδάσουμε τὴν ἀρχαία ἑλλ. γλῶσσα, θὰ τοὺς ἀπαντήσουμε, ὅτι πρῶτα πρῶτα ὅλοι οἱ Ἕλληνες δὲ σπουδάζουνε τὴν ἀρχαία ἑλλ. γλῶσσα καὶ δεύτερο οἱ Γερμανοί, οἱ Γάλλοι καὶ οἱ Ἄγγλοι χωρὶς νάχουνε στὴ γλῶσσά τους οὐ μελετοῦνε καὶ σπουδάζουνε τὴν ἑλλ. γλῶσσα καλύτερα ἀπὸ μᾶς πούχουμε τόσα σημεῖα γιὰ τὸ φθόγγο ι τόσες φιλὲς καὶ δασεῖες.

Τὸ μόνο πούχουμε νὰ παρατηρήσουμε εἶνε ὅτι γιὰ μᾶς τοὺς συνειθισμένους μὲ τὴν παλαιὰ καὶ ἀταίριαστη ὀρθογραφία θᾶνε κάπως ἀχιώνευτη κι' ἄσχημα θὰ κτυπᾷ στὸ μάτι ἡ νέα σωστὴ ὀρθογραφία, ποὺ ζητοῦμε τώρα ἐμεῖς. Τὸ μικρὸ ὅμως παιδί, ποὺ σὲ πολλὰ ζητήματα εἶνε ξυπνότερο ἀπὸ μᾶς τοὺς μεγάλους προτιμᾷ τὸ ι ἀπὸ τὸ η καὶ ει καὶ τὸ ο ἀπὸ τὸ ω γιατὶ αὐτὸ εἶνε πειὸ εὔκολο καὶ δὲν τραβᾷ τὰ μαλλιά του καὶ δὲν χαλνᾷ τὸν κόσμο, ἂν του δώσῃς νὰ διαβάσῃ «ο Ἀνδρέας ἔφαγε ὅλα τὰ μῆλα ποὺσαν ἀπάνω στὸ τραπέζι» καὶ θὰ καταλάβῃ περίφημα πῶς αὐτὰ πούφαγε ὁ Ἀνδρέας δὲν ἦσαν ἀγγούρια ἀλλὰ μῆλα καὶ ἂς εἶνε γραμμένο τὸ μη

μὲ γιῶτα. Ἔπειτα δὰ οἱ δασκάλοι ἔχουνε καθῆκον ἂν σέβωνται τὸ ἐπάγγελμά τους γιὰ τὸ καλὸ τῶν παιδιῶν καὶ τοῦ ἔθνους νὰ κάνουνε καὶ τὴ θυσία αὐτὴ στὸν ἑαυτό τους καὶ νὰ μὴ στενοχωριῶνται ὅταν βλέπουν *λέγο, πίνο, τρώγο* κτλ.

Ἔτσι μὲ τὴν εἰσαγωγὴ τῆς δημ. γλώσσας στὸ δημ. σχολειὸ καὶ μὲ τὴν κατάργηση τῆς λεγόμενης ὀρθογραφίας τὸ παιδὶ σὲ λίγο διάστημα θὰ μιλᾷ καὶ θὰ γράφῃ τὴ γλῶσσά του πολὺ ὄμορφα καὶ θὰ ἀποφύγῃ τὸ κλεύβιασμα τοῦ μυαλοῦ καὶ τὸν καιρό του θὰ χρησιμοποιήσῃ σὲ πράματα, ποὺ θὰ τὸ ὠφελήσουν στὴ ζωή του. Ἂν μάλιστα τὸ σχολειὸ μπορέσῃ καὶ πετάξῃ καὶ μερικὲς ἄλλες σκουριασμένες ἰδέες, λείψανα περασμένων καιρῶν, ποὺ ἄλλη φορὰ γι αὐτὸ τὸ ζήτημα θὰ μιλήσουμε τότε θὰ λέμε πῶς ἔχουμε σχολειὸ ἀληθινὸ ποὺ μορφώνει τὸν ἄνθρωπο καὶ τὸν προετοιμάζει γιὰ τὸ βίο. Σεβαστούπολις 7 τοῦ Φλεβάρη 1919.

Μερκούρης Τσακίρης.

Δασκάλοι πόρχονται καὶ δασκάλοι ποὺ φεύγουν.

Ὅσοι πονοῦν ἀληθινὰ γιὰ τὸ λαϊκό μας σχολειό· ὅσοι πίστεψαν στὴ δύναμη τοῦ δασκάλου καὶ τὸν ἀγάπησαν μὲ τὴν καρδιά τους καὶ τὸν συντρόφεψαν πιστὰ στὴ χαρά του, στὴ λύπη του, στὴ φτώχεια του, στὸν κατατρεμό του, στὴν περιφρόνηση του, στὴν ἐγκαρτέρηση του, στὸν ἡρωισμό του, σ' ὅλη τὴ θλιβερὴ ἱστορία του· ὅσοι, χωρὶς καμμιὰ προκατάληψη, παρακολουθοῦν τὸ λαϊκὸ σχολειό μας στὰ τελευταῖα χρόνια, θὰ φτάσουν μαζί μου στὴν ἐπιφώνηση: Καλότυχ' οἱ δασκάλοι πόρχονται· τιμὴ στοὺς δασκάλους ποὺ φεύγουν.

Σκοπός μου δὲν εἶναι νὰ γράψω μελέτη γιὰ τὴν Ἱστορία τῶν Δασκάλων μας καὶ τοῦ λαϊκοῦ σχολειοῦ μας. Κάτι ἁπλούστερο ζητῶ. Δουλευτὴς κι' ἐγὼ τοῦ σχολειοῦ μας σ' ὅλη μου τὴ ζωὴ θέλω μέσα στὶς τόσο γνώριμες καὶ τόσο στοργικὲς στῆλες τοῦ «Δελτίου» νὰ χύσω ὅλη μου τὴν ἀνακούφιση, ποὺ ξεχύνετ' ἀπ' τὸ στῆθός μου, κι' ὅλη τὴ χαρά, ποὺ πλημμυρίζει τὴν ψυχή μου, γιὰ τοῦμορφο γλυκοχάραμα ποὺ ροδίζει τὴ μαρτυρικὴ ὄψη τοῦ δασκάλου μας, τὴ μουχλιασμένη πόρτα τοῦ σχολειοῦ μας.

Κι' ἔχω πολλὲς ἀφορμὲς νὰ χαίρωμαι καὶ νὰ ζηλεύω τὸ μελλοντικὸ σχολειὸ καὶ τὸ μελλοντικὸ τὸ δάσκαλο.

Στὰ δασκαλικά μου χαρτιὰ βρίσκω ἕνα, ποὺ ἀντιπροσωπεύει ὁλόκληρη ἱστορικὴ περίοδο· τὸ ἀντιγράφω πιστά: «Πρὸς τὸν ἄχρι τοῦδε διδάσκαλον Β. . . . δυνάμει τῆς ὑπ' ἀριθ. 11395 πράξεως ἡμῶν δημοσιευθείσης ἐν τῷ ὑπ' ἀριθ. 167 φύλλῳ τῆς Ἐφημερίδος τῆς Κυβερνήσεως τῆς 24 φθίνοντος μηνὸς ἀπολυόμέν σε τῆς ὑπηρεσίας». Πῶς τώρα κοιμήθηκα δάσκαλος καὶ ξημερώθηκα «ἄχρι τοῦδε» καὶ πῶς ἡ Πολιτεία βαρέθηκε τὶς ὑπηρεσίες μου καὶ μ' ἔστειλε στὸ σπίτι μου νὰ ἡσυχάσω (;) χωρὶς νὰ λογαριάσῃ πῶς μὲ εἶχε κάμει πιὰ ἄχρηστο γιὰ κάθε ἄλλη δουλειά, αὐτὸ τὸ ἐξηγοῦν καλὰ ὅσοι ζήσανε στὴ μαύρη ἐποχὴ τῆς φαυλοκρατίας, τὴν ἐποχή, ποὺ κάθε Αὔγουστο τὸ ἐθνικὸ τυπογραφεῖο μέρα καὶ νύχτα ξεφούρνιζε δασκαλικὲς μεταβολές, ποὺ ἡ πρώτη τους ἀρχὴ στηριζόταν στὸ κέφι τοῦ κομματάρχη, στὸ παντοδύναμο θέλημα τοῦ μαχαιροβγάλτη, ποὺ βαστοῦσε τὴ σημαία στὴ διαδήλωση, πολλὲς φορὲς καὶ σ' ἕνα φετφᾶ τοῦ μπακάλη τοῦ χωριοῦ, ποὺ ὁ ἄμοιρος δάσκαλος δὲ θέλησε νὰ τὸν κάμῃ πεθερό. Γι' αὐτὸ καλοτυχίζω τὴ νέα γενεὰ τῶν δασκάλων, ποὺ δὲν ἔχει τέτοιους προστάτες.

Ἀντιγράφω κι' ἕνα ἄλλο χαρτί, ἀπ' τὸν Ἐπιθεωρητή μου αὐτό: «Γνωρίζομεν

ὁμιν, ὅτι τὸ 'Εποπτικὸν Συμβούλιον διὰ τῆς ΚΜ' πράξεώς του καὶ δυνάμει τοῦ Νόμου, ΓΗΗ' ἐχαρακτήρισε τό, ἐν ᾧ ὑπηρετεῖτε, σχολεῖον ὡς τριτοβάθμιον καὶ ἐκανόνισε τὸν μισθόν ὑμῶν ἀπὸ 150 εἰς 100 δραχμάς».

Τέτοιον αἰφνιδιασμὸ ἔπαθαν τὰ τρία τέταρτα τῶν δασκάλων μας. 'Αλλὰ τί ἦταν αὐτὸς ὁ χαριτωμένος νόμος, ποὺ μνημονεύει ὁ 'Επιθεωρητής μου στὴν καταδικαστική του ἀπόφαση; Εἶχε, λέει, ἡ Κυβέρνηση τὴ γνώμη πὼς οἱ δασκάλοι παίρνουν μεγάλους μισθοὺς καὶ τὰ δημόσια ἔργα, ἀπ' τὰ ὁποῖα ἐπλούτιζαν ὅλοι οἱ κουμπάροι, θὰ λιγόστευαν. Τὴν ἴδια ἀντίληψη εἶχε καὶ ἡ 'Αντιπολίταψη. Φκιάνουν μιὰ ἐπιτροπὴ ἀπὸ ὀχτὼ (ἀριθ. 8) πρώην ὑπουργοὺς τῆς Παιδείας. Τὴν ἴδια νύχτα ἀνασκουμπώνονται ὅλοι αὐτοὶ καὶ τὴν αὐγὴ μὲ σπάνιο ἐνθουσιασμὸ χαιρετίστηκε τὸ ἱστορικό τους ἔργο, ποὺ θὰ ζήλευε κάθε Μπολσεβίκος. "Οπου, λέει, τὰ παιδιὰ εἶναι 50 τὸ σχολειὸ θὰ ζήσῃ· ὅπου ὅμως εἶναι 49 τὸ σχολειὸ θὰ κλειστῇ ὅσο νὰ βρεθῇ γι' αὐτὸ κανένας γραμματοδάσκαλος. Τί φταίνε τώρα τὰ 49 παιδιὰ ποὺ δὲν ἔτυχε νὰ γεννήσῃ στὸν καιρό τους μιὰ γυναῖκα παραπάνω γιὰ νὰ γίνουν 50; Τέτοιες μικροδουλειὲς ποὺ νὰ ἀπασχολήσουν τὸ Συμβούλιο τῶν εἰδικῶν ὀχτὼ (ἀριθ. 8) ὑπουργῶν. 'Επειδὴ μάλιστα χρειαζόταν νὰ βρεθῇ ὁ μέσος ὅρος μιᾶς τριετίας τὸ σχολειὸ μποροῦσε νὰ κλειστῇ ὄχι γιὰ ἕνα ὁλόκληρο παιδί, ἀλλὰ καὶ γιὰ $^1/_3$ ἢ καὶ $^1/_{10}$ παιδιοῦ!!! Δὲν ἀστειευόμαστε διόλου· ἔτσι γράφει ὁ νόμος ΓΗΗ' ποὺ σ' αὐτὸν ἔτυχε νὰ βρυκολακιάσῃ καὶ τὸ κλασικό μ. 'Αλλὰ τὸ μαχαίρι του ἦταν δίχοπο: μιὰ κόψη γιὰ τὸ σχολειό, κι' ἄλλη γιὰ τὸ δάσκαλο. "Οπου, λέει, εἶναι ἕνας ἢ δυὸ δασκάλοι θὰ διαβαθμισθοῦν, δηλαδή, θὰ χάσουν τὸ ἕνα τρίτο τοῦ μισθοῦ των· ὅπου εἶναι τρεῖς μαζὶ ἐκεῖ μπορεῖ ὁ ἕνας νὰ παίρνῃ ὁλόκληρο τὸ μισθό του, ἀλλὰ οἱ δυὸ σύντροφοί του θὰ λάβουν χαρτάκι σὰν τὸ δικό μου· καὶ σκορπίστηκαν χιλιάδες τέτοια νεκρώσιμα τοῦ μισθοῦ μας, ποὺ δὲν εἶχαν, βέβαια, τὸ δακπανηρὸ πένθιμο περιθώριο, εἶχαν ὅμως μέσα τους ὅλη τὴ μαυρίλα πῶκρυβε τὸ θλιβερὸ μήνυμα. Θαρρῶ πὼς μὲ δίκιο μακαρίζω τοὺς νέους δασκάλους, ποὺ δὲ λαβαίνουν οὔτε θὰ λάβουν ποτὲ τέτοιους ἐπιθεωρητικοὺς μπουναμάδες. Καὶ δὲν τοὺς μακαρίζω μόνο γι' αὐτό, ἀλλὰ καὶ γιὰ κάποιο τηλεγράφημα ἀπ' τὸ Παρίσι, ποὺ ἀναγνωρίζει ὡς καθυστερημένη τὴν πολιτεία στὴν ἀντίληψη πρέπει νἄχῃ τὴ σημερινὴ ἐποχὴ γιὰ τοὺς δασκάλους της καὶ δίνει ὑπόσχεση γιὰ μιὰ γλήγορη καὶ ἱκανοποιητικὴ ἀποκατάσταση. Καὶ τὸ χαροποιὸ τηλεγράφημα δὲν ἀφίνει καμμιὰ ἀμφιβολία, γιατὶ ἔχει γιὰ ἐγγύηση τὴν πιὸ τιμημένη ὑπογραφὴ ποὺ θἄχε νὰ δώσῃ ἡ φυλή μας.

Αὐτὰ γιὰ τὴ μιὰ ὄψη τοῦ σχολειοῦ μας· γιὰ τὴν ἄλλη, τὴν ἐσωτερική, νὰ ποῦμε, σχολικὴ ζωὴ θὰ μιλήσωμε στὸ ἀκόλουθο «Δελτίο».

'Επιθεωρητὴς δημ. σχολείων Πειραιῶς
Δ. Κοντογιάννης

Πῶς τραγουδοῦμε τὸ θάνατο τῆς κόρης.

Στὴν ὄμορφη μελέτη τοῦ κ. Κ. Παλαμᾶ «Πῶς τραγουδοῦμε τὸ θάνατο τῆς κόρης» θὰ ἐπιθυμοῦσα νὰ προσθέσω κ' ἕνα μικρὸ τραγουδάκι σουηδικό, ὄχι γιὰ νὰ συμπληρώσω κάτι ποὺ λείπει (γιατὶ τοῦ Παλαμᾶ, ἡ μελέτη ἔχει ἀντικείμενο τὸ πῶς ἐμεῖς οἱ "Ελληνες τραγουδᾶμε τὴ νεκρὴ κόρη, ὄχι τ' ἄλλα διάφορα ἔθνη), μὰ γιατὶ μοῦ φαίνεται, πῶς χωράει καλὰ μέσα στὸ ἄλλο περιεχόμενό της καὶ γιατὶ πρὸ χρόνων τὸ τύπωσα, μεταφρασμένο στὴ γλῶσσά μας, στὸ ἡμερολόγιό μου «Νέα Ζωή». 'Επιγράφεται «"Ενα λουλούδι» («En blomma») (ὄχι Δυό, ὅπως τοῦ Τυπάλδου) καὶ εἶναι τοῦ Σουηδοῦ ποιητῆ Viktor Rydberg:

"Ενα λουλούδι.

Στὸν σταυρὸ ἀποκάτω μοναχὸ ἔχει φυτρώσει,
Μέσ' στὸ μνῆμα, χλωμό·
Μιὰ καρδιὰ ραγισμένη τῆς ζωῆς τούχει δώσει
Τὸν δικό της χυμό.

Μὲ ἀγάπη κυτάζει, νεροπλὸ καὶ γερμένο,
Μὲ μπουμποῦκι βρεμένο σὲ δροσιὰ πρωινή·
Ἡ ὠχρὴ ἡ πορφύρα, ποὺ το ἔχει βαμμένο,
Σὲ δυὸ μάγουλα κόρης εἶχε πρῶτα φανῆ.

Συὴ μυτιὰ τῆς πλαρθένας μυστικοὶ λάμψαν πόθοι,
Πούναι σάπια στὴ γῆ,
Μ' ἀπὸ τάνθους τὸ μοῦρο ἕνας νέος τοὺς νοιώθει,
Σιῆς ἐρμιᾶς τὴ σιγή.

Καὶ τὸ τραγουδάκι αὐτὸ ἔχει μιὰ ἀνάλογη τρυφερότητα μὲ τὰ «Δυὸ Λουλούδια», καὶ εἶναι κι' αὐτὸ γεμᾶτο μὲ τὴ βαθειὰ κείνη μυστικοπάθεια, ποὺναι ἡ γέφυρα ἀπὸ τὴ χτυπητὴ πραγματικότητα πρὸς τὴν ὑπερκόσμια ἐξαΰλωση τῆς ψυχῆς.

Ν. Χατζιδάκης

ΑΠΟΛΟΓΙΣΜΟΣ ΤΩΝ ΕΣΟΔΩΝ ΚΑΙ ΕΞΟΔΩΝ ΑΠΟ ΤΗΝ 1 ΙΑΝ. ΩΣ ΤΗΝ 31 ΔΕΚ. 1916

ΕΣΟΔΑ

Ὑπόλοιπο 31 Δεκεμβρίου 1915			3191	12		
Ἐκκρεμὴς Λ/σμὸς Δίκης Ναυπλίου			646	15	3837	27
Δωρεὲς στὸν Ὅμιλο	1914-15		15	25		
»	1916		1818	15	1833	40
Συνδρομὲς στὸν Ὅμιλο	1913-14	(7)	35	—		
»	1914-15	(29)	366	10		
»	1916	(119)	1178	70	1579	80
» στὸ Δελτίο	1912	(2)	10	—		
»	1913	(6)	30	—		
»	1914	(22)	109	63		
»	1915	(135)	842	50		
»	1916	(8)	40	—		
»	1917	(2)	10	—		
» (Δ.Ε.)	1914	(2)	4	—		
»	1915	(20)	40	—		
»	1916	(5)	9	—	1095	18
Πούλημα Δελτίου	1914		70	96		
» »	1915		107	—	177	96
» βιβλίων Παιδικῆς βιβλ. Α'			231	69		
» » » Β'			383	54		
» ἄλλων βιβλίων καὶ φυλλαδίων			77	75	692	98
Δωρεὰ ἀπὸ τὴν Α. Β. Υ. τὸν Πρίγκιπα Νικόλαο γιὰ μοίρασμα βιβλίων στὴ Μακεδονία					200	—
Τόκοι ἀπὸ καταθέσεις στὴν Τράπεζα Δ. Ι. Σαμιωτάκη καὶ Σα 4 %					114	25
				Δρ.	9530	84

ΕΞΟΔΑ

Νοίκι Γραφείου, ἀφοῦ ἀφαιρεθῆ ἡ ὑπενοικίαση διαμερίσματός του			760	—
Μισθοὶ προσωπικοῦ καὶ ποσοστὰ στὶς εἰσπράξεις			936	90
Γραφικὴ ὕλη, τυπωτικὰ ἐγκυκλίων κτλ.			151	40
Φωτιὰ καὶ φωτισμὸς γραφείου			105	45
Ταχυδρομικὰ			43	13
Ὁμιλίες			—	—
Ἔκδοση βιβλίων			—	—
» Δελτίου 1915:				
α) Ἀμοιβὴ συνεργατῶν	706	15		
β) Χαρτὶ	959	45		
γ) Τυπωτικὰ καὶ δετικὰ	1495	35		
δ) Ἀποστολὴ	226	17	3387	12
Διαφωτιστικὴ ἐργασία	250	25		
Ἔκτακτα ἔξοδα	142	05	392	30
Μοίρασμα βιβλίων στὴ Μακεδονία μὲ τὴ δωρεὰ τῆς Α. Β. Υ. τοῦ Πρίγκιπα Νικολάου			200	—
			5976	30
Ὑπόλοιπο 31 Δεκεμβρίου 1916				
Μετρητὰ	51	39		
Κατάθεση μὲ 4 % στὴν Τράπεζα Δ. Ι. Σαμιωτάκη καὶ Σα	3017	15		
Ὑπόλοιπο ἐκκρεμῆ λ/σμοῦ «Δίκη Ναυπλίου»	486	—	3554	54
		Δρ.	9530	84

Ἀθήνα, 18 Ἰανουαρίου 1917.

Ὁ Ταμίας τοῦ Ἐκπ. Ὁμίλου

Δ. Π. ΠΕΤΡΟΚΟΚΚΙΝΟΣ

ΠΡΟΫΠΟΛΟΓΙΣΜΟΣ ΓΙΑ ΤΟ 1917

ΕΣΟΔΑ

Ὑπόλοιπο 31 Δεκ. 1916. Μετρητὰ καὶ κατάθεση στὴν Τράπεζα Δ. Σαμιωτάκη καὶ Σα	3068	54
Ἐκκρεμὴς λ/σμὸς «Δίκη Ναυπλίου»	486	—
Δωρεὲς	2000	—
Συνδρομὲς 100 × 10	1000	—
Ἀπὸ πούλημα βιβλίων	300	—
Δρχ.	6854	54

ΕΞΟΔΑ

Νοίκι Γραφείου: δρ. 180 τὸ μῆνα — δρ. 115 ὑπενοικίαση = Δρ. 65 × 12	780	—
Φωτιὰ καὶ φωτισμὸς δρ. 15 × 12	180	—
Γραφικὴ ὕλη, τυπωτικὰ κτλ.	150	—
Ταχυδρομικὰ	75	—
Προσωπικό: Γραμματέας δρ. 50, Ἐπιστάτης » 20 } 70 × 12	840	—
Ἔκτακτα (διαφωτιστικὴ ἐργασία κτλ.)	500	—
Γιὰ περιοδικὸ ἢ ἄλλες ἐκδόσεις	1500	—
	4025	—
Περίσσεμα	2829	54
Δρχ.	6854	54

Ἀθήνα, 25 Ἰανουαρίου 1917.

Ὁ Ταμίας τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου

Δ. Π. ΠΕΤΡΟΚΟΚΚΙΝΟΣ

ΔΙΑΦΟΡΑ

ΑΠΟΛΟΓΙΣΜΟΣ ΤΩΝ ΕΣΟΔΩΝ ΚΑΙ ΕΞΟΔΩΝ ΑΠΟ ΤΗΝ 1 ΙΑΝ. ΩΣ ΤΗΝ 31 ΔΕΚ. 1917

ΕΣΟΔΑ

Ὑπόλοιπο στὴν 31 Δεκεμ. 1916			3554	54
Δωρεὲς στὸν Ὅμιλο 1916	Δρ.	3 30		
» » » 1917 (ἀπὸ 19 Μέλη)		1616 45	1619	75
Συνδρομὲς στὸν Ὅμιλο 1914-15 » 3 »		36 —		
» » » 1916 » 29 »		285 —		
» » » 1917 » 89 »		890 —		
» » » 1918 » 1 »		10 —	1221	—
» στὸ Δελτίο 1914 » 6 συνδρ.		30 —		
» » » 1915 » 30 »		149 15		
» » » 1915 (Δ.Ε.) 1 »		2 —		
» » » 1916 20 »		100 —		
» » » 1916 (Δ.Ε.) 6 »		11 —	292	15
Πούλημα Δελτίων τῶν ἐτῶν 1911-15			53	50
» Βιβλίων Παιδικῆς βιβλιοθήκης			87	89
» ἄλλων βιβλίων καὶ φυλλαδίων			154	36
Τόκοι ἀπὸ καταθέσεις στὴν τράπεζα			80	60
	Δρ.		7063	79

ΕΞΟΔΑ

Νοίκι γραφείου, ἀφοῦ ἀφαιρεθῇ ἡ ὑπενοικίαση διαμερίσματός του (2160 - 1380)			780	—
Μισθοὶ προσωπικοῦ καὶ ποσοστὰ στὶς εἰσπράξεις			843	80
Φωτιὰ καὶ φωτισμὸς τοῦ γραφείου			145	35
Γραφικὴ ὕλη καὶ τυπωτικὰ			191	65
Ταχυδρομικά, χαρτόσημα κ.λ.			48	25
Διαφωτιστικὴ ἐργασία τοῦ Ἐκπ. Ὁμίλου			120	60
Ἔκτακτα ἔξοδα			226	75
			2356	38
Ὑπόλοιπο :				
Μετρητὰ	Δρ.	191 16		
Κατάθεση στὴν Τράπεζα Ἀδ. Πασπάτη		2769 35		
Χαρτὶ γιὰ τὸ Δελτίο καὶ τὶς ἐκδόσεις τοῦ Ἐκπ. Ὁμίλου		1203 40		
Ἐκκρεμὴς Λ/σμὸς «Δίκης Ναυπλίου»		543 50	4707	41
	Δρ.		7063	79

Ἀθήνα 30 Ἰανουαρίου 1918.

Ὁ Ταμίας τοῦ Ἐκπ. Ὁμίλου

Δ. Π. ΠΕΤΡΟΚΟΚΚΙΝΟΣ

ΠΡΟΥΠΟΛΟΓΙΣΜΟΣ ΓΙΑ ΤΟ 1918

ΕΣΟΔΑ

Ὑπόλοιπο 31 Δεκεμβρίου 1917	4707	44
Δωρεὲς	1500	—
Συνδρομὲς 100 Μέλη × δρ. 10	1000	—
Ἀπὸ πούλημα βιβλίων	250	—
Δρ.	7457	41

ΕΞΟΔΑ

Νοίκι γραφείου	780	—
Προσωπικὸ	1000	—
Γραφικὴ ὕλη, τυπωτικὰ κλπ.	200	—
Φωτιὰ καὶ φωτισμὸς τοῦ γραφείου	180	—
Ταχυδρομικὰ	100	—
Διαφωτιστικὴ ἐργασία τοῦ Ὁμίλου (διαλέξεις μοίρασμα βιβλίων κτλ.)	500	—
Γιὰ τὸ περιοδικὸ ἢ ἄλλες ἐκδόσεις	2000	—
Ἔκτακτα ἔξοδα	300	—
Δρ.	5060	—
Περίσσεμα	2397	—
Δρ.	7745	41

Ἀθήνα 20 Ἰανουαρίου 1918.

Ὁ ταμίας τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου

Δ. Π. ΠΕΤΡΟΚΟΚΚΙΝΟΣ

Γιὰ τοὺς συνδρομητὲς τοῦ Δελτίου.

Κάθε γράμμα, συνδρομὴ κτλ. γιὰ τὸν Ὅμιλο ἢ τὸ Δελτίο στέλνεται στὴν «Ἐπιτροπὴ τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου», καὶ ὄχι σὲ ἄτομα.

Συνδρομητὲς στὸ Δελτίο γράφονται στὰ Γραφεῖα τοῦ Ὁμίλου, ὁδ. Λέκα 4, καὶ στὸ Βιβλιοπωλεῖο Βασιλείου, ὁδ. Σταδίου 42.

Πολλοὶ ἀπὸ τοὺς συνδρομητὲς τοῦ Δελτίου ἀλλάζουν κατοικία χωρὶς νὰ μᾶς τὸ ἀναγγείλουν, κι ἔπειτα παραπονιοῦνται ὅτι δὲ λαβαίνουν τὸ Δελτίο. Γιαυτὸ παρακαλοῦμε *κάθε συνδρομητὴ ποὺ ἀλλάζει σύσταση νὰ μᾶς εἰδοποιῇ ἀμέσως* μ' ἕνα δελτάριο, γιὰ νὰ μὴ γίνεται ἀκαταστασία ἢ ἀργοπορία στὴν ἀποστολὴ τοῦ Δελτίου.

Γιὰ τοὺς συνεργάτες τοῦ Δελτίου.

Μελέτες, ἄρθρα καὶ βιβλιοκρισίες ποὺ καταχωρίζονται στὸ Δελτίο ἀνάγκη νὰ εἶναι γραμμένες στὴ δημοτική, ἢ τουλάχιστο νὰ μὴν ἀπομακρύνωνται ἔξω ἀπὸ κάποια ὅρια ποὺ ὡρίστηκαν ἀπὸ τὴ σύνταξη τοῦ περιοδικοῦ. Ὅσο γιὰ τὴν ὀρθογραφία, τὸ περιοδικὸ ἀκολουθεῖ ἕνα σύστημα ἐνιαῖο, ποὺ βρίσκεται περίπου διατυπωμένο στὸν τρίτο τόμο τοῦ Δελτίου, καὶ παρακαλοῦμε τοὺς συνεργάτες νὰ φροντίζουν νὰ τὴν ἀκολουθοῦν σὲ ὅσα ἄρθρα μᾶς στέλνουν, ὥστε νὰ εὐκολύνουν τὴ δημοσίευσή τους.

Τὴν εὐθύνη γιὰ κάθε ἄρθρο μὲ ὑπογραφὴ τὴν ἔχει φυσικὰ ὁ συγγραφέας.

Δὲ γυρίζομε πίσω τὰ χειρόγραφα.

Ἡ συνεργασία στὸ Δελτίο πληρώνεται.

Ἀπὸ τὰ περιοδικά μας (1916-1918)*

(ἀναφέρεται ἀπὸ τὰ περιεχόμενα μόνο ὅτι νομίστηκε κατάλληλο).

ΑΓΩΓΗ, σταμάτησε.

ΔΕΛΤΙΟΝ *τοῦ ὑπουργείου τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως*, ἐκδιδόμενον κατὰ μῆνα, τόμ. 1. (1915) ἀριθ. 3-4 (Μαρτ.-Ἀπριλ.) σ. 273-477: Μέρος Α' (Νόμοι, διατάγματα, ἐγκύκλιοι). Δημοτικὴ ἐκπαίδευσις, σχολικὴ ὑγιεινή, γυμναστική, διδακτικὰ βιβλία, κληροδοτήματα, ἀρχιτεκτονικόν.—Β'. Ἐκπαιδευτικὴ καὶ καλλιτεχνικὴ κίνησις ἐν Ἀγγλίᾳ, Γερμανίᾳ, Γαλλίᾳ, Σερβίᾳ, Ἀμερικῇ, Ἰαπωνίᾳ καὶ Ρωσίᾳ.—Γ'. *Μ. Βολονάκη*, Τὸ πρόγραμμα τῶν ἑλλην. σχολείων καὶ τῶν γυμνασίων τοῦ κράτους ἀπὸ τοῦ 1833-1915.—Δ'. Βιβλιογραφία.

ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΣ ΕΡΕΥΝΗΤΗΣ, διδασκαλικὸν περιοδικὸν ἐκδιδόμενον δίς τοῦ μηνός. Πειραιάς, τόμ. 2 (1916) ἀρ. 25 (1 Ἀπρ. 1916) — ἀρ. 30 (15 Ὀκτ. 1916). (Σταμάτησε, μὰ ἄρχισε νὰ ξαναβγαίνῃ στὸ 1919).

ἀρ. 25. *Ν. Ἐξαρχοπούλου*, Σωματικὴ καὶ ψυχικὴ ἐξέλιξις τοῦ παιδὸς (συνέχεια)—ἀρ. 26. *Χ. Λούπα*, Τὸ ψεῦδος καὶ τὸ σχολεῖον (μὲ συνέχεια). *Ι. Μαγκειρώτη*, Ἡ νευρασθένεια παρὰ τῇ μαθητιώσῃ νεολαίᾳ (μὲ συνέχεια). Σχολεῖα προσφύγων ἐν Χίῳ—ἀρ. 27. Πρακτικὰ τοῦ ἐν τῇ περιφερείᾳ Ἄρτης διδασκαλικοῦ συνεδρίου τοῦ 1915. Ὁ περὶ διδακτικῶν βιβλίων νόμος (μὲ συνέχεια).—ἀρ. 28. Ἡ Αἰκατερίνη *Λασκαρίδου* καὶ τὸ ἔργον αὐτῆς—ἀρ. 29 *Π. Στρασινοπούλου*, Ἡ διδασκαλία τῆς γραμματικῆς ἐν τῷ δημοτικῷ σχολείῳ.—ἀρ. 30. *Χ. Λούπα*, Αἱ χειροτεχνικαὶ ἐργασίαι. Σὲ κάθε ἀριθμό, στὸ «Πρακτικὸν μέρος», ὑποδείγματα διδασκαλίας καὶ διαγράμματα διδασκαλίας.

ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΙΣ. *Ζ. Ζαμάνη* τόμ. Α', τεῦχ. 1-6, 1917-1918: — τεῦχ. 11. *Δ. Μπαλάνου*, Ἡ διδασκαλία τῆς Π. Διαθήκης ἐν τοῖς σχολείοις.—*Δ. Γληνοῦ*, Ὁ θεσμὸς τῶν ἀνωτέρων ἐποπτῶν τῆς δημ. ἐκπαιδεύσεως.—*Δ. Λάμψα*, Ἡ σωματικὴ ἀγωγὴ καὶ ὁ νέος περὶ αὐτῆς νόμος. — *Ι. Χρυσάφη*, Χῶρος καὶ χρόνος διὰ τὰς σωματικὰς ἀσκήσεις καὶ τὰς παιδιὰς τῶν μαθητῶν.—*Ε. Λαμπαδαρίου*, Ἡ προστασία τῆς ὑγείας τοῦ Ἑλληνόπαιδος. — *Α. Μπούτουρα*, Ἡ ἐκπαιδευτικὴ μεταρρύθμισις καὶ ἡ ἱστορία τῆς γλώσσης. — *Δ. Παπαβασιλοπούλου*, Ἡ νευροπάθεια ἐν Ἑλλάδι. Συναίτιον αὐτῆς καὶ τὸ σχολεῖον. — *Ζ. Ζαμάνη*, Συμβολὴ εἰς τὴν ἵδρυσιν Νεοελλην. Παιδαγωγικῆς (μὲ συνέχεια).—τεῦχ. 2: *Δ. Λάμψα*, Ἡ διδασκαλία τῆς Ἱστορίας εἰς τὰ σχολεῖα.— *Π. Κωνσταντινοπούλου*, Νυκτερινὰ σχολεῖα θηλέων· τὸ δυνατὸν τῆς λειτουργίας αὐτῶν παρ' ἡμῖν. —τεῦχ. 3-4, *Γ. Παπασωτηρίου*, Βοηθήσωμεν τοὺς σχολ. ἰατροὺς καὶ τοὺς γυμναστάς.—*Α. Τραυλαντώνη*, Ὁ γλωσσικὸς ἐξελληνισμὸς τῆς Μακεδονίας.—*Α. Παπαθεοδωροπούλου*, Τὰ νυκτερινὰ σχολεῖα θηλέων.—*Ι. Πολυλᾶ*, Διον. Σολωμός.—*Ε. Λαμπαδαρίου*, Σχολικὴ ὑγιεινή. Περὶ σχολικῶν λουτρῶν.—τεῦχ. 5-6: — *Β. Παπαγεωργίου*, Τὰ ἐν ξενοφώνοις πληθυσμοῖς λειτουργοῦντα σχολεῖα.—*Α. Τραυλαντώνη*, Ὁ γλωσσικὸς ἐξελληνισμὸς τῆς Μακεδονίας: β') ὁ Γυφτοδάσκαλος.—*Ζ. Ζαμάνη*, Τὰ μαθήματα τῶν ἀνωτέρων ἐποπτῶν τῆς δημ. Ἐκπαιδεύσεως.

ΑΘΗΝΑ, σύγγραμμα περιοδικὸν τῆς ἐν Ἀθήναις ἐπιστημονικῆς ἑταιρείας, τόμ. 28 (1916) ἀρ. 1-3: — Κ*ας* *Αἰ. Σάρου*, Τὸ κάστρον τῆς Χίου.—*Γ. Χατζιδάκι*, Σημεῖα ἀντιλεγόμενα.—*Σ. Ψάλτη*, Ἡ περὶ τῆς ἀναμείξεως ἰδιωματικῶν στοιχείων ἐν τῇ κοινῇ θεωρία.—*Δ. Καμπούρογλου*, Μελέτη περὶ τοῦ βίου καὶ τῆς δράσεως τοῦ Παλαιῶν Πατρῶν Γερμανοῦ.—*Ι. Βογιατζίδου*, Τὸ λείψανον τοῦ ἁγ. Διονυσίου καὶ ἡ παράδοσις περὶ τῆς εἰς Στροφάδας ἐπιδρομῆς τῶν Τούρκων.—*Π. Ζερλέντου*, οἱ Νυκλιᾶνοι τῆς Μάνης.—*Γ. Χατζιδάκι*, Νεοελληνικά.—Τόμ. 28 ἀρ. 4: *Π. Ζερλέντου*, Ναξίων ἐθνικά.—*Σ. Δραγούμη*, Εἰς Ἡσυχίου λέξεις.—"*Ἔκθεσις* τοῦ κατὰ τὸ ἔτος 1916 γλωσσικοῦ διαγωνισμοῦ τῆς γλωσσικῆς ἑταιρείας. — Τόμ. 29 (1917) ἀρ. 1-4: *Π. Κοντογιάννη*, Οἱ προστατευόμενοι.—*Γ. Χατζιδάκι*, Ἐκ τῶν ἀνεκδότων τοῦ Α. Κοραῆ. Γλωσσικαὶ παρατηρήσεις. — *Π. Ζερλέντου*, Περὶ τῶν ἐν Χίῳ φροντιστηρίων.—*Σ. Δραγούμη*, Εἰς Ἡσυχίου λέξεις.

Δεξιογραφικὸν ἀρχεῖον τῆς μέσης καὶ νέας ἑλληνικῆς, παράρτημα Ἀθηνᾶς, τόμ. 28-29: Μελέτες καὶ ἄρθρα τῶν κ. κ. *Κ. Ἀμάντου*, *Σ. Ἀναγνώστη*, *Ι. Βογιατζίδη*, *Ν. Δεκαβάλλα*, *Φ. Κουκουλέ*, *Π. Λορεντζάτου*, *Σ. Ξανθουδίδη*, *Δ. Οἰκονομίδη*, *Α. Παπαδοπούλου*, *Μ. Στεφανίδη*, *Β. Φάβη*, *Γ. Χατζιδάκι*, *Σ. Ψάλτη*.

ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, Δελτίον τῆς Ἑλλ. Λαογραφικῆς ἑταιρείας, τόμ. 6. ἀρ. 1-2, 1917: — *Α. Παπαδοπούλου*, Παροιμίαι Πόντου — *Γ. Ἰωαννίδου*, Σύμμικτα Κύπρια. — *Δ. Λουκοπούλου*, Σύμμεικτα Λαογραφικὰ Μακεδονίας. — *Β. Βήκα*, Ἔθιμα παρὰ Βλαχοφώνοις—*Σ. Κυριακίδου*, Θυσία ἐλάφου ἐν νεοελληνικῇ παραδόσει καὶ συναξαρίοις.— *Φ. Κουκουλέ*, Κωνσταντινᾶτα. — *Ν. Πολίτου*, Τοπωνυμικὰ Δ'.—Σύμμικτα, Λαογραφικὰ ἀπανθίσματα, βιβλιογραφία.—Τόμ. 6. ἀρ. 3-4, 1918: *Ν. Πολίτου*, Ὠκυτόκια, Βυζαντιναὶ παραδόσεις. — *Σ. Κυριακίδου*, Διγενὴς καὶ κάβουρας. — *Ι. Σταμνοπούλου*, Ὀνοματολογικά. — *Γ. Καψάλη*, Λαογραφικὰ ἐκ Μακεδονίας.—*Φ. Κουκουλέ*, Δύο λέξεις ἀπὸ γλωσσικῆς καὶ λαογραφικῆς ἀπόψεως.—*Α. Ἀλεξανδρῆ*, Εὐβοϊκὰ τραγούδια καὶ μοιρολόγια.—*Χ. Παντελίδου*, Κυπριακὰ ᾄσματα. — *Σ. Κυριακίδου*, Κυπριακαὶ ἐπῳδαί — *Σ. Βίου*, Συλλογὴ χιακῶν σκωπτικῶν ἀνεκδότων Β'.—Σύμμικτα, ἀνακοινώσεις, ἀγγέλματα, βιβλιογραφία.

ΝΕΟΣ ΕΛΛΗΝΟΜΝΗΜΩΝ, *τριμηνιαῖον περιοδ. σύγγραμμα συντασσόμενον καὶ ἐκδιδόμενον ὑπὸ Σπ. Λάμπρου*, τόμ. 13 (1916).

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ *τοῦ ὑπουργείου τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς Δημ. Ἐκπαιδεύσεως*. Τόμ. 1 (1915) τεῦχ. 1-3, σ. 1-194, τεῦχ. 4, σελ. 195-284.

* Συνέχεια ἀπὸ τὸν τόμο 5. τοῦ Δελτίου, σ. 340.

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΕΤΗΡΙΣ, Ἐθνικὸν καὶ Καποδιστριακὸν Πανεπιστήμιον, τόμ. 12, 1915 - 1916 (1916), 294. — *Γ. Χατζιδάκι*, Περὶ τῆς Μεγαρικῆς διαλέκτου καὶ τῶν συγγενῶν αὐτῆς ἰδιωμάτων, ἀπάντησις, Κατάληξις μέσης φωνῆς μεταβαθεῖσα εἰς τὴν ἐνεργητικὴν (σ. 2 - 48). — *Α. Σκιᾶ*, Δευτερολογία περὶ τοῦ ζητήματος τῆς ἁπλοποιήσεως τῆς γραφομένης γλώσσης καὶ τῆς ὀρθογραφίας, (σ. 49 - 150).—*Θ. Κακριδῆ*, Καιναὶ λέξεις. Καιναὶ καὶ ἀήθεις σημασίαι (σ. 151 - 176).—*Ν. Ἐξαρχοπούλου*, Σωματικὴ καὶ ψυχικὴ ἐξέλιξις τοῦ ἀνθρώπου (σ. 177-194).—*Σ. Λιβιεράτου*, Ἡ ἁλονοσία καὶ φυματίωσις ἐν Ἑπτανήσῳ (σ. 195 - 231). *Κ. Ράλλη*, Περὶ τῆς τῶν ναῶν ἐρύσεως κατὰ τὸ δίκαιον τῆς ὀρθοδόξου Ἀνατολ. Ἐκκλησίας (σ. 233 - 262). Περὶ τῶν μνημοσύνων κατὰ τὸ δίκ. τῆς ὀρθ. Ἀνατ. Ἐκκλησίας (263 - 277). Περὶ τῶν ἐπισκοπικῶν ἐπιτροπειῶν κατὰ τὸ δίκ. τῆς ὀρθ. Ἀνατ. Ἐκκλησίας (279 - 294).

ΧΙΑΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ, τεῦχ. 3., 1917, 165 σελ.

ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΟΣ ΦΑΡΟΣ, Πατριαρχεῖον Ἀλεξανδρείας. Ἀλεξάντρεια, τόμ. 16, ἀρ. 127 - 129, Ὀκτωβρ.- Δεκ. 1917.—τόμ. 17, ἀρ. 133 - 135, Ἀπρ.-Ἰούλ. 1919.

ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΙΣ, τόμ. 1, 1916 (συνέχεια, ἀρ. 28 ἀ): Ἀρ. 29. — *Σ. Μειτάνη*, Ἡ οἰκογένεια ὡς παράγων τῆς ἐγκληματικότητος τῶν παίδων (μὲ συνέχεια). — Ἀρ. 32. *Ι. Δραγούμη*, Αὐτοκρατορία καὶ ἀνατολή. — Ἀρ. 37. *Μ. Στεφανίδου*, Αἱ φυσικαὶ ἐπιστῆμαι ἐν Ἑλλάδι πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως.—Ἀρ. 47. *Δ. Ἀναστασιέβιτς*, Ἡ μεσαιωνικὴ φιλολογία τῶν Νοτιοσλάβων (μὲ συνέχεια).—Τόμ. 2, 1917. Ἀρ. 60. *Α. Παπαδοπούλου*, Ἡ κατάργησις τῆς νηστείας καὶ ἡ Ρωσία.—Ἀρ. 68. *Ο. Ρουσοπούλου*, Γενικὴ σχολικὴ μόρφωσις. — Ἀρ. 69. *Ι. Γεωργιάδου*, Ὁ ποινικὸς δικαστὴς καὶ αἱ ἀπαιτήσεις τῆς συγχρόνου ἐπιστήμης μὲ συνέχεια. (Σταμάτησε).

ΜΗΝΙΑΙΑ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΙΣ, πολιτικὴ καὶ κοινοβουλευτική, τόμ. I. ἀρ. 5 - 6, 1916. (Σταμάτησε).

ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ, δεκαπενθήμερος ἐπιθεώρησις, τόμ. I. (Σταμάτησε).

ΓΡΑΜΜΑΤΑ (φιλολογικὸ περιοδικό), τόμ. 3, ἀρ. 31 - 36 (1916), σ. 365 - 660: *Αὐ. Θέρου*, Ἡ μουσικὴ κίνηση στὴν Ἀθήνα. — *Γ. Σπατάλα*, Ὁ Στέφανος Μαρτζώκης καὶ τὸ ἔργο του. — τόμ. 4, ἀρ. 37 (1917), 6 + 200 σελ. ἀρ. 38 (1917) σ. 201 - 432. *Φλώρη Κ.*, τὸ ἐκπαιδευτικό μας ζήτημα.

ΝΕΑ ΖΩΗ, ὄργανο τοῦ ὁμώνυμου φιλολογικοῦ συλλόγου, περιοδ. Α. τόμ. 10 (1915) ἀρ. 1 - 4: — *Γ. Σκληροῦ*, Ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ κοινωνικό μας ζήτημα.— *Γ. Βλαχογιάννη*, Ἐκεῖ ποὺ βγαίνει ἡ ζάχαρη, παραμύθι νὰ παίζεται ἀπὸ παιδιά.— *Μ. Τσιριμώκου*, Εἰσαγωγὴ σὲ βιβλίο ποὺ θὰ γραφῇ γιὰ τὴν ἀξία τοῦ δημοτικισμοῦ.— *Φ. Δραγούμη*, Ὁ ἀγῶνας τοῦ δημοτικισμοῦ.— *Δ. Κ., Λορέντσος Μαβίλης*, — Διάφορα διηγήματα καὶ ποιήματα, ἐπιθεώρηση, κτλ.

Ο ΝΟΥΜΑΣ, τόμ. 14 (1916) ἀρ. 593 (18 Μαΐου)—ἀρ. 606 (24 Δεκ.): Ἀρ. 593. *Ρ. Γκόλφη*, Ὁ Μιστριώτης —*Κ. Παρορίτη*, Τὸ μεγάλο παιδί, (συνέχεια).—Ἀρ. 595. *Γ. Σκληροῦ*, Ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ κοινωνικό μας ζήτημα (μὲ συνέχεια) — ἀρ. 596. *Ι. Σταμνοπούλου*, Λιουμνιτσότικα ὀνόματα (μὲ συνέχεια) — ἀρ. 605. *Μ. Φιλήντα*, Γλωσσολογικά: κουτσομπολιάζω; κουτσός,—τόμ. 15 ἀρ. 607 - 609. (Σταμάτησε μὰ ξαναβγαίνει ἀπὸ τὸ 1919).

ΦΟΙΝΙΚΑΣ, καϊρινὴ λογοτεχνικὴ ἔκδοση. τόμ. 1 (1915) ἀρ. 2 —13 - 14, περιοδ. Β', ἀρ. 3 - 4. Κάϊρο 1918.

ΚΕΡΚΥΡΑΪΚΗ ΑΝΘΟΛΟΓΙΑ, συντροφιὰ τῶν ἐννιά, Κέρκυρα, τόμ. 3. ἀρ. 15 - 18, 1918. (Σταμάτησε).

ΠΙΝΑΚΟΘΗΚΗ, καλλιτεχνικὸν περιοδικόν, τόμ. 18 (1918).

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΙΣ, μηνιαῖον περιοδικὸν εἰκονογραφημένον, τόμ. 11 - 12 (1917 - 1918).

ΕΘΝΙΚΟΣ ΚΗΡΥΞ, μηνιαῖος εἰκονογραφημένος, Νέα Ὑόρκη, τόμ. 3 - 4 (1917 - 1018).

ΑΔΕΛΦΟΣΥΝΗ, Δελτίο τοῦ Ἑλληνογαλλικοῦ συνδέσμου, τόμ. 1 - 2 (1917 - 1918).

ΠΥΡΣΟΣ, μηνιαία, λογοτεχνικὴ ἔκδοση, τόμ. 1—τόμ. 2 (ἀρ. 19 - 20, Μάρτ.— Ἀπρ.) 1919.

ΛΥΡΑ, [περιοδικὸ λογοτεχνικό] ἀρ. 1 - 6 (Ἰούνιος) 1919.

ΒΩΜΟΣ, δεκαπενθήμερο λογοτεχνικὸ περιοδικό, τόμ. 1 ἀρ. 1 Ὀκτ. 1918 — ἀρ. 15 - 16 (1 - 15 Ἰουν.) 1919.

Η ΔΙΑΠΑΛΑΣΙΣ ΤΩΝ ΠΑΙΔΩΝ, εἰκονογραφημένον περιοδικὸν διὰ παιδία, ἐφήβους καὶ νεανίδας. Περίοδ. Β', τόμ. 25 - 26 (1917 - 1919).

Η ΖΩΗ ΤΩΝ ΠΡΟΣΚΟΠΩΝ, εἰκονογραφημένη δεκαπενθήμερος, ἐπίσημον ὄργανον τοῦ σώματος τῶν Ἑλλήνων προσκόπων, τόμ. 1 ἀρ. 1 Ἰουν. 1917 — τόμ. 2, ἀρ. 17, Ὀκτ.—Νοέμβρ. 1918).

RODO, Organo del Centro nacional de macstros. Μοντεξέδιο, τόμ. 1 (1918).

LA REVUE DE GRÈCE, τόμ. 1 (1918 - 1919).

ΕΣΟ ΕΤΟΙΜΟΣ, περιοδικὸν διὰ προσκόπους. Ἐπίσημον ὄργανον τοῦ σώματος Ἑλλήνων προσκόπων. Τόμ. 3. (1916 - 17).

ΤΕΧΝΗ ΚΑΙ ΘΕΑΤΡΟΝ, τόμ. 1. 1916, ἀρ. 7 - 9. (9 Ἰουλίου). Σταμάτησε.

ΔΕΛΤΙΟΝ τοῦ Πατριωτικοῦ Συνδέσμου τῶν Ἑλληνίδων, τόμ. 1. 19, 6. ἀρ. 1 - 6. (Σταμάτησε).

ΓΕΩΡΓΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ, τῆς Βασιλικῆς Γεωργικῆς Ἑταιρείας. Τόμ. 9. (19, 7) ἀρ. 1 - 11.

ΔΕΛΤΙΟΝ, μηνιαία γεωργικὴ καὶ βιομηχανικὴ ἐφημερὶς (τῆς ἐν Ἀθήναις βιομηχανικῆς καὶ ἐμπορικῆς Ἀκαδημίας) τόμ. 21, ἀρ. 3 - 12 (1916 - 17), τόμ. 22, ἀρ. 1 - 12 (1917 - 18).

ΕΜΠΟΡΟΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗ, καὶ τῶν ἐφαρμοσμένων ἐπιστημῶν βιβλιοθήκη. Εἰκονογραφημένον κατὰ δεκαπενθήμερον ἐκδιδόμενον περιοδικόν, πρὸς ἐκλαΐκευσιν τῶν ἐπιστημονικῶν γνώσεων ἐπὶ τῶν ἐμπορευμάτων, τῆς βιομηχανίας καὶ τῶν ἐφαρμοσμένων ἐπιστημῶν.

Νέα βιβλία.

Σημειώνονται ἅμα σταλῇ ἕνα ἀντίτυπο στὴ διεύθυνση τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου.—Μέσα σὲ παρένθεση, στὸ τέλος κάθε βιβλίου, σημειώνεται ὁ ἐκδότης ἅμα ὑπάρχει. — Ἅμα δὲ σημειώνεται ποῦ βγῆκε τὸ βιβλίο καὶ τί σχῆμα ἔχει, τότε θὰ ἐννοήσῃ ὁ ἀναγνώστης: Ἀθήνα, καὶ σχ. 8.—Κρίσεις γιὰ μερικὰ ἀπ' αὐτὰ τὰ βιβλία θὰ δημοσιευτοῦν στοὺς ἐρχόμενους ἀριθμοὺς τοῦ Δελτίου.

Λαμπαδαρίου Ε., Παιδολογία καὶ σχολικὴ ὑγιεινή. Ὑπουργ. Ἐκκλησ. καὶ τῆς δημοσ. Ἐκπαιδεύσεως, γραφεῖον 2 σχολ. ὑγιεινῆς, 1917, 19 σελ.

Νικολαΐδη Θ., σχολικοῦ ἰατροῦ τῆς Η' ἐκπ. περιφ., ὑγιεινὴ τῶν παίδων ἀπὸ τῆς γεννήσεως μέχρι τῆς ἐκ τῆς σχολῆς ἐξόδου. Μυτιλήνη 1916, δρ. 5.

Μαθητικὴ Πολικλινικὴ Ἀθηνῶν, σχολ. ἔτ. 1917 - 1918 ὑπουργ. Ἐκκλ. καὶ τῆς δημ. ἐκπαιδεύσεως, *Λαμπαδαρίου Ε.*, Ἔκθεσις πεπραγμένων 1918, 24 σελ.

Κοντογιάννη Ὀρ., 34 σχολικὰ τραγούδια μονόφωνα, δίφωνα καὶ τριφωνα, διὰ τὰ σχολεῖα δημοτικόν, ἀστικὸν καὶ διδασκαλεῖον [τεῦχ. 1ον], 1917, 34 σελ., [δρ. 2 - 25].

Ἀργυροπούλου Α., Μελῳδικαὶ ἀσκήσεις (solfège) ἤτοι πλῆρες μεθοδικὸν σύστημα διδασκαλίας τῆς ᾠδικῆς διὰ τὰ δημοτικὰ σχολεῖα, τὰ ἀστικὰ καὶ τὰ διδασκαλεῖα, μετὰ 18 νέων παιδαγωγικῶν ἀσμάτων διφώνων καὶ τριφώνων, 1917, 80 σελ., δρ. 3.

Α. Καρκαβίτσα, Λόγια τῆς πλώρης, θαλασσινὰ διηγήματα, τόμ. α', (1919, 143 σελ. (Κολλάρος). Δρ. 4.

Σωτήρης Σκίπης, Ἀπολλώνιον ἆσμα 1909 - 1916, 125 σελ. Ἀλεξάντρεια 1918. Ἔκδ. Γραμμάτων.

Καζαντζάκη Γ. Κως, Ὁ ἄρχοντας ὁ Μαυριανὸς καὶ ἡ ἀδερφή του. 1919, 31 σελ.

Σενοπούλου Γρ., Τὸ μυστικὸ τῆς κοντέσσας Βαλέραινας, δρᾶμα σὲ τρία μέρη, 1918, 88 σελ., δρ. 5.

Προβελεγγίου Ἀρ., Νικηφόρος Φωκᾶς, τραγῳδία εἰς πράξεις πέντε, βραβευθεῖσα εἰς τὸν β' Ἀβερώφειον διαγωνισμὸν τοῦ 1913, 1916, 120 σελ. (Κολλάρος).

Πέτρος Μάγνης, Ὁμιλοῦν οἱ Γιῶργος Βρισιμιτζάκης, Τίμος Μαλάνος, Νίκος Σαντορινιός, Πέτρος Ἀλήτης. Ἔκδ. «Ἀπουάνων». Ἀλεξάντρεια 1918, 47 σελ.

Μ. Μαλακάση, Ἀσφόδελοι [1918], 174 σελ. (Σιδέρης).

Μενάρδου Σ., Ἐμμανουὴλ Ροΐδης. Διάλεξις εἰς τὸν Παρνασσὸν γενομένη τὴν 22 Φεβρ. 1917. (Κολλάρος) 1918, 26 σελ.

[Γαζία Κ.], Ἀθηνιώτικες γραφές, 1915, 26 σελ.

Γιοφύλλη Φώτου, τοῦ κυρίου. Οἱ «καινούργες τερτσίνες» 1917, 23 σελ.

Σαίξπηρ, Ὁ Ὀθέλλος, ὁ μαῦρος τῆς Βενετίας, μτφρ. *Κ. Θεοτόκη*, 1916, 144 σελ. (Βασιλείου), δρ. 1,50.

Θεοτόκη Κ., Ἡ τιμὴ καὶ τὸ χρῆμα, διήγημα. Εἰκονογραφίες Μ. Ζαβιτζιάνου. Κέρκυρα, 1914, 99 σελ.

Ρώμου Φιλύρα, Ὁ θεατρίνος τῆς ζωῆς (Ἀνφὰν γκατέ, μαθητής, νέος, κοσμικός, αὐτοκτόνος, τὸ κόρο), 1916, 24 σελ., δρ. 1.

Ὀδύσσεια [ζ], μετάφραση *Ζήσιμου Σιδέρη*. Σάμος 1916, 12 σελ.

Μ. Φιλήντα, Στὰ βουνὰ τῆς Χαλκιδικῆς. Ἀθήνα 1916, 56 σελ.

Δεντρινοῦ Εὐ., Σονέττα, Ἀλεξάντρεια 1916, 34 σελ. Ἔκδοση περιοδικοῦ «Γράμματα».

Μελᾶ Σπ., Τὸ κόκκινο πουκάμισο 2 ἔκδ., 1916, 51 (Κολλάρος), δρ. 1.

Κανέλη Στ., Μισεύοντας. Θεσσαλονίκη 1917, 16 σελ.

Γ. Τσοκοπούλου, Ὁ βασιλεὺς τῆς ρέγκας. Μονόπρακτ. κωμικ. παιγνίδι, 1917, 47 σελ. (Σιδέρης), δρ. 1.

Ι. Δεληκατερίνη, Ὁ λυχνοστάτης. Ἔμμετρ. κωμωδ. μονόπρ. 1916, 32 σελ. (Σιδέρης), δρ. 1. Ἑταιρ. ἑλλήνων θεατρικῶν συγγραφέων.

Μ. Λιδωρίκη, Κοντὰ στὴ φωτιά, δρᾶμα, 1916, 45 σελ. (Σιδέρης), δρ. 1. Ἑταιρ. ἑλλήνων θεατρικῶν συγγραφέων.

Μέλπως Λογοθέτη, Μπετόβεν, 1919, 107 σελ. δρ. 4.50.

Σταμνοπούλου Ι., Ὀνοματολογικά. Ἀνατύπ. Ἀκογραφίας 6 (1918) 425-451.

Σαλβάνου Γ., Μελέτη περὶ τοῦ γλωσσικοῦ ἰδιώματος τῶν ἐν Κερκύρᾳ Ἀργυράδων, ἔργον βραβευθὲν ἐν τῷ διαγωνισμῷ τῆς ἐν Ἀθήναις Γλωσσικῆς ἑταιρείας κατὰ τὸ ἔτος 1918, 1918, 52 σελ. 4ο.

Κουϊμτσοπούλου Δ., Χριστιανικὴ λυρικὴ ποίησις. Μετὰ βιογραφιῶν, εἰσαγωγῆς καὶ στοιχειώδους μετρικῆς, 1915, 95 σελ., δρ. 1.50 (Δικαιος).

[Γ. Σ.], Ὁ ἅγιος Δημήτριος τῆς Θεσσαλονίκης. Ἀπὸ τὸ παράρτημα τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου, Ὑπουργ. Ἐκκλησ. καὶ Δημοσ. Ἐκπαιδεύσεως, 1918, 7 σελ. καὶ 24 εἰκόνες.

Γιὰ τὴ γλῶσσα μας, Ἔκδοση τῆς δημοτικιστικῆς ὁμάδας, ἀριθ. 2. Κάιρο, 1917, 39 σελ.

Δ. Αἰγινήτου, Ἀστέρας, 1918, 171 σελ. (Σιδέρης) δρ. 1.65. Σύλλογος πρὸς διάδοσιν ὠφελίμων βιβλίων, ἀρ. 27.

Δ. Μπαλάνου, Ἡ μεγάλη ἑβδομάς καὶ τὸ πάσχα, 1917, 80 σελ. δρ. 0.75 (Σιδέρης). Σύλλογ. πρὸς διάδοσιν ὠφελίμων βιβλίων, ἀρ. 26.

Ι. Σιδέρη, Λεξικὸν λατινοελληνικόν, ἔκδ. «νεωτάτη» (Σιδέρης), [1917], 896 σελ. 16ο, δρ. 6.50 (δεμένο).

Κούμαρη Ι., Ἀνακοινώσεις ἐκ τοῦ ἀνθρωπολογικοῦ μουσείου τοῦ Ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου. Α' Κρανία προϊστορικὰ ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος. Β' Νεολιθικὸν ἐργαλεῖον ἐξ Ἀργολίδος, 1916, 28 σελ.

Παπαμιχαὴλ Γ., Ἐκκλησία καὶ θέατρον. Συζητήσεις, Τὰ θεάματα τῆς χριστιαν. ἀρχαιότητος, Οἱ κανόνες, Αἰσθητικὴ καὶ χριστιανισμός, Τὸ θέατρον. Ἀλεξάντρεια [1916], φρ. 5. Ἔκδοση «Ἐκκλησιαστικοῦ Φάρου».

Kyriazi D., Zur Entwickelung des Gewerbes im heutigen Griechenland. Inangural Diss. (Αιψίας). Ἀθήνα 1916, 196 σελ.

Dowling a. Fletscher, Hellenism in England. Λονδίνο 1915, 159 σελ.

Μπαλάνου Α., Μελέτη σχεδίου πόλεως Ἀθηνῶν, τμῆμα συνοικιῶν Κολωνοῦ-Σπολίων-Κολοκυνθοῦς-Ἱερᾶς ὁδοῦ, μὲ ἕνα χάρτη, 1917, 4 σελ. 4ο.

Fletscher E., Hellenism in England, A short history of the Greek people in this country from the earliest times to the present day, μὲ 17 εἰκόνες καὶ εἰσαγωγὴ ἀπὸ τὸν Ι. Γενναδιο. Λονδίνο-Ἀμερικὴ 1915, 159 σελ.

Κ. Τριανταφυλλοπούλου, Ἡ ἐλευθέρα ἑρμηνεία τοῦ δικαίου, Ἀπόσπασμα ἀπὸ τὴν «Πολιτικὴ Ἐπιθεώρηση» 1916, 32 σελ.

Ἀνδρεάδου Α., Ἱστορία τῆς ἑλληνικῆς δημοσίας οἰκονομίας ἀπὸ τῶν ἡρωικῶν χρόνων μέχρι τῆς συστάσεως τοῦ ἑλληνικοῦ βασιλείου. Σύστημα δημοσίας οἰκονομικῆς, τόμ. Α', μέρ. Β'. 1918, σελ. 12-624. Δρ. 22.

Παπακωνσταντίνου Κ., Ἡ ἀντίληψις δημοσία καὶ ἰδιωτικὴ καὶ ἡ ὀργάνωσις αὐτῆς ἐν Ἑλλάδι, 1918, 51 σελ.

Κτενᾶ Κ., Περὶ τῆς γεωλογικῆς θέσεως τῶν ὑδροφόρων στρωμάτων Κοκκινιᾶ. Ἐργαστήριον ὀρυκτολογίας καὶ πετρογραφικῆς γεωλογίας Ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου, 1919, 12 σελ. 4ο.

Ψάχου Κ., Ἡ παρασημαντικὴ τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς ἤτοι ἱστορικὴ καὶ τεχνικὴ ἐπισκόπησις τῆς σημειογραφίας τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς ἀπὸ τῶν πρώτων χριστιανικῶν χρόνων μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς, 1917, 94 σελ., δρ. 15.

Χάϊμαν Ι., Ὁ Δενδρόκηπος, πρακτικὴ δενδροκομία. Σύντομος περιγραφὴ τοῦ τρόπου τῆς καλλιεργείας τῶν κυριωτέρων ὀπωροφόρων, τοῦ καλλωπισμοῦ καὶ βασικῶν δένδρων. 1917, 168 σελ. Δρ. 2.70 (Κολλάρος).

Ζουμπουλίδου Θρ., Γενικὴ δενδροκομία, 1916, 299 σελ. Δρ. 4 (Κολλάρος).

Νόμοι καὶ βασιλικὰ διατάγματα. α') Περὶ γενικῶν ἀρχείων τοῦ κράτους. β') Περὶ βυζαντινοῦ καὶ χριστιανικοῦ μουσείου. (Παράρτημα τοῦ Δελτίου τοῦ ὑπουργείου τῆς Παιδείας). 1916, 30 σελ.

Πανᾶ Μ., Πρακτικὸν γερμανοελληνικὸν καὶ ἑλληνογερμανικὸν ἐπίτομον λεξικὸν τεχνικῶν καὶ ἐπιστημονικῶν ὅρων, μετὰ πλείστων ἀγγλικῶν, γαλλικῶν-ἰταλικῶν καὶ λατινικῶν λέξεων, ἔκδ. 1, 1918, 80 σελ., δρ. 5.

Κρατεροῦ Στ., Μορφώσατε τὸν λαόν, πολιτικοκοινωνικὴ μελέτη 1917, 29 σ. 16ο.

Οἰκονομίδου Δ., Γλωσσικά, Ἀπόσπ. Λεξικογρ. Ἀρχείου Ἀθηνᾶς 1917, σ. 52-65.

Ἐκθεσις τῆς ὑπὸ τῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς δρισθείσης ἐπιτροπείας διὰ τὴν τακτικὴν ἕδραν τῆς γενικῆς ἱστορίας. Καποδιστριακὸν Πανεπιστήμιον, 1918, 65 σ.

Ἐκθεσις σεβαστοπουλείου διαγωνισμοῦ ἀναγνωσθεῖσα ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ *Γ. Ν. Χατζιδάκι* ἐν τῇ μεγάλῃ αἰθούσῃ τοῦ Πανεπιστημίου τῇ 1. Ἀπρ. 1918. Ἐθνικὸν καὶ Καποδιστριακὸν Πανεπιστήμιον. 1918, 22 σελ.

Κορώνη Στ., Πολιτικὴ οἰκονομία καὶ τεχνικαὶ ἐπιστῆμαι (ἐναρκτήριος), Ἀνατύπωση ἀπὸ τὸν «Νέο Αἰῶνα» 1918, ἀρ. 39, 40, 17 σελ.

Τσακαλώτου Δ., Χημικὴ ἐπιστήμη καὶ βιομηχανία, ἐναρκτ. μάθημα [1918], Ἀνατύπωση ἀπὸ τὸν Ἀρχιμήδη.

Pernot H., Recueil de textes en grec usuel, avec traduction française, notes et remarques étymologiques ἔκδ. 1. Παρίσι 1918, 183 σελ. Στὴν Collection de manuels pour l'étude du grec moderne, ἀρ. 2. Χαρτόδετο δρ. 3,50.

Pernot H., Pollack C. Grammaire de grec moderne (Langue officielle) ἔκδ. 1. Παρίσι 1918, 275 σελ. Στὴν Collect. de manuels κτλ. ἀρ. 3. Χαρτόδ. δρ. 5.

Athanassiadès, La France et la Grèce, (ποίημα), Παρίσι [1918], 8 σελ.

Δ. Μαραέλου, Συνεργασία σπιτιοῦ καὶ σχολείου. Δημοσιεύματα τοῦ Ἐκπαιδ. Ὁμίλου τῆς Αἰγύπτου. Ἀλεξάνδρεια 1919, σελ. 15.

Ἄρχισε νὰ τυπώνεται τὸ καλοκαίρι τοῦ 1918.
Κυκλοφόρησε στὶς 25 Ἰουλίου 1919.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ 7. ΤΟΜΟΥ

Μελέτες. σελίδα

Α. Δελμούζου, Πρὸς τὴν ἐκπαιδευτικὴ ἀναγέννηση . . . . . 1— 20
Μ. Τριανταφυλλίδη, Πρὸς τὴν ἐκπαιδευτικὴ ἀναγέννηση . . . . 21— 43
Π. Σ. Δέλτα, Τὰ καινούρια ἀναγνωστικά μας . . . . . 44— 73
Μ. Τριανταφυλλίδη, Ἡ νεοελληνικὴ ὀρθογραφία καὶ οἱ ἀντιλογίες τοῦ κ. Σκιᾶ . . . . . 74— 85
Μ. Τριανταφυλλίδη, Quo-usque tandem ἢ ἡ νέα σχολικὴ γλῶσσα καὶ ὁ κ. Γ. Χατζιδάκις . . . . . 86—195

Ἄρθρα.

Ζαχ. Ναυπλιώτη, Οἱ δημοτικὲς παραδόσεις στὸ σχολεῖο . . . . 196—203
Π. Πύρζα, Οἱ ξενόφωνοι τῆς Μακεδονίας καὶ ἡ γλωσσικὴ τους ἀφομοίωση . . . . . 204—208

Δημοσιευμένες σελίδες.

Ἀπὸ τὴν ἱστορία τῆς σχολικῆς μας γλώσσας . . . . . 209—211

Ἐπιθεώρηση.

Τὰ μαθήματα τῶν ἀνωτέρων ἐποπτῶν στοὺς δημοδιδασκάλους Ἀθηνῶν καὶ Πειραιῶς, σ. 212.— Ψήφισμα τῶν δημοδιδασκάλων Πειραιῶς γιὰ τὴν ἐκπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση, σ. 214. — Τὸ πρῶτο συνέδριο τῶν ἐπιθεωρητῶν γιὰ τὴν ἁπλοποίηση τοῦ τονισμοῦ, σ. 215.— Σχολὴ Σπετσῶν, σ. 216.— Ἕνας ὑπουργὸς γιὰ τὴ δημοτικὴ μας γλῶσσα, σ. 217.— Οἱ ξενόφωνοι καὶ ἡ σχολικὴ γλῶσσα, σ. 218.— Ἡ καθαρεύουσα στὰ σχολεῖα τῶν ξενογλώσσων, σ. 219. — Ἡ ἐπίσημη γλῶσσα, σ. 220. — Γλωσσικὲς πενιές, σ. 221. — Ὀρθογραφικὲς πενιές, σ. 224. — Ἡ ἀντίδραση, σ. 225. — Ἐκπαιδευτικὰ χρονικά, σ. 237.

Ἀπ' ὅσα μᾶς γράφουν.

Ἀπὸ εἰσιτήριες γυμνασιακὲς ἐξετάσεις, σ. 238. — Ἡ καθαρεύουσα στὴ μέση ἐκπαίδευση, σ. 238.— Γλῶσσα καὶ σχολεῖο, σ. 239.— Οἱ ξένες λέξεις καὶ ἡ «ἐπίσημη» γλῶσσα, σ. 241. — Ἕνας δάσκαλος ἀπὸ τὴ Σεβαστούπολη γιὰ τὸ ζήτημα τῆς ὀρθογραφίας μας, σ. 241.— Δάσκαλοι πᾶρχονται καὶ δασκάλοι ποὺ φεύγουν, σ. 243.— Πῶς τραγουδοῦμε τὸ θάνατο τῆς κόρης, σ. 244.

Διάφορα.

Ταμιακὴ κίνηση Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου 1916, 1917, 1918, σ. 246. — Ἀπὸ τὰ περιοδικά μας, σ. 250.— Νέα βιβλία, σ. 253.